BATICI DÜŞÜNCENİN ETKİLİ BİR SÖZCÜSÜ OLARAK İCTİHAD DERGİSİ

(1904-1932)

117501

Yunus Emre TANSÜ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

117501

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Tarih Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
DOKTORA TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Ankara
Ocak, 2002

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan ----------

Prof. Dr. Uygur KOCABAŞOĞLU

Üye ----------

Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK

Üye ----------

Doç. Dr. Mehmet ÖZ

Üye ----------

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZDEN (Danışman)

Üye ----------

Yrd. Doç. Dr. Yunus KOÇ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.5./3./.2002

Prof. Dr. Nuran ÖZYER

Enstitü Müdürü

ÖZET

Osmanlı Devleti, XVIII. Yüzyıldan itibaren Batılılaşma çabaları içine girmiştir. Bu çabalar, önce askerî alanda ve XIX. Yüzyılda ise toplumsal ve idarî alanlarda gerçekleştirilmiş devleti yöneten geleneksel elit tarafından hoşnutsuzlukla, ulemâ tarafından ise şüphe ile karşılanmıştır. Diğer yandan bu gerilim, toplumda büyük bir dinamizme yol açmıştır. Bir yanda aşırı Batıcılardan, öte yanda Batıdan hiç hoşlanmayan ve ancak devletin bekaası için Batılılaşmak zorunda olduğunu hisssedenler ile Batılı olan her şeyden uzak durmayı yaşam tarzı olarak benimseyen aydınlardan ve bu konulara tamamen ilgisiz bir halktan oluşan Osmanlı toplumu, Batıcılığı kapsamlı bir problematik olarak görmüştür.

Dr. Abdullah Cevdet'in yayımladığı İctihad Dergisi, Batıcılığı bir hayat tarzı olarak görmekte ve en aşırı düzeyde Batıcılığı Batı ile "aynîleşmeyi" savunmaktadır. Dergi, 28 yıllık yayın hayatı boyunca çağdaşları arasında en kararlı, istikrarlı ve ısrarlı bir şekilde Batıcılığı sürekli savunmuştur. Her olayı, her konuyu ve her meseleyi, Batıcı bir tarzda çözmeyi, anlamayı ve aşmayı prensip edinmiştir. Bu anlayış, çağdaşı aydınlar tarafından çok şiddetle eleştirilmiştir.

Her zaman Batıcılığı savunmakla beraber, 1904–1908 yılları arasında Sultan Abdülhamid'e karşı en şiddetli muhalefeti de yürütmüştür. İctihad, Meşrutiyet'in ilânından büyük bir memnuniyet duymakla beraber, Meşrutiyet döneminde, Batıcılık alanında beklediklerinin beklediği hızla gerçekleşmemesinden dolayı 1913 – 1918 yılları arasında İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidarına karşı da muhalefet yürütmüştür. Bu arada İslâmcı basın tarafından dinsizlikle suçlanmıştır. Ayrıca İttihatçılara karşı, gerektiğinde İslâmcılar ile de işbirliği yapmıştır.

İctihad, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine ilgisiz davranmıştır. Bunda İctihad yönetici ve yazarlarının, İstanbul Hükûmeti'ne ve İngiliz

Muhipleri Cemiyeti'ne yakınlıkları önemli rol oynamıştır. Anadolu'daki Millî hareket başarıya ulaşınca İctihad bu hareketi takdir etse de, Anadolu'daki yeni yönetim tarafından dışlanmaktan kurtulamamıştır..

Cumhuriyet döneminde İctihad yıllardır önerdiği fikirlerin yeni idare tarafından inkılâp olarak gerçekleştirildiğini görmekte, ancak bu inkılâpların yapılmasında etkin bir rol oynayamamaktadır. Gerçekten de İctihad, Cumhuriyet döneminde yapılan inkılâpları, İstanbul Basını içinde dışarıdan desteklemekten öteye gidememiştir. İctihad, Cumhuriyeti devrimlerini yönlendirici bir rol oynamak istemiş, fakat başarılı olamamıştır.

Kısaca söylemek gerekirse, İctihad dergisi 28 yıllık yayın hayatı boyunca Batıcı Düşünce'yi kararlı bir biçimde savunmuş, 1904 – 1922 yılları arasındaki dönemde Türkiye'deki Batıcı Düşünce'ye yön vermiştir. 1922 – 1932 yılları arasındaki dönemde ise, Cumhuriyet İnkılâplarını savunmuş ve desteklemiştir.

SUMMARY

The Ottoman Empire started to make westernization efforts in the XVIIIth century. These efforts have been formerly realized in military field and in the XIXth century both in social and administrative fields. These efforts were taken with dissatisfaction by society and with suspicion by the clergy. This tension caused a great dynamism in the society. On one side extreme Westernizationers on the other side those who hate West and for this reason wanting to become westernized and on the another side intellectuals who avoid anything coming from the West by assuming it as a life style and also Ottoman society composed of completely disinterested public accepted the westernization as a social, administrative and cultural problem.

Ictihad Dergisi that was published by Dr. Abdullah Cevdet accepted westernization as a life style and extremely defended westernization "being the same as West". Through the 28 years of publishment of Ictihad, he continiously defended westernization in the most fixed, stable and insistent way. He had it as a principle to understand and to analyze every event, every subject and every question in a western way. This understanding was criticised violently by his contemporary intellectuals.

Concurrently always defending Westernization, it opposed in a most violent way against Sultan Abdülhamid in the course of years 1904-1908. Ictihad not only having great satisfaction by the declaration of Meşrutiyet but also opposed the Ittihat Terakki Assembly government in the course of years 1913-18 since there has not been a rapid development in the field of Westernization in Meşrutiyet era as they expected it to be. Meanwhile it was accused of being irreligiousness by Islamic Press. In addition, against the Ittihadists made a cooperation with Islamists if needed.

Ictihad accepted disinterested to the Nationalist strive movement in Anatolia. Of course the manipulators and intellectuals of ictihad have played an

important role by the intimacy to Istanbul government and Ingiliz Muhipler Association. When the nationalists succeded in Anatolia, Ictihad appreciated this success. On the other hand it wasn't respected by the new administration in Anatolia.

In the Republic period, Ictihad witnessed its proposed ideas over years have been realized as a revolution by the new administration. However, Ictihad does not play an effective role in the realization of these revolutions. Actually, Ictihad could not go beyond as to become a supporter for Istanbul Press in the revolutions that were made in Republic period.

Ictihad periodical through its 28 years of publishing life defended the western thought insistently, and in the period of 1904-1922 it shaped the western thought in Turkey. And also in the period of 1922-1932 it defended and supported the Republican Revolutions.

İÇİNDEKİLER

Özet.....i
Summary.....iii
İçindekiler.....v
Kısaltmalar.....x
Önsöz.....xi
Giriş.....1

Birinci Bölüm:
Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıcı Düşünce Çerçevesinde Dr. Abdullah Cevdet ve İctihad Dergisi.....4

A.- Dr. Abdullah Cevdet.....11
B- Dr. Abdullah Cevdet'in Eserleri.....22
1.- Telif Eserleri.....22
2.- Tercüme ve Deneme Eserleri.....24
C.-İctihad Dergisi.....27

İkinci Bölüm: İctihad ve Siyaset Anlayışı.....43

A.- Siyasî Rejim Tartışmaları.....43
1.- Saltanat.....43
2.- Cumhuriyet.....51
B-İstibdat Düşmanlığı.....66
C.- Meşrutîyetin Yanında.....73
D.- Cumhuriyet Rejimi.....89

Üçüncü Bölüm: Uluslararası Politika.....94
A.- İslâm Dünyası'na Bakışlar.....101
1.Mısır.....101
2.- Hindistan.....101

3.-İran.....105
4.- Azerbaycan.....107
B.- Batı Dünyası ile İlişkiler.....112
1.- İsviçre.....112
2.- İngiltere.....114
3.- Amerika Birleşik Devletleri.....114
4.- Rusya.....115
C. Balkanlar ile İlişkiler.....116
1.- Karadağ.....116
2.- Polonya.....117
3.- Bulgaristan.....117
D.- Çin.....117
C.- Savaşlar ve İctihad Dergisi.....119
1.- Trablusgarb Savaşı.....119
2.- Balkan Savaşları.....122
3.- Birinci Dünya Savaşı.....133
4.- İstiklâl Harbi.....142

Dördüncü Bölüm: Sosyal Meseleler ve İctihad.....144

A.- Sosyal Meseleler Karşısındaki Genel İdeolojik Tutumu.....144
B.- Sosyal Meselelerin Ana Ekseni Olarak Kadın Meselesi.....150
C.- Medenî Toplum İdealinin Hizmetkârı Olarak Eğitim.....166
D.- İslâm, Müslümanlar ve Devlet.....183
E.- Sağlık.....203
F.- Sosyal Hayat.....207
G.- Hukuk.....219
H.- İktisat.....221
1.- Kalkınma.....229
2.- Köylü ve Ziraat.....233

Beşinci Bölüm: Kültürel Konular ve İctihad.....240

A.- Kültürel Konulara Yaklaşımı.....240
B.-: Felsefe.....275
C.- Sanat.....284
D.- Bilim ve Teknoloji.....295

Altıncı Bölüm Dil ve Edebiyat.....301
A.- Dil ve Anlatım.....301
B.- İmlâ.....302
C.- Lugat.....305
D.- Dilde Sadeleştirme.....306
E.- Harf Meselesi.....308
F.- Edebiyat ve Siyaset.....342
G.- Şiir.....353
H.- Tenkid.....363
I.- Tanzimat Edebiyatı.....365

Yedinci Bölüm: Aktüel Şahsiyetler ve İctihad.....368
A.- Abdülhak Hamid.....368
B.- Ahmed Cevdet.....369
C.- Ahmed Hikmet.....370
D.- Ahmed Rıza.....370
E.- Ali Fahri.....371
F.- Ali Merdan Topçubaşı.....371
G.- Ali Şevki.....372
H.- Babanzâde İsmail Hakkı.....372
I.- Baha Tevfik.....373
J.- H. Beecher Stowe.....373
K.- Buckle.....374
L.- Celal Nuri.....374
M.- Cenab Muhiddin.....376

N.- Cenab Şehabeddin....376
O.- Enver Paşa....377
P.- Fatih Sultan Mehmed....378
R.- Firdevsî....378
S.- Filorinalı Nâzım....379
T.-Fuzulî....380
U.- Gazalî....381
V.- Goethe....381
Y.- Gustave Le Bonn....382
Z.- Halid Ziya....384
AA.- Halide Edip....384
AB.- Haluk Fikret....385
AC.- Hoca Tahsin Efendi....386
AD.- Hüseyin Efendi....386
AE.- Hüseyin Tosun....387
AF.- Hüseyinzâde Alî....388
AG.- İsmail Hakkı Bey....389
AH.- İsmail Safa....390
AI.- John Stuart Mill....390
AJ.- Kanunî Sultan Süleyman....391
AK.- Keçecizâde İzzet Fuad....391
AL- Lord Byron....392
AM.- Lütfî El İshâkî....393
AN.- Mevlana Celaleddin Rumî....393
AO.- Musa Carullah Bigiyef....394
AP.- Muvahhid....395
AR.- Müfide Ferid Tek....395
AS.- Namık Kemâl....397
AT.- Nüzhet Sabit....403
AU.- Ömer Hayyam....404
AV.- Peyami Safa....407
AY.- Pierre Loti....407

AZ.- Prens Sabahaddin....410
BA.- Recaizâde Mahmud Ekrem....412
BB.- Reşid Paşa....414
BC.- Reşid Süreyya....414
BD.- Schiller....414
BE.- Semra Saddettin Hanım....415
BF.- Shakespeare....416
BG.- Süleyman Nazif....416
BH.- Şehzâde Şeyhür-Reis....418
BI.- Şemseddin Sami....418
BJ.- Şerafeddin Mağmumi....419
BK.- Tekin Alp....420
BL.- Tevfik Fikret....420
BM.- Tokadîzâde Şekip Bey....424
BN.- Yakup Kadri....425
BO.- Yavuz Sultan Selim....427
BP.- Zeynel Abidin Efendi....427
BR.- Ziya Gökalp....430
BS.- Zoro Ağa....430

Sonuç....431
Kaynakça....433

KISALTMALAR

bkz.	**: Bakınız**
bs.	**:Baskı**
çev.	**: Çeviren**
hk.	**: Hakkında**
hz.	**: hazırlayan**
İ.A.	**: İslam Ansiklopedisi**
ö.k.	**: Ön Kapak**
sf.	**: Sahife**
T.T.K.	**: Türk Tarih Kurumu**
Yay.	**: Yayınevi,yayınları**
Yay.hz.	**: Yayına Hazırlayan**

ÖNSÖZ

1904'ten başlayıp 1932'ye dek süren bir Batılılaşma mücadelesi, "İctihad Dergisi"nin özüdür. Sultan II. Abdülhamid'e yurt dışından muhalefet, Meşrutiyet'in ilânı ile düşlerin gerçekleştiğini zannediş, yazarlarının ve sahibinin kurucusu veya üyesi olduğu İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidarı döneminde yaşanan büyük baskı, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine uzak duruş, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile yakın ilişki, işgal dönemi İstanbul Hükûmeti'nin faaliyetlerine verilen yoğun destek, Anadolu'nun galibiyeti ve yaşanılan şaşkınlık, Ankara Hükûmeti ile yakınlaşma çabası, bu çabaların meyve vermeyişi ve yıllar boyunca savunduğu düşünceleri gerçekleştiren Ankara'dan beklenen yakınlığın görülmeyişi, belki de İctihad Dergisi'nin hikâyesidir. Bütün bu süreç boyunca İctihad'da tek şey değişmemiştir. Kararlı, inançlı ve azimli bir Batıcılık sevdası...

İctihad ile ilgili ilk çalışmalar, daha çağdaşı dönemde başlamıştır. İctihad, Batıcı düşüncesi ile refiklerinin saygısını, muhaliflerinin nefretini kazanmıştır. Yusuf Hikmet Bayur, Yusuf Ziya Ortaç, Hilmi Ziya Ülken, Peyami Safa, Fethi Tevetoğlu, Şükrü Hanioğlu, İctihad'la ilgilenen yazarlardan sadece bir kaçıdır. Ancak Türkiye'de Batıcı düşüncenin gelişimi ile ilgilenen herkesin yolu İctihad'a çıkmaktadır. İctihad üzerine, Semiramis Tutkun, Süheyla Seçkin, Osman Yıldız ve İskender Aydın tarafından eski yazıdan yeni yazıya seçilmiş makale aktarımlarını içeren Yüksek Lisans tezleri de yapılmıştır. İctihad Dergisi, Türkiye'deki hiçbir kütüphanede tam koleksiyon halinde mevcut değildir. 358 sayı olan koleksiyon iki yıllık bir çabanın sonucu çeşitli kütüphanelerden temin edilmiştir. Çalışmamız süresince İctihad'ın değişik sayılarında yer alan makaleler kullanılmak suretiyle 1904-1932 yılları arasında Batıcı düşüncenin analitik bir incelemesi yapılmaya çalışılmıştır. Malzemenin bolluğu ve bir Doktora Tezinin hacmi göz önüne alınmak suretiyle, aynı konudaki makalelerden bazıları seçilmiş, diğerleri ise dipnotta gösterilmiştir. Bu seçimde konuyu en iyi anlatan makalelerin seçilmesine

özen gösterilmiştir. Ancak seçim işinde, Batıcı düşünce ile doğrudan ilişkili olan makalelere öncelik verilmiştir. Makaleler, analitik bir tasnife tâbi tutulurken, kronolojik olarak Batıcı düşüncenin Türkiye'deki gelişimi ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Doktora Tezimiz, kuru bir siyasî tarih anlatımından, sosyal ve kültürel konulara ilişkin bilgi vermekten, iktisat, tarih, edebiyat, felsefe tartışmaktan öte, Batıcı düşüncenin 28 yıllık serüvenini birçok yönleriyle analize çalışmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Doktora Tezimiz, İctihad Dergisi'ni tümüyle analiz etmek gayesiyle hazırlanmadığından bir Dr. Abdullah Cevdet veya İctihad Dergisi bibliyografyası, biyografisi veya fihristi değildir. Doktora tezimiz, İctihad Dergisi'nin sadece Batıcı yönünü analiz etmeyi hedeflemiştir.

1904-1932 yılları arasında Türkiye'de yüzlerce dergi, gazete ve kitap yayımlandığı, dönemi tanıyanların malûmudur. Bu sebeple dipnotlar çok ve uzun olmuştur. Ancak dipnotların dönemin tüm kaynaklarını yansıttığını söylemek mümkün değildir. Bu dönemle ilgili daha sonraları da pek çok yayın yapılmıştır. Bunların tümünü de, bir Doktora Tezi kapsamında vermek güçtür. Bu sebeple mümkün olduğu ölçüde kaynaklarla bezenmiş, zıt ve benzer görüşlerin birlikte verildiği bir metin hazırlamaya gayret gösterilmiştir. Ayrıca tezimizde kullanılan malzeme, ilk defa gün ışığına çıkarılarak kullanılmış ve orijinal olma özelliği taşımaktadır.

İctihad Dergisi, 358 sayı ve yaklaşık 6.000 sayfalık bir metni içermektedir. Metin, tarafımızdan kütüphanelerden fotokopi usûlü ile temin edilmiş, sonra okunup seçilen konu başlıklarına göre fişlenmiştir. Daha sonra çeşitli kaynakların ışığında Batıcı düşünce açısından analitik olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede her makale gözönüne alınmış, ancak seçilen makalelerden kronolojik bir analiz ortaya konulmuştur.

1904-1932 yılları arasında İctihad'ın genel karakteri, siyasete, toplum hayatına, uluslararası ilişkilere, ekonomiye, kültürel, edebiyata, sanata genel bakış

açısı ortaya konulmuştur. Ayrıca bir Batıcı derginin gözünden Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin ünlü aydınları incelenmiştir.

Sultan II. Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemlerindeki Batıcılık anlayışları ile Cumhuriyetin Batıcılığının karşılaştırılması imkânının bulunması amaçlanmıştır. Çağdaş Türkiye'nin oluşumunda, Atatürk İlkeleri ve İnkılâplarının oluşumunda, Cumhuriyet idaresi ve laik toplum teşekkülünde İctihad'ın rolü olup olmadığı araştırılmıştır. Cumhuriyetle beraber ideallerinin gerçekleşmesi karşısında İctihad'ın tutumu araştırılmıştır.

Doktora Tezimizde, kaynak olarak İctihad Dergisi'nin 358 sayılık koleksiyonundan, dönemin ve çağdaş kaynaklarda yararlanılmıştır.

İctihad Dergisi bağlamında, 1904-1932 yılları arasında Batılılaşma çabası içindeki Türkiye ve Türk toplumu çeşitli yönleriyle incelenmeye çalışılmış, sonuçları ortaya konulmuştur. Özellikle Batılılaşma, çağdaşlık, ilerleme, gelişme olarak ifade edilen Batıcılık kavramlarının gelişim süreci incelenmiştir.

Doktora tezimizin hazırlanmasında en büyük pay sahibi olan Danışmanım Sayın Yard. Doç. Dr. Mehmet Özden'e teşekkürü bir borç biliyorum. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı Sayın Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız'ın, Yüksek Lisans Danışmanım Sayın Prof. Dr. Özkan İzgi'nin ve Lisans Danışmanım Sayın Doç. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu'nun yönlendiricilikleri olmasaydı, Doktora düzeyine erişemezdim. Kendilerine teşekkür ediyorum. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyeleri Sayın Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'ın, Sayın Doç. Dr. Mehmet Öz'ün, Sayın Doç. Dr. Gümeç Karamuk'un, Sayın Doç. Dr. Fahri Unan'ın, Sayın Yard. Doç. Dr. Hulusi Lekesiz, Sayın Yard. Doç. Dr. Yunus Koç'un ve merhum Doç. Dr. Mürüvvet Kurhan'ın üzerimde büyük emekleri vardır. Her zaman ilgi ve yardımlarını gördüğüm Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı Sayın Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman ve Sayın Prof. Dr. Abdülhaluk M. Çay'a

şükranlarımı sunuyorum. Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Başkanı Sayın Prof. Dr. Necmi Ülker'e, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı Sayın Prof. Dr. İsmail Aka'ya, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyeleri Sayın Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya ve Sayın Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Anabilim Dalı Başkanı Sayın Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'a, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim üyesi Sayın Yard. Doç. Dr. Oktay Özel'e, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu'na, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Bülent Akyay'a ve Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'nden Okutman Sayın Cansever Tanyeri'ye teşekkürlerimi sunmak bir vefa borcudur.

Felsefe alanında yardımlarını gördüğüm Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Başkanı Sayın Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay'a ve Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Doğan Özlem'e, Edebiyat alanında yardımlarını gördüğüm Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Bilge Ercilasun'a, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Sayın Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel'e, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Sayın Doç. Dr. Nazım Hikmet Polat'a ve aynı bölümden Sayın Yunus Ayata'ya teşekkür ederim.

Ayrıca ilk defa lise sıralarında iken yazdığı kitaplarını okumak suretiyle tarihçi olmaya karar vermemi sağlayan ve daha sonra Doktora Tezim ile ilgili yardımlarını gördüğüm Haifa Üniversitesi'nden Sayın Prof. Dr. David Kushner'e, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Sayın Prof. Dr. Stanford Shaw'a, Sayın Prof. Dr. Halil İnalcık'a, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi

Enstitüsü'nden Sayın Prof. Dr. Zafer Toprak'a, Sayın Prof. Dr. Ömer Faruk Akün'e teşekkür ederim.

Doktora yapmak, merhum babam Cengiz Tansü'nün vefatından önce dünyada benden son istediği şeydi. Doktora tezimi tamamlamak suretiyle babamın bu son isteğini yerine getirmiş bulunmaktayım. Doktora öğrenimim esnasında en büyük yardımı sevgili annem Beyhan Tansü'den gördüm. Bu sebeple Doktora tezimi sevgili anneme ithâf ediyorum.

Bu arada malî yardımlarından ötürü İrfan Kültür ve Eğitim Derneği'ne, 358 sayılık İctihad koleksiyonunu ve diğer kaynakları temin hususundaki yardımlarından dolayı, Ankara Millî Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara İl Halk Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kütüphanesi, Bursa İl Halk Kütüphanesi, İzmir Millî Kütüphane, Ege Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, İstanbul Bayezid Devlet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Millet Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığı Kütüphanesi, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Merkez Kütüphanesi v.s. yönetici ve çalışanlarına şükranlarımı sunuyorum.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl boyunca, Batının üstünlüğü karşısında Batı ile aynîleşme, Batıdan yenilikleri alma ve Batılı yaşam tarzını benimseme yoluyla varlığını devam ettirme mücadelesi vermiştir. Ancak XVIII. yüzyılda Batı karşısında alınan yenilgiler sonucu, Batının askerî üstünlüğüyle mücadele babında, askerî alandaki gelişmelerin transferi ile Osmanlı Devleti'nin eski güçlü konumuna tekrar sahip olabileceğine dair hâkim bir kanaat sözkonusuydu. Ancak bu askerî yeniliklerin ordunun aslî unsurlarında değil de, topçular, istihkâmcılar gibi yan dallarında yapılması, askerî personelin eğitimi işinin yenilikçi padişah ve vezirlerin dönemi ile sınırlı kalması, orduya Batılı tarzda eğitim alan subayların ancak XVIII. yüzyılın son çeyreğinde yetiştirilmeye başlaması, bu sürecin sonuçlarının işaretleriydi. Batının gelişmeye devam etmesi sonucu XVIII. yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nde Batıdan askerî alandaki yeniliklerin alınması projesi tam manasıyla amacına ulaşamamıştır.

Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud dönemlerinde ise[1], Batıdan topyekûn yenilikler alınması uygulaması başlamış, Tanzimat ile beraber bu durum günlük yaşayışın, devlet ve toplum hayatının her yanına yayılmıştır. Ancak Sultan II. Mahmud döneminde Yeniceri Ocağı'nın kaldırılması gibi inkılâp niteliğindeki icraatların dışında Tanzimat döneminde Türkiye'ye yeni getirilen müesseselerin yanında eski olanların da yaşamalarına izin verilmiştir. Bu durum ise, eski ve yeni müesseselerin arasında bir dualizme, halkın statükocu tepkisine, aydınların tutum belirlemekte meseleler yaşamalarına yol açmıştır. Böylece devletin bekâsı için Batıdan tüm yeniliklerin alınması konusunda hemfikir olan aydın bürokratlar, bu yeniliklerin alınış tarzı, uygulanışı ve yenilik anlayışı gibi konularda görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Bir grup aydın, Tanzimatçıları Batıdan aldıkları yeniliklerini uygulamadaki yavaşlıkları, işledikleri yanlışlar ve düşünce tarzları yüzünden eleştirmektedir.

---

[1] III.Selim ve II. Mahmud dönemlerindeki yenileşme çabaları için ayrıntılı bilgi için bkz.Kuran 1959: 23-48.

Diğer bir grup aydın ise, Batıdan alınan yeniliklerin Osmanlı devlet ve toplum düzeninde yarattığı uyumsuzluklardan şikayetçiydi. Ancak tüm Batılılaşma tarihinin Osmanlı bürokratik reformculuğunun bir ürünü olduğu toplumu sadece uygulamaların sonuçları açısından ilgilendirdiği gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir.

1838 tarihli Ticaret anlaşması ile Osmanlı ülkesi, Avrupa malları için açık pazar haline gelmiştir. 1856 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Avrupa siyasetinin temel denge unsurlarından birisi olmuştur. Batının teknolojik üstünlüğü, güç ve kudreti Osmanlı aydınlarını cezbetmiştir. Bu karmaşık süreç zarfında, bütün aydın tartışmalarında orta nokta, Batıdan yeniliklerin alınmasıdır. Tartışmaların esas mevzuu, "nasıl"dır.

Bir grup aydın, Batıdan sadece teknolojik yeniliklerin alınmasını, Osmanlı devlet ve toplum yapısının korunmasını savunmaktadır. Diğer bir grup ise, topyekûn Batılılaşmayı, Batı ile "aynîleşme"yi istemektedir. Küçük bir grup aydın ise, her türlü yeniliğe karşıdır. Zaten halk için de, hangi yeniliğin toplumun hangi derdine deva olacağı meçhuldür. Zaman içinde Batıdan sadece teknolojik yeniliklerin alınmasının mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Zira her yenilik arka plânında yer alan zihniyet ve davranış dünyasını peşi sıra ithâl etmektedir. Osmanlılar, buna çare olarak yeninin yanında eskinin korunmasını bulmuşlardır. Ancak bu da, daha önce belirttiğimiz üzere eski ile yeni arasında bir dualizm ortamı yaratmak suretiyle yeni sosyal meselelere yol açmıştır.

Ancak şurası da muhakkaktır ki, bu yeniliklerin alınması esnasında kimse halkın sosyal ve kültürel bünyesinin özelliklerini tespit etmeye gayret etmemiştir. Bu sebeple yeniliklerin kabulü, Batılılaşma çok sancılı bir şekilde gelişmiştir. Zaman içinde Batıcı aydınlar ile "halk" arasında fikrî ve sosyal uçurum genişlemiştir. Halkın öz değerlerinin aydınlar tarafından anlaşılmaya çalışılmaması, halkın geleneğe bağlı statükocu tutumunu "din" ögesi ile ifade etmesi üzerine Batıcı seçkin aydınlar, dini bir engel olarak görmeye başlamışlar ve hedef noktalarına dini koymuşlardır. Batıcı seçkin aydınların dine yaptıkları saldırılar ise, bunların gelenekçi halk tarafından dinsiz olarak

addedilmelerine, sessiz bir Doğu tipi aydın olan ulemânın bunlar ile şiddetli bir mücadeleye girmelerine yol açmıştır.

Batıcı seçkin aydınlar, Batılılaşma hızından, halkın mukavemetinden ve softa dedikleri aydınlar ile zaman zaman işbirliğine giren devletin baskısından dolayı mustariptirler. Özellikle Sultan II. Abdülhamid dönemindeki baskıcı kısıtlamalar sebebiyle ülkeyi bile terk etmeye mecbur kalmışlardır.

XX. yüzyılın başlarında Avrupa'da gerek Osmanlı Devleti'ndeki baskı rejiminden büyük rahatsızlık duyan ve gerekse bu baskı rejimi sonrasında Batılılaşmayı plânlayan bir Türk aydın zümresi oluşmuştur ki, bunların en ileri gelenlerinden birisi de Dr. Abdullah Cevdet'tir. Önce çeşitli dergi ve gazetelerde Batıcı düşünceyi savunan Dr. Abdullah Cevdet, daha sonra bunu Cenevre'de yayımladığı, Kahire ve İstanbul'da sürdürdüğü "İctihad" adlı dergi ile yapmıştır.

Türk toplumu, Meşrutiyetle anayasal parlamenter rejim ile[1], II. Abdülhamid döneminde kültürel Batıcılık ile tanışmıştır. İctihad Dergisi, Batıcılık konusundaki en kararlı savunucudur. 1904-1932 yılları arasında dönemin şartlarına göre davranış değişikliklerinde bulunsa da, Batıcılık anlayışından taviz vermemiştir.

[1] Meşrutiyetin ilânı içi bkz. Tunaya 1959.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BATICI DÜŞÜNCE ÇERÇEVESİNDE DR. ABDULLAH CEVDET VE İCTİHAD DERGİSİ

Günümüzde ilim adamları, çağdaşlığın gündelik hayatın bir gereği olup olmadığı konusunu tartışmayı çoktan bırakmışlardır. Zira çağdaşlık, Bilgi Çağı'nda hayatın bir gerekliliği haline gelmiştir. Artık nasıl çağdaşlaşma gerçekleştirilebilir sorusuna cevap aranmamaktadır. Çünkü çağdaşlaşmanın ancak gelişmiş ve müreffeh bir toplum yaşantısı ile olabileceği konusunda kimsenin şüphesi yoktur. Günümüzde Türkiye, Bilgi üreten ve ürettiği bilgiyi kiralayan bir ülke mi, yoksa bilgi kiralamaya devam eden bir ülke mi olacak sorusu tartışılmaktadır. Dikkat edilirse "bilgi kiralama" terimi kullanılmıştır. Çünkü artık sanayi toplumu çağının, teknoloji satın alma dönemi geçmiştir. Halihazırda dünyada iki tür toplum vardır: bilgi üretenler ve bilgi kiralayanlar. Kiralanan her bilgi, gelişmekte olan topluma ulaştıktan birkaç ay sonra eskimekte ve yenilenmeye ihtiyaç duymaktadır. Bilgi kiralama, pahalı ve zor iştir. Çok büyük bedeller ödenerek transfer edilen bilgi, çok kısa ömürlü kullanılmaktadır. Bu durum, özellikle tam gelişememiş olan toplumlarda devlete ağır bir yük getirmektedir.

Günümüzde bilgi üreten toplumlar, sanayi toplumu çağındaki kapitalist ülkelerdir. Kapitalizme geç ulaşan doğulu bir toplum olan Japonları da unutmamak gerekir. Bilgi üreten geçen yüzyılın kapitalist ülkeleri ile gelişen, gelişmeye çalışan veya geri kalmış ülkeler arasında sürekli bir etkileşim vardır. Zira ikincileri birincilerine yetişmek, onlar gibi yaşamak için büyük gayret sarf etmektedirler.

Halbuki sanayi öncesi dönemde iki değişik kültür olan Doğu ile Batı arasında ticarî ilişkiler ile savaşlar dışında toplumsal boyutta münasebet

mevcut değildir. İçine kapanık olan Çin ile sömürgeleştirilmiş Asya, Afrika ve Amerika'ya göz ardı edecek olursak, Doğuyu Müslüman Osmanlı Devleti, Batıyı ise sömürgeci Batılı Hıristiyan Devletler temsil etmektedirler.[1]

Osmanlı Devleti, kurulduğu günden beri Batıyı sadece savaş yapılacak veya ticarî ilişkide bulunulacak bir yer olarak görme alışkanlığındadır. Fethettiği yerler dışında Batıyı hiç merak etmemiştir. Halbuki yüzyıllardır Batılı seyyahlar Doğuyu tanımak için karış karış gezmekte ve bu izlenimlerini yayınlamaktadırlar.

Türklerde Batılılaşma ne zaman başlamıştır sorusuna cevap bulmak zordur. Küçümsenen ve merak edilmeyen Batının önem kazanması için uzun bir sürenin geçmesi gerekmektedir. Batıda meydana gelen gelişmelerden Rönesans, Reform, Coğrafî Keşifler ve Aydınlanma, sadece Osmanlı Devleti'nin siyasetini ve ticaretini etkilediği ölçüde etkilenmiştir. Sözgelişi Portekizlilerin Hindistan'a ulaşması ve buradan ticareti engellemesi, Coğrafî Keşiflere dikkati celbetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu tutumunu, günümüz koşullarında yaşadıkları için ilim anlayışından uzak bazı çevreler gibi eleştirmek, o çağın koşullarını bilmemekten ve dönemleri şartları ile birlikte değerlendirememekten kaynaklanan bir meseledir. Osmanlı Devleti, Müslüman bir devlet olarak Roma İmparatorluğu'nun ardından, bilinen dünyanın önemli bir kısmına sahip olmuş bir devlettir. Batılılar sürekli yenilmekte olan ve Hıristiyan oldukları için "Hidayet"e erememiş ve yaşantı olarak da İslâmî bir hayat sürmediklerinden dolayı aşağı görülen insanlardır. Dolayısıyla Osmanlıların Batılılaşma için bir zorunlulukları yoktur. Hangi toplum, hayat tarzı kendisinden aşağı olan bir toplumu örnek alır? Ancak bu, Doğu ile Batı arasında etkileşim olmadığı anlamına da gelmemektedir. Her iki toplum arasında kadim zamanlardan beri yoğun bir etkileşim bulunmaktadır. Doğu ve Batıda üretilen mallar ve bu malların kültürleri, kullandığı toplumlarda bir etki

[1] Bu konuda bkz. Tunaya 1989

teşkil etmektedirler. Ancak bu durum, söz konusu malların kullanımı ile sınırlıdır.

Osmanlı Devleti, Batılılaşmaya ne zaman başladı sorusuna cevap ararken, kastedilen Batıcılığın kurumsal bir halde kabulüdür. Bundan önce XVII. yüzyılda Osmanlılar, Batılılar karşısında ağır yenilgiler aldıklarında Osmanlı ulemâsı bu durumu bir bozulmanın sonucu olarak görmüşlerdir. Koçi Bey ve Katip Çelebi gibi figürler, "Altın Çağ" olarak karakterize edilen büyük fetihler çağının, yani Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerine geri dönüşü arzulamışlardı. Onlara göre, devlet işleyişindeki aksaklıklar giderilir ve bozukluklar onarılırsa, "Altın Çağ" geri dönecektir. Bu eskiye özlem duygusu, XVII. yüzyıla damgasını vurmuştur. Fakat beklenilen sonucu vermemiştir. Zira bozukluklar artarak devam ettiği gibi, yenilikler de daha da yoğunlaşarak devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı devlet adamları Batının hiç değilse askerî alanda Osmanlılardan daha ileri gittiği gerçeğini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Hiç kuşkusuz kendini Hıristiyanlardan üstün gören bir anlayışa sahip olan Müslüman bir devletin yöneticileri için, söz konusu durumun kabulü çok güç olmuştur. Zira böylece İslâm'ın üstünlüğünün de zarar gördüğü şeklindeki kanaati yaygınlaşmıştır. Bu sebeple Batı ile "aynîleşme" ve Batıyı yenme amacıyla, Batıdaki askerî alandaki yeniliklerin transferi amaçlanmıştır.

Bu dönemde Osmanlı ordusunun ana unsuru olan Yeniçerilere dokunulmadığından, ordunun diğer bölümlerinde Avrupa'dan getirilen uzmanların gözetiminde bir değişim başlamışsa da, ordunun esas unsurunu etkileyecek boyutta olmadığından yetersiz kalmıştır. Fakat ordudaki yenileşme ve değişim çabaları, Batının üstünlüğüne karşı etkili olmadığı gibi, askerî alanda başlayan etkileşim, Batının başarısının sadece askerî alanda olmadığını da ortaya koymuştur. Özellikle Lale Devri'nde başlayan ve daha

sonra da sıklaşan ilişkiler, Osmanlıların başka alanda Batıdan yenilik transferine ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur.[1]

XIX. yüzyılda ise, Sultan III. Selim dönemi ile başlayan bir süreçte devletin ve toplumun her alanında Batılılaşma başlamıştır. Bu Batılılaşma çabaları, Batıda olduğu gibi tabandan tavana doğru olmamıştır. Tam tersine tepeden tabana doğru olduğundan birçok tartışma konusu ortaya çıkmıştır. Toplumun, temel ihtiyaçlarının temini dışında bir beklentisi yoktur. Batılılaşma, daha ziyade yönetici elit aydın tabakanın, devletin bekasını sağlamak için istediği bir konudur. Zira son dönem Osmanlı yönetici elitinin en büyük meselesi, devleti yıkılmadan korumak, toprak kaybını en aza indirmek, sosyal çöküntüyü engellemek ve devletin bekasını sağlamak olmuştur.

Sultan II. Mahmut, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin esas amaçları bunlar olarak özetlenebilir. Bu üç dönem, kendinden önceki yapılan Batılılaşma çabalarının devletin bekası açısından beklenen neticeleri vermemesinin sonucu olarak oluşmuştur. Sultan II. Mahmut döneminde yapılan yeniliklerin sonuç vermemesi Tanzimat'ı doğurmuştur[2], Tanzimat'ın bekleneni vermemesi ise Meşrutiyeti getirmiştir. Hatta Tanzimatçıları yeterince hızlı yenilik yapmamakla, başarılı olmamakla suçlayan genç Osmanlı aydınları, "Yeni Osmanlılar" (Jön Türkler) adı altında teşkilatlanmış ve mevcut Tanzimat idaresine karşı mücadeleye girişmişlerdir. Bunların amacı anayasal parlamenter bir demokrasidir. Yeni Osmanlılar, başarıya ulaşmış ve Meşrutiyet ilan edilmiştir.[3]

Ancak anayasal meşrutî idare de uzun sürmemiştir. Sultan II. Abdülhamid, meşrutî idareyi askıya almış ve bir ara dönem başlatmıştır. Bu ara dönemde, Hamidî Rejime muhalefet amacıyla "İttihad ve Terakki

---

[1] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Öz 1997; Osmanlı toplumundaki çözülme ve bunun engellenmesi için gelenekçi yorumları açıklamaktadır.Ayrıca bu sorunların ortaya konulması için Berkes 1965; Berkes 1975; Berkes 1978.Lewis 1984.

[2] Tanzimat hakkında bkz. 150.Yılında Tanzimat 1992; Ali Reşad 1328, 150.Yılında Tanzimat 1990.

[3] Yeni Osmanlılar hk.bkz. Mardin 2001: 42-53; Koçak 2001: 72 -87

Cemiyeti" kurulmuştur.[1] Bu cemiyet XIX. yüzyılda Avrupa'yı etkileyen ve "Bilim Dini" olarak da nitelendirilen Pozitivizm'in "birleşme" ve "ilerleme" prensipleri başta olmak üzere ilkelerinden etkilenmiştir. Bu cemiyet, bir yandan Sultan II. Abdülhamid yönetimine yön verip meşrutî bir monarşi teşkiline çalışmakta ve bir yandan da Batıcılığı savunmaktadır. Bu amaçla yapılan muhalefet, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyelerinin cezalandırılmasına yol açmış ve bazıları sürgün edilirken bazıları ise yurt dışına kaçıp muhalefeti oradan sürdürmüşlerdir. Bu muhalefet esnasında, en çok gazete ve dergi çıkarmak yoluyla halkı bilinçlendirmeyi ve Hamidî Rejimi yıkmayı istemişlerdir. Bu muhalefetin en önemli unsurlarından biri de, İttihad ve Terakki Cemiyetinin beş kurucusundan biri olan Dr.Abdullah Cevdet'in 1904'te Cenevre'de kurduğu "İctihad Dergisi"dir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde, Hamidî Rejim'e muhalif değişik görüşte birçok kişi toplanmıştır. Bunlar arasında Dr. Abdullah Cevdet gibi, Batıcılığı Türkiye için tek kurtuluş çaresi olarak görenler olduğu gibi, ılımlı bir batıcılığı savunanlar da vardır. Beşir Fuad[2], Dr. Abdullah Cevdet, Baha Tevfik, Ahmed Rıza, Ahmed Şuayb, Batıcılık konusunda Batı ile aynılaşmayı, Doğu yerine Batı tipi sosyal hayatı amaçlamaktadırlar. Bunlara Osmanlı Pozitivistleri veya Osmanlı Materyalistleri adı da verilmektedir.

Osmanlı materyalizminin kurucusu, Beşir Fuad'dır.[3] Beşir Fuad, insan gerçeği üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Tanzimat'ın "insan" tanımına karşı çıkması, insanın nesnel gerçekliğini tespit etmesi ve insandan kaynaklanan meselelerde varoluş problemini incelemesi, Osmanlı materyalizminin ilk evresini oluşturmuştur. Beşir Fuad'ı[4] Ahmed Şuayb takip etmiştir. Ahmed Şuayb, sanatın bilimin gelişimini açıklayamadığı noktasında bilimsel determinizme açık bir eleştiride bulunmaktadır. Beşir Fuad ve Ahmed Şuayb, Osmanlı Materyalizminin ilk temsilcileri olarak, Dr. Abdullah

[1] İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu içi bkz.Kuran 1948
[2] Beşir Fuad için bkz. Okay 1969.
[3] Ayrıntılı bilgi için bkz. Işın 1985b: 365-367
[4] Ayrıntılı bilgi için bkz. Işın 1985b: 367

Cevdet'ten biyolojik materyalizme yönelme konusunda ayrılmaktadır.[1] Dr. Abdullah Cevdet, biyolojik materyalizme uzanan kesin Batıcılığı noktasında, Doğu medeniyetinden de istifade edilmesini savunurken, Baha Tevfik[2] ise Doğuya ve dolayısıyla İslâm'a ait olan her şeye karşı bir anlayışı savunmaktadır.[3] Baha Tevfik, bireysel ahlak bozukluğunun Osmanlı ilerlemesinin engeli olduğunu ifade etmektedir.

Ahmed Rıza[4], Osmanlı pozitivizminin ilk temsilcisi olarak, siyasî ve etik bir Pozitivizm'i savunmaktadır. Onun için önemli olan, "düzen" içinde, "İlerleme"dir. Ahmed Rıza, Auguste Comte'un Pozitivizm'inden en çok etkilenen kişidir. Ahmed Rıza, "birey"i, "bireyin içinde olduğu düzen"i ve "adaleti ve düzeni sağlayıcı bir unsur olarak ahlâk"ı tanımlamak suretiyle Batıcılığı bir soyut anlayış olmaktan kurtarmış ve halk için somut bir olgu haline getirmiştir.

İctihad, 1904-1908 yılları arasında Hamidî Rejimi önce Cenevre ve daha sonra da Kahire'de sürdürürken, daha sonraki yıllardaki Batılılaşma çabalarına ve Cumhuriyet inkılâplarına ilham kaynağı olacak laiklik, harf meselesi ve kadın hakları gibi konuları ilk defa dile getirmektedir.

İctihad, Meşrutiyet'in ilânından büyük sevinç duymuş ve idare merkezini İstanbul'a taşımış ise de, kurucusu Dr. Abdullah Cevdet, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olmasına rağmen, İstanbul'da beklediği ilgiyi görememiştir. Çünkü Avrupa'da padişah ile anlaşmış ve davaya ihanet etmiş, geçimsiz kişiliği arkadaşları tarafından dışlanmış ve İttihad ve Terakki Cemiyeti içindeki yeniden oluşumda muhalif grup olan Prens Sabahaddin'in çevresinde toplanan Adem-i Merkeziyetçiler arasında yer almıştır. Bu sebeple Dr. Abdullah Cevdet ve İctihad İstanbul'daki İctihad çevrelerinde şüpheyle karşılanmış ve hatta bu dönemde Kürtçülük yapmakla suçlanmıştır. Daha sonra İctihad, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin muhalifleri arasında yer almış,

---

[1] Bu konularda bkz. Bolay 1967
[2] Ayrıntılı bilgi için bkz. Işın 1985b: 368-370; Bağcı 1994.
[3] Bkz. Tunaya 1991.
[4] Ayrıntılı bilgi için bkz. Işın 1985a: 356 -359; Özden 2001: 120-123

1913-1918 yılları arasında mevcut İttihad ve Terakki iktidarının bütün baskılarına rağmen, bu muhalefeti zaman zaman da İslâmcılar ile işbirliği yapmak suretiyle sürdürmüştür. Aslında ileri sürdüğü fikirlerden ötürü, İslâmcılar ile çok şiddetli bir mücadeleye başlamıştır. İslâmcılar, bu mücadelede daha üstün bir durumda gözükmektedirler. İslâmcılar, İctihad'ı dinsizlik propagandaları yapmakla ve Dr. Abdullah Cevdet başta olmak üzere yazarlarını da dinsizlikle suçlamaktadırlar. Zaman içinde İctihad yazarlarından Celâl Nuri İleri[1], Batıdan sadece teknoloji transferi yoluyla Batılılaşmayı savunduğu için İctihad ile yolları ayrılmıştır.

İctihad, döneminin serbest bir platformu olarak Batıcılığı savunmak kaydıyla her türlü fikre sayfalarını açmıştır. Bu yazar kadrosu, çok renkli ve zengindir. Ancak en istikrarlı yazar, kurucu Dr. Abdullah Cevdet'tir. İctihad, Anadolu'daki Millî Mücadele'ye ilgisiz kalmıştır. Zira Dr. Abdullah Cevdet, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın bir destekçisi, Damat Ferit hükûmetlerinde iki kez Sıhhiye Umum Müdürü ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin beyannâmesini hazırlayanlar arasında bulunduğu için Anadolu'daki Millî Mücadele kazanıldıktan sonra, İctihad'ın ön plana çıkmasını da engellemiştir. Sultan II.Abdülhamid döneminde Batıcılığa yön veren İctihad, Cumhuriyet döneminde fiilî etkinliğini yitirmiştir.

İctihad, cumhuriyet idaresi döneminde yıllardır savunduğu ilkelerin hayata geçirilmesinde, etkin bir rol oynayamamıştır. Cumhuriyet idaresi, bir zamanlar İctihad'ın savunduğu prensipleri, inkılâplar halinde hayata geçirirken, İctihad ve kurucusu Dr. Abdullah Cevdet, bu olayların içinde destekçilikten öte bir görev ifa edememiştir. Cumhuriyet döneminde İctihad'da çıkan yazılar, Cumhuriyetten önceki dönemde yayımlanan yazılardan karakteristik olarak farklıdır.

İctihad Dergisi, 1932 yılında Dr. Abdullah Cevdet'in vefatına kadar yayımlanmaya devam etmiş ve bu vefattan sonra çıkan 358. sayı ile sona ermiştir.

---

[1] Celal Nuri İleri için bkz. Ülken 1994: 399 -408

A.-DR. ABDULLAH CEVDET[1]

Türk Düşünce Hayatında istikrarlı bir biçimde Batıcılığı savunan ender fikir adamlarından olan Dr. Abdullah Cevdet, 9 Eylül 1869 tarihinde Arapkir'de dünyaya gelmiştir. Dr. Abdullah Cevdet, Arapkir eşrafından Üstad Ömeroğulları ailesine mensuptu ve babası ordudan emekli olmuş olan Hocazâde Elhac Ömer Vasfi Efendi idi. İlk öğrenimini Hozat ve Arapkir'de tamamladıktan sonra, ailesi ile birlikte Mamüratül'aziz Askerî Rüşdiyesi'ni bitirmiş ve İstanbul'a gelerek Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisi'nde okumuştur. Daha sonra İstanbul'a Askerî Tıbbiyesi'ne kaydolmuştur (1888).

Burada okurken daha sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden olan İbrahim Temo, Hüseyinzâde Ali, Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir ile ünlü filozof Rıza Tevfik ile sınıf veya okul arkadaşlığı yapmıştır. Kürt kökenli bir aileden gelen, ancak etnik ayırımcı bir Kürtçülüğe hayatı boyunca karşı olan Dr. Abdullah Cevdet, bu yıllarda namazında niyazında oldukça dindar birisi olarak tanınmaktadır. İbrahim Temo'nun, teşvikiyle Felix İsnard'ın "Spritualisme et Materialisme" adlı kitabını okumasıyla dine karşı ilk şüpheleri uyanmıştır.

1889 yılında istibdat yönetimine tepki duyan beş arkadaş, Fransız Devrimi'nin 100. yıldönümünde 3 Haziran 1889 gecesi okulun arkasındaki bir kömürlükte hiç ışık olmayan bir ortamda İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Daha sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti adını alacak bu derneğin ilk beş kurucusu, Dr. Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Mehmed Reşid Şahingiray, İshak Sükûti ve Hikmet Emin'dir.

---

[1] Dr. Abdullah Cevdet'in hayatı için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Ülken 1994: 246-256; Hanioğlu 1988: 90-93; Mardin 1983: 163-183; Abdullah Cevdet... 1932: 5875-5876; Kemal Cenap 1932: 5876-5879; Ebubekir Hazım 1932: 5879-5881; Abdülhâk Hamid 1932: 5883; Lütfi Fikri 1932: 5883-5887; M.Fuad 1932: 5887; Nuri Fehmi 1932: 5888-5889; İsmail Hakkı 1932: 5889-5890; Fuat Hulusi 1932: 5890; Operatör Kazım...1932:5891-5892; Celal Nuri 1932: 5892-5893; M. Ferit 1932: 5894; Filorinalı Nazım 1932: 5894; Hüseyinzâde Ali 1932: 5895-5897; Muharrem Zeki 1932: 5897; Abdullah Cevdet Merhumun...1932: 5898-5899; Bürhan Şakir 1932 5900-5901.

Dr. Abdullah Cevdet, okul yıllarında dindar, sert mizaçlı, kavgacı ve geçimsiz bir imaj çizmiştir. Önce Abdullah adını kullanırken, öğrencilik yıllarında yazdığı yazılarda "Ömer Cevdet" takma adını kullanmasından dolayı, imzasını Abdullah Cevdet olarak atmaya başlamıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, öğrenciliği esnasında yaşayan en büyük şairlerden biri olarak nitelendirdiği Abdülhâk Hamid'i Çamlıca'da köşkünde ziyaret etmiş ve ondan çok etkilenmiştir. Abdülhâk Hamid'in teşviki ile şiirlerini toparlayıp kitaplar halinde yayımlamıştır. İlk şiir kitabı, "Hiç"tir (1890). Onu "Tuluat" (1891), "Türbe-yi Masumiyet" (1890) izlemiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, Louis Buchner'in "Matiére et Force" adlı eserini okuduktan sonra, düşünce yapısında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu eserin bir bölümünü "Fizyolociya-yı Tefekkür" adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Dr. Abdullah Cevdet, bu dönemde Karl Vogt, Ernest Haeckel, Spencer gibi ünlü Batılı fikir adamları ile Namık Kemal, Recaizâde Mahmud Ekrem, Abdülhâk Hamid ve Halit Ziya'nın etkisi altında kalmıştır. İlk düzyazı edebî eseri olan "Ramazan Bahçeleri"ni 1891'de kaleme almıştır. Edebî anlayışını Menemenlizâde Tahir'in etkilediği söylenilmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, felsefe ve sağlık konularında "Dimağ" (1890), "Fizyolociya ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ" ve "Melekât-ı Akliyye" (1894) adlı eserlerini yayımlamıştır. 1894'de "Masumiyet" adlı şiir kitabını neşretmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, 1894'de Askerî Tıbbiye'den olaylı bir şekilde mezun olmuştur. Okuldaki siyasî faaliyetleri sebebiyle soruşturulmuş ve gözaltına alınmıştır. Ancak yargılanmadan serbest bırakılmıştır. Ancak yargılanmadan serbest bırakılmıştır. Mezun olduktan sonra Haydarpaşa Hastanesi'nde Dr. Diran Acemyan'ın asistanı olarak göz doktoru yardımcısı olmuştu.

Dr. Abdullah Cevdet bu dönemde André Chénier, Musset, Lamartine, Françoise Coppée, Ömer Hayyam, Shakespeare, Byron, Daubés, Letourneau, Le Moynac gibi düşünür ve yazarlardan etkilenmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, geçici görevle 1894 yılında kolera mücadelesi için Diyarbakır'a yollanmıştır. Burada İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin teşkilâtlanması için çalışmıştır. Bu arada Ziya Gökalp'in bulunduğu bazı kişileri teşkilâta dahil etmiştir. 1894'de "Kolera" adlı eserini yayımladı. Aynı yıl Elazığ'da Büchner'in "Natur und Geist" adlı eserini "Goril" adıyla tercüme ederek neşretmiştir.

İstanbul'a dönünce Ermeni olayları sebebiyle kızgınlaşan hava içinde bazı broşürler yayımlaması üzerine, İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Adapazarı Redif Taburu tabipliğine atanmıştır. Ancak bu göreve başlamadan, yayımladığı broşürlerden biri olan İttihad-ı Osmanî ile ilgili bir beyanname yüzünden "erbab-ı fesad"dan kabul olunarak 53 arkadaşıyla birlikte tutuklanmıştır (1895). Ardından Bakanlar Kurulu kararıyla Trablusgarb'a sürülmüştür (1896). Burada bir süre kale zindanında hapsedildikten sonra, Vali Vekili Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey'in gayretleri ile kalede serbest dolaşımına izin verilmiş ve İttihad ve Terakki adını alan İttihad-ı Osmanî 7 numaralı Trablusgarb Şubesi'ne kaydolmuştur. Bu arada Trablusgarb Askerî Hastanesi göz hekimliğine tayin edilmiştir.

Bu görevi esnasında Avrupa'da bulunan Ahmed Rıza ve Mizancı Murad ile gizlice haberleşmiş, bunların yayımladığı Mizan, Meşveret ve Mechveret Supplément Français dergilerine "Bir Kürd" adıyla veya imzasız yazılar yazmıştır.

Bu sırada aynı hastanede çalışan Süleyman Kadara adlı bir hekim tarafından Saray'a gizli faaliyetleri jurnallenmiştir. Bunu haber alan ve Trablusgarb'tan Fizan'a sürülmek üzere olan Dr. Abdullah Cevdet, bir yelkenli ile Tunus'a firar etmiş ve oradan da Fransa'ya geçerek Paris'e gitmiştir (1897).

Avrupa'daki Jön Türkler, bu sırada yol ayrımı içindeydiler. Mizancı Murad'ın Ahmed Celâleddin Paşa ile anlaşarak, İstanbul'a dönmesi üzerine Avrupa'daki İttihad ve Terakki hareketi zor duruma düşmüş ve kararsızlık içinde kalmıştır. Gerçekten de Mizancı Murad'ın İstanbul'a dönmesi, hareketi

sarsacak kadar kuvvetli bir sarsıntıya sebep olmuştur. Çaresiz kalan İttihadçılar, Cenevre'de toparlanmaya çalışan ve liderliğini Ahmed Rıza'nın yaptığı, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi'nin de aralarında bulunduğu yeni bir teşkilâtlanmaya gitmişlerdir.

Dr. Abdullah Cevdet, Cenevre'ye gelip bu yeni gruba dahil olmuştur (1897). Burada cemiyetin yayımladığı "Osmanlı" dergisinin baş yazarı olmuştur. Osmanlı dergisi kanalıyla İstanbul'da yönetime karşı etkin bir muhalefet yürütülmüştür. Dr. Abdullah Cevdet, Kahire'de cemiyetçe çıkarılan "Kanun-ı Esasî" ile Romanya'da yayımlanan "Sada-yı Millet" ve Cenevre ve Londra'da çıkan "Kürdistan" dergilerine "Bir Kürd" takma adıyla rejim aleyhtarı yazılar yazmıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, Schiller'in Guillaume Tell'ini tercüme ederek yayımlamıştır (1895). Bu esere yazdığı önsözde, halkı ve aydınları istibdad rejimine karşı harekete geçmeye çağırmaktadır. Bu önsöz daha sonra, "İki Emel" adıyla Kahire'de yayımlanmıştır (1898).

Dr. Abdullah Cevdet, 1897 yılında Fünûn ve Felsefe adlı eserini yayımlamış ve şiirlerini Kahriyat adıyla toplamıştır. Alfieri'nin Della Tirannide adlı eserini "İstibdat" adıyla yayımlamıştır ve Shakespeare'in "Ode" adlı manzumesini çevirmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı dergisinde II. Abdülhamid'in dinî vecibelerini yerine getirmediği için gerçek halife sayılamayacağını iddia etmiştir. Bu yöndeki muhalefetin liderleri arasında yer almıştır. İttihad ve Terakki bu konuda fetvaları, "Fetva-yı Şerife" ve "Mahkeme-yi Kübra" adıyla yayımlamıştır (1895).

1898 yılında Osmanlı dergisi malî güçlükler sebebiyle yayım hayatında zorlanmaya başlamıştır. Malî kaynak sağlayanlar, ya padişahla anlaşıp desteklerini kesmişler ya da padişahın korkusundan destek olamamaktadırlar. Bu arada Dr. Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi de Padişah ile görüşmelere başlamışlardır. Bu girişimi İttihad ve Terakki de desteklemiştir.

Sonunda anlaşma yapılmış ve bu üç yazar, Padişah aleyhine yazı yazmamak kaydıyla 1500'er Frank para aldılar ve 15 altın aylık almaya başladılar. Bu aylık ömür boyu olacaktı. Dr. Abdullah Cevdet, Cenevre'den ayrıldı ve Padişah aleyhine yayını durdurmuştur. Buradan Padişah'ın şahsına bir kartpostal yollamıştır. Bu hareket, Osmanlı Hükümeti'nce protesto edilmiş ve Dr. Abdullah Cevdet Almanya'dan sınır dışı edilmiştir. Paris'e giden Dr. Abdullah Cevdet, burada aylığını almaya devam etmiştir. Ancak Paris Büyükelçisi Münir Paşa, Padişah aleyhine yazı yazmayı gizlice sürdürdüğünü tespit edince tahsisatını kestirmiştir. Bu dönemde Dr. Abdullah Cevdet halk ve cumhuriyet üzerine yazılar yazmaktadır. Bu yazılar tedirginliği, padişah cephesini tekrar anlaşmaya zorlamıştır. Cenevre'ye gelen Abdullah Cevdet, sarayla anlaşarak 15.000 Frank yıllık ile Viyana Büyükelçiliği resmî hekimi olmuştur. Dr. Abdullah Cevdet'i, Büyükelçi Karatodori ikna etmiştir. Ancak bu hareket, İttihatçılar tarafından ihanet olarak kabul edilmiştir. Bu arada İshak Sükûti de Roma Büyükelçiliği hekimi ve Tunalı Hilmi de Madrid Büyükelçiliği'nde kâtip olmuştur (1889). Önceleri ihanet etmediğini belirtmek için maaşlarını teşkilâta yollayan Dr. Abdullah Cevdet, bundan vazgeçince bir kez daha ihanet ile suçlanmıştır. Yazı yazmayacağına dair belge imzaladığı halde, Osmanlı dergisine imzasız yazı yollaması devam etmiştir. Bu sırada şiirle uğraşmış ve Avrupa'da seyahatler yapmıştır.

Dr. Abdullah Cevdet'in siyasî faaliyetlerini gizlice devam ettirdiğini fark eden Viyana sefiri Mahmud Nedim, bunu eleştirince sefire karşı fiilî tecavüzde bulunmuştur. Bunun üzerine Büyükelçilik polise başvurmuş ve sınır dışı edilme kararı Avusturya hükümetince alınmıştır. Parlamenter Pernerstorfer'in gayretlerine rağmen Avusturya'dan çıkarılmıştır (1903). Pressburg'a giden Dr. Abdullah Cevdet, padişaha affi için başvurmuş ve kabul edilmeyince Paris'e gitmiştir. Burada Ahmed Rıza tarafından ihanetle suçlanmış ve İttihatçıların arasına alınmamıştır.

Viyana döneminde Dr. Abdullah Cevdet, "Mémoire Présentée au Congres International de l'Education Sociale" (1900), La Lyre Turque (1901),

Les Quatre Trains Maudits et les Âmes Orpheline (1903), Hakkı Tedib (1903, yayımı 1912), Chillon Mahpusu (tercüme 1899), Droit d'Asile en Suisse (1904), Hükümdar ve Edebiyat (1903), Le Bonn'dan Ruh'ül Akvam tercümesi (1900, 1903, 1913), Hamlet (1902) adlı eserleri yayımlanmıştır.

Cenevre'de Edhem Ruhî (Balkan) ile buluşan Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı dergisini yayımlamaya başlamışlardır. Mart 1904'de Cenevre'de Osmanlı İttihad ve İnkılâp Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Bu arada Ahmed Celâleddin Paşa'nın maddî yardımıyla 1904'te İctihad dergisini kurmuştur. Bu dergi, İttihadçı hareket içinde ansiklopedist ve kültüre önem veren yegâne dergi olmuştur.

Dr. Abdullah Cevdet, 1904'de "Bir Rüya" adlı Abdülhalim Hikmet adlı saray casusunun provokatör nitelikli eserini bastığı için 1904'de İsviçre'den kovulmuştur. Osmanlı dergisi kapanmış ve İctihad'ın yönetimi Hüseyin Tosun'a intikal etmiştir. 1905'de İstanbul'da gıyabında yargılanan Dr. Abdullah Cevdet, ömür boyu kalebentlik cezasına çarptırılmıştır.

1905'de Mısır'a giden Dr. Abdullah Cevdet, Kahire'de İctihad'ı yayımlaya devam etmiştir. Bu sırada Prens Sabahaddin'in grubuna katılarak, Şurâ-yı Osmanî teşkilâtı içinde yer almıştır. Osmanlı hanedanına gerek olmadığı yolundaki yazıları İttihatçıları dahi infiale sürüklemiştir. 1905-1911 yılları arasında Kafkasya'da Müslümanlara Beyanname (1905), Kahriyat II (1904), Ey Zillullah! Sana (1900), Dozy'nin "İslâmiyet Tarihi "tercümesi (1908), Daubrause'nin "Musikî ve Tedavi" tercümeleri (1904), "Macbeth" ve "Julius Caesar" (1904) tercümeleri, Emile Boutmy'nin "Essai d'une Psychologie du Peuple Anglais" adlı eserini "İngiliz Kavimi" adıyla tercümesini (1909) ve "Yaşamak Korkusu" (1909) yayımlamıştır.

Dozy'nin "İslâm Tarihi" adlı eserinin tercümesi yayımlanınca, bu eserde Hz. Peygamber'in hayatının marazi psikoloji ile açıklanması din düşmanı olarak tanınmasına yol açmıştır. Birçok eleştiri yazılmasına sebep olmuştur. Meşihat makamına yapılan şikâyetler sonucu, 17 Şubat 1910'da Bakanlar

Kurulu kitabı yasaklamış, toplatılanların Galata köprüsünden denize atılmasına karar vermiştir.

1910 yılı sonunda İstanbul'a dönen Dr. Abdullah Cevdet, iktidardaki İttihadçılardan ilgi görememiş, dinci muhalefetin tepkisi ile karşılaşmış ve 1911'de İctihad'ı İstanbul'da çıkarmaya başlamıştır. Burada "İctihad Evi"ni kurmuştur (1911). Aslında Dr. Abdullah Cevdet, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından biri olarak, 1908 ihtilâlinden sonra hemen İstanbul'a dönüp, yeni yönetimde yer alamaması oldukça anlamlıdır. Zira Dr. Abdullah Cevdet'in İttihad ve Terakki'ye dahil ettiği Ziya Gökalp gibi İttihadçı liderlerin ve tümünü tanıdığı İttihadçı kadronun ilgisini çekememiştir.

Dr. Abdullah Cevdet'in Meşrutiyet sonrası ilgi görmemesinin başlıca sebebi, Avrupa'daki faaliyetleri olsa gerektir. Birçok araştırmacı, bunun sebebini, Avrupa'da iken padişah ile anlaşmasına bağlamıştır. Ancak bize göre bu yeterli bir sebep değildir. Zira Tunalı Hilmi, İshak Sükûti gibi birçok başka İttihadçı da padişah ile anlaşmıştır. İshak Sükûti gibi birçok başka İttihadçı da padişah ile anlaşmıştır. Dr. Abdullah Cevdet'in ilgi görmemesinin sebebi, karakterinden kaynaklanmaktadır. Çok geçimsiz ve para konusunda aşırı tutumlu olması, en yakın arkadaşlarını bile kırmaktan çekinmemesi ve vefa duygusunun zayıf olması, Dr. Abdullah Cevdet'i önderi olduğu İttihadçı hareket içindeki lider rollerinden uzak tutmuştur. Bu sebeple, kurucusu olduğu İttihad ve Terakki'nin iktidar yollarında iktidardan uzak kalmıştır. Mısır'da iken Prens Sabahaddin'in Adem-i Merkeziyetçileri ile ilişkisi, İttihadçılardan iktidarı ele geçiren Talat-Enver-Cemal triumvirasının şüphesini çekmiştir. 1913'de Mahmud Şevket Paşa suikasti sebebiyle, İttihad ve Terakki içindeki Prens Sabahaddinci muhalefeti de tepeleyen bu üçlü, Dr. Abdullah Cevdet'e şüphe ile yaklaşmışlardır. Zaman zaman İctihad'a malî desteklerde bulunsalar da, Dozy'nin "İslâmiyet Tarihi"ni çevirip yayınlaması, İslâmcılar ile arasını açmıştır. Bundan sonra İslâmcılar ve din uleması ile bitip tükenmek bilmeyen bir polemik başlamıştır. İslâmcılar, Dr. Abdullah Cevdet'i defalarca şikâyet

ederek İctihad'ı kapattırmışlardır. Sonunda örfî idare, Birinci Dünya Savaşı esnasında İctihad'ı tatil etmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, İttihad ve Terakki iktidarından beklediğini bulamayınca, muhalefete başlamıştır. İlginçtir ki, bu muhalefette dövüştüğü İslâmcılarla da zaman zaman işbirliği yapmaktan çekinmemiştir. 1910 yılında kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası'nın Başkan yardımcısı olunca, İttihadçılarla yolu iyice ayrılmıştır. Bu partinin yayın organı olan "Genç Türk, "Selâmet-i Umumiye", "Azad" ve "Türkiye" gazete ve dergilerine yazılar yazmıştır. Bu parti daha sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile birleşmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul'a döndükten sonra, "Fenn-i Ruh" adlı eserini (1913), Weber'in "Asırların Panaroması"nın tercümesini Gustave Le Bonn'un "Les Aphorismos des Temps Présents" adlı eserini "Asrımızın Nususı Felsefesi" adıyla tercümesini yayımlamıştır. Ayrıca Rıza Tevfik ile birlikte Ömer Hayyam'ın "Rubaiyyat"ını çevirip neşretmiştir (1914). Daha sonra Gustave Le Bonn'dan "Enseigment Psychologique de la Guerre Européene" adlı eserini "Avrupa Harbi'nden Alınan Psikolociyaî Dersler" adıyla çevirmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, İslâmcılar ile mücadelesi sebebiyle çok sıkıntı çekmiştir. İctihad, Şeyhülislâmlık, Adliye Nezareti ve Babıali'ye yapılan müteaddit başvurular ile defalarca kapatılmıştır. 1913'de Cehd adıyla, daha sonra da İşhad, İştihad ve Alem-i Ticaret ve Sanayii adlarıyla yayımlanmıştır. İlk olarak 28 Mart 1913'de kapatılmıştır. Sonra 6 Nisan 1913'de İctihad adıyla, 6 Nisan 1913'de Cehd adıyla, 27 Eylül 1913'de İşhad adıyla yayımı durdurulmuştur. 16 Ekim 1913'de adı ne olursa olsun Sıkıyönetimce toplatılmasına karar verilmiştir. 30 Aralık 1913'de tekrar kapatılmıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, üzerinde yoğunlaşan baskılar sebebiyle yurtdışına kaçmak istemiştir. Bu amaçla rejim muhaliflerinin toplandığı İsviçre'ye sığınmak istemişse de daha önce İsviçre'den sınır dışı edildiğinden İsviçre Hükümetince reddedilmiştir (1912). Bu yüzden mevcut İttihad ve Terakki

Cemiyeti'nin yayın organı olan Halk Gazetesinde başyazarlık yaparak, iktidarla ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır (1912). Ancak bu çabası da başarılı olamamış, mevcut iktidarı tenkitten vazgeçememiştir.

1912 yılında İctihad'da bir rol ayırımı olmuştur. İctihad'ın önemli yazarlarından Kılıçzâde Hakkı ve Celal Nuri ile Dr. Abdullah Cevdet'in yolları ayrılmıştır. Dr. Abdullah Cevdet, Balkan yenilgisinden sonra tek kurtuluş reçetesi olarak, Batıdan her şeyin tamamen alınmasını, Batı ile aynılaşmayı, tam Batıcılığı savunmaya başlamıştır. Celal Nuri ise buna karşı çıkmış ve öz değerlerin muhafazası yoluyla kısmî bir Batıcılığı savunmuştur. Bu ise Batıcılar arasında iki grubun oluşmasına yol açmıştır. Bunlar tam Garpçılar ve kısmî Garpçılardır. Dr. Abdullah Cevdet, tam Garpçıların lideri konumuna yükselmiştir.

İctihad, 13 Şubat 1915 yılında yayımını durdurmuştur. Zira Dr. Abdullah Cevdet, iktidarı eleştirirken dozu kaçırınca İttihadçılar tarafından ölümle tehdit edilmiştir. 1915-1918 yılları arasında sessiz kalan Dr. Abdullah Cevdet, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra yazılara başlamıştır. Mart-Haziran 1918 tarihlerinde İkdam gazetesine imzasız yazılar yazmışsa da, durumun İttihadçılarca haber alınması üzerine yazıları kesmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, Shakespeare'in Kral Lear adlı eserini 1917'de tercüme edip yayımlamıştır. Ateşkes ilânı ile siyaset sahnesine dönen Dr. Abdullah Cevdet, 1 Kasım 1918'de İctihad'ı yeniden yayımlamıştır. Ancak İctihad, bu dönemde Batıcılıktan çok İttihadçı düşmanlığı yapmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, Serbestî ve Türkçe Yeni İstanbul gazetelerinde bu düşmanlığı sürdürmektedir. Bu arada İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin nizamnamesini hazırlayanlar arasında yer almıştır. Ancak üye olmamıştır. Ancak bu durum ileride muhaliflerince kullanılmıştır. Kürt Teali Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılmış, ancak etnik ayırımcılık mahiyetinde Kürtçülük yapmamıştır. Daha önce Meşrutiyet devrinde "Roj-ı Kürd" ve "Hetav-ı Kürd" dergilerine yazdığı gibi, Mütareke döneminde de "Jin" dergi ve gazetesinde

aynı görüşleri savunmuştur. Bu sebeple İngiliz mandası altında özerk Kürdistan hayali ile yaşayan Kürtçülere de yaranamamıştır.

30 Mart 1919'da Sıhhiye Umum Müdürü olmuştur. Ancak İctihad'da çıkan yazılar, dini zayıflatıcı olarak nitelendirilince beş ay sonra azledilmiştir. Ancak Hürriyet ve İtilâf hükümetince 20 Mayıs 1920'de tekrar aynı göreve atanmıştır. Yine beş ay sonra azledilmiştir. İctihad, dini tezyif ettiği için 10 Mart 1919'da kapatılmıştır. Defalarca kapatılan dergi yayımını durdurmak zorunda kalmıştır. Bu arada Dr. Abdullah Cevdet. Yirminci Asır adlı gazetede yazı yazmıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'da İslâmiyet yerine yeni bir din olarak Bahaîliği önerince hakkında dava açılmıştır. 20 Nisan 1922'de iki yıl hapse mahkum edilmiştir. Dava temyizce bozulmuştur. Dava ancak 30 Aralık 1926'da peygamberlere fena ifade kullanmanın Ceza kanunundan çıkarılması ile düşmüştür.

23 Kasım 1922'de yeniden yayımlanmaya başlayan İctihad, İstiklâl Harbi'ni methetmektedir. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'yı öven yazılar çıkmıştır. Ancak bu tavır, işgal dönemindeki tutumu, Kürtçü ve İngiliz yanlısı hareketleri ile mimlenen Dr. Abdullah Cevdet'in Âlî Heyetçe kamu hizmetinden yasaklanmasına engel olamamıştır. Dr. Abdullah Cevdet, yaptığı itirazlardan sonuç alamamıştır.

1924 yılının Aralık ayında boşalan Elazığ milletvekilliği için Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya çağırılmıştır. Ancak Dr. Abdullah Cevdet, bu fırsatı iyi değerlendirememiştir. Zira Mustafa Kemal Paşa, iyi bir İctihad okuruydu. Ancak dinci basın, Anadolu'daki nüfus politikası ile ilgili değişik görüşlerini Avrupa'dan damızlık erkek celbi olarak kamuoyuna sununca, milletvekilliğinden vazgeçilmiştir. Bundan sonra Abdullah Cevdet'in iktidarda mevkii talebi veya bu yönde kendisine bir teklif olmamıştır.

1923-1932 dönemi Dr. Abdullah Cevdet için acı bir dönemdir. Zira daha önce savunduğu kadın hakları, laiklik, Latin alfabesi gibi Batıcı adımların birer

birer devrimler olarak atıldığını görmekte, ancak bunların uygulanışında rol alamamaktadır. Bu durum, Dr. Abdullah Cevdet içe kapanmasına ve kendini ilmî yayınlara adamasına yol açmıştır. Gustave Le Bonn'un "Hier et Demain"ı "Dün ve Yarın" ve "Psychologie des Foules"ı "İlm-i Ruh-ı İctimaî" (1924) adıyla yayımlanmıştır. Baron Motom'un L'Oeuvre de Gustave Le Bonn adlı eserini çevirmiştir. Omer Beyse'den "Amerika Tıbbiye Usûlleri" (1926), Jean Marie Guyau'dan "Terbiye ve Veraset"i (1926), Novicow'dan "Harp ve Sözde İyilikler" (Çevriliş 1915, yayımı 1925), Rahip Meslier'den "Le Bonn Sens"i "Akl-ı Selim" (1926) adıyla çevirmiştir. Guyau'nun "Bir Filozofun Şiirleri" (1929) ve Le Bonn'un "Amelî Ruhiyat"ını (1931) çevirip yayımlamıştır.

1932 yılında 63 yaşında iken İctihad Evi'nde geçirdiği bir rahatsızlık sonucu hayata gözlerini kapamıştır. Ölümü üzerine İctihad 358 sayısı ile yayın hayatını tamamlamıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, kelimenin tam anlamıyla bir muhalifti. Önce II. Abdülhamid'e, sonra Meşrutiyeti ilân eden İttihadçılara muhalefet etmiştir. Hayatı maceralı bir biçimde geçmiştir. En istikrarlı yanı, 1904-1932 yılları arasında 28 yıl ve 358 sayı yayımlanan İctihad dergisidir. Bu dergide, kitap ve diğer makalelerinde tam Garpçılığı hiç durmadan savunmuştur. Son dönem Osmanlı aydınlarının tipik örneklerinden biri olan Dr. Abdullah Cevdet, tam Batıcılık ile Cumhuriyete ışık tutmuştur.

B.-DR. ABDULLAH CEVDET'İN ESERLERİ

1.-Telif Eserleri:

1.-Hiç, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1307(1889), 24 af.

2.-Dimağ:Dimağ ile Ruh arasındaki Münasebat-ı Fenniyeyi Tedkik, Sahib ve Naşiri Vatan Kütüphanesi Sahibi Ohannes Ferid, İstepan Matbaası, İstanbul, 1308(1890), 46 sf.

3.-Fizyolociya-i Tefekkür: Mehazımın Esası C(K)raft und Stoff Unvanlı Kitabın Tefekkür Bahsidir, İstepan Matbaası, İstanbul, 1308(1890), 72 af.

4.-Ramazan Bağçesi: Tabi' ve Naşiri Ohannes Ferid, Dersaadet, 1308(1890), 29 sf.

5.-Tulûat, Alem Matbaası, İstanbul, 130S(1890), 80 af.

6.-Türbe-i Ma'sumiyet, Sahib ve Naşiri Vatan Kütübhanesi Sahibi Ohannes Ferid. İstepan Matbaası, İstanbul, 1308(1890), 36 sf.

7.-Fünûn ve Felsefe, Tarih-i Tesvid, 1309(1891), Taş Basma, (Cenevre), (1897), 31 sf.

8.-Ma'sumiyet, İstepan Matbaası, İstanbul, 1311(1893), 45 sf.

9.-Fizyolociya ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ ve Melekât-ı Akliye, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1312, 232 sf.

10.-Mahkeme-i Kübra, Taş Basma(Paris), 1313(1895), 21 sf. (Tab'-ı Sani, Matbaa-i İctihad, Mısır, 1908)

11.-Ulema-yı İslâm Enarallahu Berahinuhum Tarafından Verilen Fetva-yı Şerife, (Fetvalar Şakir Hoca tarafından verilmişdir), Tab'-ı Sani, Matbaa-i İctihad, Mısır, 1325, 22 af. (İlk Baskı Meşveret Matbaası, Cenevre, 1314(1896).

12.-Kahriyat(I), Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, (Cenevre), 1315(1897), 64 af.

13.-İki Emel, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Mısır-el-Kahire, 1316(1898), 32 sf. (İkinci Baskı, Mısır 1906; 3.Baskı, İstanbul 1912; 4.Baskı,

İstanbul, 1914)

14.-De La Nécessité d'Une Ecole Pour les Educateurs Sociaux: Mémoire Présenté au Congrés international de l'Education sociale, Tenu a l'Exposition universelle de Paris du,26 au 30 Septembre 1900, Paris, 1900, 40 af.

15.-Fiévre d'âme, Paris-Vienna, 1901, 132 .

16.-İklil-i Matem, Taş Basma (Viyana), 1901, 27 sf.

17.-Elégie, Vienna, 1902, 1 sf.

18.-La Lyre Turque, Paris-Vienna, 1902, 187 sf.

19.-Über die Erziehung der Lehrer, Almanca'ya Tercüme:
Eisenschiml, Wien, 1902, 48 af.

20.-Hadd-ı Te'dib Ahmed Rıza Bey'e Açık Mektub, Tab'-ı Sani,
Naşiri: İzmirli Mehmed Şükrü, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1912, 72 af. (İlk Baskı Paris 1903)

21.-Les Quatrians Maudits et les réves orphelins, Libraire de la Plume, Paris, 1903, 173 sf.

22.-Réponse au Journal de Geneve (Cenevre), 1904, 2 af.

23.-La Vengeance Doree, Imprimerie Internationale, Geneve,
1904, 26 sf.

24.-Droit d'Asile en Suisse, Imprimerie Internationale, Geneve,
1905, 74 af.

25.-Rafale de Parfums, İmprimerie Internationale, Geneve, 1905,
132 sf'.

26.-Fünûn ve Felsefe(2), Matbaa-i İctihad, Mısır, 1906, 49 sf.

27.-İkaz-ı Müslim, (Muhammed Ghuri'den uyarlama), Matbaa-i İctihad, Mısır, 1906, 157 sf.

28.-Kahriyat(2), Matbaa-i İctihad, Mısır, 1906(1908), 128 sf.

29.-Uyanınız! Uyanınız!, Matbaa-i İctihad, Mısır, 1907, 36 sf. (İkinci Tab: 1908 Mısır)

30.-Viola Semper Florens: Sonnets, Imprimerie Internationale, Caire, 1908, 79 sf.

31.-Yaşamak Korkusu, Kütübhane-i Cihan, İstanbul, 1326(1908),
24 sf.

32.-Bir Hutbe Hemşehrilerime, Matbaa-i İctihad, Mısır,1909,16 *sf.*

33.-İstanbul'da Köpekler, Matbaa-i İctihad, Mısır, 1909,16 sf.

34.-Fünûn ve Felsefe ve Felsefe Sanihaları, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1328(1910)

35.-Fenn-i Ruh: Dimağ ve Ruh-Tefekkür-Vicdan-Dimağ ve Tefekkür, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1911, 136 af.

36.-Dimağ ve Melekât-ı Akliyenin Fizyolociya ve Hıfzıssıhhası, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1333(1914)—1335(1916) (Dış Kapakta 1335—1337), 478 sf.

37.-Discours pronoflcé le 20 Août 1920 par le Dr. Abdullah Djevdet Bey, Directur Général de l'Office Sanitaire, â l'inauguration de l'hôpital Américain fondé récomment â Tcarchi-Capou, İstanbul, 1920, 1 sf.

38.-Cihan-ı İslâma Dair Bir Nazar-ı Tarihi ve Felsefi, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1922, 32 *sf.*

39.-Mükemmel ve Resimli Adâb-ı Muaşeret Rehberi, Yeni Matbaa İstanbul, 1927, *523* sf.

40.-Muhtelif İzdivaçlar, İstanbul, 1928, 4 sf.

41.-Karlı Dağdan Ses, İctihad'ın Kitabları, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1931, 183 *sf.*

42.-Düşünen Musikî, İctihad'ın Kitabları, İstanbul, 1932, 34 sf.

2.-Tercüme ve Deneme Eserleri

1.-Ludwig Büchner, Goril (Natur und Geist), Matbaa-i Vilayet (Mamuret-el-Aziz), 1311(1893), 57 af.

2.-(Johann Friedrich von) Schiller, Guillaume Tell,Typo-lith. A.Costagliola, Mısır-el-Kahire, 1314(1896), 165 af.

3.-William Shakespeare, Ode, Taş Basma, Cenevre, 1898, 1 sf.

4.-Alfieri, V., İstibdad (Della Tyrannia), Osmanlı Ittihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Cenevre, 1317(1899), 314 sf. (İkinci Baskı, Matbaa-i İctihad, Mısır, 1908, Dış Kapak 1909)

5.-Lord Byron, Chillon Mahbusu (The Prisoner of Chillon), Matbaa-i İctihad, Cenevre, 1904, 38 sf.

6.-Alfieri,V., Hükümdar ve Edebiyat(Del principe e delle lettere), Matbaa-i İctihad, Cenevre, 1905 (Dış Kapak, Mısır 1906), 336 af.

7.-Gustave Le Bonn, Ruhü'l-Akvam (Les lois psychologiques de l'Evolution des Peuples), Matbaa-i İctihad, Mısır 1907, 308 sf. (2. Baskı Matbaa-i İctihad, İstanbul 1913)

8.-R(einhardt) Dozy, Tarih-i İslâmiyet (Essai sur l'histoirede 1'Islamisme), Cild-i Evvel,Matbaa-i İctihad, Mısır, 1908,334 sf., Cild-i Sanî, Matbaa-i İctihad, Mısır, 1908(1909),388 sf.

9.-William Shakespeare, Hamlet, Matbaa-i İctihad, Mısır, 1908,44 af.

10.-William Shakespeare, Julius Caesar, Naşiri: Kütübhane-i Cihan, Sahibi Mihran, Matbaa-i İctihad, Mısır 1908 (Dış kapak: Matbaa-i Cihan, Dersaadet 1909), 165 af.

11.-Emile Boutmy, İngiliz Kavmi (Essai d'une Psychologie Politique du Peuple Anglais), Kitab-ı Evvel, Matbaa-i İctihad, Mısır, 1909, 100 sf., Dördüncü Kitab, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1912, 387 sf.)

12.-William Shakespeare, Macbeth, Matbaa-i İctihad, Mısır, 1909, *159* s£.

13.-Sanfani, Tıbbiyeli ve Nişanlısı Yahud Mekârim-i Ahlâkiyesiz Din, Dinsiz Mekârim-i Ahlâkiye (Baskıya Hazırlayan: Abdullah Cevdet), Naşiri:İkbal Kütübhanesi Sahibi Hüseyin,Vilâyet Matbaası, İstanbul, 1928 (İlk Baskı, Matbaa-i İctihad, Mütercim:A.Vefa, İstanbul 1329(1911), 64 sf.)

14.-J(Z). Weber, Asırların Panoraması Yahud Tarih-i Kainata Bir Nazar, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1913, 236—Il sf.

15.-Gustave Le Bonn, Asrımızın Nusus-u Felsefiyesi (Les aphorismes du temps présent), Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1914, 184 *sf.*

16.-Ömer Kayyam, Rubaiyat-ı *Hayyam* ve Türkçe'ye Tercümeleri, 2. Tab', *Naşiri:* İkbal Kütübhanesi Sahibi Hüseyin, Matbaa-i Şirket-i Mürettibiye, İstanbul, 1926, 454 sf. (İlk baskı: stanbul 1914, 88 sf.)

17.-William Shakespeare, Kral Lear, Kütübhane-i İctihad, 1917, 190 sf.

18.-Gustave Le Bonn, Avrupa Harbinden Alınan Psikolociyaî Dersler, (Enseignements psychologiques de la guerre eurapéenne), Naşiri: İlyas, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1918, 715 sf.

19.-Mevlana Celâleddin-i Rumî, Dilmesti-i Mevlana, Matbaa-i İctihad,

Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1921, 128 sf.

20.-William Shakespeare, Antuan ve Kleopatra, Tabi ve Naşiri:Aktör Hüseyin Vedad, Matbaa-i Necm-i İstikbâl, İstanbul, 1921, 223 sf.

21.-Gustave Le Bonn, Dün ve Yarın, (Hier et demain), Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924, 264 sf.

22.-Gustave Le Bonn, İlm-i Ruh-u İctimaî (Pschologie des Foules), Âmedî Matbaası, İstanbul, 1924, 287 sf.

23.-(Voltaire),Rahip Meslier'nin Vasiyetnamesi Hakkında, (Testament de Jean Meslier), Tabi ve Naşiri: Cemiyet Kütüphanesi, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1924, 64 sf.

24.-Omer Buyse,Umumî ve Âli Amerika Terbiye Usul1eri,(Méthodes Américaines d'Education générale et technique), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1925-1926, Cild: I-III, 610—384—381 sf'.

25.-Le Baron Motono, Bir Zekâ-i Feyyâz, (L'Oeuvre de Gustave Le Bonn, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1925.

26.-Jean-Marie Guyau, Terbiye ve Veraset,(Education et Hérédité), Millî Matbaa, İstanbul, 1927, 560 af.

27.-J(acques) Novicow, Harp ve Sözde İyilikleri, (La guerre et ses prétendus bienfaits)- Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1927, 319 sf.

28.-(Baron Holbach), Akl-ı Selim, (Le bon sens ou Idées naturel- les opposées aux idées surnaturelles, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1928, 536 sf. (Tabi ve Naşiri Dr. Abdil Hüsnü), İkinci baskı, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, 548 sf..

29.-Jean-Marie Guyau, Bir Filozofun Şiirleri, (Vers d'un philosophe), Devlet Matbaası, İstanbul, 1930,262 af.

30.-Gustave Le Bonn, Amelî Ruhiyyat,(Les aphorismes du temps présente), İctihad'ın Kitabları, İstanbul, 1931, 223 sf. (24)

C.- İCTİHAD DERGİSİ

İctihad Dergisi'nin 28 yıl süren yayın hayatı boyunca binlerce sayfa süren malzemesinin tetkikini yaparken en büyük problem hiç kuşkusuz makalelerin seçim konusu olmuştur. Zira her makale, halkı aydınlatma ve okuyucuyu şuurlandırma amacıyla kaleme alındığı, yeni bir hayat modeli olarak Batıcılığı önerdiği için büyük kıymeti haizdir. Ancak bir Doktora tezinin kapsamında bunların her birinden sadece birer cümle ile bahsetmek bile büyük bir yekûn tutacaktır. Lewis , "Ortadoğu" adlı eserinin önsözünde "Zengin, değişken ve canlı bir belgenin iki bin yıllık tarihini bir cilt içinde vermek, onun taşıdığı önemin büyük bir kısmını göz ardı etmektir. Bölgeyi araştıran her araştırmacı bu konuda kendi seçimini kendi yapar. Bende kaçınılmaz olarak kişisel olan kendi seçimimi yaptım. En karakteristik bulduğum olaylara, en öğretici kişilere, olaylara, eğilimlere ve başarılara gerekli önemi vermeye çalıştım. Bunda ne kadar başarılı olduğuma okur karar verecektir." (Lewis 2000:VII) diye yazmaktadır. Tezimizde de benzer bir metod izlenmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'ın yayımlanması münasebetiyle kaleme aldığı yazısında, İctihad'ın İsviçre'de yayıma başladığını belirterek, dergide yayımlanan yazı ve fikirlerden yalnızca yazarların sorumlu olduğunu, İctihad'ın çeşitli görüşlerin arenası olarak düşünüldüğünü, bu ortamın Osmanlı ülkesinde mevcut olmaması sebebiyle İsviçre'de yayıma başlandığını yazmaktadır (Abdullah Cevdet 1904b:1-2).

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad dergisinin her çeşit fikrin yayınlanabileceğini, hatta birbirine tamamen zıt olan fikirlerin bir arenası olduğunu söylemektedir. Birçok yazı, birbirine muhalif niteliktedir. Dr. Abdullah Cevdet, bunun tabii olduğunu, ancak bazılarının bu durumu anlamadığını söylemektedir (Abdullah Cevdet 1329f: 1898).

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'ın yayımlanış hikayesini İctihad'ın 158. sayısında anlatmıştır:

> " Ben 'İctihad' matbaasını İsviçre'nin 'Cenevre' şehrinde 'Rue Roseraie No:2' de tesis ettim. Yalnız İctihad mecmuasını ve İctihad Kütüphanesi kitaplarını tab' etmekle koca bir matbaa meşgul ve muammer olamazdı; hariçten şehir işleri, ticaret-i evrak matbaası da yapmak lazım idi. Bizim orada hükûmetimiz yoktu. Hükûmetimizin oradaki mümessilleri de, hükûmet matbaalarından aldıkları talimat mucibince mümkün olduğu kadar imhamıza memur idi. Biz bu halde himâyeyi ve müdafaa-ı nefsî, işlerimizin temizliğinden, vaad ettiğimiz zamanda siparişi teslim edebilmekten ve yerli matbaalarından yüzde on ve hatta yirmi nispetinde ucuz yapmaktan bekleyebilirdik. Böyle yaptık ve bu sayede yüzlerce yerli matbaa arasında yaşadık. 'Adab ve Usul-i Muaşeret' adlı bir kitaba yazdığım uzun bir mukaddime de söylediğim vechile iyinin yegâne ve hakikî rakibi daha iyidir. Ucuzun da yegâne ve hakikî daha ucuzdur." (Abdullah Cevdet 1923f: 3245).

İctihad Dergisi, içindeki yazılardan anlaşılacağı üzere ansiklopedik bir özellik taşımaktadır. Çok çeşitli konularda çok değişik bilgileri ihtiva eden İctihad, okuyucuyu bilgilendirmeyi amaç edinmiştir. Buradan hareketle İctihad'a yazı yazan ve İctihad yayınları arasında kitapları yayımlanan yazarları, M. Naci ansiklopedist olarak kabul etmektedir (M. Naci 1329b: 1876-1877).

İctihad Dergisi'nin 1. sayısı, Cenevre'de 1 Eylül 1904'de 17 sayfa olarak Matbaa-ı İctihad tarafından Abdullah Cevdet'in idaresinde yayımlanmıştır. Derginin aylık olduğu belirtilmektedir. 2. sayı Kanun-i Sani 1905'te Dr. Abdullah Cevdet'in Cenevre'den sınır dışı edilmek istenmesi sebebiyle 2 ay gecikmeli olarak yayımlanmıştır ve 16 sayfadır. 3. sayı, Şubat 1905'te 16 sayfa; 4. sayı, Mart 1905'te 17 sayfa olarak yayımlanmıştır. 4. sayıda, derginin idaresinin Hüseyin Tosun'a verildiği açıklanmış ve o güne kadar 1'den başlayan dergi sayfaları, 5. sayıdan itibaren 65'ten başlatılarak devam ettirilmiştir. 9. sayıda, matbaa Kahire'ye nakledilmiştir. 9. ve 10. sayılar

gecikmeli olarak birlikte çıkmıştır. 13. sayıda yeniden dergi 1. sayı olarak yayımlanmış ve bu durum, 11 sayı devam etmiştir. 11. sayı bütün aramalara rağmen bulunamamıştır. 9(21). sayı, 1909 tarihli olup, tarihi yanlıştır. İlk 23 sayı aylık olup, Rumî değil Miladî olarak tarihlendirilmiştir. 8. sayıda Kanun-i Esasî'nin ilânına yönelik şenliklerden bahsedilmektedir.

İctihad Dergisi, 24. sayıdan itibaren 15 günde bir yayımlanmaya başlamıştır. Dergi her ayın Miladî 14. ve 28. günü (Rumi 1. ve 15. günü) çıkmaktadır. 24. sayı ile beraber, matbaa İstanbul'a naklolunmuştur. Ancak bu 24. sayı, kütüphanelerde bulunmamaktadır. 33. sayıda İtalyanların, Trablusgarb'ı işgal etmeleri üzerinde durulmuştur. 49. sayı, 15 günlük gecikme ile 1. Teşrin-i Evvel 1327'de / 14 Temmuz 1911'de yayımlanmıştır.

İctihad Dergisi, 50. sayıdan itibaren haftalık olmuş ve Perşembe günleri yayımlanmaya başlamıştır. 21 Mart 1329/ 3 Nisan 1913 tarihli 59. sayı, derginin hükümetçe kapatılmasından dolayı Cehd adıyla çıkmış ve yine tatil edilmiştir. 15 gün sonra 4 Nisan 1329/ 17 Nisan 1913'te 60. sayı İctihad adıyla yayımlanabilmiştir. 18 Nisan 1329/ 1 Mayıs 1913 tarihli 62. sayıda, müdir-i murahhaslığa İlhami Safa getirilmiştir. 30 Mayıs 1329/ 12 Haziran 1913 tarihli 68. sayıdaki "Devâ-yı Katl" adlı makaleden dolayı dergi kapatılmıştır. Dergi ancak 27 Haziran 1329/ 10 Temmuz 1913 tarihinde 69. sayı ile tekrar neşriyata başlayabilmiştir.

15 Aralık 1329/ 28 Aralık 1913 tarihli 76. sayıda çıkan "Yunus Hoca" adlı hikaye yüzünden İctihad Dergisi kapatılmıştır. 29 Aralık 1329/ 11 Eylül 1913 tarihli 78. ve 5 Eylül 1329/ 18 Eylül 1913 tarihli 79. sayıları "İşhad" adıyla çıkarılabilmiştir. 12 Eylül 1329/ 25 Eylül 1913 tarihli 80. sayıda Veliahd İzzeddin Efendi ile yapılan bir mülakatın yayımlanması sebebiyle İctihad Dergisi'nin yayımı durdurulmuştur. Dergi, ancak 21 Teşrin-i Sani 1329/ 4 Kanun-ı Evvel 1913 tarihli 81. sayı ile neşriyata devam edebilmiştir.

23 Kanun-ı Sani 1329/ 5 Şubat 1914 tarihli 90. sayıdan itibaren 3 sayı boyunca İctihad Dergisi, "İştihad" adıyla yayımlanmıştır.

12. sayıda 179. sayfadan sonra gelen sayfaya 4 ve 5 numaraları verilmiş, daha sonraki sayfa ise 182 olarak numaralandırılmıştır. 184. ve 185. sayfalara ise 8 ve 9 numaraları verilmiştir. 12. sayıdan sonra, numaralandırma yeniden başlamış ve sayfa numarası 1. olarak gösterilmiştir. 2 (14) sayılı nüsha ise 217 numaralı sayfa ile başlamıştır.

6(18) sayı 352. sayfa ile bittiği halde 7(19) numaralı İctihad Dergisi, 253. sayfa ile başlamıştır. Bu, muhtemelen bir matbaa hatasıdır. 9(21) numaralı İctihad'da 332. sayfadan sonra 233. sayfa gelmektedir. 10(22) numaralı İctihad, 349. sayfadan başlamaktadır.

9(21) numaralı İctihad ile 10(22) numaralı İctihad arasında bir tarih değişikliği vardır. 8 numaralı sayı, Haziran 1908 tarihini taşımakta iken, 9 numaralı İctihad, Mart 1909 ve 10 numaralı dergi ise, Temmuz 1908 tarihinde yayımlanmıştır.

İlk çıktığı zaman aylık olan İctihad Dergisi, "Serbest Mecmua-i Osmaniye ve İslâmiye" alt başlığı, 3 numaralı sayıda "Serbest Mecmua-i İslâmiye" ve 9(21) numaralı sayıda "Serbest Mecmua-i İlmiye ve Edebiye" şekline dönüşmüştür.

24 numaralı sayıdan itibaren 15 günlük çıkan derginin, "Fennî, İctimaî, Edebî, Siyasî Mecmua" olan alt başlık yazısı, 26 numaralı sayıda "Fennî, İctimaî, Edebî Mecmua" ve 29 numaralı sayıda "İktisadî, İctimai, Edebî Mecmua" şeklini almıştır.

50 numaralı sayıdan itibaren, haftada bir gün ve Perşembe günü yayımlanmaya başlayan İctihad'ın başlık alt yazısı "Hürriyet-i Fikriyeye Hâdim, Perşambe Günleri Neşredilir, İktisadî, İctimaî, Edebî Mecmua" dır.

48 ve 49 numaralı dergiler arasında sebebi bilinmeyen 15 günlük bir gecikme vardır. 58 numaralı sayıda Kılıçzâde Hakkı Bey'in "İlân-ı Harp" adlı makalesi İctihad'ı kapattırmış ve 59 numaralı dergi Cehd adıyla çıkmıştır. Bir hanımın tesettür aleyhindeki bir yazısı yüzünden Cehd de kapatılmıştır. Dergi

21 Mart 1329/ 3 Nisan 1913'ten 4 Nisan 1329/ 17 Nisan 1913'e dek kapalı kalmıştır.

68 numaralı dergide yayımlanan Süleyman Nazif'in "Deva-yı Katl" adlı makalesi yüzünden 27 gün yayımı durdurulan İctihad, 69. sayıda tekrar İctihad adıyla çıkmıştır.

77 numaralı sayıda yer alan Kılıçzâde Hakkı'nın "Yunus Hoca" adlı hikayesi yüzünden dergi tekrar kapatılmıştır. Bu sebeple 78, 79, 80 numaralı sayılar "İşhad" adıyla yayımlanmıştır.

80 numaralı İctihad'daki Abdullah Cevdet'in "Veliaht İzzeddin Efendi Hazretleri ile Mülakat" ı dergiyi iki ay kapattırmış; 90, 91, 92 numaralı sayılar "İştihat" adıyla yayımlanmıştır.

Server Bedii adı, takma ad olarak haftaname adıyla yayımlanan bölümde önce İlhami Safa, sonra da kardeşi Peyami Safa tarafından kullanılmıştır.

Orhan Rıza, Orhan Rıza Aktuna değil Dr. Orhan Rıza'dır. Dergideki şiirler Yusuf Ziya Ortaç'a, "İngiltere'de Gazeteciliğin Sûret-i Tekamülü" adlı makalede ise başka bir Dr. Yusuf Ziya'ya aittir.

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'ın 50. sayısında yayıma başlayışının dördüncü yıldönümü münasebetiyle kaleme aldığı yazısında, İctihad'ın Batıcı düşüncenin sözcüsü olmasından, Meşrutiyetin gelmesi ile beraber Batılaşmanın gelişiminden bahsetmektedir. İctihad'ın her görüşe açık bir platform olduğunu vurgulamaktadır (Abdullah Cevdet 1328: 1144).

İctihad Dergisi', 264 numaralı sayısına kadar (1928) Arap harfleri ile daha sonra Latin harfleri ile neşredilmiştir. 228 numaralı sayıdan itibaren "sıhhî" ve 235 numaralı sayıdan itibaren "sanaî" başlıklarını alarak, ana başlığın altında "İlmî, Edebî, İktisadî, Sanaî, Sıhhî Mecmuadır" ibaresini taşımıştır. 200 numaralı sayı, 3909-3924 sayfa numaralı olması gerekirken 3009-3024 şeklinde numaralandırılmış, ancak 201 numaralı sayı 3925. sayfa numarasından başlamıştır. 212 numaralı sayı 4116. sayfa numarası ile

bitmesine rağmen, 213 numaralı sayı 4113. sayfa numarası ile başlayıp 4128 sayfa numarası ile bitmiştir. 214 numaralı sayı 4127 sayfa numarası ile başlamıştır. 215 numaralı sayı 4149 sayfa numarası ile başlaması gerekirken, 4143 sayfa numarası ile başlamıştır.

219 numaralı sayıdaki 4221-4222 sayfa numaralı sahifeler, 4121-4122 olarak numaralandırılmıştır. 224 numaralı sayıda 4302. sahifeye 4402 şeklinde yanlış numara verilmiştir. 235 numaralı sayı, 4478 sayfa numarası ile bitmesine rağmen, 236 numaralı sayı 4487 sayfa numarası ile başlamıştır. 252 numaralı sayı, 4802 sayfa numarası yerine 5002 sayfa numarası ile bitmiştir. 259 numaralı sayıda, önceki sayı 4899 sayfa numarası ile bittiği halde, 5000 sayfa numarası ile başlanmıştır. 263 numaralı sayı 5062 sayfa numarası ile bittiği halde 264 numaralı sayı 5079 sayfa numarası ile başlamıştır.

263 numaralı sayının iç kapağında 264 numaralı sayı ibaresi vardır. 264 numaralı sayı ise 265 şeklindeki başlıkla çıkmıştır.

233 numaralı sayıda , "İctihad'ın Tekamülü" başlıklı yeni değişiklikler duyurulmuştur. Buna göre 235. sayıdan itibaren Alişanzâde İsmail Hakkı Bey'in önerisiyle İctihad, "edebiyat, san'at, musiki, sahne hayatı, bibliyografya, dünya ekonomisi, nüfus hareketleri, dünya ilim ve fikir hareketleri ile sağlığın korunmasına yönelik yayın yapacaktır" bilgisi yer almaktadır. 235 numaralı sayıdan itibaren daha önce 16 sahife olan dergi, 24 sahife olarak yayımlanmaya başlamış, 3,5 kuruş olan fiyatı 10 kuruşa çıkmıştır. 244 numaralı sayı ile sahife sayısı tekrar 16'ya indirilmiştir.

İctihad'ın 201-205 numaralı sayılarını Matbaa-ı Amire'de, 206-209 numaralı sayıları Millî Matbaa'da, 210-221 numaralı sayıları Sebat Matbaası'nda, 222-235 numaralı sayıları Orhaniye Matbaası'nda, 236-240 numaralı sayıları Sebat Matbaası'nda, 241-265 numaralı sayıları Kader Matbaası'nda basılmıştır.

200-239 numaralı sayılar, Dr. Abdullah Cevdet'in, 240-265 numaralı sayılar Dr. Abdil Hüsnü'nün denetiminde yayımlanmıştır. 238 numaralı

sayıdan itibaren sayfa sayısı 24'ten 20'ye, 245 numaralı sayıdan itibaren ise, 16'ya indirilmiştir. 265 numaralı sayı 15 gün gecikme ile yayımlanmıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, 276 numaralı sayıda derginin edebiyat kısmını Yedi Meş'alecilere bırakırsa da, bu durum sadece iki sayı devam etmiştir. 266-276 numaralı sayılarda, "Türkçe ve Fransızca İlmî, Edebî, İktisadî, Sana'î, Sihhî Mecmua", 277-1 ve 278-2 numaralı sayılarda "Haftalık Fikir ve San'at Mecmuası" ve 279-358 numaralı sayılarda "Türkçe ve Fransızca İlmî, Edebi, İktisadî Mecmua" ibaresi kullanılmıştır. 319 numaralı sayı, 5638 sayfa numarası ile bitmesi gerekirken, 6438 sayfa numarası ile bitmiş, ancak 321 numaralı sayıda hata düzeltilerek 5451 sayfa numarası ile başlamıştır. 354 numaralı sayıdaki 5833,5834 ve 5835 numaralı sayfalar yanlış yerlerdedirler. 5825-5826-5823-5824 şeklinde sıralanmışlardır. 277-1 ve 278-2 numaralı sayılar, 1'den 16'ya kadar numaralandırılmıştır. 279 numaralı sayıda eski düzene geri dönülmüştür. 276 numaralı sayı 5198 sayfa numarası ile bitmiştir. 279 numaralı sayı ise 5230 ile başlamıştır. Halbuki 5220 ile başlaması gerekmektedir.

İctihad'ın 272 numaralı sayısında bir şiir haricindeki tüm yazılar Dr. Abdullah Cevdet tarafından yazılmıştır.

Harf Devrimi münasebetiyle İctihad'ın 266 numaralı sayısının basımı 2 ay gecikmiştir. 266-267-1 numaralı sayılar Şirket-i Mürettebiye Matbaasında basılmıştır. 267-276 numaralı sayılar 15 günde bir yayımlanmaktadır. İctihad, 266 numaralı sayıdaki gecikmeyi, Türkiye'de yeterli sayıda Latin harfi bulunmamasına bağlamaktadır. 266 numaralı sayısının Abdullah Cevdet, 267 numaralı sayıdan itibaren 296 numaralı sayıya dek Abdil Hüsnü tarafından çıkarıldığı görülmektedir. 277-1 ve 278-2 numaralı sayılar, 7 günlük süre ile çıkarılmıştır. Sayfa numaraları da her sayı için 1-16'dır. 278-2 numaralı sayı Letafet matbaasında basılmıştır. 279 numaralı sayı 28 günlük bir aradan sonra yayımlanmış ve sayfa numaraları tekrar eskiye dönmüştür. 279-284 numaralı sayılar Selamet Matbaasında basılmıştır. 279-357 numaralı sayılar 15 günlük sürelerle yayımlanmıştır. 280 numaralı sayıda sayfa sayısı 8'e inmiştir. 285

numaralı sayıdan 292 numaralı sayıya kadar İş Matbaasında ve 293 numaralı sayıdan 296 numaralı sayıya kadar ise Orhaniye Matbaasında basılmıştır.

382 numaralı sayıdan itibaren naşiri İrfan Emin olmuştur. Bu durum 344 numaralı sayıya kadar devam etmiştir. Bu sayıdan 357 numaralı sayıya dek İctihad, Abdullah Cevdet ve İrfan Emin tarafından çıkarılmıştır. 328-358 sayılar, İsmail Hakkı Matbaası'nda yayımlanmıştır. 341 numaralı sayıda 12'ye çıkan sayfa sayısı 343 numaralı sayıda 8'e, 344 numaralı sayıda yeniden 12'ye, 346 numaralı sayıda tekrar 12'ye çıkmıştır. 354 numaralı sayıda sayfa numaralarında karışıklık mevcuttur.

İctihad Dergisi'nin, yayımlandığı Batıcı yazılardan dolayı, bu düşüncelerden rahatsızlık duyan İslâmcı ve Türkçü yayın organları ile polemik içine girmiştir. Ancak yaydığı Batıcı düşüncelerden rahatsız olanların bazıları İctihad'ı Şeyhülislâmlık, Emniyet Müdürlüğü, Adliye Nezareti, Dahiliye Nezareti, Sadrazamlık gibi kurumlara dinsizlik, halkı galeyana getirme, İslâm dinine, din büyüklerine ve İslâmî kurumlara hakaret gibi gerekçelerle şikayet etmişlerdir. Bu şikayetlerin bazıları yerinde bulunmuş ve İctihad birçok defalar kapatılmıştır. İctihad ise her fırsatta, yazarlarının dinsiz olmadığını, dinsizlik propagandası yapmadığını ve İslam'a küfür suçunu işlemediğini dile getirmiştir. Bu durumu, İctihad'da yayımlanan haklı yazılara kalemleriyle karşılık veremeyenlerin oyunu olarak telakki etmiştir. Sık sık İctihad'ı şikayet edenlere, İctihad'la kalemleriyle mücadele etmesini öğütlemiştir (Abdullah Cevdet 1329:1306).

Buna rağmen İctihad'ın irtica yapmakla ithâm ettikleri, şikayetlerinden vazgeçmemiş ve hatta bazı idarecileri etkilemek suretiyle kendi lehlerine, İctihad aleyhine durumlar oluşturmuşlardır. İstanbul Muhafızlığı, softaların istekleri doğrultusunda İctihad'ın tepkisini çeken birçok cezaya imza atmıştır. Bu cezaları eleştirdiği için İctihad'ı da cezalandırılmıştır (Abdullah Cevdet 1329u:1594).

1913 yılında İctihad, irtica ve Hükûmeti eleştirmek suçundan beş defa tatil edilmiştir. Bu dönemde Enver Bey'in yönettiği Babıali baskını, Mahmut Şevket Paşa'nın iktidara gelmesi ile İttihadçıların iktidara hâkim olması, Mahmut Şevket Paşa suikasti ile başlayan İttihad ve Terakki diktatörlüğünün baskı ortamının tüm basın üzerinde tahammülü güç bir sansür oluşturduğu da unutulmamalıdır.

İctihad Dergisi, 10 Nisan 1330 ila 15 Mart 1926 (100-200 sayıları arası) 2 defa kapatılmış ve yedi defa da çıkışı aksamıştır. 106-109 ve 129-136 sayıları arası "İştihad" adıyla neşredilmiştir. 110. Sayı, "Alem-i Sanayi ve Ticaret Mecmuası" adı ile yayımlanmıştır. 30 Kanun-ı Sani 1330'da, kapatılmış ve tekrar üç yıl on gün sonra 1Teşrin-i Sani 1918'de açılmıştır. Kapatılmasının sebebi, savaş zamanında askerî hükûmetinin kararıyla süresiz tatil edilmesidir. Yeniden yayına "İştihad" adı başlamıştır. 128. sayıdan 136. sayıya kadar bu isim kullanılmıştır. 132. sayıda yayımlanan "Yara ve Tuz" adlı bir yazı dini tezyif edici bulunmuş ve 138. sayı ile 9 Kanun-ı Sani 1919'da tekrar kapatılmıştır. Bu kapatmanın süresi, 2 yıl on ay olmuştur. Mahkemede beraat eden İctihad, 30 Teşrin-i Sani 1921'de 139. sayı ile tekrar yayına başlamıştır.

İctihad, 100 ila 200. sayıları arasında yedi defa gecikmeli yayımlanmıştır. İctihad'ın 117. sayısı 28 gün, 118. sayısı 34 gün, 119. sayısı 14 gün gecikmeli neşredilmiştir. Bu gecikmelere çeşitli mahkemeler sebep olmuştur. Abdullah Cevdet'in Bahaîlik hakkında bir yazısı yayımlanınca, yazar iki yıl hapse mahkum olmuş, bu ceza uygulanmamakla beraber, derginin 148. sayısı üç ay on gün gecikme ile çıkmıştır. Yayımlanma tarihi 10 Ağustos 1922 olan 149. sayı, Dr. Abdullah Cevdet yargılandığı için 11 Eylül 1922'de yayımlanmıştır.

İctihad'ın 101-121 sayıları Matbaa-ı Hayriye ve Şürekası'nda, 122-127 sayılar Matbaa-i İctihad'da, 128-135 sayıları Matbaa-ı Osmaniye'de, 136-138 sayıları Matbaa-ı İctihad'da, 139. sayı Orhaniye Matbaası'nda, 140-143 sayıları Hilâl Matbaası'nda, 144-152 sayılar Necm-i İstikbal Matbaası'nda, 153-167 sayılar Kader Matbaası'nda, 187-191 sayılar İkdam Matbaası'nda,

194-199 sayılar İkdam Matbaası'nda ve 200. sayı Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

İctihad Dergisi'nin 101-129 sayılarında Müdür-i Murahhaslığını İlhami Safa, 132-138 sayılarında Peyami Safa yapmıştır. Müdür-i Mesullük vazifesinin ise, 101-105 sayılarında Fuad, 106-107 sayılarında Ruşen, 108-109. sayılarda Fuad, 110. sayıda Abdullah Cevdet, 111-129. sayılarda Zaven, 130-135. sayılarda Süleyman Tevfik üstlenmişlerdir. 136-137. sayılarda Müessisi Abdullah Cevdet ibaresi yer almıştır. 139-148. sayılarda Abdullah Cevdet adı basılmıştır. 149-151. sayılarda Müdür-i Mesul olarak Münir Süleyman, 152-200 sayılarda ise Abdullah Cevdet adı bulunmaktadır.

İctihad'da bazı yanlışlar da bulunmaktadır. 153. sayıda 3170-3174 arasındaki sahifeler 1370-1374, 200. sayıda 3909-3924 olması gereken sahifeler 3009-3024 basılmıştır. 101-106. sayılarda tefrika olarak yayımlanan "Werther" in sahife numarası yoktur. İctihad, 101. sayıdan itibaren 1. sahifeden başlamış, 127. sayının sonuna kadar (478. sahifeye) bu şekilde devam etmiştir. 128. sayının ilk sahifesine 2759 ile başlanmıştır. Halbuki 100. sayı 2270 numaralı sahife ile bitmiştir. Buna 478 sahife ilâve edilince 2748. Numaralı sahife olması gerekirken 128. sayı 2759. ile başlamaktadır. Aradaki 10 sahifenin ne olduğu bilinmemektedir.

187. sayının geç yayımlandığı ve İkdam Matbaası'nda basıldığına dair başında bir açıklama mevcuttur. Ancak üstündeki neşir tarihi, normal neşir tarihi olan 1 Eylül 1925'tir. 155. sayının son sahifesi 3206 dır. 156. sayı ise 3205'ten başlatılmıştır. 155. sayının sonunda numarasız iki sahife bulunmaktadır. Yazılar iki sütun halinde ve 33 satır olarak dizilmiştir.

Derginin ebadı 19×27 cm'dir. Her sayı genellikle 16 sahifedir. Bazen 20, kimi zamanda 24, 30, 8 sahife olarak da çıkmıştır. İki sayı, 18 sahifedir. Derginin dış kapakları ilân ve reklamlara tahsis edilmiştir. Her sayının başında kısa not ve açıklamalar vardır. İctihad'daki fotoğraflar dış kapakta veya şahısla

ilgili yazıda yer almaktadır. Ancak bazı fotoğraflar, birkaç sahife veya bir sayı sonra da yayımlanabilmektedir.

İctihad'ın yayımı esnasında Dr. Abdullah Cevdet, kendisi gibi düşünmeyenleri dinsiz addeden; İsrail, İngiliz dostu olarak niteleyenlerin taarruzlarından bunaldığını sık sık ifade etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, kendisine ve dergisine husûmet besleyenlerin mevcut hükûmetten yardım beklemelerinin boşuna olduğuna dikkat çekmektedir. Okurlarının çoğu dinci kesimden olan Tevhid-i Efkar ve Sebil-ür-Reşad müşterilerinin "neşelenmesi"ni temin maksadıyla İctihad'ın şeytan taraftarı bir dergi olduğu iddia edilmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'ın şeytan taraftarı bir dergi değil, Allah taraftarı bir dergi olduğunun altını çizmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, inandığı Allah'ın Tevhid-i Efkar ve Sebil-ür Reşad'ın vazettiği intikamcı, zalim, Kahhar bir Allah olmadığını, cenneti yaratan, rahman ve rahim olan bir Allah olduğunu belirtmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, inandığı Allah'ın muhabbet ve merhamet kaynağı olduğunu, intikamcı olmadığını söylemektedir. Halbuki diğerlerinin vazettiği Allah, cehennemi yaratan, kahredici ve gazap edici bir ilahtır. Dr. Abdullah Cevdet, kendileri gibi düşünmediği için kendisini ve İctihad'ı diri diri yakacak tıynette olan muhasımlarının saçının tek teline zarar gelmesinin kendisi için üzüntülere sebep olacağını ifade etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Tevhid-i Efkâr Gazetesi Sahibi Velid Ebuzziya'nın İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken Dr. Rıza Nur'un kendisi için Nevrastenik olduğundan "ceza-î ehliyeti" yoktur raporu verdiğine dikkat çekmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Tevhid-i Efkâr'ın toplumu yanlış yönlendirdiği hususları belirtince, bu gazetenin İctihad'ı kendilerini hükûmete jurnal etmekle suçladığını belirtmektedir. Halkın dinî duygularını istismar eden Tevhid-i Efkâr'ın hilafeti ilga, hanedanın ülke dışına çıkış konusunda fikir bile beyan etmediğini söylemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, 1925'te milletvekili olması ihtimali belirince Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nin hakkında dinsiz olduğu, İngiliz Muhipleri Cemiyeti kurucularından birisi olduğu, Türkiye'ye Avrupa'dan damızlık celbi ile Türk ırkının ıslah etme çabası içinde bulunduğu iddiaları ile yıpratılmaya

çalışıldığını ifade etmektedir. Böylece Tevhid-i Efkâr, İctihad'a isnat ettiği jurnalciliğin en mükemmel şeklini ifa etmektedir (Abdullah Cevdet 1925d: 3509-3511).

Tevhid-i Efkâr'ın çabaları sonuç vermiştir. Dr. Abdullah Cevdet'in milletvekilliği engellenmiştir. Özellikle bazı şartlar ile Türkiye'ye yerleşmek istediklerini belirttiği muhacirlerin Türkiye'de iskânını öneren tasarısı, Türkiye'ye Avrupa'dan damızlık getirilmesi şeklinde istismar edilmiştir.

1918 yılı içerisinde 1909'da Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra tahta çıkarılan Sultan V. Mehmed Reşad vefat etmiş ve yerine Sultan VI. Mehmet Vahideddin[1] geçmiştir. Sultan Reşat iktidarı dönemi boyunca, İttihadçılara mut'î bir siyaset izlemiştir. Yeni padişah ise, bir İttihadçı düşmanıdır. Hatta İttihadçılar tarafından şehzade iken tutuklanmıştır.[2] Bu sebeple yeni padişahın İttihadcılara karşı güçlü bir hoşnutsuzluğu bulunmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet de, benzer kaderi paylaşmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin beş kurucusundan birisidir. İstibdat devrinde yurt dışına kaçmak zorunda kalmış ve istibdadın her türlü zorluğuna göğüs germiştir. İttihadçılar, iktidara gelince İstanbul'a dönmüş, ancak beklediği itibarı görememiştir. Adeta İttihad ve Terakki Cemiyeti'ndeki rolü yok farz edilmiştir. Bunun üzerine İttihadçılar ile görüş ayrılığına düşmüş ve yaptıkları uygulamalara muhalefet etmiştir. Hatta bu uğurda İslâmcılar ile iş birliği yapmıştır. 1. Dünya savaşı başlayınca İttihadçılar, savaşı bahane edip İctihad'ı susturmuşlardır. Dr. Abdullah Cevdet, Sultan Reşad'ın vefatı ve İttihadçı düşmanı olarak bilinen Vahideddin'in padişah olması ile İctihad'ı yeniden yayımlamıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, yeni padişahtan diğer İttihadçı muhalifleri gibi çok şey beklemektedir. Bu ümitlerini de İctihad'daki bir yazısında dile getirmiştir (Abdullah Cevdet 1918b: 2763-2764).

---

[1] Vahideddin hakkında geniş bilgi için bkz. Bardakçı 1999: 1-679.
[2] Vahideddin'in tutuklanması hk. bkz. Bardakçı 1999: 58.

Kılıçzâde Hakkı Bey, İctihad'ın 55 numaralı sayısında (1329) "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı makalesi ile büyük bir sosyal ıslahat ve medenî çalışma programını Türk Kamuoyuna sunmuştur. Bu programda, millî savunma, maarif, kadın, hanedan, iktisadî konular, din, kızların eğitimi, hukuk, sosyal hayat konularında öneriler yer almaktadır. Aynı yazarın 56 numaralı İctihad'da (1329) "Neden Mağlup Olduk?" başlıklı makalesi yayımlanmıştır. Bu makalede, askerî konular ele alınmaktadır ve bu sayıda Hakkı Bey, "Kılıçzâde" unvanını almıştır. 57 numaralı İctihad'da (1329), bu iki makalenin devamları yayımlanmıştır. Bu makalelerde, on yıl sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin temel prensibi olacak birçok unsur bulunmaktadır. İctihad, yeni rejime rehberlik ettiği iddiasını taşıyacaktır.

Kılıçzâde Hakkı Bey'in 58 numaralı İctihad'da (1329) yayımlanan "Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlân-ı Harb" adlı makalesi ile Dr. Abdullah Cevdet'in "Kastamonu'da Kurûn-u Vusta" başlıklı yazısı sebebi ile, 58 numaralı İctihad, (1329) bir hafta üç defa tab' edilmiştir. Ancak bunun ardında İctihad kapatılmış ve 59 numaralı İctihad (1329), "Cehd" adıyla çıkmıştır. İctihad, Kılıçzâde Hakkı Bey'in yazılarında yer alan konuların Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından benimsenmesinden mutluluk duymakta ve İctihad'ın Batılılaşma, Laiklik ve diğer konulardaki fikirlerin yeni hükûmet tarafından hayata geçirilmesini beklemektedir (Kılıçzâde Hakkı 1923: 3132-3134).

İctihad'ın yazar karosuna bakıldığı zaman, 28 yıl boyunca Dr. Abdullah Cevdet'in dışında sürekli yazan bir yazarın bulunmadığı görülmektedir. Kılıçzâde Hakkı ve Celal Nuri gibi, Dr.Abdullah Cevdet'ten sonra en uzun süre yazı yazan yazarları bile ancak bir ya da iki yıl süre ile ve düzensiz olarak yazdıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple İctihad, İslâm, Türk Yurdu, Sebilür-Reşad gibi ideolojik nitelik taşıyan dergilerden ayrılmaktadır. Sürekli bir yazar kadrosu yoktur. Hatta çekirdek kadro dahi teşekkül etmemiştir. İşin ilginç yanı, yazarlarının arasında batıcı olmayanlar, islâmcı veya Türkçü tanınanlar da bulunmaktadır. Yazarlar, bir kaç makale ile İctihad'a katkıda bulunduktan

sonra, yazılarını kesmektedirler. Bunda Dr. Abdullah Cevdet'in geçimsizliği ve eli sıkılığının önemli bir rolü bulunmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, meslekdaşları ile de iyi ilişkiler içinde değildir.

Dr. Abdullah Cevdet, basın hayatı ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. İstanbul da bir "Türk Matbaacılar Cemiyeti" teşekkül etmiştir (1922). Türk matbaacıları ile gayri müslim matbaacılar arasında bir mücadele başlamıştır. Türk matbaacılar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin kendilerini korumasını istemektedir. Zira mevcut büyük matbaa işleri, Gayri Müslim matbaacılara verilmektedir. Türk Matbaacılar Cemiyeti, Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa nezdinde bunu engellemeye çalışmış, ancak başarılı olamamışlardır.

Dr. Abdullah Cevdet ise devlet himâyesini istemeyenlerdendir. Bunun sebebini ise, devlet himayesinin gelişmeye engel olmasına bağlamaktadır.

> "...Devlet himâyesi, himâye olunanın istinatgahını, harım ruhundan alıp harice çıkarır ve bu suretle himaye olunana azim bir zaaf getirir. Almanya Devleti, Protestan'dır; orada Protestanlar himâye olunur. Protestanlar resmi mevkî-i iktidara kolay gelebilirler, Katolikler ise, bu himâye ve teshilden mahrum olurlar. Bu sebeple Almanya İmparatorluğunda sınaî, malî, iktisadî tefevvuk Katoliklerdedir. Fransa Devleti'nin resmî dini, Katolikliktir. Burada Protestanlar, devletten himâye ve teshilat görmezler. Fransa'da bu sebeple Protestanlar mütefevviktirler." (Abdullah Cevdet 1923f: 3245)

Dr. Abdullah Cevdet, basın hayatının gelişmesi için devlet himâyesinden daha fazla şeylere ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. Zira devletin ve özel kişilerin vereceği ticarî işler, bir matbaanın tüm işlerinin ancak yüzde yirmisi-otuzudur. Matbaaları yaşatan kitaplar, gazeteler ve dergilerdir. Bunların ucuz ve kaliteli olması için kağıt, mürekkep, makine ve parçasının bol ve ucuz olması gerekmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, bir ayda bir vagon kağıdın

gümrüğü seksen liradan dört yüz liraya çıktığını ifade etmektedir. Bu aradaki fark matbaalara, oradan da okuyucuya yansıyacaktır. Pahalı kitap satılmayacak, rafta kalacaktır. Kitabın ağır satılması matbaayı yeni kitap, dergi ve gazete basmaktan alıkoyacaktır. Matbaalar işsiz kalınca, matbaa işçilerini ücretsiz izne çıkaracak, bu işçiler ve aileleri sefalete mahkum edilecektir. Dr. Abdullah Cevdet, bu sebeple Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin ithâl edilen kağıtlardan aldığı gümrük resmini artırmaya son vermesini istemektedir. Bu tutumu, basına yönelik bir engelleme olarak mütalaa etmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, basın hayatının diğer bir meselesi olarak posta ücretlerine dikkat çekmektedir. Matbaa-ı İctihad, en son "Cihan-ı İslâm'a Dair Bir Nazar-ı Tarihi ve Felsefesi" başlıklı tek formalık bir risâle neşretmiştir. Nüshaların tanesi iki kuruşa mâl olmuştur. Yaklaşık bin abonesine yirmi paralık pul yapıştırmak suretiyle postaya verilmiştir. Postahane noksan pul yapıştırıldığına dair bir tezkere gönderince, Dr. Abdullah Cevdet bizzat postaneye gitmiştir. Burada posta ücretlerine zam geldiği ve her postaya iki kuruşluk pul yapıştırması gerektiği, kendisine tebliğ edilmiştir. Aradaki farktan ötürü Dr. Abdullah Cevdet, sadece seksen adet postalayabilmiştir. Maarife, okuma yazmaya ve eğitime bu kadar önem verildiği bir dönemde, kitap ve dergilerin posta ücretlerini artırmak mantıkî bir uygulama değildir.

Dr. Abdullah Cevdet, İngiltere'de de Posta teşkilâtının zarar ettiğini, buna çözüm olarak posta ücretlerini yarıya indirilmek suretiyle sürümden üç ay içinde iki misli kar edildiğine dikkat çekmektedir.

> "Eğer benim risâlem yirmi paralık pulla gönderilebilseydi, şimdiye kadar bin tane postaya verilmiş ve postahane beş yüz kuruş almış olurdu. Şimdi ise ikişer kuruştan seksen tane gönderdim ki cem'an yüz atmış kuruş eder." (Abdullah Cevdet 1923d: 3344-3247)

İctihad, yirmi üçüncü senesinde, kendisini olgunlaşmış bir ağaca benzetmektedir. Her yıl, yeni ve taze çiçek ve meyve vermeye hazırdır. İctihad, aradan geçen yirmi iki sene zarfında neyi savunduysa, haklılığı ortaya çıkmıştır. İctihad, edebî, sanaî, ictimaî, iktisadî, sıhhî bir dergi olarak herkesin ihtiyacına cevap vermektedir. Ayrıca İctihad, felsefe, sosyoloji ve diğer düşünce ile ilgili konulardan bahsetmek suretiyle halkı aydınlatmaya devam etmektedir. İctihad yayınevi her sahada yazılmış eserleri tercüme etmektedir. Bunlar daha ziyâde fikri ilerlemeye dairdir.

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'ın ilk sayısında yayımlanan fikirlerinden yirmi iki yıl boyunca ayrılmadığını ifade etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'ın gelişiminde Alişanzâde İsmail Hakkı Bey'in yeni fikirlerinin rolünü yad etmektedir. İctihad, "iyi", "güzel" ve "doğru"yu amaçlamaktadır (İctihad 1927a: 4463-4464)

İctihad, yirmi üçüncü senesinde kültür alanında gelişmeye ve inkılâplara olan inancı konusundaki kararlılığında devam edeceğini ifade etmektedir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde İctihad'ın yıllar boyunca ileri sürdüğü fikirler birer birer gerçekleşmektedir. İctihad, Cumhuriyetin bu çabalarını elinden gelen desteği vereceğini anlatmaktadır. Bu amaçla İctihad'ın fiyatı artırılmış ve sayfa sayısı 24'e çıkarılmıştır. Ayrıca derginin onbeş günden bir yerine haftalık olarak yayımlanmasına gayret edilecektir. Ayrıca İctihad, sütunlarını gençlere açtığını duyurmaktadır (İctihad 1927b: 4464-4465).

İKİNCİ BÖLÜM

İCTİHAD VE SİYASET ANLAYIŞI

A.- SİYASÎ REJİM TARTIŞMALARI

1.-Saltanat

İctihad Dergisi'nde hükümdar- halk ilişkileri üzerinde durulduğu görülmektedir. İctihad'da yayımlanan bir yazıda "hükümdar" şu şekilde tanımlanmaktadır:

> "Her istediğini yapabilen ve kendisine en hoş görünen her şeyi isteyen, ef'âlinden hiçbir kimseye hesap vermeye mecbur olmayan iktidar ve nüfuzundan hiçbir şey terk ve istisna etmeyen ve irâdâtına karşı hiçbir kimse mümanaat edemeyen fert."(Abdullah Cevdet 1905b:10)

Bu tanımdaki hükümdar, despotik bir tiran özelliği taşıyan mutlak bir hükümdardır. Bu tanımla kastedilenin mevcut Osmanlı Hükümdarı Sultan II. Abdülhamid olduğu açıktır.

Aynı zamanda yukarıda tanımlanan hükümdar tipi ile halk arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır:

> "Bir sürünün ortasında bir aslan gibi, insanların arkasına mevzû' bu hükümdarın cemiyet ile merbutiyeti, efendinin köle ile olan merbutiyetinden başka bir şey değildir. Onun ne mâ-fevkleri ne müsavîleri, ne de ehibbası yoktur. Gerçi umûm onun düşmanı ise de zu'm ve efkâr, zâtına bir öyle kuvvet bahşeder ki, düşmanları da yoktur denilebilir. Kendisinin diğer insanlar nev'înden olduğuna inanmaz. Vakiende kendisini umûmdan ayrı bulması zarurîdir. Çünkü haricen ve ef'âl ve zekaca görünüşte halk

> ona benzerse de körcesine ona münkad olur, bu inkiyadlarıyla hem onun büyüklüğünü, hem kendilerinin küçüklüklerini gösterirler. Muhakemeye itiyadları kalîl, mülâhazaya ülfeti ekall olan bu hükümdar, insanlar arasında kuvvetin bahşettiği farktan başka fark tanımaz." (Abdullah Cevdet 1905b: 10)

Görüldüğü üzere hükümdar ile halk arasındaki ilişki hasmâne ve düşmancadır. Hükümdar, halktan ayrı bir güç haline gelmiş ve halkı zûlüm ile inim inim inleten bir anlayışa sahiptir. Bu hükümdarın gözünde, halkı oluşturan liyakât sahibi, âlim, fâziletli insanlar ile cahil, zayıf, çıkarcı insanların birbirlerinden farkı yoktur. Hatta bu tip insanlar, hükümdarın isteklerini ahlâka, ilme ve dine uygun bulmayarak yerine getirmede yavaş davranabilmekte, hatta karşı çıkabilmektedirler. Bu sebeple yetenekli, âlim, fâziletli ve ahlâklı bir kişinin yerine, önemli bir mevkiîye hükümdara yaltaklık eden câhil, yeteneksiz birisinin getirilmesi hükümdarın işine gelmektedir. Hükümdar için gerekli olan; becerikli, yetenekli bir yönetici değil, her dediğine itaat eden sefil bir insandır (Abdullah Cevdet 1905b :10).

İctihad Dergisi çevresinde mutlak hükûmet hakkında yayımlanan bir yazıda, dünyada sadece bir mutlak hükümdar bulunsaydı, insanlar başka özgür yaşamayı tanısaydılar, mutlak hükûmet rahatça varlığını sürdürebilecekti denilmektedir. Bu durumda aydınlar, başka yönetim tarzı bilmedikleri için, daha mükemmel mutlak hükûmet için çalışacakları ileri sürülmektedir. Ancak özgür yaşarken veya özgür yaşayanları gören aydınlar, itaat etmek istememekte ve mutlak yönetimden kurtulmaya çalışmakta tereddüt etmemektedirler. Mutlak hükümdar ise, aydınları ezmeyi, halkı câhil ve okur-yazarlıktan yoksun bırakmayı amaç edinmektedir. Aydın yetişmeyen, aydınların baskı altında tutulduğu ve halkın câhil olduğu toplumlarda, mutlak hükûmet daha mükemmel varolmaktır. Hükümdarın kuvvetinin önemli bir kısmının, aydının pasifliğinden ve halkın zaaflarından kaynaklandığı unutulmamalıdır.

Cehâletin tam olduğu ülkelerde, mutlak hükûmet mükemmelen tesis edilmiştir. Mutlak hükümdarın tüm emirleri, kaprisleri, fantezileri veya keyfî davranışları kanundur. Bu kanunlara itiraz etmek mümkün değildir. Her şeyi itiraz etmeden kabul eden halka hükmetmek basit bir zekâ sahibi için dahi kolay bir şeydir (Abdullah Cevdet 1905d:75-76).

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, İctihad Dergisi'nin 55 numaralı sayısında (1329) kendisine nuranî bir zât tarafından Celal Nuri Bey'e sunulmak üzere tevdiî edildiğini belirttiği birçok konuyu içeren 18 maddelik ünlü programındaki ilk madde, padişahlık kurumu üzerindedir. Bu ilk maddede, bütün şehzade ve özellikle veliahdların yetiştirilmesi üzerine durulmaktadır. Buna göre, şehzadeler zencilerin ve hadımların terbiyesinden kurtarılacaktır. Şehzadeler, belli bir yaşa gelince ordu veya donanmaya girecekler ve burada yönetmeyi öğreneceklerdir. Artık sırf babaları padişah veya şehzade diye subay olamayacaklardır.[1]

Ayrıca halk da tabakalar halinde, kendi sınıfları içinde eşit ve hangi tabakadan olursa olsunlar mahkeme karşısında birbirleriyle musavî sayılacaklardır. Böylece toplumda sınıflar vücuda geleceklerdir. Kılıçzâde Hakkı, Osmanlı toplumunda sınıfların teşekkül etmemiş olmasından çok rahatsızlık duymaktadır. Zira onun tanıdığı Batı dünyasındaki toplumlarda sınıflar vardır ve sosyal ilişkiler sınıf kavramına göre oluşmuştur. Sınıfsız Osmanlı toplumunda batılı sınıf şablonunun işe yaramayacağından endişe etmektedir. Çünkü şablonun uyuşmaması Batılılaşmayı sekteye uğretacaktır.

Yeni tahta çıkan padişahlar , yine başka bir Müslüman hanedan bir kız ile evleneceklerdir, padişahların tek eşi olup, diğer eş ve cariyelerden feragât edeceklerdir.

Padişahlar, Topkapı Sarayı'nda ikâmet edeceklerdir. Dolmabahçe Sarayı, "Millî Saray" ilân edilecektir. Ancak bu sarayın başına Çırağan Sarayı'nın

[1] Şehzadelerin yetiştirilmeleri ve tahta çıkmaları hk. bkz. Abdullah Cevdet 1905m: 86-96; A.F. 1905:83-84.

başına gelenlerin gelmemesi için gerekli tedbirleri hükûmet alacaktır. Padişaha ve hanedana ait diğer saray, köşk ve emlâk satılacaktır. Zamanın padişahı saray vs. almak isterse, maaşından artırmak sûreti ile bu emlâki edinebilecektir. Vefat edince padişahın özel malına, bütün hanedan değil, Şer'an varisleri mirasçı olacaklardır.

Hazine-i Hümâyûnda ve saraylarda bulunan tarihî değeri olan eşya ve kıymetli hazineler, "Müze-yi Hümâyûn" olarak tespit olunacak bir daireye taşınacak ve burada halka teşhir edileceklerdir. Diğer eşyalar ise satılacak ve elde edilen gelir ile okullar inşâ ve öğretmenler istihdâm etmek için vakıflar teşkil olunacaktır.

Yaşlı şehzade ve prenseslere hayat boyu şartı ile maaş bağlanacak, genç prenseslere ise eşleri bakacaklardır (Kılıçzâde İ.Hakkı 1329d: 1226).

Bu ilk maddede belirtilen saltanatın iç reformaasyonu içeren program[1] oldukça radikaldir. Öncelikle Osmanlı şehzadelerini, harem ağalarının elinde yetiştirilmekten kurtarmayı amaçlamaktadır. Devletin kötü yönetilmesinde, geleceğin padişahlarının iyi eğitilmemesinin sorumluluğu olduğunu ileri sürmektedir.[2] İngiltere ve diğer batılı ülkelerde olduğu gibi, şehzadeler belli bir yaşa gelince ordu veya donanmaya intisâp edip, burada bir subay olarak yönetmeyi öğrenmeleri ve bir gelecek haline gelen şehzadelere rütbe tevcihi usûlünden vazgeçilmesi istenilmektedir. Batı tarzı halk sınıflarının oluşumu ve hukuk karşısında eşitlik isteği de yeni bir istektir. Padişahın cariyeler ile değil, başka Müslüman hanedan mensubu prensesler ile resmî izdivâcı ve tek eşlilik ile, cariye usûlünü terk edilmesi de Doğu dünyası için büyük yeniliktir.

Padişahların tarihî Topkapı Sarayı'nda ikâmeti, Dolmabahçe Sarayı'nın "Millî Saray" olması, diğer saray ve köşklerin satılması da büyük bir inkılâp isteğidir. Padişahların hazineyi kullanmalarının sınırlandırılıp, bunlara maaş

---

[1] Osmanlı hanedanı için ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Cevdet 1906p:217-219.
[2] İsveç Kralı'nın oğluna devlet yönetimi ile ilgili yazdığı mektubu örnek alan Ali Suavi'nin padişahlık için yazdığı mektup hk. bkz. Ali Suavi 1906:182-184.

bağlanması, emlâk almak isterse kendi tasarrufu ile almasının istenmesi, edinilen bu malların şer'an varislerine kalması da hukuk alanındaki yeniliklerdir.

Bir Müze oluşturularak, tarihî eşya ve hazinelerin burada sergilenmesi, geri kalan taşınabilir eşyaların satılmak suretiyle elde edilen gelirden kurulacak vakıflar kanalıyla okul inşâsı ve öğretmen istihdâmı da yeni fikirlerdir.

Yaşlı şehzade ve prenseslerin maaşa bağlanırken, yeni bir usûl ile genç prenseslerin bakımlarının eşlerine tevcihi de o güne dek karşılaşılmamış bir yeniliktir (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329a: 1226-1228). Görüldüğü üzere İctihad, Cumhuriyet öncesinde monarşik rejimi birtakım reformlar yapılması şartıyla savunmaktadır.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey'in meclis dışındaki parti teşkilâtlanması hakkında değişik fikirleri vardır:

> "Hürriyet ve İtilâf ve İttihat ve Terakkî vesair mevcut cemiyetler ba'demâ hükûmet işiyle uğraşmayıp bunları ehil olanlara terk ederek kendileri donanma, Müdafaa-i Millîye, maarif-i umûmiye, hıfz-ı sıhhat-i umûmiye gibi mesail ile iştigâl ve meslek-i siyasîlerinintatbikini meclisteki fırkalarına terk edeceklerdir. Bu suretle nezaretlere cahil hâmiyetlilerden ziyâde âlim ve vâkıf vatanperverler gelecektir." (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1262-1263)

Tahsin Nahid[1], Dr. Abdullah Cevdet'in teşvikiyle İctihad'ın 64 numaralı nüshasında yayımlanan "Kimin Mukadderatı Kimin Elinde" başlıklı makalesini eleştirmektedir. Bu makalede Dr. Abdullah Cevdet'in hükûmetin millete gerekli olan şeyleri yapamadığını, milletin geleceğini elinde tuttuğunu söyleyen genç bir öğretmene itiraz etmektedir. Buna göre Dr. Abdullah Cevdet, hükûmetin milletin geleceğine hükmettiği fikrine inanmamasını gaflet ve

[1] Adalar şairi olarak da bilinen Tahsin Nahid, İngiliz Dili ve Edebiyatı hocası Prof. Dr. Mina Urgan'ın da babasıdır. Urgan 1998

delâlet olarak nitelendirmektedir. Bu durum, Fransız irfan ve terbiyesinin eğittiği kafalara has bir düşüncedir demektedir.

Tahsin Nahid, Dr. Abdullah Cevdet'in söz ettiği gafillerden birisi olduğunu ve milletin geleceğinden halihazırdaki hükûmetin sorumlu bulunduğunu düşündüğünü belirtmektedir. Tahsin Nahid, Osmanlı hükûmeti gibi medeniyetten uzak duran ve irticayı seven milletleri idare eden hükûmetlerin, kendi menfaatleri yanında milletlerine hizmet etmek amaçları da varsa, cahil halkın ekseriyetinin arzusuna göre değil, Rusya'da Deli Petro'nun yaptığı gibi zorla ve yaptırım gücünü kullanmak suretiyle halkı gelişim yoluna sürüklemelidir, demektedir.

Tahsin Nahid, Sultan IV. Murat döneminin ünlü devlet adamı Koçi Bey'in kendisi kadar meşhur "Risâlesi"nden alıntı yaparak;

"Beni âdem kahr ile zaptolunur; hilm ile olmaz."

diye yazmakta, bu kahr ile idarenin, hükümdarın ailesi ile tahtta kalmasını sağlamaya yönelik değil, milletin yükselmesi için olması gerektiğini söylemektedir.

Tahsin Nahid, beş yıllık Meşrutiyet döneminde oluşan hükûmetçiklerin cahillik, gericilik, dalkavukluktan ve kaba kuvvetin icrasından başka bir şeyle meşgul olmadıklarına dikkati çekmektedir. Tahsin Nahid, bu hükûmetlerin en büyük kusurlarının, yalnız kendilerinin inandıkları ilerlemeyi sevdiklerini iddia etmeleri olduğunu söylemektedir. Tahsin Nahid, bu hükûmetlerin ilerlemeyi amaçladıklarının inandırıcı olmadığını düşündüğünü beyan etmektedir.

Tahsin Nahid, Dr. Abdullah Cevdet'in hiçbir hükûmet milletin fevkine çıkamaz, dûnuna inemez hükmüne de katılmamaktadır. Tahsin Nahid, Dr. Abdullah Cevdet'in hükûmetlerin milletin dûnuna inemeyeceği hükmüne katılabileceğini, ancak fevkine çıkma hususunda tarihin onu tekzip ettiğini söylemektedir. Deli Petro'nun Rusya'da meydana getirdiği ilerlemeler ile

Osmanlı Devleti'nin çekildiği Balkanlarda kurulan devletlerdeki ilerlemelerin bunu yalanladığını düşünmektedir. Her iki örnekte de, ülkenin çoğunluğunun arzusu ile değil, birkaç kişinin çabası ile ilerleme vuku' bulmuştur.

Tahsin Nahid, Dr. Abdullah Cevdet'in "hükûmet, milletin ruhunu anlamak için gençlerin temayülâtlarına başvurulmalıdır" hükmüne de itiraz etmektedir. Zira ona göre hükûmet, ancak milleti ileri götürmek istiyorsa bunu yapacaktır. Halbuki Osmanlı Devleti'nde millet adına hareket eden çoğunluk, bilgisizdir ve mürtecilerden oluşmaktadır. Bunların temayülâtı da, ileriye doğru değil, geriye doğrudur.

Tahsin Nahid, Dr. Abdullah Cevdet'in üyesi bulunduğu İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin arkasına gizlenmeden İctihad Dergisi'ni, cehâleti ortada kaldırmak konusunda kullanmasını istemektedir. Ancak bu işin zor ve yorucu olacağını, halkı aydınlatmanın çok güç olduğunu da hatırlatmaktadır.

Tahsin Nahid gençliğin, milletin geleceğini belirleyen bir grup olduğu hakkındaki Dr. Abdullah Cevdet'in fikrine iştirâk etmemektedir. Gençlerin hükûmeti yönlendirici rolleri olamayacağını, çünkü hükûmetlerin gençlere şüphe ile baktığını söylemektedir. Hükûmeti idare eden cahil ve bilgisizlerin gençlerden çekindiklerini, hatta fırsat bulurlarsa tepelemek istediklerini yazmaktadır. Tahsin Nahid, gençlerden bu kadar tedirgin olan bir hükûmetin, gençlerin danışmanlığında ilerlemeye çalışmalarını istemesinin boşuna bir gayret olduğunu söylemektedir. Her fırsatta genç kafalar ezilmek istenmekte ve "zulmet nura" düşmanlık etmektedir.

Tahsin Nahid, Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesi amaçlanıyorsa, medeniyet nehrinin akışına karşı konulamayacağını söylemektedir. Yoksa devletin de yok olacağını düşünmektedir. Tahsin Nahid, medeniyeti bir nehre benzeterek, bir nehrin sabırla bütün engelleri aşacağını, en sert kayaları bile en azından cilalandıracağını yazmaktadır. Tahsin Nahid, bu durumu idrak edemeyenlerin omuzlarının üzerinde kafa yerine "lahana" taşıdıklarını

söyleyerek, medeniyet nehrinin çürük lahanaları önüne katıp sürükleyeceğine inandığını belirtmektedir (Tahsin Nahid 1329a: 1519-1520).

Avrupa'da insanların hür olduğu yerler bulunmaktadır. Ekonomik gelişmeler, Avrupa insanını özgürleştirmiştir. Avrupa'nın en baskıcı idarelerinde bile, halka karşı ölçülü bir davranış tarzı mevcuttur. Baskıcı hükümdar, halkı yönetmek için basından yararlanmaktadırlar. Basın, baskıcı hükümdara karşı mücadele edebileceği gibi, onun emrinde olabilmekte veya taassup içinde irticacı bir tavır takınabilmektedir. Basının tutumu o ülkenin durumu hakkında belirleyicidir. Kimi zaman irticacı tutumu, ülkedeki yeniliklere karşı çıkması ve taassuba mütemâliyatı çok tehlikeli olabilmektedir. Edebî bir şekilde yazılmış bir eser, halkı hükümdara mutlak itaate veya irticaya ya da hürriyete yöneltebilmektedir. Burada kalem sahibinin sorumluluğu önemlidir. Hangi hükûmet yönetimi altında olunursa olsun kalem sahibinin görevi, halkı hürriyete teşvik etmektir. Bunun için Atina, Isparta, Roma'dan bahsedilmeli, gençlerin zihinleri İran, Mısır ve Asur v..s. baskıcı rejimler düşüncelerinden uzak tutulmalıdır. Basın halkı fazilet sahibi olmaya teşvik etmelidir. Zira baskıcı idarelerde halkın fazileti tam teşekkül edemez kanaati yaygındır (Abdullah Cevdet 1905d: 78).

Sansür, baskıcı hükümdarların en ziyâde başvurdukları bir yoldur. Hangi yazar olursa olsun, havadan sudan, aşktan meşkten başka konulara temas eden eserler meydana getirirse veya eserlerinde bunlardan bahsederse sansür ile karşılaşmaktadır. Bir eser mükemmel dahi olsa, edebî, ilmî ve bütün ahlâkî özellikleri de taşısa, eğer halkın huzursuzluğu, idarenin kötülüğü ve rejimin bozukluğundan bahsederse veya bunları çağrıştırırsa, hemen yasaklanmaktadır. Halkın beğenisi de önemli değildir. Baskıcı Avrupa hükûmetlerinde, sansür amacıyla daireler teşkil edilmiş ve bu işle, uzman memurlar görevlendirilmiştir. Bunlar, her türlü eser ile basını takip etmekte ve baskıcı rejime aykırı olabilecek unsurları yasaklamaktadırlar.

Ancak bazı hükümdarlar, bu yasaklamaların işe yaramadığının, halkın gizlice bu eserleri okuduğunun bilincinde olarak, açıkça yasaklamaktan

imtinâ' etmektedir. Bunlar, edebiyatçılara mükâfatlar, ödüller, unvanlar, paralar vermek suretiyle onların zihinlerini kendi idarelerine zincirlerle bağlamaktadırlar. Yine aynı şekilde eski zamanlarda vefat etmiş yazarların eselerini yeniden bastırmak suretiyle, edebiyata hizmet etmiş gibi görünmektedirler, halbuki aynı eserler kendi zamanlarında basılsaydı, yazanları mahvetmekten çekinmezlerdi. En çok zor olanı fazilet sahibi edebiyatçının yetişmesidir (Abdullah Cevdet 1905d: 79).

2.- Cumhuriyet

İctihad, Osmanlı Devleti gibi önce mutlakî ve sonra meşrutî monarşi ile yönetilen çok uluslu bir imparatorluk için en tehlikeli iki olgu olan cumhuriyet ve milliyetçilik kavramlarından birisi olan Cumhuriyeti çok erken bir dönemde telaffuz etmeye başlamıştır. Ancak İctihad'ın bu iki kavramı da savunduğunu iddia etmek hayal gücünü zorlamak olacaktır. İctihad, cumhuriyeti ileri bir yönetim şekli kabul etmekle beraber, Osmanlı toplumunun Cumhuriyetle idare edilebilecek düzeyden yoksun olduğunu ifade etmektedir. İctihad'ın tercihi, seçkin aydınların yönettiği meşrutî monarşi modelidir.

İctihad, bununla beraber cumhuriyet rejimini övmemeye dikkat ederek, tanıtmaktadır. Bir yazıda Cumhuriyet rejimle.inde, herhangi bir mal veya zenginliğe sahip olamayan vatandaşların, seçimlere katılarak oy verme hakkı olmadığını belirtmektedir (Abdullah Cevdet 1905f: 109).

Dr. Abdullah Cevdet, klasik anlayışın tersine Julius Caesar olayında Brutus'un tarafını tutmaktadır. Brutus, Caesar'a imparatorluk rejimi getirmeyi ve Cumhuriyeti yıkmayı amaçladığı için karşı çıkmış ve bu sebeple onu öldürmüştür. Dr. Abdullah Cevdet, bu örneği verdikten sonra, Müslümanlara, Türklere ve Türkiye vatandaşlara hitap ederek, uyuduklarını, uyanmalarını söylemekte, aynı Brutus gibi Caesar'a vurmalarını ve onu yok etmelerini öğütlemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, güneşin Doğudan doğmadığını, şafağın sökmediğini ancak kılıcının bilendiği zaman şafağın sökebileceğini

söylemektedir. Merhamet, artık bitmiştir. Şiddet, artık sona ermiştir. Halk, kamçı ile, kılıç ile bile canlandırılamayacak bir ceset halinde, uyumaktadır. Bu cesedi uyandırmak için hayatı boyunca ve hatta daha sonra da çabalayacağını, çalışacağını ifade etmektedir (Abdullah Cevdet 1908c: 305-306).

Bir hükümdarın büyüklüğü, cemiyete sağladığı menfaat ile ilişkilidir. Büyük hükümdarlar, fatihler midir? Öyleyse her fatih, milletine fayda temin etmiş midir, yoksa onları felaketlere sürüklemiştir? Büyük hükümdarların ekseriyeti, tebaalarının pek azı için müfid, çoğunluğu için muzır, komşu için savaşçı, geri kalan milletler için meçhul, hâlefleri için de zayıf bir örnek ve kötü bir nasihat olmuşlardır. Büyük hükümdarlar, acaba kanun yapıcı mıdırlar? Halbuki onlar cumhuriyet idaresi değil, daima mutlak hükümetler tesis etmişlerdir. Böylece milletin çoğunluğunun menfaatinin aksine, küçük bir kısmına menfaat temin etmişlerdir. Ülkesinde cumhuriyet idaresini kurmak isteyen Julius Brutus, herkes tarafından bir hain telâkki edilirken, mutlak hükümdarlık kurmak isteyen Augustus Roma'da kahraman ilân edilmiştir. Cumhuriyet, dünyada görülen idarelerin en mükemmeli, en büyüğüdür. Hürriyet, ancak Cumhuriyet idaresinde vardır. Zaten halkın ilm-i siyaset ile, insaniyet ile idare eden hükümdara hiçbir zaman büyük unvanı tevcih edilmez. Büyük hükümdarlar, sefil davranmakta, alenî adaletsizlik yapmakta, sürüsünü tarûmar eden bir çoban gibi davranmakta, evlatlarını ve halkını boğazlamakta, insanî davranmamakta, çoğu zaman zalim olmaktadır. Böylece büyüklüklerine büyüklük katmaktadır (Abdullah Cevdet 1906a:174-175).

Bir cumhuriyet idaresinde, mutlak hükûmetten farklı olmak üzere, halka dağıtılan unvan, rütbe ve mansıplar hükümdara tabasbus esasına göre değil, liyakat ve yeteneğe istinâdendir. Bu sebeple, mutlak hükümdardan alınan unvan, rütbe, ödüller, insanı kullaştırırken, Cumhuriyette alınan aynı tür mükâfatlar insana şan ve şeref vermektedir. Bir hükümdara hizmet eden memur, inanç, iman ve hatta ahlâkını terk etmeye mecburdur. Cumhuriyete hizmet eden memur ise, özgürlük ve insanlığa hizmet etmektedir.

Cumhuriyet idaresinin özünde, halkı temsil eden bir parlamentonun varlığı vardır. Zira halkın temsilcileri, burada halkı, halk adına ve halktan aldığı kuvvetle yönetecek kararlar almakta ve bu kararları uygulamaktadır. Parlamentonun ilk sahibi olan millet, İngiliz milletidir. Meşrutî idarelerde, parlamento hükümdarı kısıtlayan ve kontrol eden bir işlev görmektedir. Cumhuriyet veya meşrutî monarşi, çağın iki özgürlükçü rejimidir (Abdullah Cevdet 1906b: 190).

Dr. Abdullah Cevdet, ülke yönetimi konusunda, en hakiki idarenin insan kalplerine hükmeden bir idare olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin İngiltere'nin varlığında edebî bir şahsiyet olarak Shakespeare'in varlığı önemlidir. "Muhteşem" ifadesiyle belirtilen İngiltere, İspanya'nın Büyük Armadası'nı yok etmiş, Rus Çarı'nın Baltık Donanması'nı tahrip etmiştir. İngiltere, savunmasız, askersiz, ticaretsiz ve hatta altınsız kalabilir ancak Shakespeare'den vazgeçemez demektedir.

Shakespeare, İngiliz halkına eserleri ile meşrutî idareyi, parlamentoyu, Cumhuriyeti, vatan kavramını, hürriyeti öğretmiştir, Shakespeare'in İngiliz halkına öğrettiği gerçekleri kabul etmemek için bağnaz bir sofu olmak gerekmektedir (Abdullah Cevdet 1908c: 303).

Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı toplumunun devletlerinin "ebed-müddet" olduğuna inandıklarına dikkat çekmektedir. Halbuki iyi yönetilmeyen devletlerin yıkılabileceğini belirtmektedir. Böyle bir duruma düşmeden gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini önermektedir (Abdullah Cevdet 1327u: 839-841).

Bir yazar namus sahibi ise milletin önünde söylemeye tekrar edemeyeceği ve iyi gelişmiş bir Cumhuriyet idaresinde alenen ifade edemeyeceği hiçbir şeyi kağıda dökmemelidir. Bir yazar adilâne ve açıkça gördüğü ve gerçekleştirmek istediği şeyi yazmalıdır. Yazar, muhakeme yeteneğine sahip olmalıdır. Tenkid ve ispat hakkı kullanımına karşı açık olmalıdır (Abdullah Cevdet 1906a: 169).

Celal Nuri'nin "Mukadderât-ı Tarihiye" adlı eserinde, en büyük cinayet olarak halktan hakîkatin saklanması olduğunun yazıldığını Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'da bir yazısında belirtmektedir. Bundan sonraki en büyük suç ise, millete dalkavukluk etmek ve milleti ciddiyetten uzaklaştıracak eylemlerde bulunmaktır (Abdullah Cevdet 1328a: 1252).

Bu yöntemler, mutlak iktidarların halka karşı uyguladıkları bir siyasetin parçalarıdır. Mevcut İktidarlar, gerçekleri mümkün olduğu kadar halktan saklamaktadırlar. Bunda başarılı olamayınca, bu sefer halka yaltaklanıp, dalkavukluk etmektedirler. Bu defa da başarılı olamazsa, halkı ciddi olmayan, suya sabuna dokunmayan konularla meşgul etmektedirler. Bazı iktidarlar ise, bu yöntemlerin tümünü bir arada kullanmaktadırlar.

Şehzade Abdülmecid Efendi, Celal Nuri'nin "Mukadderât-ı Tarihiye" adlı eseri okumuş ve çok etkilenmiştir. Yazarı tebrik maksadıyla İctihad Dergisi'ne bir mektup yazmıştır. Celal Nuri Bey de, şehzadeye cevabını İctihad da yayımlamıştır. Burada Celal Nuri, Saltanata gönülden bağlı olduğunu, Şehzade Abdülmecid'in Süleyman Şah, Osman Gazi, Murad Hüdavendigâr, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman, Mahmud-ı Adlî ve Abdülaziz gibi büyük hükümdarların soyundan gelen seçkin bir şehzade olduğunu yazmaktadır. Celal Nuri, kitabın içinde saltanat kavramının eleştirildiğine dikkat çekmekte ve bir saltanat mensubunun bu eleştirileri takdir etmesinden mutluluk duyduğunu belirtmektedir (Celal Nuri 1328a: 1239).

Dr. Abdullah Cevdet, siyasî rejim tartışmalarında da devletin ve milletin kurtuluşu için Osmanlılar ile Avrupa'nın entegrasyonunu önermektedir. Ona göre, bunun içinde yeni bir politikaya ihtiyaç bulunmaktadır. Bu yeni politika teessüs etmeden Osmanlılara hâlâs yoktur. Bunun içinde anlayışın değişmesi gerekmektedir. Gücünü gelecekten alan eski anlayış, Osmanlı Devleti'ni kurtarmaktan uzaktır. Ancak anlayışın değişmesi ile sosyal kurtuluş gerçekleştirecektir (Abdullah Cevdet 1328a: 1252).

Dr. Abdullah Cevdet, genel olarak ülke idaresinde çoğunluğun azınlığı değil, azınlığın çoğunluğu idaresi prensibine bağlıdır. Zira çoğunluk çoğu zaman, seçkin aydınlardan oluşan azınlık tarafından yönetildiği takdirde mutlu bir yaşam sürmektedir. Çoğunluk olarak nitelenen halkın da dinî bir topluluk olmaktan çıkıp, bir millet olma şuuruna ulaşmasında yarar bulunmaktadır. Bu sebeple ümmetten millete geçişin gerektiğine de inanmaktadır. Ayrıca seçkin aydınların yönettiği devletin de, her toplumda bulunan çeşitli mesleklerin, sanatların mensuplarının teşkil ettikleri meslek örgütleri, birlikler (ittihad-union), fieler (lique), dernekler (associatin), toplumsal kooperatifler (société coopérative), sendikalar (syndicat) yoluyla denetlenmesinin de, devletin işleyişine katkıda bulunacağı ve hatta bizzat bu kuruluşların yönetime katılmaları da tabiî olacağı aşikardır.

Özellikle Avrupa'da gelişen Sosyalizm, bu ideolojiye bağlı olarak kurulan sendikalar ve benzer kuruluşlar yoluyla Almanya örneğinde olduğu gibi her geçen gün etkinliği artırmaktadır. Buna mukâbil Hıristiyan örgütler de, kurdukları sendikalar yoluyla bu etkinlik karşısında karşı bir güç olarak ortaya çıkmışlardır.

Bu çeşit sendikaların en önem verdikleri konu, propagandadır. Zira üye ve üye sayısına bağlı devlet üzerindeki etkinlik, propaganda sayesinde kazanılmaktadır. Kadın ve erkek üyelerinin haklarını savunan sendikalar, kadınların seçilmesine varıncaya kadar bir çok konuda çalışmalarda bulunmaktadır.

Sosyalizm, Osmanlı ülkesinde bilinmeyen ve bilindiği kadarıyla da tedirginlik yaratan bir olgudur. Sosyalizm, sendika ve Cumhuriyet fikirleri ile kendilerini özdeşleştirdiğinden Dr. Abdullah Cevdet ve İctihad'ın da dikkatini çekmiştir. Bir inkılâp devri yaşayan Türkiye'nin sosyalizmden de istifade etmesi İctihad çevresinde revaçta bulunan bir fikirdir (Abdullah Cevdet 1329d: 1788-1789).

Dr. Abdullah Cevdet, filozofların iddiasına göre bir toplumun cumhuriyet idaresine malik olmadan önce, halka değer veren, bilinçli, bilgili ve cumhuriyet rejimini benimseyecek olgunluğa sahip bir anlayışı geliştirmeleri gerektiğini belirtmektedir. Halbuki câhil ve fakir bir insan, değil bir vatana, kendi kendine bile malik değildir. Bu sebeple kendine malik olamayan insanların hükümranlık hayali kurmasından daha garip bir şey yoktur (Tahsin Nahid 1329b: 1579).

Ali Kami, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, halkı sevk ve idare edenlerin "seçkinler" olduğunu beyan etmektedir. Ancak bu seçkinler, halkı idare etme kuvvetini yine halkın kendisinden almaktadır. Seçkinler, yalnız kendi çıkarlarını düşünürlerse halka inkılâp fikri vermekten kaçınmaktadırlar. Sultan II. Abdülhamid, aydın zümreden korkmaktadır. Eğer seçkinlerin çıkarı ile halkın çıkarı örtüşürse, o zaman seçkinler de inkılâba taraftar olmaktadırlar. Halihazırda Osmanlı toplumu, âtıl durumda bir halktır. Bu âtıl halkın yerine faal bir halk yetişmedikçe memleketin yaşaması mümkün değildir (Ali Kami 1330a: 2180).

Cenab Şehabeddin, Osmanlı Devleti'nde gerilemenin Kanunî Sultan Süleyman döneminde başladığını söylemektedir.[1] Ancak zaferler devam ettikçe kimse, gerilemeye aldırmamıştır. Cenab Şehabeddin, Osmanlı Devleti'nin teşkil ettiği Türk medeniyetini "askerî medeniyet" olarak nitelendirmektedir. Padişahlar ve Saltanat kurumu, milletin ilerlemesine dayanak noktası olmuştur. Nizâm-ı Cedid ile Sultan II. Selim, medenî hayatı öğretmiştir. Yeniçerilerin ılgası ile eski kavukları yakıp, yeni okullar açan Sultan II. Mahmud, Avrupalı gibi yaşamayı ve düşünmeyi öğrenmiştir.

Cenab Şehabeddin, Türkler hiçbir zaman girişimci olamamıştır demektedir. Bunun yerine bir lokma ve bir hırka prensibi ile kanaatkâr bir anlayışı tercih etmişlerdir. Akşam yemeği elde edildikten sonra tüm çalışmalar durmaktadır. Çoğunluk için oturmak ayakta durmaktan, yatmak oturmaktan

[1] Osmanlı Devleti'nin gerilemesi için eserin tümüne bkz. Öz 1997; XVI yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar devletin çözülme sürecini inceleyen Osmanlı aydınlarının tutumları incelenmektedir.

hayırlıdır. Doğu, sükûnet içinde durağanlık halindedir. Batı ise, yoğun bir çalışma içinde hareket halindedir.

Cenab Şehabeddin, Müslüman olan Türk milletinin gerektiği zaman Müslüman olmayan milletleri örnek alması lüzûmlu olduğunu düşünmektedir. Atina, Isparta ve Fransa, Türklere örnek olabilecek niteliktedir. Bir millet için ilk aşamada din birliği esasının teşkili ehemmiyet arz etmektedir.

Cenab Şehabeddin, din birliği esasına dayanmayan milletlerin dağılma tehlikesi bulunduğunu söylemektedir. Bununla beraber Cenab Şehabeddin, İslâm dini yanında başka dinlerden olanlara da müsamâha gösterilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bütün dinlerin mensupları, bir millet olma şuuruna sahip olmalıdır. Bir milletin mensupları, diğerlerini bir şey ummaksızın sevmeli, diğerlerine destek olmalı, koruyup kollamalıdır kanaatindedir.

Ancak Cenab Şehabeddin, vatan sevgisi ve millet olma şuuru esaslarında halihazırda büyük bir vurdumduymazlık olduğunu ve Osmanlı cemiyetinde millî ruh eksikliği bulunduğunu söylemektedir. Örneğin Rumeli yanarken, Balkan Savaşı tüm gücüyle sürerken, bu vurdumduymazlık ve millî ruh eksikliği bâriz bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Cenab Şehabeddin, Osmanlı toplumunun bir an önce millet olma şuurunu kazanması gerektiğini düşünmektedir. Bu olmadıkça ilerlemenin ve gelişmenin mümkün olmadığını söylemektedir (Cenab Şehabeddin 1328: 1198-1199).

Cenab Şehabeddin, devlet yönetiminde, bürokrasinin en büyük zaaflardan birisi olduğunu düşünmektedir. Cenab Şehabeddin, memurların "Karakulak" suyu gibi İstanbul'a ait bir mal olduğunu söylemektedir. Ülkenin her tarafına valiler, hakimler, defterdarlar, öğretmenler, askerler, postacılar, hekimler, imamlar İstanbul'dan gitmektedir. Cenab Şehabeddin, milletvekillerinin dahi İstanbullu olduğuna dikkat çekmektedir. Vilayetlerden kurtulanlar, soluğu İstanbul'da almaktadırlar. Taşra, soluk, tenha ve teveccühe mahzar değildir.

Cenab Şehabeddin bir köy kahvesinde işlerin değil, memurların iş ve memur doğurduğunu anlatan bir köylüden naklen, bir memurun mehtap müdürü tayin edildiğinde, böyle memuriyet olmaz demeyeceğine, ilk sene bir başkâtip, ikinci sene bir müdür yardımcısı ve bir devriye nöbetçisi isteyeceğini söylemektedir. Aynı müdür, üçüncü sene bir yığın iş icât edip her iş için bir memur isteyeceğini anlatmaktadır (Cenab Şehabeddin 1328: 1201).

Cenab Şehabeddin, hükûmet şeklini değiştirmenin ülkenin mesleklerini çözemeyeceğini, eğer çözüm isteniyorsa idare şeklini değiştirmenin şart olduğunu yazmaktadır. İyi idare başkadır, idare şekli başkadır. Unutulmamalıdır ki, Meşrutiyet veya Cumhuriyet de, Mutlakî hükümdarlık gibi iyi veya kötü olabilmektedir. Bir idare, zeka, irfan ve ismetle uygulanınca her türlü idare şekli, iyi idare olacaktır (Cenab Şehabeddin 1328: 1201).

İsmail Hami, Osmanlı toplumunun kendisini sürükleyecek ve millete örnek olacak liderlerden yoksun olduğunu düşünmektedir. İsmail Hami, Osmanlıların şehir ve kaleleri zapt edip, buralara bayrak dikmekle fetholunduğu zannettiklerini söylemektedir. Osmanlı siyaseti, halkı ve devlet yönetiminin kendisini aldatmasına dayalıdır. Halkın ve devletin temsili meselesi düşünülmemiştir. Bu durum, Osmanlı idaresinin sağlam ve köklü olmadığı göstermektedir (İsmail Hami 1328a: 1183).

İsmail Hami, İctihad'da yayımlanan diğer bir yazısında, Osmanlı devlet yöneticilerini başarısız bulduğunu söylemektedir. Örnek olarak da, Sadrazam olanların kurban kestirmelerini vermektedir. Bu kurbanı görevlerinde başarılı olmak için kestirmektedirler. Bunu dışında Sadrazam olanların göreve geldikleri zaman devleti yönetmek için plân ve projeleri yoktur. Kabineler devleti yönetememekte, savaşları planlayamamakta, uluslararası siyaseti takip edememekte, cehaleti engelleyememekte, gerekli reformları yapamamakta, orduyu yenileyememekte ve medenî olamamaktadır (İsmail Hami 1328a: 1183).

İctihad, Celal Nuri'nin "Tarih-i İstikbâl" adlı eserinin girişinin fikir dünyası açısından önemli olduğu için yayımlamıştır. Bu eser, özellikle İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilgili önemli bilgiler ihtivâ ettiği için dikkate değerdir. Celal Nuri, eserinin önsözünde İstanbul'u tasvir etmektedir. Celal Nuri, burada eseri yazış sebebini Eski Mısır'dan gelen bir siyaset adamı ile arasındaki mukâleme şeklinde açıklamaktadır. Bu yazıda Osmanlı toplumunun yarı Şarklı ve yarı Batılı havası, bu iki dünya arasında yaşadığı çelişki hikâye edilmektedir. Celal Nuri de, bir çok Osmanlı aydını gibi devletin bekâsından endişe duymakta, Doğululuk ile Batılılık arasında kararsız kalan diğer aydınlar gibi kurtuluş yolu aramaktadır (Celal Nuri 1329b: 1717-1720).

Süleyman Nazif, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, atalarının her hareketinde kerâmet arayanları eleştirmektedir. Örnek olarak da Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethedip, Avrupa'yı Türkleştirirken, halihazırda Adalarda, Makedonya'da, Yanya'da yüz binlerce Müslüman'ın kanının dökülmesine sebep olacak bir geleneği başlattığını belirtmektedir. Fatih Sultan Mehmed, Bizans İmparatorluğu'nu yıkarken, bu devletin enkâzından varlığı sürecinde Osmanlı Devleti'nin aleyhine çalışacak olarak bir sağlam Hıristiyan istihkâmı meydana getirmiştir. Bu Hıristiyan istihkâmı, Osmanlı Devleti'nin kalbinde bir hançer niteliğinde faaliyet göstermektedir. Bu istihkâma, "Fener" adı verilmektedir. Süleyman Nazif, bu düşüncelerinden dolayı tepki ile karşılanacağını bildiğini belirttikten sonra, Celal Nuri'nin "Mukadderât-ı Tarihiye" adlı eserinde Patrik III. Yevakım hakkındaki bölümde anlattıklarını şahit göstermektedir. Bu eserde Celal Nuri'nin, Fatih Sultan Mehmed'e Fatihlik unvanını çok gördüğünü söyledikten sonra, bu sultan İstanbul'u aldıysa da, fethedemedi, demektedir. Zira Fener mahallesi, Osmanlı Devleti'ne dahil değildir ifadesini kullanmaktadır.

Süleyman Nazif, Fatih Sultan Mehmed'in bu "hata"sı ile Hıristiyanlığın Osmanlı Devleti içinde gelişip yeşerdiğini ve Osmanlılar gücünü yitirdiği anda da devletin başına bela olduğunu söylemektedir. Süleyman Nazif, aynı

çağda Endülüs'te Hıristiyan dinini kabul etmeyen Müslümanların diri diri yakıldığına dikkat çekmektedir. Halbuki Osmanlılar, Hıristiyanlık dinini kurumsallaştırmakta, ileride "başına bela olsun" diye bizzat padişah tarafından organize etmektedirler.

Süleyman Nazif, bu gafletin cezası olarak Adriyatik'ten Basra Körfezine kadar olan Türk vatanının bir inkirâz içinde olduğunu yazmaktadır. Avrupa'daki son Balkan yenilgisi de bunun bir sonucudur (Süleyman Nazif 1328: 1167-1168).

İctihad, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşmasında azınlıklara da görev düştüğünü düşünmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, azınlık kavramını tanımlamakta, azınlıkların görevlerini, haklarını ve sorumluluklarını izâh etmektedir. Azınlıkların Osmanlı'nın dağılmasında oynadıkları rol dikkate alındığında, bu makalenin ehemmiyeti ortaya çıkmıştır. Bu makale, Osmanlılık ruhu içinde azınlıklara düşen görevi anlatmaktadır. Zira dağılan Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkeler ile bu ülkelerin Osmanlı ülkesinde kalan bâkiyeleri ortak çalışmak suretiyle, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü temin etmektedirler (Abdullah Cevdet 1328f: 1015-1017).

İctihad, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünden yana tavır sergilemeye özen göstermiştir. Özellikle Meşrutiyetin ilânından sonra büyük devletler, Osmanlı Devleti'ni bölmeye ve parçalamaya yönelik kışkırtıcı tutumlarını sürdürmüşlerdir. Bunların ülke içindeki yandaşları da her fırsatı değerlendirmektedirler. Bu bölücü ve yıkıcı faaliyetlerde istismar edilenler ise, genellikle Ermeniler ve Kürtler olmuşlardır. Gerek yurt dışında ve gerekse Meşrutiyet'in sağladığı özgür ortamda yurt içinde çeşitli yollarla teşkilâtlanan ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya çalışan Ermeni ve Kürt örgütler, İctihad'ın dikkatini çekmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, "Ermenistan" ve "Kürdistan" kelimelerini tanımladığı bir yazısını, 16 Kanun-ı Evvel 1912 tarihli Ermenice yayımlanan "Jamanak" gazetesindeki bir yazı dolayısı ile kaleme almıştır. Bu gazetede yayımlanan "Ermenistan mı, Kürdistan mı?"

başlıklı yazıda, Ermeniler ve Kürtler Osmanlılardan ayrı birer unsur olarak gösterilmeye çalışılmaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, buna tepki olarak kaleme aldığı yazısında, Ermeniler ve Kürtlerin tarihin hiçbir döneminde bağımsız birer devlet kuramadıklarını, bu iki unsurun medeniyetleri olmadığını, herhangi bir medeniyetin oluşumuna katkılarının bulunmadığını söylemektedir. Ermeniler ve Kürtlerin, tarih boyunca Osmanlı Devleti'nin arasında bulunduğu devletlerde bir tebaa olarak yaşamaktan öteye gidemediklerini yazmaktadır [1] (Abdullah Cevdet 1328p: 1151-1153).

Rıza Tevfik, İctihad'da yayımlanan bir yazısında ıslahât kavramını ele almaktadır. Rıza Tevfik'e göre, ıslahât yapmak isteyenler, hangi alanda olursa olsunlar, sürekli aslına dönüş iddiasıyla ortaya çıkmaktadırlar. Dinî, siyasî, medenî, lisanî, v.s. alanlarda ıslahât yapmak isteyenler, "sadelik" taraftarı olmuşlardır. Hıristiyanlık âleminde Katolikliği tenkid eden Martin Luther, Hıristiyanlığı aslına döndürme ve sadeleştirme gayesini güttüğünü söylemektedir. İslâmiyet'te Vehhabîler de aynı amaçtadırlar. Jean Jacques Rousseau, mevcut medeniyeti insanlık için tehlikeli bulduğundan tabiata ve köy hayatına dönüşü önermiştir. Rousseau'nun gerekçesi, medeniyetin halihazırdaki durumu, sanayideki ilerleme ve hayatın ihtiyaçlarının artmasıdır. Rousseau, sanayideki ilerlemenin ilimdeki ilerlemenin bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple, ilmin ahlâk için sakıncalı ve medeniyete zararlı olduğunu ileri sürmüştür.

Rıza Tevfik, medeniyet ve fikrî gelişmenin tarihinde, en önemli konulardan birincisinin, ıslahâtların sadeleştirmeci olduğu durumlar olduğunu söylemektedir. Bunlar ıslahâtları, toplumu sadeleştirmek amacıyla yapmışlardır. Zira her şeyin aslı, sadedir ve dolayısıyla asla dönüş, sadeliğe dönmektedir.

---

[1] Agos Serkisyan adlı Ermeni'nin eleştirilerine cevap için bkz. Abdullah Cevdet 1328y: 1209 -

İkinci gruptakiler de sadeleştirme taraftarlarıdır, ancak bunlar katı tedbirlerle asla dönüşü amaçlamaktadırlar. Bunlar ihtilâlcilerdir, halihazırdaki durumu bozmayı ve yıkmayı hedeflemektedirler. Zira mevcut durumda her şey çığrından çıkmış ve bozulmuştur. Islahâtçılar, bu bozukluğu tamiri ve asla dönüşü amaçladıklarını beyân etmektedirler. Bu iddiaların temelinde, toplumların statükocu olmasıdır. Yani hiçbir toplum yeni ve yabancı bir şeyi aynen kabul etmeye taraftar değildir. Hatta bu yeni şey, toplumun ihtiyacı olan bir şey olsa dahi, kolaylıkla kabul edilmez. Bu sebeple, bir toplumu kımıldatmak, iknâ etmek veya hareketlendirmek neredeyse imkânsızdır. Çünkü toplum, iradesiz, şuursuz ve âtıl bir kitle olarak yaşamaktan memnundur. Buna, şiddetli muhafazakârlık denilmiştir. Islahâtçıların en büyük sıkıntısı, bu âtıl ve muhafazakâr toplumu hareket ettirmeyi amaçlamalarıdır. Ancak bu kolay değildir. Bir toplumu ıslah etmek isteyenlerin, bir ıslahât plânı olması lâzımdır. Bir toplum, kendi kendine ıslâh edemez. Her toplumda ıslahâtı gerçekleştirecek seçkin bir grup bulunmaktadır. Ancak, bu grupların her toplumdaki etkilerinin derecesi birbirinden farklıdır.

Toplumdaki ilerleme, ferdî çabalar veya grubun ıslahâtı sayesinde mümkün olmaktadır. Islahât, yoktan var etmek değildir. Mevcut durumun yeni bir yaklaşımla yeniden organize edilmesidir. Topluma uzak olanların, toplumun duygu ve düşüncelerini kavramayanların, toplum ihtiyaçlarını anlamayanların ıslahât yapmaları söz konusu değildir. Yaptıkları belli dönem baskı ile varlığını devam ettirmekte, ancak kalıcı olmamaktadır.

Bu sebeple mevcut düzeni yıkmak isteyenler daima sadelik ve asla dönüş iddiası ile ortaya çıkmışlardır. Toplum için önemli olan ıslahât davası güdenlerin düzeni ıslah etmeyi mi, yoksa mevcut düzeni yıkmayı mı amaçladığıdır? Islahâtçılar samimidir, ancak çabaları sathîdir. İhtilâlciler, mevcut düzene kin derecesinde düşmandırlar. Her iki grup ıslahâtçıların da, değişik şartlar altında ve farklı zamanlarda başarıya ulaşma şansları vardır (Rıza Tevfik 1330: 61-62).

Rıza Tevfik, ıslahât konusunda sadelik taraftarlarının ıslahâtçılığın sathî olduğunu söylemektedir. Bunlar romantiktir, hayalperesttir. Zaten asla dönüş prensibi, Romantizmin tesiri ile ortaya çıkmıştır. "Asıl" meselesi büyük bir bilmecedir, sırdır. Zira asıl denilen bütün ilimlerde "kaynak"lardır. Ancak bunlar, böylesine derin düşünmektedirler. Bir ıslahât plânı çerçevesinde ıslahât işlerini halledeceklerini zannetmektedirler. Sonra da bu "Islahât Plânı"nı "asıl" ile bir tutmak suretiyle "Pigmalyon" gibi tapınmaktadırlar. Rıza Tevfik , ıslahâtçıların kendi icât ettikleri modele, bütün toplumu celbe çalışmalarını ve önünde diz çökülmesini istemelerinin asla dönüş olmadığını belirtmektedir. Halbuki "asıl" farklı bir şeydir. "Islahât Plânı", asla ulaşmak için bir modeldir. Modelin kutsallaştırılması, insanı asla ulaştırmaz. Islahâtçıların başarıya ulaşmalarının, Tanzimat'ın problemlerinin, Yenileşme ve Batılılaşmanın meselelerinin temelinde bu yatmaktadır (Rıza Tevfik 1330: 62-63).

Rıza Tevfik , Osmanlı Devleti'nde demokrasi ile aristokrasi arasında bir mücadele var olduğuna inanmaktadır. Bazıları insanlığın ilerlemesinin ve insanlık medeniyetinin aristokrasinin ürünü olduğunu düşünmektedirler. Bunlar, medeniyetin çoğunluğun değil, birkaç seçkin üstün zekâlı insanın fikrinden kaynaklandığı fikrindedirler. Bu üstün zekâlı insanlar, insanlığa dini, sanatı, zanaatı, idare etmeyi, saadeti, kısaca tüm medeniyeti vermişlerdir. Rıza Tevfik , Osmanlı Devleti'nde buna benzer bir mücadelenin olduğu kanaatindedir. Zira Osmanlı Devleti'nin ekseriyeti yenileşmeyi ve Batılılaşmayı istememekte, statükonun devamını istemekte ve bunların devletin bekâsını da arzu ettiklerini söylemektedirler. Halbuki Batılılaşmayı ve yenileşmeyi isteyenler, devleti yöneten birkaç kişiden oluşan bir gruptur. Toplumun tümüne oranla çok küçük bir gruptur. Bu küçük oligarşik grup, topluma yön vermekte, onu Batı medeniyetine dahil etmeye çalışmaktadır. Bunun yerine demokrasi olsaydı, Batılılaşma olmayacaktır (Rıza Tevfik 1330: 61-67).

Rıza Tevfik , bir paradigma içindedir. Zira demokrasi, Batılı bir normdur. Ancak Batılılaşma ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla demokrasi ile idare edilmek, ancak Batılılaşma sayesindedir. Bu sebeple, demokrasi ile Batılılaşmada, Batılılaşma demokrasinin ön şartıdır.

Dr. Abdullah Cevdet, İttihad-ı İslâm prensibi ortaya çıktığında yirmi yaşında olduğunu, bir "megaloman"lıkla padişaha "melik-ur-Rum ve el-Arab ve Acem" unvanı ile "hakan-ül-berreyn ve'l-bahreyn" unvanı verildiğini, bunun Alman İmparatorunun isteği ile olduğunu belirtmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti'nin bir an önce yeni kurulan Cemiyet-i Akvam'a üye olmasını istemektedir. Ancak yara kanamaktadır ve bu yaraya bir avuç tuz basılıp, İslâmcılıktan vazgeçilmedikçe kanamaya da devam edecektir demektedir. Dr. Abdullah Cevdet'e göre, Cemiyet-i Akvam'a XX. yüzyılın milletleri girebilmektedir. Halbuki Osmanlılar, hâlâ XIII. yüzyılda yaşadıklarını zannetmektedirler.

Dr. Abdullah Cevdet, dört eşle evlilikten oluşan bir sosyal hayatla, mevcut hukuk anlayışıyla Adliye nazırının ulemâdan olduğu, kabinede şeyhülislâmın bulunduğu bir idare yapısıyla Cemiyet-i Akvam'a girmeyi mümkün görmemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, İslâmcılık prensibinden, Osmanlıcılıktan vazgeçilmesini, Wilson prensipleri ile teslim olan Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri'nin insâfına terk olunduğunu söylemektedir.

Mevcut Meclis-i Mebusan, İttihadçı karakteri sebebi ile dağıtılmaktadır kanaatini taşımaktadır. Bu meclisle hangi kabine olursa olsun iş yapamaz demektedir. Dr. Abdullah Cevdet, ya Buharalı, ya da Avrupalı olunacağına, bir tercih yapmanın zamanı geldiğine inanmaktadır. Halifelik kurumunun korunması, ona göre pek önemli değildir. Mevcut hükûmetin bu konudaki titizliği anlaşılmamaktadır. Zaten tüm Müslümanlar, işgal altındaki ülkelerde yaşadığından bir halifeye ve hilâfet merkezine gerek olmadığı kanaatindedir. Mevcut ülkeyi muhafaza edemezken, hükûmetin hilâfet davası gütmesi anlaşılmazdır demektedir (Abdullah Cevdet 1918f: 2825-2826).

Dr. Abdullah Cevdet, İslâmcılık ve Osmanlıcılık prensiplerinin iflas ettiğini belirtmektedir. Wilson prensipleri hayata geçirilseydi, Osmanlı Devleti Orta Anadolu'ya hapis olunacaktır. Bu sebeple hükûmetin, hilâfet davası gütmesine hayret etmektedir. Bir dizi reform yapmadan bağımsızlığın korunacağına ve devletin bekasına inanmamaktadır. Dr. Abdullah Cevdet'in tercihi, Batıdır. O, Buharalı olmayı, Doğulu karakteri devam ettirmeyi istemediğini ifade etmektedir.

B.- İSTİBDAT DÜŞMANLIĞI

Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı eleştirilerde bulunan İctihad Dergisi'nde , zalim ve müstebit hükümdarların tahttan indirilmesi ve hatta idamının gerekliliğine dair yazılar yayımlanmaktadır. Bunlardan birinde, Türkiye ve benzeri Asya devletlerinde şiddet yoluyla devleti yöneten hükümdarlar ortaya çıktıklarında, halkı yönlendirecek şiddete mütemayil reisler zuhur etmekte ve bunlar barbarca bir hırsla;

"Hükümdarımız dinsizdir, ahkâm-ı şeriate riayet etmiyor,

müstebid ve zâlimdir, cebîndir, harbe gitmiyor, hall ve idam edilsin."

derler ve bu durum sözkonusu kişilerin etkinlikleriyle paralel genellikle hükümdarın hall veya idamına yol açmaktadır ifadesi kullanılmaktadır (Abdullah Cevdet 1905b: 14).

Bu şekilde, 1905 yılında Sultan II. Abdülhamid'in yönetiminden kurtaracak bir kurtarıcı hayali, İctihad Dergisi çevrelerinde dahi telaffuz edilmektedir.

Sultan II. Abdülhamid'e karşı mücadele eden çeşitli grupların aralarında tam bir fikir birliği olmadığı görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid'i idareden uzaklaştırmak konusunda hem fikir olan gruplar, ihtilâlden sonrası konusunda değişik fikirlere sahiptirler. Daha Sultan II. Abdülhamid iktidarda iken bile, bu görüş ayrılıkları ortaya çıkmaktadır. Bu gruplar, Türkiye'nin çağdaşlaşması ve Batıcılık hakkında da farklı düşüncelere sahiptirler. Plânları ve projeleri birbirinden farklı ve hatta birbirlerine muhaliftir. Hamidî döneme olan düşmanlıkları dışında ortak paydaları çok azdır.[1]

---

[1] A.F 1906: 230-232'de Sultan II. Abdülhamid'in bir gün öleceği, öldüğü zaman halkın bayram yapacağı bir ortam tasvir edilmektedir. Bu grupların Sultan II. Abdülhamid'e karşı mücadeleleri hk. bkz. Abdullah Cevdet 1906: 249-254

Mısır'da gazeteci Ali Kemal tarafından neşr olunan "Türk" gazetesinin 139 numaralı sayısında yer alan bir yazıda, Dr. Abdullah Cevdet ve "İctihad " Dergisi çevresi ihtilâle kalkışmış, ama başarılı olamadığından hapsedilmiş ve sürülmüş bir topluluk olarak, ihtilâl sevdasından vazgeçmiş ve kültür konularında yayımlar yaparak, mevcut kültür çevresini tenkidle yetinmekle itham edilmişlerdi. "Türk"deki yazıda, Türk insanının sosyal yeteneğinin gevşek olduğu ve buna karşılık Avrupa insanının sosyal yeteneğinin ise köklü bir geçmişe sahip ve kuvvetli olduğunu iddia edilmektedir. Bu sebeple Türk insanı zayıf, yerinde saymayı alışkanlık haline getirmiş olduğundan mağlup iken, Avrupa insanı kuvvetli, gelişmeyi prensip edindiğinden galip olduğunu ileri sürmektedir.

İctihad Dergisi cevap olarak, bu iddiaları derc ettikten sonra yaklaşık 40 yıllık bir hürriyet mücadelesinin hâlâ devam ettiğini, bunun önemli bir boyutunun da kültür konuları olduğunu belirtmektedir. Çünkü bir toplumun Batılılaşması için kültür boyutunun asla ihmâl edilmemesi gerektiğinin üzerinde durmaktadır. İctihad Dergisi çevresinin sürgün ve hapis ile yılmadığını, Batılılaşmanın kültür boyutunun ihmâlinin korkutucu oluğunu ve mücadelelerinden asla vazgeçmediklerini çeşitli örnekler ile ortaya koymaktadır. Bu noktada İctihad, "Türk"ü yersiz, yalan ve yanlış iddialar ileri sürmekle suçlamaktadır. (Ali Fahri 1906:9-10)

Bu yazıdan da anlaşıldığı üzere, iktidara karşı mücadele eden ve Sultan II. Abdülhamid'e karşı olan aralarında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin de olduğu çeşitli gruplar arasında izlenecek strateji konusunda ve hareket birliği prensibinde herhangi bir birlik olmadığı gibi daha hedefe ulaşmadan hemen hemen her konuda çatışma da daha 1906'da başlamıştır. 1908'de II. Meşrutiyetin ilânından sonra ortaya çıkan görüş ayrılıklarının en azından 1906'ya kadar indirilebileceği görülmektedir.

Ali Fahri, 1906'da İctihad'da yayımlanan bir yazısında gelişmenin sürekli olduğu, 50 yıl öncesi ile bu günün (1906) ayın olmadığını söylemektedir. Yakın bir gelecekte Sultan II. Abdülhamid'in baskı yönetimini başından attığı

takdirde, Batıdan alınacak yenilikler ile mutlu bir geleceğe ulaşılabileceğini ortaya koymaktadır. (Ali Fahri 1906:13)

Sultan II. Abdülhamid'e karşı İctihad'ın yürüttüğü muhalefet hareketinde, diğer muhalif yayın organlarındaki makalelerden de sık sık yararlanılmaktadır. Sultan Abdülmecid'in torunu, Sultan II. Abdülhamid'in kız kardeşinin oğlu olan Prens Sabahaddin, dayısına karşı muhalefeti yurt dışında sürdürmekte ve Jön Türk hareketi içinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

İctihad, Prens Sabahaddin'in yazarlığını yaptığı "Terakki Gazetesi"nde yer alan "Hayata Doğru" başlıklı köşesinde "Gençlerimize Mektuplarım" unvanı ile yayınladığı yazısını aynen İctihad'a almıştır. Bu yazıda, Sultan II. Abdülhamid ve yönetimi, ağır bir şekilde eleştirilmektedir.

Prens Sabahaddin, öncelikle Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkış şeklini tenkid etmektedir. Sultan Abdülaziz'in yerine tahta çıkan Sultan V. Murat'ın kısa bir sürede tahtı talihsiz bir şekilde terk etmesi üzerine Mithat Paşa'ya tahta çıkınca Kanun-i. Esasî'yi ilân edeceğine ve Millet Meclisi açacağını yeminlerle vaad eden Sultan II. Abdülhamid'den, saltanat hırsıyla yaptığı bu işten dolayı hesap sormaya haklı olduğunu belirtmektedir.

Prens Sabahaddin, Sultan II. Abdülhamid'in keyfî idaresine karşı çıkmayanları da yermektedir. Halife olarak verdiği sözü tutamayarak, oturduğu Peygamber postuna ihanet ettiği iddia edilen Sultan II. Abdülhamid kadar, Millet Meclisi'nin ve Kanun-i. Esasî'nin savunucuları da bir şey yapmayarak söz konusu suça ortak olmuşlardır. Sultan II. Abdülhamid,, idaresini meclisi kapatmak suretiyle millet denetiminden korumuştur. Milletin iyiliğine çalışanları ve kendi keyfî idaresine karşı çıkanları mahvetmiş ve bu sebeple, kimse sesini çıkarmaya dahi cesaret edememiştir.

Prens Sabahaddin, bütün bunlara rağmen Hamidî Devri başarılı bulmamaktadır. Yani tek elden idare, istibdad, başarı değil felaket getirmiştir. Bu dönemde, Bulgaristan, Doğu Rumeli, Bosna Hersek , Kars, Batum, Tesalya, Kıbrıs, Girid savaş, barış ve anlaşma yoluyla kaybedilmiştir ve kaybedilmeye

devam edilmektedir. Ancak, bu kayıplar karşısında yönetim yine sükûtu emretmektedir.

Prens Sabahaddin, Hamidî Devri halk açısından başarılı görmemektedir. Halkın kalkınması ve iktisadın gelişmesi için hemen hemen hiçbir şey yapılmamıştır. Üstelik iktisad politikaları, köylünün elinde olanı da almaktadır. Köylü sefalet içindedir, kırık çömlek, yırtık elbise parçalanmış yatağından başka bir şeyi yoktur. Anadolu'da bazı yerlerde, insanlar mağaralarda, ağaç kovuklarında ve vahşi hayvanların inlerinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Çoğu yerde artık yiyecek ekmek, yatacak yer kalmamıştır.

Prens Sabahaddin, geçmiş çağlarda büyük medeniyetler kurulan Osmanlı ülkesinin mevcut yönetimin elinde büyük bir mezarlığa dönüştüğünü söylemektedir. Yönetim, görmek istemedikleri durumları, bu mezarlıkta görmezlikten gelmektedir.

Prens Sabahaddin, ülkenin dehşetli bir gerilik içinde ve halkın kopkoyu bir cehalet içinde olduğunu belirtmektedir. Sınırlarımızın hemen dışında medeniyet ışığı parlarken, Türkiye'de ilkel bir medeniyet hakim sürmekte ve medeniyet ışığı parlamamaktadır. Medeniyet ışığını parlatacak olanlar, mezarcılar tarafından adeta diri diri gömülmektedir. Mezarcılar çoğalmakta, haysiyet kaybolmakta, vatan parçalanmaktadır. Yönetim, yine sükûtu emretmektedir. Sultan II. Abdülhamid, artık ülkenin tüm güçlerini elinde tutan tek merkez haline gelmiştir.

Prens Sabahaddin, başka milletlerin ziraat, sanayi ve ticarette alanında kalkındıklarını, adeta kara topraktan bir medeniyet, bir kutsal vatan çıkardıklarını belirterek, buna mukabil bu milletlere hayat kaynağı olan kara toprağın Osmanlı ülkesinin halkı için yalnızca kabristan, hürriyet ve haysiyetini gömdüğü "Hiçistan" olduğunu yazmaktadır.

Prens Sabahaddin, bütün bu çizdiği olumsuz tablodan sonra devam etmektedir. Zamanın sürekli bir gelişme ve ilerleme içinde olduğu ve ilerlemenin sürekli iyiye, güzele, medeniyete doğru gelişme olduğunu içeren

Pozitivist felsefesinin etkisiyle gençliğin paradan yana vicdanı temiz, dünyayı güzelleştirmeyi amaçlayan bir tarzda yetiştiğini söylemektedir. Gençliğin bu gelişiminden uzak kalınmaması gerektiğini öğütlemektedir.

Prens Sabahaddin, Sultan II. Abdülhamid'in yönetimini "mel'un istibdad" olarak nitelemekte ve Kutsal kitaplarda yok olan efsanevî Babil, Ninova ve İkaryum ile mevcut durumu kıyaslamaktadır. Dünyanın sürekli geliştiği, mükemmele gittiği, keşif ve icatlarla yaşamın kolaylaştığı bir dönemde bir "tabut-ı inkirâz" içinde kilitli olunmamasını istemektedir.

Prens Sabahaddin, zaman-ı hazırda sadece birkaç kalbin millî elemle kanadığını söyleyerek, bütün milletin birlikte hareket ettiği gün, mezarcıların sayısı milyonlarca olsa da gömmeğe çalıştıkları vatan sevgisinden bir vatan doğacağını söylemektedir(Gazetelerimizden 1908: 319-320).

Sultan II. Abdülhamid'in istibdad yönetimine karşı yurt dışında sürdürülen mücadelede, İctihad Dergisi yalnız değildir. Birçok kimseler, gazete ve dergiler aracılığı ile mevcut idareyi tenkid etmişlerdir. Bu dergilerden bazıları da manzum niteliktedir. Bunlardan "Kahriyat" adlı dergi[1], 1897'de Cenevre'de yayımlanmıştır. Yayımlanan birinci kısımda,Sultan II. Abdülhamid istibdadına manzum tenkidler yer almaktadır. İctihad Dergisi'nin de yayımlandığı Kütüphane-i İctihad, yayımlanmamış kısmı ile yayımlanan bölümünü birlikte 1906 senesinde tekrar neşretmiştir. Bununla ilgili İctihad'da yayımlanan bir yazıda Dr. Abdullah Cevdet, dönemin sansür baskısı altında inleyen şair, yazar ve basın mensuplarını istibdadın sona ereceğine dair ümitlendirmeye çalışmaktadır.

Yıldız Tepesi ile özdeşleşen Sultan II. Abdülhamid idaresini zillet, ihanet ve baskı olarak nitelendirmektedir. Bu dönemde, namusunu koruyan memur, yazar, şair v.s. çok az kaldığını, diğerlerinin istibdada boyun eğdiğini belirtmektedir. Bu dönemde vatanın mahvolduğunu, sefil bir manzara arz

[1] Kahriyat için bkz. Abdullah Cevdet 1906r: 257-259; Abdullah Cevdet 1907a: 285-287. Eserin aslı için bkz. Abdullah Cevdet 1315;64 sf; Abdullah Cevdet 1906s:128 sf.

ettiğini, aydının ezilip, boğulduğunu ve hatta yok edildiğini söylemek suretiyle "Kahriyat"ın milletin son feryadı olduğunu vurgulamaktadır.[1]

"Kahriyat" adlı eserin mukaddemesinden İctihad'a derc edilen kısımda, Sultan II. Abdülhamid'e meth-ı senâları içeren veya güneşin doğuşundan, grupların hüznünden, doğadan, aşktan, gülümseme veya hüzünden, perilerden, güzel kızlardan, sevgiden, çiçeklerden bahseden manzumelerin okunduğu yazılmıştır. Bunlarda ülkeyi yöneten "müstebid", hoş bir idareci gibi gösterilmekte ve ortalık güllük gülistanlık telakkî edilmektedir. Ancak kimse, bu mutlu hava içinde her gün yaşanan tutuklanmaları, hapisleri, sürgünleri, işkenceleri görmek istememekte ve hatta Yıldız'dan, Beşiktaş'tan, Bab-ı Zaptiye'den Sirkeci İskelesi'ne Afrika Postası olarak Fizzan'a yolcu yetiştiren matemli arabaları ve bu arabaları dolduran insanları gördükleri halde inkâr etmektedirler.

Sultan II. Abdülhamid dönemi, Dr. Abdullah Cevdet ve İctihad Dergisi çevresi tarafından cemiyetin kanını akıtan, insan hayatına yönelik suikastler ile dolu olan, İslâmiyet'in kalbine hançer vurulan, otuz milyon Türk halkının tecavüze uğradığı bir dönem olarak tavsif edilmektedir. İşte bu dönemde, hükûmeti tenkid etme cesaretine gösteren Kahriyat şairleri her türlü takdire şayanlardır. Bunlar eserlerinde, halkın çekmekte olduğu ızdırabı anlatmaktadırlar. Bu dönemde aydınlar, korkunç işkencelere maruz kalmışlardır. Bedenen ve ruhen çekilen işkencelerin yanında aydınlar, Fizzan, Bağdat, Yemen, Akka, Trablusgarp çölleri, Erzurum, Doğu Bayezid gibi uzak ve unutulmuş yerlere de sürgün edilmek suretiyle yok edilmeye çalışılmışlardır. Bütün bunlara rağmen aydınlar, yine de istibdadla mücadeleye devam etmişlerdir. Başarılı olup olmayacaklarını bilmedikleri halde mücadelelerini sürdürmüşlerdir. (Abdullah Cevdet 1906c: 232-234)

Ali Kami, Sultan II. Abdülhamid döneminde, insanların fikirlerini açıktan açığa söyleyemediği zamanlarda çeşit remizler, işaretler, tarizler, kinayeler

[1] Dr. Abdullah Cevdet, Sultan II. Abdülhamid'e verilen dış desteğe dikkat çekmektedir. Almanya ile dostluğu hk. bkz. Abdullah Cevdet 1908g: 253 -254

yolu ile açıklamaya çalıştığını belirtmektedir. İstibdad döneminde sadece Tevfik Fikret, tok sözlülük ile hür kalemini kullanmak suretiyle fikirlerini beyan etmektedir. Sultan II. Abdülhamid devrinde, "Murad" adı yerine "Mirat", "Reşad" adı yerine "Neşat" ifadesi kullanılmaktadır. Sarayın casusları, sürekli insanları izlemektedir. Kapalı zarflar açıklamakta, özel toplantılar bile jurnallenmekte, sansür, "mecnun" ifadesi ile sultan arasında bağlantı kurmaktadır. Bir avuç kırık dökük sözden bir roman meydana getirilmekte, millet, hürriyet, müsavat, uhuvvet kelimelerini değil yazmak, düşünmek bile sağlığa zararlı olmaktadır. Sadece Tevfik Fikret, üstü kapalı ifadeler ile Sultanı eleştirmeye cesaret edebilmektedir. (Ali Kami 1329d: 2025)

Sultan II. Abdülhamid idaresinin en ateşli muhaliflerinden Tevfik Fikret'in eserlerinde "Mirat", tahttan indirilen padişah V. Murad'ı , "Neşat", veliaht Reşat Efendi için kullanılmaktadır. Casusların halkın arasındaki konuşmaları dinleyerek saraya ilettikleri jurnallerde bulunduğu bu dönemde, "millet, hürriyet, uhuvvet, müsavat" kelimelerini kullanmak dahi ağır bir suç addedilmektedir. Gazetelerde her gün padişahın sağlığı ve saltanatına dualar ile başlayan bazı makale ve şiirlerde gizli manâlandırma yolu ile üstü örtülü bir muhalefet yürütülmektedir. (Ali Kami 1329d:2025-2028)

C.- MEŞRUTİYETİN YANINDA

İctihad Dergisi'nin 1904'te kurulduğundan beri savunduğu prensiplerden biri de, meşrutiyettir. Zira İctihad, Osmanlı Devleti'ni Cumhuriyet için hazır ve yeterli bir altyapıya sahip görmemektedir. Bu sebeple, Osmanlı Devleti için en ideal yönetim tarzının meşrutiyet olduğunu düşünmektedir. Ancak I. Meşrutiyet denemesi başarısız olmuştur. Bu acı tecrübe, Meşrutiyetin yeniden ilânını temin için uzun bir uğraşıya sebep olmuştur.

II. Meşrutiyetin ilânı, Enver ve Niyazi Beylerin çabaları ile gerçekleşmiştir. Ancak bu arada I. Meşrutiyetin mimarı olan Mithat Paşa'yı da unutmamak gerekmektedir.[1]

> "Midhat Paşa, Enver Bey, Niyazi Bey, Besmele-i hürriyet[2] bu isimlerdir. Din hürriyetimizin ekanim-i selâsesi bunlardır...
>
> ...Şüphesiz Midhat Paşa yaşıyordu.[3] Taif'de mübarek başı kesilen Midhat Paşa yaşıyordu. Onu öldü, gitti zannedenler sersemlerdir. İşte o Midhat Paşa'nın boynundan kan çeşmeleri akıtıldığı, Binbaşı Bekir'in, Mülâzım Nuri'nin emr ü nezareti altında koyun gibi boğazlandığı ve her şey bitti zannolunduğu vakit onun sükût-ı müdhiş memâtından müteşekkil bir lisan:
>
> Tufân-ı intikam idi her katre-i demim
> Ey pâdişah sanma ki ben sâr almadım:
> Yâdım sefil ruhuna bir şîr-pençedir,
>
> Nirân-ı sermedî olacakdır sana adım
>
> diye bağırmıştı...

---

[1] Mithat Paşanın mezarının Taif'den İstanbul'a getirilmesi için bkz. Abdull ah Cevdet 1327s:824.
[2] Hürriyet kavramı hk.bkz. Abdullah Cevdet 1908k:309 -312
[3] Mithat Paşa hakkında oğlu Ali Haydar Bey'in yazdığı kitap hk.bkz. Ali Haydar Emir 1905:131-135

...Hürriyet verilmedi, hürriyet alındı. 24 Temmuz 1908 tarihli Türkiye'nin, zencir-bend Türkiye'nin tarihi halâsı, en büyük bayram oldu."[1] (Abdulah Cevdet 1908b:285)

Dr. Abdullah Cevdet, yenileşme tarihinde istibdada karşı mücadelenin kısa bir özetini yapmıştır:

"İdare-i sakime-i istibdadiyeye kalben ve fiilen hilaf-gîr olan ricâl, Türkiye tarihinde eksik olmamıştır: Koçi Bey, Reşid Paşa, Akif Paşa, Alemdar Mustafa Paşa bu derin mazide en evvel göze çarpanlardandır. Hükûmet-i istibdadiyeye karşı bir fırka teşkil, efkâr-ı neşri Sultan Abdülaziz Han ile Âli ve Hüseyin Hüsnü Paşaların triyomviraları, yani müselles hükûmetleri zamanında zuhûr etti. O sırada Mısır hidiviyetinin usûl-i tevarüsünün tebdili ile erike-i hidiviyetten mahrum olan Mustafa Fazıl Paşa, menfaatinde ceriha-dar olarak milyonlarını ortaya koymasaydı, o zaman zuhûr eden 'Yeni Osmanlılar' fırkası yani edib-i a'zam Kemal Bey merhûm ile Ziya Paşa'nın, kahraman ve can-fedâ-yı hürriyet Ali Suavi Efendi'nin i'lâ-yı savt ve ismâ'-ı kelâm etmeleri belki müyesser olmayacaktı. Biz bu 'Yeni Osmanlı' fırkasına evvel zuhûr ve üfûl eden bu fırkaya milletin timsâl-i şekvâsı, ıstırab-ı milletin lisan-ı feryâdı nazarıyla bakmada tereddüd ederiz.

'Yeni Osmanlı' fırkası unutalı on beş–yirmi sene olmuştu. Bir ay evvel yıkılan hükûmet-i istibdadiye, Rusya ordularının, Rusya mesele-i zâilesindeki sû-i idarenin ayakları altında ezilmiş, yaralanmış, kötürüm olmuş milleti, vatanı bir kere daha, bin kere daha ezmeye, kırmaya, geçirmeye devam ediyor idi. 1304 senesindeyiz; Mekteb-i İ'dadi-i Tıbbî'nin mûntehî sınıfı talebesinden dört efendi, hükûmetin sû-i muamelatını, edânînin yükselttiğini,eâlinin yere geçirildiğini, biçâre halkın her tarafta

[1] Mısır'daki kutlamalar için bkz. Abdullah Cevdet 1908i:289 -290; Antuvan El Cemil 1908: 296-298; Ermeni Katolik Kilisesi'ndeki kutlamalar için bkz. Abdullah Cevdet 1908j: 289-290;Ali Haydar Emir 1329:1887-1889.

pençe-i zulmde hâsir ve perişan olduğunu görüyordu. Bu hal onların, on sekiz-on dokuz nevbahar görmüş maium, pak, müteheyyic, mütenevvir yüreklerini bir mengene-i âlâm içinde sıkıyordu... o sene onlar hamiyet-mend talebeye karşı cellâd-ı bi aman olan Zeki Paşa'nın idaresindeki mekteb-i idadi-i Tıbbî'den şehâdetnâme ile çıkarak, 'Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Şâhane'ye naklediliyor, nâzırı Marko Paşa'nın serbest idaresinden mütena'im olarak serbest serbest konuşmaya, düşünmeye başlıyorlardı. Bur sene-i tereddüd geçmişti ve Mekteb-i İdadî-i Tıbbiye'den olan arkadaş "İshak Efendi Diyarbekir'den Mekteb-i Tıbbiye'ye gelmiş ve çehâr-yâr tekmil olunmuştu. Görüşüldü, üç gün herkes ayrı ayrı düşünerek sû-i ahval, reiskârdaki zâtın mı eseridir, yoksa etrafindaki kimselerin eser-i hayatı mıdır? Bu mesele iyia mûlahâsa ve tetkik olunduktan sonra iki taraftan hangisinin mücrim bulunduğu bildirilecekti. Dört kişinin de netice-i mûlâhasası ayna oldu. Mademki mukarrebînini intihabda hürdür,ve intihab eden odur, mukarreblerin ve reis-i umûrda getirilenlerin su-î halden de hükümdarın mes'ul olması bir hakikati mantıkiye ve katiyedir denildi.

İki yahut üç gün sonra mektup bahçesine,hamam mutfak ve saire mahrukatı olmak üzere muntazaman yapılmış odunların üzerinde bir gece, mehtab altında bu fâkir, ma'sum, âciz dört mektep arkadaşı ilk defa olarak devlet ve milletin selâmetine çalışmak için bir cemiyet-i hafiye tesis etmek projesini tezekkür ediyorlardı. İşte cemiyet teşkil etti. 'Şimdi her birimiz daire-i muârefemizde bulunanları irşâd edeceğiz, devletin tuttuğu yolun tarik-i inkirâz olduğunu anlatacağız. Bu inkıraz yakına düşülmede mes'ûl-i hakikinin kim olduğunu göstereceğiz.'denildi. bu dört efendi ki, 'Konyalı Hikmet Emin', 'Kastamonulu Mehmed Reşid', 'Diyarbekirli İshak Sükûti', 'Arapkirli Sahibü'l-İmza' idi. "(Abdullah Cevdet 1908b: s285-287)

İttihad ve Terakki Cemiyeti, işte bu şekilde teşkil edilmiştir. Cemiyetin kuruluşundan dört-beş ay sonra Hikmet Emin Bey, İzmir'de vefat etmişti. Onun yerine Ohrili İbrahim Murad, cemiyete dahil edilmiştir. Bunu takiben Trabzonlu Abkülkerim Sebatî ve Şerafeddin Mağmumî üye olmuşlardır. Giridli Muharrem, Asitaneli Asad Derviş ile bir iki kişi daha cemiyete girmişlerdir. Başlangıçta mekteb-i tıbbiye talebesinden oluşan cemiyet, dışarıdan da üye almaya başlamıştır. Bunlar arasında İzmirli Hocazâde Mehmed Ubeydullah, Saadet Gazetesi baş muharriri İzmirli Ali Şefik,Mamîretü'l-Aziz Maarif Başmufettişi-ü'l-sabıkı Ali Rüşdi Efendi bulunmaktadır.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilk toplantısı, Ohrili İbrahim Murad (Doktor Temo)'ın yardımıyla Edirnekapı suru civarındaki Midhat Paşa'nın bağında olmuştur. (20 Temmuz 1891) Bu toplantıya katılanlar, bir nizamnâme teşkili, cemiyeti devlet takibinden koruyacak usûller üzerinde konuşmuşlardır. Ali Rüşdi, toplantı başkanı, Şerafeddin Mağmumî katip ve İbrahim Murad sandık emini seçilmiştir.[1]

Doktor Abdullah Cevdet, Haydarpaşa Hastanesi'nde görevli iken, hafiye Ziya tarafından Zaptiye Nezareti'nde tutuklanmıştı. Bu sırada Ahmed Verdani ve Selanikli Nâzım Hamid Efendiler, Paris'e gitmiş, burada "Meşveret" veya "Osmanlı" adlarında bir gazete çıkarılmasını Ahmed Rıza Bey'e önermeye görevlendirilmişlerdi. Bu teklif kabul edilmiş, Meşveret Gazetesi yayımlanmış, üyelerden Hamid Bey' delaletiyle cemiyete giren Murad Bey, Avrupa'ya gitmişti. Dr. Abdullah Cevdet, bu bilgileri Zaptiye Nezareti tutukevinde öğrenmiştir.[2]

---

[1] Abdullah Cevdet, bu toplantıya 7 kişinin katıldığını bildirmektedir. Bunlar;Ali Rüşdi, Şerafeddin Mağmumî, Abdülkerim Sebatî, İbrahim Murad, Abdullah Cevdet, Asaf Derviş ve ismi M.T. olarak verilmiş olan kişidir. Halbuki Hanioğlu, bunların 12 kişiden oluştuğunu, ve bunların İbrahim Temo, Abdullah Cevdet İshak Sükûti, Mehmed Reşid, Hikmet Emin, Şerafeddin Mağmumî, Ali Şefik, Rüşdü Bey, Asaf Derviş, Hüseyinzâde Ali, Giridli Muharrem ve ismi tespit edilemeyen bir kişiden oluştuğunu yazmaktadır. Halbuki o tarihte Hikmet Emin vefat etmiştir. Bu konuda daha taze bir kaynak olan Abdullah Cevdet, 1908b :287;Hanioğlu 1985:175

[2] Genç Türkler hk. bkz. Abdullah Cevdet 1906t:249-254

Meşrutî İdare döneminde İctihad Dergisi çevresinin en büyük sıkıntılarından birisi de mevcut siyasi partilerin meclis dışında kalan cemiyet statüsünde faaliyet gösteren kısımlarının ülke idaresinde oluşturdukları kaos ortanıdır.[1] Bu cemiyetler, siyasi iktidar ve meclis üzerinde baskı oluşturmak suretiyle gerek ülke yönetimine çoğu zaman zararlı etkilerde bulunmakta ve gerekse de yandaşlarını ve sempatizanlarını önemli ve ehliyet isteyen görevlere rastgele tayin ettirmekle yönetimi felç etmektedirler. İctihad Dergisi yazarlarından Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf gibi cemiyetlerin birer hayır cemiyetine dönüştürülmeleri yoluyla siyasetten uzaklaştırılmaları ve siyasetin meclise bırakılmasını savunmaktadır.(Kılıçzâde İ. Hakkı 1329; 1262-1263)

İctihad Dergisi, Sultan II. Abdulhamid'in tahtan indirilmesinde en çok rolü olan kurumlardan birisidir. Ancak Hamidî devirde çok büyük baskı ve takip gören İctihad Dergisi çevresi, Meşrutiyetin ilânından sonra ortaya çıkan sonsuz hürriyet ortamından da hoşnut değillerdir. Çünkü yeni hürriyet ortamında, Sultan II. Abdulhamid'e karşı ittifak eden birçok unsur kendini ifade etme şansını bulmuştur. Halbuki İctihad çevresi, yeni yönetimin kararlı bir şekilde Batıcılık politikası gütmesini ve hürriyetten ortaya çıkan ve özellikle gerici olarak nitelediği unsurlara göz açtırmadan ezmesini istemektedir. Ancak hürriyet sarhoşluğu içindeki yeni idare, her fikrin hür bir şekilde ifadesini sağlamaktadır. Hamidî devirde bize kendini ifade olanağı bulamayan özellikle gerici unsurlar özgürce yayın yapmak ve bilhassa gazeteler çıkarmaktadır. Bu durum meşrutiyet idaresinden ve hürriyetten çok şeyler bekleyen İctihad Dergisi çevresinde hayal kırıklığına yol açmıştır.

Midhat Cemal, İctihad Dergisi'nde yayımlanan bir yazısında yeni idare ile Fransa'nın güneş kralı XIV.Louis'in despotizmi ile kıyaslamaktadır. Mithat Cemale göre hürriyetin üç hali korkutucudur: Başına sarık sarması, eline kalem alması, beline kılıç kuşanması.

---

[1] Abdullah Cevdet 1909d: 359-363. bu makalede, Meşrutiyet'in ilânı sonucu ortaya çıkan yeni meseleler ele alınmaktadır.

Midhat Cemal, Hürriyetin 11 Temmuz'da beline kılıç kuşandığını, 31 Mart'ta başına sarık taktığını ve kısa bir zamandır da eline kalem aldığını yazmaktadır.

Gerici basının sözcüsü olan gazetelerde, herkese leke atılmakta, her şey şaibeli gösterilmekte ve çamur atılmaktadır. Gerici basın, gazeteleri düşmanlarına ve potansiyel tehlike gördüklerine karşı karalama kampanyaları ile adeta silah olarak kullanmaktadır. Midhat Cemal, gerici basının şerrinden Allah ve Resulü'ne sığınmaktan başka çare olmadığını söylemektedir. Zira bu saldırılar karşısında hükümet her hangi bir şey yapmamaktadır. İşkodra ve Kosova'da halkın kendini çetecilere karşı savunacağı silahları toplayarak katledilmelerine yardımcı olan hükümetin gerici basına karşı tedbir almadığını belirtmektedir. Gerici basın, birçok namusları, şerefli aile babasını karalamaktadır. Onları hedef olarak göstermekte ve yandaşlarını onlara yöneltmektedir. En çok kullanılan silah, ahlaki düşüklük propagandasıdır.

Midhat Cemal, yazısında Voltaire'e atıfta bulunarak insanlık için önemli dört asrı saymaktadır. Birincisi Eski yunan çağıdır. Eski Yunan dışında herkes vahşidir. İkincisi Roma çağıdır. Üçüncüsü İstanbul'un fethinden sonra ortaya çıkan İtalya'da Ronesans çağıdır. Dördüncüsü Fransa'nın Güneş Kralı XIV. Louis çağıdır.

Midhat Cemal, Rönesans'ını en büyük yazarlarından Voltaire'in Hz. Muhammed ve Fatih Sultan Mehmet hakkında çirkin iftiralar atan bir Türk ve Müslüman düşmanı olduğunu da hatırlatmaktadır. XIV. Louis devrinde Fransa'da Aydınlanma yaşanmıştır. Bu Aydınlanma, Fransa'dan İngiltere'ye, Rusya'ya, Almanya'ya ve İtalya'ya, oradan da tüm Avrupa'ya yayılmıştır.

Midhat Cemal, Aydınlanma Çağından Türkiye'nin de etkilenmesi gerektiğini belirterek, gazetelerin gericilik, insanları karalamak ve propaganda için değil, halkı aydınlatmak için kullanılması gerektiğini düşünmektedir. Mevcut hürriyet ortamında gazeteler arasındaki çatışma ürkütücü boyuttadır. Midhat Cemal, acaba ölçüsüz kullanılan mürekkep kana dönüşür mü sorusunu

sormakta ve "hayır" cevabını bir ümit ışığı olarak yazmaktadır.(Mithat Cemal 1327: 931-932)

H.M., Celal Nuri'nin mevcut iktidar olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni ilmî bir şekilde tetkik ederek,geçmişinden geleceğini değerlenmesini cesaret işi olduğunu belirtmektedir. İttihad ve Terakki'nin başarı ve başarısızlıkların araştırılmasını ülkeyi daha ileri götüreceğini düşünmektedir. (H.M 1329-1837)

M. Naci, Celal Nuri'nin "Tarih-i İstikbâl"ini tenkit ettiği İctihad'da yayımlanan bir yazısında söz konusu eserin gazetesi olmadığı için söylemekten kaçındığı belirtmektedir. Celal Nuri bir tarihçi gözüyle İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni incelemekte, bu inceleme sonucunda cemiyetin fikrini yüksek,icraatın yetersiz ve beceriksizce durmaktadır. Said, Kamil, Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Gabriel Noradönkiyan'ın faaliyetlerinden ateşli bir tenkitle örnekler vermektedir. M. Naci, bu kişiler hakkındaki tenkitleri, Fransız İhtilâli sonucunda idam edilen ihtilâlin liderlerinden Danton'un idam kararına benzetmektedir.(M. Naci 1329b: 1878)

M. Naci, Celal Nuri'nin "Tarih-i İstikbâl" adlı eserinin İttihad ve Terakki'nin perde arkasından devleti idare ettiği II. Meşrutiyet dönemine tenkit eden bir eser olduğunu söylemektedir. Bu dönem, Sultan II. Abdulhamid döneminden sonra devletin yeniden kurulmasını, savunulmasını, kanunû, idareyi, inkılapları, eğitim alanındaki yenilikleri içermektedir. Bu dönem layıkıyla tetkik edilmemiştir. (M. Naci 1329b: 1878)

M. Naci, Sultan II. Abdulhamid'in idaresinden ülkeyi kurtaran İnkılâpçıların cehadet ve taassuba karşı bir savaş için hazırlanmaları gerektiğine dikkat çekmektedir. Süleyman Nazif de, istibdadın yenildiğini ancak taassubun tahtan indirilmesinin daha zor olduğunu söylemektedir (M. Naci 1329: 1878).

Meşrutiyetin ilânı, Osmanlı toplumunun her kesiminde memnuniyet oluşturmakla beraber, Meşrutiyet sonrası İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin devleti perde arkasından yönettiği dönemdeki uygulamalar, bazı kesimleri

rahatsı etmiştir. Bu rahatsızlık sonucunda, Meşrutiyet idaresine karşı hoşnutsuzluk oluşmuştur. Bu hoşnutsuzluk, en sonunda Meşrutiyet öncesi döneme geri dönüş hareketlerine yol açmıştır. Bu geri dönüş, yani irtica hareketi, en sonunda 31 Mart (13 Nisan) 1909 tarihinde bir ayaklanmaya sebep olmuştur. Bu irtica hareketi esnasında, İstanbul ve taşrada birçok aydın ve İttihad ve Terakki Cemiyeti mensubu zarar görmüş, katledilmiş veya kaçmak zorunda kalmıştır. Bu olay, Selanik'te oluşturulan Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır.

31 Mart Olayı, İctihad çevresini de derinden etkilemiştir. Dr. Abdullah Cevdet, kaleme aldığı konu ile ilgili yazısında, 31 Mart Olayı'nı ele almakta, bu olayın ilk veya son olmayacağına dikkat çekmekte ve çeşitli başka irtica olaylarından örnekler vermektedir (Abdullah Cevdet 1328i: 1098-1100).

İctihad, Meşrutiyet idaresinin kurulması konusunda büyük gayret göstermiştir. Ancak Meşrutiyet idaresini kısa bir süre sonra uygulamalarından dolayı eleştirmeye başlamıştır. Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul hükûmetinin halka karşı yaptığı uygulamalarda meydana gelen suistimallerden oluşan haksızlıklardan bahsetmektedir.(Abdullah Cevdet 1328r: 1160-1163) Meşruti idare,14 Şubat 1913 tarihli "Jön Türk" gazetesinde "Adem-i Merkeziyet" projesinin tamamlandığını bildirmiş ve komisyon raporunu yayınlamıştır. Dr. Abdullah Cevdet, yerinden yönetimi amaçlayan projenin Anadolu'ya gönderilen valilerin yetkileri konusunda itirazlarını bir yazı ile kamuoyuna duyurmuştur.[1] (Abdullah Cevdet 1328s: 1175-1177)

İctihad, Meşrutiyet devrinde hükûmetlerin istikrarsızlığından rahatsızlığını dile getirmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, hükûmetlerin sık sık düşmesinin, uzun süreli olmamasını, kendi tutarsızlıklarından ve fikirsizliklerinden kaynaklandığını düşünmektedir. Bu hükûmetlerin uzun vadeli bir siyasetleri, uygulayacakları programları yoktur (Abdullah Cevdet 1328z: 1223-1224).

[1] Bu yazı üzerine gelen şiddetli tenkitlere cevap için bkz. Abdullah Cevdet 1328t: 1191 -1193

İctihad, Meşrutiyet sonrası oluşan hürriyet ortamında, o güne kadar Osmanlı toplumu için birer sembol olmaktan ileri gitmeyen Osmanlı hanedanı mensuplarını, kariyerleri ile birlikte ortaya koymaya çalışmıştır. Bu amaçla şehzadeler, İctihad'da tanıtılmış, hatta bunlar ile mülakâtlar yapılarak, yayımlamıştır. Bunlardan birisi de, İctihad'da yayımlanan ve Dr. Abdullah Cevdet'in Osmanlı hanedanından Şehzade Mecid Efendi ile yaptığı mülakattır. (Abdullah Cevdet 1329i 1255-1257)

İctihad, II. Meşrutiyet'in ilânı ve Kanun-ı Esasî'nin yeniden yürürlüğe konmasından büyük memnuniyet duymuştur. Meşrutî devirde, mevcut hükümetlere destek ve gerektiğinde yol gösterici bir dizi yazı yayımlamıştır. Ancak Meşrutiyet hükûmetleri İctihad'ın beklediği Batıcılık yolunda kararlı adımları bir türlü atamamışlardır. Hatta bazı noktalarda irticaya yardımcı olmuşlardır. Zaten hiçbir hükûmet uzun ömürlü olamamış ve kararlı icraat gösterememiştir. 1913 yılı ise, hükûmetler için felaket yılı olmuştur. İç ve dış baskılardan sağlıklı ve güçlü hükûmetler kurulamamış, kurulanlar da çabucak dağılma sürecine girmişlerdir. İctihad, bu durumdan rahatsızlığı her zaman dile getirmekten kaçınmamıştır (Abdullah Cevdet 1329aa: 1734). Bu arada mevcut hükümetin, bu eleştirilerden ve irticayla uğraşmasından dolayı İctihad üzerindeki baskısı artmıştır. "Yunus Hoca" adlı bir hikâye, "Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi" ile yapılan ve hükûmeti eleştiren mülakât sebebiyle İctihad iki defa kapatılmıştır (Abdullah Cevdet 1329ab: 1755-1759)

İttihad ve Terakki Hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine iktidardan düşünce, İttihadçılara sempati duymayan padişaha bazı aydınlar bir dilekçe ile başvurmuşlardır. Sözkonusu dilekçede, bu aydınlar İtilâf Devletleri ile yakın ilişkide bulunduklarını, İtilâf Devletleri'nin Osmanlılara karşı bir düşmanca tutumları olmadığını, ancak devletin de İttihadçılar aleyhine herhangi bir tedbir almadığını belirtmektedirler. Bu tedbirlerin alınması ile Avrupa Devletleri'nin Osmanlılar aleyhine olan tutumlarının değişebileceğini iddia edilmektedirler. Fakat savaş boyunca birçok suç işlediği ileri sürülen İttihadçıların liderleri olan Enver,

Talat, Cemal, Bedri, Azmi, Bahaeddin Şakir, Doktor Nazım yurt dışına kaçmışlardır. Ancak işlenen suçlarda en az bunlar kadar suçlu oldukları ileri sürülen Halil, Cahid, Cavid, Kemâl, Canbolat, Midhat Şükrü, Ahmed Şükrü, Said Halim, Hayri, Musa, Kâzım, Rahmi, Ahmed Nesimi, Ali Münif v.s. hâlâ ülke sınırları dahilindedirler. Bunların bir an önce tutuklanıp, Divan-ı Harb'e sevkleri gerekmektedir. İttihadçıların savaş esnasındaki tutumları, Paris Barış Konferansı'nda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un, Fransız devlet adamı Clémenceau'nun ve İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Osmanlılara karşı bu kadar sert davranmalarına sebep olmaktadır. İttihadçıları tutuklayıp, yargılamak ve en ağır şekilde cezalandırmak, Avrupa Devletleri'nin tutumlarını yumuşatmalarını sağlayacaktır.

Ayrıca ordudan terhis edilen askerlerin perişanlığı konusunda hükûmetin acil tedbirler alması lâzımdır. Bu askerler, sefalet içindedir. Açlık ve soğuktan kırılmaktadır.

Padişaha sunulan on imzalı dilekçede, bu şartların yerine getirilmesi sayesinde Wilson prensiplerinin uygulanmasının sağlanacağı belirtilmektedir (Zat-ı Şahane...1919: 2919-2920).

İstanbul'da savaştan sonra kurulan Wilson Prenspleri Cemiyeti üyesi olduğu anlaşılan imza sahipleri, padişahı İttihadçıları savaş sebebiyle cezalandırmak suretiyle, Avrupa Devletleri'nin tutumlarının yumuşayacağı konusunda ikna etmeye çalışmaktadırlar. Böylece eski hükûmet üyelerinin cezalandırılması ve batılı devletlere tam bir teslimiyet içinde yaklaşımın Osmanlı Devleti'nin bekâsı için elzem olduğu inancı, İctihad'ın da arasında bulunduğu kesimler tarafından hararetle savunulmaktadır.

Halide Edip'in Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, "Vakit" gazetesine yazdığı bir makalede insanlıktan bahsetmesi, Ermeni tehcirini kınaması üzerine Ahmed Haşim, Halide Edip'in insanlıktan bahsetmesi gereken en son kimse olduğunu, zira onun öğrencileri ile birlikte Suriye'de isyân eden Arapların asılması merasimine Cemal Paşa'nın davetlisi olarak gittiğini, kendisinin de bu

yoculuk esnasında Konya'da Halide Edib'e tesadüf ettiğini belirtmektedir. Bu vesile ile İttihad ve Terakki iktidarının sert davranışlarını eleştirmektedir (Ahmed Haşim 1918: 2781-2782).

Halide Edip ile Ahmed Haşim arasındaki polemik, daha sonra sözde Ermeni soykırımı iddialarına zemin oluşturacak bir dizi eyleme, İstanbul'daki hükûmetin yanlış icraatlarına bir başlangıç niteliği taşımaktadır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın eski İttihadçılardan intikam almak ve İşgal güçlerine yaranmak için yürüttüğü siyasette, Ermeni meselesinin de malzeme olarak kullanılması ileriki yıllarda birçok problemin doğmasına sebep olacaktır. Yine Arap Milliyetçiliğinin teşekkülünde temel taşlarından biri olan Türk düşmanlığının kökeni konusunda, Ahmed Haşim de ilginç bir noktaya dikkat çekmektedir.

Meşrutiyetin ilânında birlikte bulunanlar daha sonra Meşrutiyet uygulamaları sebebiyle yollarını ayırmışlardır. Meşrutiyet idaresine ciddî tenkitlerden birisini İsmail Hakkı Bey yapmaktadır:

> " Meşrutiyet inkılâbı bir şekil inkılabı oldu. Sultan Hamid'i tahtan indirenler hürriyetin saltanatını sürmek istediler. 31 Mart ihtilâli, bu fikriyecilere inkılâplarının çok sathî olduğunu öğretti, bu defa inkılâpçılar, sarsılan meşrutiyet binasını münevver bir ordu ile tutmak istediler. 'Maarifsiz bir meşrutiyet ne yapar?' dediler. O sırada yeni bir maarif hareketi başladı: 'Avrupa'yı görmüş zâtlar mekteplerimizi 'Garp usûlünce' ıslâha teşebbüs ettiler. Fakat mefkûresiz bir maarif ruhsuz bir ceset gibidir!... Yalnız aklın prensiplerine, yahud dinin akidelerine tutunan eski terbiyenin mekteplerde mevkii bulunamayınca, terbiye içün yeni bir kalıp aradılar. İnkılâpçılar, Rumeli'ndeki hatıralarına müracaat ettiler: Sırplara, Bulgarlara istiklâllerini kazandıran milliyet hissi onlara yeni bir ruhun menbaını işaret etti. Evvelâ bu milliyeti tarihte bulduk sandılar: Bir aralık eskilik moda olmuştu, fakat bu teşebbüs de derhal aksi tesirini gösteriyordu. Yeni harekete irtica denildi.

> Milliyetçiliğin tarihî değil, canlı olması lâzım geleceği' 'ölü maziye değil, canlı harbe temessül etmek' doğru olacağı izâh edildi. Bu son kanaatin temeli, 'içtimaiyât idi, içtimaiyât...Millî hayatı, millî mukadderâtı idareye salahiyetdâr olan yegâne müspet ilim idi. Din, devlet, millet, istiklâl mefhumları hep onun çerçeveleri içinde bir mevcudiyet ve makûliyet kazanıyordu...İçtimaiyât umdelerini miyar gibi elde tutarak muhtelif müesseselerde, bilhassa lisanda, iktisatta, hükûmette tecrübelerin hâsılâtı ekseriya bozuk çıktı: Millî iktisat, gayri millî bir ihtikâr, millî lisan savbsız bir ifadeye döndü! Bu hareket, nihâyet bir gün takdir ettiği sistemlerin akâmetini; takdis ettiği kahramanların zalâlini görünce yeisten, kahırdan başı döndü, olduğu yere yıkılıyordu!...(Kalbin Gözü 1922: 3091)

İsmail Hakkı Bey, Meşrutiyet idaresini de, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni de ve bu cemiyetin politikalarını da ağır bir şekilde eleştirmektedir. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan uzaklaşması, hedeflerini gerçekleştirmemesi ve Batılılaşmaya sağlayamamasının Türk aydınında meydan getirdiği hayal kırıklığına ilginç bir örnek niteliği taşımaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, Sultan V. Mehmed Reşad'ın vefatı ile boşalan tahta Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in çıkması üzerine bir yazı kaleme almıştır. Sultan V. Mehmed Reşad döneminde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı, aydın zümresi üzerinde yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Bu sebeple, İttihadçı düşmanı olduğu bilinen yeni padişahın tahta çıkışı, tüm aydınları ümitlendirmiştir İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından iken daha sonra bunlarla anlaşmazlığa düşen Dr. Abdullah Cevdet ve İctihad çevresi bu baskıyı en şiddetli hissedenlerdendir. Dr. Abdullah Cevdet, yeni padişah hakkındaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

> "...bizce mesud hadiselerin en mesudu, Osmanlı tahtına yeni padişahımızın Sultan Mehmed Vahideddin Hazretleri'nin çıkması,

dokuz seneden fazla bir zamandan beri âdeta boş kalan o makamı işgal etmesidir.

Sultan Mehmed Vahideddin Hazretleri daha şehzade iken zeki, fatin, azimkâr, centilmen bir zât olmakla meşhur ve efkâr-ı umûmiye de mahbub ve muhterem idi.

Osmanlı tahtına çıkmalarını müteakip ısdar buyurdukları hatt-ı hümâyûn beklenilen, pek büyük hasret ve iştiyâk ile beklenilen ulu'l-azm hayırhah ve hayırgîr padişahın geldiğini tebşir ediyordu. Hatt-ı hümâyûnun en canlı ve heyecanlı noktalarını iaşe-i umûmiye işlerindeki suistimallerin bertaraf edilmesi ve harp mıntıkası olmayan yerlerde idare-i örfînin kaldırılması hususları teşkil ediyordu. Padişahın zihnini biri milletin midesine yani hayat-ı hayvanîsine diğeri fikir ve hürriyetine yani hayat-ı insanî ve ruhîyesine ait olarak iki endişe işgal ediyordu." (Abdullah Cevdet 1918b: 2763).

Dr. Abdullah Cevdet, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan düşmesi üzerine bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, Brutus'ün Sezar'ın iktidara gelmesi olayına atıfta bulunmakta, Romalılar koyun sürüsü gibi davrandığı için Sezar'ın kurt olduğuna benzetmesini yapmaktadır. Halihazırda Birinci Dünya Savaşı'na giren sabık İttihad ve Terakki Hükûmeti basın tarafından şiddetle eleştirilmektedir. Hatta bu eleştirilerin en acımasızlarını yakın zamana kadar, günlük gazetelerde, dergilerde İttihadçıları en fazla methedenler yapmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, bu tenkitçilerin tek korkusunun İttihad ve Terakki İktidarının dirilmesi olduğunu söylemektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, isim vermeden bunlardan birisinin "Harb Mecmuası"nda Enver Paşa'yı Almanya ile birlikte savaşa girdiği için methettiğini, İsviçre'den çektiği bir telgrafta Almanların büyük bir zafer kazandığını bildirmektedir. Başka birisinin ise, İttihadçıları övmek için

Suriye'nin hakikî fatihinin Yavuz Sultan Selim değil, Cemal Paşa olduğunu yazdığını söylemektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, İttihadçıların iktidarında Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyân'ın hiçbir fonksiyonu olmadığını anlatmaktadır:

> "...Meclis-i Âyan'ın muhterem azasından bir zât söylüyor:
>
> 'Geçen gün Harbiye Nezâreti'nden istizâhâtta bulunmak için nazırı Âyân Meclisi'ne davet etmeye ve bazı mertebe sıkıştırmaya karar vermiştik. Muayyen vakitte, genç Harbiye Nâzırı mahmuzlarını şakırdatarak, 'Meclis-i Âyân'a geldi. Herkeste bir sükût ve huşu göründü. İçimizden biri vesâit-i nakliyenin yokluğundan, tramvaylarla meclise gidip gelmekteki müşkilâttan bahis ile âyân azası için otomobil lütfetmesini istirham etti. Nâzır Paşa, 'otomobil yok, fakat iki tane yük otomobili var. Bunun ötesini berisini tamir ve telvin eder de bir şeye benzetirsek verebilirim' dedi. Diğer bir refikimiz 'Aman paşa hazretleri, üzerine bir tente koydursanız iyi olur' dedi. Nâzır, pekiyi, baş üstüne diyerek, yine mahmuzlarını şakırdatarak gitti ve nâzırın izâh için davet edilmiş olduğunu hatıra getirmeye kimse cesaret edemedi." (Abdullah Cevdet 1918d: 2775-2776).

Dr. Abdullah Cevdet, Meclis-i Mebusan üyelerinin yüzde doksan beşinin seçimle değil, tayinle geldiğini belirtmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesine karşı çıktığını ve bu sebeple İctihad'ın tatil edildiğini söylemektedir.

Talat Paşa kabinesinin çekilmesini müteakiben teşkil eden ve Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalan Ahmet İzzet Paşa kabinesinin iş başına gelmesinden sonra, Divaniye Milletvekili Fuad Bey, Meclis-i Mebusan'a bir önerge vermiştir. Bu önergede, Said Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Divan-ı Âli'de yargılanmasını istemektedir. Bu önergede, sebepsiz yere savaşa girdikleri, savaşın gidişatı ile ilgili meclise gerçek bilgileri

vermedikleri, İtilâf Devletleri'nin barış önerilerini reddettikleri, Almanya'dan garanti almadan bu devletin müttefiki oldukları, savaş esnasında bilinçsiz harekatlarda bulundukları, savaşta çok can ve mal kaybına sebep oldukları, mevcut kanunlara uymadıkları, milleti savaşın gelişiminden yeterince haberdar etmedikleri, Rusya'nın çöküşünden sonra münferid barış yapmadıkları, savaş sırasında halkın ihtiyacını temin etmedikleri, karaborsa ve mütegallibeye izin verdikleri, savaş sırasında gereksiz yere sansür uyguladıkları, memlekette iç güvenliği sağlayamadıkları için Said Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Divan-ı Âli'de yargılanmasını önermektedir.

Ancak mevcut Ahmet İzzet Paşa kabinesindeki Adliye Nazırı görevi yürüten Hayri Efendi, Birinci Dünya Savaşı'na girildiği esnada Şeyhülislam olarak "Cihad-ı Ekber" ilân etmiştir. Maliye Nazır Cavit Bey, önceki iki kabinede de aynı görevi ifa etmiştir. Halihazırdaki Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey, daha önceki kabinelerde de görev almıştır. Dolayısıyla bu önergenin Ahmet İzzet Paşa kabinesi nezdinde ve Meclis-i Mebusan'da kabul göreceğine inanmadığını İctihad beyan etmektedir (Fuad 1918: 2789).

M. Satı, İttihad ve Terakki Hükûmeti'nin iktidardan düşmesinin ardından bu hükûmetin kendisine teklif ettiği memuriyeti kabul etmediğine dair Evkaf Nazırı Talat Bey'e yazdığı mektubu İctihad'da yayımlamıştır. 15 Haziran 1329 tarihli mektupta, İttihad ve Tefakki Hükûmeti'nin kanunsuzluğa izin verdiği ve muharirleri mahkemesiz sürgün ettiği veya cezalandırdığı için teklif edilen memuriyetin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.

M. Satı'ya göre, İttihad ve Terakki Hükûmeti başarısız olmuştur. Başarısızlığını örtmek için, başarısızlığını eleştirenleri Sultan II. Abdülhamid dönemini aratacak ölçüde baskıcı bir şekilde susturmuştur. Hukuk ve kanunları çiğnemekte tereddüt etmemiştir. Zira İttihad ve Terakki iktidara geldiğinde, ne programı, ne plânı ve ne de projesi vardır. Bu sebeple iktidarda yeterince başarılı olamamıştır. Ancak başarısızlığının sebeplerini araştırmamış, kendini düzeltmeye çalışmamıştır. İttihad ve Terakki yaşamak için memleketi öldürmüştür (M. Satı 1918: 2785-2786).

Meşrutî devrin sona ermesi ile birlikte İctihad'ın da parasızlıktan kapanması aynı zamana tesadüf etmektedir.

D.- CUMHURİYET REJİMİ

Dr. Abdullah Cevdet, kendisini hiçbir fırkaya mâl olmamakla itham eden eski arkadaşı Kılıçzâde Hakkı Bey'e bir cevap kaleme almıştır. Bu yazıda o güne dek hiçbir fırkaya mal olmadığını, zira böyle bir fırka mevcut olmadığını söylemektedir. İctihad Dergisi'nin temel prensiplerine daima bağlı kaldığını ve bağlı kalmaya devam edeceğini belirtmektedir. Bu prensipler, Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Farsça olarak neşredilmiştir. Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'ın temel prensipleri ile Halk Fırkasının umdeleri arasındaki büyük benzerliğe dikkati çekmektedir:

> "Bunların ne kadar kardaş ve emeldaş oldukları meydanda. İctihad ve sahibi ve Halk Fırkası yekdiğerlerinin malı olmaları bir netice-i tabiiye ve mantıkiye değil midir? İctihad sahibi programına, halkın efkar ve itikad-ı diniyesine ihtiram eder yolunda her terbiyeli adamın vezâifinden olan bir 'hakikati' ni hiç necip olmayan fikr-i muzmerle sokturan bir zihniyete karşı bir sülüs asırdan beri mücadelede değil midir? Halbuki tekrar ediyorum başında büyük meşale dediğim ve diyeceğim harikulade, zîşevkve bir pişvânın bulunduğu Halk Fırkası hükûmeti lâakal otuz seneden beri geceli gündüzlü gördüğümüz tatlı rüyaların çoğunu ayniyle vakâ kılan yegâne hükûmettir; inkılâpçı Halk Fırkası yegâne malımız ve yegâne malı olduğumuz bir fırkadır bunu ma'vekâların lisanıyla ve bülend-âvâz ile ilan edebiliriz. Bu hakla, İctihad'ın üç bin altı yüz sahifesinde iştigal etmekte olan yazılarımız ve bu yazılardan dolayı Divan-ı Harb-i Örfilere, mahkemelere çekilmemiz ilh. vermiştir." (Abdullah Cevdet 1925f: 3640-3641)

Dr. Abdullah Cevdet, Cumhuriyet idaresinin 1904'ten beri savunduğu fikirleri hayata geçirdiğini, haklı olduğunu ortaya koyduğunu belirtmektedir. Ancak bu inkılapların içinde yeterince yer alamadığı için birazda buruktur:

> "Araya nifak sokmak ve bilhassa büyük meşalemize karşı gûya sefilâne bir cereyan yapmak kasd-ı menfuruyla, sözlerimi ve maksadımı tagyir ve sa-i tefsir ederek beyanâtımı 'Gazi Paşa tarafından kabul edilen Cevdet Bey'in damızlık celbi hakkında fikri' gibi sefil ve müstekreh ve metni ile münasebeti katiyyen gayri mevcud bir sernâme altında neşreden müşterek düşmanlarımıza derhal acı bir mantık tokadı aşk ve İctihad sahibini 'Akşam' ve 'Vatan' gazetelerinden evvel bunların lisanından daha katî ve cesur bir lisanla müdafaa eden 'Hür Fikir' oldu. Zaten müşarûnileyhden o sernâmede bahsedilmesi düşmanlarımızın alçak ve münafik hedefini âşikâr gösteriyordu. Bu türlü hadise ve ihdâslar ruh ve ruhanî irtibatı ihlâlden bittabi acizdir." (Abdullah Cevdet 1925f: 3641)

Dr. Abdullah Cevdet'in mütareke esnasındaki tutumundan, Anadolu'daki Millî Mücadele'yi yok saymasından, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin beyannamesini hazırlayanlar arasında bulunduğundan[1] dolayı Ankara'da toplanan Âli Karar Heyeti bir daha devlet hizmeti almasını yasaklamıştır (Hanioğlu 1981: 368). Dr. Abdullah Cevdet, bu karara defalarca itiraz etmiş ancak her defasında reddedilmiştir. Dr. Abdullah Cevdet'in, İctihad tarafından Cumhuriyet ve inkılâplarını desteklemesi sonucu olarak boşalan bir Elazığ Milletvekilliğine seçilmesi olasılığı doğmuştur. Gazi Mustafa Kemal Paşa da bu konuyu görüşmek üzere kendisini Çankaya'ya çağırtmıştır. Bu görüşmede Avrupa ülkelerinden tarımla uğraşan göçmen getirilmesi fikrini gündeme getirmiştir. Bu görüş, Avrupa'dan damızlık getirmeyi amaçladığı şeklinde yorumlanmıştır.[2] Bu konuda yürütülen yoğun kampanya sonucu, Dr. Abdullah Cevdet'in siyasî hayatı başlamadan sona ermiştir (Hanioğlu 1981: 387- 388).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Dahiliye Vekâleti bütçesi görüşülürken Erzurum milletvekili olan bir hoca efendi, Cumhuriyet idaresi döneminde yapılan sosyal alandaki inkılâpların ahlaksızlığa yol açtığını

---

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hanioğlu 1981: 303 -305
[2] Velid Ebuzziya; 1340

belirtmesi üzerine Dr. Abdullah Cevdet bir yazı kaleme almıştır. Bu hoca efendiye göre, sosyal inkılâplardan kaynaklanan ahlaksızlık göstergeleri, kadınların kocalarıyla birlikte toplantılara, tiyatrolara ve Darülfünûn konferanslarına gitmeleri, bazı dergi ve gazetelerde fikrî hürriyetten yararlanmak suretiyle düşündüklerini, din ve itikad hakkındaki fikirlerini açıkça ifade etmeleridir. Hoca Efendi, özellikle kadınların din ve itikad hakkında konuşmalarından fevkalade rahatsızdır.

Dr. Abdullah Cevdet, sosyal hayatın içinde kadınlara ve sosyal münasebetlere dair yapılan inkılâplardan rahatsız olanların, Cumhuriyet idaresinden duydukları memnuniyetsizliğe dikkat çekmektedir (Abdullah Cevdet 1925d: 3509).

Dr. Abdullah Cevdet, Şeyh Sait İsyânı'nın bastırılması münasebetiyle bir yazı kaleme almıştır. Anadolu'nun iktisadî, ziraî, irfanî ve sıhhî açıdan geri kalmışlığının ve yıllardır savaşlar yüzünden sükûnete olan ihtiyacının esas sebebinin, dinî taassup ve hurafeler olduğunu düşünmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Şeyh Sait taraftarlarının Allah'ın adına devlete mut'i olan köyleri yağma ettiğini, halkın katl ettiğini belirtmektedir.bu isyânda birçok can yitirilmiş, tahribatı büyük olmuştur. Dr. Abdullah Cevdet, her musibet mutlaka bir şeye yarar şeklindeki Fransız atasözüne dikkat çekmektedir. Zira bu isyân sayesinde, Anadolu'daki mevcut durumun düzeltilmesi için hükümet harekete geçmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, mevcut İsmet Paşa hükûmetinin basiretine, vakur ve enerjik davranması sayesinde, Şeyh Sait isyanının küçük bir saha dışında etkili olmadığını belirtmektedir. Ayrıca hariçte Türkiye hakkında çeşitli ümitler besleyenler de, Cumhuriyet rejiminin sağlamlığını anlamıştır. Bunun yanında ülke içinde padişahlık ve hilafet rejimlerinin özlemlerini duyanlar da, bunların artık mazide kaldığını açıkça görmüşlerdir. Şeyh Sait isyânından sonra vûku bulan Bursa olayı da, Cumhuriyetin gücünün bir delili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin içte ve dışta itibarı yükselmiştir.

İsyânın bastırılmasındaki basiretli tutumlarından dolayı Dahiliye Vekili Cemil ve Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Beylerin takdir edilmesi gerekmektedir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "İnkılâba başlayan onu ikmâl edecektir." sözü gerçekleşmiştir. Dr. Abdullah Cevdet, Dahiliye ve Müdafaa-ı Milliye Vekâletlerinin işinin tamamlandığını, sıranın Maarif, Adliye ve Ziraat Vekâletlerine geldiğini söylemektedir (Abdullah Cevdet 1925e: 3573).

Dr. İsmail Şükrü, Kahire'den yolladığı bir yazısında Sultan II. Abdülhamid dönemi ile Cumhuriyet idaresini karşılaştırmaktadır. Dr. İsmail Şükrü, bu yazıda Sultan II. Abdülhamit rejimine karşı mücadelede Dr. Abdullah Cevdet'in öncü rolüne değindikten sonra, bu rejimi devirip yapmak istedikleri tüm inkılâpların, yeni kurulan Cumhuriyet rejimi tarafından birer birer gerçekleştirilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir.

Dr. İsmail Şükrü, Anafartalar Kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlatıp, devam ettirdiği hareketin, Batıcıların yıllardır bekledikleri dinamizmi sağladığını belirtmektedir. Akılcı ve başarılı politikaları ile Gazi Mustafa Kemal Paşa, vatanı yükseltmiş ve buna mukâbil millî hareketin ve Cumhuriyetin lideri olmuştur. Dr. İsmail Şükrü, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı, fırtınada tehlike içinde bulunan devlet gemisini güvenli bir limana sağ salim eriştiren bir kaptana benzetmektedir.

Dr. İsmail Şükrü, Cumhuriyet inkılâplarının hep hayalini kurduğunu, gerçekleşmesinden mutluluk duyduğunu belirtmektedir. Onun deyimi ile bu inkılâplar, bir ölüyü diriltmiştir (İsmail Şükrü 1926: 3856).

Menemen Olayı, İctihad'dan çok büyük bir tepki görmüştür. İctihad, bu konu ile ilgili olarak, zalimlerin "devrim ruhu"nu yok edemeyeceğini ifade etmektedir. Menemen'de birkaç esrarkeş meczup, ruhlarını dışarı vurmuşlardır. Yedek Subay Kubilay'ı şehit edenler, kendilerine kurşun işlemeyeceğini, aralarından öldürülenlerin de 12 gün sonra dirileceklerini vaaz etmektedirler. Bu adamlar meczuptur ve yerleri de tımarhanedir. Ancak vahim olan geniş bir halk kitlesinin bu tip adamları takip etmesidir. Bu durumun farkında olan idare,

gerekli ve etkili tedbirleri almış ve bu isyân denemesi şedid bir tarzda bastırılmıştır. Fakat bu olay esnasında Yedek Subay Kubilay, boynu kör testere ile kesilerek katledilmiştir. İctihad, her inkılâpçı Türk'ün, Kubilay gibi irticaya karşı çıkması durumunda ülkeyi 500 sene geriye götürmek isteyenlerin engellenebileceğini ifade etmektedir. Ancak bu tür olaylara karşı tepkisiz olunursa irtica yaşayabilecektir. Derviş Mehmet'in meczup ve arkadaşlarının da en az onun kadar çılgın olduğu kanaatindedir. Ancak bunların peşine hâlâ insanların takılması, inkılâpların tam başarıya ulaşmadığını göstermektedir. Asıl endişe verici olan ise, bu saldırıda sessiz kalan çoğunluktur. İctihad, bu durumda bu sessiz çoğunluğun, inkılâplar lehine kazanılması görüşündedir (İctihad 1930: 5543).

Bu olay, İctihad'a göre Cumhuriyet rejiminin tam oturmadığının göstergesidir. Zira İctihad'ı endişelendiren, bu olaya karşı sesini çıkarmayan sessiz çoğunluktur. Bu çoğunluğun Cumhuriyet rejimi tarafından kazanılması gerektiğine inanmaktadır. İctihad, Batılılaşma yanlısı olan tutuma, bir başkaldırı olarak nitelendirdiği bu olayın iyi sentez yapılması gerektiğini ifade etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI POLİTİKA

İctihad, Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti'nin istiklâlini tehdit eder ölçüde içişlerine karışmalarından, daha önce Osmanlı Devleti bünyesinde iken bağımsızlığını kazanan milletlerin Osmanlılar aleyhindeki faaliyetlerinden ve Batılı Devletler tarafından kışkırtılan Gayri Müslim Osmanlı azınlıklarının yaptıkları çalışmalardan duyduğu hoşnutsuzluğu her fırsatta dile getirmiştir. İctihad, Batılılaşma ve iktisadî kalkınma ile gelişecek Osmanlı Devleti'nin Uluslararası politika sahasında da etkili bir duruma geleceğini düşünmektedir. Batılılaşma önündeki en büyük engeller, Büyük Devletlerin hırsları, Osmanlılara fırsat tanımamaları, iktisadî hayatın ilkelliği ve irticadır. Bu engeller aşılmadan uluslararası politikada başarılı olmak mümkün gözükmemektedir. İctihad'da yayımlanan bir yazıda, bu konulara değinildikten sonra, Batılı Devletlerin güncel olarak ilgisini çeken Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerine dikkat çekilmektedir. Ayrıca Ermenilerin Rusya ve Batılı Devletlerden aldıkları destek ile Doğuda bir Ermenistan kurmak için yaptıkları hazırlıkların göz önüne alınması gerektiği ortaya konulmaktadır. Her iki konuda tedbir almakta yetersiz kalan hükûmet eleştirilmektedir(Abdullah Cevdet 1329o: 1332-1336).

Dr. Abdullah Cevdet, Batılı güçlerin Osmanlı Devleti'nin gözleri önünde bir "Ermeni Milleti" yaratma çabalarına dikkat çekici bulmaktadır. Bu amaçla, bir Ermeni kültürü ve medeniyeti oluşturulmaya çalışılmaktadır. Dr.Abdullah Cevdet, S.Sirens'in "Ermeni Edebiyatı Numuneleri" adlı eserini bu açıdan tenkit etmektedir (Abdullah Cevdet 1329t: 1430-1432).

İctihad, Osmanlı Devleti'nin dış politikası ile ilgili olarak milletvekillerinin yeterince bilgi sahibi olmadığını, yeterli gayreti

göstermediklerini tespit ettiğini çeşitli vesilelerle ifade etmektedir. Dr.Abdullah Cevdet, örnek olarak İtalyanların Trablusgarb'ı işgalleri üzerine Osmanlı Meclisi'nin gerekli tedbirleri alacak yerde, bir milletvekilinin Ayasofya'da Cuma namazından sonra bir vaaz vermek suretiyle, halktan bağış istemesini göstermektedir. Bu toplanan bağış, Avrupa Devletlerinden yardım istemek amacıyla kullanılacaktır. Bu bağışlar, Avrupa Devletleri'ne yardım istemek için çekilecek telgrafların ücretini karşılayacaktır.

Dr.Abdullah Cevdet, Osmanlı Meclisi'nin üyelerini, böyle bir olay karşısında gerekli tedbirleri alacak yerde, Avrupa'dan yardım dilenen bir tutum takınmalarından duyduğu sıkıntıyı dile getirmektedir.(Abdullah Cevdet 1327y: 859-861)

İctihad, Batılı ülkelerin İslâm Dünyası'nın da içinde bulunduğu Doğuya sömürgeci yaklaşımından rahatsızlık duymaktadır. Bu yaklaşım, başarılı olmak için her şey mübahtır ilkesine dayandırılmakta, ülkelerini Batılılaştırmaya çalışan Doğulu liderlere, sömürgeci devletler kendi çıkarlarıyla örtüşmediği zaman geçit vermemektedirler. Bu yaklaşım, bazen bir ülkenin işgali[1] veya kimi zaman da Batıcı liderlerin yok edilmesi[2] esasına müstenittir. Her iki durumda da Doğulu bir toplum daha sömürgeleştirilmektedir. İctihad, bu toplumlara Batılılaşması için fırsat tanınmamasına karşıdır.

İctihad, yurt dışında yaşayan Osmanlı vatandaşlarının meseleleri hakkında çeşitli yazılar yayımlamıştır. Bu vatandaşların bulundukları ülkelerdeki yaşayışları, etkinlikleri ve bunların o ülkelerin iktisadî ve siyasî hayatına tesirleri konularını incelemiştir. Osmanlı ülkesinde yaşayan Türk olmayan unsurlar, dünyanın değişik ülkelerine göç etmişlerdir. Bu göç neticesinde Kuzey ve Güney Amerika ile Avrupa'da Osmanlı kolonileri teşekkül etmiştir. Bu koloniler, bulundukları ülkelerde önem kazanmışlar ve etkili olmuşlardır. Bu kolonilerin Osmanlı Devleti'nin ilgili ülkelerle ilişkilerinin gelişmesini sağlaması ümit edilmektedir. Ancak çoğu zaman bu

[1] Abdullah Cevdet 1327e: 792-794. Bu makalede, Almanya'nın İran'ı işgali anlatılmaktadır.
[2] Abdullah Cevdet 1327f: 786-788. Bu makalede, bir Afrika Kralı ve oğlunun, isteklerine karşı geldikleri Fransızlar tarafından katledilmeleri üzerinde durulmaktadır.

koloniler, Osmanlı Devleti'nin ilgili ülkelerdeki imajını zedeleyici nitelikte faaliyetlerde bulunmaktadırlar.

Dr. Abdullah Cevdet bir yazısında, Voltaire ile Rus İmparatoriçesi arasındaki mektuplaşmalardan bahsetmektedir. Voltaire, bir mektubunda Türkiye'nin taksim edilmesi gerektiğini yazmaktadır. Voltaire, Türkler mahvedilmelidir, çünkü bu milletin şiir zevki ve edebiyatı yoktur, demektedir (Abdullah Cevdet 1908c: 302). Bu durum, Avrupa'da mevcut olan Türk ve Müslümanlar hakkındaki olumsuz tavrı ortaya koyması açısından önemlidir.

Dr. Abdullah Cevdet, Müslüman olan Asya'nın ölüm üzerine kurulu bir hayat görüşü sebebiyle geri kaldığını, Gayr-ı Müslim olan Avrupa'nın hürriyet üzerine kurulu bir hayat görüşü ile ileri gittiğini düşünmektedir[1](Abdullah Cevdet 1329d: 1786). Zira her şeyin sonunun ölüm olduğunu düşünen anlayış, gelecek hakkında olumlu düşünmemektedir. İlerlemeye, dünya hayatlarının nimetlerinden faydalanmaya, gelişmeye ve Batılılaşmaya hoş bakmamaktadır.

Ali Kami, Halid Ziya'dan aldığı ilhâmla Doğu ile Batı'nın karşılaştırmasını yapmaktadır. Batı, gelişmiş, mütekâmil, çalışkan ve yaşamın tüm hızıyla devam ettiği bir yerdir. Halbuki Doğu, her şeyin yerinde saydığı, durağanlığın ve geleneğin hakim olduğu bir yerdir. Paris, dünyanın başkenti olarak güzeldir. İstanbul ise Doğunun başkenti olarak durağan ve tabiî bir güzellik içindedir(Ali Kami 1330b: 2252).

İsmail Hami, Osmanlı Devleti ekseninde tüm Avrupa'yı ilgilendiren Şark Meselesi'ne de dikkat çekmektedir. Türkiye, Şark Meselesi'nin kendisidir. Şark Meselesi, İstanbul'da şekillenmektedir. Şark Meselesi, Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye ayak basması ile başlamıştır ve Bizans'ın fethiyle dünyanın

[1] Japon ordusunun Rus ordusunu yenilgiye uğrattığı savaşta her iki ordunun karşılaştırıldığı yazı hk.bkz. Abdullah Cevdet 1905i: 10-13; Rusya'da bu yenilgi üzerine yapılan ıslahatlar ve bunların Osmanlı Devleti tarafından da örnek alınması hk.bkz. Abdullah Cevdet 1905l: 103-105; Abdullah Cevdet 1327d; 778-781. Bu makalede, Rus ordusunu yenilgiye uğratan ve Port Arthur'u ele geçiren Japon generali Nogi'nin İstanbul'u ziyareti ile Japonya'nın Doğu için örnek rolü üzerinde durulmuştur.

meselesi haline gelmiştir. Şarkın incisi İstanbul, Türklerin eline geçince bütün ihtiraslar, Osmanlı ülkesi üzerine yönelmiştir

İsmail Hami'ye göre Rusya, Osmanlı Devleti'nin daima düşmanı olmuştur. İsmail Hami, Rusya'yı alaycı bir tavırla "Kuzeydeki kürklü dost" olarak tasvir etmektedir. Osmanlı Devleti, güçlü iken bağımsızlığını korumak amacıyla içine kapanık davranmıştır. Ancak Osmanlı Devleti gücünü yitirmeye başlayınca, Büyük Devletlere iltihâk ederek Osmanlılar aleyhine çalışmaya başlamıştır. Büyük Devletler, Osmanlı ülkesi üzerindeki çıkarları yüzünden gruplaşmışlar ve bu gruplar arasındaki çatışma, Dünya siyasetinde "Şark Meselesi" olarak adlandırılmıştır. Bu mücadelenin sahnesi ise, İstanbul olmuştur.

Osmanlı Devleti, bu gruplar arasındaki çatışmalardan istifade edememiştir. Yegane siyaseti, tarafsız kalmak olmuştur. Böylece bu gruplar Osmanlı ülkesinin önemli bir kısmını ele geçirmişlerdir. İsmail Hami, Osmanlı Devleti'nin bu gruplardan birisine iltihak etmesi halinde, mevcut durumda olmayacağını düşünmektedir. Ünlü Alman Başbakanı Bismarck, müşaviri Fon Godel'i İstanbul'a yollamış ve Almanya'nın müttefiki olmayı teklif etmiştir. Devrin sadrazamı, Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın ısrarlarına rağmen tarafsızlığını devam ettirmiştir. Bu tarafsızlık Osmanlı Devleti'ne Trablusgarb'a, Bosna-Hersek'e, Rumeli'ye ınâl olmuştur. Eğer Osmanlı Devleti, Almanya'nın veya başka bir devletin müttefiki olsaydı, Balkan Devletleri aralarında birleşip saldırmaya cesaret edemezlerdi. Zira Bulgarlar ile Yunanlıların ittifakı İstanbul'daki Büyük Devletlerin büyük elçiliklerinde akdedilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti , bir Büyük Devletin müttefiki olsaydı, reformlar daha rahat gerçekleşecek ve engellemeler ile karşılaşılmayacaktı.

Bir Büyük Devletin müttefiki olmamak, Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet dönemlerinde yaşanılan başarısızlıkların esas sebebidir. Her büyük devlet, Osmanlı ülkesinin bir yerine bayrak dikmek istemektedir. Olmazsa ekonomik tavizler, kapitülasyonlar, imtiyazlar ile yarı sömürgeleştirmektedir.

Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri'ni örnek alarak Amerikan Milleti'ne benzer şekilde yeniden teşkilatlanmalıdır Avrupalılar, malları ve sermayeleri ile Osmanlı ülkesinden kapı dışarı edilmelidirler. Avrupalılar, Osmanlı ülkesini medenileştirecek değil, tebaalarına ve devletin Hıristiyan unsurlarına imtiyaz sağlayacak ıslahatlar talep etmektedir. Hatta zaman zaman Osmanlı Devleti'nin medenîleşme çabalarına çıkarlarına uymuyor diye engel olmaktan da çekinmemektedir. Bu gün bayraktaki ay ile yıldız birbirine küsmüştür. İslâm olan unsurların birleşmesi ve yek vücut olması gerekmektedir.(İsmail Hami 1328a: 1184)

XIX. yüzyılda Rusların Kafkasya'yı işgali sonucunda, buraların halkından büyük bir kesimi Osmanlı ülkesine iltica etmek zorunda kalmışlardır. Bunların arasında önemli miktarda, Çerkezler de bulunmaktadır. Bu insanlar, ata yurtlarını bıraktıkları için hüzün, geride kalanlara ve doğdukları yerlere hasret ve özlem içindedirler. Abdülhâk Hamid de, Çerkez'dir ve annesine ithâfen kaleme aldığı "Validem" şiirinde, Çerkezistan'a duyduğu hiç bitmeyen bir özlemin, bir hasretin ve bir vuslat ümidinin şiirsel anlatımı vardır. (Haydar Kemal 1329b: 1958-1959)

İctihad, İslâm Dünyası ile yakından ilgilenmektedir. Celal Nuri'nin yeni yayımlanan "İttihad-ı İslâm" adlı eserinin girişini aynen yayımlamıştır. Burada İslâm Dünyası'nın son durumu tasvir edilmektedir.

Celal Nuri, İslâm Dünyası'ndaki son gelişmelere dikkat çekmektedir. İran, sulh amacıyla işgal edilmiş; Fas, Fransa'nın korumasına bırakılmış; İtalya, Trablusgarb'ı istilâ etmiş[1] ve Osmanlı Devleti, Balkan Devletleri tarafından Rumeli'den çıkarılmıştır. Her tarafta İslâmiyet gerilemektedir.

Dünyada ise, İngiltere ve Rusya anlaşmış, bu iki devlete Fransa da katılmıştır. Pan-Germanizm ile Pan-İslavizm'in savaşı yakındır. İngiltere, Almanya'dan rahatsızdır. Çin'de Cumhuriyet idaresi ilân edilmiştir.

---

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Cevdet 1327ae: 933.

Celal Nuri'ye bu olaylar ile bir devir kapanmakta ve yeni bir devir açılmaktadır. (Celal Nuri 1328b: 1177).

Dış İşleri Bakanlığı, eşleri yabancı olanları Dış İşleri Bakanlığı'nda amir veya maiyet memuru olarak kullanmayacağını gazetelerde ilân etmesi üzerine ortaya çıkan tartışmalar sebebiyle Mehmet Ali Tevfik bir yazı kaleme almıştır. Mehmet Ali Tevfik, herkesin istediği insanla evlenebileceğini, ancak devlet memurlarının özelliklerinden başka nitelik taşımalarının istenebileceğini belirtmektedir. Mehmet Ali Tevfik, Türklerin yabancı kadınlar ile evlenmesine karşı olmadığını, Osmanlı döneminde sadece elçi eşlerinin değil, elçilerin de yabancı olabileceğine dikkat çekmektedir. Bunların bir kısmı yabancı eşlerle evli, bir kısmı da zaten kendisi yabancı tebaaya mensuptur. Ayrıca Avrupalı diplomatlardan Türkiye'de görev yapanlar arasında da yabancı eşi olanlar vardır.

Dış İşleri Bakanlığı'nın bu kararına itiraz edenler, Avrupalı bir diplomat eşinin, bulunduğu ülkede Türkiye'yi bir Türk kızından daha iyi temsil edeceğini ileri sürmektedirler. Ancak Türkiye'yi iyi temsil edecek yabancı diplomat eşine de pek tesadüf edilmediği göz önüne alınmalıdır. Hatta diplomatın yabancı eşinin mensup olduğu ülke ile Türkiye arasındaki menfaat ihtilâfi halinde, yabancı eşin Türkiye'nin âli menfaatlerini gözeteceği garantisi verebilmek mümkün değildir.

Yeni Türkiye'de Türklük şuurunun uyandırılması, milliyet fikrinin benimsetilmesi ve Türklüğe karşı tehlikelere karşı uyarılması bir zorunluluk haline getirilmelidir. Ancak bu şekilde Dış İşleri Bakanlığı'nın yasaklamasına gerek kalmayacaktır. (Mehmet Ali Tevfik 1924: 3349-3350)

İctihad, Batılı ülkelerdeki Türk düşmanlığına, Batılı ülkelerin Türkiye üzerindeki menfaat çatışmalarına ve Türklerin, bu olaylar karşısındaki kayıtsızlığına dikkat çekmektedir. Zira Batıdaki Türk imajının kötü olması, Türklerin Batılılaşma çabalarını da olumsuz etkilemekte ve içteki muhalefeti desteklemektedir. Böylece gerilen taraflar arasında, Batılılaşmayı savunanlar,

Batı ajanı vb. isimler ile anılmakta ve hatta ülkeyi satmakla suçlanmaktadır. Batıdan teknolojiyi almak konusunda hemfikir olanlar, bunu ne şekilde gerçekleştirecekleri konusunda anlaşamamaktadırlar. Batıdaki olaylara kayıtsız olan Türkler, ancak sözkonusu olaylardan olumsuz bir şekilde etkilendikleri zaman tedbir almaya çalışmakta, fakat geç kalmaktadırlar. Batılı ülkelerin Türkiye üzerinde oynadıkları stratejik oyunlara vâkıf Dış İşleri mensubu bulmakta güçlük çekilmektedir. İctihad, ilkeli, kararlı ve Batıcılıktan ödün vermeyen, ancak ülke menfaatlerini de gözeten bir uluslararası siyaset özlemi duymaktadır.

A.- İSLÂM DÜNYASI'NA BAKIŞLAR

1.- Mısır

Dr. Abdullah Cevdet, İslam Dünyası'nda Osmanlı Devleti'nden yakın zamanda ayrılmış ve Osmanlı Devleti ile hemen hemen aynı zamanda Batılılaşmaya başlayan Mısır[1] örneğinin üzerinde durmaktadır. Özellikle Mısır'ın iktisadi durumu ile Osmanlı Devleti'ni karşılaştırmaya çalışmaktadır.

> "Memleketimiz Mısır gibi değildir. Türkiye'de çıkan para Türkiye'ye bir daha gelmez, gelirse istikraz akçesi olarak satılan emlak ve ma'den yani satılan hayat-ı milli ve iktisadimiz bedeli olarak gelir; fakat bu geliş elbette gitmekten daha facidir, daha ejder – hasardır. Mısır, Avrupa'ya her sene 36 milyon İngiliz lirası kıymetinde pamuk verir ve ihracat-ı umumiyesi, ithalat-ı umumiyesi yekunundan bir milyon İngiliz lirası fazladır. Bu suretle Mısır'ın servet-i umumiyesi her sene bir milyon İngiliz lirası artıyor demektir. Böyle bir memleket istihlak-ı milli endişesine düşmediği halde de helak olmaz" (Abdullah Cevdet 13296:1477).

Abdullah Cevdet, Osmanlı ülkesi ile Mısır'ın ithalat ve ihracat dengesini karşılaştırmaktadır. Yaptığı tespite göre Osmanlı ülkesinden yurt dışına çıkan para geri gelmez iken, Mısır'ın ihraç ettiği mal karşılığı aldığı para, ithalatından fazla olduğundan istikrarı her yıl artmaktadır.

2.- Hindistan

Hintli bir Müslüman olan Abdülazim Benarsi, Sultan Abdülaziz zamanından beri izlediği Türk basınından takip ettiği Celal Nuri'nin "İttihad-ı İslâm" adlı eser hakkında İctihad'a yolladığı İngilizce mektubunda, Celal

---

[1] Mısır'a karşıt bir örnek olarak Fas hk.bkz. Abdullah Cevdet 1905k:70 -72. Bu makalede Fas'ın geri kalmışlığı, kitap, gazete, matbaa yokluğu ve fakirliği ile içinde bulunduğu perişan durum anlatılmaktadır.

Nuri'yi İslam Dünyası'nın Voltaire'ı, Jean Jacques Rousseau'su veya Montesquieu'su olarak nitelendirmektedir. İslam Dünyası, Benarsi'ye göre Fransız İnkılabı önceki gelişmelerin aynısını yaşamaktadır. Son zamanlarda İslam Dünyası, büyük kargaşalar içindedir ve tek kurtuluş yolu ne İslam Birliği prensibine sadakattir.

Benarsi, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türklerin gelişimine Hint Müslümanları olarak hayranlık duyduklarını söylemektedir. Ancak Türklerin uğradıkları felaketler, aynı ölçüde Hint Müslümanları'nı üzmektedir. Türkler, Avrupa tarafından işgal edilme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Doğu, Batıyı bir rakip olarak görmelidir. İntikam düşüncesi olmazsa, Türkler ve diğer Müslümanlar mahvolurlar demektedir.

Benarsi, Edirne'nin sükûtu üzerine Türklerin gösterdikleri tepkiyi yetersiz bulmaktadır. Buna çok üzüldüğünü beyan etmektedir. Fransa'yı ayakta tutan fikir, intikamdır. Edirne, Türkiye'nin Alsace–Lorraine'i olmalıdır.

Benarsi, Türklerin fikren ilerlemekte olduklarını, ancak karakter (seciye) itibariyle aynı hızla gelişemediklerini belirtmektedir. Türklerin karakter bakımından ilerlemelerinin fikri bakımdan ilerlemeleri kadar hızlı olması durumunda kendileriyle beraber tüm İslam Dünyası'nı kurtarmış olacaklarını söylemektedir[1]. (Abdülazim Benarsi 1329: 1198).

Celal Nuri, İslam Dünyasının içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti haricinde Müslümanlar, devlet şeklinde teşkilatlanamamış, Orta Çağ kurumları ile idare edilen, dünyadan bir haber, dağınık ve kabileler halinde yaşayan, çeşitli iklimlerde ve çeşitli devletlerin tâbiiyeti altında hayatını devam ettiren bir topluluktur. Bu topluluğun üyelerinin birbirleri arasındaki ilişkileri ve hatta varlıklarından haberdarlıkları yok denecek kadar azdır. Osmanlıların Mısır, Tunus, Cezayir, Hind, Sind ve

[1] İslâm Dünyası'nın içinde bulunduğu zor durum için bkz. Abdullah Cevdet 1327c: 761-767: Hindistan ve Yemen'in içinde bulunduğu durum için bkz. Abdullah Cevdet 1327ac: 919-920.

Rusya'da Müslümanlarla ilişkileri bulunmaktadır[1]. Avrupa sömürgelerinde yaşayan Müslümanlar,[2] Avrupalılaşmak ile daha iyi kökleştirilmeye çalışılmaktadır. Osmanlılar ise, Avrupalılaşmak suretiyle, Avrupa'ya denk bir hale gelmeye çalışmaktadır. Bu sebeple, dünyadaki tüm Müslümanların Avrupalılaşmasında, Osmanlılar öncü rol oynamalıdır.

Doğu, Avrupa için hammadde ve Pazar kaynağıdır. Avrupa, Doğunun zihinsel açıdan gelişip Avrupalılaşmasını değil, Avrupalılara güçlük çıkartmadan hammadde ve Pazar kaynağı olacak kadar Avrupalılaşmasını arzu etmektedir.

Celal Nuri, İslam Dünyası'nı kurtaracak olanın İttihad-ı İslâm prensibi olduğunu ve beş yıldır bu işle uğraştığını bildirmektedir. Bu amaçla Mısırlı, Tunuslu Cezayirli, Faslı, Osmanlı, Hintli, Rusyalı, Çinli İttihad-ı İslâm sempatizanları ile ilişkiler kurmuştur. Bu fikir alışverişi sonucunda, herkes kendi ülkesinde siyasete girmiş veya basın yoluyla mücadeleye başlamıştır. Ayrıca bir yandan da Avrupa'nın İslam Dünyası'na karşı güttüğü siyaseti de tetkik etmişlerdir. Bu arada Avrupalı yazarların, İslam ve Müslümanlar ile ilgili eserlerini okumuş, tetkik etmiş, eleştirmiş ve kıymetli olanları dillerine çevirmişlerdir. Celal Nuri, yaydığı "İttihad-ı İslâm" adlı eserin de bu yolla kaleme alındığını belirtmektedir. Ancak diğer İttihad-ı İslâm taraftarlarının aynı ölçüde verimli olamadığına dikkat çekmektedir.

Celal Nuri, Osmanlı ülkesinde yaşayan halkın bir kısmı ile bazı devlet adamları ve basın mensuplarının İttihad-ı İslâm prensibinden ürktüklerini ve korku duyduklarını söylemektedir. Özellikle bu planın, İslam Dünyası'nın tümüne şümul olmasına hayret etmektedirler. Onlara göre, bu Osmanlı

---

[1] Rusya'daki Müslümanların uğradıkları zulümler hk. bkz. Abdullah Cevdet 1906j: 178 -179. Bu makalede Rusya'daki Müslümanların ilerlemelerinin engellenmesi hakkında bilgi verilmektedir. Rusya'daki Müslümanların gördükleri baskılar hk. bkz. Kazanlı Hacı Ahmet 1905: 6-9; bu arada yapılan ıslahatlardan Müslümanların yararlanması, "Hayat" adlı günlük bir gazete yayımlamaları hk.bkz. Hüseyin Mollazâde Ahundof 1905: 90- 91, Ermenilerin Rusya'da Müslümanlara yaptığı zulüm hk.bkz.Hüseyin Mollazâde Ahundof 1906: 161- 162.

[2] Abdullah Cevdet, Avrupa ve Asya'daki Müslümanların boyunduruk altına alınması konusuna dikkat çektiği yazı hk. bkz. Abdullah Cevdet 1905j: 7-10; Rusya örneği için bkz. 1906j: 178-179. Rus–İran ilişkileri hk. bkz. Abdullah Cevdet 1327ad: 928.

Devleti'nin başına bir çok felaket açacak bir teşebbüstür. Bu durum Avrupalıların gazabına yol açacaktır. Bunlar, öncelikle Osmanlı'yı kurtaralım, Cava'daki Müslümanların dertlerini sonra çözeriz demektedirler. Bazıları ise alaya bir tavırla, Hindistan'ı, zaptedelim derken, Rumeli'yi kaybetmeyelim diye sözler sarf etmektedir. Örneğin İtalya'nın Trablusgarb'ı işgali hakkında söz söylemek, İtalya'yı tahrik etmek anlamına gelebilirmiş diyenlere rastlanmaktadır. Asıl üzücü olan bu düşüncelere sahip olanların, Osmanlı Devleti'nin idaresinde olmasıdır. Bu şahıslar, İttihad-ı İslam prensibini sathi olarak bile anlamamışlardır.

Avrupalılar İslam Dünyası'nı en ince ayrıntılarına kadar bilip anlar iken, Osmanlı aydın ve devlet adamları içinde yaşadıkları muhitin dini, sosyal, siyasi ve ahlaki boyutunu kavrayamamaktadır. Üstelik Osmanlılar, hilafet makamı ile İslam'ın liderliğini de yürütmektedirler. Avrupa'yı anlamayan ve İslam Dünyası'nı da anlamak istemeyen Osmanlı aydın ve siyasetçilerinin, Osmanlı'yı nasıl ileriye götüreceği ayrı merak konusudur.

Celal Nuri, Osmanlı aydın ve siyasetçilerinin Avrupa'nın gazabından korkmalarına da anlam verememektedir. Bu gazabın neden Osmanlı işe karışınca köpürdüğünü merak etmektedir. (Celal / Nur. 1328b / 1178-1179).

Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti'nin İslam Dünyası'nın lideri olarak, İslam Dünyası ile ilgili her türlü organizasyonda temsil edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu arada Japonya'da da İslamiyet hızla yayılmaktadır. Japon Müslümanları, diğer İslam Dünyası ile ilişkilerini artırmak istemektedir. Bu sebeple, Japonya'da bir İslam dini kongresi toplamışlardır. İslam Dünyası'nın her yanından bu kongreye katılan temsilciler, önemli bir kültür alışverişini sağlamışlardır. Ancak Osmanlı Devleti, davetli olmasına ve İslam Dünyası'nın Halifelik kurumu münasebetiyle önderi olmasına rağmen, Japonya'daki toplanan kongreye bir temsilci yollama gereğini duymamıştır. Dr. Abdullah Cevdet, bu tutumu eleştirmektedir (Abdullah Cevdet 1906g: 3; Abdullah Cevdet 1906:240).

3.- İran

İctihad, yayımladığı dönemdeki diğer sürekli yayınlardan farklı olarak İran ile ilişkilere özel bir önem vermektedir. İran'da, Osmanlı Devleti örneğinde bir Batılılaşma çabası içindedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu bilgi birikimi ve tecrübeye sahip değildir. İctihad, İran'daki gelişmeleri dikkatle izlemekle, Batılılaşma çabalarını memnuniyetle karşılamaktadır. Bu amaçla, İctihad'da İran'la ilgili bir dizi yazı yayımlanmıştır. Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti ile İran'ın yakın bir işbirliği içinde olmasını arzulamaktadır. Bunun için İctihad'da İran'ın Türkiye için önemini belirten bir yazı yayımlamıştır. (Abdullah Cevdet 1328 j: 1101). Dr. Abdullah Cevdet, İran'daki hürriyet mücadelesini takip etmektedir. Bu mücadele, Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet hareketi örneği takip etmektedir. Bu hareketin önderlerinden olan Yefrem Han'ın şehâdeti, bir yazı dizisi yayımlanmasına yol açmıştır. (Abdullah Cevdet 1328k: 110)[1].

Dr. Abdullah Cevdet, Şehzade Şeyhür- Reis ile mülakatında İran'ın İslam ve İslam Dünyası ile ilişkilerinin boyutunu sormuştur. Şehzade Şeyhür–Reis, İran'ın İslâmiyetten önce yıkılan saltanatlarıyla beraber, dinlerinin de esas niteliğini kaybettiğini söylemektedir. İslam Devleti'nin İran'ı fethedince, ahlak ve maneviyatlarını okşamak suretiyle İslam'ı kabul ettirme yerine yaptığı kötü muamele yüzünden İran'ın İslam'ın marjinal yönüne meylettiğine dikkat çekmektedir. Bu şekilde İran, İslam Dünyası içinde ciddi bir ayrılık çıkarıcı unsur haline dönüşmüştür. Böylece yüzyıllar boyunca İran, İslam'ın gelişmesi ve birleşmesi önündeki yegane engel haline gelmiştir. (Abdullah Cevdet 1330 f: 449).

İran ırkî, mezhebî ve kavimler açısından, aralarındaki farklılıklardan dolayı bir birlik oluşturamamıştır. Süleyman Nazif, İranlılardan hoşlanmadığını dile getirmekten çekinmemektedir. Abdullah Cevdet, her nedene Azerbaycan Türkleri'nin de Osmanlılardan ayrı durduğuna dikkat çekmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Bulgur ve Macarlara Türk olduklarını anlatmanın Türk oğlu

[1] Yefrem Han için ayrıca bkz. Abdullah Cevdet 13281: 1116 – 1117.

Türk İran Türkleri'ne Türk olduklarını anlatmaktan daha kolay olacağını düşünmektedir. Bu düşüncelerinden dolayı Dr. Abdullah Cevdet, "vatansız" olarak nitelendirdiğini belirtmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Rusya Türkleri ile entegrasyonun İran Türkleri ile olduğundan daha kolay olacağına inanmaktadır.

> "Muharebe-i hazıra neticesinde avn-ı samedani ve asâkir-i mansure-i Osmaniye'nin besaleti sayesinde ma'mûl ettiğimiz vechile Rusya hükûmeti kahr ve tedmir edilirse hiç şüphesiz ki otuz–kırk milyon Türk, istiklal-i tama mahzar olacak ve o vakit Osmanlı Türkleri'yle beraber laakal elli milyona baliğ olacak olan Türk millet-i müstâkilesi az müddet zarfinda yeni bir medeniyet-i milliye vücuda getirecek ve yeni olan Alman medeniyeti gibi gittikçe yükselecek artık birçok noktalarda tefessüh etmiş bulunan Fransız, İngiliz gibi eski medeniyetlere hakikaten gıbta- bahş olacaktır.
>
> İşte bütün Türk milletinin yegane matmah-ı nazarı an'anat-ı milliye üzerine müessis bulunacak olan bu yeni Türk medeniyetinin ihdasından ibaret olmalıdır". (Abdullah Cevdet 1330e:425-428).

Kılıçzâde Hakkı Bey, Birinci Dünya Savaşı esnasındaki İslâm Dünyası'nın tutumunu ortaya koymaktadır.

> "....biz Müslümanların bizimle Çanakkale'de, Filistin'de, Hicaz'da, Irak'ta ve her yerde Nasraniler menfaatine dövüştüklerini gördük ve duyduk. Keza İngilizler menfaatine çalışan mahut hilafet "!" ordusunun inhizâm-ı ehiri üzerine bakiye–üs süyûfunu dipçik darbeleriyle İzmit limanında vapura tıkan İngiliz Askerleri'nin büyük bir ekseriyetinin Hindli Müslüman efradı olduklarını yakından gördük. Biz bir istiklal ve halas harbi yaparken asırlarca imdatlarına koştuğumuz alem-i

İslâm'ın bize yardımlarının derecesini gördük.... "(Kılıçzâde Hakkı 19236: 3197).

Dr. Abdullah Cevdet, İran Büyükelçiliği'nde yapılan Nevruz kutlamalarına katılmıştır. Bu tören esnasında Büyükelçi Furugi Han'ın, Nevruz'un bütün milletlerin tek bayramı olması arzusunu dile getirdiği kaydedilmektedir. Furugi Han, Doğu ile Batı arasındaki farkın kalkması ve ilerlemenin sağlanması için eğitimin önemine dikkat çekmiştir (Nevruz 1929: 5143).

Sık sık İran'ı eleştiren İctihad'ın Nevruz bayramı ile ilgili düşüncesi ilgi çekicidir. Zira İslâm Dünyası ile Batı Dünyası'nın entegrasyonu problematiği uzun süredir var olan bir meseledir.

4.- Azerbaycan

İctihad'da 1924 yılında yayımlanan bir makalesinde Dr. Abdullah Cevdet, Azerbaycan'da yayımlanan Yeni Kafkasya'nın 15. Sayısına atıfta bulunmaktadır. Bu sayıda Rusya'nın bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bolşevik Rusya hükümeti tarafından ortadan kaldırılışı anlatılmaktadır:

> "Bugün nazarımda "Azerbaycan" hukuku gasbolunmuş, zülûm görmüş, taaddi görmüş bir mevcuttur; mevkiini kuvvet almış bir haktır, hakkın mevkii alınabilir, fakat hakkın kendisini bir surette almak mümkün değildir; hakkı gasbedenler hakkı gasbolanlar kadar, bizce şayan-ı merhamettir. Hak, müstehâk için kuvvettir, gasbı için zaaftır." (Abdullah Cevdet 1924a:3381)

Dr. Abdullah Cevdet, Azerbaycan'ın Rus esaretinden ve Komünizm zulmünden kurtulacağı inancını dile getirmektedir.

> "Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taze bir hayat ile günün birinde tekrar vücud bulacağına kanaatimiz sarsılmaz bir kanaattir. Bu mes'ud günü tesri"etmek hem zalim, hem mazlum için nafiidir..... Sabık ve müstakbel Azerbaycan kurtulacak ve

kurtarılabilecek bir vücuttur. Kargalara ve kurtlara taame olarak cansız bir ceset ortada yoktur. Azerbaycan'ın sabık Millet Meclisi Reisi muhterem Resulzâde Mehmed Emin Bey'in nezâreti altında çıkan, "Yeni Kafkasya"yı okuyanlar, gerek Rus, gerek Türk Azerbaycan ekincilerinin çektiklerini öğrenmiştir. Bir ayakkabı alabilmek için köylü, altı ayda elde ettiği mahsulünü vermeye mecburdur. Bugün "Azerbaycan'da hakim olan Bolşevik Rus hükûmeti ise köylünün ve "proleterya" tabiriyle yad olunan ecirlerin hükümeti olduğu iddiasındadır....

Bedbaht ve pürümid "Azerbaycan'da bugün köylü ve ahali son derece mahrum, mustarib, mazlûmdur." (Abdullah Cevdet 1924a: 3382-3383).

Rusların komünizm adına Azerbaycan'da yaptıkları zulüm, kendini de bir nev'î Komünist olarak gören Abdullah Cevdet'i derinden yaralamıştır. Bu sebeple daha önceki bir yazısına dikkat çekmektedir. Bu yazısında Bolşevizm hakkındaki fikrini beyan etmektedir.

"Şüphesiz Lenin yüksek ve muhterim bir idealist idi; köpeklerini gasbetmek için kadınların kulaklarını koparmak, ve içlerinde bir anti bolşevik bulunduğu için birkaç yüz haneli köyü erkeğiyle, kadınıyla, çocuğuyla, hayvanatıyla, nebatatıyla top altına alıp yakmak ictihadı Bolşeviklerin ictihadına uymayan bütün mütefekkir ve münevverleri itlaf etmek, hiç ummayız ki, Lenin'in Komünizminde bakınsın. Nazariyat ile ef'al-i cariye arasındaki fark, fahiş ve istikrahengizdir. Zulüm, mazlum tarafından yapılsa yine zulümdür. Rusya'da elhâk, proletarya mazlum idi.

99 senesinde Paris'te J.Grave'nin "Les Temp Nouveau" mecmuasıyla "Parti Ouvier" gazetesinde münteşir makalelerimiz "proleterya" ile ne kadar alakadar olduğunuza şahittir. Bugün dahi yüreğimiz aynı heyecanla çarpıyor. Bunu genç yoldaşlar

> bilmelidir. "Komünizm" ruhu, iştiraktir. Bu iştirak, en beşeri olan her ıztıraba da istilzam eder. Bu manasıyla biz kendimizi en ateşin Komünist ilan etmekte tereddüt etmeyiz. Ve bu yüksek manasıyla biz ala Komünistiz.
>
> Mazlumun hakkı zulmü çok etmektir. Yoksa mazlum olmuş olmak zalim olmaya asla layık ve meşru kılmaz. Bu gidişle bu hasta umman-ı şifa bulmaz". (Abdullah Cevdet 1920a: 3005-3007).

İctihad, Azerbaycan meselesi ve Azerbaycan Basını ile yakından ilgilenmektedir. Azerbaycan'ın Kurtuluş Günü olan 28 Mayıs'ta özel bir nüsha neşreden "Yeni Kafkasya" dergisine Dr. Abdullah Cevdet, yazdığı bir mektup, İctihad'da yayımlanmıştır. Dr. Abdullah Cevdet, bu mektupta, "Yeni Kafkasya" dergisi sahibi Resulzâde Mehmed Emin Bey'i bu çalışmasında teşvik etmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Rusya'yı ayakları "kil toprağında olan dev" olarak nitelendirmekte, nasıl ki Çarlık Rusyası yıkılıp, yerine Azerbaycan doğmuşsa, yine Sovyet Rusya'nın da bir gün yıkılacağını ve Azerbaycan'ın yine bağımsız olacağını ileri sürmektedir. Sadece Azerbaycan'ın değil, tüm Kafkasya'nın bağımsızlığına kavuşacağına inanmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan'ın kardeşliğine dikkat çekmektedir:

> ".... Esir ve mustarib Azerbaycan, Türk Azerbaycan, dili dilim, edebiyatı edebiyatım, tarihi tarihim olan Türk Azerbaycan, hür ve mesut hayatına avdet etmedikçe hürriyet ve saadetimizi ben tam sayamayacağım ve bunu yapmaya hakkımız olduğunu kabul edemeyeceğim." (Abdullah Cevdet 1925b: 3619).

Dr. Abdullah Cevdet, Kafkasya'daki Rus işgalinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir:

> "…. İnleyen Kafkasya'yı işitmemek mümkün mü? Her ağlayan ruhumun vatanıdır, bu ağlayanlar Türk olunca, benim anadilim ile ağlayınca, o yer, vatandan daha yüksek ve itaat-ferma bir amiriyet ile vicdanımızı ve kollarımızı istihdam eder. Bir lema nuru olan onu zulmetzedeye borçludur; bir yumruğu olan onu zilalete ve cehle vurmakla mükelleftir. Cehle vurmak istemezsek cahile vurmak mecburiyetinde kalırız ve cehalet hangi memlekette, hangi kıta-ı arzda bulunursa bulunsun insaniyet için tehlikeli bir marazdır" (Abdullah Cevdet 1925b: 3619).

Kaya Nuri, Azerbaycan'daki son gelişmeler ışığında 1918 yılı olaylarını ele alan bir yazı kaleme almıştır:

> "Bu günkü Azerbaycan hareketini gazetelerde okurken gözümüzün önüne Bakû'nün 1918 senesindeki kanlı faciası geldi. O sene tesadüfen Bakû'de bulunduğumuz esnada Ruşenî Bey'in teşkiline uğraştığı 'İttihad Fırkası', Ruslara iltica eden bir mülâzımın tesisine çalıştığı 'İttihad-ı İslâm Fırkası' Yusuf Bey isminde ihtiyar bir miralayın vücuda getirmek istediği siyasî fırka gibi birçok fırkaların ve fırkaların menfaatperest müessislerinin ihtirasâtına kurban olan Bakû'yü bizzat müşahâde etmiştik ve o vakit Bolşevik maskesi altında Ermeni kıtaatının sevk ve idaresinde Bakû Müslüman erkeklerinin şehid ve kadınlarının ırzına taarruz edilmesinde, sabilerin süngü uçlarına geçirilerek mahalle aralarında dolaştırılmasında en büyük âmil, maatteessüf bir doktor olan, Neriman Nerimanof Efendi olmuştu. Hülâsa; Bakû'nün kanlı facialara sahne olmasına fırkalar ve münhasıran müessisleri sebep olmuştu.
>
> Eğer Azerbaycan'ın bugünkü hareketi Bakû'nün faciasını meydana getiren menfaatperestlerin tesiriyle meydana getirilmiş hareket ise Azerbaycanlılar da Bakû Müslümanları gibi kurban edilmiş demektir." (Kaya Nuri 1924: ök).

M. Kohen, İngiltere ve Almanya arasındaki ırkı birliğe, Balkanlardaki Sırplar ile Bulgarlar arasındaki ırki ayrılığa, Avusturya–Macaristan İmparatorluğu'ndaki Slav asıllı Çek, Sloven ve Ruten unsurların Slav asıllı Ruslar arasındaki ayrılığa dikkat çekmektedir. Irk birliği prensibinin verilmesinin önemini b örnekler ile açıklamaktadır. Daha sonra İran'daki Türklerin gelişimine ve Osmanlı Türkleri ile ittihadına hiçbir gücün engel olamayacağını beyan etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, M.Kohen'in İran'ın ahvali konusunda malumat sahibi olmadığını düşünmektedir. Zira İran'da iki güç hakimdir. Bunlar lakaytlık ve vurdumduymazlıktır. İran'da üç yıl Büyükelçilik katipliği yapan De Gobineau, yirmi İranlı'dan sadece bir tanesine inanılacağı kaydetmektedir. De Gobineau, İngiltere ile İran arasındaki savaşta, hükümetin İran'ın tüm camilerinde kutsal harp ilamını açıklamalarını tüm mallara emrettiğini yazmaktadır. Ancak uygulanamamıştır. Bu harp ilanı çağrısını Katolik Ermeni Kilisesi ilk defa dile getirmiştir. Ayak takımı rahatlarını, tacirler karlarını, aydınlar mevkilerini, malader etkilerini bozacağı endişesi ile bu çağrıya itibar etmemiştir. Sonunda başbakan, Tahran'ın en büyük camiinde kutsal harp ilanını okuyabilmiştir. Mollalar engellemek için hutbede, namazın faidelerini saatlerce anlatmış ve başbakanı bekletmişlerdir. Ayak takımı ise, yağma olup olmayacağını merak etmişlerdir. Molla, ancak Tahran halkının alayları ile sözünü tamamlamıştır. Başbakanı alay ile dinlemişlerdir.

B.- BATI DÜNYASI İLE İLİŞKİLER

İctihad Dergisi Çevresi'nin örnek olarak kabul ettiği dünya, Batı Dünyasıdır. İctihad Dergisi'ndeki bir çok yazıda Osmanlı devleti ve toplumu için bütün örnekler, Batıdan verilmiştir. Doğudan örnek verme nadirdir ve bunlar da olumsuz mahiyettedir. İctihad Dergisi'nin yönü Batıya dönüktür

1.- İsviçre

Dr. Abdullah Cevdet, bir zamanlar sığındığı ve İctihad Dergisi'ni ilk yayımlamaya başladığı ülke olan İsviçre'yi Osmanlı toplumunun örnek olarak alması gerektiğini düşünmektedir. Bu küçük ülke, yaşayışı ve zenginliği ile dev Osmanlı ülkesi ile özellikle karşılaştırılmaktadır:

> "İsviçre, Avrupa hükûmetlerinin en küçüğüdür (Monaco Prensliği'ni saymıyorum). 41.346 km. murabbaından ibaret bir İsviçre'nin yirmi ikide bir olan Cenevre Kantonu'nu merkez hükûmeti Cenevre şehrinde bunda on sene evvel 32 milyoner zengin vardı. Ve o zaman Cenevre'nin nüfusu 80.000 kişiden ibaret idi. Elyevm bu nüfus miktarı 110.000 rakamına baliğ olmuştur.
>
> Biz her biri, üç İsviçre kadar büyük vilayetlerimizin merkezinde 32 değil 3 milyoner zengin gösterebilir miyiz? Pekala görünüyor ki servet-i hakikiye füshat-ı araziyede değil, servet-i dimağiyededir, servet-i akliyededir. Dimağ ve uzuvla kuvvetlerini hüsn-i sûretle tasarruf etmekte, isti'mal etmektedir.
>
> İsviçre dağlıktır. Servet-i araziye, sanayi-i ziraiye namına çobanlıktan, sütçülükten, peynircilikten ma'ada bir şey yoktur.
>
> Bu eksiklik, dimağ ve el işaretleri ile baliğen ma-beliğ-i tazmin olunur.

> Bu mini mini İsviçre'nin 1907 tarihinde ihrâcâtının miktarı 1 milyar 38 milyon franka baliğ idi ki ind-el-hesab adam başına 312 Franklık hisse-i ihrâcât düşüyordu.
>
> Sanayî-i dahiliyeyi ve menâfî-i vataniyeyi himaye hususunda İsviçre'nin hanımları ve erkekleri tarafından sarf olunan cehd ve gösterilen azm ve rezm bazı kere iffet-i siyasiyeye ve vicdan-ı insaniye muhâlif görünecek dereceleri bulunur." (Abdullah Cevdet 1329b:1477)

İsviçre, Orta Avrupa'da küçük ancak sanayileşmiş bir ülke olarak, Osmanlı Devleti'ne örnek olarak gösterilmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, genelde Batı Dünyası'ndan örnekler vermek suretiyle Osmanlı toplumunda ve özellikle genç ve okumuş kesim üzerinde bir dinamizm oluşturmaya çalışmaktadır. İsviçre'nin küçük coğrafyası, ziraate müsait olmayışı, hayvancılık dışında geleneksel üretimden uzak oluşu ile bu yoksunluğunu gelişmiş bir sanayi ile telafi etmesi, daha İsviçre'de bulunduğu esnada Dr. Abdullah Cevdet'in ilgisini çekmiş ve Osmanlı Devleti gibi adeta sonsuz bir hammadde ve pazara sahip olan bir topluma örnek olarak gösterilmesi gerektiği inancını doğurmuştur.

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'da en uç noktalarda Batıcılığı savunmuştur. İki türlü yol izlemiştir. Birincisinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, en kesin ve sert hatları ile tespit edilmiştir. İkinci yolda da, bu kötü durumdan kurtulmak için Batıcılık, tek geçerli ve çıkar yol olarak önerilmiştir. Dr. Abdullah Cevdet, hızla Batılılaşmak için Avrupalılaşmayı teklif etmektedir. Ona göre Avrupa'ya ne kadar yaklaşılırsa, Avrupa da Osmanlılara o kadar hızla yaklaşacaktır. Dr. Abdullah Cevdet, Avrupa ile entegre olmuş bir Osmanlı Devleti hayali kurmaktadır. Bu gerçekleştiği takdirde Osmanlı Devleti'nin bütün meseleleri hallolacaktır (Abdullah Cevdet 1328a: 1252).

2.- İngiltere

Dr. Abdullah Cevdet'in Batılılaşma konusunda model olarak İngiltere'yi gördüğü anlaşılmaktadır. Parlamentolu meşrutî krallık ve demokratik yönetim, dünya liderliği İngiltere'yi uygun bir örnek haline getirmektedir. İctihad, bu sebeple İngiltere ve İngilizler hakkında bir dizi yayımlanmıştır.[1]

Dr. Abdullah Cevdet, muhtemeldir ki İngiltere'yi Osmanlı Devleti ve İngilizleri de Osmanlı toplumu için bir örnek olarak görmektedir.

Bunun yanı sıra İngiltere'nin yanında, Fransa, Almanya ve İtalya[2] ile ilişkileri, bu devletlerin siyasî yapıları da İctihad'da çeşitli vesileler ile Türkiye için örnek olarak gösterilmiştir (Abdullah Cevdet 1327z: 872-873).

Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti'nin dostluk kurmak konusunda Almanya yerine İngiltere'yi tercih etmesi gerektiğini her fırsatta vurgulamaktadır (Abdullah Cevdet 1328g: 1058-1060).

3.- Amerika Birleşik Devletleri

Ali Kami, Amerika Birleşik Devletleri halkının beş-altı türlü etnik gruplardan müteşekkil olduğunu söylemektedir. Amerikan halkının Batı sahillerinde oturanlardan, Güneylilerin Kuzeylilerden bir çok özellikleri itibarı ile farklı olduğunu belirtmektedir. Ancak bütün bu farklara rağmen Amerikalıların ortak noktaları da bulunmaktadır ki bu ortak noktalar , onları bir millet haline getirmektedir. Farkı kökenlerden gelmelerine, farklı ahlâkî özelliklere sahip olmalarına rağmen Amerikalılar, aile kavramına çok önem vermektedirler. Aileye ulaşmayan her ilişkiyi toplum dışı kabul etmektedirler. Aileyi, milletin temeline yerleştirdiği için Amerikan milleti sağlıklı ve güçlü bir yapıya sahip olmuştur. (Ali Kami 1329c: 1860)

---

[1] İngiltere ve İngilizlerin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Cevdet 1327g:794 -798: Abdullah Cevdet 1327h: 818-822; Abdullah Cevdet 1327i: 833-838; Abdullah Cevdet 1327j: 848-854; Abdullah Cevdet 1327k: 883-886; Abdullah Cevdet 1327l: 896-901; Abdullah Cevdet 1327m: 947-950; Abdullah Cevdet 1327n:964; Abdullah Cevdet 1327o: 980-981; Abdullah Cevdet 1327p:1010-1013; Abdullah Cevdet 1328c: 1027-1028; Abdullah Cevdet 1328d:1043-1046; Abdullah Cevdet 1328e: 1136-1138.

[2] İtalya'nın yönetim şekli hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Cevdet 1327aa:887 -889.

4.- Rusya

Dr. Abdullah Cevdet, İslam Dünyası'nın birliği açısından İsmail Gaprinski tarafından organize edilen Umum Müslümanlar Kongresi hakkında bilgi vermektedir. Bu tür kongreleri takdirle karşıladığı belirtmektedir. (Abdullah Cevdet 1907 c : 287-288).

C.- BALKANLAR İLE İLİŞKİLER

1.-Karadağ

İsmail Hami, aynı yazıda Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanan Karadağ'dan söz etmektedir. Karadağ'ın Osmanlı idaresinden çıktıktan sonra başına geçen Kral Nikola'ya hayranlık beslemektedir. Kral Nikola, tahta çıktığında tüm Karadağ'ın erkek vatandaşları ellerinde tüfek, ülke içinde ve sınırlarda Türkleri avlamak için dolaşmaktadır. Halbuki Karadağ'da tarım çok ilkeldir. Ticaret ise, kadınlar tarafından yürütülmektedir. Kral Nikola, Paris'te okumuştur ve medeniyetin ne olduğunu anlamıştır. Karadağ halkı, sanat ve ticaretle uğraşmayı ayıp saymaktadır. Kral Nikola, halkı tarım ve ticarete teşvik etmek için Çitine şehrinin meydanına birçok alet ve edevat koydurmuştur. Kendisi ve bakanları, burada bizzat demir döverek halkına örnek olmuştur (İsmail Hami 1328a: 1183).

İsmail Hami, Pierre Loti'nin Osmanlı ülkesini dünyaya tanıtmaktaki başarısından bahsetmektedir. Bilindiği gibi Doğu, İslâm toprakları ve Osmanlı Ülkesi, Batılar gözünde Hıristiyanlık tesiri ile kötü ve olumsuz bir imaja sahiptir. Bu kötü ve olumsuz imaj, çoğu zaman tarafların birbirlerini tanımamalarından, dinî ön yargılarından ve bilinmeyene olan korkularından kaynaklanmaktadır. Pierre Loti, Doğu hayatını, Osmanlı Ülkesini ve İslâm dinini, Batıda çeşitli gazete ve dergilerde ve yazdığı kitaplarda olumlu bir imaj teşkil edecek şekilde tanıtmıştır. Belki de Doğuya ön yargısız yaklaşan ilk Batılıdır.

İsmail Hami, bu sebeplerden ötürü İslâm Dünyası ve özellikle Türklerin minnettarlığını belirtmektedir. Balkan Savaşı'nda Balkan Devletleri'ni destekleyen Batılılara karşı sadece Pierre Loti, Müslümanların çektikleri ıstırapları dile getirmeye cesaret etmiştir (İsmail Hami 1328b: 1196).

2.- Polonya

İctihad, Batı Dünyası içinde yer alan Polonya ile ilgili ilginç tespitlerde bulunmuştur:

> " Üç büyük devletin üç parça esiri ve türlü türlü teâdilerinin amacı olan 'Polanya', Rusya içün mü, Avusturya-Macaristan içün mü bir kuvvet oldu? Rusya, altında hiçbir nebatın yeşillenmesi mümkün olmayan bir mezar taşı gibi Polonya'nın üzerine çökmüştü. Almanya, mecnun filozofları Nietsche'nin müdhiş kuvvet ayinine, Polonya'nın Alman hissesini saha-ı tatbik yapmıştı.
>
> Polonya, üzerine çekilen mezar taşlarını başlarıyla kırarak, diri diri gömüldükleri mezardan fırlayan mecruh kahramanlar gibi kalktı. Ah bu ne muazzam ve muhteşem, ne samedâni bir kıyam oldu." (Abdullah Cevdet 1924a: 3381).

3.- Bulgaristan

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nden yakın geçmişte ayrılan Bulgarların bu kısa zaman iyi değerlendirmek suretiyle imar faaliyetlerinde çok geliştiklerine dikkat çekmektedir. Halihazırda bir çok Türk, Bulgarca öğrenmek istemekte ve Bulgaristan'a gitmeye çalışmaktadır. Bulgaristan, halbuki Türkiye'den daha zengin veya Bulgarlar, Türklerden daha medenî değildirler. Bulgaristan örneği iyi incelenmelidir kanaatini taşımaktadır (Kılıçzâde İ. Hakkı 1923c: 3214).

D.- ÇİN

İsmail Hami, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Çin'den bahsetmektedir. Çin, mutlak hükümdarlıkla yönetilmekte ve imparatoruna "Semanın Oğlu" unvanını tevcih etmekte iken, General Sun Yat Sen adında bir lider çıkıp, cumhuriyet fikrini ortaya atmıştır. Sun Yat Sen, yıllar boyunca Çin'de imparatorluk ile mücadele etmiş ve Cumhuriyet idaresini kurmaya

çalışmıştır. Sonunda amacına ulaşmış ve geçici olarak Cumhurbaşkanlığı görevini de yürütmüştür (İsmail Hami 1328a: 1183).

E.- SAVAŞLAR VE İCTİHAD DERGİSİ

1.-Trablusgarb Savaşı

İsmail Hami, Trablusgarb Savaşı esnasında bir mizah gazetesinde çıkan iki karikatüre dikkat çekmektedir. Bunlardan birisinde İtalya Başbakanı Gioletti kabinesi gösterilmektedir. Bu kabine, bir Trablusgarb haritası başında çeşitli savaş plânları yapmakta ve incelemelerde bulunmaktadır. İkinci karikatürde ise, Sadrazam Hakkı Paşa kabinesi yer almaktadır. Bu kabine, bir masa etrafında toplanmış altı kol iskambil oynamaktadır (İsmail Hami 1328a: 1183).

Dr. Abdullah Cevdet de, İtalyanların Trablusgarb üzerindeki ihtiraslarının, İtalyanların burayı işgal etme isteklerinin Osmanlı Hükûmeti'ne istihbar edildiğini, ancak mevcut hükûmetin bu istihbaratlara ehemmiyet vermediğini açıklamaktadır (Abdullah Cevdet 1327v: 845-846).

Trablusgarb Savaşı, İctihad Dergisi'nde bir İsviçre gazetesinde Prof. Billia adlı bir bilim adamının Türkiye ve Türkler aleyhindeki bir yazıya cevap vermek isteyen A.B. tarafından kaleme alınan bir yazı ile gündeme gelmiştir. İtalyanlar ve Avrupalılar, bu vesile ile Türk düşmanlığını, sömürgeci amaçları için bir kez daha kullanmaktadırlar. Türklerin Avrupa'da yaşamaya, hele İtalya'nın çok yakınında olan Trablusgarb'a hakim olmaya hakları olmadığı, barbar ve vahşi bir ırk olarak yaşam hakları bulunmadığı tezlerini savunan yazıya, A.B,bu iddiaların doğru olmadığını kanıtlarla dile getirmek suretiyle karşı çıkmaktadır (A.B.1328: 1131-1132).

Millet hayatında en önemli olgulardan birisi güvenliktir. Özellikle dış güvenliği sağlayan ordu, millet hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple İctihad'da ordu ile ilgili çeşitli yazılar yayımlanmıştır.

Bunların birinde zafer kazanmak isteyen kumandanların, askerlerini şevklendirmek, savaşa kışkırtmak için nutuklar irâd etmesi gerektiğini yazmaktadır. Zira basit ve belagâtsız bir tutumla irâd edilen nutuk, askerî düşmana karşı motive etmekten uzaktır. Bu sebeple sözler aynı olsa da, kumandan nutkunu daha seçkin tabirler ile süslemek suretiyle etkileyici bir tarzda yapmalıdır. Askerin cesaretini artırmak için örnekler vermelidir. Kumandan önce, galip düşmanın ülkede yapacağı katliam, yıkım ve talandan bahsetmelidir. Bu tablo askerin kafasında canlanınca, örneklerle bir zaferi tasvir etmelidir. Bu zaferi takip eden şan, şöhret, zaferleri, barışı takip edecek mutlu hayatı; özgürlüğü ve iyiliği anlatmalıdır.

Eğer savaşacak millet, aydın bir milletse şiddete temayûlatı azdır. Bunları savaşa kışkırtmak için, iki üç misli gayret sarf etmek zorunludur. Aydın, fakat esir bir milletin reislerinin ise, savaşa teşvik için nutuk irâd etmelerine gerek bile yoktur. Çünkü işgalcilerin baskısından dolayı sözlük bir iş kalmamıştır. Emniyeti sükûn ve mutluluk, yarına güvenle bakış mevcut değildir.

Barbar veya yarı vahşi ya da işgal altında yahut özgür bir millet olsun, bir ihtiras uyandırmak için orduyu sevk etmek amacıyla belagâtlı nutuklar gerekmektedir. Ancak ordu, bu şekilde şevke gelecektir (Abdullah Cevdet 1905g: 126).

İsmail Hami, Celal Nuri'nin Osmanlıların ilerlemesinin askerler eliyle olacağı fikrine katılmadığını İctihad'da yayımlanan bir yazısında söylemektedir. Hatta bu tip düşüncelerin talep edilen kişiler tarafından ciddiye alınıp, bir askerî müdahaleye yol açma tehlikesi olduğundan bahsetmektedir (İsmail Hami 1328a: 1185).

Kılıçzâde İ.Hakkı Bey, İctihad Dergisi'nde yayımlanan 18 maddelik programının 2. maddesinde sürekli bir ordunun yanında bir "ordu-millet" oluşturulmasını da önermektedir. Buna göre her Türk, son sistem bir tüfeğe, bunun cephanesine, askerî bir elbise ile savaş levâzımına sahip olup, bunu evinde koruyacaklardır. Bu işi yapmayanların, evinde bunları

bulundurmayanların evlenmesine, işe girmesine veya çalışmasına izin verilmeyecek, cenazeleri merasimsiz kaldırılacak, Türkiye'den sınır dışı edileceklerdir. Her Türk'ün evinde "intikam" yazılı levhalar, her odada yer alacaktır.

Her mahallede bir yer veya salonda, Cuma günleri herkes 5-10 atış yapmaya mecbur olacaklardır. Senede iki defa atış yarışmaları yapılacaktır. Bu yarışmalarda on kurşunu hedefe isabet ettirenler, bir nişancı madalyası alacaklardır. Bu madalya sahipleri, karakol ve nöbetçilere yardımcı olacaklardır. Herkesin jimnastik yapması istenmektedir. At yetiştirmek, ata binmek, yüzmek, güreşmek v.s. idmana önem verilecektir. Bu faaliyetlere kızlar da katılacaklardır.

Bu ata binenler, Almanya'da olduğu gibi tatbikat için civara gelen ordu birliklerine katılacak, onlara rehberlik yapacak, birlikte tâlim ve eğitim yapacaklardır.

Bütün ülkede, kurşun ve tüfek imalâtı için Savaş Fabrikaları kurulacaktır. Kadın-erkek herkes, bu fabrikalarda gece-gündüz çalışacaklardır. Bu işlere nezaret için Harbiye Nezareti, subaylar tayin edecektir.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'ndeki her Müslüman'ın "İslâm'ın şartı kaçtır?" sorusuna "Altıdır" cevabını vermelerini istemektedir. Malûm beş; sayıldıktan sonra altıncısı, "bir tüfek, bin fişek, üç günlük idare edecek tazı bir torba ekmek sahibi olmaktır" cevabını vereceklerdir (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329a: 1227).

Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşlarda aldığı mağlubiyetler,[1] İctihad Dergisi'ni ordu ve donanmada bazı yenilikler yapılması yönünde görüş beyan etmeye teşvik etmiştir. Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, ordu ve donanmaya çağdışı telâkki etmektedir. Ordunun çağdaşlaşması için bir program önermektedir. Buna göre ilk adım itaat, ikinci adım inzibât, üçüncü adım malumâttır.

[1] Osmanlı Devleti'nin uğradığı mağlubiyetler, kaybettiği topraklar hk.bkz. Abdullah Cevdet 1905j: 7-10.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, ordu ve donanmanın bunların her üçünden de yoksun olduğunu söylemektedir. Ancak bu özelliklerin derhal kazanılması gerektiğini belirtmektedir. Harbiye Nezareti'nin emir vermekle yetinmeyip, ordu ve donanmaya emrettiği şeyin gereklerini öğretmek, sonra da verdiği emrin uygulanışı takip ve tam anlamıyla uygulatmakla uğraşması gerektiğini ifade etmektedir. Subayların birbirlerine selam vermediğini, hakikî ordularda selamlaşmanın disiplinin ilk adımı olduğunu belirtmektedir.

Askerî selamlaşma, mecburi olacak, kumandanlar, subaylar önce kendileri, askerî selamlaşmanın uygulamasını yaparak, erata örnek olacaklardır.

Orduda temizliğe itina edilecek, tıraş olmak ve saçları taramak zorunlu hale gelecektir. Kumandanlar, subaylar ve erat her gün tıraş olmaya mecbur edilecektir. Böyle ordu mensupları, temiz, düzenli, tıraşlı, saçları taralı ve intizamlı olacaklardır (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1263).

Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti'nin en büyük askerî eksikliklerinden birisinin bir savaş uçağı filosuna sahip olmaması olduğunu düşünmektedir. XX. yüzyılda uçak filosuna sahip olmayan orduların başarılı olamayacağına dikkat çekmektedir. Bu amaçla devletin ve milletin elinden gelen gayreti göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır (Abdullah Cevdet 1328h: 1067-1070).

2.-Balkan Savaşları

Dr. Abdullah Cevdet, Dışişleri Bakanlığı'nın faaliyetlerini beğenmediğini her fırsatta beyân etmektedir. Ona göre Dışişleri memurları, uzak görüşlülükten uzak, dünyadan habersiz, beceriksiz ve yeteneksizdirler. Örnek olarak Balkan Savaşları'ndan önce, bu ülkelerde görevli diplomatlar bu devletlerin birbirleriyle olan ittifaklarından bîhaberdirler.

Yine Balkan Devletleri'nin birleşmelerinden ve Balkanları paylaşma plânlarından Avrupa'daki ülkelerde görevli diplomatlar da haberdar

olamamışlardır. Balkan Savaşları'nın hemen arifesinde Dışişleri Bakanı Asım Efendi, Balkanlardan imanı kadar emin olduğunu beyân etmiştir. Ancak imanı kadar emin olduğu Balkanlar, kısa bir süre sonra Osmanlılara savaş ilân etmişlerdir. Buradan gerek Balkan ve gerekse Avrupa ülkelerinde görevli diplomatlar, görev yaptıkları ülkelerdeki faaliyetlerden haber alamayacak kadar içlerine dönüktürler (Abdullah Cevdet 1328a: 1247).

Celal Nuri, Balkan Savaşları'na yol açan sebepleri tetkik ettiği "Hezimetin Esbâb-ı Gayr-ı Askerîyesi" başlıklı bölümde, hükûmeti idare eden partinin ordunun durumunu bilmemesinden daha büyük gafletin, bilmesi ihtimâli olduğunu, şayet biliyorsa milleti savaşa sürüklemesinin hata olduğunu yazmaktadır. Sorumluluğun hükûmete ait olduğunu, çünkü tüm gücü elinde tutanın hükûmet olduğunu belirtmektedir. Savaş ilânının karşısında olduğunu açıklamasının hükûmetin bir zafiyeti olduğunu beyân etmektedir. Balkan Savaşı mağlubiyetinin sebeplerinden birisi de, hükûmetin tutumudur (Abdullah Cevdet 1328a: 1250).

Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti'nin ilk başkentlerinden olan Edirne'nin kaybı, Osmanlı toplumunu çok derinden etkilemiş ve aydınları da yaralamıştır. Bu mağlubiyetin tahlili, daha o dönemde yapılmaya başlamıştır. Bu tahlillerden ikisini Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'da tanıtmaya değer görmüştür. Bunlardan biri; Kamran ve Celadet Bedirhan'ın "Edirne Sükûtunun İçyüzü" ve diğeri Faik Ali'nin "Elhan-ı Vatanı"dır.

Balkan Savaşları, Osmanlıların beklemediği, ummadığı ve hazırlıksız olduğu bir anda patlak vermiştir. Mevcut hükûmetin herhangi bir tedbiri olmadığı gibi, savaştan önce iyi niyet göstergesi olarak Rumeli'deki ordunun önemli bir miktarı da terhis edilmiştir. Balkan Devletleri, iyi hazırlanmış bir plânı tatbik etmişlerdir. Buna mukabil Osmanlı Devleti'nin plânı, savaşı ilânından ancak on beş gün sonra hazırlanmış, ancak düşman her ihtimâli göz önüne aldığından uygulanmamıştır.

Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'ne sınır, 6 saatlik mesafeye kadar olan yerleri boşaltmış ve bütün yolları askerî ulaşıma hasretmiştir. Halbuki Osmanlılar, sınırdaki bu hareketlerin farkına varamamışlardır. Savaş başlayınca milyonlarca kişi yollara dökülmüş ve Türk Ordusu'nu hareketsiz bırakmıştır. Merkezin Edirne, Yanya ve İşkodra ile bağlantısı kesilmiştir. Sınırdaki askerler, yardım, silah ve asker gelmediğinden ya kırılmış ya da teslim olmuştur. Yollara dökülen muhacirler ise, açlık, sefalet yol şartları ve düşmanların soygun amaçlı saldırıları sonucunda yarı yarıya kırılmıştır. Geri kalanlar ise İşkodra'dan İstanbul'a tüm ulaşım ağını tıkamıştır. Balkan Devletleri'nin orduları, muhacirleri Osmanlı ülkesine sevk etmiştir. Muhacirler, Doğu Trakya'yı doldurmuştur. Edirne ve İstanbul arasına yerleştirilen muhacirler, açlık, sefalet ve hastalıktan mahvolmuşlardır. Osmanlı Devleti, bırakın savaşmayı, bu mahvolan insanlara yiyecek sağlamaya dahi muvaffak olamamıştır.

Aslında böyle bir durum tahmin edilebilmektedir. Ancak ne devleti yönetenlerin ve ne de orduyu idare edenlerin, bu felakete karşı tedbirleri yoktur. Bu hatanın bedelini milyona yakın insan hayatı ile ödenmiştir.

Edirne'de toplanan muhacirler, Balkan Devletleri'nin ordularının bu şehri kuşatması ile yeni bir faciaya sebep olmuşlardır. Yolda bıraktıkları servet ve yiyecekleri düşmanlara yararlı olmuş, şehir ise bu yeni konukları yüzünden açlığa sürüklenmiştir. Muhacirlerin, felaketinden askerler sorumlu değildir. Askerler için gerekli altyapıyı oluşturmayan, gerekli plânlamayı yapamayan mevcut iktidardır (Abdullah Cevdet 1329c: 1613-1614).

Balkan Savaşları, Osmanlı toplumunu derinden etkilemiştir. Bu savaşta, Edirne Savunması özel bir yer tutmaktadır. Zira Osmanlı Devleti'nin ilk başkentlerinden olan bu şehrin, Osmanlı Tarihi'nde önemli bir yeri vardır. Edirne'nin düşüşü, Osmanlıları yaralamış ve onurlarını kırmıştır. Bu yenilginin sebepleri, İctihad'da da tahlil edilmiştir.

Edirne, dört bir yandan kuşatıldıktan sonra, devamlı muhasara ve bombardıman edilmiştir. Şehrin civarındaki tabyalar düştükten sonra, bombardıman ile harabeye dönen Edirne, açlıktan, hastalıktan ve sefaletten yok olmaya yüz tutmuştur. .Şehir kumandanı Şükrü Paşa, savunmanın mümkün olmadığını anlayınca İstanbul'a başvurup, teslim olma izni istemiştir. İstanbul'un izin vermesinden sonra, Şükrü Paşa önemli noktaları tahrip etmiş ve harabe haline gelen şehri teslim etmiştir. Bulgarlar, şehre girince askerleri katle başlamış, sivil halka da akla hayale gelmeyen zûlümler yapmıştır. Bulgar askeri, disiplinsizlik içinde birçok katliamlar gerçekleştirmiş ve sağlam kalan yerleri yağmalamıştır. Müslüman halka karşı zalimâne hareket etmişlerdir. Kaçabilenler, İstanbul yolunu tıkamıştır. Asıl yok edilen ise, Türk Milleti'nin onurudur (Abdullah Cevdet 1329c: 1615).

Balkan Savaşları, Türk Milleti'ne millet olma şuurunu kazandırmıştır. Faik Ali, Darü'l-fünûn'da yaşadığı bir olayda, Balkan Savaşları'na katılan ve sağ salim geri dönen öğrencilere kötü muamele edildiğini, askere gönüllü katılarak ülke savunmasına gitmelerinin Darülfünûn idaresi tarafından "halt etmek" olarak nitelendirildiğini nakletmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, bu olaydan Osmanlı toplumunda vatanperver insanların takdir edilmediği ve millî şuurun teşekkül etmediği sonucunu çıkarmaktadır (Abdullah Cevdet 1329c: 1616).

Balkan Savaşları esnasında, Balkanlardaki Müslüman olan unsurlardan Arnavutlar, gerek isyân ederek, gerekse bağımsızlık için mücadeleleri ile Osmanlıcılık fikrine ve İttihad-ı İslâm düşüncesini de sükûta uğratmışlardır. Bu noktaya dikkat çeken Dr. Abdullah Cevdet, Arnavutların ihânetinin bir alın yazısı , bütün Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin Osmanlılardan ayrılmalarının tarihin bir gereği olduğunu yazmaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, Avrupa'dan yayılan fikirlerin Balkan Devletleri'nin etkilemesini ve bunları, Osmanlılar aleyhine kışkırtmasının karşısında tek çıkar yol olarak Batılılaşmayı önermektedir (Abdullah Cevdet 1329d: 1786).

Dr. Abdullah Cevdet, ülkelerini sevenlerin yanında dinini sevenlerin de vatan savunmasında görev alması gerektiğini düşünmektedir. Darü'l-İslâm olan Osmanlı ülkesini saldırıya uğraması karşısında, dini siyasete alet edenlerden hiçbirisinin Çatalca'daki savunma hattında görülmediğini, İstanbul'da tevekkülle yeni efendilerini beklediklerini söylemektedir. Halbuki askerler, bunlardan cepheye gelmelerini ve halkı ülke savunmasına teşvik etmeleri istemişlerse de bunlar bu vazifeyi ifada kusur etmişlerdir.

Dr. Abdullah Cevdet, kendisinin bu savunma hattında neden görev almadığının sorulabileceğine dikkat çekmektedir. Zira o ve diğer vatanperver arkadaşları, o sırada vatan haini ve düşman iş birlikçisi olarak İstanbul Merkez Komutanlığı'nın bodrumlarındaki zindanlarda bulunmaktadır (Abdullah Cevdet 1329d: 1787).

Ali Kami, Raif Necdet tarafından kaleme alınan "Üfûl" adlı eseri tanıttığı İctihad'da yayımlanan bir yazıda, bu eserin takdire şâyan olduğunu belirtmektedir. Söz konusu eser, Balkan Savaşları'nda Edirne'nin kuşatılması ve sükûtunu ele almaktadır. Bu eser, bir tarih değil bir hasbıhâldir. Edirne'nin kuşatılması ve sükûtunu bir subay gözüyle anlatmaktadır. Bu eserde, bir yüzbaşının Edirne'de görevlendirilişi, İstanbul'dan ayrılışı, kadınlar tarafından uğurlanışı, Edirne'ye varışı, Edirne'nin tasviri, Edirne'nin Bulgarlar tarafından kuşatılması ve şehrin sükûtu hazin bir şekilde anlatılmaktadır (Ali Kami 1329e: 2103-2106).

Cenab Şehabeddin, Celal Nuri'nin neşrettiği "Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye" ve "Mukadderât-ı Tarihiye" adlı iki eser hakkında İctihad'da yayımlanan bir mektubunda, bu eserleri herkesin mutlaka okuması gerektiğini yazmaktadır. Balkan Savaşları'nın bir ilahî ikaz olduğunu söyleyen Cenab Şehabeddin, savaşta ülkeler kaybetmenin ruhları da küçülttüğünü belirtmektedir. Rumeli'nin kaybının, fetihten itibaren başlayan bir süreç olduğuna dikkat çekmektedir. Bizans'ı yıkanın, medeniyetleri yok edenin çağa ayak uyduramama olduğunu söylemektedir. Rönesans'ın Bizans'tan kaçan ulemânın ürünü olduğunu söyleyen Cenab Şehabeddin, Süleyman Şah ve

Ertuğrul Gazi'nin Anadolu'da Türk Medeniyeti'ni teşkil ettiklerini yazmaktadır (Cenab Şehabeddin 1328: 1198).

Balkan Savaşları, İctihad Dergisi'nde birçok vesile ile ele alınmıştır. Köprülüzâde Mehmed Fuad, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Lüleburgaz ve Komanova yenilgilerinden sonra Türk milletinin, başına gelen musibetlerin sebeplerini araştırmaya başladığını haber vermektedir. Halk kahvelerinden seçkin salonlarına kadar birçok yerde, bu konu konuşulmakta ve bazı sonuçlara varılmaktadır. Bunlar göre Balkan Savaşları'nda yenilgiler, yönetici ve ulemanın dinsizliğinden, kıyametin yaklaşmasından, Kur'an'ın hükümlerinin kalkmasından, Batının fikrî gelişiminden, Balkanlardaki milletlerin manevî inkişâfından, Türklerin milliyet fikrinden yoksunluğuna kadar birçok sebepten kaynaklanmaktadır.

Seçkin aydınlar ise aynı konuda farklı fikirler ileri sürmektedir. Onlara göre yenilgiler, ferdî ve sosyal çöküşten ortak hayatın kötülüğünden, kadının ailedeki durumundan, okul ve medreselerdeki eğitimden, idarî zaaflardan, iç ve dış siyasetin yanlışlığından kaynaklanmaktadır.

Bu sebeple basında, eğitim ve öğretim, kadın, ordu, siyaset, içişleri, milliyetsizlik, millî fikirden mahrumiyet konularında boş yere yayılan bir sürü makale yayımlanmıştır.

Köprülüzâde Mehmed Fuad, toplumun hayat tarzı ve içeriğini bilmeyen, sosyal bilimlerde hiç ilgisi olmayan kişilerin, sosyoloji adına peygamberâne hükümler vermesini garip olarak nitelendirmektedir. Ancak basın, bu yayımlar ile mevcut içler acısı hali, köylere ve kasabalara varıncaya kadar gündeme getirmekle önemli bir iş yapmıştır. Bu arada Balkan Savaşları'nda millî felaketi ele alan kitaplar neşredilmiştir. Bu eserlerde, Avrupa'nın Türkler hakkında takip ettiği sömürgeci siyaset, Akdeniz'in uluslararası durumu, Anadolu'nun mevcut durumu, Balkan sahasındaki nüfûz kavgası, Türklerdeki millî his yoksunluğundan bahsedilmektedir. Köprülüzâde Mehmed Fuad, bunları millî eserler olarak nitelendirmekte ve örnek olarak da Celal Nuri'nin "Mukadderât-ı

Tarihiye", "Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye", "Kadınlarımız", "İttihad-ı İslâm" ile Haşim Nahid'in "Türkiye'nin Necât ve İ'tilâ Yolları" adlı eserlerini zikretmektedir. Köprülüzâde Mehmed Fuad, halihazırda tenkit geleneği olmadığından, bu eserlerin ciddi bir ilmî tenkidinin yapılmadığından yakınmaktadır. Gerçi bazı Ermeni gazetelerinde Celal Nuri tenkit edilmişse de, çoğunluk olayların farkında bile değildir (Köprülüzâde Mehmed Fuad 1329:1960).

Haydar Kemal, İctihad'da yayımlanan bir tenkit yazısında Balkan faciasının tüm milleti hüzne gark ettiğini belirtmektedir. Ancak bu faciadan hiç ders alınmadığına da dikkat çekmektedir (Haydar Kemal 1329: 1310).

Ali Kami, Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Hafiz Hakkı Bey'in "Bozgun" adlı eseri ile dikkatini Türk Ordusu'na çevirmiş ve bu konuda bir yazı kaleme almıştır. Balkan Savaşları münâsebetiyle Hafiz Hakkı, Türk Ordusu'nun bozgununun sebeplerini tahlil etmektedir. Zira okullar açılıp subaylar yetiştirilmekte, silah veya cephane imâl veya ithâl edilmektedir. Sefer sırasında milyonlarca askeri sınıra yollayan Türk Milleti, milyonlar harcadığı bu orduların tek kurşun atmadan bozguna uğramasının, vatanı, kadın, çocuk vatandaşların düşmana teslim etmesinin sebeplerini merak etmektedir. Çünkü dünyanın en şerefli ordularından birisi olan, geçmişi şan ve şerefle dolu olan Türk Ordusu'nun bozgununda bazı sebepler vardır. Binbaşısı Hafiz Hakkı Bey bunları ortaya koymaktadır.

Bunlardan birincisi, savaş yapan askerde çeşitli sebeplerden dolayı meydana gelen yılgınlıktır. Yılgın askerin düştüğü olumsuzluk bir hastalık gibi orduya yayılmakta ve orduyu dağıtmaya başlamaktadır.

İkincisi, açlık, susuzluk, ölüm gibi etkenler tesiriyle, en sağlam sinirli askerlerin bile zaman içinde sinirleri harap olmaktadır. Bu sinirleri harap olmuş insanlar, tehlike anlarında kara haberlere çabuk inanmakta, hayalperest bir durum almaktadır. Yalan şaiyalar, en sağlam karakterli askerleri bile

etkilemektedir. Arka saflardan işitilen birkaç el silah sesi, at kişnemesi, ufak bazı gürültüler bozguna yol açmaktadır.

Hafiz Hakkı Bey, yılgınlık ve sinir bozukluğunun tedavisi olmadığına dikkat çekmektedir:

> "..Şüphesiz maraz, verem gibi kâtil, fakat verem gibi kâbil-i şifadır. Veremin nasıl muayyen bir ilacı yoksa, bunun da öyle. Ordunun bünyesi bozuksa serum nevinden olarak ona ne kadar kuvve-i manevîye zerk etseniz beyhûde. Bu sebeple muharrir tedaviye esastan başlamak lâzım geleceğini gösteriyor.
>
> Milletin erkek ve kadınlarından görülen miskinlik, cılızlık, sinirlilik, kolera, veba gibi hastalıklardan ziyâde memleketin hayatı namına bir tehlikedir. Kolera içün senede İstanbul'dan binlerce sarf eden hükûmet, ondan bin kat mühellik olan bozgunluğun- milletin asabını, kanını kemiren- mikroplarını temizlemek içün uğraşmazsa istikbâlin müdhiş tehlikelerinden gaflet etmiş olur.
>
> Bütün efrad-ı milletin bir istikbâl harbine göre fikrî ve manevî terbiyesi de, bozgunluğun en mühim davalarındandır. Muzafferiyetin en birinci şartı fedakârlıktır. Fedakârlık vatan muhabbetinden, Allah korkusundan, iman kuvvetinden doğar.
>
> Allahı'nı bilmeyen, vatanından değil, köyünün hududundan gâfil bulunan, dini imanı ancak babadan miras kalmış bir gölgeden ibaret kalan kadınlar için bugünkü harplerde bozgunluk mutlaktır." (Ali Kami 1330i:431-432).

Ali Kami, Balkan Savaşları'nda yaşanan bozgun konusunda kaleme aldığı yazısında, milletin yılgınlık içinde bulunduğunu ve özgüvenini kaybettiğini belirtmektedir. Bu sebeple, kişilere vatan ve millet sevgisinin aşılanacağı yerin ana ocağı olacağına dikkat çekerek, ailenin direği olan kadınların bu duygularla dolu olarak yetiştirilmediği müddetçe, bunların

evlatlarına bu duyguları aşılayamayacaklarını ifâde etmektedir. Bu yüzden topluma aileden başlamak suretiyle bir dinamizm kazandırılmalıdır. Bu dinamizm kazandırıldığı zaman, bozgunların ve yenilgilerin sonu gelecektir kanaatini dile getirmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Balkan Savaşları esnasında hükûmetin yeterli gayreti göstermediğini düşünmektedir:

> "Yeni kabine ise harbi, şerefli bir safa-i nihâiye ile kapamak ve 'Edirne'yi istirdat etmek vaadiyle gelmişti. Nazım Paşa'nın, Çatalca'da kuru ekmek bulamayan ve çamur içinde aç çıplak titreyen bîçare askerlerimizin gözleri önünde taam salonuna kalb olunan bir yataklı vagonda şampanya şişeleri patlatarak, 'Tokatlıyan' lokantasında hazırlanmış nefis taamlarla karnına ve karnasına ziyafet çekmekte olması, memleketin ekser münevver zevâtını İttihadçı diye, merkez kumandanlığında tevkif etmesi efkâr-ı umumîyeyi kendinden ve kabinesinden teneffür ve İttihad ve Terakki kabinesine meylettirmişti" (Abdullah Cevdet 1918c:2772).

Dr. Abdullah Cevdet, Harbiye Nazırı Enver Paşa ile yaptığı mülakâtta, askerlik hizmetinin iki seneye indirilmesinin sebeplerini sormuştur. Enver Paşa cevabında, orduya katılanların sivil hayattaki işlerini terk ettiğini, bu durumun iktisadî hayata zarar verdiğini söylemektedir. Enver Paşa, askerlik süresinin iki yıla indirilmesi ile askere gidenlerin sayısının artacağını belirtmektedir. Enver Paşa, askerlik süresinin iki yıldan daha fazla azaltılmasının sakıncalı olduğunu, bir askerin iki senede yetişeceğini, bunların kendinden sonra gelen acemi erleri yetiştireceğini söylemektedir. Askerlerin iki ay izini olduğu dikkate alınırsa, aslında askerlik süresi 20 aya inmektedir. Askerlik süresinin iki yıla indirilmesi sonucunda askerler, evlerindeki işlerinden geri kalmayacaklardır.

Dr. Abdullah Cevdet, Enver Paşa'ya iki yılda tam bir asker yetiştirilip yetiştirilemeyeceğini sormuştur. Enver Paşa cevabında, iki yıllık sürenin askerin iyi çalıştırılması halinde yeterli olacağını belirtmektedir. Örnek olarak ordu alfabesi sayesinde hiç okuma yazma bilmeyen bir köylü er, on beş gün içinde okuma yazma öğrenmektedir. Ordu talimatları ve nizâmnâmeleri, bu ordu alfabesi ile yazıldığından anlaşılması daha kolay olacaktır. Enver Paşa, asker ocağının, halkın okulu olacağına inanmaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, Fransa'nın askerlik süresini iki yıldan üç yıla çıkardığı bir dönemde askerlik süresinin iki yıla indirilmesinin mantıklı olup olmadığını sormuştur. Enver Paşa cevabında, Fransızların ordularını Almanlara göre ayarladığını, Almanya'nın kalabalık ve askerlik süresinin 2 yıl olduğundan, Fransa'nın daha güçlü olmak için bu çareye başvurduğunu söylemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, ordudaki ıslâh sebebiyle askerlerin daha uzun bir sürede eğitilmelerinin gerekip gerekmeyeceği hakkındaki sorusuna Enver Paşa, iki senenin yeterli olacağı cevabını vermiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, Enver Paşa'ya Trablusgarb deneyiminin askerlik süresinin azaltılması hakkındaki kararına etki edip etmediğini sormaktadır. Enver Paşa cevabında, Trablusgarb'taki deneyimsiz ve eğitimsiz Arapları kısa bir sürede eğitmesinin, bu kararda müessir olduğunu kabul etmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, Enver Paşa'ya "tabur okulları" projesinin akıbetini sorduğunda, bu deneyimin başarılı olduğu cevabını almıştır. Sözkonusu okullarda, temel ziraat, dinî bilgiler ve sıhhî bilgiler öğretilmektedir. Özellikle fennî ziraat uygulamaları öğretiminde, büyük bir başarı gösterilmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, ordudaki Alman subaylarının Almanca bilmeyen subay ve askerle ilişkilerinin durumunu sorduğu zaman Enver Paşa, Alman subayların Türkçe öğrendiği ve Türkçe bilmeyenlerin yaverleri yardımıyla Türk subay ve askerlerle anlaştığı cevabını vermiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, ordu islâhı için ek tahsisât gerekip gerekmediğini Enver Paşa'ya sormuştur. Enver Paşa cevabında, ek tahsisât isteyeceğini, bu ek

tahsisâtla cephane ve silahları yenileyeceğini, kumandan sayısını ve subay adedini azaltacağını, tasarruf tedbirleri uygulayacağını, israfı kaldıracağını söylemiştir. Dr. Abdullah Cevdet, Enver Paşa'ya askerlik eğitimin okullarda verilmesi konusunda ne düşündüğünü sormuştur. Enver Paşa cevabında, "Gençlik Nizâmnâmesi" adı altında proje hazırladığını söylemiştir. Bu projede, tüm okullara askerlik dersi konulacağını, okullara yeterli subay, silah ve cephane verileceğini belirtmiştir. Kışlalardaki erlere ziraî, sıhhî eğitim, okuma-yazma ve hesap bilgisi yanında, bünyece zayıf erlere sağlık hizmeti verileceğini ifâde etmiştir. Böylece asker kaybının azalacağı, sağlıklı ve kuvvetli askerler yetiştirileceğini anlatmıştır. Enver Paşa, ayrıca ordu mensuplarının maaşlarının çok az olduğunu, düzenli ödenemediğini, emekli, dul ve yetim maaşlarının verilmediğini ve en kısa zamanda bu durumu düzelteceğini ifâde etmiştir (Abdullah Cevdet 1330f:45-50).

Binbaşı Hafız Hakkı moral değerlerinin öneminden bahsettikten sonra, millette vazife şuurunun teşekkül etmediğine dikkat çekmektedir. Türk aydını, gerek moral değerleri vermekte ve gerekse de gençlere vazife şuurunu aşılmakta üzerine düşen görevi tam olarak ifâ etmekten uzaktır:

> ".... Şu seferberlikte kime askerliğinden bahsettimse, ya kurtulduğunu ya da kurtulamadığını söyledi. Yazık ki bunun bir vazife olduğuna zihinler alışmaktan henüz pek uzaktır. Vazife ifâ olunur, ondan kurtulmak olmaz. Hele kurtulmağa çalışmak yani vazifelerin en büyüğünden, en âlisinden kaçmak... Tahfiz ederek söyleyeceğim; Büyük cinayettir." (Ali Kami 1330i: 432).

Anlaşıldığı üzere gençler, askerlik görevini bir yük addetmektedir. Bu sebeple, gençler fırsat bulunca bu görevden kaçmanın çarelerini aramaktadırlar. Halbuki Çeşitli eğitim metotlarıyla gençlere görevleri öğretilmeli ve bunları hakkıyla yerine getirilmeleri öğütlenmelidir.

Binbaşı Hafız Hakkı Bey, bozgunların ekseriya geceleyin olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple gece tâlimi gerekmektedir. Ancak gece tâlimine

gereken önem verilmemektedir. Geceleyin nöbet bekleyen asker, hayalinde bir çok tabiî olayı düşmanın hareketi zannetmektedir. Bu sebeple, askere geceleyin tabiî olaylarla düşman hareketlerini ayıracak eğitimin verilmesi lâzımdır (Ali Kami 1330i: 433).

Görüldüğü üzere, Balkan Savaşları'ndaki yenilgiden ötürü, Osmanlı aydını kendini ve sistemi sorgulamış ve yeniden yapılandırma konusunda çok ciddî tartışmalar yapmıştır. Bunun sonucunda toplumsal bir revizyona gidememişse de, bu yolda önemli gayretler sarf etmiştir.

3.-Birinci Dünya Savaşı

Celal Nuri, "İttihad-ı İslâm" adlı eserinin önsözünün İctihad'da yayımlanan kısmında, XX. yüzyılın eski yüzyıllardan farklı olduğunu, bu yüzyılda yeni meselelerin doğduğunu ve dünyanın yeni bir "dünya çapında savaşa" hazırlandığını söylemektedir. Sömürgeleştirilmiş milletlerin bağımsızlık istediklerinden ve emperyalizmin içerik değiştirdiğinden bahsetmektedir. İngilizler ve Fransızlar gibi milletlerin ihtiyarladığını ve yerlerini Japonlar ve Çinliler gibi milletlerin yeniden doğuşuna bıraktıklarını anlatmaktadır. Artık uluslararası ilişkilerde siyaset değil, ekonomi ön plâna çıkmaktadır.

Celal Nuri, Batının Doğuya baskı yaptığını ve buna tepki olarak Doğuda irticaın başladığını belirtmektedir. Bu irtica, Doğuda bir inkılâba yol açabilecek niteliktedir. Son zamanlarda Doğu ve Batı arasındaki ilişkilerin analizleri yapılmaktadır. İslâm Dini'nin bu ilişkilerde oynadığı rol belirlenmektedir. Müslümanların amaçları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Celal Nuri, Doğunun Batıya yetişebilmesi için lokomotif gücün İslâm olduğuna inanmaktadır.

Celal Nuri'ye göre İttihad-ı İslâm (Pan-İslâmizm), Avrupa'ya yetişmek için tek yoldur. Zira Doğunun geri kalmasına İslâm Dini değil, gelenek sebep olmuştur. Müslümanlar, İslâm dinine mensup oldukları için İslâm ile ilgili gerekleri anlamakta ve kavramakta güçlük çekmektedirler. Halbuki Avrupalılar, dışarıdan İslâm Dünyası'nın potansiyel gücünü kolaylıkla tefrik

etmektedirler. Celal Nuri, İslâm Dünyası'nın karşısında bir uluslararası ittifak olduğuna inanmaktadır. Bu ittifak, İslâm Dünyası'nı iki ana noktadan tehdit etmektedir. Bunlar, siyaset ve ekonomidir. Bu sebeple İttihad-ı İslâm prensibi, bu iki nokta üzerinde yükselmelidir.

Avrupa'nın İslâm Dünyası üzerine yönelttiği politikalar, emperyalizm olarak tanımlanmaktadır. Halihazırda İslâm Dünyası, İngiltere, Fransa, Rusya, Hollanda, Almanya, İtalya, Japonya ve Amerika emperyalizminin tehdidi altındadır. Emperyalizmden kurtulmak ve İttihad-ı İslâm prensibini bütün İslâm Dünyası'nda tesis etmek isteniliyorsa, Avrupa'nın çok iyi anlaşılması, Avrupa Devletleri'nin siyasetlerinin anlaşılmasını temin etmek ve kararlılık göstermek gerekmektedir.(Celal Nuri 1328b. 1177-1178)

İctihad Dergisi çevresi, Osmanlı Devleti'nin uluslararası politika alanındaki faaliyetlerini yetersiz bulmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, Akabe Meselesi'nde Türk askerlerinin İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne baskısı sonucu savaşmadan geri çekilmelerine yol açan tutumunu tenkid etmektedir[1] (Abdullah Cevdet 1906i: 177-178).

Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti'nin İran gibi Müslüman bir devlet ile sınır anlaşmazlığı içinde bulunmasını yadırgadığını, İslâm ülkelerinin dayanışma içinde olmaları gerektiğini düşünmektedir(Abdullah Cevdet 1906k; 1).

Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti'nin Girid hakkında yürüttüğü uluslararası politikayı, burasının bir Hıristiyan Yunanlı vali ile Yunanistan'a bağlı bir Osmanlı vilâyeti haline getirilmesini akılcı bir siyaset olarak görmediğini beyan etmektedir.(Abdullah Cevdet 1909b: 349-350; Abdullah Cevdet 1909c: 358-359)

İctihad, Birinci Dünya Savaşı sırasında sıkı bir sansür uygulamasına maruz kalmıştır. İctihad, sansür sebebiyle sadece kendisinin kapatılmasına

[1] Bu eleştiri, Brezilya'da yayımlanan bir dergide yayımlanmıştır. Abdullah Cevdet 1906m: 18

değil, aynı düşünceyi paylaştığı gazete ve dergilerin kapatılmasına da tepki göstermiştir. "Türkçe İstanbul" gazetesi 30 Kanun-ı Evvel 1919 tarihli sayısında, "Zat-ı Şahane'ye Açık Arıza" başlıklı makalede, Cihad ilânı esnasında gösterdikleri basiretsizlik ve hatalardan ötürü İttihad ve Terakki döneminin eski Şeyhülislâmı Hayri Efendi ile Mezâhib Nazırı Haydar Molla Efendi'yi suçlamıştır. Bu sebeple, "Türkçe İstanbul" gazetesi beş gün süreyle tatil edilmiştir. İctihad Dergisi de, "Türkçe İstanbul" gazetesinin ayrıntılı bir şekilde yazdığı konuyu, 130 numaralı sayısında "Cihad ve İctihad" [1] unvanlı makalede özet halinde yayımlanmıştır. Makalenin kısaca konusu şudur: Mardinli Ebulula Bey, Montrö şehrinde bir sinemada, Adliye Nazırı Rıza Tevfik ile Fetva Emini Haydar Molla Efendi'nin ayakları altında İngiliz ve Fransız bayrakları olduğu halde, Cihad-ı Mukaddes fetvası okuması manzarasını seyretmiştir. Bu manzara bütün Avrupa sinemalarında filmlerden önce gösterilmektedir. Rıza Tevfik Bey, halihazırda Adliye Nazırlığını deruhte etmektedir. İctihad, hükûmeti işgal altındaki İstanbul'da yaptığı bu seçimden dolayı tebrik etmektedir (Bir Temaşa 1919: 2908).

Dr. Abdullah Cevdet, İranlı Şehzade Şeyhür-Reis'le yaptığı mülakâtında, ne Birinci Dünya Savaşı'nın İslâm Dünyası üzerindeki tesirlerinin ne olacağını sormuştur. Şehzade Şeyhür-Reis, ilân edilen Cihad-ı Ekber'in Müslümanların uyumakta oldukları uykudan uyanmalarını sağlayacağına inandığını belirtmiştir. Ona göre, cihad, İslâm'ın ilk esasıdır. Ancak uzun zamandır Müslümanlar, yaptıkları savaşların dinî niteliğini unutmuşlar ve bunları gayesiz savaşlar haline dönüştürmüşlerdir. Şehzade Şeyhür-Reis, halihazırda Hilâfet makamı orijinli cihad ilânının İslâm Dünyası'nda bir birliğe yol açacağını düşünmektedir (Abdullah Cevdet 1330f: 450).

Ancak cihad ilânı konusunda, İslâm Dünyasında gerek Şehzade Şeyhür-Reis'in ve gerekse İttihadçıların beklediği tesir uyanmamıştır. İran'da cihad çağrısı beklenen etkiyi uyandırmamıştır. Cihad çağrısına rağmen Araplar,

[1] Söz konusu makale için bkz. Abdullah Cevdet 1918e:2791-2794.

ayaklanmaktan geri duramamışlardır. Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan İngiliz, Fransız ve Rus ordularında çok sayıda Müslüman vardır.

Dr. Abdullah Cevdet, Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Çanakkale ve Sarıkamış muharebe ve harekatları hakkındaki görüşünü, İctihad'da yayımlanan bir yazısında dile getirmektedir:

> "... Mecmuamızın çıkmadığı son dört sene esnasında bir takım feci', diğer takımı mes'ud bir çok vakaların şahidi olduk. Feci' hadiselerin en feci' ve bedbahttı, memleketimizin en zinde en güzide dört yüz bin evlâdını öldüren 'Çanakkale' mühimmesidir. 'Alman' generallerinden 'Liman Fon Sanders' cenâplarının kumandası altında idare olunan bu mühimme, bu suretle, zaten mahdut olan kuvve-i seferiyemizi yarı yarıya tenzil etmiş, memleketimizin genç ve münevver sınıfını ortadan kaldırmış oldu. İkinci derecede feci' ve hüsran-engiz vaka ise, yüz elli bin kahraman evlâdımızı yutan ve Sarıkamış'ı perişan askerlerimizin kanıyla 'Kızılkamış'a tahvil eden 'Sarıkamış Taarruzu' dur. Bu taarruzun icrası emrini alan ve o zaman Kafkas ordusu kumandanı bulunan sadr-ı nâzır Ahmed İzzet Paşa, taarruzun icrası halinde ordunun uğrayacağı azîm felaketi yakinen ve katiyyen görmüş olduğundan başkumandanlık vekâletinin verdiği bu emri icradan imtinâ' ve istifa etmiş ve bunun üzerine taarruz bizzat kumandan vekili genç generalimizin kumandası altında icra edilerek, hem 150.000 Anadolu evlâdının bilâfaide şehâdetine, hem de vilâyet-i şarkiyemizin düşman askeri tarafından çiğnenmesine sebebiyet vermiştir." (Abdullah Cevdet 1918b: 2763).

Dr. Abdullah Cevdet'in İctihad'ın savaş sebebiyle tatil edildiği ve ancak padişahın değişmesi, İttihad ve Terakki iktidarının gücünün kırılması sayesinde tekrar yazdığı İttihadçıların ülkeyi ve savaşı iyi idare edemediklerini örnekler ile ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir.

Kazım Karabekir Paşa, İctihad'da yayımlanan bir mülakâtında, ordunun görevini şu şekilde tanımlamaktadır:

> " Biz askerlerin, vazifemiz sizlerin göstereceğiniz, yolda düşmanlara göğüs germek ve millete siper olmaktır." (Abdullah Cevdet 1923d: 272)

Kazım Karabekir, orduyu sivil yönetimin göstereceği doğrultuda hareket eden bir tarzda tasvir etmektedir. II. Meşrutiyet döneminden beri Türkiye'de hakim olan ordunun, siyasete yön verici rolünü kabul etmediği anlaşılmaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, Balkan Savaşları esnasında da, halihazırdaki Büyük Savaşta düşürülen duruma benzer durumun olduğunu söylemektedir. Balkan Savaşları'nda düşmanlar, Çatalca hattına kadar ilerlemişlerdir. O zaman Osmanlılar bu düşmanları, kanlı düşmanları olarak kabul etmektedirler. Kendini bu düşmandan korumayı vaat edenlere canla sarılmaktadırlar. Bu korunmayı vaat edenlere, Birinci Dünya Savaşı'nın dördüncü yılında halkın bakış açısı oldukça değişmiştir:

> "... Halk, şimdi resmî düşmanda âdeta bir muncî bir dost görüyor. Millet, kendisinin en ziyâde dostu, hamisi olmak lâzım gelen dünkü vükelâsının, ümerâsının ekserinde birer soyguncu şahsiyet, zerre kadar iman ve insâfı olmayan birer hırsız şahsiyeti görüyor, halk böyle his, böyle itikât ediyor. Mukaddes ve samdânî bildiğin fazilet ve insaniyet nâmına kasmederek söylüyorum, ki bu his, bu kanaat on yaşındaki çocuklardan seksen yaşındaki ihtiyar ve tahsil görmemiş şehirli ve köylü kadınlara kadar şâmil ve müteammimdir. Harbi ikâ' edenler, mahaza bol bol kese ve kasa doldurmak için muharebeyi idâme ve şimdiye kadar sulh-ı münferid yapmak fırsatlarını ihmâl etmişlerdir, diyorlar ve bunu açıktan açığa söylüyorlar. 'Sulh-ı umûm' şayiası zuhûr ettiği bir sırada büyük bir muamele-i ticarîyeye girişmek üzere bulunan bir tacir

> arkadaşına 'Pekiyi ama sulh-ı umûmî tehlikesi var!' diyebilen ve felâket-i umûmîyenin aliy-ül maşallah teâli devam edip gitmesini arzu eden imansız ve vicdansız mebusları intihâb değil, nasb ve tayin ettiren ve bunları ihyâ eden onlar değil mi? diyorlar." (Abdullah Cevdet 1918c: 2772).

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı toplumu üzerindeki etkileri, çok yıkıcı olmuştur. Dr. Abdullah Cevdet, Birinci Dünya Savaşı'na giren İttihad ve Terakki Cemiyeti hükûmetinin hangi beklentilerle iktidara getirildiğini ve kötü yönetiminden duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir:

> " Bizde harbi ilân ve şimdiye kadar idâme edenlerin, harbe hakikî ve pak bir lüzûm ve emel ile girmiş ve haysiyet ve muzafferiyetle işlerini ikmâl etmiş olmalarını can ü gönülden arzu ederim. Herkes de bu arzuya iştirâk ederdi." (Abdullah Cevdet 1918c: 2772).

Dr. Abdullah Cevdet, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti için iyi gitmediğini, ancak mevcut İttihad ve Terakki hükûmetinin savaş yönetiminde başarısız olduğunu söylemektedir:

> " Fakat iş tamamen makûs zuhûr etti. Vaktiyle pek mukaddes heyecanlar uyandıran 'İttihad' ve 'Teraki' kelimelerini istikradan, gayzdan titremeksizin halk işitemiyor, telâffuz edemiyorlar. Artık bu isim altında bu zavallıların muhterem ve mergup yaşamalarına imkân yoktur. Fakat kimseye diş ve hançer bilemesinler. Düşürülmüş değillerdir, düşmüşlerdir ve kendi kendilerini düşürmüşlerdir, hem de hiçbir hasımlarının yapmaya kıyamayacağı bir derecede zâlimâne ve sefilâne kendi kendilerini düşürmüşlerdir.
>
> Dünkü zamandarlar zümresi iyi bilsinler ki, bu sükûtları girdikleri harpte mağlup olacaklarını kestiremeyecek ve harpten sakınmak ve ind-el-hâce itilâf zümre-i düveliyesine, iltihâk etmek

vücûbunu anlayamayacak derecede fetânet ve dirâyet sahipleri olmadıklarından değildir.

Harbe girmek ve girmemek az çok ictihad ve hesap işidir; bunda yanılmak mümkündür. İctihad hatası, mucib-i ceza ve takip değildir. Fakat harbe başladıktan sonra dört sene alel-devam irtikâb edilen suistimallere, hırsızlıklara ne nâm vereceğiz? Bu facîyi ve şenayiî nasıl te'vil ve tefsir edebiliriz?" (Abdullah Cevdet 1918c: 2773).

Dr. Abdullah Cevdet, İttihatçıların savaştaki tutumunu, öleceğini bildiği hastaya para hırsı ile tedaviye devam eden doktora benzetmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girerken ilân ettiği "Cihad-ı Mukaddes" ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. Dr. Abdullah Cevdet, yaklaşık iki milyon Müslüman'ın kanına mâl olan "Cihad-ı Mukaddes"ten Enver Paşa ile Şehülislâm Hayri Efendi'nin birinci derecede sorumlu olduklarını belirtmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet'e göre, "Cihad-ı Mukaddes" ilân edebilmek için kafirlerin din-i mukaddes yerlere, İslâm ülkesine veya Müslümanlara kastı, taarruzu ve tecavüzü gerekmektedir. İkinci olarak cihada davet olunan Gayri Müslim hükûmetlerde yaşayan Müslüman halk, Darü'l-Harp'te yaşadığından birçok ibâdet ile cihad çağrısına icâbetten de münezzehtir. Halbuki ne İslâm ülkelerine, ne din-i mukaddeslere ve ne de Müslümanlara taarruz, tecavüz ve kasıt söz konusu değildir. Birinci Dünya Savaşı, Gayri Müslim ülkeler arasında vukû' bulmakta olup, Osmanlı Devleti'nin taraf olmasını gerektirecek bir savaş değildir. Ayrıca cihad çağrısına uyması beklenen, İngiliz, Fransız ve Rus sömürgelerinde yaşayan Müslümanlar, bu cihada uymaya dinen mecbur değillerdir.

Dr. Abdullah Cevdet , bütün bu hususların Şeyhülislâm Ürgübî Hayri tarafından bilinmesi gerektiğini düşünmektedir. Zaten Osmanlı Devletinin savaştığı, cihad ilân ettiği İngiliz, Fransız ve Rus ordularında yüz binlerce

Müslüman, Türklere karşı savaşmıştır. Böylece cihad çağrısı hiç etkili olmamıştır. Düşman ordularındaki binlerce Hintli, Cezayirli, Tunuslu v.s. Müslüman Türklerin kurşunları ile hayatını kaybederken, onların attığı kurşunlar da Müslüman Türkleri yok etmektedir (Abdullah Cevdet 1918e: 2791).

İttihadçılar, "Cihad-ı Mukaddes"ten sonra en çok "Pan-Türkizm"e güvenmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, bunun sorumlusu olarak da Ziya Gökalp ile Ahmed Agayef'i görmektedir. İttihadçılar, Osmanlı Devleti savaşa girince Rusya'daki tüm Türklerin isyâna hazır bekledikleri zannı, Enver Paşa'nın Sarıkamış felaketi ile sonuçlanan "Turan" seferine de yol açmıştır. İttihadçılar, ancak savaşa girdikten bir yıl sonra bekledikleri isyânlar hâlâ çıkmayıp, Rus orduları Doğu Anadolu'yu çiğneyince gerçeği anlamışlardır.

İttihadçılar, yine bütün iyi niyetleri ile savaşa girince kapitülasyonları kaldırmışlar, millî ekonomi oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak bu "millî" şirketler, İttihadçıları rüşvetle etkisiz hale getirmiş ve halkı yokluğa sürüklemiş, stokçuluk, mütegallibelik yapmışlardır.

Dr. Abdullah Cevdet, bütün bunların sonucunda milyonlarca gencin Sarıkamış, Galiçya, Çanakkale, Gazze v.s. şehit veya yaralı düştüğünü, ailelerinin de burada mahvolduğunu söylemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, başkent İstanbul'un Üsküdar semtinde günde otuz bebeğin öldüğünü, bunun sayısının diğer zamanlarda bir adet olduğunu yazmaktadır (Abdullah Cevdet 1918e:2792-2794).

İctihad, Nüzhet Sabit tarafından Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından kaleme alınan ve ancak 1925'te yayımlanan bir yazıyı 173 numaralı sayıda neşretmiştir. Nüzhet Sabit, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni dünya düzeninin Galip devletler tarafından belirleneceğini söylemektedir. Savaşta yenilen Almanların, Avusturyalıların ve Türklerin siyasî gelecekleri Galip devletler tarafından çizileceğini beyan etmektedir. Nüzhet Sabit, Rusya'da kıyamete benzeyen sosyal hareketin ne zaman sona ereceğini, Almanya'daki

ihtilâl hareketlerinin geleceğini, Avusturya'daki millî hareketin gelişiminin ne olacağını merak etmektedir. Nüzhet Sabit, Birinci Dünya Savaşı sonunda, bir daha böyle dünya çapında bir savaşa sebebiyet vermeden önce uluslararası meseleleri çözümlemek için uluslararası bir zabıta gücünün teşkil edileceğini belirtmektedir. Nüzhet Sabit, bu zabıta gücünün hangi ülkelerden oluşacağını, sosyal ve siyasî esaslarını ne olacağını tecessüs etmektedir. Nüzhet Sabit, uluslararası sosyal esaslar oluşturulmadan uluslararası zabıta vücuda getirilemeyeceğini düşünmektedir.

Nüzhet Sabit, Avusturya'da sosyal hayatın çok kötü durumda olduğunu, dört senede milyonlarca insanın hayatının mahvolduğunu söylemektedir. Rusya ve Almanya'da şiddetli bir şekilde, diğer ülkelerde sessizce ve için için süren bu kargaşa ortamının sona erip ermeyeceğini anlamaya çalışmaktadır.

Nüzhet Sabit, insanlığın geleceği hakkında karar verme hakkının siyasetçilerin tekelinden çıktığını düşünmektedir. İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Fransa devlet adamı Clémenceau'nun temin edeceği barış, geçici olacağı kanaatini taşımaktadır. Ona göre gerçek barışı gerçekleştirecek olan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'dur. Ancak Wilson, gerçekleştirecek filozof kadrosunu kuramamıştır. Wilson'un gerçek barışı kurabilmesi için İngiltere, Fransa ve İtalya'nın başında birer filozof bulunması gerekmektedir. Ona göre Wilson'un teklif ettiği barışı, ancak bir filozoflar kongresi temin edebilecektir. Wilson'un bu arada Amerikan ticarî hükûmetine etkisinin ne olacağı da bilinmemektedir (Nüzhet Sabit 1925:3478-3479).

Nüzhet Sabit, Osmanlı Devleti'nin de Wilson prensiplerine güvenerek teslim olduğundan bahisle, Sevres'den çok önce Wilson'un prensiplerine İngiltere ve Fransa'nın hayat tanımayacağını tespit etmiştir.

4.-İstiklal Harbi

Dr. Abdullah Cevdet, İstiklâl Harbi'nin başarıyla tamamlanması üzerine, Büyük Zaferin ardından bir yazı kaleme almıştır. Dr. Abdullah Cevdet'e göre, bir Türk şehri ve hinterlandı tamamen Türk olan İzmir'e asker çıkarmak konusunda Yunanistan hatalıdır. Bu hatayı, Sevres Sulh Konferansı'nın bu yöndeki teklifini kabul eden Yunanistan Başbakanı Venizolos işlemiştir. Yunan askeri İzmir'e çıkarmakla, Yunanistan'ın "göbeğine bir kan musluğu" takmıştır. İzmir'e asker çıkarmadan önce 300 kuruşa 20 Yunan drahmisi karşılık gelirken, halihazırda 20 drahmi 69 kuruşa inmiştir. Yunanistan, Anadolu'yu işgal esnasında her görünür başarısıyla beraber, bir balçığın içine sürüklenmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, Türk ve Yunan halklarının medeniyet yolunda beraber yürümesini önerdiği, ancak 1897 yılındaki Girit hadisesinden beri Türk ve Yunan devletlerinin birbirleriyle mücadele ettiğini belirtmektedir. Yunan askerleri İzmir'e çıktıkları gün ve ertesinde, gerek Yunan askeri ve gerekse yerli Rumlar Türklere karşı korkunç muamelelerde bulunmuşlardır. Böylece Yunan, Anadolu'yu haksız yere işgal ettiği dünyaya kanıtlanmıştır. Dr. Abdullah Cevdet, Yunanlıların İzmir'i işgalini "ahmaklık" olarak nitelendirmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Yunanlara göre askerî ve teknik açıdan daha yetersiz olan, ancak yurdunu korumayı amaçlayan Türkler, her aşamada Yunanlara karşı başarı sağladığını ifade etmektedir. Türkler, ailelerini, evlerini ve yurtlarını korumaktadırlar. Yunanlılar, işgal ettikleri her yerde Türklere türlü işkencelerde, zalimâne davranışlarda bulunmuşlardır. Türkler, şeref, namus, hak ve hürriyet yolunda İzmir'e kadar ilerlemişlerdir. Yunanlılar, tamamen yakılmış, halkı katledilmiş bir Anadolu bırakmışlardır. Yunanlılar, Anadolu'yu terk ederken çok zalimâne davranmışlardır. Dr. Abdullah Cevdet, iyi yönetilen, mükemmel bir başkumandan ve genel kurmaya sahip olan Türk

ordusunun, Yunanlıların Anadolu'ya ait olmadığını anlattığını söylemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Yunanlıların kendi tarihlerinden ders almadığını belirterek, bir avuç Yunanlı'nın binlerce Persli'yi Marathon'da yendiğine dikkat çekmektedir. Zira Yunanlılar, kendi yurtlarını korumaktadırlar.

Dr. Abdullah Cevdet, Anadolu macerasına Yunan halkının bilinçli bir şekilde katılmadığına inanmak istemektedir. Ancak bu macera sebebiyle, hem Türkiye'de, hem de Yunanistan'da binlerce ana, baba evlatsız, eşler kocasız, çocuklar yetim kalmıştır. Yunan ordusundaki firarilerin sayısı, görevde olanlardan faladır. Savaş meydanında Yunan askeri, sıkıya gelince ordudan firar etmeyi tercih etmiştir. Zira Anadolu'da haksız yere bulunduğunun bilincindedir. Yunanlılar, Anadolu macerasında maşa olarak kullanılmışlardır. Yunanistan, bu savaştan mağlup ve kullanılmış olarak çıkmıştır. Türkler, tarihte eşi az görülür bir zafer kazanmışlardır. (Abdullah Cevdet 1922a: 3112-3114)

İstiklâl Harbi süresince Anadolu'daki harekete soğuk duran ve hatta yok farz eden bir yaklaşım sergileyen İctihad'ın, Büyük Zafer karşısında pozisyonunu değiştirme çabası gerçekten dikkat çekicidir. İnanmadığı, desteklemediği ve ilgisiz kaldığı Millî Mücadele, başarıya ulaşınca İctihad'ın içine düştüğü durum, trajikomik olmuştur. Zira İctihad, Ankara tarafından Millî Mücadele boyunca izlenmiş ve İngilizler ile işbirliği konusunda mimlenmiştir. Zaten Cumhuriyetin ilk yıllarında, daha önce İctihad'ın dile getirdiği inkılâplar gerçekleşirken, İctihad'ın rolünün izleyici olmaktan ileri gitmemesinin temelinde sebeplerden biri de budur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL MESELELER VE İCTİHAD

A.- SOSYAL MESELELER KARŞISINDAKİ İDEOLOJİK TUTUMU

Cenab Şehabeddin, Osmanlı toplumunun en büyük meselelerinden birisinin de, millet olamamak olduğunu söylemektedir. Bu sebeple, her türlü araçtan yararlanmak suretiyle memleketi birleştirmek, millî sevgiyi artırmak, kin ve nifakı ortadan kaldırmak, millî birlik ve beraberliği sağlamak gerekmektedir (Cenab Şehabeddin 1328:1201).

Kılıçzâde İ.Hakkı Bey, Müslüman toplumunun sosyal alanda kalkınması ve ilerlemesi için İslâm Birliği prensibinin hayata geçirilmesini önermektedir. Bunun için en önemli engel olarak gördüğü çeşitli mezheplerin var olmasının ve bunların arasındaki farklılıkların, Müslüman sosyal hayatında bölünmelere sebep olduğunu düşünmektedir. Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, bunu engellemek ve İslâm Birliği'ni sağlamak için bütün mezhepleri yasaklamayı, mevcut mezheplerin ileri gelenlerinin ittihadıyla yeni bir mezhep oluşturmayı ve bu yeni mezhebin halife tarafından yegâne mezhep olarak ilân edilmesini istemektedir. Böylece toplum hayatındaki bölünmüşlüğü ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu yeni mezhep, Müslüman toplumunun kalkınmasını sağlayacak yeni hükümler içerecektir. Bu yeni hükümler, halkı ve gerek sosyal ve gerekse ekonomi alanında ilerlemesini teşvik edecek şekilde organize edilecektir (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1264).

İctihad Dergisi, Sosyal Mesele ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin sürekli olarak bir felakete sürüklendiği kanaatini taşımaktadır. Yaşanılan

felaketler, boşa geçirilen zamanın hesabını sormaktadır. Artık boşa harcanacak vakit de kalmamıştır. Osmanlı Devleti bir felaketin içine sürüklenmektedir. Bu felaket karşısında toplumun herhangi bir tedbiri olmadığı gibi, böyle bir tedbir almağa da gerek duyulmamaktadır. Felakete sürüklenirken atılan her fena ve kötü adım için sorumlular birbirlerini suçlamakta ve kabahati diğerlerine yüklemektedir. Bu şekilde kötü gidişe dur denilmediği gibi, yeni felaketlere de yol açmaktadır. Halbuki İctihad Çevresine göre suçlu tek değildir, bütün topluma yayılan bir sorumluluk vardır. Herkes suçu bir başkasına yıktıktan sonra vicdan ferahlığı içinde kalabilmektedir.

Mesuliyet, toplumun yabancı olduğu bir kavramdır. Halbuki toplum denilen olgu, ancak ortak mesuliyet bilincinin olduğu yerde var olabilmektedir. Ancak Osmanlı toplumunda hiç kimse mesuliyet almazken, toplumun ilerleme ve gelişme iddiasında bulunması da anlaşılır değildir. Mesuliyetin olmadığı yerde, ilerleme ve gelişmeye kim yön verecek, kim gerçekleştirecek, engel olanlar ile üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeyenler hakkında ne yapılacaktır. Bunlar meçhuldür.

İçinde yaşanılan felaket ortamında, gerçek üzerine konuşmak ve düşünmek artık adeta bir kusur telâkki edilmektedir. Bu sebeple gerçek, "mel'ûn hakikat" olarak nitelendirilmektedir. Gerçeği konuşmak, istenilmeyen bir davranış olarak görülmektedir. İnsanları daldıkları hayal aleminden gerçeğin soğuk dünyasına davet etmek, kalem erbabının zor bir vazifesi olarak tebârüz etmektedir. Ancak bir ümit de var olmaktadır. Bu ümit, içinde bulunulan felaketlerin insanları eğitmesi ve gerçeğe doğru celbetmesidir (A.L. 1329: 1267-1268).

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'da yayımlanan Türkçe'ye yeni tercüme ettiği bir eseriyle ilgili yazısında, Osmanlı toplumunun ruhî bir bunalım içinde bulunduğunu, geleceği karanlık gördüğünü, çaresizlik ve umutsuzluk içinde olduğunu tespit ettiğini belirtmektedir. Şahsi ruhî problemlerin tedavi ile giderilebileceği gibi plânlı bir uygulama ile sosyal hayattaki bu arazi

hastalıkların da tedavi edilebileceğine inanan Dr. Abdullah Cevdet, bu amaçla "Ruhü'l-Akvam" adlı eseri tercüme etmek suretiyle ilk adımı attığını yazmaktadır (Abdullah Cevdet 1905a: 2).

Dr. Abdullah Cevdet, çağdaş devletin gereklerinden birisi olarak, istatistikî bilgilere sahip olmasını görmektedir. Alman Başbakanı Prens Bismarck, İstatistikin Devlet bilimi olduğunu düşünmektedir. Celal Nuri Bey de, "Mukadderat-ı Tarihiye" adlı eserinde, Osmanlı Devleti'nin ne kadar nüfusa sahip olduğunu bilmediğini yazmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, istatistikin devletin aynası olduğunu düşünmektedir. Ayna olmazsa insan ne halde olduğunu bilemez. İstatistik olmazsa da, devlet kendi kudret, ilerleme ve gelişimi hakkında bilgi sahibi olamaz.

Dr. Abdullah Cevdet, makalesinin yayımlanmasından üç ay evvel Trabzon'a bir seyahatte bulunduğunu, bu vilayet merkezinde istatistikî herhangi bir evraka bile rast gelmediğini belirtmektedir. Soru sordukları cevap verememiş, memurlar ise Abdullah Cevdet'ten kaçmışlardır. Vilayetin ihracâtı, ithalâtı, adlî ve mülkî işlemleri hakkında mükemmel bir liste, Vali'nin tavassutuyla İngiliz Konsolosluğu'ndan temin edilmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul'daki eski Bulgar Büyükelçisi Savarof'un tavassutuyla bir Bulgaristan istatistiği elde ettiğini bildirmektedir. 1911 yılı baskılı "Annuaine Statistique Du Royaume de Bulgarie" adlı 587 sayfalık Fransızca ve Bulgarca kaleme alınmış istatistikte tarım, eğitim, nafia v.s. konularına ait istatistikî bilgiler yer almaktadır. Bulgaristan'ın başkenti Sofya, bütün istatistikî bilgileriyle bu istatistikte yer almaktadır. Gerçi Osmanlı Devleti'nde de istatistikî çalışmalar vardır. Ancak bunlar Bulgarlarınki ile kıyas bile kabul etmemektedir.

Celal Nuri'den derc ettiği bilgilerde Dr. Abdullah Cevdet, Avrupa ile Doğu arasındaki farkın "Mukadderat-ı Tarihiye"de vâzıh bir şekilde ortaya konduğunu söylemektedir. Osmanlı Devleti'nin Orta Çağ anlayışını ve teknolojisi, mevcut âdet ve gelenekler ile Avrupa'ya yetişmesinin mümkün

olmayacağını yazmaktadır. Hatta Avrupa'ya halihazırda nefs-i müdafaa bile edilemeyeceğini belirtmektedir. Avrupalıların, dünya nimetlerinden azamî istifade ederken, Doğudakilerin ise, zavallı bir hayat sürmekte olduğunu yazmaktadır. Ayrıca Doğulular, gayesiz bir hayat sümekte ısrar etmektedirler (Abdullah Cevdet 1328a: 1247-1248).

H. M, Celal Nuri'nin yazdıklarından Osmanlı toplumunun narkotik verilmiş gibi uyuşturulmuş bir toplum olduğu sonucunu Avrupa kriterlerine göre eğitilmiş zihniyle çıkardığını söylemektedir. Bu durumun bütün Osmanlı aydınlarını rahatsız etmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Zira uyuşmuş veya uyuşturulmuş bir cemiyette aydın olmak çok zor bir iştir (H. M. 1329:1837).

Ayrıca devleti temsil eden memurlar, halkın ve aydınların paralelinde uyuşuk ve yeteneksiz bir görünüm arz etmektedirler. Bunlar devleti temsil edemediği gibi, vatandaşları rahatsız, mutsuz ve hatta mutazarrır ettikleri için sosyal hayatın işleyişini sekteye uğratmaktadırlar (Abdullah Cevdet 1327b:745-747). Özellikle merkeze uzak eyaletlerde bu yeteneksizlik, isyân ve huzursuzluklara yol açmaktadır. Halbuki hükûmet ile halk arasındaki ilişkilerin iyi olması, karşılıklı ödev ve sorumlulukların tespiti gerekmektedir (Abdullah Cevdet 1327ab: 911-915).

İctihad, Batılılaşma yolundaki Osmanlı toplumunun önündeki engelin din değil, dini bir gelenek olarak algılama ve uygulamanın olduğunu düşünmektedir. İslâm, gelişmeye engel değildir. Ancak, dine ve çağdaş dünyaya uymayan gelenekler değiştirilmek istenmemektedir. Gelenek, tüm gücüyle ve tüm silahlarıyla gelişme karşısında mücadele etmektedir. Toplumun baskısı, en anlamsız olan geleneklerin bile itirazsız yerine getirilmesini sağlamaktadır. İnsanlar, inandıkları veya yarar sağladıkları için değil, korktukları ve zorunlu olduklarını düşündükleri için geleneği yerine getirmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, bu durumun değişmesi gerektiğini düşünmektedir (Abdullah Cevdet 1329ad: 1809-1810).

Münir Süleyman, Ahmed Rasim Bey'in "Fuhuş-ı Atik" adlı eserinin neşri münasebetiyle kaleme aldığı, ancak gazetelerin sansür etmesi yüzünden ancak İctihad'da yayımlanan yazısında, ahlâkî bozulmanın serüvenini anlatmaktadır. Münir Süleyman, ahlâkın son yirmi beş yıl içinde bozulmasının Batılılaşma ile ilgili olmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Yakup Kadri, halihazırda ahlâkî bozulmanın had safhaya ulaştığını, söz konusu eseri tenkit ettiği yazısında belirtmektedir. Münir Süleyman ise, değişimin tabiî bir sonucu olarak ahlâkî değerlerin de değiştiğini ileri sürmektedir. Yakup Kadri ise Batılılaşmanın ahlâkî sukûta sebep olduğu konusundaki fikrinde ısrar etmektedir (Münir Süleyman 1922: 3107-3110).

Ali Baha, Sosyoloji açısından milliyetçiliğin gerçeklik olduğunu söylemektedir. Ona göre hayatın bilinmeyene olan akışı içinde karşılaşılacak beklenmedik durumları ve bu durumlara karşı hazırlıklı olmayı tespit edebilmektir. Tarih, geçmişteki tecrübeleri, ilerideki beklenmedik durumlar için ortaya koymaktadır. Gerçeklik, hayat ve olayları, bunların kaynaklandığı sebepleri anlamak ve tanımaktır.

Ali Baha'ya göre, Sosyoloji için en önemli konu, ilerleme ve gelişme değil, olayların bizzat kendisidir:

> "... Bilgimiz ve müşahâdemiz tarihî seciyenin ve tarihî efsanenin ötesini de görmek istiyor. Milli hayatında tarihçiliğini tahakkümünü facianın annesidir. Hayatın fasılasız inkılâpları içinde yollarını kaybeden milletler ve ırklarını muhayyilenin güzelliklerine fedâ etmişlerdir.
>
> Şeniyetçilik tarihçiliğin zıddıdır. Tarih değil, hadisât! Tekâmül değil, hadisât!
>
> .....
>
> Türk şeniyetçiliğinin faaliyet sahası–ictimaî ıslahât, hars telâkkileri ve dahilî siyaset.

> Türk şeniyetçiliğinin ilk zaferi- Türk siyasetinin ictimaîleştirilmesi olacaktır. Milliyetçilik demek, şimdiye kadar hades hayatından mahrum bıraktıklarımızın yerine çalışmak demektir. Onlara bir takım haklar bahşetmek azdır. Onlarla birlikte çalışmalıyız...
>
> İctimaî mesele bir Türk meselesidir de!
>
> Son on senelik vakayi', Türk'ün yaşamak isteğini ve hayatı sevdiğini ispat etmiştir." (Ali Baha 1925: 3550).

Ali Baha, milliyetçiliğin gerçekçilik olması gerektiğinin, Sosyal meselesinin sosyal inkılâpların yapılmasını, kültürün gelişmesinin sağlanmasını ve iç siyaset alanında sosyalleşme sürecinin başlaması ile çözümleneceği düşünmektedir.

B.- SOSYAL MESELELERİN ANA EKSENİ OLARAK KADIN MESELESİ

İctihad Dergisi, her fırsatta kadınların cemiyet içinde gelişimin teşvik ederek[1], erkeğin yanında hak ettiği yeri alması konusunda yazılar yayınlanmıştır. Özellikle günümüzde Sivil Toplum Örgütü olarak adlandırılan kuruluşların, kadınlar tarafından da çeşitli vesilelerle kurulması gerekliliğini her fırsatta belirtmektedir. Kadınlar tarafından kurulan iktisadî amaçlı bir dernek olan "Kadınlar İstihlâk-ı Milli Cemiyeti" münasebetiyle İctihad Dergisi'nde yayımlanan bir yazıda, bu derneğin kurulması dolayısıyla kadınlar tebrik edilmekte ve erkeklerden önce bu konuya dikkat çektikleri için takdir edilmektedirler. İktisadiyemizi yabanı esaretinden kurtarmayı yerli üretimi yerli malı kullanımı yoluyla teşviki, yurt dışına para çıkışını engellemeyi ve zenginliği savunan bu dernek, bu konuda Türk kadının üzerine düşen görevi yerine getireceğini belirterek, bu konudaki hassasiyeti tüm toplumun gösterilmesini arzulamaktadır. İctihad Dergisi, bu yeni tip Türk kadınını, geleceğin anneleri olarak takdir ve tebrik etmektedir.[2] (Abdullah Cevdet 1329b: 1478)

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, İctihad Dergisi'nde yayımlanan 18 maddelik programının 4. ve 5. maddelerini kadınla hasretmiştir. Buna göre, kadınlar diledikleri tarzda giyinebileceklerdir. Ancak giyimde israfa kaçmayacakladır. Polisler, softalar, arabacılar v.b. kadınların elbise, çarşaf ve peçelerine karışmayacaklardır. Şeyhülislamlar, çarşaflara dair beyannameler neşretmeyeceklerdir. Polisler, kadınlara ancak ahlaka mugayir ve münasebetsiz durumlarda konular dahilinde nezaketle müdahale edeceklerdir.

Erkekler, kadınlara hürmet ve saygı ile müdahale edeceklerdir. Ülkemizden başka yerlerde olmayan kadınlara karşı taşkınlık ve rezilâne

---

[1] Örnek olarak Selanik'te yayımlanan "Kadın" adlı dergi münasebetiyle bkz. Abdullah Cevdet 1909a: 329-330

[2] Kadınlar hk. bkz. Abdullah Cevdet 1327r: 798-800. Bu makalede, kadınların toplum hayatındaki yerleri üzerinde durulmaktadır.

muamele önlenecektir. Kadınlara umumî ulaşım araçlarında ve yollarda yol verilecektir. Şayet bir kadın ayakta kalmışsa, ona hemen yer bulunacaktır. Böylece erkekler, insanî bir görev ifa etmiş olacaklardır.

Kadınlar, vatanın en büyük veli nimeti kabul edileceklerdir. Kadılarda bu muameleden şımarıp kabarmayacaklardır. Bu muameleye karşı layık olduklarını ispat edeceklerdir (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329a: 1227-1228)

Kılıçzâde İ. Hakkı, programının 4. maddesinde kadını Türk Sosyal hayatında layık olduğu yere yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Erkeklerin kadınlara olan davranışlarına yön vermeyi ve böylece kadının erkeğin yanında yer aldığı bir toplum hayatını gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, programının 5.maddesini ise kadının toplum hayatındaki görevlerinden bahsetmektedir.

Kızlar, okudukları ve bekârlıklarını korudukları müddetçe Müslüman Boşnak ve Çerkez kızlarında olduğu gibi tesettür etmeyeceklerdir. Velileri yanında yaşlı erkekler ve genç delikanlılar ile konuşabileceklerdir. Bu genç delikanlılar ile flört edebileceklerdir. Böylece sosyal hayata dahil olacaklardır. Her genç, beğendiği kışla evlenmeden önce görüşüp tanışacağından görmeden evlenme ve bu evliliklerden doğan başta boşanma olmak üzere bütün olumsuzluklar ortadan kalkacaktır. Bu şekilde görücülük adeti yok olacaktır.[1]

Kızların eğitimi için bütün okul çeşitlerinin yanında, bir de Kız Tıbbiyesi kurulacaktır. Bu okulda okuyan kızlar, Kızılay bünyesinde çalışacaklardır.[2] (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329a: 1228)

---

[1] İzdivaç konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Celal Nuri 1329d, s.s. 1293-1295

[2] Genç kızların terbiyesi konusunda Fransız Darü'l-fünûn'unda "Kadın Ruhu" dersi veren Morion'dan Abdurrahman Bedirhan (Paşaoğlu) ın tercümeleri ayrıntılı bilgi için hk. bkz. Abdurrahman Bedirhan 1905a: 13-14; Abdurrahman Bedirhan 1905b: 13-14; Abdurrahman Bedirhan 1905c: 15-16; Abdurrahman Bedirhan 1905d: 79-80; Abdurrahman Bedirhan 1905e: 95-96; Abdurrahman Bedirhan 1905f: 111-112; Abdurrahman Bedirhan 1905g: 127-128; ancak uygulamalar bu şekilde değildir. Bir olay yüzünden İstanbul Kız Lisesi'nden atılan beş genç kızı sadece Halide Edip müdafaa etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halide Edip 1330: 2152-2154.

İctihad Dergisi çevresinin üzerinde durduğu en önemli meselelerden birisi de kadın meselesidir. İctihad Dergisi yazarlarından A.L. , Osmanlı toplumunun gerçeklere kulaklarını tıkayan ve bu sebeple ilerlemeyen bir toplum olarak nitelendirilmektedir. Bunun en büyük göstergesi de, Osmanlı toplumu içinde kadının yeridir.

A.L, kadın meselesinin Osmanlı toplumunun sürekli kınayan ve kapanmayan bir yarası olduğunu söylemektedir. Kadın meselesini halli için bu yaranın büyük bir şefkatle incelenip tedavi edilmesi ve bu yarayı kanatanların en sert şekilde cezalandırılması gerektiğini düşünmektedir.

A.L, bir kadın olmanın Osmanlı toplumunda büyük bir kabahat olarak görüldüğünü belirtmek suretiyle, mağdur olan kadınların meselesine karşı anlayışlı bir teşhis ve çözümü içinde de tesirli bir tedavi beklemelerinin doğal olduğunu yazmaktadır.

Osmanlı toplumunu oluşturan her ferdin, kadın-erkek yeni teşekkül eden bir milletin ferdi olmalarının bilinciyle çok çalışmaya mecbur olduğunu düşünmektedir. Bu mücadelede "mücahid" özelliğini taşımak için kadınların özel bir gayret sarf etmeleri gerekmektedir. "Mücahid" olma özelliği taşıyan kadınların, erkeklerin yanında olma ve "evlad-ı nur" olarak nitelendirilebilecek gelecek nesilleri yetiştirme gibi önemli görevleri bulunmaktadır.

Gelecek nesillerin kadın meselesi üzerine hassasiyet göstermelerini sağlamanın yolu, bu nesilleri yetiştirirken kadını bir meta olarak değil, anne, eş ve erkeği tamamlayan bir parça olarak öğretmektir.

Kadın meselesi iki boyutunu tespit etmek gerekmektedir. Birinci boyutta kadının halihazırdaki durumunun tespiti lüzumludur. Kadın, halihazırda ıstırap içinde kıvranmakta, her türlü hak ve hürriyetlerden yoksun, bulunmakta, erkek karşısında çaresizlik içindedir. Bu tespiti yapmak, cesaret işidir. Çünkü bu marazi durumun devamından çıkarları bulunanların sayısı çoktur ve ne yazık ki bu geniş kitle, aynı zamanda ülke idaresini, dinî yaşamı, sosyal yaşamı, ellerinde tutmaktadır.

Bu kadar güçlü bir muhalefetin karşısında, kadın meselesinin halihazırdaki durumunu dile getirmek büyük güçlük arz etmektedir. Daha da ileri giderek, yapılan teşhise bir de tedavi önermek daha da güçtür. Zira durumu tespit edenlerin karşılaştıkları güçlükler ortada iken, radikal çözüm önerileri yapanların şansları adeta hiç yoktur. Ancak bu çözüm önerileri uygulanabildiği zaman memlekette güneşin doğduğu fark edilebilecek, sabah olduğu görülecektir. Halihazırda her şey puslu bir sisin içindedir. Ülkenin içinde bulunduğu sefil durumunun izalesi ancak kadın meselesini çözümü ile mümkün olacaktır. Eğer gelecek nesillerin ülkemizi ileriye götürmesi amaçlanıyorsa, bu ancak kadın meselesinin çözümü ile olabilecektir. Kadınların ona, eş ve toplumun ayrılmaz bir parçası olarak erkeğin yanında yerini alması, ilerlemesinin ön şartıdır.

A.L, kadınların merhamet, acıma ve lütuf istemediğini, erkeklerin kadınları anlamamasını ıstıraplarını hissetmelerini istemediklerini söylemektedir. Halihazırda darbı meselde olduğu gibi yuvasını bile yapmaktan aciz olduğunu ve ancak hangi yönlerden kendinden üstün olduğu belli olmayan erkeğin, emirlerine amade bir hayatın doğal karşılandığını belirtmektedir.

A.L, erkeklerin hatta Batı tarzı eğitim almış, Avrupa'yı özümsemiş erkeklerin dahi kadın meselesine duyarsız, lakayt ve hatta ilgisiz kaldıklarını yazmaktadır. Batıcı düşünceyi savunanlar bile, kadınlara yazılarında en iyi haliyle ikinci veya üçüncü derece yer vermeyi doğal görmektedirler.

A.L, kadınların erkeklerden lütuf beklemek yerine ıstıraplarına, meselelerinin çözüm bulma bilincine sahip bir şekilde yetişmelerinin gerekliliğini savunmaktadır. Ancak halihazırdaki Osmanlı toplumunda kadın buna hazır değildir. O halde yetişen yeni nesillerin kadın meselesine duyarlı yetiştirilmeleri gerekmektedir. Ancak yeni nesiller, bu aşamayı ----- edebileceklerdir. Kadın meselesi, çözümlenmeden ülkenin içinde bulunduğu felaket ortamından kurtulması, Avrupa'ya yetişilmesi ve ilerleme mümkün değildir. (A.L. 1329: 1267-1269)

Dr. Abdullah Cevdet, Mukadderât-ı Tarihiye adlı eseri tanıttığı yazıda, Celal Nuri'den naklen Osmanlılarda toplum hayatının mevcut olmadığını, toplumu teşkil eden kadın ve erkek unsurlarının birbirlerini tanımadığını, başka başka dünyalarda yaşadıklarını yazmaktadır. Avrupa'daki toplum hayatında bulunan incelik, terbiye, yemeye, içmeye, giyime itina, nezaket, hoş sohbetlik, nuktedanlık gibi hassaların Osmanlı toplumunda da olmasını arzu etmektedir. Gerçek ve mutlu bir ailenin teşekkülü için kadın ve erkeğin evlenmeden önce birbirlerini tanımaları şarttır.

Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri'nin "Kadın Meselesi" unvanlı makalesinde Türk Kadını ile ilgili doğru tespitlerine dikkati çekmektedir. Celal Nuri makalesinde, Türk kadının insan toplumunun yaralı bir organı olduğunu yazmaktadır. Kadının katılmadığı toplumun ilerlemesi mümkün değildir. Kadınsız bir toplumu, dilsiz bir adama benzetmektedir. Kadınlar eğitimden, toplum hayatından, çeşitli işler yapmaktan, ilerleme ve gelişmeden yasaklamalı, ne akla ne de başka bir şeye uygun değildir. Artık bu Orta Çağ inançlarından sıyrılmak, dirençle karşılaşmadan bazı geleneklerden kurtulmak, çareler düşünmek gerekmektedir. Eğer çare bulunamazsa Müslüman Türk Toplumunun çöküşü mukadderdir. Bu tespitlere herkesin duyarlı olması gerektiğini söyleyen Dr. Abdullah Cevdet, kadın meselesinin çok önemli olduğunu her fırsatta belirtmektedir. (Abdullah Cevdet 1328a: 1248-1249)

Dr. Abdullah Cevdet, kadın meselesinin çözümünde en büyük engelin din ile sarmallaşan gelenek olduğunu düşünmektedir. Avrupa'da Sosyalizm tandanslı sendikaların İngiltere'de giriştiği kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi yolundaki yolunda ki mücadelesi, İctihad'da da yankı bulmuştur. Dr. Abdullah Cevdet, kadının erkeğin yanında yerini alması yolundaki İctihad'ın yürüttüğü mücadelede, dış bir müttefik olarak sosyalist sendikal hareketi de dikkate almaktadır. (Abdullah Cevdet 1329d: 1789)

Celal Nuri, İslâm Dünyası'nın en önemli meselesinin kadın meselesi olduğunu belirtmektedir. Celal Nuri, kadınları gelişmemiş bir milletin gelişmiş bir millet olamayacağını düşünmektedir. Celal Nuri, kadın esir ve akıl

yönünden erkekten eksikliği olmadığını, alınır satılır bir mal olarak telakki edilemeyeceğini söylemektedir. Celal Nuri'ye göre kadın, Yaratıcı Güç tarafından erkeğin yardımcısı, eşi, ortağı, dostu ve yoldaşı olmak üzere yaratılmıştır. İslâm dininin, kadının başka türlü anlamasının mümkün olmadığını yazmaktadır.

Ancak zaman içinde cehalet ve istibdattan dolayı, İslâm dinine dayanamayan örf ve adetler sonucu kadın Hz. Peygamber'in sünnetine de aykırı olarak aşağı görülmüş, zelil edilmiş ve bu suretle aile, çocuk yetiştirme ve toplum hayatı mahv edilmiştir.

Celal Nuri, İslâm'ın uluslararası gelişimi için kadının gerektiğini düşünmektedir. Zira milletleri yetiştiren analardır. Kadın-erkek herkes, anaları tarafından terbiye edilmektedir. Eğer onları terbiye eden anaları terbiye edilmemişse, evlatlarını terbiye etmesi de mümkün değildir.

Celal Nuri, kadının erkeğin, erkeğin de kadının bir parçası olduğunu söyledikten sonra, İslâm dininin kanun önünde kadının görev ve hukuk hususunda erkeklerle eşit sayıldığına dikkat çekmektedir. Halbuki mevcut adetler, kadınlara zulmedici niteliktedir. Mevcut durumda kadınlar, babalarının, kocalarının ve oğullarının kullarıdır ve emirlerine amadedir. Bu suretle kadın şahsiyetini kaybetmekte, birisine aidiyetiyle adlandırılmaktadır. İnsanlığın yarısı, diğer yarısının sefil bir mahkumu haline gelmektedir. Bundan insanlık da zarar görmektedir.

Celal Nuri, kadınların mahkûmiyeti neticesinde, geri kafalıların kafalarında canlandırdıkları meziyetli dünya tasavvuru da mahvolup gitmektedir. Zira kendine hiçbir meziyetin teşekkülüne imkân sağlanmayan kadın, bir eş ve bir ana olarak meziyetli olamamaktadır. Kadın, baskı ve zulümden değil, aldığı eğitim ve kurduğu muhakeme yeteneği sayesinde namus sahibi ve faziletli olacaktır. Celal Nuri'ye göre koku ve baskı sonucu korunan namus ve iffet, sahte bir namus ve iffettir. Bu namus ve iffet anlayışı ise faydasızdır.

Celal Nuri, bir kadının yedi kat kilit altında harem dairelerinde, toplumun sınırlamaları, terbiye düşüncesine sahip bulunmayan harem ağalarının nezaretinde değil, gerçekte namusun haysiyet mucibi olmasından ve toplum hayatında namusun lüzumuna inandığından namuslu olması gerektiğini düşünmektedir.

Celal Nuri, bir kadının haysiyetli olmasının eğitimle ve kendine duyulan güvenle olabileceğini, aksi takdirde bir kadının her fırsatı değerlendirerek tiynetini ibraz edeceğini söylemektedir. Millet ve toplum hayatında bu kadınların yaptığı tahribat büyük olacaktır. Celal Nuri, namus fikrinin halkın eğitiminden kaynaklandığını düşünmektedir.

Celal Nuri, vücudu tükenmiş, iradesi, kişiliği iflas etmiş, geveze, dedikoducu, tembel ve cahil kadınlardan yakınmaktadır. Celal Nuri, kadınlara zulümden kaçınmak gerektiğini düşünmektedir. Celal Nuri, Eski Türkler gibi kadını bir zevk ve heves aleti olarak görmekten vazgeçilmesi gerektiğini belirtmektedir. Kadın, güzellik ve şehveti tatmin için yaratılmamıştır. Böyle olsaydı Yaratıcı Güç, kadınların kafalarının içinde akıl ve dimağ koymazdı. Akıl ve dimağ bakımından kadın ve erkek arasında fark yoktur. Kadın ve erkek, hayatta Yaratıcı Güç tarafından verilen görevi yerine getirecek bütünün iki yarısını teşkil etmektedir. Celal Nuri, zalim erkeklerin kadın insaniyete ancak loğusa ve gebelik yoluyla hizmet edecek bir mahluk seviyesine indirdiklerinden yakınmaktadır. Celal Nuri, insanlığın bir yarısı hürriyetini kazandıkça, insanlığın tekamülünün mümkün olmadığını söylemektedir.

Celal Nuri, bir Batı hayranı olmadığını ve Batı'ya birçok bakımlardan muhalif olduğunu yıllardır ortaya koyduğunu belirttikten sonra, kadına Batıda daha insanca muamele edildiğini yazmakta ve kanaatince kadının Batıda görüldüğünden daha üstün olduğunu düşündüğünü yazmaktadır. Celal Nuri, insanlığın iki yarısı olan kadın ve erkeğin eşit olması yanında, kadının toplumda daha fazla hakkı olduğunu söylemektedir. Zira insanlığın devamında erkek, kadın kadar sıhhat ve hayatını ortaya koymamaktadır. Bu faaliyete erkek, zevkine bakmakta, fakat zavallı kadın bunun ceremesini çekmektedir.

Haremlerde kadınlar, hayvan sürüsü muamelesi görmektedirler. Bu haremlerde kadınlar, birer köle muamelesi ile dünyevi zevkler için kullanılmaktadır. İslâmiyet kadına bu tür muamele emretmemiştir. Kadınlarda, erkekler gibi Allah'a karşı mükelleftirler.

Hz Peygamberin İslâm'ı tebliğ ederken ilk yaptığı şey Hicaz'da kadına yapılan muamelenin sona erdirilmesi olmuştur. İslâm nazarında kadın, hiçbir vakit esir değildir. Şayet kadın esir olsa idi, o zaman zevk amaçlı bir yaratık haline dönüşmesi tabiiydi. Zaten bazı ilkel kavimlerde de durum böyledir. Bunlarda kadın erkeğin malıdır, erkekler kadın alıp satmakta ve onlardan istifade etmektedir. Erkekler, eğer isterlerse kadınları kiralamakta, hediye etmek, beraber kullanmakta veya hibe etmektedir. Hz. Peygamberin getirdiği İslâm Dini'ni bu tür isnatlardan tenzih ettiğini söyleyen Celal Nuri, dinen kadının halihazırdaki durumunu uygun görmemektedir.

Celal Nuri, Müslümanların ve Türklerin kurtuluşunu kadınlarında meydana gelecek gelişmeye bağlamaktadır. Celal Nuri, Türklerden başka erkekleri ileri olup, kadınları geri bulunan hiçbir millet olmadığını, mevcut medeniyetin tam olmadığını söylemektedir.

Celal Nuri, Türklerin ve İslâmların ilerlemelerin, olması için operasyonların sadece ordu ve donanmada değil, okullarda değil, evin içinde kadınlarda başlaması gerektiğine dikkat çekmektedir. Celal Nuri, bir binaya çatısından değil, temelinden başlandığını beyan ederek, evvela temel kazılmalı, bu temel kadındır demektedir.(Celal Nuri 1329a: 1360-1362)

Tahsin Nahid, kadının kahr, hapis, cebir ve baskı altında iffetini korumasının mümkün olmadığını, ancak aldığı eğitim ve bu tarzdaki düşüncesi ile kendisini koruması gerektiğini söylemektedir. Başkaları tarafından korunan kadın, reşit değildir. Halbuki İslâm dini, kadını zalim ve vahşi bir şekilde kendi kendine mukayyet olamayan, esir ve erkeğe tamamen tabii bir hayvan derecesinde kabul etmektedir. Bu durum, İslâmiyet'le katiyen alakalı değildir. Bu kötü durumun düzeltilmesi gerekmektedir.

Tahsin Nahid, Hıristiyan dininde, İslâm'ın hilafına kadın fena bir varlıktır. Bu dine göre, kadın insanlığın felaketine muabtir.(Hz. Havva gibi). Hıristiyanlıkta, nikâh kötü bir şeydir. Fransız hukukunda kadın, evlenmeden babasının, evlendikten sonra kocasının esiridir. Hıristiyanlıkta kadın kavramı bu kadar kötü bir şey iken, Hıristiyan dünyası kadını saygın bir yere getirmeye muvaffak olabilmiştir. Halbuki Osmanlı toplumunda kadın, İslâm'a karşı gelinmek suretiyle cahil ve esir olarak tutulmaktadır. Hamdullah Suphi, İslâm toplumunda en yüksekten en alttakine kadar kadın aleyhinde ittifak halinde olduğunu söylemektedir.

Celal Nuri, çok eşliliğin sebebini eskiden kadın sayısının fazlalığına bağlamaktadır. Kadın, eskiden kâr getiren bir mal olarak addedilmekte ve bir bedel mukabilinde erkek tarafından kiralanmaktadır. Celal Nuri, eski durum ile halihazırda kadının durumu arasında bir fark bulunmadığına dikkat çekmektedir.

Celal Nuri, aile hayatına büyük ehemmiyet vermektedir. Celal Nuri, aile hayatının önemini kadınların idrak bile edemediklerinden şikâyet etmektedir. Celal Nuri, halihazırda kadınları bunaltan ve münasebetsiz addettiği adet ve gelenekler ile eğitim tarzı ve ahlâk anlayışını tenkit etmektedir.

Celal Nuri, Osmanlı toplumunun Avrupa'daki feminist adı altında faaliyet gösteren kadın tipine değil, anne, eş, ve geleceğin evlatlarını yetiştirecek ciddi eğitim almış kadınlara ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Celal Nuri, Feminist hareketi yürüten kadın tipine de, Osmanlı toplumunda mevcut bulunan kadın tipine de karşıdır.

Celal Nuri, üst tabakaya mensup kadınların ve kızların Avrupa terbiyesi adı altında Paris'in batakhanelerindeki kadınların ahlâksızlığını kabul etmelerine karşı olduğunu açıkça beyan etmektedir. Avrupa'nın en alt tabakasında ahlâkî anlayıştan tamamen yoksun yetişmiş bazı kadınların Osmanlı ülkesinin en kibar, en zengin ailelerin yanına mürebbiye olarak intisap etmek suretiyle Müslüman Türk kızlarının zihinlerini iğfal etmekte ve onları,

Avrupa terbiyesi adı altında Paris'in batakhanelerindeki kadınları ahlâksızlığını kabul etmelerine karşı olduğunu açıkça beyan etmektedir. Avrupa'nın en alt tabakalarında ahlâkî anlayıştan tamamen yoksun yetişmiş bazı kadınların Osmanlı ülkesinin en kibar ve zengin ailelerinin yanına mürebbiye olarak intisap etmek suretiyle Müslüman Türk kızlarının zihinlerini iğfal etmekte ve onları, Avrupa terbiyesi adı altında edepsiz ve ahlâksız eserleri okumaktadır. Bunlar zaman zaman yanılıp da, kaliteli eserler okusalar da, seviyesinin üstünde olduğundan anlamamaktadırlar.

Celal Nuri, kadınların Frenkleşemediğini, ancak Türklüklerini de koruyamadıklarını söylemektedir. Bu tür iki kültür arasında kalan kadınlar, sıkılmakta ve fırsat bulur bulmaz her türlü rezaleti ifaya girişmektedirler.

Celal Nuri, bu tür kızların evlenip yuva kurduktan sonra, aynı hamurdan yoğrulan kocası ile züppelik ve ahlâksızlıklarını ifa ettiklerine dikkat çekmektedir. B tür aileler, Avrupaî tarz hayat yaşadıklarını iddia etmektedirler. Halbuki Avrupa, ilerleme, gelişim ve medeniyeti istikrarlı ve dengeli aile ile kazanmıştır. (Tahsin Nahid 1329c: 1534-1536)

Tahsin Nahid, aile hayatının acil bir şekilde tadile ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Aile hayatının yeniden düzenlenmesi için eşlerin eğitim ve öğretimine itina edilmeli çok eşlilik engellenmeli, boşanma ile ilgili konuların devlet denetiminde olmadı ve en önemlisi evlenme şeklinin akılâne bir tarzda düzenlenmelidir. Ancak bu şartlar gerçekleştikten sonra, Avrupa'nın yükselmesine sebep olan aile tipi ülkemizde oluşabilecektir.

Tahsin Nahid, öncelikle eskiden iyi kötü bir eğitim sistemi olduğunu belirttikten sonra, son yarım yüzyıldır toplumun çürümesine paralel olarak bu eğitim sisteminin bozulduğunu, ancak Avrupaî usullerin de kabul edilmediğini, buna mukabil eski adetlerin korunamadığını belirtmektedir.

Tahsin Nahid, erkeklerin medenîleşmesinin kadınları da etkilediğini söylemektedir. Özellikle başta Fransa olmak üzere Avrupa, on-onbeş yıldır mantıksız bir biçimde kadınları tasvir etmeye başlamıştı. Frenk eğitimi,

usûlsüz, kuralsız, bir süzgeçten geçemeden, ölçümüz olarak Osmanlı toplumunu etkilemiştir. Bu yeni eğitim, Osmanlı toplumunda harem meselesi karşılaşmıştır. Batı tesiri ile Doğu tesirinin çatışması içinde Osmanlı toplumu bir kimlik meselesi yaşamaktadır. Tahsin Nahid, bu yeni durum için çırpınan Osmanlı toplumunu, sosyal bir ucûbe olarak nitelemektedir. Celal Nuri'de bu konuda, erkeklerin Türklüklerini beğenmediklerine, medeniyetten ürktüklerini, kadınlar ile alay ettiğine, ancak kendi kızını kafesten çıkarmadığına bir taraftan Batılı ve bir taraftan Doğulu olduğuna dikkat çekmektedir. Yüksek tabaka ise, kafasına silindir şapka giymiş, onun üzerine sarık takmış, sırtına frak, altına şalvar giymiş bir haldedir. Bu insanların kızlarının eğitimini düşünemediklerini, kadını zevk objesi olarak gördüklerini söylemektedirler. Cahil kalan kadının eşlik yanında bir de çocuklarına temel aile eğitimi verme görevi olduğunu göz ardı edilmektedir.

Celal Nuri, kadının işsizlik, boşuna boşboğazlık, alış-veriş, Beyoğlu'nda gezinme, misafirliğe gitme, gece yatırılış, gibi yeni adetlerden Türklerin perişan olduklarını yazmaktadır.

Tahsin Nahid, halihazırda çok eşliliğin revaçtan düştüğünü söylemektedir. Ancak Anadolu'da eline iki yüz kuruş geçen ikinci eşi almaktadır. Tahsin Nahid, çok eşliliğin aile müessesinin kökünü yıkacak bir felaket olduğunu belirtmektedir. Tahsin Nahid, çok eşliliğin İstanbul'da gözden düşme sebebinin, kadının seviyesinin yükselmesinden değil, ekonomik gelişmelerden maişetin daralmasından kaynaklandığını yazmaktadır. Zira eski tarz haremlerin idareleri pahalıdır. Odalık usulü de, parasızlıktan modadan düşmüştür. Tahsin Nahid, bu sebeple züğürtlüğe teşekkür etmektedir.

Tahsin Nahid, İslâm dininin çok eşliliği çok zor kabul ettiğini, yasaklama derecesinde kurallar koyduğunu söylemektedir. Bu kurallar, normal bir erkeğin gücünün üzerine bir performansı gerektirmektedir. Celal Nuri de, 1300 sene sonra İslâm dinine mensup olanlar, ekonomik gelişmelerden ve yeni ahlâki anlayıştan çok eşliliğe yönelmişlerdir demektedir. Halife, çok eşliliği kurala bağlayarak, tekrar yasaklayacak kadar zorlaştırmalıdır. İslam toplumunun

perişan olmasının engellenmesi için, tek eşlilik teşvik edilmeli, çok eşlilik yasaklanmalıdır. Celal Nuri, faiz haram iken, halife nasıl belli yüzde 9 faizi serbest bırakan bir kanun yaptı ise, aynı şekilde çok eşlilik serbest iken, yasaklayıcı bir kanun yapabilir demektedir.

Celal Nuri, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile yaptığı anlaşma mucibince lağv edildiğinden çok eşlilik artık hukuken de fuhşa girmektedir.

Tahsin Nahid, boşanmanın Hıristiyanlık dini dışındaki tüm dinlerde olduğunu ve artık Hıristiyanlığın da boşanmayı kabul ettiğini söylemektedir. Tahsin Nahid, boşanma kavramına değil, boşanmanın tarz ve usulüne karşıdır. Tahsin Nahid, mevcut boşanmaların dine uygun olmadığına dikkat çekmektedir. İslâmiyet, kadının haneden defi derecesine inen bu günkü boşanmayı kabul etmez. Boşanmanın sebebi ve denetimi olmalıdır. İslâm'da boşanma esasen yasaktır. Ancak zorunluluk mevzubahs olduğunda dini hükümler denetiminde boşanma olacaktır. Gerçek İslâm, suistimale karşıdır. Nikâh, iki tarafın rızası ile kıyılmaktadır. Nikâh kıyan taraflar arasında bir anlaşma tertip edilmelidir. Bu anlaşmanın feshi için, taraflardan birisinin çok önemli ve tamiri mümkün olmayan kusuru sabit olmalıdır. Erkeğin "boş-ol" demesiyle yıkılan bir aile, gerçek bir aile değildir.

Tahsin Nahid, görücü usulü evliliği, dünyanın en gülünç maskaralığı olarak nitelendirilmektedir. Celal Nuri, bilinmeyenle evlenildiği, pırasa bile alırken seçme hakkı olduğu, ancak ömür boyu beraber yaşanacak, çocuklarını yetiştirecek eşlerin alırken "hıyar" kadar seçme hakkı olmadığını söylemektedir. Celal Nuri, bu görücü usulü evlenmenin ilkel ve vahşi bir yöntem olduğunu, bu yazılanları duyanların köstebeklerin evlenmesinden bahsedildiğini zannedeceğini ileri sürmektedir. Celal Nuri, evlenecek çiftelerin birbirlerini ilk defa düğün günü görmelerinin aklın iflâsı olduğunu yazmaktadır. Hz. Peygamber, asla bu usulle evlenmemiştir.

Tahsin Nahid, haremlik-selamlık usulüne de karşı olduğunu beyan etmektedir. Bu usulün kaldırılması, bazılarının dediği gibi kadınların çırılçıplak

ortalıkta dolaşması anlamına gelmeyecektir. Tahsin Nahid, Hz. Allah'ın kadını, erkeğin eşi olmak üzere yarattığına dikkat çekmekte ve kadınların her çeşit ilmî,edebî, sosyal toplantılarda, konferanslarda, edebî, tarihi ve ahlâkî piyeslerde gerek seyirci ve gerekse sunucu olarak erkeğin yanında yerini almasını istemektedir.

Tahsin Nahid, evlenmeyen bekar kızların Kılıçzâde İ. Hakkı'nın önerdiği şekilde, tesettür etmeleri, velilerinin refakatinde yaşlı ve bilgin erkekler ile görüşüp fikir alış-verişinde bulunmaları, delikanlılar ile görüşüp evliliğe hazırlanmaları fikrine katılmaktadır.

Tahsin Nahid, bilinmeyen evliliklerin engellenmesi, erkeklerin dilediği, eğitim ve öğretim görmüş bir kızla evlenmek suretiyle mantıksız adetlerden kurtulmasını dilemektedir. Tahsin Nahid, cehalet yüzünden İslâmiyet'in tatbiki mümkün olmayan bir hale getirildiğini düşünmektedir. Ancak İslâmiyet, akla dayalı bir dindir. Gelişmeye en müsait din, İslâm dinidir. Halbuki halihazırda Osmanlılar, bu mükemmel dini, kadınlar için bir işkence nizamnâmesi haline getirmektedir. (Tahsin Nahid 1329c: 1536-1538)

Mahmud Sadık, kadının insanlığın annesi olduğunu, toplumun denge noktası ve medeniyetin gelişmesini sağlayacağı niteliği olduğunu düşünmektedir. Fazilet ve saygının en büyüğüne kadın müstehaktır. Çünkü ailenin temeli kadındır. Fikrî gelişme, kadınların sayesindedir. Kadınlar, varoluşunun açıklanması en zor ve en mükemmel varlıklardır. Kadınlar olmasaydı, insanlık olmazdı. (Mahmud Sadık 1329. 2003)

İctihad, her fırsatta kadınlar ile ilgili haberleri yayımlamayı ilke edinmiştir. Darülfünun öğrencisi 4 Azerî kızının Gülsüm, Taşkentli Meryem, Rostoflu Meryem , Rukiye Hanımların Türk-Bulgar Savaşçı esnasında Türk kadınlarının yapmaları gereken işleri anlatan tekliflerini içeren yanı Dr. Abdullah Cevdet tarafından İctihad'da yayımlanmıştır. (Abdullah Cevdet 1328u: 1163-1164)

İctihad, kadınların gelişmesinin önündeki engellerden birisini de gelenek olduğunu düşünmektedir:

> "Hakikaten kadınlarımızı sımsıkı bağlayıp terâkki ve teâlilerine mani olan kuvvet örf ve âdetten başka bir şey değildir. Kız mektepleri tesis edilir, programlarının zamana muvafik tarzda tanzimine mani oluruz; kadın telefon idaresine, posta memurluğuna tayin edilmek ister, tesettürü suitefsir ederek önüne geçeriz; kadın ticaret etmek ister, 'Senin ticarethânen sırf kadın müşterilere mahsus olacaktır.' kaydıyla ticaretini imkânsız hale getiririz; kadın zevciyle beraber gezmek ister, vapurda, tramvayda, tiyatroda, her yerde kadını zevcinden ayırırız, elhasıl kadın hangi işe teşebbüs etse örf ve âdât namıyla bir mani ihdas ederler!
>
> ...Bizde vesâit-i maişetten türlü bahaneler ile kadınlarımızı mahrum bırakan örf ve âdât kadınlara yegâne gaye olmak üzere izdivacı bırakıyor. 'Her kadın mutlak bir kocaya varmalıdır.' diyor. Pekâlâ ama kadınları taht-ı nikâhına almağa erkekleri icbâr eden bir kanun var mı? Hayır! Hele son zamanlarda izdivaç etmek isteyen beyler öyle ağır şartlar vaz' ediyorlar, kadın tarafından o kadar meziyet ve servet talep ediyorlar ki, bu şerâiti haiz olan kadın zaten kocaya varmaktan müstağnidir." (C. S. 1330: 458).

İctihad, kadının içinde bulunduğu durumu vazıh bir şekilde ortaya koymaktadır. Gelenek aşılmadıkça, ilerlemek mümkün değildir.

Dr. Abdullah Cevdet, İranlı Şehzade Şeyhür-Reis ile mülakâtında, kadınların toplum hayatına katılmalarının medenî hayatın bir gereği olduğu halde, kadınların toplum hayatına katılmasının engellenmesi ile İslâm toplumunda medeniyet ve tabiata karşı gelinip gelinmediğini sormuştur. Şehzade Şeyhür-Reis cevabında, bu konuda "İttihad- İslâm" ve "Refü'l- Hicâb ve Nefü'l-Hicâb" adlı iki eseri bulunduğunu söylemiştir. Bu eserlerde, İslâm'daki gerilemenin en büyük sebeplerinden birisinin kadınların beşerî

hukuktan ve insanlık ailesi içindeki erkeğin yanındaki yerinden atılması olduğunu yazdığını belirtmiştir. Bunun sebebi, kadınların erkekler gibi ilim tahsil etmeleri ve amellerde bulunmalarının iffetlerine hâlel getireceği endişesidir. Halbuki ilim öğrenmek kadın ve erkek, tüm Müslümanlara farzdır. Bu sebeple Müslüman kadınların ilimden uzak tutmanın Allah'ın kanunlarına aykırı olduğu açıktır. Müslüman kadınlar, sosyal hayattan uzak tutulmamalıdır. Tesettür meselesi, Müslüman kadınların sosyal hayattan uzak tutulması için geçerli bir mazeret değildir. Halihazırdaki tesettür, İslâm'ın öngördüğü örtüden daha fazladır ve kadını hayattan soyutlamaktadır. Asr-ı Saadet ve Dört Halife dönemlerinde Müslüman Kadınlar, savaşmakta ve yaralı erkekleri tedavi etmektedir. Bu durum kadınların örtünmelere engel olmamakta ve onları hayattan soyutlamamaktadır (Abdullah Cevdet 1330f: 450-451).

Halid Fahri, İzmir'e yaptığı bir seyahat sonrasında garibine giden bir hususu kaleme almış ve İctihad'da yayımlamıştır. Halid Fahri, İzmir'de en zengininden en fakirine varıncaya kadar ailelerin, ekonomik durumları ne olursa olsun kızlarını Fransız okullarına yolladığını müşahâde etmiştir. Bunun yanında zengin aileler, kızlarının terbiyesini de Fransız mürebbiyelerin ellerine tevdiî etmektedirler. Tamamen Fransız terbiyesi ile yetişmek suretiyle kendi kültürüne yabancılaşan bu kızların, ileride nasıl bir Osmanlı annesi olacakları sorusu Halid Fahri'nin zihnini meşgul etmektedir.

Halid Fahri, kızlara önce kendi dillerinin, tarihlerinin, edebiyatlarının, geçmişlerinin öğretilmesi gerektiğini düşünmektedir. Eğer mevcut okullar yeterli değilse, Maarif Nezareti kız okulları açmalıdır. Bu okullarda yarının annelerinin millî bir duygu ile yetiştirilmesi sağlanmalıdır. Yoksa bu durum, sosyal bir mesele haline gelecektir (Halid Fahri 1330: 151-152).

İctihad'ın yirmi üçüncü senesi münasebetiyle yayımlanan bir yazıda, Danimarka Millet Meclisi üyesi Madam Houschulz adlı bir bayanın İstanbul'da İctihad'ı ziyareti anlatılmaktadır. Bu bayan, Danimarka'da yayımlanan "Kadın Yurdu" adlı bir derginin sahibidir. Dr. Abdullah Cevdet, bu derginin seksen bin abonesi olduğunu öğrenince, hayret etmiştir. Madam Hauschulz, üç milyonluk

bir ülkede birkaç kadın dergisinin seksen biner satmasına şaşıracak bir şey olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Madam Hauschulz, meclislerinde üç kadın milletvekili bulunduğunu, bunlardan birisinin de Maarif Nazırı olduğunu belirtmiştir. Dr. Abdullah Cevdet, bu durumdan utandığını anlatmaktadır. Zira kadınlara verilen değer, onu çok etkilemiştir (İctihad 1927:4463).

İctihad kurulduğu günden beri kadın haklarının en tutarlı savunucularından biri olarak, Batılı ülkelerde kadınların sahip oldukları bütün haklara, Türk kadınının da sahip olması gerektiğine inanmaktadır.

C.- MEDENÎ TOPLUM İDEALİNİN HİZMETKÂRI OLARAK EĞİTİM

Genelde Batı ve özellikle Fransız eğitim almış olan gençlerde bulunan bazı özellikleri, İctihad Dergisi tenkid etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Paris Sorbonne Üniversitesi'nde okumuş ve Türkiye'de yüksek bir okulda öğretmenlik yapan bir gencin şu sözlerine dikkat çekmektedir.

> "Hükûmet, millete lâzım olanları yapmıyor. Hükûmet milletin mukadderâtını elinde tutuyor." (Abdullah Cevdet 1329a: 1383).

Gencin bu sözlerini Dr. Abdullah Cevdet tenkid etmektedir:

> "Hükümetin, mukadderât-ı milletle oynadığına zahib olmak büyük gaflet ve delâlettir. Bu delâlet ekseriye Fransız irfanının, Fransız terbiyesinin teşkil ettiği kafalara hasdır. Millet mi hükûmetin muhassalasıdır, yoksa hükûmet mi milletin muhassalasıdır?" (Abdullah Cevdet 1329a:1383).

Dr. Abdullah Cevdet, Batı eğitiminin özellikle Doğudan bu ülkelere giden gençlerin üzerinde her zaman olumlu tesir uyandırmadığını, bazen de onları yanlış yönlendirdiğini tespit etmektedir. Özellikle ülke yönetimi gibi önemli konularda olan bu yanlış yönlendirme, ülke geleceğini riske atmaktadır:

> "Hiçbir hükûmet milletinin ne pek çok fevkine çıkabilir, ne de pek çok dûnuna inebilir. Her iki halde de perişan olması mukarrardır.
>
> Milletin metâlib-i ruhuna icâbet vermek hükûmetlerin en birinci şart-ı bekasıdır. Fakat hükûmetler için en müşkil şey ve en büyük hüner milletin kalbini işgal etmek, ve temâyülât-ı zâhiriye ve an'aniyesini hakikî, müstemir ve zî-hükm âmâlinden, ka'r-ı cânında gizli kalan ve meşkûk, mûğlak, münferid, şaikalarla mütecelli olan hadiselerden tefrik edebilmektir.

Eğer milletin mukadderâtına hakim bir sınıf bulunmak istenirse bu hakimiyete en ziyâde yakın olarak gençler sınıfı gösterilebilir.

Hükûmetin milletin hakikî taleb-i ruhunu anlamak isterse milletin tüvânâ gençlerinin temâyülâtına müracaat etmek icab eder. Milletin hakikî şaika-ı vesikâları, ancak onların gözlerinde yanar, onların kolları ve dimağları ile hüsûl bulur.

..... Evvela lâlettayn gençlerin demiyorum, ahlâktan tüvânâ demek istiyorum... Gençlik için bir hadd-i sinnî yoktur. Bir adam ölünceye kadar, yüz yaşına kadar Jean Finot'unun kavlince iki yüz yaşına kadar genç kalabilir, diğer bir adam yirmi beş yaşında pek sâlhorde ve efsurde olabilir.

Uyan ve Uğraş..... Gençlik ve ihtiyarlık insanların hodgâmlığının icâd ettiği şeylerdir. Bunların ruh ile hakikî alakası yoktur." (Abdullah Cevdet 1329a: 1383-1384).

Milletin geleceğine ancak gençlerin yön vereceğini belirten Dr. Abdullah Cevdet, gençliğin de yaşa bağlı olmadığını göstermeye çalışmaktadır.

"Millet, gençleri vasıtasıyla düşünür; milletin ezkıyâsı, milletin meleke-i müfekkiresidir. Millet, yine kendi mahsûlü olan gençleri vasıtasıyla mukadderâtını tayin eder. Bu mânâ ve itibar ile millet, kendi kendisinin nev'amâ halik ve mahlûkudur." (Abdullah Cevdet 1329a: 1384).

Dr. Abdullah Cevdet, özellikle mesuliyet duygusu üzerinde durmakta ve gençlerin bu konudaki ilgisizliğinden şikâyet etmektedir:

"Gençlerin her mes'ûliyeti hükûmet adamları üzerine yükletmelerindeki gaflet teslim olunmalıdır. Bu tarz-ı rü'yet ve telâkki Latin akvamına has kafanın neticesidir. Bizde ûliyet-i şahsiye (initiatif privé) erimiş, bitmiş gibidir.

> Gençlerimiz, gayet muhtelif şîmelerde mekteplerin mahsûlüdür. Sonra ayrı ayrı her genç muhtelif fikirler, prensipler neticesi olan cereyanlar önündedir.
>
> Memleketimizde yeknesak bir tahsil ve terbiyenin yerleşmesi pek arzu olunur ve pek ziyâde lâzımdır. Yalnız Fransa'nın Türkiye'de açtığı veya himâyesine aldığı Fransız mekteplerine müdâvim Osmanlı şâkirdanın yekûnu 1907 senesinde yüz on bin bulunuyordu. İtalyan, İngiliz, Amerikan, Alman vesâire müesseselerine devam eden Türkiye evlâdının mecmû' yarım milyona kâribdir. Bu müesseselerin ve müdâvimlerinin adedi, her gün artmaktadır.
>
> Bu gün Türkiye'nin âcilen muhtaç olduğu şeylerden birisi de bir rûh-i müşterektir, hissiyât-ı müşterekedir.
>
> Hissiyât-ı müştereke ve rûh-ı müşterek ancak yeknesak bir terbiye ve ta'lim sayesinde, muayyen ve münferid ve herkes için mustehdif bir mefkûre ibdâ' etmek ile mümkün olacaktır. Bu millî maksad-ı âlî, mukadderât-ı milletin hamili ve âmili olan gençler eliyle ve ancak onların elleriyle ve dimağlarıyla istihsâl olunacaktır." (Abdullah Cevdet 1329a: 1384),

Dr. Abdullah Cevdet, çok önemli bir konuya dikkat çekmektedir. Batı ve Doğu tarzı çeşitli eğitim sistemlerinin karmaşası içinde bulunan Osmanlı ülkesinde, eğitim-öğretim birliği prensibini savunmaktadır.[1] Bu ancak 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile mümkün olabilecektir.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, İctihad Dergisi'nde yayımlanan 18 maddelik programının 6. ve 7. maddelerini eğitime ayırmıştır.

İlk önce uzun zaman Osmanlı Cemiyetinde ilmî hayatın gelişmesinin önünde büyük bir engel olarak duran "beşik ulemâsı" uygulamasına son

---

[1] Millî eğitiminin önemi hak. Bkz. Ali Kami 1327o: 1934 -1936

verilecektir. Bunlara ayrılan tahsisât, devlet tarafından Millî Eğitim bütçesine ilâve olunacaktır.

Şeyhlik makamında bulunanlardan ilmî yeterliliği olanlara hayat boyu bir okulda öğretmenlik yapmak kaydıyla tahsisât verilecektir. Diğerleri ve özellikle câhil olan şeyhlere hiçbir tahsisât verilmeyecek ve bunlar hayatlarını çalışıp kazanmaya mecbur bırakılacaktır. Bunlardan üfürükçülük yapanlar ile halkı dolandıranlar ağır bir şekilde cezalandırılacaktır.

Mevcut tüm medreseler kapatılacaktır. Süleymaniye Medresesi yerine "Kolej de France" tarzında bir "Ulûm-ı Edebiye Medresesi", Fatih Medresesi yerine de "Ecole Politeknik" tarzında bir "Medrese-i Âliye" kurulacaktır.

Tüm yüksek öğrenim, bu medreseler ile Darülfünûn'da yapılacaktır. Softalık yani medrese öğrenciliği kaldırılacaktır. Yeni medreselerde öğrenci olanlara, şimdi medreselerde olduğu gibi bir oda verilmeyecek, dünyanın diğer üniversitelerinde olduğu gibi denetim altında tutulacaklardır.

Medrese öğrencilerine düzenli yemek, elbise, hizmetçi, karyola ve maaş verilecektir. Medrese öğrencileri ders çalışırken "rakkas" gibi sallanmayacaklar ve şimdiki gibi yerlere uzanıp, ders dinlemeyeceklerdir.

Sarık takmak ve cübbe giymek, sadece ulemâya mahsus olup, yüksek öğrenim öğrencileri, diplomasız ulemâ ile dinî bilgilere sahip olmadan, bu işleri yapanlar sarık ve cübbe giyemeyeceklerdir. Sarık ve cübbe, ulemânın resmî giysisi olup, polis ve askerler tarafından görüldükleri yerde selamlanacaklardır.

Okul öğretmenleri, ancak dinî eğitim veren bir yüksek öğretim kurumundan diplomalı oldukları takdirde sarık ve cübbe giyebileceklerdir. Halktan sarık ve cübbe benzeri giysi giyenler, polis tarafından yakalanıp engelleneceklerdir. İdadî ve daha yüksek öğrenimliler sakal bırakabilecek, sair halktan sakal bırakanlar sakalları nispetinde vergi ödeyeceklerdir (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1261-1262).

Ulemâ, şeyhler, medrese ve yüksek öğrenim, sarık ve cübbe hakkındaki görüşleri adeta bir inkılâp niteliği taşıyan Kılıçzâde İ. Hakkı Beyin bu düşünceleri İttihad ve Terakki Partisi iktidarını da etkilemiş, ama büyük ölçüde Cumhuriyetten sonra hayatiyet kazanmıştır.

İctihad Dergisi çevresi, halihazırda Avrupa'daki eğitim sisteminin, adet ve ahlâk kavramının Türkiye'de de benimsenmesini istemektedir. Mutlak hükûmetten ancak bu sayede kurtulabileceğine inanmaktadır. Mevcut ahlâk sisteminin, eğitim seviyesinin fesada sebebiyet verecek kadar düşük olduğunu belirtmekte ve Batılılaşmanın önündeki engelin kaldırılması için eğitim sisteminin yenilenmesini, Avrupa âdet ve ahlâk normlarının benimsenmesinin şart olduğunu belirmektedirler (Abdullah Cevdet 1905d: 77).

Dr. Abdullah Cevdet, Ernest Renan'dan yaptığı bir tercümede, halkın hak ve hürriyetlerinin anlaması ve koruması için mutlaka eğitime tabi tutulması gerektiğini belirten yazısını mevcut siyasî partiler olan "İttihad ve Terakki" ve "Hürriyet ve İtilâf" partilerine ithâf etmiştir (Abdullah Cevdet 1327af: 935-936).

Dr. Abdullah Cevdet bir başka yazısında, gençlerin sosyal konulara ilgisiz olduğuna dikkat çekmektedir. Gençlerin ilgisizliğinin Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinin önünde en büyük engel olduğunu düşünmektedir[1] (Abdullah Cevdet 1328m: 1119-1121).

İctihad Dergisi Çevresi, Avrupa'da oluşan entelektüel sınıfı da yakından izlemektedir. Bu sınıfın oluşumu hakkında İctihad'da yayımlanan bir yazıda; Avrupa'da düşünen, yazan ve sınıfları haricindeki diğer sınıflardaki insanları düşünmeye alıştırmayı amaç edinen bir sınıf teşekkül ettiği belirtilmektedir. Bu yeni entelektüel sınıf, düşüncelerini dile getirmek suretiyle halkı aydınlatma konusunda başarılı çalışmalar yapmaktadırlar. Bu entelektüel sınıfın tek bir düşmanı vardır. Bu düşman, tefekkürü prangaya vurmaya çalışan mutlak hükümdarlardır. Bu sınıfı etkisizleştirmek için hükümdarlar, bu sınıftan

[1] İnsanların mesleklerinde ve hayatlarında başarılı olmaları için neler yapmaları gerektiği hk. bkz. Ali Kami 1330c: 2205-2209

çıkarları zarar gören bütün gruplar ile işbirliği yapmaktadır (Abdullah Cevdet 1905e: 91). Dr. Abdullah Cevdet'in mutlak hükümdardan kastı, Sultan II. Abdülhamid, entellektüel sınıf diye bahsettiği ise, II.Abdülhamid'e karşı çıkan aydınlardır.

Dr. Abdullah Cevdet, karşısına çıkan gençlerin "iki saat taranmış, lavantalanmış, giyimine kuşamına düşkün" olarak görmek istememektedir. Onları, ellerinde nasır ve gözlerinde ışık parlar bir halde görmek istediğini söylemektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, ilk okulların ilkellikten kurtulması gerektiğini belirtmektedir. Çalışma ve ilerleme hırsının, gençlerin yüreğini sarması gerektiğini söylemektedir. Mevcut ilk okullarda, gençler ziyân edilmek suretiyle milletin ruhu katledilmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, hayalindeki amaçlarına ulaşmak için öncelikle ilk okuldaki eğitimin derhal düzeltilmesi gerektiğini yazmaktadır. Halihazırdaki ilk okullarda vatan evlatlarına zillet, çöküş ve sefâlet öğretilmektedir. Türkiye'nin geleceği olan gençlerin ruhlarına müebbet zincirler ile sarılmaktadır[1] (Tahsin Nahid 1329b: 1579).

Ali Kami, ilköğretimin, eğitimin en önemli merhâlesi olduğunu belirttiği İctihad'da yayımlanan bir yazısında, vatan sevgisi, çalışma azmi ve başarma iç güdüsünün Rusya'da ilköğretim okulu sıralarında öğretilmeye başlandığını belirtmektedir. İyi bir asker olmak için ilköğretimden itibaren bu hasletlerin kazanılması gerekmektedir. Osmanlı toplumunda da, ilköğretime bu ehemmiyet verilmedikçe, öğrencinin bir makine olmaktan kurtulması mümkün değildir (Ali Kami 1329e: 2105).

Ali Kami, gençlerin mutlaka yabancı dil öğrenmeleri gerektiğine inanmaktadır. Ancak yabancı dil bilen gençler, dünyayı takip edebilecek kapasiteye sahiptirler. Fakat Türkiye'deki yabancı dil eğitimi acınacak bir haldedir. Okullarda okutulan yabancı dil, dünyayı takip edebilecek düzeyde

[1] Benzer görüş için bkz. Abdullah Cevdet 1329ac: 1771-1773; çocukların terbiyesi üzerinde durulmadığı hk. bkz. Asaf 1908: 331-332.

değildir. Yabancı dil eğitimi yapan okullar azdır ve çoğu da millî değildir (Ali Kami 1329n: 1772-1725).

Ali Kami, eğitimin ve öğretimdeki inkılâp ile ilgili İctihad'da yayımlanan bir yazısında, sonucu mutlu olacak her inkılâbın temeli eğitim ve öğretim alanındaki inkılâptır, demektedir. İdare alanındaki, siyasî alandaki inkılâplar, bir düşünce alanındaki inkılâp ile donatılmış kafaların ürünü olacaktır. Eğer inkılâbı anlayacak kafalar, düşünce açısından sınırlı iseler, halk olarak yapılan her inkılâba karşı koyacak, irticacı ve geri dönüş özlemi ile yıkıcı tavırlar takınacaktır. Bu durum ise, genel anlamı ile yapılan inkılâbı tahrip edecek niteliktedir (Ali Kami 1330a. 2180).

Ali Kami, halihazırdaki Osmanlı toplumunu âtıl bir halk olarak görmektedir. Bu âtıl halkın yerini faal bir halk almadıkça memleketin geleceği karanlıklar içinde olacaktır. Bunun temeli için eğitim ve öğretim alanında ihtiyaç duyulan inkılâbın esaslarının ortaya konulması gerekmektedir. Eğitim ve öğretim alanında yaşananların sebebi, Ali Kami'ye göre, ne Avrupa'nın ezici gücü ve ne de mevcut hükûmetin aczidir. Kabahat, anaların babaların ve öğretmenlerindir. Ali Kami, bu gerçeğin halka anlatılmasının çok büyük bir mesele olduğunun altını çizmektedir.

Ali Kami, İctihad'da yayımlanan yazısından yaklaşık yirmi yıl kadar önce, eğitim üzerine bazı Fransızca eserler okuduğunu, bu eserlerden yola çıkarak mevcut Osmanlı eğitim sisteminin içinde bulunduğu durumla ilgili bazı tespitlerde bulunduğunu söylemektedir. Ali Kami, aradan geçen yirmi yılda Osmanlı eğitim sisteminde pek değişiklik olmadığını da belirtmektedir.

Ali Kami, ilköğretim çağındaki altı-yedi yaşındaki çocuklara hâlâ Karabaş Tecvidi'ni ezberletmektedir, demektedir. Taşradaki okullarda hâlâ Kur'an'dan birkaç sure okuyan çocuklar, diploma alabilmektedir.

Ali Kami, "Talim ve Terbiye'de İnkılâp" adlı eserin yazarının eğitimci İsmail Hakkı olduğunu, yazdığı eserinde Avrupa'da gezdiği ve incelediği

eğitim sistemlerinden aldığı intibâlar ile bazı önerilerde bulunduğunu yazmaktadır.

Ali Kami, eğitim ve öğretimdeki mevcut durumun zihniyetten kaynaklandığını söylemektedir. İsmail Hakkı, ne yapılırsa yapılsın Türk ailelerinin zihniyetini değiştirmek mümkün değildir demektedir. Çünkü bunların yanlış fikirleriyle adam yetiştirmek konusundaki kararlılıkları, imanları kadar sağlamdır. Akıl ve mantık, bunların zihniyetini değiştirecek kadar etkili değildir.

İsmail Hakkı, yirmi otuz milyonluk bir milletin yaşadığı Osmanlı ülkesindeki okullarda, hareket ve özgürlük yasaktır demektedir. Bu okulların idarecileri ve öğretmenleri, korkan, kızaran, kımıldamayan, düşünmeyen, söyleyemeyen, istemeyen ve yalnızca kuvvetten anlayan çocuklar yetiştirmek amacındadır.

İsmail Hakkı kitabında, Osmanlı eğitim sisteminin şiddete dayalı, zalimce ve baskıcı olduğunu yazmaktadır. Bu tutum, ülkenin geleceğinin teminatı olan gençleri yok etmektedir. Ülkenin geleceği kararmaktadır.

İsmail Hakkı, kitabında, Türk gençlere girişimci bir ruh kazandıracak bir eğitim sistemine duyulan ihtiyacı belirtmektedir. Bunun için çalışma şarttır. Öğretmenlerin öğrencilerin girişimciliğinden ve çalışmalarından ürkmemesi gerekmektedir. Yetenekli, düşünen, çalışan, üreten gençler, ülkeyi ileri götürecektir. Bunun için okullarda el işlerine daha çok önem verilmesi lâzımdır.

İsmail Hakkı kitabında, mevcut öğretmen profilini beğenmemektedir. Emir veren öğretmen değil, öğrencisiyle beraber çalışan, onu yönlendiren, düşünmesini teşvik eden, yaratıcı olmasını sağlayan ders okutmak sanatını bilen öğretmen yetiştirilmesini istemektedir.

Ancak mevcut ders programları, ders kitapları, mevcut okullardan yetişen öğretmenler, okul şartları ve çevre şartları bu değişikliklere müsait

değildir. Yeni programlar, yeni ders kitapları da bu sebeple başarısız olmaktadır.

İsmail Hakkı kitabında, mevcut okullarda " usul adam" yetiştirildiğini, kımıldayan çocuğun haylaz, söz söyleyenin arsız, oyun oynarsa yaramaz, resim yaparsa günahkâr olduğunu yazmaktadır. Bu yetişen usul adamlar ise, içinde yaşadıkları toplumun dahi bir parçası olamayan, bünyesi çürük, düşünmesi sakat, kalbi donmuş, ahlâkı sarsak insanlardır.

İsmail Hakkı kitabında, okulların siyah tahtası üzerinde öğrenilen bilgilerin çoğunun hayatın ihtiyaçları karşısında başarısız olduğunu söylemektedir (Ali Kami 1330a: 2180-2184).

Cenab Şehabeddin, Osmanlı toplumunda millî birlik yokluğuna dikkat çekmektedir. Bu sebeple eğitimin, bir "millet" oluşturmaya yönelik olması gerektiğini düşünmektedir. Bütün mescitler, kiliseler, kışlalar ve hapishaneler, birer okul haline getirilmelidir. Buralarda insanlar okumayı, yazmayı ve hesabı öğrenmelidirler. Bilgi arttıkça insanlar, birbirlerine yaklaşmakta, vicdanlar ve yürekler birleşmekte, Osmanlı toplumunun bütün unsurları, aynı tarzda düşünmeye başlamaktadırlar.

Cenab Şehabeddin, Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu çağ ve çağdaşları ile barışması ve uzlaşması gerektiğini düşünmektedir. Cenab Şehabeddin, Osmanlı Devleti'nin içinde yaşadığı inzivâ ortamının, devletin sonunu getireceğine inanmaktadır. Osmanlı toplumu yaşamak istiyorsa, çağdaşlarıyla ilişkiye girişmeli ve diğerlerini tanımalıdır. Herkesin durmadan ilerlediği bir yerde, durmak mümkün değildir. Taşlar bile suda yuvarlanmakta, suyun ve diğerlerinin darbeleri ile pürüzleri silinip, yuvarlaklaşmaktadırlar.

Cenab Şehabeddin, Türkiye'de birkaç bin Celal Nuri ile beş-on milyon takipçisi olsaydı, Rockefeller'den zengin, İngiltere'den medenî ve dinamitten daha patlayıcı olurduk demektedir.

Cenab Şehabeddin, Celal Nuri'nin hastalığı bulduğunu ve tedavi yolunu önerdiğini söylemektedir. Hastalık kötü idare, tedavi iyi idare ve eğitimdir. Osmanlı toplumunun düşmanın sarsması ile değil, kendi sallanması ile zarar gördüğünü belirtmektedir. Cenab Şehabeddin, Osmanlı toplumunun kalkınmasının mukadder olduğunu, buna engel olmaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini beyân etmektedir (Cenab Şehabeddin 1328: 1202).

İsmail Hakkı, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, eğitim alanında Fransız hayranlığının abartıldığını düşündüğünü dile getirmektedir. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin ilk ilişkide bulunduğu devletin Fransa olması, Fransa'nın Osmanlı ülkesindeki kapitülasyonlarda en büyük paya sahip olması, Fransa ile resmî ilişkilerin çokluğu ve uluslararası dilin Fransızca olması hasebiyle devleti yönetenler, Fransızca eğitimine önem vermişlerdir. Sonunda Osmanlı ülkesinde Batı Medeniyeti'ni ve Avrupa'yı, Fransa temsil eder hale gelmiştir. Halbuki halihazırdaki durumda Fransızlar, Almanlara yenilmiş, ruhen, ahlâken, hissen ve maddeten çökmüş bir millettir. Osmanlılara örnek olacak niteliklerini kaybetmişlerdir. İsmail Hakkı, eğitimin ıslahı amaçlanıyorsa bir an önce okullarda, Fransızca eğitimin yerini Almanca eğitimin alması gerektiğini düşünmektedir (İsmail Hakkı 1328a: 1184-1185). İsmail Hakkı da, dönemin bir çok aydını gibi Fransızların Almanlar karşısındaki yenilgisinden dolayı Fransa'ya ve Fransa'nın temsil ettiği avrupa2ya itimadını yitirmiştir.

İctihad'da yayımlanan bir yazıda, Fecr-i Ati grubuna mensup bir gencin açıklamasına iktibasen, bu gencin muayyen bir zamanda yapılması gereken işi olduğunda her gün o işi ertesi güne bıraktığı, işin son günü iyi bir uyku çektiği, uyandığı zaman işin vaktinin geçtiği açıklamasına, bu genci Mekteb-i Sultanî ve Hukuk Mektebi'nden mezun bir vekil adayı olduğunu belirtmektedir. Bu durumda eğitimin içler acısı hali bir kez göz önüne serilmektedir (Samih Fethi 1327: 1929-1930).

Ali Nadir, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Maarif Nezareti'nin mevcut durumuna çeşitli eleştiriler getirmektedir. Buna göre, bütün medenî ülkelerin ve hatta en ileri olanlarının bile Maarif Nezaretleri, yenilik

göstermek ve iş yapmak kaygısı ile çalışmaktadırlar. Her milletin mevcut siyasî iktidarları, okullar ile ilgili eğitim usûlünü düzenleme, kaynak yaratmak suretiyle okulları geliştirme çabası içinde bulunmaktadır. Halbuki Osmanlı Devleti, eğitim alanındaki herkes, hayal ettikleri amaçlara ulaşmış gibi yan gelip istirahâtına bakmaktadırlar. Halihazırda Maarif Nezareti, müdürler ve öğretmenlerin becâyiş, azil ve tayinleri ile uğraşmakta, okul bütçelerini kısmakta, okul ve öğretim dairelerinin adlarını "ıslahât" adı altında değiştirmekte ve sürekli uygulanamayacak projeler yapmaktadır (Ali Nadir 1329: 1401).

Dr. Abdullah Cevdet, millî hükûmetin yeni bir cihada giriştiğini açıklamaktadır. Maarif Vekâleti nezdinde büyük itibar sahibi olan Kâzım Karabekir Paşa, halkın okur yazarlığını çoğaltmak ve okur yazarların okuyacakları kitapları artırmak ihtiyacına dikkat çekmektedir. Yeni bir inkılâp ile ilerleme ve gelişme yoluna giren Türkiye'de bir "Tercüme Encümeni" tesis edilmesi bir zorunluluktur. Ancak bu yeni encümen, "Telif ve Tercüme Encümeni" değil, sadece "Tercüme Encümeni" olmalıdır. Dr. Abdullah Cevdet, Türkiye'de daha uzun süre gerçek müelliflerin olamayacağına, böyle bir muhitin de olmadığına inanmaktadır. Bu sebeple Avrupa'nın ilmî ve edebî eserlerinin Türkçe'ye tercümesi bir mecburiyettir. Ancak kitabın içindeki mevzuu kavramamış ve tercümeyi pek iyi yapamayan insanların yaptığı tercümeler büyük ziyânlara sebep olmaktadır. Birçok önemli felsefe ve sosyoloji eserleri, yanlış, hatalı ve anlamsız bir şekilde tercüme edilmiştir. Bu sebeple Maarif Vekâleti, eserlerin anlamlarını bozmadan tercüme edilmesi hususuna dikkat etmeli, iyi niyetli ancak câhil müteşebbisleri tahdit etmelidir. Zira iyi niyetli yapılmış, ancak büyük hatalar içeren tercümeler, daha sonra iyileri de yapılsa, eserin kıymetinin Türk aydınları tarafından değerlendirilmesine engel olmaktadır.

On iki yıldır faaliyet gösteren ve dönemin İttihatçı Dahiliye Vekili Fethi Bey tarafından kurulan "Telif ve Tercüme Encümeni" yeniden tanzim edilmelidir. Zira insanlığın malı olan bir çok önemli eser, hâlâ Türkçe'ye

kazandırılmamıştır. Bulgarlar, daha Osmanlı hakimiyeti altında iken, Shakespeare'ın tüm eserlerini Bulgarca'ya tercüme etmişlerdir. Ermenilerin, Viyana'da büyük bir matbaası, Venedik'te bir kütüphane ve İlahiyat Fakültesi vardır. Dr. Abdullah Cevdet, 1902'de bu Fakülteyi ziyaret etmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, yirmi beş yıl önce Sivas'ta bir Ermeni'nin evinde Viyana ve Venedik'te basılmış, aralarında Charles Darwin'in de tüm eserlerinin Ermenice tercümelerinin bulunduğu bir kütüphaneyi müşahede etmiştir. Kundaklıyan adlı bir Ermeni, Rübaiyat-ı Hayyam'ı Ermenice'ye çevirmiştir. Halbuki Almanca, İngilizce ve Fransızca'dan Türkçe'ye layıkıyla çevrilen ancak on adet kitap vardır. Ünlü şair Mehmed Emin, Erzurum'da vali iken, bir Ermeni rahibi ona Türklerin Ermenilere hakim olamayacağını, çünkü Ermeni köylülerinin bile Shakespeare okuduğunu söylemiştir. Shakespeare, Gothe, Schiller, Moliere, Honur, Dante, Calderon, Hayyam, Hafiz, Sadi, İbn Rüşd, Gazali, Ebu'l-Maari, Muhiddin Arabî herhangi bir milletin değil, bütün insanlığın ortak malıdır. Firdevsî 'nin Şehnamesi, Ruckert adlı bir alman şairi tarafından Almanca'ya çevrilmiştir. Rübaiyat-ı Ömer Hayyam, 1913 yılında İngiltere, Amerika'da yüz yirmi defa basılmıştır. Homer, bütün Avrupa dillerine çevrilmiştir. Elbistanî Efendi, 16 yıl önce Homer'i Arapça'ya tercüme etmiştir.

Tercüme işi, vakit kaybedilmeden başlamalıdır. Edebiyat uzmanları edebî eserleri, sosyoloji, felsefe ve psikoloji uzmanları bu çeşit eserleri tercüme etmeye hükûmetçe teşvik etmelidir. Her tercüme, bu işin uzmanlarına inceletilmelidir. Ancak uygun olanlar yayımlanmalıdır. Tercümeler, satılınca basımları için harcanan parayı karşılayacaktır. Maarif Bütçesinin %25'i bu işe tahsis olunmalıdır. Halihazırda Almanca, İngilizce, Fransızca ve İtalyanca'dan profesyonelce tercüme yapacakların sayısı yirmi beş-otuz kişi civarındadır.

Dr. Abdullah Cevdet, özellikle edebiyat alanında klasik eserlerin, felsefe ve sosyolojide çok yüksekte olmayan, faydalı eserlerin

tercümesinin uygun olacağını düşünmektedir. Böylece Türk ilim ve edebiyat dünyasında bir hareketlenme olacaktır (Abdullah Cevdet 1923c: 3210-3212). Tercüme konusunda, Cumhuriyet döneminde Hasan Ali Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı söz konusu eserlerin Türkçe'ye kazandırılması konusunda önemli mesafeler alınmıştır.

İsmail Hakkı Bey, mevcut eğitim politikalarının ve eğitim kurumlarının durumunun iyi olmadığını düşünmektedir:

> "Sonra bu yalancı, hasta hayatımızın yine hasta, sakat mefkûresini taşıyan terbiyemiz! Tabiatın en canlı çocuklarını her gün bir derece daha miskinleştiren, neslimizin en yaratıcı istidâdlarını her gün bir suretle körelten, hak görmeden zulmü öğreten, doğruyu göstermeden eğriyi telkin eden, kuvvet ve istibdâd karşısında hakka, hürriyete boyun eğdiren, esir ve riyakâr terbiyemiz!.. Bütün mekteplerimize, ailemize bütün hayatımıza dolan boğucu hava!.." (Kalbin Gözü 1922: 3091).

İsmail Hakkı Bey, mevcut eğitim sistemimin yetersiz ve çağ dışı olduğunu, çocuklara güvenli bir yarın sağlamaktan uzak olduğunu düşünmektedir. Mevcut eğitim sistemimin yetiştirdiği insan tipi, pasif, tepkisiz ve istikbâlsiz bir genç tipidir.

Dr. Abdullah Cevdet, Şeyh Sait isyânının bastırılması münasebetiyle kaleme aldığı yazıda, isyânın çıkmasının en önemli sebeplerinden birisinin de, bölgedeki cehâlet olduğunu belirtmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, cehâletin körlük ve halkın câhilliğinin bilinen bir şey olduğunu söylemektedir. Eğitim halkın gözünü, görür hale getirilmesini amaçlaması gerekmektedir. Millî bir eğitim politikasının olmasının Türkiye'nin hayatî çıkarları için gerekli olduğuna dikkat çekmektedir:

> "... Cahiller âmâdır, âmâlar böyledir... Ruhî âmâ olanlar daha mühelliktirler. Cismanî âmâlar hiç görmezler, ruhanî âmâlar yanlış görürler. Yanlış görmek, ters görmekten daha berbattır.... 'Güneşin girmediği yere tabip girer.' kaidesi tanzir olunarak maarif ve terbiye ordusunun girmediği yere tenkil ordusu girmek zarureti hasıl olur diyebiliriz. Bu gün vâki olan da bundan başka bir şey midir? İlk ve orta tahsil görmüş bir vatandaş, Sulinullah diyerek yakar ve yanar mı? Cumhuriyet, en falizetkâr şekl-i hükûmettir; bunun ruhlarda takarrür ettirilmesi, yalnız Maarif Vekâleti'ne değil, bütün münevverlere mütenattim yüksek ve acil bir vazifedir." (Abdullah Cevdet 1925e: 3573).

Dr. Abdullah Cevdet, Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in gayretlerini takdirle karşılamaktadır. Diyarbakır'ın Genç ilçesinde maarif teşkilatının yokluğu isyânın önemli sebeplerindendir. Zira Genç'te bir ilköğretim müfettişi olduğunu, ancak ilköğretim teşkilâtı olmadığını söylemektedir. Dolayısıyla isyanın Genç'te yayılmasından tabiî bir şey olmadığını düşünmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, daha önce hakkında bir yazı yazdığı[1] Kazım Karabekir ile bir mülakât yapmış ve bu mülakâtı, İctihad'ın 160. sayısında yayımlamıştır. Bu yazıda, önce Kazım Karabekir Paşa'nın İstiklâl Savaşı'nda oynadığı önemli rol ve Türkiye'nin halihazırdaki durumu içindeki mevkii üzerinde durulmaktadır.

Kazım Karabekir Paşa, eğitim alanında yol göstericiliğin Darü'l-fünûn'dan gelmesini beklemektedir. Darü'l-fünûn'u milletin dimağı olarak tanımlamaktadır. Darü'l-fünûn'a milleti karanlıktan aydınlığa çıkartmak görevini yüklemektedir.

---

[1] Bu yazı için bkz. Abdullah Cevdet 1923e: 3127-3128

Dr. Abdullah Cevdet, Kazım Karabekir Paşa'ya maarifin hedefinin ne olması gerektiğini sormuştur. Kazım Karabekir Paşa cevabında, maarifinin hedefinin iktisat olması gerektiğini söylemiştir. İktisadı, insanın bütün aklî, bedenî ve ruhî yeteneklerini memleketinin kalkınması için yer altı ve yer üstü kaynaklarından istifade etmek olarak tanımlamaktadır. Mevcut maarif sistemi, halkın gelişmesine engeldir. Maarif yönetimi, şuursuz ve hedefsizce yapılmaktadır. Köylerde okumayan çocuk, geleceğin en iyi çiftçisidir. İlk okulu bitirenler ise, köylerde oturmamaktadır. Maarifin hedefinin iktisada ulaşması için, okuyanların köylerden ayrılmalarının ve köye, köy yaşantısına kötü gözle bakmalarına engel olunmalıdır. Kazım Karabekir'e göre, özel teşebbüs özendirilmelidir. Halka devletin daha çok hürmet göstermesi gerekmektedir. Devletin düsturu "halk ile halk içün" olmalıdır. Özel teşebbüs, devlete hakim kılınmalıdır. Eğitim ile ilgili her konuya ilmî açıdan yaklaşılmalıdır. Eğitimde ilmîlik arttıkça işler yoluna girecektir kanaatini taşımaktadır.

Kâzım Karabekir'e göre, mevcut eğitim kafa şişirmekten ibarettir ve vücutları tembelleştirmektedir. Zihin ve bedeni eğitmek, okul programlarının esasını teşkil etmelidir. Bu amaçla iş okulları açılmalıdır. Bu okullarda ziraat, sanayi, balıkçılık, konservecilik, ipekçilik, peynircilik, elektrikçilik v.s. konular öğretilmelidir. Ülkenin ara eleman ihtiyacı yetiştirilmelidir. Kazım Karabekir, İstiklâl Savaşı esnasında binlerce yetim kaldığından bahisle, ilerde sefil bir şekilde yaşayacaklarına, bu yetimlerin iş okullarında yetiştirilmelerinin ülke ekonomisine katkısı olacağını düşünmektedir.

Kazım Karabekir, üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye'nin sahillerinde yaşayan çocukların, balıkçı iş okullarında yetiştirilmesini önermektedir. Kazım Karabekir, ilköğretimin mecburi olmasının yeterli olmadığını, bedenî eğitim ve

okul sonrası için olması gerektiğini söylemektedir. Maarifin ziraate, hayvancılığa, madenciliğe ve balıkçılığa eleman sağlayacak şekilde yeniden organize olmasını istemektedir.

Kazım Karabekir, Latin terbiyesini Fransız örneği ile ele alarak beğenmediğini, Amerika tarzı Anglo-Sakson terbiyesi taraftarı olduğunu belirtmektedir (Abdullah Cevdet 1923d: 3271-3274).

Dr. Abdullah Cevdet, Velid Ebuzziya ile Maarif Vekili Vasıf Bey arasındaki münakaşa sebebiyle bir yazı kaleme almıştır. Aklı yerinde olmadığına dair doktor raporu sahibi olan Velid Ebuzziya, medreseleri kapattığı için Maarif Vekili Vasıf Bey'e karşı savaş açmıştır. Maarif Vekili Vasıf Bey'i bir toplantıda zeybek oyunu oynadığı, yüksek okul mezunu olmadığı için şiddetle eleştirmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, bu eleştirilerin haklı temellere dayanmadığını, Vasıf Bey aleyhinde açılan kampanyanın medreselerin kapatılması ile ilişkili olduğunu düşünmektedir:

> "...Vasıf Bey'e yapılan hücûmun bir sebeb-i muzmeri de, muhafazakârlığın mabedi olan iskolastik medreseleri kapatmış olmasından mütevellid hiss-i infialdir. Eğer Vasıf Bey, mekteplerde dünyevî ve hayatî derslerden birini ihmal ve yerine ibadet ve din dersleri veya tevarih-i hulefâ dersi ikâme etseydi, medreselere iki milyon tahsisat verseydi, bu halde Vasıf Bey, okur-yazar bile olamayabilir ve yerine dünyanın mütebahhir ve dahi bir nazırı olarak tebcil edilmesi mümkün olurdu. Kâniyiz ki Vasıf Bey, cumhuriyet ve demokrasi prensiplerine iman-ı şedidiyle mütemeyyiz bir genç inkılâpçıdır." (Abdullah Cevdet 1924d: 3447-3448).

İctihad, eğitim maliyetinin yüksekliğine dikkat çekmektedir. Muallim Halid Bey adlı bir öğretmen bu konuda şu hikâyeyi anlatmaktadır: Burdur'daki bir okulda köylü bir çocuğun babası; oğlunun kitapları için iki buçuk lira

istenildiğinden şikâyet etmiştir. Zira bu para, o çocuğun babası için iki çuval buğdayın satış bedelidir. Köylünün buğdayının tümünü teşkil eden iki çuvalı, iki saatlik mesafeden pazara getirmekte ve iki buçuk liraya saymaktadır. Bu para, kalabalık ailesini dört ay besleyecek tek rızkıdır. Köylü, ailesinin dört aylık maişet parasını kitaplara verse, ailesi açlıkla karşı karşıya kalacaktır. Köylü, öğretmenlerden çocuğunun kitapsız okula devamını istemektedir. Aksi halde çocuğunu okuldan alacaktır (Buğday... 1931: 5601).

İctihad'ın herkesin eğitilmesi politikası için eğitimin devlet tarafından finanse edilmesi gerekmektedir. Çünkü ilerleme amaçlanıyorsa, fakir halkın fedakarlığı yeterli değildir.

D.- İSLÂM, MÜSLÜMANLAR VE DEVLET

Kılıçzâde İ. Hakkı, İctihad Dergisi'nde "Pek Uyanık Bir Uyku" adıyla yayımlanan makalesinde yer alan 18 maddelik Programında din ile ilgili olarak, Türklerin Kur-an Kerim'in gerçek hükümlerine son derece iman ile inanmaya devam edeceklerini, nakillerden ve İsrailiyâttan oluşan hükümlerin yerine gerçek Kur-an-ı Kerim'e dayalı olarak amel edeceklerini yazmaktadır. Örneğin her yere asılması alışkanlık olmuş "Tevekkeltü Taallallah" levhalarının başına "azamet" kelimesini ilâve edeceklerdir. Her Türk evinin her odasına yan yana iki levha asılacaktır. Bunlardan birisinde nuranî bir hat ile "İttihad-ı İslâm"[1] ve diğerinde ateş renkli bir hat ile "İntikam" yazılmış olacaktır (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329a: 1226). Anlaşıldığı üzere kutsal kitaba ve hadislere dayalı gerçek İslâm'dan uzaklaşıldığı hakkında genel bir kanı mevcuttur.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, uğranılan yenilgilerin, Batı Dünyasının ilerlemesi karşısında düşülen durumun sebeplerinden birisi olarak, Türklerin kulaktan dolma dinî hikâyeler ve İsrailiyâta olan itikadlerının, gerçek Kur-an-ı Kerim'e dayalı İslâm'dan uzaklaştırdığına inanmaktadır. Ayrıca her gelişen yeni durum karşısında tevekkül eden Türk halkının "aksiyoner" tepkiler vermemesini de eleştirmekte, önce elden gelenin yapılıp, daha sonra tevekkül edilmesini önermektedir. Güçlü bir devlet ve güçlü bir toplum için "İslâm Birliği" ve uğranılan yenilgilere, başarısızlıklara karşı "intikam" prensibinin her Türk tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Ancak Batılılaşmak, Batıya denk hale gelmekle, Batıdan intikam alınabilecektir. Bunun ise tek yolu, tüm Müslümanların birleşmesidir.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey'i, Müslüman toplum ile ilgili ilginç yeni görüşleri bulunmaktadır. Özellikle tesettürün kaldırılmasını teklif etmektedir:

---

[1] İslâm Birliği düşüncesinin doğuşu hk. bkz. Kuran 1986:395-400.

> "...Kızlar tahsilleri ve bekârlıkları müddetince Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde câri olan âdet-i müstahsene üzere asla tesettür etmeyecekleri gibi... "(Kılıçzâde İ. Hakkı 1329a: 1228).

Tesettür hakkındaki mütalaası[1], döneminde çok büyük tartışmalara yol açmıştır. Bu konu ile ilgili olarak tesettürün dinî bir hüküm mü, yoksa gelenekten kaynaklanan bir olgu mu olduğu zihinleri epeyi bir zaman meşgul etmiştir. İctihad, tesettürün dinî bir hüküm değil gelenekten kaynaklanan bir olgu olduğunu ısrarla savunmuştur.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey'in ilginç görüşleri dinî alanın tümünü kapsamaktadır. Bunların en önemlisi tekke ve zaviyelerin kapatılmasıdır. Burada görev yapan şeyhler, hayatlarını çalışarak kazanacaklar, bunlara verilen tahsisâtlar kesilecek ve şeyhlerden ilimle uğraşanlar, bir okulda öğretmenlik yapmaları şartıyla hayat boyu maaşa bağlanacaklardır. Üfürükçülükle ve büyücülükle uğraşanlar ile dolandırıcılık yapan şeyhler, ağır cezalara çarptırılacaklardır. Din görevlisi yetiştiren medreseler kapatılıp, yerlerine Batı tarzımda medreseler kurulacaktır. "Süleymaniye Medresesi" yerine "Kolej de France" tarzında bir "Ulûm-ı Edebîye Medresesi" ve "Fatih Medresesi" yerine "Ecole Politeknik" tarzında bir "Medrese-i Aliye" oluşturulacaktır. Dinî ilimler, bu medreselerde ve Darülfünûnda okutulacaktır. Softalık kaldırılacaktır. Medrese öğrencileri, denetim altında tutulacak, kendilerine özel oda verilmeyecek, bunun yerine üç öğün yemek, giyecek elbise, işlerini yapacak hizmetçi, yatacak karyola yardımı ile burs türü bir maaş alacaklardır. Medrese öğrencileri, öğretmenlerin huzurunda yatıp uzanacak ders dinlemeyeceklerdir ve ders çalışırken rakkas gibi sallanmayacaklardır.

Sarık sarmak ve cübbe giymek, ancak ulemâya mahsus olacak ve yüksek dinî okullardan diplomasız olanlar ile dinî ilimlerden habersiz olanlar, sarık ve

---

[1] Tesettür meselesi hk. bkz. Erdoğan 2000: 344-352: "...Bir Fransız, çağdaşlaşma reçetesi olarak Abdullah Cevdet'e 'Kur'an'ı kapatın, kadını açın!' derken, o 'Kur'an'ı da açacağız, kadını da açacağız!' şeklinde bir sloganla cevap vermiş, buna karşılık muhafazakâr ise, 'Kelle gider, tel görünmez' demişlerdir." Erdoğan 2000: 350.

cübbe giyemeyeceklerdir. Sarık ve cübbe, ilmiye sınıfın bir simgesi olacak ve giyilmeleri kolluk güçlerince denetlenecektir. Polis ve askerler, sarıklı ve cübbelilere selâm vermek zorunda olacaklardır.

Okul öğretmenleri, ancak gerçek ilmiye sınıfından iseler, sarık takabileceklerdir. Halkın taktığı sarık ve sarığa benzer her türlü bezin giyilmesi polisçe engellenecektir. İdadî ve daha yüksek öğretim görmüş olanlar, sakal bırakabileceklerdir. Halktan sakal bırakmak isteyenler, sakalının uzunluğuna göre vergi ödeyeceklerdir.

Evliya ziyaretleri yasaklanacaktır. Evliyalara kurban ve adak sunmak yasaklanacaktır. Bu kurban ve adaklar ile toplanan nakit para, "Donanma" ve "Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri"nin kasalarına aktarılacaktır. Dinen sadaka verilmesi uygun görülen biçâreler ve sakatlar, kurulacak Darelacezelerde, güçleri nispetinde çalışmak kaydıyla bakılacaklardır. Sokaklar dilenci ve zavallılardan arındırılacak, "izzet-i nefs"in ne olduğu topluma öğretilecektir. Güçlü kuvvetli insanlar, sadaka ile yaşamak ve beleşçilikten kurtarılacaklardır.

Yapılacak bütün hayır işleri, Allah adına yapılacak, başkasına atfedilmeyecektir. Herkes, manevî taleplerini Allah'a arz edecek, Hz. Peygamberin şefaatinden başkasından şefaat istemeyeceklerdir.

Okuyuculuk, üfürükçülük, ısıtma bağcılık v.b. işlerle uğraşanlar ortadan kaldırılacak ve sıtma hastalığına yakalananlar sülfata içmek zorunda bırakılacaklardır.

Din, mezhep, akıl, mantık, tıp, medeniyet, insaniyetin bileşkesi olan İslâmiyet dini için, Yemiş Çarşısı meydanındaki pis ve murdar görünüşlü, resmî ve açıkça okuyuculuk yapanlar, buradan kovulacaklardır.

Yeni Cami civarında satılan basılmış sahte şeriat kuralları içeren her derde deva kitaplar yasaklanacak, askerler ve halk için hükûmet tarafından kurulacak "Tenvir-i Efkâr-ı Millet Cemiyetleri" tarafından ücretsiz basılıp,

dağıtılacaktır. Bu kitaplar, herkesi anlayacağı bir ifâde ile yazılmış olacaklardır[1] (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1261-1263).

İctihad Dergisi, İslâm dininin halka mevcut görevlileri tarafından yeterince ve özüne uygun bir şekilde irşad edilmediğini düşünmektedir. Kılıçzâde İ. Hakkı Bey'in bunun giderilmesi için önerdiği ilk yol, şeyhlerin ve ulemânın arasında hızlı bir tasfiyedir. Yeterli olmayanların tasfiyesi sayesinde, ilk adım atılmış olacaktır.

İslâm Dininin halk tarafından anlaşılması için ikinci adım ise, resmî ulemânın cehâletinden ve bilhassa engellemesinden dolayı yüzyıllardır kapalı olan ictihad kapısının tekrar açılmasıdır. Böylece yeni ictihadlar ve tefsirler yapılabilecektir.

Üçüncü adım ise, Kur'an-ı Kerim ile hadislerin sahih olanlarının Türkçe'ye tercüme edilmesi ve Cuma hutbelerinin Türkçe ve günün şartlarına uygun bir şekilde irâd edilmesidir.

Dördüncü adım ise, Müslümanların birbirleriyle temasını ve yakınlaşmasını sağlamaktır. Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, Haccı bunun için kullanmayı düşünmektedir. Hac için toplanan, Allah'a yönelen ve Hz. Peygamberi ziyaret eden Müslümanların birbirlerini tanımaları, anlamaları, görüşüp fikir alışverişinde bulunmaları ve birlik olmaları sağlandığı zaman, insanlar gerçekten hacı olacaklardır (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1263).

Dinin işlevi ve din görevlilerinin, dinî kurumların çalışması ile ilgili reform niteliğindeki öneriler, daha sonraları da tartışılmaya devam edecektir. Ancak şurası da muhakkaktır ki, gerek İttihad ve Terakki Hükûmeti ve gerekse Cumhuriyet idaresi, yukarıda belirtilen yeniliklerin hepsini harfiyen gerçekleştirmiştir. İlân edildiği zaman çok büyük tepki gören bu fikirler, daha sonraki yıllarda bir hayat tarzı haline gelmiştir. İttihad ve Terakki Hükûmeti,

[1] Kılıçzâde'nin fikirlerine paralel olarak, sadece Türklerde değil, tüm İslâm Dünyası'nda İslâmiyetin dinî gelişimi ile ilgili Paris'te "Les Documents du Progres" adlı dergi de yayımlanan İslâmiyet hakkındaki yazıya bkz. Abdullah Cevdet 1329z: 1673- 1675).

bu fikirlere İttihad-ı İslâm prensibi çerçevesinde sahip çıkmıştır. Cumhuriyet idaresi ise, laik toplum ideali doğrultusunda, milliyetçi bir bakış açısından yukarıda programı, bir dizi inkılâp şeklinde yaşama geçirmiştir. Batılılaşmanın temel prensibinin İttihad-ı İslâm prensibinden değil, milliyetçilikten kaynaklandığını düşünmüştür. Bu noktada Kılıçzâde'den ayrılan Cumhuriyet rejimi, tesettürün kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, medreselerin kapatılıp, yerine modern okulların açılması, sarık ve cübbenin yasaklanması, softalığın kaldırılması, şeyhlik gibi unvanların yasaklanması, kamu hizmetinde sakalın yasaklanması, evliye ve türbe ziyaretlerinin önlenmesi, adak, sadaka ve dilenciliğin engellenmesi, okuyuculuk, üfürükçülük, ısıtma bağcılık, şifacılığın yasaklanması, dinî ilimler öğreten ilim adamlarının ilmî kriterlere göre tasfiyesi, Kur'an-ı Kerim ve hadislerin Türkçe'ye tercümesi, basılıp çoğaltılması, Cuma hutbelerini Türkçe okunması ilkelerini benimsemiş, bunları birer inkılâp olarak gerçekleştirmiştir.

İctihad Dergisi, İslâm dinindeki mezhep çeşitliliği karşısında yeni bir mezhep oluşturma yolunda fikirler ileri sürmektedir. Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, bütün mezheplerin ileri gelenlerinin samimî bir toplantıda aralarındaki ayrılıkları aşarak fikir birliği ve amaç birliği oluşturmak suretiyle üzerinde ictihad birliği olan yeni bir mezhebin kabul edilmesini savunmaktadır. Bu yeni mezhep, Halife tarafından tüm Osmanlı ülkesi ve İslâm ülkelerinde bir genelge ile ilân edilecektir. Müslümanlar arasındaki çeşitli mezheplerin tümü, tamamen yasaklanacak ve böylece İslâm Birliği oluşturulmuş olacaktır. Bu yeni mezhebin kuralları, Müslümanların iktisat ve sosyal alanlarda kalkınmalarını sağlayacaktır (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1264). Kılıçzâde, İslâm Dünyası'nın içinde bulunduğu durumda Bir İslâm Birliği teşkil etmenin güçlüğünü gördüğü için Bir İslâm Şurası'nın tüm mezheplerin iyi yönlerin alıp, ortak noktalarını öne çıkardığı halife liderliğinde yeni bir mezhep oluşturma yoluyla İslâm Birliği idealini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, Ramazan ayı boyunca camilerde verilen vaazların halkı eğitici bir yönü olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu vaazlar

Türkçe verilmektedir. Vaazların içeriği, mevcutta olduğu gibi cennet, cehennem, in- cin hikâyeleri olmamalıdır. Vaazlarda halka edepten, erkândan, kazanç edinmenin yararlarından, güzel ahlâktan, birbirlerine karşı sevgi, muhabbet ve birlikten, İslâm Birliği'nin öneminden bahsedilmelidir. Vaazlar, câhil vaizlerin halkı anlamsız yönlendirmelerinden arındırılmalıdır[1] (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1264). Kılıçzâde, Ramazan ayında camîlerde verilen vaazların Türkçe olarak halkın anlayabileceği şekilde verilmesini, halkı din ve ahlâk konularında eğitmesini istemektedir.

İctihad Dergisi çevresindekilere göre, Batıcı Düşüncenin yayılmasında en büyük tehlikelerden birisi de "Osmanlıcılık"a karşı gittikçe güçlenen Türkçü akım olmuştur. Türkçülere karşı İslâmcılar, İslâmcı-Osmanlıcılar ile de işbirliği yapan İctihad, Türkçülüğü İslamcı-Osmanlıcı görüşe karşı yıkıcı bir akım olarak algılayan Süleyman Nazif'in kaleminden de yararlanmıştır. Süleyman Nazif, 1329'da İctihad'da yayımlanan bir dizi yazısında Koyu Sûnnî İslâm'a dayalı, kavmiyeti reddeden, mezhepçi bir Osmanlıcılığı savunmuştur. Ancak, Şiîlik karşıtı bir yazısı, döneminde oldukça büyük tepki çekmiş ve kendisini eleştiren Ahmed Agayef'a verdiği cevapta, mezhep ayrımcılığı yapmasının sebeplerini açıklamak zorunda kalmıştır.

Süleyman Nazif, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, "bir kerimem olsa putperest bir Türk'e, hatta bir Şiîye tevzic etmem" demesinin doğan büyük tepki üzerine, Şiî cemaatine karşı husûmetinin olmadığını İctihad'da yayımlanan başka bir yazısıyla gidermeye çalışmıştır. Süleyman Nazif, bu yazıda bilâkis Şiîlere karşı sempatisinin olduğunu, herkesin dinî inanışına saygılı olduğunu yazmaktadır. Süleyman Nazif, Şiîlere karşı tavrının Şiîliğe karşı olmasından değil, aradan yaklaşık bin yıl geçmesine rağmen Şiîlerin Sûnnîlere olan nefretlerini taze bir şekilde devam ettirmelerinden kaynaklandığını söylemektedir.

---

[1] Softaların kötülükleri için bkz. Abdullah Cevdet 1329r: 1414-1416; Abdullah Cevdet 1329s: 1472; basında Peygamber hk. yayımlanan garip yazılara örnek olarak "Sırat-ı Müstakim"de yayımlanan "Eşnâûs's- Siyer" adlı makalenin tenkidi için bkz. Eyüp Sabri 1329:156.

Süleyman Nazif, Şiîlerin bu hınç ve nefretlerinden vazgeçerek, Osmanlı Devleti liderliğinde bir Sünnî-Şiî birliği içinde yer almalarının lüzûmunu ifade etmektedir (Süleyman Nazif 1329c: 1645). Süleyman Nazif'in de, Kılıçzâde gibi mezhep ayrılıklarını İslâm Birliği önünde büyük bir engel olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Süleyman Nazif, Türklerin Millî bir bilince ulaşmasını da, İslâm Birliği açısından tehlikeli addetmektedir. İctihad ise, Türk toplumunun Batılılaşmasını engellediği düşündüğü milliyetçiliğe karşı, Osmanlıcılar ve İslâmcılar ile işbirliğine girmekten çekinmemektedir.

İctihad Dergisi Çevresi, Batıcı düşünceyi savunmakla beraber Batılıların dinî taassubundan kaynaklanan Türk ve İslâm düşmanlığı unsurlarına da dikkat çekmişlerdir. Dr. Abdullah Cevdet tercüme ettiği bir yazıda, yazarın Yavuz Sultan Selim'in İskenderiye'yi fethinde İskenderiye Kütüphanesi tahrip ile, ilk çağın ünlü kütüphanesinde yer alan bilgilerin çağımıza ulaşmasını engellendiğini yazdığını gördüğü vakit, bir dipnot ile İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer'in emriyle yakıldığını Victor Hugo'nun William Shakespeare adlı eserinde yer aldığını belirtmektedir. Ebu'l-Ferec'in de bu iddiayı desteklediğini yazmaktadır. Halbuki İskenderiye Kütüphanesi, tarihte birçok kez yanmıştır. Julius Caesar komutasındaki Roma ordusu ile Mısır ordularının savaşı esnasında yanması da bunlardan biridir. Dr. Abdullah Cevdet, Victor Hugo'nun "Mohamet" adlı eserinde de İslâm düşmanlığı yaptığını söyleyerek, Hz. Muhammed'in "Taleb-i ilm ve hakikat için Çin'e kadar gidin" hadisine rağmen Hz. Ömer'in böyle bir şey yapmayacağını savunmaktadır (Abdullah Cevdet 1905d: 76).

Dr. Abdullah Cevdet , din ile ilgili çok ilginç görüşler serdetmektedir:

> "Kaba sofular, mütemeddin geçinen ahmak dinsizler istedikleri kadar beni tekfir etsinler. Evet insan hakikî, ezelîdir, üzerine galebe çalmak mümkün değildir. Hakikî insan, Hüda-pesenddir, Hüda-nümâdır." (Abdullah Cevdet 1908c: 302-303).

Böylece Dr. Abdullah Cevdet, insanı dinin merkezine oturtmak suretiyle hem insanı hiçe sayan sofuları ve hem de dini reddeden dinsizleri kızdıracak bir ifâdede bulunmaktadır. Çünkü her iki grubun da, ideallerinde insan ön plânda değildir.

Dr. Abdullah Cevdet, her fırsatta taassup, sofuluk ve irtica hareketlerini İctihad'da yayımlamak suretiyle, İctihad'ı irticaya karşı kullanmaktadır.[1] Bu arada Dr. Abdullah Cevdet ve İctihad Çevresi'nin irtica ile suçladığı grup da boş durmamaktadır. Bunlar da Dr. Abdullah Cevdet'i ve İctihad'ı dinsizlikle suçlamakta ve dergiyi kapatmaya çalışmaktadırlar. Çoğu zaman da mevcut idareciler, softaların bu çabalarına destek vermektedirler (Abdullah Cevdet 1329v: 1594).

Dr. Abdullah Cevdet, İslâm'daki mezhep farklılıkları reddetmektedir. Mezhebinin halka hizmet olduğunu belirtmektedir. Bu türlü ibadet. Allah'ın, Allah'ın Resulünün istediği bir ibadettir. Hz. Peygamberin Şeriati de halka hizmeti emretmektedir. Ancak Dr. Abdullah Cevdet, kendisi gibi miskin olan Müslüman kardeşlerinin bu gerçeği anlamadıklarını söylemektedir (Abdullah Cevdet 1908c: 304).

Dr. Abdullah Cevdet, cehâlet, becerisizlik, atalet ve başarısızlıklardan kaynaklanan meselelerde suçun namazdan, oruçtan, ibadetten uzaklaşma,

---

[1] Kastamonu'da irticaî ve Orta Çağ'a dönüş hareketi için bkz. Abdullah Cevdet 1329j: 1271; genel anlamda softalık hk. bkz. Abdullah Cevdet 1329k: 1303, Kastamonu olayını duyurduğu için İctihad kapatılmıştır. "Cehd" adıyla yayımlanmış ve Cehd de, softaların şikâyeti ile kapatılmıştır. İctihad, dergide yayımlanan yazılardan rahatsızlık duyanların İctihad'la mahkeme yoluyla ile değil, kalem yoluyla mücadeleye çağırmaktadır. Abdullah Cevdet 1329l: 1306; irtica hk. Bkz. Abdullah Cevdet 1329o: 1332-1336; Bu arada İctihad'a basın yoluyla da taarruzlar olmaktadır. "Takib ve Tenkid" dergisi sahibi Nüzhet Sabit Bey'e cevaben İctihad'da yayımlanan din ve softalar ile ilgili yazıların yanlış anlaşıldığı hk. bkz. Abdullah Cevdet 1330b: 2231-2232; İctihad'da yayımlanan din adamlarının cehâlet tohumu saçmaları iddialarına karşı, bunun tüm din adamlarına mal edilemeyeceği hk. görüş için bkz. Sofyalı Ahmet Hulusi 1328: 1228-1230; Şeyhülislâm'a irtica ile mücadele konusunda yazılan bir yazı hk. bkz. Mehmet Şeref 1329a: 2134-2136.

yeterince inanca sahip olmama ve dinden dönme gibi sebeplere bağlandığını söyleyerek işten sıyrılmaya çalışıldığını ve başarısızlığın kadere tevdîî edildiğini yazmaktadır. Ayrıca yaşanan felâketlerden de ders alınmamaktadır. Bu hayattaki başarısızlıkların, ölümden sonraki hayatla telafi edileceği beklenmektedir.

Halbuki İslâm'ın ilk yıllarında mevcut olan dinamizm kaybedilmiştir. Dünyayı fetheden İslâm mücâhidleri, bunu silah ve ilim ile, ahlâk ile, servet ile yapmışlardır. Hiçbir güç, kader, başarısızlık onları engellememiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, açık kalplilikle İslâm'ın ve imanın değil, küfür ve tereddüttün aleyhinde olduğunu söylemektedir. Bu iki kötü hareket, toplumun ilerlemesinin önündeki en büyük engeldir. Halbuki Müslümanların, hadiste belirttiği gibi ilimin, hakikatin ve başarının peşinde olmaları gerekmektedir (Abdullah Cevdet 1329d: 1786).

Dr. Abdullah Cevdet, dine karşı olmadığını belirtmek suretiyle imansızlara düşmanlık beslemediğini, ancak imansızlığa amansız düşmanlık beslediğini ifâde etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, herkesin imanına ve inanca ihtiyacı olduğunu söylemektedir. Osmanlı ülkesi halihazırda inançsızlık içinde olduğu kanaatini taşımaktadır. Artık kurtuluş için inanca ihtiyacı vardır. Örneğin İngiltere, ancak inanç ve imandan doğmuştur. Eğer Osmanlı ülkesi de kurtulmak istiyorsa, İngiltere örneğinde olduğu gibi inanç ve imana muhtaçtır.

Dr. Abdullah Cevdet, inanç sahibi olmanın, vatan, millet, din ve insaniyet için hayatını feda etmeye hazır olmak olduğunu belirtmektedir. Karanlıklar içindeki hayatında, bu inancın elinden tutacağına inanmaktadır. Karanlıktan kurtulmanın kaderi olduğunu ve mutlaka kurtulacağını belirtmektedir (Abdullah Cevdet 1329d: 1787-1788). İctihad, din ile ilgili ifâdelerinden ötürü yoğun eleştiri bombardımanı ve baskı altında bulunmaktadır. Bu sebeple, her fırsatta dine karşı olmadığını belirtmektedir. Özellikle İslâmcı basın Dr. Abdullah Cevdet'i dinsizlikle suçlamaktadır. Bundan dolayı İctihad, takibâta uğramakta ve sık sık kapatılmaktadır. Dr.

Abdullah Cevdet de, dinsizlik, dine küfür vb. suçlarla yargılanmaktadır. Bu mahkemelerden beraat eden Dr. Abdullah Cevdet, dine saygılı, ancak dini kullananlara karşı düşman olduğunu her fırsatta dile getirmektedir.

Eyüp Sabri, sevgiyi dünyaya getiren büyük peygamber olarak nitelediği Hz. Muhammed hakkında Sırat-ı Müstâkim Dergisi'nde yayımlanan bir yazıda, O'nu zâlim bir hükümdar, zulmedici ve kahhar bir yönetici olarak bahsedilmesine içerlemiştir. Hz. Peygambere bu tür iftiralar atmanın maalesef dinci basın arasında gelenek haline geldiğine dikkat çekmektedir.

Eyüp Sabri, Hz. Peygamberin hayatı boyunca işkence etmediğini belirterek, bu tür uydurma hadislerin Sırat-ı Müstâkim gibi bir dergide yer almasını hayretle karşıladığını söylemektedir. Hele bu makaleyi kaleme alanın ulemâdan olmasını esef verici olarak nitelendirmektedir. Eyüp Sabri, bir yandan Dozy'ye reddiye yazanların, Hz. Peygambere böyle çirkin iftira etmesine şaşmaktadır.

Eyüp Sabri, bu tür yazıların insanları İslâm'a yaklaştıracağı yerde, samimî Müslümanları bile dinden çıkartacak nitelikte olduğunu beyân etmektedir. Hz. Peygamber hakkındaki bu tür dedikoduların dinci basında yer almasını, bunların İslâm'a bakışlarındaki samimiyete güven telkin etmediğini düşünmektedir (Eyüp Sabri 1329: 1517-1519).

İsmail Hami, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, dinde reform istemektedir. Avrupa'nın ilerlemesi Protestanlığın yayılmasından ve İncil'in bütün dillere tercümesinden sonra başlamıştır. Halbuki Kitab-ı Mukaddes olan Kur'an-ı Kerim, Arapça olarak yazıldığından köylü veya kentli Müslümanlar, yaşadıkları dini anlamamaktadırlar. Hutbeler, Anadolu'da ve Rumeli'de Arapça olarak irâd edilmekte ve anlaşılmamaktadır. Hutbelerin konuları da değişmemekte ve halkın çağdaş ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Halbuki hutbeler, halkı irşat edecek büyük bir fırsattır. İlerleme ve Batıcı düşünce, hutbeler yardımcıyla halka anlatılabilecektir. Bunun için hutbelerin Türkçeleştirilmesi, Ku'an-ı Kerim'in Türkçe'ye tercümesi, hutbelerin çağdaş

ihtiyaçlara cevap verecek tarzda yeniden düzenlenmesi gerekmektedir (İsmail Hami 1328a: 1183). Hutbelerin Türkçe okunması ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye tercümesi, cumhuriyet döneminde gerçekleşecektir. Ancak Hutbelerin ilerleme ve Batıcı Düşüncenin halka irşadı için kullanılması fikri gerçekleşmemiştir. Fakat İstiklâl Savaşı esnasında hutbeler, halkı düşmana karşı savaşmaya teşvik için kullanılmıştır.

Celal Nuri, yazdığı "İttihad-ı İslâm" adlı eserin Osmanlı Devleti'nde fikir özgürlüğünü gösteren bir eser olduğunu söylemektedir. Ancak fikir özgürlüğünü savunduğunu söyleyen bazı Osmanlı aydınları, "İttihad–ı İslâm"a dinî bir mesele olduğu tenkidini getirmişlerdir. Celal Nuri ise, yazdığı eserin, bir çok aydın tarafından irticaya bir darbe olmak üzere yapılmış bir yayın olarak görüldüğünü bildirmektedir. Celal Nuri, İslâmiyet'in iki mahiyeti olduğunu yazmaktadır. Bunlardan biri, dinî ve diğeri ise siyasîdir. Celal Nuri, eserinde İslâmiyet'in dinî değil, siyasî mahiyetini ele aldığını söylemektedir. Celal Nuri, dinin vicdana ait bir konu olduğunu, ilgilendiği konunun İslâmiyet'in siyasî ve sosyal mahiyeti olduğunu belirtmektedir. Ona göre İslâm dinine mensup olanlar, tek bir millet teşkil etmektedirler. İslâmiyet, değişik milletleri birleştiren simyevî bir iksirdir. Üçyüz milyon Müslüman, halihazırda tek bir millet ve ittifak halinde bir kitle teşkil etmektedir. Bu kitlenin tekâmülü, ilerlemesi, yükselmesini sağlamak Avrupalı emperyalistlerin hoşuna gitmeyecektir. Bu kitlenin medenî ve insanî hasretlere sahip olması amacıyla hareket eden Celal Nuri, İttihad-ı İslâm taraftarlarını irtica ile suçlayan Osmanlı aydınlarını protesto etmektedir. İslâm Dünyası'nın istilâ edildiği ve Osmanlı Devleti'nin güçlükle varlığını sürdürdüğü gerçeğini kavrayamayan Osmanlı aydınları, Avrupa kapitalizminin uşaklığını yapacak, Avrupa emperyalizmine kulluk ederek Avrupalılar tarafından hüsn-i kabul göreceklerini zannediyorlarsa yanıldıklarını düşünmektedirler. Ancak İslâm Birliği ile Batılılaşabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir (Celal Nuri 1328b: 1180-1181). Bu simyevî iksirin bir işe yaramadığı, önce Arnavutluk isyânı ve sonra da Birinci dünya Savaşı esnasındaki Cihad-ı Mukaddes ilânının İngiliz,

Fransız ve Rus sömürgelerinde yaşayan Müslümanları etkilememesi ile ortaya çıkmıştır.

Celal Nuri, "Kadınlarımız" adlı eserinin "Matbaa-i İctihad"da yayımlanacağını haber veren yazısında, kitabın içeriği hakkında malûmât verdikten sonra, İslâm Dünyası'nın ve Türklük âleminin siyasî ve sosyal durumunda en büyük problemin cehâlet olduğunu yazmaktadır. İslâm esaslarına karşı gelmek korkusu, fikir özgürlüğüne kısıtlama, ictihadda bulunmayı yasaklama, İslâm Dünyası'nı "acınacak" bir duruma getirmiştir. Dimağlar dumûra uğramış, ilim ile uğraşamaz derecede uyuşmuştur. Toplumun mizâcı, tabiatı, ahlâkı, zevki bu durumdan etkilenmiş olarak medeniyet yolunda Türkleri, âdeta bir "sersem" durumuna düşürmüştür. İstibdad yönetimi, Müslümanların hareketlerini kısıtlamış, hatta hatalarına, yanlışlarına sevinmeyi öğretmiştir. İslâm'ın uygulanmasına dair lüzûmsuz örfler ve bidatlar hususunda söylenenler, dinsizlik olarak nitelendirilmiştir.

Celal Nuri, bu zincirin yazdığı "Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye" adlı eseriyle kırılmaya başladığını söylemektedir. Fikir özgürlüğüne örnek olmak üzere beş sene evvel bu esere yazdığı bölümlerden birisini yayımlasaydı recim edileceğini yazmaktadır. Devletin ebed-müddet, hükümdarın yedi düvelin velinimeti kabul edileceği yerde medenîleşmekten bahsetmenin anlamı yoktur.

Celal Nuri, eski rejimde hükümdarın, devlet adamlarının, ulemânın tenkit edilmesinin mümkün olmadığına dikkat çekmektedir. Ancak Meşrutiyet devrinde yayımladığı eserlerde bir çok şeyi eleştirdiği halde takdir gördüğünü belirtmektedir. "Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye" ve "Mukadderât-ı Tarihiye" adlı eserleri, büyük ilgi uyandırmıştır (Celal Nuri 1329a: 1359-1360).

Celal Nuri, dinî işleyişten rahatsız olduğunu beyân etmektedir. Ona göre, bir çok din görevlisi aslında cahildir. Devletle olan herhangi bir meselede, devleti yönetenler kendilerine karşı çıkanları veya yenilik isteyenleri dinden çıkmakla suçlamakta ve bu hususta softaları kışkırtmaktadırlar. Bu softalar, devletten de aldıkları güçle yapılan yeniliğe ve yenilikçilere karşı dinsizlik,

imansızlık suçlamaları ile gürültüler çıkarmakta ve halkı onların aleyhine teşvik etmektedirler. Galeyana gelen halk ise, yeniliği tahrip ve yenilikçileri imhâ ettiği zaman, devlet bu işi ört bas etmektedir.

Celal Nuri, halihazırda câhil olmayan ulemânın da yetiştiğine dikkat çekerken, Meşrutiyetten sonra işlerin değiştiğini, cehâletin geride kaldığını yazmaktadır. Celal Nuri'nin en beğendiği ulemâdan Pirizâde Sahip Molla'dır. Bu Şeyhülislâm, Meşrutiyet'i bir yabancı bidâtı değil, İslâmî bir hükûmet şekli olarak gösteren Türkçe, Acemce ve Arapça fetvalar yayımlanmıştır. Artık ulemâ, yeni kafalı ve hür fikirlidir. Bu ulemâ, her türlü felsefî konuyu tartışmakta, cebir ve şiddetle bir fikrin yok edilemeyeceğini bilmekte, körü körüne muhâlefetle değil, ilmî esaslara dayanan tartışmalarla fikir değiştirilebileceğini kabul etmektedir (Celal Nuri 1329a: 1360).

Celal Nuri, İslâm'ın sükût ettiğini düşünmektedir. Bu durumun incelenmesi, İslâm ulemâsının en önemli görevidir. Celal Nuri, İslâm'ın Allah'ın kanunu olduğunu ve zelil olmasının engellenmesi gerektiğini söylemektedir. Celal Nuri'nin vardığı sonuca göre, İslâm'ın çöküşünün sebebi, Müslümanların İslâm'ın kanun ve esaslarından uzaklaşmalarıdır. Bu durum açık seçik bir şekilde bellidir (Celal Nuri 1329a: 1360). İctihad, dini yanlış yorumlayanlara karşı olduğunu, softaların yenilik düşmanlıklarının yönetimlerinin tartışılmasını istemeyen idarecilerin kışkırtması ile olduğunu savunmaktadır. Ancak ulemânın da çağın gereklerine ayak uydurmaya başladığını, ancak bu sürecin çok yavaş işlediğini ifâde etmektedir.

H. M. adlı bir yazar, İctihad'da yayımlanan bir yazısında Celal Nuri'nin Fıkıh ve Kelam ilimlerinin çağın gereklerine uygun olarak yeniden düzenlenmeye ihtiyacı olduğu fikrine katıldığını beyân etmektedir (H. M. 1329: 1837).

M. Naci, Celal Nuri'nin büyük bir cesaretle dinî kuralların yeniden düzenlenmesi teklifini desteklemektedir. M. Naci, Celal Nuri'yi İmam-ı Azam ile mukayese etmekte ve Ömer Naki gibi dinî kuralların zamanın ihtiyacına

göre yeniden düzenlenmesini istemesini takdir etmektedir. M. Naci, Celal Nuri'nin radikal önerilerine olumlu veya olumsuz bir tepki gelmemesini de hayretle karşılamaktadır.

M. Naci, ulemânın İbn Rüşd felsefesini özetlemek suretiyle İslâmiyet'in fikir hürriyeti olduğunu belirtmelerini hoş karşıladığını beyân etmektedir. Celal Nuri'nin İbn Rüşd'e dayalı açıklamaların zamanı geçtiği beyânına dikkat çekmektedir. Celal Nuri, artık fikir hürriyeti üzerinde durmaktadır.

M. Naci, Celal Nuri'nin dinin tarifi konusundaki teorileri ilginç bulmakta ve din ile fen arasındaki ihtilâfa yönelik tavrını hayret verici görmektedir. Celal Nuri, fennî din nokta-ı nazarından açıklamakta, fen alanındaki inkılâplardan söz etmekte ve bu meseleleri incelemektedir. Bu meseleler, daha önce sadece Manastırlı İsmail Hakkı Efendinin ilgisini çekmiştir. Celal Nuri'nin, Prof. Buchner'den din ile fen arasındaki ilişki hakkındaki bilgileri aynen tercüme etmek suretiyle İslâm dinine hizmette bulunduğunu düşünmektedir. Celal Nuri, fen ve İslâm dini bağdaştırmaktadır. Celal Nuri, dinin geleceği ile fennin geleceği konusunda, Avrupa'daki inkılâplar ve gelişmelerden Türklerin istifade edemediğini tespit etmektedir. Celal Nuri, bu istifade edilemeyişin Türkiye'nin sükûtunun esas sebeplerinden biri olduğunu düşünmektedir. Örnek olarak Martin Luther'in reformları, On Altıncı yüzyıldaki para inkılâbı, Rönesans, Fransız İhtilâli gibi dünya tarihindeki önemli olaylardan ve bu olayların sonuçlarından istifade edilmemiştir (M. Naci 1329b: 1877).

Tahsin Nahid, Celal Nuri'nin "Kadınlarımız" adlı eserini tenkid ettiği ve İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Celal Nuri'nin ordu ve donanmadan önce toplumun yarısını oluşturan ve geleceğin teminatı olan çocukları yetiştirmek gibi önemli bir vazifeyi üstlenen kadınların ıslahına yer vermesine dikkat çekmektedir.[1] Tahsin Nahid, kadının İslâm'ın hakikî esaslarındaki yerine kavuşturulması ve esir olunan âdet ve geleneklerin terk edilmesinin Osmanlı

[1] İslâm dininin aile ve kadın hk. görüşleri için bkz. Uludağ 1992:157-182.

toplumunun yükselmesine nasıl hizmet edeceğini Celal Nuri'nin söz konusu eserinde açıkça ortaya koyduğunu söylemektedir.

Tahsin Nahid, Müslümanların geri kalmasının sebebini, İctihad kapısının kapanmasına ve fikrî hürriyetin yasaklanmasına bağlamaktadır.[2] Bu durumun Müslümanları, "acınacak ve haline ağlanacak" vaziyete getirdiğini düşünmektedir. Celal Nuri, İslâmiyet'in Allah'ın kanunu olduğunu ve bu dinin zelil edilmemesi gerektiğini söylediğini nakletmektedir. Celal Nuri, İslâm'ın çöküş içinde olduğunu ve bunun sebebinin Müslümanların İslâm'ın kuralları ve esaslarından uzaklaşmaları olduğunu yazmaktadır. Celal Nuri, İslâm'ın hakikî esaslarını yeniden yürürlüğe koymak için İctihad kapılarının açılmasından, yeni ictihadlarda bulunmadan başka çare olmadığını düşünmektedir.

Celal Nuri, İctihad kapısının kapanmasının Müslümanlar için hayat kapısının kapanması, hayat hakkının bitmesi olduğunu söylemektedir. Çünkü dünya, gelişme içindedir. Yerinde sayanları, yürüyenler geçer. Bu hayatın kuralıdır. Fakat mevcut Osmanlı aydınları, bu en basit gerçeği bile idrakten acizdir. Celal Nuri, yüzlerce sene önceki kurallarla, halihazırdaki toplumun idaresinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Tahsin Nahid, bunu kadırga kürekleri ile modern donanmada buharlı bir dretnotu yüzdürmeye çalışmaya benzetmektedir.

Tahsin Nahid, İctihad'daki bir yazısında, Celal Nuri'nin İslâm Dünyası'nda esaretin ve bu dünyadaki fikri esaretin ilgası için zeminin oluşturduğuna inandığını söylemektedir. Tahsin Nahid de aynı kanaati paylaştığını belirtmektedir. Son Balkan felaketinden sonra, evvelce söylenmeye korkulan şeyler söylenebilmektedir. Celal Nuri, bundan aldığı cesaret ile, İslâm'ın ıslahı için ulemâyı göreve çağırmaktadır. Celal Nuri, hocalardan bir yenilik isteği sedası yükselmesini beklemektedir. Zira onların insaf ile düşünmeleri, İslâm'ın esaslarına müracaatları ve bu suretle yenilik

[2] İslâm dinindeki emir ve yasaklar hk. bkz. Uludağ 1992:51-153.

istemeleri ile yenilikler daha hızlı olacaktır. Ancak inkılâp zor olacaktır. Toplumda tefrik iyi bir şey değildir ve bu durum İslâm'ı zayıf düşürecektir.

Tahsin Nahid ise, ulemânın ekserisinin inkılâba ve yeniliğe karşı olacağını düşünmektedir. Az bir kısmı taraftar olsa da, bunların fazla etkili olacağına inanmamaktadır. Tahsin Nahid bu sebeple, iyi niyet ile hocaları bir süre bekledikten sonra, onlardan ses çıkmazsa milletin genç okur-yazar aydın gençleri ile hayırlı inkılâplar yapmaya çalışmanın akıllıca olduğuna inanmaktadır. Bu gençlerin sayılarının az olmasından dolayı endişe edilmelidir. Zira yenilik imanı ile kalbi çarpan bir genç, köhne âdet ve gelenekler ile uyuşmuş yüz kişiye bedeldir (Tahsin Nahid 1329c: 1534-1535).

İsmail Hami Bey, Türk insanının dinî anlayışından memnun değildir. Dinin bir uzlaşma noktası olması gerekirken, bir çatışma alanı haline getirilmesinden rahatsızdır:

> "Dini öyle telâkki edişimiz var ki maznûn ve mahkûm: Garpçıların nazarında 'mani-i terakki', büyüklerimizin kafasında bir mânâ, küçüklerimizin kafasında bir akide!.. Korkutan, öldüren, tehdidini, intikamını daima bildiren, fakat sevilmeyen, menfi' bir telâkki!.. Dinin öyle ma'kûs bir tecellisi ki ikrara, itiraza dair olan her hareketi boğuyor; kalbe, isyâna dair olan her feryâdı susturuluyor; ilmi, ahlâkı, hukuku, sanatı avuçları içine almış, sıkıyor, kımıldatmıyor!.." (Kalbin Gözü 1922: 3091).

İsmail Hami Bey'in rahatsızlığı dinden değil, din anlayışındandır. Türk insanı dini anlamaya çalışmakta, devlet ve toplum dini ilerleme üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmaktadır. Bu anlayış aşılmadıkça, toplumda Batılılaşma gerçekleşmeyecektir. Bu sebeple, Batı taraftarları dini bir engel ve toplumu hareketsiz bırakan bir unsur olarak görmekte ve din karşıtı hareketlerde bulunmaktadırlar.[1]

---

[1] Batıcıların din hk. görüşleri için bkz."Batıcılar en çok din konusundaki fikirleri dolayısıyla tenkit edilmişlerdir. Onların deist bir tanrı inancına sahip oldukları, pozitivizmi benimsedikleri, dinin bir gaye değil, vasıta olduğunu söyleyerek, yeni bir yoruma (tabi) tutulmasını (reforme

Dr. Abdullah Cevdet, İranlı Şehzade Şeyhür-Reis ile yaptığı mülakâtta, İslâm'daki gerileme ve çöküşün sebeplerini sormuştur. Şeyhür-Reis, buna cevap olarak İslâm tarihinden örnekler ile, Asr-ı Saadet ve Dört Halife devri sonunda, İslâm'da meydana gelen ihtilâfların, İslâm'ın temel kaidelerinin uygulamada değiştirilmesinin, her milletin İslâm anlayışının farklı olmasının, Kur'an-ı Kerim'in "birleşiniz" hükmüne rağmen ayrılıkların vakî bulmasının İslâm'ın gerilmesine yol açtığını beyan etmiştir. Zaman içinde din görevlilerinin de taassubu ve cehâleti sebebiyle bu ayrılıklar, dinî birer hüküm haline gelmiştir. Sonunda İslâm, Allah'ın kitabında ve Peygamberin sünnetinde anlattığı İslâm'dan farklılaşmıştır. Molla Camiî, Hz. Peygamber'e seslendiği şiirinde:

> "Dinin içine o kadar haşviyyât soktular ki şimdi sen tekrar dünyaya gelsen kendi dinini tanıyamazsın." (Abdullah Cevdet 1330f: 447-449).

demektedir.

Şeyhür-Reis, İslâm'ın bu iç karışıklıklardan gördüğü zararı, İslâm'ın düşmanlarının milyonlarca askerle elde edemeyeceğine dikkat çekmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, İranlı Şehzade Şeyhür-Reis ile mülakâtında, İslâm dininde ıslahâta gerek olup olmadığını sormuştur. İranlı Şehzade Şeyhür-Reis cevabında, İslâm'da ıslahâtın gerektiğini düşündüğünü beyân etmiştir. Dr. Abdullah Cevdet ise, bu ıslahâtın nasıl ve kimler tarafından yapılması gerektiğini merak etmektedir. Şehzade Şeyhür-Reis ise, İslâm dinin özünde ve şeriatın[1] esasında bir ıslahâta gerek olmadığına dikkat çekmektedir. Ancak İslâm'ın uygulanması ve anlaşılmasında bir ıslaha gerek bulunmaktadır.[2] İslâm'ın uygulanması ve anlaşılmasına, eski medeniyetlerden ve kültürlerden, çok tanrılı dinlerden, Musevilik, Hıristiyanlık ve Mecusîlikten bir çok unsur katılmıştır. Bunlar, hurefât ve bozuk kurallar olarak nitelendirilmektedir.

---

edilmesini) savundukları ve dünyevî hususlarda dinin öngörülerine göre değil, akıl, tecrübe ve ihtiyaçlara göre hareket edilmesi gerektiğini savundukları ileri sürülmüştür." Çelebi 2000: 25.

[1] Fıkıh konusundaki tartışmalar için bkz. Yaran 2000: 223-225.

[2] İslâm dininde Kur'an-ı Kerim ve Hadise dayalı öze dönüş hareketi için bkz. Bebek 2000:381-383.

Bunların dinden ayıklanması temin edilmelidir. Bu sebeple, Hilâfet makamı[1] liderliğinde diğer İslâm hükûmetlerinin de katılımı ile İstanbul'da bir daimî din meclisi oluşturulmalıdır. Bu meclis, her ülkedeki en büyük din ulemâsından müteşekkil olmalıdır. Bu meclis, dinin uygulanması ve anlaşılması hakkındaki her şeyi incelemeli ve dine uymayanlarını dinden çıkarıp atmalıdır. Bu meclisin dinden ayıkladıklarına, İslâm Dünyası üzerinde hiç kimse, hiçbir kurum veya devlet sahip çıkmamalıdır. Bu meclisin kararlarına aynen itaat edilmelidir (Abdullah Cevdet 1330f: 448-449).

Şehzade Şeyhür-Reis'in kafasındaki model yaptırım gücü olan bir İslâm Yüksek Din Akademisi'dir. Bu akademi, dinî konularda nihaî karar yetkisi olan ve dinde ıslâhı sağlayacak bir üst kurul olarak tasarlanmıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, İranlı Şehzade Şeyhür-Reis ile mülakâtında, halkın ilminin din, seçkinlerin dininin ilim olduğu görüşü hakkında ne düşündüğünü sormuştur. Şehzade Şeyhür-Reis, cevabında, "aklın her hükmü hükm-i şerridir." Demek suretiyle, halkın ve seçkinlerin dini bilmeye mecbur olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak bu görevi, ilim erbabı yerine getirmelidir. Halk, bu ilim erbabının rehberliğinde dinini ifa etmektedir şeklinde düşünmektedir (Abdullah Cevdet 1330f: 450).

Şehzade Şeyhür-Reis, halk ile seçkinler arasında ayrım yapmadan, Dr. Abdullah Cevdet'in batıcı seçkin aydınların toplumu yönlendirme rolü üstlenme çabalarını eleştirmiştir. Bu görevi din ve diğer ilimler ile uğraşan ulemâya tevdiî etmiştir. Bu tür bir yaklaşım İctihad'ın savunduğu prensipler ile uyuşmamaktadır.

Şeyh Abdülhak Bağdadî'nin, "La Revue" dergisinin Şubat 1901 tarihli nüshasından İctihad'a iktibas edilen yazısında, Müslümanların gözüyle Avrupa'yı Avrupalılara anlatmaktadır. Buna göre Müslümanlar, dinî, siyasî, sosyal, ekonomik sebeplerden ötürü Avrupalılardan nefret etmektedirler. Ancak bu duygu tek taraflı değildir. Benzer sebeplerden de Avrupalılar,

[1] Hilâfet kurumu ve hilâfetin kaldırılması konusunda bkz. Koca 2000: 277-292.

Müslümanların bu duygusunu paylaşmaktadırlar. İslâmiyet'i ilkel bir din şeklinde düşünmektedirler. Halbuki İslâmiyet, Avrupalıların düşündüğü veya oryantalistlerin tarif ettiği gibi değildir. Bağdadî, en çok İslâmiyet'in medeniyetten uzak olduğu iddiasına itiraz etmektedir. Aksine İslâmiyet, en medenî dindir ve gelişmişlik açısından Hıristiyanlıktan üstün bir çok yönü bulunmaktadır. (Abdülhak Bağdadî 1327: 951-962)

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, Türklerin Batı ile uyuşamamalarının temelinde din konusu olduğunu düşünmektedir:

> "Garbın bize adavetinin esasen dinlerdeki ihtilâftan neşet ettiğine şüphe yoktur.[1] Lâkin bu adaveti teşdid eden esbab-ı saire dahi o nispette kuvvetlidir. Evvela biz Hıristiyanlık âlemiyle ihtilât etmedik. Kadınlar mesturunu ve bizde cemiyet hayatı bulunmaması bu ihtilâta bir set çekti. Ben-i adem lâfzen Müslüman olmakla meziyeti ve fazileti artmayacağı gibi Hıristiyan olmakla bunlardan mahrum kalması icâb etmez. Kör bir taassup, ahmakça bir kıskançlık bizi mahsur bir kavim halinde bıraktı. Daima zahirî eşkale taptık ve hiçbir zaman Müslüman olmaktan gâyenin insan olmak olduğunu idrâk edemedik.[2] Vakıa, Fatih ve Süleymaniye ve gayri hem müessesâtın rehberi de bizi ancak bu suretle rehberlik edebilirlerdi. Bunun bir rehzenlik olduğunu anlamamak da hâlâ mı hâlâ musırrız.
>
> Bir ihtilât mevcud olaydı Garb âlemi bizim millî faziletlerinizi öğrenir; biz dahi 'Rönesans'tan istifâdeye muvaffik olurduk; ve belki o Rönesans İtalya'da değil, Türkiye'de doğardı." (Kılıçzâde İ. Hakkı 1923b: 3197).

Kılıçzâde Hakkı Bey, Batılılaşma yolundaki en büyük engelin dinler arası uyuşmazlık olduğunu ifade etmektedir. Karşılıklı anlayış eksikliği, dinler arası diyaloga ve kültürlerin ilişkisine engel olmaktadır.

---

[1] İslâm dininin diğer dinlere bakış açısı için bkz. Yücel 200: 173-185.
[2] İslâm dininde insan aklının ve düşüncenin önemi hk. Uludağ 1992:139-1 53.

Nejat Tevfik, İstanbul Darülfünûnu müderrislerinden Mehmed Ali Aynî'nin "Reybîlik, Bedbinlik, Lailâhilik Nedir?" adlı kitabı ile ilgili bir tenkid yazısı kaleme almıştır. Nejat Tevfik, ilk anda insana felsefî bir eser intibaı veren eserin Tevfik Fikret'in ""Tarih-i Kadim" adlı şiirine reddiye olarak kaleme alınmış olduğunu ifade etmektedir. Nejat Tevfik, kitabın ilmî yönünün zayıf olduğunu, verdiği bilgilerin herhangi bir tarih felsefesi kitabında bulunabileceğini söylemektedir. Nejat Tevfik, en çok da eserin yazılış amacına itiraz etmektedir.

Yaklaşık yirmi yıl evvel bir Kurban Bayramı arifesinde Tevfik Fikret ve karısı bir sandal gezintisi esnasında başka bir sandalda kurbanlık koyunları görmüşlerdir. Tevfik Fikret bu durumdan duygulanmış ve "Tarih-i Kadim" şiirini bir gecede kaleme almıştır. Aradan yirmi yıl geçtikten sonra Mehmed Ali Aynî, Tevfik Fikret'e cevap vermektedir.

Mehmed Ali Aynî, bu eserin 13. sahifesinde, Allah'ın yaratılmışları bildiği gibi harekette serbest bıraktığını, ancak yaratılmışları bu serbest hareketlerine sevk edenin Allah olduğunu ifade etmektedir. Nejat Tevfik de, bu mantıkla hareket ederek, Tevfik Fikret'i bu şiiri yazmaya Allah'ın sevk ettiğine dikkat çekmekte ve Mehmed Ali Aynî'yi anlamadığını ifade etmektedir. Zira Tevfik Fikret'i yazdıran Allah olduğundan, Mehmed Ali Aynî'nin Fikret'e hücumu, Allah'a hücum anlamına gelmektedir. Nejat Tevfik, Mehmed Ali Aynî'nin Tevfik Fikret'i eleştirirken Allah'a isyan etmiş olduğunu belirtmektedir (Nejat Tevfik 1927: 4735-4736)

Nejat Tevfik, yürüttüğü mantıkla Mehmed Ali Aynî'nin eserinden aldığı ilhamla, söz konusu şahsiyetin iddialarını çürütmektedir.

E.- SAĞLIK

Sağlık konusu, İctihad'ın ilgilendiği konulardan bir tanesidir. Çeşitli zamanlarda İctihad'da sağlık konusunu ele alan, sağlık sorunlarına dikkat çeken ve dünyadaki tıp alanındaki yenilikleri tanıtan yazılar yayımlamıştır.

Artuhi, İctihad Dergisi'nde tıp dünyasındaki gelişmelerden Türk halkını haberdar etmek amacıyla yazdığı bir yazıda, Fransız hekimi Dr. Aleksi Karel'den bahsetmektedir. Bu hekim, herhangi bir hayvanın veya insanın bir organını kesip, başka bir hayvan veya insana nakletmektedir. Dr. Karel, bir insanın kalbini bir şişenin içinde günlerce canlı olarak saklayabilmektedir. Aynı işlemi mide için de yapabilmektedir. Hayvanın dışında mideyi tam teşekküllü olarak, bir kabın içinde çalıştırabilmektedir. Ayrıca Dr. Karel, bazı hayvan organlarını özel kaplarda konserve olarak saklayabilmektedir. Organ nakli sayesinde binlerce kişinin hayatını kurtarmaktadır. Başbakan Clémenceau bile, Dr. Karel'e hayrandır. Türkiye'ye de bu yeniliklerin gelmesi, savaşlarda yaralanan binlerce gencin organ nakli ile hayatlarının kurtarılması şarttır (Artuhi 1329:1532-1533).

İctihad'da organ nakli konusunun yer alması ilginçtir. Özellikle muhafazakâr kesimler tarafından hiç istenilmeyen organ nakli meselesini dile getirmesi, sağlık konusunda büyük bir inkılâp niteliği taşımaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, sağlık konusundaki fikirlerini İctihad Dergisi'nde beyan etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Tıp Mektebi'nde okurken, ileride tedavisi altına girecek her hastayı iyileştirecek bilgiye sahip olduğuna dair kendine itimâdı olduğunu yazmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, bu itimâdın tedavisi mümkün olmayan hastalıkları iyileştirebileceğine inançlarından kaynaklanan bir cehâlet ve gururun sonucu olmadığını anlatmaktadır. Doktor olarak okuldan mezun olmasından sonra hastanelere tayin edildiğini, kırk-elli hastanın tedavisi altına

verdiğini söylemektedir. O zaman teori ile uygulama arasındaki farkı, tefrik etmiştir. İnsanın bilinmeyen âlem karşısındaki aczini yaşadığını söyleyerek, kendine itimâdı ile akıl ve ruhunun dengesi olmasaydı, bunalıma sürükleneceğini yazmaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, hasta veya sağlıklı milletin bütün fertlerinde bir umutsuzluk, geleceğe karanlık bir bakış açısı ve çaresizlik tespit etmesinden büyük üzüntü duyduğunu belirtmektedir. Başlangıçta birkaç sene içinde bu umutsuzluk ve çaresizlik, geleceğe olumsuz bakışın tedavi edilebileceğini düşündüğünü beyân etmektedir. Ancak milletin sağlık meselelerinin halledebileceğini, fakat ruhunun iyileştirilmesinin zaman alacağını tespit etmiştir.

Fertlerin ruhları ile ilgili hastalıkların tedavisinin mümkün olduğunu, ancak bir milletin ruhu ile alakalı hastalıkların tedavisinin ise daha komplike bir çalışmayı gerektireceğini tespit eden Dr. Abdullah Cevdet, bu amaçla "Ruhü'l Akvam" adlı eseri tercüme etmiştir. Bu eserde, ülke ve milletin ıslâhı, milletin sosyal hayatı ile ilgili meselelerin halli, geleceğe umutsuz ve çaresiz bakışın izâlesi için ipuçları bulunduğunu düşünmektedir (Abdullah Cevdet 1905a:1-2).

Dr. Abdullah Cevdet, sağlık alanında Batıda bakteriyolojinin geliştiğini, röntgen ışınının kullanıldığını, kimyasal tahliller ve diğer tetkik usûlleri ile hemen hemen her hastalığın tespit ve tedavisinin yapıldığını belirttikten sonra, Osmanlı toplumunun büyük kesiminin hâlâ doktor ve hastadan uzak, kocakarı ilaçları ile hastalarını tedaviye çalıştığı tespitinde bulunmaktadır (Abdullah Cevdet 1328a:1252).

Dr. Abdullah Cevdet, Türklerin eskiden beri akıl hastalıklarında kullandıkları musiki ile tedavi üzerinde de durmaktadır. İctihad Dergisi'nde Fransız hekim Doubresse'den tercüme ettiği musiki ile tedavi konusunda bir makale yayımlamıştır (Abdullah Cevdet 1908h:263-284).

Dr. Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp'in yönettiği Türk Bilgi Derneği'ne yaptığı ziyareti anlattığı yazıda, kendisinin Türkçülere sağlam ve sağlıklı bir Türk ırkına ihtiyaç duyulduğunu anlattığını ifade etmektedir. Ziya Gökalp ise, doktorların bu konu ile yeterince meşgul olmadıklarını ifade edince, Dr. Abdullah Cevdet kendi çalışmalarını örnek göstermektedir. Dr. Abdullah Cevdet, doktorları lakayd ve hod-perest olmakla suçlamıştır. Dernektekiler bunu reddedince, Sorbonne'a okumaya devletçe yollanacak bir genç söz alarak, bir önceki yıl Edirne'de gönüllü bulunduğunu yaşadığı bir olayı anlatmıştır. Hastanede gönüllü çalışan bu genç, yaralı yatan bir askerin acı ile yardım isteyişine bir doktorun, hastanın kafasına tekme atıp, "gebersin" diye bağırdığına şahit olduğunu ifade etmiştir. Dr. Abdullah Cevdet, bunun üzerine "vahşi" ve "alçak" olarak nitelediği hekimin bu davranışına tepki göstermemenin, bir cinayete seyirci kalmanın sefâletine dikkat çekmiştir (Abdullah Cevdet 1330d:384). Bu ve bunun gibi olaylar, Türk toplumunun sağlık konusunda içinde bulunduğu durumu aydınlatması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca hekimlerin hastalarına davranış tarzı da, bu aydın grubunun anlayışı ile ilgili ilginç ipuçları vermektedir.

Kendisi de Doktor olan Abdullah Cevdet, halkın sağlığı konusunda hükümetin ilgisizliğini kendi tecrübesiyle İctihad'da her fırsatta dile getirmektedir. Halkın yaşadığı mekânlar, yerler sıhhî değildir. Sıhhî olması için de gayret sarf olunmamaktadır. Hastalar iyi tedavi edilmemektedir. Bu sebeple, birçok hasta tedavisi kolay olan hastalıklardan kaybedilmektedir. Dünyadaki tıbbî gelişmeler takip edilmemektedir.hatta bu gelişmeler, kimsenin umurunda değildir. Doktor, hemşire ve ebe sayısı çok azdır. Yakın gelecekte de yeterli bir sayıya ulaşması mümkün değildir. Tıp okulları az ve bunların eğitimi yetersizdir. Bu okullardan mezun olan hekimlerin, hastaları doğru bir şekilde tedavi etmeleri için uzun bir zaman geçmesi ve çok sayıda hastanın denek olarak kullanılması gerekmektedir. Mevcut hükûmette dahil hiç bir hükûmetin bir sağlık politikası yoktur. Zaten bunların sağlık politikası oluşturmak gibi kaygısı da bulunmamaktadır. Osmanlı Toplumu, salgın hastalıklardan

kırılmaktadır (Abdullah Cevdet 1328n:1132-1136). Bu konularda acil tedbir alınması lüzûmu bulunmaktadır.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, sağlık konusunda belediyelere görev yüklemektedir:

> "Belediyeler ekl ve şurba müteallik mevadda ve beldenin sıhhatinde nezaret ve taharetine son derece dikkat edip ahaliye dahi öğretecek ve mukarrerât-ı nafiasını tav'an ve kerhen ahaliye kabul ve icra ettirecektir. Artık faaliyete gelmiş evlad-ı ahali için koşunuz, acele ediniz, durmayınız gibi levhaları şuraya buraya ta'lik edecektir." (Kılıçzâde Hakkı 1329d:1226).

Süleyman Nazif, Ahmet Agayef'le arasındaki polemikte İctihad'da yazdığı bir yazıda sağlık sorununa dikkat çekmektedir ve Türk Yurdu çevresine toplanan Türkçülerin bu soruna çözüm bulmalarını istemektedir:

> "Mesainizi boşuna israf etmeyiniz. Fakat Türk ırkı hastadır, eriyor, çürüyor, bitiyor. Sıtmadan, veremden, frengiden masûn köyler va-esefâ ki Anadolu'da kalmadı. Türk Yurdu, bu afetlerin musâbin-i bî-kesine bir menbâ-ı şifâ ve şefkât olsun. Söyleyiniz, bu yolda hiçbir teşebbüsünüz sebk etti mi? Nigeh-i idraki, önündeki ufk-ı mer'îye bile yetişemeyen köyler var. Bunlara meselâ sinematograf vasıtasıyla olsun, bu vakayî'den birkaç manzara gösterildi mi?" (Süleyman Nazif 1329d:1672).

İctihad, sağlık konusunda topyekûn bir seferberlik için çaba harcamakta ve vatanını seven herkesi bu çabalara katılmaya çağırmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, İctihad'ın bu çağrısı yankı bulacak ve bir sağlık seferberliği başlayacaktır.

F.- SOSYAL HAYAT

İctihad Dergisi'nin en fazla ele konulardan birisi de, sosyal hayattır. Sosyal hayat alanında değişiklikleri, Batılılaşmanın temel şartlarından telâkki eden İctihad, başta aile kurumu olmak üzere din-toplum ilişkileri[1], sosyal yaşantı ve bunlarda meydana gelen gelişmeler konuları üzerinde durmuştur.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, İctihad Dergisi'nde yayımlanan 18 maddelik programında[2] fesin kaldırılmasını önermektedir. Hıristiyan Bizansların millî başlığı olan fesin, tümden kaldırılmasını ve yerine yeni bir millî bir başlık kabul edilmesini önermesi, zamanı için büyük bir inkılâp niteliği taşımaktadır. Ancak Kılıçzâde İ. Hakkı Bey'in bu önerisi ancak, 1925'de Mustafa Kemâl Paşa tarafından gerçekleştirilebilmiştir.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, askerlerin giymiş olduğu kalpakların da kaldırılmasını ve yerine atalarımızın kullandıkları miğferler örnek alınarak, ancak günün şartlarına uygun yeni bir siperli miğferli başlık kabul edilmesini de teklif etmektedir. Bu yeni siperli miğferli başlık, savaş zamanlarında yağmur ve güneşten askerleri korumak suretiyle savaşı kesmelerini engelleyici nitelikte olmalıdır (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329a: 1227).

Bu öneriler, gerçekten de birer inkılâp niteliğindedir. Türk toplumunun özüne dönüşünü ve çağdaşlaşmasını sağlayıcı özellik taşımaktadır.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, İctihad Dergisi'nde yayımlanan 18 maddelik programında çok ilginç bir öneri yapmaktadır. Bu öneri, yaşlılar mektebidir. Her mahallede okula gitmiş, gidememiş veya gitmesi mümkün olmamış yaşlılar için ağızdan öğreten (amelî) okullar açılacaktır (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329a: 1227).

---

[1] İslâm dininin sosyal hayata bakış açısı için bkz. Uludağ 1992:117 -182.

[2] İctihad Dergisi yazarlarından Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Kılıçzâde Hakkı'nın fes yerine şapka, kadın hakları ve Latin harfleri konusunda Atatürk'e ilham kaynağı hk.bkz. Kılıç 2000: 16-20.

Böylece toplumun oldukça ihmâl edilen bir kısmını oluşturan yaşlıların da dünya görüşü değiştirilerek, yeniliklere karşı mukavemetleri önlenmeye çalışılmaktadır.

Celal Nuri, sosyal hayatın önemli bir unsur olan devlet millet ilişkileri hakkında da Dr. Abdullah Cevdet'in söylemek istediği bir çok şeyi dile getirmiştir. Bunlardan bazıları arasında devlet, ancak milletin kurtuluşu ile yükselmek imkanı bulacaktır. Millet kurtulmaz, bağımsız dünya milletlerine katılmaz ise, bu milletin oluşturacağı hükûmetten de hayır elde edilemez. Zamanla her ikisi de millette, kendini yetiştirecek, aydınlatacak bir anlayışın teşekkül edeceğine dair bir ümit bulunmaktadır. Bu gerçekleştiği zaman, devletin bekâsı mümkün olacaktır (Abdullah Cevdet 1328a:1250).

Ali Kami, sosyal hayatın önemli bir unsuru olan aile kavramı üzerinde duran bir yazısında, öncelikle aile kavramından bahsetmektedir. Aile ile ilgili olarak Amerika örneği üzerinde durmaktadır. Ali Kami, Amerika'da aile kavramının öneminden bahsettikten sonra, evlilik ile sonuçlanmayan her türlü ilişkinin Amerika'da toplum dışı kabul edildiğini söylemektedir. Aile hissi, İngiliz toplumunda da önemlidir. İngilizleri Fransızlar ve İtalyanlar da örnek almaktadır. Aile, gerek Amerika ve gerekse İngiltere'de ön plânda bulunmaktadır. Aile oluşumuna ilişkin olmayan ilişkiler, gerek Amerika ve gerekse de İngiliz toplumlarında sarf-ı nazar edilmiştir.

Aynı şekilde boşanma da, Amerika toplumunda hoş karşılanmamaktadır. Boşanma ve boşanan insanlar, Amerikan toplumunda toplum dışı kabul edilmektedirler. Fransa'da boşanma tasvip edilmeyen bir olgudur.

Aile dışı ilişkileri ve boşanmayı ele alan piyesler, Amerika'da, İngiltere'de veya Fransa'da oynanması mümkün olmayan eserler kabul edilmektedir.

Nişan, Batı toplumunda önemli bir yer tutmaktadır. Nişan, insan hayatının gerekli ve önemli bir parçasıdır. Evliliğe uzanan yolda, nişan kurumunun hayatî ehemmiyeti vurgulanmaktadır.

"Adam olmak", Amerikan toplumunun düsturudur. Aşkından ağlayan, sızlayan, ezilip büzülen gençler, Amerikan toplumu için merhamete muhtaç birer hastadırlar.

Gençlik, Amerikan toplumu için "hayat" demektir. Amerikan toplumu için gençlik, geleceğin teminatıdır. Gençlik, hayatın yeni bir safhasıdır (Ali Kami 1329c: 1861-1862).

Dr. Abdullah Cevdet, sosyal hayatın bir gereği olarak haberleşme konusu üzerinde durmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nin mevcut haberleşme düzeni iyi işlememektedir. Dr. Abdullah Cevdet, haberleşme konusunu modern toplumun gereği olarak görmektedir. Bu sebeple, posta teşkilâtının yeniden düzenlenmesini istemektedir (Abdullah Cevdet 1327ag: 963-964)

Dr. Abdullah Cevdet, Türklerin hakim oldukları bölgelerde tam manasıyla bir hakimiyet kuramadıklarını düşünmektedir. Trablusgarb, 122 yıl süresince Osmanlı idaresinde kalmıştır. Ancak bu 122 yılda Trablusgarblılar veya Osmanlılar bundan ne elde etmiştir, meçhuldür. Dr. Abdullah Cevdet, Trablusgarb'ta sürgün olarak kaldığı bir buçuk yıllık süre zarfında, Trablusgarb'taki 1000 kişilik ordu birliğinin ancak dokuz yıllık bir mazisi olduğunu, bu birlikte görevli askerlerin dokuz yıl süresice savaşmadan, hastalanmadan sadece iklime uyum sağlayamadığı için 1000 askerini yitirdiğini tespit ettiğini bildirmektedir. 1911 yılına kadar harabe halinde olan Trablusgarb, yedi senede İtalyanların elinde âdeta yeni bir ülke olmuştur.

Dr. Abdullah Cevdet, yüzyıllardır Yemen'de bir isyân olduğunu, bunu bastırmak için buraya durmadan asker sevk edildiğini söylemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, son kırk beş yılda Yemen'de Süveyş kanalında 2.700.000 asker gitmiş, bunlardan sadece 1.500.000'i geri dönebilmiştir. Bu kayıtları Port. Said'deki İngiliz makamlarından elde ettiğini ayrıca belirtmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Trablusgarb ve Yemen'e girildiği zaman ne kadar nüfus olduğunu , Osmanlı idaresinde arttığını mı, yoksa azaldığını mı, ziraat ve sanayiinin durumunun ne olduğunu, hangi hastalıkların ölümlere sebebiyet

verdiğini, her sene kaç tane çocuk doğduğunu bilen olmadığını söylemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, daha kötüsünü merak eden de olmadığını beyân etmektedir[1]. Dr. Abdullah Cevdet, Yemenlilerin Türklerden nefret ettiğini belirtmektedir. Halbuki İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgesinde bütün bu bilgiler mevcuttur. Osmanlı Devleti, bu iki vilayetten ne kadar vergi topladığını, vergi potansiyelinin ne olduğunu bilmezken, İngiltere'nin Hindistan'dan aldığı vergiler kalem kalem bellidir.

Dr. Abdullah Cevdet, 1309 senesinde dört ay Beyrut'ta kaldığını söylemektedir. Irak, Suriye ve Lübnan'da medeniyet adına olan her şey, İngilizler, Fransızlar ve Amerikalılar tarafından vücuda getirilmiştir. İdareci olan Türkler ise kendilerini sosyal hayattan soyutlamışlardır. Sosyal hayat, yabancılar ile Müslüman ve Hıristiyan Arap aileler tarafından ifa edilmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Beyrut'ta Corneille'nin "Horas"ının Arapça sahneye koyulmasına hayret etmiştir. Suriye ve Lübnan, yabancı okullar, kültür ve misyonerlik kuruluşları ile doludur. İdareci Türklerin etkisi hiç hissedilmemektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Irak'ı görmediğini, ancak durumunun burada da farklı olmadığını yazmaktadır. Buradaki Araplar, "Türk kardeşin bile olsa terk et" darbımeselini ağızlarına dolamışlardır. Dr. Abdullah Cevdet, Türklerin sömürgeciliği beceremediğine, ancak iyi yönetemediği için de kötü bir imaj kazandığına dikkat çekmektedir (Abdullah Cevdet 1918f: 2823-2825).

İctihad'da, Sosyal Hayata ilişkin bir çok yazı yayımlanmıştır. Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul'daki yaşayışı ve İstanbul'un meselelerini anlatan bazı yazılar kaleme almıştır. İstanbul Şehremini Cemil Paşa ile mülakâtı bunlardan biridir. Cemil Paşa, "salhane meselesi"ni ele almaktadır. Et kesim yeri olan salhâneler, sağlıksız şartlar, etlerin kesimi, korunması ve dağıtımı konusundaki meseleler ile sık sık gündeme gelmektedir. Batıdaki modern et kesim yerleri örnek alınarak yeniden düzenlenen salhaneler, maliyet sebebiyle yenilenememektedir. Cemil Paşa, Anadolu'daki hayvan yetiştiricilerinin

[1] Osmanlı Devleti'ndeki ilk nüfus sayımı için eserin tümüne bkz. Karal 1997.

ellerindeki hayvanları, ucuz fiyatla aracılara satmak zorunda kaldıklarına dikkat çekmektedir.

Aynı mülakâtta Cemil Paşa, yeterli sayıda Müslüman hizmetçi ve aşçı kadın olmadığına dikkat çekmekte ve bu ihtiyacı karşılamak amacıyla bir okul açmayı, bu okula Belçika'dan öğretmen getirtmeyi ve bu okuldan mezun olanlara iş bulunacağını ifade etmektedir (Abdullah Cevdet 1330a:30). İnsanların sağlıklı beslenmesi ve aile hayatının korunması için tedbir olarak düşünülen bu eylemler, Türk Toplumunun sosyal hayatına ait ipuçları içermektedir.

Mehmet Ali Tevfik, Ali Canib'in "Genç Kalemler" dergisinde Trablusgarb Savaşı ile ilgili yayımladığı bir hikâyede, Türk bir baba ile İtalyan bir anneden doğan çocuğun acıklı hikayesini hatırlatmaktadır:

> "...Çocuk, Türkçe'yi hiç bilmiyor, yahut yabancı şivesiyle yarım yamalak söylüyor, bir Türk ruhu taşımakla beraber Türklüğü pek bigâne yaşıyor. Muharrir bu halin fecaatini ne kadar ince bir sanatla teşrih etmiş ise bir gün frenkleşmiş Türk çocuğunda Türklük duygusunun doğmasını da bu kadar emin bir psikoloji ile göstermişti. Bu hikâyenin tabiî Türk-İtalyan muharebesiyle sıkı münasebeti vardı; aynı zamanda burada Türklük için ehemmiyetli meselelerden birine Türk Frenk izdivaçlar meselesine temas olunmuştu." (Mehmet Ali Tevfik 1924: 3349).

Ali Kami, Ali Suad'ın "Seyahatlerim" adlı kitabını tanıttığı yazısında, Türk aydınlarının Avrupa'yı tanıdığı kadar Anadolu'yu tanımadığına dikkat çekmektedir. Anadolu'yu tanımayanların, Osmanlı Devleti'nin diğer vilâyetlerini de tanıdığını düşünmek hayaldir. Örneğin Irak, Türk aydını tarafından bilinmeyen bir diyardır. Irak, İstanbul'un ilgisini çekememiş, İstanbul Irak'ı tanımaya ve anlamaya çalışmamıştır. Halbuki Avrupa'yı gezenler çok olmuştur. Bunlar intibalarını en ince teferruatına kadar anlatan eserler kaleme almışlardır. Ancak bunlardan hiç biri yurdunu merak

etmemiştir. Evliya Çelebi'den sonra ülkeyi gezen bile çıkmamıştır. Ali Kami, Evliya Çelebi'ye denk bir gezgin değil, yurdun bir köşesini gezenin bile olmadığından mutazarrırdır. Ali Suad Bey, bir ilke imza atmış, Irak ve Arabistan'ı gezip, gördüklerini yazmıştır. Ancak bu kıymetli eser, Birinci Dünya Savaşı esnasında yayımlandığı için beklenen aksi sedayı getirmemiştir.

Ali Suad Bey, Irak'ı, Kerbela'yı, Necid'i, Arabistan'ı, Medine'yi gezmiştir. Sadece gördüklerini kaydetmekten öteye gitmiş, gezdiği yerlerdeki sosyal, kültürel ve iktisadî hayatla ilgili izlenimlerini de yorumlamıştır. Fuzûlî'yi, Kerbela'daki gündelik hayatı, Irak'taki Türkleri, şiirsel bir anlatımla açıklamaktadır:

> ".... Evet! Koca Irak! Daima nevcivan olan mader-i tabiatın iki memelerinden en saf ve mugaddi şir-i nimet ve bereket nübean eden bir timsâl-i ruhî, bir peripeyker hüsn ve bahası vatanın bütün altınlar, inciler, pırıltılarla müzeyyen bir cemâl-i mahcubî diye tasavvur ettiğim güzel, tendürüst geniş zengin Irak..." (Ali Kami 1330g: 351-352).

Ali Suad, bu zenginliğe rağmen, acı ve sefâlet içinde yaşayan insanları görmekten de büyük üzüntü duymuştur:

> "Fakat... bu kıta-ı azimenin tahammüllerini fışkırtan yakıcı güneşiyle serinletici sularından mahrum köşelerinde dolaşmazdan evvel, bütün sevâhil-i ennâr boyunca öbek öbek göze çarpan hasır kulübelerle bunların önüne toplanmış bir çok çoluk çocuklar umûman yalın ayak, eski püsküler içine sarılmış kadın ve erkekleri görmek." (Ali Kami 1330g: 352).

Çocukların durumu, sosyal hayatı içindeki en büyük meselelerden birisidir. Düşük gelirli, annesiz veya babasız, sefâlet içinde, karnını doyurmaktan aciz, sevgisiz bu çocukların ileride Avrupa tarzında Batılılaşmış bir ülke inşa etmelerini beklemek bir hayaldir. Çocukların iyi bir yaşam ortamına, iyi bir temel eğitime, iyi bir işte çalışacak bilgi ve beceriyle

donatılmalarını sağlamak devletin en önemli görevi haline gelmelidir. Zira bu aç ve sefil çocuklar, büyüdükleri zaman yararsız işlerde, eşkiyâlık veya hırsızlık gibi suç teşkilâtları için eleman olarak kullanılmaktadırlar (Ali Kami 1330g: 352-353). Ali Kami, Osmanlı ülkesini teşkil eden Irak gibi uzak vilâyetlerdeki sosyal hayatın içler acısı durumunu tasvir etmektedir.

Peyami Safa, Prens Sabahaddin Bey'in "Türkiye Nasıl Kurtulabilir? Meslek-i İctimaî ve Programı" adlı kitabı münasebetiyle bir yazı kaleme almıştır. Prens Sabahaddin, hükûmet idaresini ilmî kurallar üzerine kurmak mücadelesi içinde olanlar arasında önde gelen bir şahsiyettir. Söz konusu eserinde, Türkiye'yi selâmete ulaştırarak idarî sistemi çeşitli boyutlarıyla ele almaktadır. Fransız yazar Edmond Demolins'ten çok fazla etkilenen Prens Sabahaddin, milletlerin fertlerinin zayıf olduğu cemiyetlerde, milletlere bağlılıklarının daha fazla olduğunu, ferdî teşebbüsün gelişip, ferdin kuvvetli olduğu cemiyetlerde ise, fertlerin millete daha az bağlılık duyduklarını savunmaktadır. Fertlerin zayıf, hükûmetlerin fertlerin ve toplum hayatına daha fazla müdahâle ettiği toplumlar, Doğu toplumlarıdır. Türk toplumu da, Prens Sabahaddin'e göre bu kategoridedir. Ferdin gelişmiş ve kuvvetlenmiş olduğu toplumlarda ise, hükûmetin topluma ve fertlerin hayatına müdahâlesi en alt seviyededir. Batı toplumları, bu cümledendir. Batı toplumları arasında ferdin en gelişmiş ve ileri olduğu toplumlar, İngiliz ve Amerikan toplumlarıdır. Bu toplumlar, "Anglo-Sakson" adıyla adlandırılmaktadırlar.

Anglo-Sakson toplumlar, halihazırda tüm dünyaya hakim durumdadırlar. Prens Sabahaddin, söz konusu toplumlarda fertlerin büyük bir irade sahibi olmasına, bu büyük iradenin mücadele, gelişme ve ilerleme ruhunu beslediğine ve çağdaş yaşamı oluşturduğuna inanmaktadır. Prens Sabahaddin ile Edmond Demolins'in düşünceleri birbirinin aynıdır. Prens Sabahaddin, Doğunun cahilliğine, batının aydınlığına, Doğunun fena idare edilmesini, Batının iyi idare edilmesine sebep olarak yukarıda düşüncelerini ileri sürmektedir. Prens Sabahaddin, artık cemiyetin ön plânda olduğu toplum modelleri yerine ferdin ön plânda olduğu toplum modellerinin hayata geçirilmesini önermektedir

(Peyami Safa 1918: 2842-2843). Peyami Safa, Demolins ve Prens Sabahaddin'in ferdi ön plâna alan toplum modelinin Türk toplumunda kabul edilmesinin neticesi, Türklerin Doğulu bir toplum olmaktan çıkıp, Anglo-Sakson örneğinde Batılı bir toplum olacağına inanmaktadır.

Rıza Tevfik, teşrifatın Sosyal hayatın temeli olduğu fikrini taşımaktadır. Buna örnek olarak da Avrupa'yı vermektedir. Rıza Tevfik'e göre "medenî, hür ve demokrat Avrupa"da bir kişi nasıl yemek yiyeceğini, nasıl çay içeceğini, nasıl giyineceğini, bir kadını nasıl selamlayacağını bilmezse, bu tür kaideleri öğrenmezse, toplum içinde yaşaması mümkün değildir (Rıza Tevfik 1330:63).

Rıza Tevfik, medenî yaşam adı verilen ve Batılılaşmanın önemli bir sosyal boyutu olan bu tür Avrupaî hayatın Osmanlı ülkesinde de benimsenmesinin gerekliliğine inanmaktadır. Bu hayat tarzının benimsenmesi halinde, Türk toplumunun daha kolay Batılılaşacağını düşünmektedir.

Rıza Tevfik, toplumda teşrifatın bir kanun niteliğinde olduğu düşüncesi taşımaktadır. Teşrifat, hiç kimsenin icadı değildir, toplumlar arası ilişkilerden doğmuştur. Teşrifat, toplumda dengeyi sağlamaktadır. Bu denge bozulduğu takdirde, toplumda bir süre anarşi meydana gelmektedir. Fakat bu dengenin bozulması toplumun mahvolmasına sebep olmaz. Toplumdaki denge, kısa bir süre sonra tekrar kurulmaktadır (Rıza Tevfik 1330: 63).

Rıza Tevfik, Türk Toplumunun sosyal hayatının batılılaşmasında adâb-ı muaşeret adı verilen toplum kurallarının oynayacağı role dikkat çekmektedir. Rıza Tevfik, Türk toplumunun zihniyet dünyasının göz önüne alınmadan, sosyal hayatta sathî yapılacak değişiklikler ile Batılılaşmanın gerçekleşeceğine inanması açısından ilginç bir tespitte bulunmuştur. Ancak Batı Dünyasının sosyal hayat tarzının, Batılılaşan Türk toplumunda da değişiklikler meydana getirmesinin mukadder olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

Uzun süren savaşlardan sonra Anadolu'da nüfus seyrelmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın nüfus meselesi ile ilgili ilginç fikirleri vardır:

" İnsan ve hayvan nüfusunu çoğaltmak için en birinci çare, mevcudu eritmemek yani tevellüdâtı çoğaltıp vefeyâtı azaltmaktır. Yemen'de kanal açılalı beri bir buçuk milyon Türk genci medfûndur. Uzak tarihlerdeki zâiyatımızdan sarf-ı nazar, Harb-î Umûmî'de çöllerde yanan ve karlı dağlarda donan bir milyon Türk genci vardır. Her gün pek basit bir himmetle bütün efrâd-ı millete gösterilmesi ve anlatılması mümkün olan mikroplardan ve gayr-i tagaddîden beyhude ölen binlerce masum vardır. İşte bütün nahâk yere kaybettiğimiz bu mevcutlar tezyîd-i nüfus için daima düşüneceğimiz birinci esastır. İkinci esas bittabî' eritmemek şartıyla Türk muhacirleriyle teksif-i nüfus hepimizin bildiği bir çaredir." (Abdullah Cevdet 1923d: 3274).

Dr. Abdullah Cevdet, Cumhuriyetin ikinci yılında Cumhuriyet idarecilerine çok iş düştüğünü düşünmektedir. Halkın inkılâplardan evvel midelerini düşündüğünü ifade etmeyi öğrenmelerine Schiller'in filozofların dünyayı idare etmeyi öğrenmelerine dek, dünyayı açlık ve muhabbet idare edeceği yolundaki sözüne dikkat çekmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, 1924 yolundaki sosyal hayatı şu şekilde tasvir etmektedir:

"... Ekmeğin okkası geçen sene bu vakit 14 kuruşa idi, bu sene bayağı undan olduğu halde kıyyesi yirmi yediye yaklaştı, üç ay geçmeden otuzu geçecek görünüyor, tramvayda, köprüde, vapurda, tünelde her gün aleddevam halk vergi veriyor. Şekerin her kilosundan hükûmet 16 kuruş istihlâk-ı resmî alıyor. Verem hastalığı gıda noksanından halkı öldürüyor... Tanzirât ve tenvirât vergisi mebzûlen alınıyor. Şehirlerimizde nezâfet yok ve karanlık olan sokaklar, aydınlık olan sokakların yirmi misli fazla. Devlete otuz otuz beş sene hizmet etmiş olan bir çok ma'zûl veya mütekaidlerin hiçbir sebeb-i kanunîyeye müstenid olmaksızın, ma'zûliyet veya tekaüd maaşları verilmiyor. Halbuki bu maşlar, evlad-ü ayâlin hakkıdır. Bir ma'zûl veya mütekaid mahkeme

> hükmüyle idam bile olunsa bu maaşları ailelerine verilmeye devam eder; bu keyfî muamele ile bir çok haysiyet ve hamiyet ehli, cumhuriyet ahdinde kendilerini ma-aile kendilerini mazlûm ve mazûr hissediyorlar. Bunlar kendilerini öz vatanlarında garip buluyorlar. Mensup oldukları dairenin bir suretle bir muamelesine maruz ve mazlum olan memur için bir melce', bir merci', bir makam-ı aşina yok. Çünkü şurâ-yı devlet yok. Şurâ-yı devlet memurların adliyesidir. Şurâ-yı devlet vezaifini ifâ eden bir meclis-i mebusan azası arasından müntehib olan 'Memurîn Muhakemât Encümeni" ise senenin altı ayında mevcut, diğer altı ayında gayr-i mevcut; altı ayı açık altı ay kapalı bir mahkeme dünyanın hangi yerinde ve hangi devrinde görülmüştür; dairesinin an-cehlin veya an-kasdin gadrına uğrayan bir memur, derdini anlatmak, gasb edilen hakkını almak için Memurîn Muhakemât Encümeni'nin intihab olunmasını, Meclis-i Mebusân'ın açılmasını altı ay beklemeye mecbur olmak ruh-ı adl ve hakka sarahaten muhalif bir hak değil midir?" (Abdullah Cevdet 1924d: 3448-3449)

Dr. Abdullah Cevdet, Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal hayatı tasvir etmekte, özellikle devlet işleyişinin temeli olan memurların durumunu anlatmaktadır.

Darü'l-fünûn Hukuk Fakültesi'nden Hocazâde Süleyman Şevki, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Kıbrıs'taki Türk toplumunun içinde bulunduğu durumu anlatan bir yazıyı İctihad'da yayımlamıştır. Hocazâde Süleyman Şevki, Kıbrıs'ta Lozan Barış Antlaşması'nın hükümlerinden istifade edenlerin 9.000 kişi olduğunu, Anadolu'ya göç edenlerden sonra Kıbrıs'ta 50.000 Türk kaldığını, Kıbrıs'ın toplam nüfusunun ise 350.000 kişi olduğunu ifade etmektedir. Kıbrıs'taki Türk toplumu, Rum toplumunun ezici çoğunluğu karşısında büyük zorluklar içinde bulunmaktadır. Hocazâde Süleyman Şevki,

Türklerin Rumlar karşısında güç kazanmasını sağlamak ve Rumlarla rekabet etmek için maarif alanında çalışmalar yapılması gerektiğini belirtmektedir.

Hocazâde Süleyman Şevki, Kıbrıs'taki Türklerin Rumlar kadar ilme hevesli olmadığını ifade etmektedir. Kıbrıs'ta her köyde okul bulunmaktadır. Ancak Türk köylerindeki okullar boştur. Mevcut Kıbrıs hükûmeti, öğretmenlere yıllık yaklaşık 800-900 Türk lirası ödemektedir. Ancak Türk köy ve kasabalarındaki okullar ya boştur yada çok az öğrenci vardır. Bu öğrenciler de ziraî sebeplerden ötürü sık sık okullardan alınmaktadır. Mevcut Kıbrıs hükûmeti tarafından açılan Türk Rüştiyesi, öğrencisiz sebebiyle dört yıl içinde kapanmıştır. Halbuki Rum köylerindeki okullar öğrenciler ile dopdoludur.

Hocazâde Süleyman Şevki, mevcut Kıbrıs hükûmetinin ilköğretimi mecburî hale getirmesini istemektedir. Böylece Türkler de çocuklarını okutmak zorunda kalacaklardır. Lefkoşe Lisesi'nden her yıl mezun olan 20-30 öğrenciden en fazla iki tanesi Darü'l-fünûn'a devam etmekte ve diğerleri köy okullarında öğretmenlik yapmaktadır. Ancak okullardaki öğretmenlikler dolmuştur ve mezunlar açıkta kalma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Hocazâde Süleyman Şevki, Lefkoşe'de bir öğretmen okulu, ticaret ve sanayii okulu tesisinin yararlı olacağını düşünmektedir.

Hocazâde Süleyman Şevki, Kıbrıs'taki Türklerin iktisadî açıdan çok kötü durumda olduğunu ifade etmektedir. Zira Türklerin parası çok azdır. Kıbrıs Türk toplumu, iktisadî açıdan Rumlardan çok geridir. Kıbrıs'ın ihracat ve ithalâtının önemli bir bölümü, Rumların elindedir. Mevcut durumda, Rumlar iktisadî hayatı yönlendirirken, Türkler bu yönlendirmeye maruz kalmaktadır. Rumlar, yakınlarındaki Türk köylerini satın almakta, Türk arazilerini ele geçirmektedirler. Kıbrıs'ın en önemli ihracat malzemesi olan üzüm, badem v.s. Rumların tekelindedir. Piyasayı Rumlar yönetmektedir. Türk tüccarların piyasada hakimiyet yoktur.

Kıbrıs'taki mevcut yönetim, Türklerin bazı şirketler veya kooperatifler kurmaya teşvik etmektedir. Bu amaçla bir Ziraat Bankası kurulmaktadır.

Mevcut Kıbrıs hükûmeti, Türklerde çok eşle evliliği yasaklamıştır. Bu durumun Türk toplumunun yararına olacağı muhakkaktır. Ayrıca Türk düğünleri çok masraflı olmaktadır. Bu masraflar, yen kurulan yuvaları taahhüt altına sokmaktadır. Kıbrıs Basını, Türk toplumunu bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Hocazâde Süleyman Şevki, Kıbrıs Türk toplumunun, Avrupaî bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'ni örnek almasını ve Kıbrıs'ın yeni aydın bir Türk gençliğine ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir (Hocazâde Süleyman Şevki 1928: 4649-4651).

Cumhuriyetin ilânın ilk beş yılında Türkiye'de Batılılaşma yolunda alınan mesafenin uzunluğu, daha önce Osmanlı Devleti bünyesinde iken ayrılan yerlerde yaşayan Türk toplumlarının da ilgisini celbetmiştir. Kıbrıs Türkleri'nin sosyal hayatının çağdaşlaşması yolunda yapılan öneriler, hiç kuşkusuz ilham kaynağını Türkiye'den almaktadır. Türkiye'deki Batılılaşma çabaları, yurt dışında yaşayan Türk topluluklarını etkilemiş ve örnek alınmaya başlanmıştır.

G.- HUKUK

İctihad'da yayımlanan bir yazıda, çocukların şahitliği konusu ele alınmaktadır. Çocuklar, şahit oldukları hukukî olaylar hakkında şahitlik edebilme yeterliliğine sahip olup olmadıkları, şahitliklerinin hangi şartlarda kabul edileceği ilginç bir hukukî tartışmaya yol açmıştır. Ali Rüşdü, çocukların da Batıda olduğu gibi şahitlik yapabilmelerini savunmaktadır. (Ali Rüşdü 1327: 754-756)

Dr. Abdullah Cevdet, Batıdaki hukuk uygulamaları ile ilgili olarak İsviçre'den bir örneği zikretmektedir. Dr. Abdullah Cevdet'in İsviçre'de bulunduğu esnada en yetkili ağızlardan aldığı bilgilere göre; Almanya'da bir dolandırıcı, dolandırdığı önemli miktarda para ile İsviçre'ye kaçmış, Alman polisi adamın eşkalini tüm ayrıntıları ile İsviçre polisine bildirmiş, İsviçre polisi adamı Cenevre'de keşfettiği halde yakalamamış, sadece takibe alarak adamı izlemiş, önce dolandırdığı parayı Cenevre'de sarf etmesini beklemiş, parasının büyük kısmını harcadıktan sonra (dörtte üçünü) adamı yakalamıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, bu kısa örnekten İsviçre gibi medenî memleket bile ülkesine para girişini sağlamak için hukukî olmayan yollara sapmaktan kaçınmazken, Osmanlı Devleti gibi bir ülkenin parasını korumalı, sanayi ve ticareti himaye etmek için gerekli hukukî düzenlemeleri hemen yapması gerekmektedir. (Abdullah Cevdet 1329b: 1477-1478)

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, mevcut kanunların günün şartlarına uygun olmadığını ve ihtiyacı karşılamadığını düşünmektedir. Bu amaçla "Kanunların Islahı" meselesi üzerinde çok yazılar yazdığını, ancak bu yazılarında belirttiği görüşlerinin kulak arkası edildiğini söylemektedir. Ülkenin ivedilikle günün şartlarına uygun ve ihtiyacı karşılayacak nitelikte kanunlara ihtiyacı vardır. Bu sebeple mevcut kanunların gerekirse tadil ve gerekirse de değiştirilmesi

gerekmektedir. Özellikle arazi ve vakıflar kanunun tamamen kaldırılıp, yenilenmesine ihtiyaç vardır. (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1264)

Cenab Şehabeddin, Osmanlı Devletinin hukuk sisteminin hatalı olduğunu düşünmektedir. Bu sistemin, güncelliği yitirmiş kanundan oluşmakta ve günün ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Yaşanan faciada suç, Batının ilerlemesi, haçın salibe galebe gelmesi, Tevrat'ın ve İncil'in dünyaya hakim olması değildir. Mevcut kanunların yetersizliğidir. (Cenab Şehabeddin 1328: 1201)

Dr. Abdullah Cevdet, Batı ülkelerindeki hukuk uygulamaları ile Osmanlı Devleti'ni sık sık karşılaştırmaktadır. Genelde hukuk sistemindeki aksaklık ve eksiklikleri belirten bu karşılaştırmalarda, Batının örnek alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak 1905'te yayımlanan bir yazısında, Rusya'daki kırbaç cezasının kaldırılmasına değinerek, Osmanlı Devleti'nin bazı alanlarda Rusya'dan daha ilerde olduğuna dikkat çekmiştir. (Abdullah Cevdet 1905i: 10-13)

H.-İKTİSAT

İctihad Dergisi Çevresi, Avrupa'nın gelişiminde ekonominin rolünü de tespit etmeye çalışmışlardır:

> "Seyahatler, ticaret ve banka; Avrupa sekenesini adeta serbest kılmıştır." (Abdullah Cevdet 1905d: 77)

İktisadî gelişimin beraberinde özgürlükleri de getireceği, düşüncesi halihazırda yazılan bir fikirdir. Seyahatler ile artık toprağa bağlı, belirli bir yerin dışında başka bir yeri görme şansına sahip insanlar, yeni gördükleri yerlerdeki hayat tarzı ile kendi yaşamlarını mukayese esebilmektedirler. Ticaret ile artık yoksunluk mazide kalmıştır. İhtiyaç olan mallar elde edilmekte ve ihtiyaç fazlaları da ihraç edilebilmektedir. Banka ise gerek seyahatler, gerek ticaret ve gerekse ekonominin gelişimi için gerekli sermaye birikimidir. Bu üç unsur bir araya gelmesi iktisadî gelişimi, meydana getirmektedir. İktisadın gelişen ülkelerin halkları ise, baskıcı rejimleri kısıtlayıcı özelliklerden dolayı istenmemektedirler. İctihad Dergisi, genel olarak iktisat alanında yerli malı kullanımını savunmaktadır:

> "Helâk olmak istemiyorsak İstihlâk-ı Millî da'vâsına ehemmiyet verelim. Medenî memâlikte kasabalar bile kendi paralarının civarındaki kasabalara gitmemesine çalışırlar. Biz ecnebî emtiasına boykotaj yapmayalım demiyoruz. Biz kendi emtiamıza boykotaj yapmayalım diyoruz. Kendi ma'mûlatımızı, kendi mensûcâtımızı ecnebî ma'mûlât ve mensûcâtına tercihan istihlâk etmemek kendi âsâr-ı sınâyi' ve ticaretimize boykotaj yapmak demektedir." (Abdullah Cevdet 1329b: 1477)

Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı ülkesindeki iki önemli meseleyi ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, halkın yabancı malını her halükârda yerli

malına tercih ederek, adeta yerli sanayiinin gelişmesine engel olmasıdır. Halkın ülke sınırları içinde üretilen mallara ve özellikle giyim-kuşama ilgisi çok düşüktür. Halk, yerli mallara karşı bir boykot halindedir.[1] İkincisi ise, paranın ülke sınırları içinde kalmasını sağlayacak tedbirlerdir. Abdullah Cevdet, öteki medeni ülkeleri örnek göstermek suretiyle paranın ülke dışına çıkışına engel olacak milli para politikası oluşturmaya çalışmaktadır.[2]

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad Dergisi'nde ülkenin zenginleşmesi ve korunması için teşvik edici yazılar yazmıştır. [3] bunlardan birisinde Dr. Abdullah Cevdet, fakir insanların hür olmadığını ve olamayacağını, yine aynı şekilde fakir bir milletin kavi ve bağımsız olmadığını ve olamayacağını iddia etmektedir. Fakirliği bir çeşit esaret olarak kabul etmektedir.

> "Ve ben şu ictihaddayım, zengin olmamak kabahati her zaman insanın kusuru neticesi değildir. Fakat olmak daima insanın kendi kusuru neticesi olan bir kabahattir.
>
> Hülasa-ı kelam insan zengin olmamasından mes'ul olmasa da fakir olmasından her halde mes'uldür.
>
> Hz. Peygamber;
>
> 'Az kaldı ki fakirlik küfr olsun' ve 'Fakirlik, dünya ve ahrette yüz karasıdır.' Buyurmuşlardır.
>
> ...Hürriyet-i hakikîyenin temelleri hürriyet-i iktisadiyedir. Yani Servet-i millîyededir.
>
> Esaret-i iktisadiye bizi her taraftan sarsıyor. Bu bir korkulu rüya değil, kokulu hakikattir." (Abdullah Cevdet 1329b: 1478)

Fakirliği bir kusur olarak nitelendiren Dr. Abdullah Cevdet, zenginliği teşvik etmekte ve bu teşviki Hz. Peygamberin hadisleri ile güçlendirmektedir.

---

[1] Yerli malı kullanılması hk. bkz. Ali Kami 1329h: 1365 -1368
[2] Hükümetlerin para bulmakta zorluk çektikleri hk. bkz. Ali Kami 1329j: 2093-2095
[3] Benzer yazılardan memleketin ekonomik meseleleri hk. bkz. Ali Kami 1329g: 1337-1340

Dr. Abdullah Cevdet, gerçek hürriyetin temellerini iktisadi hürriyete dayandırmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, iktisadi hürriyetin, milli servet sayesinde olabileceğini ve halihazırdaki durumun iktisadi esaret olduğunu belirterek, bu durumu kokulu bir gerçeklik olarak nitelendirmektedir.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, İctihad Dergisi'nde yayımlanan 18 maddelik programının 3.maddesinde, yerli malı kullanımını zorunlu hale getirilmesini teklif etmektedir. Buna göre, mevcut kumaş fabrikaları yenilenmeli ve donanımları günün şartlarına uygun hale getirilmelidir. Bu fabrikaların ürünlerinin; padişah, saltanat üyeleri, bakanlar, âyanlar, milletvekilleri, odu ve donanma komutanları, subayları, memurların tümü, askerler, fabrika işçileri, resmî ve özel okul öğretmenleri ile öğrencileri tarafından giyilmek zorunluluğu getirilecektir. Halk da gazeteler, ağızdan öğretim yapılan okullar tarafından yerli malı giymeye teşvik edilecektir.

Hıristiyan Bizanslıların millî başlığı olan fes tümden kaldırıp, yeni bir millî başlık kabul edilecektir. Askerlerin de başlarına giydikleri kalpaklar kaldırılıp, yerine atalarımızın kullandıkları miğferlere benzer ama günün şartlarına uygun milli bir siperli miğferli başlık kabul olunacaktır. Bu yeni başlık,, askerlerin savaş zamanlarında yağmur ve güneşten etkilenmemelerini ve ateşi kesmelerinin engelleyici nitelikte olacaktır. (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329a: 1227) Böylece milli ekonominin gelişmesi amaçlanmaktadır.

H. M., Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığından rahatsızlık duymaktadır. H. M. , bir yandan züğürtlük edebiyatının alıp yürüdüğünden, öte yandan ise kendi kasından kendi parasını alamayacak kadar tembel bir toplum olduğundan şikayet etmektedir. Ekonomik açıdan Batıyı Osmanlıyı geri bırakmakla suçlarken, Batıyı yetiştirmek için gayret de sarf edilmemektedir. Ekonomik geriliğin en büyük sebepleri, kaynak kullanımının bilinmemesi, yanlış kaynak kullanımı, cehalet, tembellik ve vurdumduymazlıktır. (H.M. 1329: 1838)

Osmanlı bütçesinin denkliğinin sağlanması gerekmektedir. Ali Kami, Osmanlı Devleti'nin iflas durumunda olduğundan yola çıkmak suretiyle, bir bütçenin nasıl oluşturulacağına ışık tutmaya çalışmaktadır. (Ali Kami 1329i: 1904-1907)

Dr. Abdullah Cevdet'in İstanbul Şehremini Cemil Paşa ile yaptığı ve İctihad'da yayımlanan mülakâtı; Cemil Paşa 1330 yılı bütçesinin 25.000 lira olduğunu, halbuki 120.000 kişilik İstanbul'a 240.000 lira gerektiğini, yıllık kişi başına düşen gelirin 2 lira yerine 40 kuruşla yetinmek zorunda bırakıldığını ifade etmektedir. Cemil Paşa, bu para ile, İstanbul'da hiçbir yatırım yapılamayacağına dikkat çekmiştir. Cemil paşa, bütün gayretinin İstanbul'u bir Avrupa şehri yapmak olduğunu söylemektedir. Cemil Paşa, bütçe açığının 300-400 bin lira civarında olduğunu belirtmektedir. Cemil Paşa, hükûmete sunduğu projeler kabul görmese 1331 yılı için 300-400 bin lira civarında istikraz yapmak zorunda kalacağını anlatmaktadır. Bu halde 3-4 yıl içinde Şehremaneti iflâs edecektir. Dr. Abdullah Cevdet'in istikrazı nereden bulacağı sorusuna, Cemil Paşa, İngiltere ve Fransa'da bir çok kurumun buna hazır olduğu cevabını vermektedir. Anca Cemil Paşa, karşılık olmadan şehri bir altına sokmak düşüncesinde olmadığını belirtmektedir.

Cemil Paşa, Dr. Abdullah Cevdet'in demiryolu hatları civarlarının güzelleştirilmesi hakkındaki sorusuna, Samatya ile Sirkeci arasındaki hattın istimlâk sorunu halledildikten sonra, temizleneceği cevabını vermiştir. Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti'nden yeni ayrılan Bulgaristan'ın başkenti Sofya'nın otuz senede, 30 metre genişliğinde caddeler oluşturulduğuna dikkat çekmekte, ve Osmanlı başkentinin iflâs halinde olduğunu belirtmektedir. (Abdullah Cevdet 1330a: 31-32)

Dr. Abdullah Cevdet, "Hükümetler Düşürülmez, Düşerler" başlığında 4 Mart 1913 tarihli İctihad'da bir makale yayımladığını, 1 Teşrin-i Sani 1918 tarihli İctihad'da da aynı başlıklı bir makale daha kaleme aldığını belirtmektedir. Bu makalede 1914-1918 yılları arasındaki ekonomik durumu tasvir etmektedir:

"Vakıa Balkan Harbi'nde bu harpte olduğu gibi millî müesseseler teşekkül edip milleri soymamış ve hayırsızlık alabildiğine mübah olmamıştı. Şekerin kıyasını kendisine 15 kuruşa İstanbul'da kan ve çamurla dolu siperler içinde aç çıplak titreyen bedbaht vatandaşların ailelerine üç yüz kuruşa satmayı kimse havsala-i ahlâk ve vicdana sığdıramamıştır. Validelerden, nâzırlardan, hiç birinin 500 bin, 3 milyon lira idhâl etmiş olduğuna dair muzır ve mütevâtır şayialar yoktu. 'İzmir'de vagonların İstanbul'a her seferi için ikişer bin lira rüşvet alındığı ve İstanbul'a yakın zengin bir vilayetin valisinin 7 milyon liralık servet yaptığı dillerde dolaşmamıştı. Kağıt liraların altı tanesi bir kağıt lira ettiği bir zamanda, zavallı küçük maaş sahiplerine bir kağıt lira yüz kuruş hesabıyla verildiği halde vükelâ-yı devletin rüesâ-yı millet olan merbu efendilerin maaşlarının altın lira verilmesi gibi bir müsavâtperverlik(!) o zamanki vükelânın, elhâk hatır ve hayalinden geçmemişti. Dağlardaki eşkiyaya rahmet okutacak muhtekirler o zaman ortaya çıkamazlardı. Çünkü o zaman milliyet(!) perdesi yoktu.

O zaman haddizâtlarında gayri mukaddes olmayan 'Millî', 'Turan', ilh. gibi kelimelerin altında hayırsızlıktan farksız olduğu için kanun nazarında mucib-i takip olan ihtikâr, dahilî haydutluk gizlenmezdi. O zaman millî kasap, millî gazâp, millî idhâl, millî ihraç ilh... kelimeleri soyguncuların, şenialarn, facialarn üzerine eski bir hasır örtemezdi. O zaman kendi sefil zu'mmumuza göre ilga ettiğimiz 'kapitülasyon'lar mevcud idi. Matemzâdeler, kazıcızâdeler ordiyelerde dev endam hanlarda şekerden dağlar vücuda getirip memedeki çocukların sütlerini şekersiz bırakamazlardı.

Gıdasızlıktan yalnız Üsküdar'da yevmen 30 ve her ay 900 yavrucağın toprak altına konulmasına sebebiyet vermezlerdi,

hastalar, ihtiyarlar, lohusalar gıdasızlıktan, devasızlıktan inleyerek ölmezlerdi. Evet e zaman böyle şenayi' ve fecayi' olamazdı. O zaman Türklerin yakaları munhasıren Türklerin pençelerinde değildi. O zaman kapitülasyonlar mevcud olduğundan Türk Fail-i muhtar murakabesiz değildi." (Abdullah Cevdet 1918c: 2771)

Dr. Abdullah Cevdet'in Kazım Karabekir ile mülakâtında, Kazım Karabekir iktisadî konuları Batılılaşma açısından ele almaktadır.

"Yılmaz orduların, askerlerin savurduğu kılıçlar İktisadî sahada muvaffakiyeti temim edemez. Avrupa ortalarına kadar savurduğumuz kılıçların bugün yalnız tarihte ancak bir ma'kesi kalmıştır. Kırım Muharebesi'nden sonra Garplılaşma, cereyanların belirmişti. Bahar feyzini saçmak için müstebid bir idareden kurtulmak lazımdı. Türk idaresini müstebidler eline bırakarak evlerine mürebbiler almak suretiyle Garblı olacaklarını zannetmişlerdi. Bu esnada Avrupa, hummalı bir faaliyetle çalışıyordu. Şirketler teşkil ediyor ve iktisadiyâtını İnkişâf ettiriyordu. Bu inkişâf tevsi etti ve memleketimizin mahvına yürüdü ve boynumuza kapitülasyon denilen bir zencir vuruldu. Adaleti memlekette istikrar ettirmek, mütefekkir insanları memlekette hakim kılmak lâzımdır. Ancak bu sayede Türk'ün harp zamanında pek kuvvetli olan kollarında medeniyet ve sulh sahasında da istifade kâbil olacaktır. Dar'ül-fünûn, Avrupa'nın terakkiyâtını tetkik ederek, millete yol feyz verecektir. Bugünkü ticaretimiz memleketimize ecnebi Malı akması için açılmış bir kanaldan başka Bir şey değildir denilebilir halbuki müterakki memleketlerde ticarethanelerin başlıca rolü millî müessesât-ı sanayie ve imâliyelerinin mahsulâtını harice akıtmak ve kendi memleketlerine altın ve servet çekmektir."(Abdullah Cevdet 1923b: 272)

Kazım Karabekir, Cumhuriyetin ilk yılında ekonomik durumu pek de iç açıcı bulmamaktadır:

> "...İstanbul Ticaret Odası'nın ihsâiyyât cetvelinde görüldüğü üzere 1923 senesinin birinci altı ayı zarfında bir milyon küsur liralık balık, altı milyon liralık bonbon ve şekerleme, yedi yüz otuz dört bin liralık meyce sebze ilh. hariçten İstanbul vasıtasıyla memlekete girmiştir. İşte bu fuzulî ve tehlikeli istilâyı teshîl ve tezyîd eden anasır yetiştirmektedir" (Abdullah Cevdet 1923b: 3273) Dr. Abdullah Cevdet, Şeyh İsyanının bastırılması münasebetiyle kaleme aldığı yazısında, iktisadî konulara da değinmektedir. Buna göre Türk toplumunun boşa geçirecek bir anının dahi olmadığını belirtmektedir. Zira medenî dünyada Türkiye çok gerilerde kalmıştır. Türk toplumu bu durumu telaşla karşılamalıdır. Ancak telaş yeterli değildir. Gayret göstermek de gerekmektedir. Örneğin Almanya'da olduğu gibi mesaî süresine yarım saat daha eklenebilir. Almanya'da bu uygulama iktisat alanında, sanayii sektöründe önemli bir fazlalılık sağlamıştır. (Abdullah Cevdet 1925e: 3573)

Ahmed Cevdet'in Cumhuriyetin ilk yıllarında hukuk ile ilgili çok ilginç tespitleri bulunmaktadır:

> "Hem memlekette bir şey yokdu, hem de bilinmeyen bir şey bildirilse bilir gibi davrandık. Hele iktisadiyât ne kadar meçhul idi ve meçhuldür. Hâlâ eskimiş şeyleri kabul ediyoruz. Meselâ mirasdan yüksek vergi almak tezayüd-i nüfûsa mani iken biz bunu memleketimize aldık. İtalya'nın Duçe'si Mussolini, münever adam olduğu için miras vergisini kaldırıverdi. Yine biz yegâne menba-ı servetimiz olan ziraat için bütçeye topu topu üç milyon koyarken Mussolini'nin İtalya'sı ziraatde bizim paramızla iki yüz milyon lira sarf edecek bir konsorsiyum teşkil etdi." (Abdullah Cevdet 1928a: 4658-4659)

Ahmed Cevdet, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomi alanındaki uygulamaları gerçekçi bulmamaktadır. Örnek aldığı devlet, o sıralarda göz kamaştıran bir gelişme içinde bulunan İtalya'dır. Miras vergileri ve ziraat için bütçeye konan paranın azlığı, ileride ciddi meseleler teşkil edecek uygulamalardır.

İctihad, Anadolu'nun içinde bulunduğu durum hakkında bilgi vermeyi ve bu konuda halkı aydınlatmayı âdet edinmiştir. Bu cümleden Sarıkamış İlçesindeki iktisadî hayatı tavzih etmektedir. Buna göre Sarıkamış'ta 997 esnaf ve sanatkar bulunmaktadır. Bunlardan 159'u attar, 111'i bakkal, 68'i kahvehane, 5'i gazino, 38'i han kahvehanesi, 13'ü ihramcı, 1'i tarakçı, 4'ü dabbak, 1'i mutaf, 3'ü abacı, 12'si keçeci, 33'ü kunduracı, 5' yemenici, 12'si sobacı, 8'i tenekeci ve camcı, 4'ü bıçakçı, 10'u çilingir, 1'i dökmeci, 7'si marangoz, 18'i sandıkçı ve dülger, 28'i berberdir. İctihad, kahvehânelerin toplamının 115 olduğunu ifade etmekte ve bunları "tembelhâne" olarak nitelendirmektedir. Buna karşın Sarıkamış'ta iki kütüphane ve bir gazete bayii vardır. Ayrıca iki adet birbiriyle karşı karşıya eczane mevcuttur ki, bunlara acil durumlarda uzak yerlerden ulaşım oldukça güçtür (Varlık 1930: 5426).

İctihad'ın bu tespitinden de anlaşıldığı üzere, Anadolu'da ekonomik faaliyetler çok yetersizdir ve devletin teşvikine ihtiyaç duyulmaktadır.

1.- KALKINMA

İctihad, İstanbul'un dışındaki yerlerdeki gelişimi de çeşitli yazılar ile yansıtmaya çalışmıştır. Bu amaçla İctihad yazarlarının, yurt içi gezileri ile ilgili yazılar sık sık İctihad'da yayımlanmıştır. Dr. Abdullah Cevdet, yurt içi gezileri ile ilgili en çok yazı yayımlayan yazardır. Bu yazılarda, yolların, zirai durumun, şehirlerin mevcut vaziyetlerinin, insanların yaşayışlarının panoraması yer almaktadır. İctihad, mevcut durumdaki bozukluğu, ilkelliği, yetersizliği Batılılaşma ve kalkınma ile çözümleneceğini her fırsatta yenilemektedir.[1] Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul dışındaki yerlerin gelişimi için devlete düşen rolün iyi ifa edilmediğini düşünmektedir. (Abdullah Cevdet 1329aj: 2150-2151)[2]

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, binaların korunmasında "Ya Hafiz" levhalarının yanında, bir sigorta şirketinin levhasının bulunmasının önemli bir adım olduğunu düşünmektedir. Çünkü yangın Türk Medeniyeti'ni tehdit eden önemli bir unsurdur. Ahşap binalardan oluşan Türk şehirleri, sık sık yangınlar ile yok olmakta veya büyük zarar görmektedir. Buna karşılık tedbir ise, ahşap binalara "Ya Hafiz" Levhası asmaktan öteye geçmemektedir. Modern dünyada her bina ve mal, sigortalanmakta ve cüz'i bir prim karşılığı zarar görünce tazmin edilmektedir. Kılıçzâde İ. Hakkı Bey'de, dini korumanın yanında sigorta şirketlerinin de her binayı sigorta yapmasını önermektedir.

Yangın tehlikesinden korunmak için başka tavsiyelerde de bulunmaktadır. Binaların ahşap değil kagir olarak inşa edilmesi, şehir ve kasaba sokaklarının genişletilmesi, şehirlerde ve kasabalarda modern itfaiye kurulması, eğer mahalle tulumbacıları milli bir gelenek halinde korunacaksa

---

[1] Dr. Abdullah Cevdet'in Samsun Ordu ve Trabzon'a yaptığı geziler hk. bkz. Abdullah Cevdet 1329u: 1459-1463.

[2] Mülakatın devamı için bkz. Abdullah Cevdet 1330a: 2150-2151.

geliştirilmeleri bunların arasında yer almaktadır."(Kılıçzâde İ. Hakkı 1329a: 1226)

Modern şehircilik[1] adına yapılan bu öneriler, Kılıçzâde İ. Hakkı Bey''in İctihad Dergisi'nde yayımlanan ünlü 18 maddelik programında yer almaktadır. Modern sigortacılık anlayışı, günümüzde bile tam manasıyla ülkemizde yerleşmemişken, yapılan öneri son derece orijinal bir değer taşımaktadır.

İctihad Dergisi'nin ilgilendiği konulardan birisi de çalışma ve kazanmayı teşviktir. Zira bazı softalar ve şeyhlerin dünyanın gelip geçici olduğunu, azla yetinilmesine, mal edinmekten kaçınılmasına ve zenginliğin insanı cennetten alıkoyacak bir unsur olduğunu iddia etmeleri ve bunu hadislere dayandırmalarıdır. Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, bütün bunları cehalet ve maskaralık olarak nitelendirmektedir. İnsanın mutlu ve bahtiyar bir hayat sürmek için çok çalışması ve namuslu bir şekilde para kazanması gerekmektedir. Ayrıca ihtiyacı için olandan fazlasını biriktirmesi, israf ve sefahatten kaçınması ve biriktirdiği mal ve parayı vatanın genel çıkarları için harcaması görevini de üstlenmektedir.

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, "kanaat" ile anlatılmak istenilen bu olduğunu düşünmektedir. Bu hususun halka anlatılması, tekke şeyhleri ve softaların halkı cahilane yönlendirmesine engel olunması gerektiğini belirtmektedir. Halkın en kötü düşmanının onu tembelliğe ve fakirliğe itenlerin olduğunu söyleyen Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, ülkenin geri kalmasında ve kalkınmasının durmasında bunların önemli rolleri olduğunu ortaya koymaktadır. Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, hadislerden yararlanılarak karşı propaganda ile fakirliğin Allah indinde nefret edilecek bir özellik olduğunun halka duyurulmasını istemektedir.[2] (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1263)

---

[1] İctihad'da şehirler ile ilgili birçok makale yayımlanmıştır. Abdullah Cevdet 1329ah: 2016-2021

[2] Türkiye'nin kalkınmasında izlenecek yollar hk. bkz. Ali Kami 1329k: 1346 -1348; Ali Kami, 30 yıl sonrasında kalkınmış bir Türkiye hayali için bkz. Ali Kami 1329l: 1393-1397

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin ve diğer İslâm ülkelerinin kalkınmalarını sağlamak için İslâm dinindeki çeşitli mezheplerin yasaklanarak, bunların yerine İslâm dininin ileri gelenlerinin ittifakıyla yeni bir mezhebin teşekkülünü önermektedir. Bu yeni mezhep, halife tarafından ilân edilecek diğer mezhepler yasaklanacak ve böyle İslâm Birliği teşkil edilecektir. Bu yeni mezhebin yeni kuralları ise, Müslümanların iktisat alanında kalkınmasına yönelik hükümler içerecektir. (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1264)

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, halkın her şeyi devletten beklediği mevcut sistemden şikayetçidir. Liberal tarzı teşebbüsçü bir halk tabakasının hayalini kurmaktadır. Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, Osmanlı halkının hükûmetten hiçbir şey beklenmemeleri gerektiğini, köprüleri, limanları, lokomotifleri, vagonları, demiryollarını, kanalları, vapurları, fabrikaları kendi teşebbüs ve faaliyetleri ile meydana getirmelerini istemektedir.(Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1264)

Dr. Abdullah Cevdet'in de, Celal Nuri'nin de üzerinde durduğu bir konu da Başkent meselesidir. Zira İstanbul, hilafetin ve saltanatın merkezi olarak hiçbir üretmeden memurlar sayesinde bütün ülkenin zenginliğini tek elden tüketmektedir. Halk, geçimini temin için türlü sahtekarlıklara başvurmak zorunda kalmaktadır. Ülkenin tümüne yatırım yerine sadece İstanbul'da tüketim üzerine bir ekonomi, devletten beslenmeye yönelik bir anlayış hakimdir.

Memurlar, halihazırda tembel ve rüşvet gibi ahlaki zayıflıklar içinde bozukturlar. Bab-ı Ali'de tabasbus ile, iltimas ve kayırma ile makam elde etmekte ve bu makamları gerek İstanbul'da ve gerekse taşrada halka zulüm etmek ve onları soymak için kullanmaktadır.

İstanbul, üretmeyen bir şehir olarak tüm ülkenin birikimlerini çekip yutmaktadır. Karşılık olarak taşraya hiçbir yatırım götürmemektedir. Vilayetlerden gelen paralar, İstanbul'un israfına kafi gelmemektedir. Yapılan istikrazlar ise yabancılara yaramaktadır, İstanbul, babasının mirasını bitmeyecek gibi harcayan bir mirasyedi gibidir. Vilayetler ise servetini temin

eden baba çiftliğidir. Bu çiftliklerden elde edilenler, mirasyediye az geldiğinden Avrupa'dan borç alınmaktadır.(Abdullah Cevdet 1328a: 1250-1251)

Dr. Abdullah Cevdet, vilayetlerdeki yerel yönetimin durumundan da memnun değildir. Özellikle illeri yöneten valileri pasif, yetersiz ve aciz bulmaktadır. Valiler, idare ettikleri vilayetler iman edememekle, yönetememekte ve mahrumiyetler içinde bocalamaktadırlar. Halbuki Merkezi idare, buna çözüm bulmak şöyle dursun, kulaklarını tıkamakta ve ilgisiz kalmaktadır. Valiler, vilayetlerde gelen evrakı oraya buraya sevk etmekten ve ay başında maaşlarını almaktan başka bir işle iştigal etmemektedirler. Vilayetteki çiftçinin meseleleri veya sınai kalkınma, alt yapı meselesi, oku ve öğretmen meselesi, v.s. valileri ilgilendirmemektedir. Bir çok vilayette can ve mal emniyetinin olmaması da valilerin umurunda değildir. Valilerin çözemedikleri bütün sorunlar için mazeretleri aynıdır. Merkezi idare yapmamıza izin vermiyor terennümünü söylemektedirler. Bu doğru değildir. Zira Trabzon şehri, Rus hududunda bir şehir olmakla beraber bir askeri kışlası yoktur. Şehrin Rumları, okul binalarını terk edip, askeri yağmur altından kurtarmışlardır. Trabzon'un bir limanı yoktur ve liman yapımı ile ilgili bir gayrette yoktur.[1] Gerek yerel yönetimin başı vali ve gerekse merkezi yönetimdekiler vatanın imarı, altyapı ve çeşitli meseleler karşısında layıkla hizmet vermemektedirler. Osmanlı idaresi zafiyet içindedir.

Bu zihniyet ile Avrupa'ya yaklaşmak ve Avrupalı olmak mümkün değildir. Sadece dış görünüşte benzerlik olabilir. Dr. Abdullah Cevdet, Avrupa'ya yaklaşalım Avrupa bize yaklaşacaktır diyerek sözünü tamamlamaktadır.(Abdullah Cevdet 1328a: 1251-1252)

[1] Ülke idaresinde valilerin rolü ve valilerin atanması hk. benzer görüşler için Ali Kami 1329m: 1419-1421

2.-KÖYLÜ VE ZİRAAT

İctihad, Batılılaşma meselesinin içinde köy ve köylünün durumu ile ziraat alanındaki gelişmeler üzerinde durmuştur. Zira gerek Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye bir ziraat ülkesi niteliği taşımaktadır.

Cenab Şehabeddin, Osmanlı toplumunda topraktan para kazananların tahkir edildiğini söylemektedir. Halbuki iyi düşünülürse, ülkenin tüm ümidinin köy ve köylülerde olduğu müşahede edilmektedir. Zira ülkenin ihtiyacı olan üretimi köylüler yapmaktadır (Cenab Şehabeddin 1328: 1201).

İctihad, Anadolu ve Rumeli'de ilkel zamanlardan beri aynı tarzla yapılan ziraatın, Dünyadaki yeniliklere ayak uyduramamasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Ziraat, devletin ilgisini çekmemektedir. Ülke toprakları toprak ağalarının elinde, ilkel yaşama mahkum edilen köylülerin ilkel yöntemleri ile işlenmektedir. Toprak ağaları, yeni yöntemlerden, özellikle köylülerin aydınlatılmasından çok çekinmektedirler. Tarım aletleri ve ziraat metotları, ilk çağlardan beri değişmemiştir. Toprak verimsiz, bakımsız ve iyi işlenmemektedir. Çoğu zaman üzerinde yaşanların bile karınlarını doyurmamaktadır. Hayvancılık da içler acısı bir haldedir. Ziraî ürünler ve hayvanlar Osmanlı ülkesinde dışardan ithal edilmektedir. (Abdullah Cevdet 1329m: 1313-1316)

İctihad, köylülerdeki yaşamdan duyduğu memnuniyetsizliği her fırsatta söylemektedir. Köylüler, ilkel bir yaşam sürmektedirler. Bu sebeple, köylülerin aydınlatılması, köylülerin kalkındırılması gerekmektedir. Köy, İctihad'ın şekillendirebileceği bir yeni saha olarak görülmektedir (Abdullah Cevdet 1329n: 1362-1365).

Köy hayatı, aydınlarımızın her zaman ilgisini çekmiştir. Halid Ziya, "Köy Hatırası" adlı yazısında köy hayatını tasvir etmektedir. Ali Kami, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Halid Ziya'nın köy tasvirine hayranlığını dile getirmektedir. Köyü, köy yaşamını, köy kadınını, köy çocuğunu, köy gencini vazıh bir şekilde ortaya koymaktadır. Tanzimat sonrası Türk aydını, köye yabancıdır. Bu yabancılık Meşrutiyet dönemi aydınında da devam etmiştir. Halid Ziya'nın köyü şiirseldir ve özgündür.

Halid Ziya, köyün kahvesinde durağanlığı, köy insanının tevekkülünü, köylülerin istişareli düşünmelerini, fikir teatilerini ve haya küskün durmalarını canlı bir şekilde anlatmaktadır. Halid Ziya'nın köyü, deniz kenarındadır. Ya Anadolu ve Rumeli'nin çorak topraklarındaki köyler? Bu konuda Halid Ziya'nın bir fikri yoktur (Ali Kami 1330b: 2253).

İctihad, köylünün içinde bulunduğu durumdan devleti sorumlu tutan bir anlayışı benimsemiştir. Devletin bu ilgisizliğinde aydının da büyük payı vardır. Köy kalkınması sağlanmadıkça ve ilerleme köye ulaşmadığı sürece, Batıcı düşünce ülkede tam yerleşemez kanaati yaygındır.

Dr. Abdullah Cevdet, göreve yeni getirilen Ziraat ve Ticaret Nazırı Ahmed Nesimî Bey'le bir mülakât yapmış ve bu mülakâtı da İctihad'da neşretmiştir. Yazının girişinde, Ahmed Nesimî Bey'in Paris Hukuk Fakültesi mezunu ve aynı fakültede hukuk doktorası yaptığı belirtilmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, mülakâtta ilk olarak, nazırlığı döneminde takip edeceği ziraat politikasını sormuştur. Ahmed Nesimî Bey, nezaretinin amacının ticaret, sanayii, ziraat gibi ülkenin en zengin kaynaklarının daha etkin kullanımını sağlamak için bir program uygulamak olduğunu söylemiştir. Dr. Abdullah Cevdet'in Anadolu'daki ziraat alanının miktarını sorması üzerine Ahmed Nesimî, bu alanın seksen milyon dönüm olduğunu ve bunun ancak üçte birinin ekildiğini belirtmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, ehli hayvanlar konusundaki fikrini sorması üzerine Ahmed Nesimî, hayvan ırklarının ıslaha ihtiyacı olduğunu belirttikten sonra,

mevcut ırkların ıslahı için damızlık çiftliklerinin kurulması, iyi ve kaliteli hayvan yetiştirenlerin ödüllendirilmesi, bu konuda Harbiye Nezareti'nin halihazırdaki on çiftliğinden destek sağlanması, mevcut hayvanların bulaşıcı hastalıklara karşı aşılanması, İstanbul'da bir "bakteriyolojihane" kurulması, serum ve aşı üretimi yapılması konularında çalışmalar yaptığını söylemektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Bulgaristan'da beş büyük şeker fabrikası bulunduğunu, kapitülasyonların kaldırılmasının ardından Türkiye'de de şeker ve isporta fabrikalarının kurulmasının mümkün olup olmadığını sormaktadır. Ahmed Nesimî cevabında, patates, pancar ve mısır üretiminin devlet denetimine alınacağını, bu ürünlerin yetiştirilmesi için devlet arazilerinin köylülere dağıtılacağını, ziraat alanındaki vergilerin azaltılacağını, şeker ve isporta fabrikalarının kurulacağını ifade etmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, ziraat sendikalarının kurulup kurulmayacağını sorunca Ahmed Nesimî, ziraat sendikalarının tarımı geliştireceğini, sendikaları kurmak için önce üretim ve satış kooperatifleri, halk bankaları kurulması gerektiğini anlatmaktadır. Böylece köylü, sermayesini birleştirme imkânı bulabilecektir. Bu amaçla Mısır, Romanya, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan'a yollanan uzmanlar, "kooperatif şirket" modelini önermişlerdir. Bu şirketlerin eleman ihtiyacını karşılamak için köylüye masa başında değil, tarlada rehberlik edebilecek yeterlikte memurlar yetiştirecek olan ziraat okulları yeniden düzenlenecektir.

Dr. Abdullah Cevdet'in borsalar hakkındaki sorusuna Ahmed Nesimî, Ticaret Bakanlığı, bankalar ve tüccarlardan oluşan bir komisyonun denetiminde faaliyet göstermelerinin plânlanmadığını söylemiştir. Bu borsada, ziraat ürününün fiyatı tespit edilecek, köylü aracı ve spekülatörün eline bırakılmayacaktır. İzmir ve Trabzon ticaret ve zaire borsalarına benzer her yerde borsalar kurulacaktır. Ticaret borsaları hakkında bir kanun hazırlandığını da belirtmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet'in ticaret odaları hakkındaki sorusuna Ahmed Nesimî cevaben, halen seksen dokuz ticaret borsası olduğunu, bunların çoğunun hiçbir gelirinin olmadığını, bunlara devletin gelir aktarması ve tüccarlara odaya üye olma zorunluluğu getirilmesi gerektiğini söylemektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Dış İşleri Bakanlığına bağlı Ticaret ateşelerinin raporlarının ticarete etkisi hakkındaki sorusuna Ahmed Nesimî, üç-dört ayda bir Türkçe'ye tercüme edilen raporlardaki bilgilerin güncelliğini kaybettiği cevabını vermiştir. Fakat yine de bu raporlar, ticaret odaları gazetelerinde yayımlanmaktadır. Ancak ticaret okullarında bu raporları okuyacak, anlayacak, tercüme edecek ve değerlendirebilecek nitelikte elemanlar yetiştirilmesini, ticaret okullarının maariften alınarak kendi nezaretine devredilmesini, bu okulların programlarının ticaret odalarınca nezaretin denetiminde yapılıp, uygulanmasını teklif etmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet'in ormanlar hakkındaki sorusuna Ahmed Nesimî, Türkiye'de halihazırda bir orman teşkilâtı olmadığını söylemektedir. Mevcut ormanlar tahrip edilmiş ve hatta bir çok yer ormansız kalmıştır. Yurt çapında bir ağaç dikme kampanyası ile çorak arazilerin ağaçlandırılmasının temini mümkündür. Yine yurt çapında bir orman teşkilâtı kurulmak suretiyle, orman tahribâtının önüne geçilecektir. Ormanlar, devletin önemli bir gelir kaynağı olacaktır. Ahmed Nesimî, ormanlardan yılda tahminen yarım milyon Frank gelir elde edilebileceğini belirtmektedir. Bunun için bir orman kanununa ihtiyaç duyulmaktadır (Abdullah Cevdet 1330h: 408-413).

Prens Sabahaddin, halihazırda Türkiye'de yaşayanların en büyük kesiminin köylülerde ikâmet ettiğine dikkat çekmektedir. Türk halkının ekseriyeti köylüdür, çiftçidir. Köylüler iki çeşit araziden yararlanmaktadır. Bunlardan birisi baltalık, meralık gibi köylülere paylaştırılmamış arazidir. Bu çeşit arazilerin ekilmeye veya işlenmeye ihtiyacı bulunmamaktadır. Zaten çoğu zaman da verimli ürün alınamayan bu araziler, köylülerin ortak kullanımındadır.

İkinci çeşit araziler ise mezralardır. Bu çeşit arazilerin ekilmesi ve işlenmesi gerekmektedir. Mezralarda paylaşılan araziler, köylü aileler tarafından kullanılmaktadır. Eski zamanlarda bu araziler tımar olarak adlandırılmakta ve sipahilere tevcih olunmaktadır. Köylüler, toprağı işlemekte ve sipahi devlet adına vergi toplamakta ve devletin gücünü köylerde hissettirmektedir. Bu tür uygulamalar, "Mir" adı ile Rusya'da mevcuttur. Sipahi, toprağın yöneticisi olmakta ve köylü de, "yarıcı" usûlü ile toprakta çalışmaktadır. Zaman içinde tımar sistemi çökmüş, yerine geçen iltizam sisteminde ise mültezim, köylüleri sadece vergi toplama amacıyla yönetmeye başlamışlardır. Bu durum ise köylerin fakirleşmesi, köylülerin cemiyet hayatlarının ortadan kalkmasına yol açmıştır. Sonunda mültezimler, toprakları yöneten, sömüren ve kullanan yegâne güç haline gelmişlerdir. Köylü, arazilerinin kullanım hakkını kaybetmiş, topraklar mütegallibenin eline geçmiştir. Mütegallibe ise, köy hayatını ve ferdî teşebbüsü engellemiştir. Bir toprak rejimi oluşturulmadan köylüler için yapılacak yeni hiçbir şey yoktur (Peyami Safa 1918: 2844-2845).

Kâzım Karabekir'in ziraî faaliyetler ve madenler hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

> "Ben memleketimizin ziraatını esas buluyorum, halkımızın kısm-ı küllisi bu gün rızkını sabanıyla çıkarıyor, topraklarımızdaki vasi' ve feyizlidir. Fakat bütün milletimizin münhasıran ziraate teveccüh etmesi doğru değil ve aynı zamanda imkânsızdır çünkü bir kere fennî ziraat, yanında başka meslek ve sanatları da ister. İkincisi memleketimizin feyyâz madenleri, külliyetli mevâşî yetiştirir yaylaları ve balıkçılık sanayiini mühim suretle icâb ettirir sahilleri ve güzel balıkları vardır." (Abdullah Cevdet 1923d: 3274).

Kazım Karabekir, yeni yönetimin ziraate, madenciliğe ve balıkçılığa, hayvancılığa önem vermesi gerektiği kanaatini dile getirmektedir.

İctihad, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'nun hangi şehrine giderse gitsin, buralardaki Türk Ocakları binalarını ziyaret ettiğini belirtmektedir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Aydın'ı ziyaretleri esnasında Türk Ocakları Aydın Şubesi'ne gitmiş ve burada genç Aydınlı münevverler ile görüşmüştür. Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu gençlere Aydın'a en yakın köyün ne kadar uzaklıkta olduğunu sormuş ve cevaben 20 dakika uzaklıkta olduğunu öğrenmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Aydın il merkezine en uzak köyün ne kadar uzaklıkta olduğunu sormuş ve cevaben 2 saat mesafede olduğunu öğrenmiştir. Daha sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa, gençlere dönerek bu köylerden hangilerine gittiklerini bu köylerde yaşayanların dertlerinin ve ihtiyaçlarının neler olduğunu, köyler hakkındaki sosyal, medenî, sıhhî ve iktisadî intibalarının neler olduğunu sormuştur. Ancak Türk Ocakları Aydın Şubesi Reisi, ezilip büzülerek tahsisat olmadığı için otomobil tutup bu köylerin hiçbirisine gidemediklerini beyân etmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu cevap üzerine mehdilik iddiasında bulunanların tahsisatı var mıydı diye sormuştur.

İctihad, gençlerin memleket meselelerine, memleketin halihazırdaki durumuna ve inkılâplara lakaytlıklarını anlatması bakımından söz konusu olayı ilgi çekici bulmaktadır. Zira Gazi Mustafa Kemal Paşa, sosyal bir yara olan köy meselesine dikkat çekmektedir. Cumhuriyet idaresinin en ücra köye kadar inkılâpları yayacak gençlere ihtiyacı vardır. Zira sağlıklı ve kuvvetli gençler, 20 dakika uzaklıktaki bir köye gitmek için dahi otomobil tahsisi beklemektedir. Halbuki köylerin kalkınması, ancak idealist bir aydın gençlik ile mümkündür.

İctihad, Makedonya yaklaşık otuz yıl önce Türklerin elinde iken yaşanan bir olaya dikkat çekmektedir. Bulgar çetelerini takip eden bir Türk birliği, çetecilerin sığındığını düşündüğü köy öğretmenin evine girmiştir. Bu evde, Heidelberg Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde Doktora yapmış bir Bulgar köy öğretmeni ve bir ev dolusu Almanca kitap ile karşılaşmıştır. Bu öğretmen, köyde görev yapmasının sebebini jandarmalara, Bulgar köylülerini sevmesi olarak açıklamıştır. İctihad, ancak bu çeşit vatan sevgisini haiz bir gençlik ile köylerin kalkınması mümkün olacaktır:

"Köylüler en ziyâde ihtimama müstehak ve muhtaç aile efradımızdır ve mesud olmanın en yükseği mesud etmektir. Köylüler ve köyler milletin ve vatanın kökleridir, ağaçlar bütün gıdalarını köklerden aldıkları gibi milletler de kuvvetlerini köylüden alır." (Mustafa Kemal...1931: 5451-5453) .

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜREL KONULAR VE İCTİHAD

A.- KÜLTÜREL KONULARA GENEL YAKLAŞIMI

İctihad, Tarih alanında özellikle dönemin etkili Türkçü düşüncesinden farklı bir yaklaşım sergilemekte ve hatta bu alanda Türkçü dergilerle polemiğe girmektedir. Süleyman Nazif, Türkçü düşüncenin sözcüsü olarak Türk Yurdu'nda yayımlanan yazıları yakından takip etmekte ve bunlarla ilgili tenkitlerde bulunmaktadır.

Süleyman Nazif, "Darü'l-fünûn-ı Osmanî Türk Tarih-i Medeniyeti Muallimi Ahmet Agayef Beyefendiye" başlıklı yazısında, Ahmet Agayef (Ağaoğlu)'in[1] Şair Abdullah Tukayef (Tukay) hakkında yazdığı bir yazıdan yola çıkarak Köprülüzâde Mehmed Fuad'ı ağır bir şekilde eleştirmektedir. Süleyman Nazif, Köprülüzâde Mehmed Fuad'ı hem makalesindeki yanlışlıklar ve hem de tarihe bakış açısından dolayı itham etmektedir.

Süleyman Nazif, Köprülüzâde'nin Türk Yurdu'nda yayımlanan makalesinde Camiü't-Tevarih'in H.502 senesinde Muhammed Gazan Han'ın emriyle yazıldığını söylemektedir. Süleyman Nazif, bu bilgiyi birkaç kere tekrar eden Köprülüzâde'ye bir hatırlatma yapmakta ve Muhammed Gazan Han'ın H.670'de doğduğunu ve H.703'de vefat ettiğini bildirmektedir. Köprülüzâde, bu hatasını Camiü't-Tevarih hakkındaki yanlışını Kutadgu Bilig ile katmerlediğini söylemektedir.

---

[1] Ahmet Agayef, bir milleti millet yapan unsurların din, lisan, tarih, edebiyat ve gelenek olduğunu düşünmektedir. Savunduğu görüşler, açısından Türkçüdür, Osmanlıcılığı veya İslamcılığı bir kurtuluş reçetesi olarak görmemektedir. Ahmet Agayef'in görüşleri için bkz. Ahmet Agayef 1327:782-786; Ahmet Agayef'in Türkçülüğü için bkz. Akçura 1978:189- 208, Türkçülük hk. bkz. Akçura 1987:19-36

Süleyman Nazif, Köprülüzâde'nin makale ve derslerinin Darü'l-Fünûn öğrencisi tarafından gülümseme ve alayla izlendiğini ümit ettiği belirtilmektedir. Tarihimizin iki önemli olayını yani Abbasi halifeliğinin yıkılışı ve Tatarların ihtidasının tarihlerini bilemeyenlerin Darülfünun öğrencisi olma vasfını taşımalarını doğru bulmamaktadır. Çünkü daha tarihleri bilemeyen öğrencilerin, medeniyet tarihini kavramaları beklenemez. Süleyman Nazif, bir kişi veya olaya ait bir tarihin zihinlerden silinebilmiş olmasını tabii karşılamaktadır. Ancak Büyük İskender'i Hz. İsa'ya tabi veya İstanbul'un fethini orta çağda göstermek isteyenlerin hataları telafi edilmez.

Süleyman Nazif, yazısını okuyunca Darülfünûn öğrencilerinin Tatarların ihtidasının Abbasi hilafetinin yıkılmasından sonra Hicri 7. asrın sonunda olduğunu öğrendiklerini "ümit etmektedir." Eğer öğrenmezlerse üniversite gençliği için üzülmekten başka yapacak bir.ey yoktur.

Süleyman Nazif, tarihe bakış açısını tarif etmektedir. Müslüman bir Osmanlı olarak[1] iki sosyal durumu bulunduğunu belirterek, bunlardan birisinin dini, diğerinin millî olduğunu söylemektedir. Dinî sosyal durumunun Hz. Peygamberin hicretinden 10 yıl evvel, millî sosyal durumunun ise 699 senesinde başladığını yazmaktadır. Arap mücahidi Abdurrahman el-Gafikî'nin Puvatya yenilgisi, Hülâgü'nün Bağdat'ı ele geçirmesinden daha şereflidir. Büyük İskender'in ve Cengiz'in seferlerine Arap Mücahidi Kuteybe bin Müslim'in Türkistan veya Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferlerini tercih etmektedir.

---

[1] Süleyman Nazif'in tam aksi bir görüş için bkz. Abdullah Cevdet 1906u: 255-257. Bu makalede, Abdullah Cevdet, devletin ve milletin adının "Osmanlı" değil, "Türkiye" ve "Türk" olması gerektiği üzerinde durmuştur. Dr. Abdullah Cevdet, bu makaleyi "Bir Kürd- i Türk" imzasıyla yayımlamıştır. Dr. Abdullah Cevdet, tarihçilik alanında Ahmet Refik Altınay'ın çizgisini daha Batıcı bulduğundan beğenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Cevdet 1329y: 1626-1629. bu makalede, Ahmet Refik'in tarihçiliği methedilmekte, tarihe Batılı bir bakış açısı getirdiği ve analiz yapabildiği belirtilmektedir. Özellikle Ahmet Refik'in son kitabı "Kabakçı Mustafa"dan bazı parçalarda yazının sonuna örnek olarak koyulmuştur. Ahmet Refik'in yazılarına bkz. Ahmet Refik 1906: 179-181. Bu makalede XVI. Louis'in idamı anlatılmaktadır. Ahmet Refik 1329a: 1627-1629; Bu makale Kabakçı Mustafa hakkındadır. Ahmet Refik 1329b: 2106-2108: Bu makalede yine bir tarihçi olan Mizancı Murat'la polemik yapılmaktadır.

Süleyman Nazif, kendini daha iyi anlatmak için makalesinde Diyarbekirli olduğunu ve atalarının Uzun Hasan'ın yanında Fatih'e karşı savaştığını söyleyerek, kendisinin bu olayda bile bitaraf olamadığını yazmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'e karşı mücadele eden Arnavutluk Beyi İskender ile Uzun Hasan'ın birer kahraman olarak addetmektedir. Yine ataları o tarihte Yavuz Sultan Selim'e tabi dahi olmadığı halde Çaldıran Savaşı'nda onun tarafını tutmaktadır. Atalarının Şah İsmail'in yanında Yavuz'a karşı savaştığını bildiği halde Safevîlere karşı hınç duymaktadır.

Süleyman Nazif, hüviyetini sırasıyla üç esasa dayandırmaktadır. Müslümanlık, Osmanlılık, Türklük.

Süleyman Nazif, burada ırk ve mezhep konusunda ilginç bir ayrımcılık yapmakta ve bir kızı olsa putperest bir Türk'e veya bir Şiî'ye vermeyeceğini, ama Müslüman bir Arap, Kürt, Çerkez, Laz, Tatar, Hintli ve Cavalı'ya verebileceğini söyleyerek, milletin hissiyatına tercüman olduğunu belirtmektedir.

Süleyman Nazif, 699 senesinden önceki İslâm dışı olaylara lakayt olduğunu söylemektedir. Annibal'in mi, yoksa Cengiz'in mi büyük olduğu sorusuna, Annibal olacağını yazmaktadır. Çünkü Annibal'i hayatını bir amaca vakfetmiş bir kahraman olarak görmektedir.

Süleyman Nazif, Abdülhâk Hamid Bey'den sonra Doğunun en büyük ikinci şairi olarak nitelediği Sadi-i Şirazî'nin Abbasî halifeliğinin yıkılışını işleyen şiirlerini okudukça Arap olmadığı halde bu olaydan etkilenmekte, Türk olduğu halde Hülâgü'dan nefret etmektedir.

Süleyman Nazif, Türkçü olmadığını belirterek, Osmanlı Gençliği'ne ilân etmektedir ki Hakan olarak Cengiz veya Timur'u değil Ömer El-Faruk'u, Selâhaddin Eyyubî'yi, Hüdavendiğar ve Yavuz'u tanımaktadır. Emevîleri Gazan Han müstesna Hülâgü ve ailesine tercih etmektedir.[1]

---

[1] Cengiz, Timur, Hülagu hk. benzer fikirler için bkz. Mehmet Şeref 1329b: 2162 -2164

Süleyman Nazif, Ortaçağ ve Orta Asya yıllarının geride kaldığını söyleyerek, 600 yıllık Osmanlı Tarihinin[1] unutturulmak suretiyle yerine başka tarihlerin alması için yapılan çalışmaları "tehlikeli" addetmektedir. Bunun bir ayrımcılık olduğunu söyleyen Süleyman Nazif, "kimi kimden ayırıyoruz?" sorusunu sormakta ve Arnavut ayrılıkçılarını örnek alındığını yazmaktadır.

Süleyman Nazif, Türk Yurdu Dergisi'nin "milliyet"everdiği anlamı hatalı bulmaktadır. Süleyman Nazif, Fransızlar nasıl medeniyetlerini ülkelerini istila eden Romalılar ve onların kanalıyla Eski Yunan'dan almışlarsa, Türkler de aynı şekilde Orta Asya ile irtibatı kesmeli, medeniyetin kökeni olan Araplara dönmelidir. Araplar, Türklerin her şeyidir.

Süleyman Nazif, "Arabınkini Arab'a, Aceminkine Aceme iade edersen elimizde uzun kollu hırkadan başka bir şey kalmaz" düşüncesindedir.

Makalesinin sonunda sözlerinin yanlış anlaşılmasından korkan Süleyman Nazif, milliyetine düşkün bir Türk olduğunu belirtmekte, milliyetin yükselmesi için Araplaşması tek yol olarak tekrar Türk gençliğine ve Osmanlı toplumuna önermektedir.(Süleyman Nazif 1329a: 1549-1551)

İctihad, genelde Türkçü düşünceye pek de sıcak yaklaşmamıştır. Süleyman Nazif, İctihad'ın Türk Yurdu ile girdiği polemiklerde önde gelen kalemlerdendir. Darü'l-fünûn müderrisleri ve öğrencileri arasında yayılan Türkçülük akımından rahatsızlık duymaktadır. Süleyman Nazif, İctihad'ın diğer yazarlarına nazaran Araplaşma yoluyla İslâmcılığın Batılaşmayı sağlayacağına inanmaktadır. Ancak İctihad, Türk Yurdu çevresinde toplanan Türkçülere karşı Süleyman Nazif'in keskin kaleminden azamî istifade etmiştir.

Süleyman Nazif, Türkçülerden ürkmekte ve endişelenmektedir. Onları İslâm Birliği ve Osmanlıcılık projelerine karşı bölücü nitelikte saldırıda bulunan yıkıcı bir fikir akımı olarak görmektedir:

---

[1] A.Y. 1909: 317-324.

> "Bendenizce hakikaten muhterem olan şahs-ı âlinizi (Ahmet Agayef) -haydi size hürmeten muzır demeyeyim- fakat müfrit bir Türkçü olmak itibariyle hedef-i serzeniş ittihaz ediyorum. Yerinizde babam, kardeşim olsaydı yine ve daima böyle hareket edecektim. Mesail-i mümasile karşısında ne kadar muztarib-i endişe olduğumu bilseydiniz cevapnâmenizin sutûr-ı bi-pâyânına birazda insaf tevdi ederdiniz. Bunu kimse inkâr edemez ki Sultan Osman'ın mirâs-ı mukaddesi Hazret-i Muhammed'in metrûkât-ı mubarekesiyle kâbil-i muhafazadır. Çingiz'in yâd-ı mezâlimiyle değil. Bu hakikât-i vazıha yeni ve tecrübesiz nazariyelerini muvacehe-i tehdidinde kalırsa benden ve benimle hem kanaat olanlardan göreceğiniz muâmele elbette mücâmele olmaz." (Süleyman Nazif 1329b: 1621)

Süleyman Nazif, Türkçülere karşı olan mücadelesinde onları temelsiz iddialarda bulunan ve tarihi gerçeklerden bihaber bir topluluk olarak nitelemekle işe başlamaktadır. Ahmed Agayef ise, Türk Yurdu'nda Süleyman Nazif'in iddialarına karşılık vermeye çalışmaktadır. Ancak Ahmet Agayef'ın Türk Yurdu'nda kendisine ve Köprülüzâde Mehmet Fuad'a ait makalelerdeki yanlışlıkların mürettip hataları olduğu iddiasına, Süleyman Nazif bunların mürettipten değil, bilgisizlikten kaynaklandığını kanıtlamak suretiyle cevap vermektedir.

Ahmed Agayef, Süleyman Nazif'i Darü'l-fünûn öğrencilerini aleyhine kışkırtmakla sağlamaktadır. Süleyman Nazif ise, Darü'l-fünûn kurumunun gençleri yetiştirmekte çok önemli beklentileri gerçekleştirmekle yükümlü olduğu, ancak birçok eksikliklerden dolayı bu görevi tam manasıyla yerine getiremediğini yazarak, öğrencileri Türkçü muallimlere karşı kışkırtmak gibi bir düşüncesinin olmadığını teminat vermektedir.

Süleyman Nazif, İctihad'da yayımlanan yazısında Türkçü akımı akâmete uğratmak için katı bir Sunnî İslâm'a dayanan Arapçılık düşüncesini çeşitli kanıtlarla ortaya koymakta, böylece günün popüler Türkçü düşüncesine karşı

İslamcı ve Osmanlıcı düşünceyi savunmaktadır.(Süleyman Nazif 1329b: 1621-1622)

Süleyman Nazif, Osmanlı Devleti'nin birkaç yüz çadır halkından oluşmuş olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin Türklerin değil, yerli halkın yardımıyla kurulmuş olduğunu ileri sürmektedir. Süleyman Nazif, Timur'un Türk olduğunu ama Osmanlı Devleti'ni yıkmaya çalıştığını, Uzun Hasan'ın da Türk olup, Fatih'i uğraştırdığını, Karamanoğulları'nın da, Safevîlerin de Türk olup, Osmanlılara zarar verdiğini belirtmektedir. Süleyman Nazif, Osmanlılara zararı dokunan Türklere karşı sempatilerinden dolayı Türkçüleri itham etmektedir. Yerli Anadolu Hıristiyanlarının, Bizanslıların ve Ankara Savaşında Yıldırımın yanında savaşan Sırpların Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve gelişimindeki rolünün unutulmaması gerektiğini söylemektedir.

Süleyman Nazif, Türkçülerin Osman Gazi'nin devlet kırmada evvelki Türklerin rolünü abarttıklarını düşünmektedir. Ona göre, "Osmanlı Türkü" denilen kavram Osmanlı Devleti ile başlamıştır. Osmanlı Türkleri, din ve milliyet olarak diğer Türklerden çok farklıdırlar. Üç yüz yıldır Yeniçeriler Türkleşmiş ve Araplar, Boşnaklar, Arnavutlar, Kürtler, Çerkezler, Lazlar vs. Türkler ile karışmışlardır. Balıkesir, Konya, Diyarbekir veya Kerkük'teki bir Türk Semerkand, Buhara da Türk'e benzemez. Dil de aynıdır. Süleyman Nazif, İsmail Gaprinski ne kadar uğraşırsa uğraşsın Abdülhâk Hamid'in diline galip gelmez.

Süleyman Nazif, Türkçü akının önde gelenlerinden Celal Sahir, Hamdullah Suphi, Köprülüzâde Mehmed Fuad, gibi Türk Yurdu çevresine yanlışlıklarını anlamaları ve gittikleri yanlış yoldan dönmeleri çağrısını yapmaktadır. (Süleyman Nazif 1329b: 1622-1623)

Süleyman Nazif, Türkçülük aleyhinde yazdığı yazılara cevap veren Ahmet Agayef'in Osmanlılardan önce ve Osmanlı Devleti haricinde yaşayan Türklerden nefret ettiği ithamına İctihad'da cevap vermektedir. Süleyman Nazif, Osmanlılardan önceki Türklerden veya Osmanlı Devleti haricindeki

Türklerden nefret etmediğini, bunlara karşı tamamen ilgisiz olduğunu söylemektedir. Ahmet Agayef'e göre kendisinin bölücü olarak nitelendiğini yazarak, bunun akla, mantığa ve gerçeğe aykırı olduğunu belirtmektedir. Süleyman Nazif de, Türk Yurdu çevresini ırkçılıkla itham etmektedir. Buna göre, Fransa örneğini vermek suretiyle, Fransa'nın beyaz, sarı, kırmızı, siyah ırkların ve yaklaşık elli adet kavimden oluştuğunu söyleyerek, Fransız milletinin bunlardan müteşekkil olduğunu, Almanya ve İngiltere'de de benzer durumların olduğunu yaymaktadır. Osmanlı Milleti'nin de benzer özellikler taşıdığına dikkat çeken Türk Milletinin tek ırktan müteşekkil olduğu şeklindeki Türk yurdu çevresinin iddialarını ırkçılık ve buna dayalı bir çeşit imparatorluğu parçalayıcı bölücülük olarak baktığını söylemektedir. (Süleyman Nazif 1329c: 1645-1646)

Süleyman Nazif'in Türkçülük aleyhinde yazılarına Türk Yurdu'nda cevap veren Ahmet Agayef, onu fazla kitap okumamakla, bilgisizlikten doğan cehaletin cüretiyle Türkçülere saldırıda bulunmakla, Fransa edebiyatından ve milliyetçilik kavramı ile ilgili Fransızca eserlerden bihaber olmakla itham etmektedir. Süleyman Nazif, Ahmet Agayef'e ünlü Alman Filozofu Shopenhauer'in "Çok okuyan adam düşünmek için vakit bulamaz." Sözü ile cevap vermektedir. Süleyman Nazif, sadece Fransız dili ve edebiyatına hakim değil, Fransızca'nın kaynağı Latin dilinin temel eserlerine de vakıf olduğunu söylemektedir. Fransız ve Batı kültürünün temelinin Kilise dili olan Latince olduğunu, belirtmek suretiyle Kur'an'ın dili olan Arapça'nın da, kültür dili olan Farsça'nın da İslam medeniyetinin ve Osmanlı Kültürünün temeli olduğuna dikkat çekmektedir.

Süleyman Nazif, Türk Yurdu çevresini Arapça ve Farsça dillerine olan tavırlarında ve Fransızca ve Latince'ye karşı olan tutumlarından eleştirmektedir. Türk Yurdu çevresinin dilde Arapça, Farsça ve Fransızca'dan arınma yolundaki gayretlerini, onları İslam medeniyetine, Batı medeniyetine, Rönesans'a, Aydınlanmaya karşı olarak nitelendirmekte kullanmaktadır.

Türk Yurdu çevresi Kilise ve dili olan Latince'ye tavrını taassup ve bağnazlık olarak nitelendirmektedir. Kilisenin ve Batının İslam dünyasına karşı tutumunda dilin kusuru olmadığını ileri sürmektedir.

Süleyman Nazif, eğer Türkçülerin dildeki amaçları gerçekleşirse Osmanlı Türkçe'sinin yok olacağını yazmaktadır. Latince Fransızca'dan ayrıştırılırsa ne Fransız dili ve ne de Fransız dili kalırdı. Bu sebeple dildeki Arapça, Farsça ve Fransızca kelimelerin atılmasından derhal vazgeçilmelidir.

Rönesans, Eski Yunan ve Latin medeniyetlerinin Latince yoluyla orta çağda taşınması ile mümkün olabilmiştir. Süleyman Nazif, Osmanlı Rönesans'ı için Arapça ve Farsça ile İslam'ın özüne Batı normlarında dönülmesini, İslâmcı Osmanlıcılık akımının gerçekleşmesini istemektedir. Türk Yurdu çevresini Osmanlı Rönesans'ını engellemek, Arapça ve Farsça'yı inkar etmek, İslâm medeniyetini yok saymak, Batıyı anlamakla itham etmektedir.

Ahmet Agayef'in, XIX. yüzyılın Avrupa için kavmiyet ve Milliyet asrı ifâdesine ise Süleyman Nazif, bu devrin aydınlarının Eski Yunan ve Latin medeniyetlerine hayranlıklarına dikkat çekerek, benzerinin Osmanlı Ülkesinde olmasını arzu ettiğini belirtmektedir. (Süleyman Nazif, 1329c: 1647-1648)

Süleyman Nazif ile Ahmet Agayef arasındaki Türkçülük konusundaki polemikte, Süleyman Nazif Türkçüleri ırkçılık ve dar görüşlülükle itham etmekte ve Orta Asya'dan gelen Türk kanının saflığını kaybetmesinin Türk tarihindeki en önemli ve mutlu olay olarak nitelendirmektedir.

Süleyman Nazif, ırk karışıklığının Osmanlılar için bir şans olduğunu düşünmektedir. Fransızların eski Alman, Eski Yunan ve Latin medeniyetleri ve Hıristiyanlığın bir karışımı olduğunu söylemektedir. Türkçülerin Arap ve Acem karşıtlığına karşı Orta Asya karşıtlığı yapmaktadır. Süleyman Nazif, Celal Sahir, Hamdullah Suphi, Köprülüzâde Mehmed Fuad gibi Türkçüleri, Orta Asya kıyafetleri yerine Avrupa kıyafetleri giydikleri için eleştirmektedir.

Süleyman Nazif, Türkçüleri İslam'a yeterince sahip çıkmamakla, İslâm'ı savunmakta yetersiz kalmakla itham etmektedir. Türkçülerin savundukları ilkelerin, İslâm medeniyetlerini ve İslâm birliği idealini tahrip edici olduğunu düşünmektedir. Türkçüler İslâm Halifeliğini yıkacak kadar tehlikeli fikirler ileri sürmektedir.

Süleyman Nazif, Türkçülerin İran Medeniyeti'nin Türklere borçlu olduğunu iddia etmelerinden büyük rahatsızlık duymaktadır. Bu iddiaları gülünç bulan Süleyman Nazif, Firdevsî'nin, Şehnâme'nin Gazalî Mahmud'u eleştirdiği bir eser olduğunu beyan etmektedir. Eğer İran dili Şehnâme'yi yayabilecek kadar gelişmiş olmasaydı Sultan Mahmud tek bir beyit bile yazdıramazdı demektedir.

Süleyman Nazif, Selçukluların İran, Orta Doğu ve Anadolu'da kurdukları büyük medeniyeti Türkçülerin Orta Asya'ya bağlamalarından sıkıntı duyduğunu beyan etmektedir. Gülünç olarak nitelediği bu iddialara karşı, halihazırda Romanya'nın başında Prusyalı, Yunanistan tahtında Danimarkalı bir kralın bulunmasından Romanya ve Yunanistan'ın iftihar etmeyeceğini söylemektedir. Bu durumu Selçuklular ile kıyaslamaktadır. Selçukluların başarısında ona göre Türklerin rolü yoktur

Süleyman Nazif, Türkçülerin Haçlıların karşısında İslam dünyasını Türklerin kurduğu iddiasına da şiddetle karşı çıkmaktadır. Haçlıları durduran Salahaddin Eyyubî'nin bir Kürt olduğunu belirterek, Türkçüler için pek makbul olan Cengiz'in torunlarının o sırada Orta Doğu'yu ezdiğini ileri sürmektedir. Yine Türkçülerin savunduğu Timur'un Ankara Savaşı ile, İslam'ın batıdaki ilerleyişini durdurduğunu belirtmektedir.

Süleyman Nazif, Türkçülerin Endülüs'e gitmediklerinden dolayı İspanya'nın yitirildiği iddiasına Tuna Nehri'ni vaktiyle aşan Türklerin şimdi Meriç'te zor tutunabildiğini, Hindistan'daki Türk Devletlerine rağmen bugün Hindistan da Türkçe konuşan kimse bulunmadığını, İran tahtının yanında Rus

askerlerinin bulunduğunu belirterek, bulunduğunu belirterek, buralardan Türkçülüğün kaybolduğunu ancak İslam'ın devam ettiğini yazmaktadır.

Süleyman Nazif, Türkçüleri aşağılayarak Türk ırkında ilahi kuvvet varsa kendisini kurtarsın demektedir. Buhara'yı ele geçiren Ruslardan kurtarmasına ve Orta Asya'yı Rus zulmünden arı kılmasını istemektedir. Süleyman Nazif, Hintleri Türklerden daha ileri görmekte ve Orta Asya da yaşayan Türklerin hayvanla insan arası mahluklar olduğunu ileri sürmektedir.

Süleyman Nazif, Türkçüleri boş şeyler ile uğraşmakla suçlamaktadır. Onlara yeni görevler vermek suretiyle milliyetperverliklerinden yararlanmayı düşünmektedir. İlk olarak Hopa-Katar hattının doğusunda kalan yerlere başta Celal Sahir, Hamdullah Suphi, Köprülüzâde Mehmed Fuad olmak üzere Türkçüler, gitmelidir. Buralarda yaşayanlara insanlık onurunu, medeniyeti, Batı kültürünü götürmeli ve onları Osmanlılara ittihak etmeye davet etmelidirler. Ahmet Agayef'e seslenerek, Orta Asyalıları Osmanlılar seviyesine çıkarmak yerine Osmanlıları onların seviyesine indirmeye çalıştığını söylemektedir. Dil konusunda Orta Asya, Kırım v.s. yerlerde yaşayanların Osmanlı dilini benimsemelerini istemektedir. Halbuki Türkçüler, bunun tam tersini gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

Süleyman Nazif, Ahmet Agayef'i Abdullah Tukayef'e övgüler sunmak yerine Tevfik Fikret ve Ali Canib'e saldırmasından rahatsızlık duymaktadır.

Süleyman Nazif, Abdullah Cevdet'in "Vatan hür ve muhterem yaşanılan yerdir." ifâdesine Türkçülerin tepki göstermesinden rahatsızlık duymaktadır. Türkçülerin vatan olarak hür yaşanılan yere tepki duymalarından şaşırmakta, bir cehennem de mi yaşamak istediklerini sormaktadır.

Süleyman Nazif, gençliğinde Abdullah Cevdet'e hayran olan Celal Sahir'in, halihazırda ona karşı husûmet beslemesine de şaşırmakta ve "Celal Sahir, bir anda Kortiye Latin'den Semerkand'a göçüverdi."demektedir.

Ahmet Agayef'e hastalıktan Anadolu'da Türk kalmadığını belirten Süleyman Nazif, Türk Yurdu Çevresinin önce Anadolu'nun sağlık sorununa çözüm bulmasını istemektedir. Bu konuda ne gibi çalışmalar yapıldığını sormaktadır.

Süleyman Nazif, Türkçülük aleyhindeki yazısına çok etkili bir ifadeyle son vermiştir:

> "Bizim gaye-i hayalimiz bin üç seneden beri Hz. Muhammed şerefbaş oluyor, onun yerine Çingiz'i ikâme etmeliyiz."
>
> ...
>
> ...Abdullah Tukayef'i Tevfik Fikret'in mevki-i bülend-i şairiyetine is'ad edemiyeceğimiz gibi." (Süleyman Nazif 1329d: 1669-1672)

Süleyman Nazif, Ahmet Agayef'e yazdığı son yazısında Türkçülerin milliyetçiliğini zararlı, tehlikeli ve yıkıcı bulmaktadır. Bu hareket, geleceği kurmaya yönelik değil, Orta Asya ve Orta Çağa geri dönüşe yöneliktir. Süleyman Nazif, aklı başında hiçbir milletin gelecek yerine geçmişe yönelmeyeceğini söylemektedir. Türkçülük yerine geleceğe yönelik birleştirici bir hareket olarak Osmanlıcılık ikâme edilmelidir. Süleyman Nazif, halihazırdaki Osmanlı halkının, Türk olmadığını ve olamayacağını iddia etmektedir. Ona göre Osmanlılar bünyeleri, dilleri, kafa yapısı olarak, Türk değildir. Türkçüler bunu kabul etmelidirler. Çünkü onlar geleceğe değil, geçmişe yönelik yaşamaktadırlar. Geçmişe dönmek demek mahvolmak, perişan olmak, yok olmak demektir.

Süleyman Nazif, "Turan" kavramından da rahatsızdır. Bu kavram, hortlamış bir hayalet gibi aramızda gezinmektedir. Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki son topraklarının, Avrupa'daki asli topraklarının elinden alındığı şu dönemde, Asya'da bağımsız bir Turan teşekkülü mümkün olabilecek midir? Turan bir hayal ürünüdür ve gerçekleşmesi mümkün değildir.

Süleyman Nazif, Türkçülere Amerika örneğini vermektedir. Geleceğe yönelik değişik ırkların ve çeşitli dillerden oluşan Amerikan halkı, bu kozmopolitliğine rağmen tek bir millet haline gelebilmiştir. Amerika'ya gelenler, burada milliyetlerini terk ederek, Amerikalı haline gelmişlerdir.

Türkçüler, Orta Asya'ya dönmek, Turan'ı kurmak hayallerinden, geçmişi yeniden diriltmek sevdalarından vazgeçmeli ve Amerikancılık gibi Osmanlıcılık'ı benimsemelidir tavsiyesinde bulunmaktadır. (Süleyman Nazif 1329e: 1732-1733)

Süleyman Nazif, Ahmet Agayef'le yaptığı polemikte, Agayef'in Arapçılıkla Türkçülüğü zıt addettiğini beyan etmesi üzerine, Agayef'i Türkçülükle bölücülük yapmakla ve imparatorluğu parçalamaya çalışmakla itham etmektedir. Süleyman Nazif, Türk olduğunu belirterek, ülkede bulunan 8 milyon Türk'ten sadece kaçının Türkçü olduğunu sormaktadır. Süleyman Nazif, Araplara olan hayranlığını belirterek, İslamcılığın Avrupa'da Hıristiyanlığın yaptığı tesiri Osmanlı'da icra edeceğini ve Avrupa'nın yolundan giderek Osmanlıların da Batılılaşacağına inancını yazmaktadır. Din olgusunun tüm ülke insanları arasındaki en kuvvetli bağlantı olduğunu söylemektedir. Araplara yönelmenin bir kurtuluş şansı olduğunu düşünen Süleyman Nazif, Arapların Latinlere Arapça'nın Latince'ye benzer bir rol oynadığını düşünmektedir.

Süleyman Nazif, memleketin hasta olduğunu, Türkçülerin acemice faaliyetlerinin ülkeye zararının dokunduğunu, Türkçülerin Arnavutları telin ederken aynısını yapmaya çalıştıklarını yazmaktadır. Türk Yurdu çevresinin istediklerini yapmaları halinde ülkeyi mahvedeceklerini düşündüğünü söylemektedir. (Süleyman Nazif 1329e :1734)

Süleyman Nazif'in, Türkçülerin faaliyetlerinden çekindiği ortadadır. Türkçüler, gittikçe gelişen bir şekilde İslamcılık ve Osmanlıcılık karşısında güç kazanmakta, artan güçleri en uç Batıcılığı savunan İctihad çevresini de tedirgin etmektedir.

Süleyman Nazif, Osmanlıcılık fikrini yaymak ve Türkçülerin faaliyetlerine engel olmak için İngiliz İmparatorluğu'nu örnek göstermektedir. İngilizlerin sömürgelerinde yaşayan insanlara tüm dünyanın İngiliz hakimiyetinde bulunduğunu gösteren kitap ve haritalar okutmalarını, böylece sömürge insanına İngiliz hakimiyetinde yaşamanın doğal bir şey olduğunu gösterdiklerini yazmaktadır. Halbuki Türkçüler, Osmanlı Devleti'nin içindeki birçok unsurdan Türkleri ayırmak suretiyle imparatorluğu yıkmaya çalışmaktadırlar. Bunu başarmak için de İslam öncesi ve İslam olmayan Türk kahramanları yaratmaya çalışmaktadır. Bunları en ünlülerinden biride Cengizdir.

Süleyman Nazif, Cengiz in Müslüman medeniyetini tahrip eden bir hükümdar olduğunu söylemek suretiyle nasıl bir kahraman ilan edileceğini sormaktadır. Cengiz in geçtiği her yeri tahrip ettiğini, herkesi katlettiğini, medeniyetleri, devletleri ve kültürleri yok ettiğini söylemektedir. Namık Kemal, Cengiz i "şirk kader mel'ûn" olarak nitelemektedir. Süleyman Nazif, yazısında Cengiz den, ailesinden ve hayatından bahisle devam ederek, Cengiz i Roma imparatoru Neron, Büyük İskender'le kıyaslamak suretiyle 60 yıl boyunca kan döktüğünü belirtmektedir. İslam medeniyetini tahrip eden Cengiz, Pekin den İzmir e kadar coğrafyayı bir çöl, insansız bir alan ve yıkılmış hayalet şehirler haline getirmiştir.

Süleyman Nazif, Cengiz i bütün kahramanların üstüne çıkarmak isteyen Türkçülere, dalalet içinde olduklarını söylemektedir. Cengiz olmasaydı, Rusya Orta Asya'yı istila edemez, İngiltere Güney Asya'yı sömürge yapamaz, İslam dünyası sömürge haline getirilemezdi. Süleyman Nazif, Süleyman Şah'ı Anadolu'ya kaçırtanın da Cengizîler olduğunun unutulmamasını, bu gerçeğin bütün Osmanlı gençleri tarafından bilinmesini istemektedir.

Süleyman Nazif, damarlarda akanın Osmanlı kanı, konuşulan dilin Osmanlı dili olduğunu söyleyerek, Osmanlıların Türklerle de ve özellikle de Tatar ve Moğollarla da ilişkisinin karışık, gizemli olduğunu söylemektedir. (Süleyman Nazif 1329f: 1573-1574)

Süleyman Nazif, Türkçüleri Balkan Savaşı'nda Osmanlı Ülkesini tahrip eden Balkan devletleri kadar tehlikeli bulmaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, Türkçülük fikrine pek de sıcak bakmamaktadır. "Yeni Turan" adlı dergiyi yayımlayacak olan genç Türkçüler, Dr. Abdullah Cevdet'ten de kendilerine destek olmasını istemiş olduğunu bildirmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, kendisini ziyaret eden "Yeni Turan"cı gencin giyimine düşkün, Batılı görüşlü, ama İctihad'ın idarehanesindeki geniş kütüphaneye iltifat etmeden kendisini bekleyen birisi olduğunu yazmaktadır. Böylece Türkçüleri ilk bakışta okuma-yazma dan hoşlanmayan, Batılı görünen Doğulu düşünen bir garip topluluk olarak gördüğünü belirtmektedir.

Yeni Turancılara yazdığı yazıda Dr. Abdullah Cevdet, Yeni Turan'ın Türklerin ilk vatanı olduğunu sandığını, Türkçülerin burayı bir Kabe, Kudüs-ı Mukaddes yapmaya çalıştıklarını yazmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet ise, gençlere başka bir Yeni Turan önermektedir. Bu Yeni Turan'ın sembolü çekiç ve sabandır. Bu Yeni Turan'a Avrupa'nın, Amerika'nın, Japonya'nın üniversitelerinden, fabrikalarından gidilmektedir. Dr. Abdullah Cevdet'in Yeni Turan'ın başka yolu olmadığını gençlerin bilmesini istemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, vatanın hür ve muhterem yaşandığı bir yer olduğunu, cahil ve züğürtlerin hürriyet ve izzet görmediğini yazmaktadır. (Tahsin Nahid 1329b: 1578-1579)

İsmail Hami, Celal Nuri'nin "Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye" adlı eserinin neşri münasebetiyle İctihad'da yayımlanan bir yazısında, II. Meşrutiyet döneminde fazla ilmi eser yayımlandığını belirtmektedir. Bu eserle Celal Nuri'nin tarih yazıcılığı alanında yeni bir çığır açtığını yazmaktadır. Daha önceki tarihleri, gururun tezahürü olarak renkli hikayeler olarak nitelendirmektedir. Bundan önceki tarih yazıcılığında felaketler yazılmamakta, sadece ve zaferlerden söz edilmektedir. Doğuda bir tembellik, ruhları uyuşturan bir rehavet mevcut olmayan kuvvete özlem bulunmaktadır. medenileştirme, ilerlemeden daha seri yürüyen bir gelişmedir.

İsmail Hami, Osmanlı milletinin en büyük eksikliğinin milli amaçtan yoksunluk olduğunu söylemektedir. Aynı amaca yönelik insanlar daima birlik halindedirler. Bu birlik ruhu, Bismarck'a Alman İmparatorluğu'nu, Araplara Endülüs'ü fethetme gücünü vermiştir. Amaçsızlık, halihazırda altı yüz milyonu aşan İslâm dünyasının esaretinin yegane sebebidir. Dikkat edilirse, hayatta herhangi bir şey meydana getirmeyen insanlar amaçsızdır. Millet için amaç bulma işi aydınların görevidir. Avrupa karşısında idama mahkum bir adam gibi olmamak için amaç gereklidir. (İsmail Hami 1328a: 1181-1182)

İsmail Hami, Osmanlı Milleti'nin Avrupa'dan geri kalmasında önemli bir müteessir unsurunda iklim olduğunu düşünmektedir. Ona göre, sıcak iklimlerdeki insanlar, soğuk iklimlerde olduğu kadar çalışamazlar. Osmanlı ülkesi sıcaktır. Avrupa ise soğuktur. Sıcak, Doğuda insana rehavet, tembellik, zihinde dalgınlık vermektedir. Bu sebeple Doğulular, her yüzyılda hayalperver, hakikatten uzak kalmışlardır. Özellikle Türk toplumunda her şey Allah'a bırakılmıştır. Duvarlarda "Tevekkeltü Ala'llah" ve "Bu da geçer yahu" levhaları asılıdır. Uyuyan millet İsrafil'in borusundan çıkacak uyan çağrısını beklemektedir. (İsmail Hami 1328a: 1182)

H.M adlı yazar, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Avrupa'da, Mısır'da bulunduğunu belirterek, İstanbul'da yayımlanan gazete ve dergilerin fikri intizamdan ve düşünce derinliğinden yoksun olduğunu belirtmektedir. H.M., gazete ve dergilerdeki yazıların fikirsizlik içinde olduğunu söyledikten sonra, yazılan yazıların doğru dürüst tenkidin de yapılamadığı anlatmaktadır. Gazete ve dergilerde fikir düzyazının durumu, önemli eserlerin yayımı,önemli olayların gelişimi, edebiyat ve sanattaki son gelişmeler hakkında malumat yer almamaktadır. Bunun yerine dergi ve gazete sütunlarını önemsiz ve lüzumsuz ayrıntılar doldurmaktadır.(H.M. 1329: 1836-1837)

Abdülhâk Hamid, Celal Nuri'nin "İttihad-ı İslâm" adlı eserinden çok heyecanlanmış, ve bir şiir kaleme alıp, Celal Nuri'ye ithâf etmiştir. İctihad'da neşredilen bu şiirde, Abdülhak Hamid, "İttihad-ı İslâm"ı okuyunca kapıldığı

hisleri tarif etmektedir.[1] Abdülhâk Hamid, ancak İslâm birliğinin Avrupa'nın gücüne karşı Müslümanlar için tek çıkar yol olduğunu düşünmektedir. Fakat hükûmetlerin yetersizliklerinden dolayı bu birlik fikrine karşı çıkacaklarını, aydınların Batı hayranlığı içinde kendi din ve milliyetlerini yitirme safhasında olduklarını ve gençlerin İslâm Birliği için tek ümit olduğunu söylemektedir. (Abdülhâk Hamid 1329.1426)

İctihad Dergisi, sık sık Batı ülkelerindeki çeşitli faaliyetler ve kurumlar hakkında halkı bilgilendirmeye çalışmıştır. Özellikle Batı ülkelerindeki ekonomi, kültür, sanat, siyaset konuları üzerinde durulmuştur. Dr. Yusuf Ziya, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, İngiltere'deki gazetecilik faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir.

Dr. Yusuf Ziya, Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de gazeteciliğin gelişiminin kolay olmadığını söylemektedir. İngiltere de basın her türlü şiddetli baskıya uğradıktan sonra, halihazırda mükemmel bir basın hürriyetine sahip olmuştur. Dr. Yusuf Ziya, gazetelerin İngiltere'yi ileri götüren, medenileştiren ve yükselten yönlerinden bahsetmektedir. Dr. Yusuf Ziya, gazetelerin kapatıldığı, sahip ve yazarların çeşitli ağır cezalara ve idama mahkum edildiklerini belirtmektedir. Bu arada gazetelerin gücünü fark eden hükümet ve kodaman zenginler, bu silahı ele geçirmiş, kendi gazetelerini, basın tekellerini kurmuşlardır. Bu arada rejimi eleştiren gazeteler, çeşitli vergiler ile hizaya getirilmeye çalışılmıştır. Bürokratlar, gazeteleri her zaman kuşku ile karşılamışlardır. Sonuçta İngiltere'de gazeteler, basın hürriyetini kalemlerini kılıç gibi kullanmak suretiyle kazanmışlardır. Dr. Yusuf Ziya, Osmanlı Ülkesindeki gazetelerinde benzer çabalar içinde olmasını ümit ettiğini beyan etmektedir. (Yusuf Ziya 1327: 767-769)

Dr. Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp'in meşhur Turan şiirinde yer alan;

Vatan, ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan

[1] "İttihad-ı İslâm"ı takdir eden benzer yazı için bkz. Ali Başhanba 1329: 1388-1391

Vatan, büyük ve müebbed bir ülkedir:Turan!

şeklindeki beyti, aşağıdaki şekilde değiştirmektedir;

Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan

Vatan, büyük ve müebbed bir ülkedir:İrfan!

Dr. Abdullah Cevdet, gerçek milliyetçilik ve vatanseverliğin ancak sağlam bir irfan ile mümkün olabileceğini düşünmektedir. Ahmak ve budalaca davranan insanların vatanının, tımarhane ve miskin darelacezesi olacaktır. Bayrak, ancak aklı başında olanlar için kıymetlidir. (Abdullah Cevdet 1329f: 1902)

Köprülüzâde M.Fuad, Ahmed Şevket'in bir kitabı ile ilgili tenkidine[1] verdiği cevapta, Ruhü'l-Cemaat adlı eseri gerçekten Fransızca'da tercüme ettiğini ancak basım aşamasında tashih edemediğini, bu sebeple bazı hataların olduğunu kabul ettiğini beyan etmektedir. Fakat kendisine yöneltilen ağır eleştirilerden rahatsız olduğunu söylemektedir. (Köprülüzâde Mehmed Fuad 1327: 760)

İctihad'da, örf ve adet olarak da adlandırılan "gelenek konusu üzerinde duran yazılar yayımlanmıştır. İctihad, genellikle geleneğin değiştirilmesinden yana tavır almıştır. Zira gelenek, değiştiği ölçüde, ilerleme sağlanması mümkündür:

> "Bir memlekette terakki ve teceddüdün en zahir alameti örf ve adetin değişmesidir. Çünkü cahil ile alim aynı şerait tahtında yaşayamazlar, cahilin hoşlandığından alim hoşlanmaz, cahilin fikri mahdud, emelleri pek sade olur. Ufak bir şeyden haz duyduğu gibi telezzizat-ı dimağiyenin çoğuna bigane kalır. Temeddin herşeyde tebdili icâl ettirir. İnsan bilmediğini öğrendikçe, keşfiyâta kesb-i

[1] Ahmet Şevket 1327: 735-739

vukuf ettikçe bunlardan müstefid olmak ister ve arzusuna mani olan örf ve adet zincirlerini kırmağa çalışır.

.....

Ruh-ı teceddüt ve terakkide rastgelen en mühim maninin örf ve adet olduğunu münevver fikirli, tahsil görmüş erkeklerimiz Tanzimat-ı Hayriye'den beri acı acı tecrübeler ile öğrenmişlerdir." (C.S. 1330: 457).

İctihad, geleneğe bağlı olanları cahil, geleneğe karşı gelip ilerlemeden yana olanları ise âlim olarak nitelendirmektedir.

".... tembellik demek olan muhafazakarlığın ataletinden değil, faaliyet ve çalışkanlık manasını ifade eden teceddütperverlikten asar-ı medeniyette südur edeceğine bilatereddüt hükmedersiniz. İtiyadı asla bozmaksızın temeddün etmeyi tahayyül edenler hiç uyku ve yemek zamanlarını şaşırmaksızın seyahat etmeyi isteyen saf derûnlara benzerler!" (C.S.1330:457).

İctihad, muhafazakarlığı tembellik ve atalet, ilerlemeciliği ve gelişmeyi istemeyi ise, çalışkanlık olarak nitelendirmektedir. İlerleme, her zaman rutin olmayabilmektedir. Bunun için itiyatlı yaklaşımlar, ilerlemeyi sekteye uğratmaktadır kanaatini dile getirmektedir.

1918'de İctihad'ın yeniden yayımlanması üzerine Keçecizâde İzzet Fuad Paşa tarafından kaleme alınan ve İctihad'da yayımlanan yazıda, İzzet Fuad Paşa, son zamanlarda birçok gazeteler yayımlandığını, ancak halka hizmet edecek bir gazetenin çıkmadığından yakınmaktadır. Zira gazete yazarları, halkı hakkında herhangi bir şey yazılmayacak kadar aşağı girmektedirler. Halkı, medenileştirme amacı güden bir gazete yoktur. Keçecizâde İzzet Fuad Paşa, hergün on bir gazete aldığını, bunların haber ve dedikodu dışında bir şey içermediğini söylemektedir. Ayrıca okumuş insanlar, bu tür bilgileri haiz

olduğundan, bu bilgiler onlara bir şey ifade etmemektedir. Gazeteler bir şey öğretmemekte, anlatmamakta ve hatta insanın aklını karıştırmaktadır.

O halde halka hitap edecek bir halk gazetesine ihtiyaç bulunmaktadır. Halihazırdakiler, medeni hukuk, din ve kültür konularında hiçbir şey içermemekte ve halkın ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Bir gazeteyi halkın anlayabileceği bir hale getirmek çok uzun ve zor bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu yeni gazete, halkın her sınıfına hitap eden makaleler yayımlayacak ve aynı zamanda halkı Avrupalılaştırmaya çalışacaktır. Keçicizâde İzzet Fuad, artık Avrupalı geçinmenin yeterli olmadığını, mutlaka Avrupalı olmanın gerektiğini iddia etmektedir. Halihazırda Asyalı olmak bir şeref değil bir züldür. Avrupalılar da Türlerin Avrupalı olduğunu pek ala anlamakta ve bilmektedir.

Avrupalılar, Birinci Dünya Savaşı esnasında Avrupa'ya karşı savaşılmasından dolayı, Türklerin Avrupalılığını inkar etmemişlerdir. Ancak her fırsatta Türklerin Avrupalı olduğu ve Avrupa medeniyetinin bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Keçecizâde İzzet Fuad, Avrupalılaşmak için halkın kıyafetlerinde, adetlerinde bazı değişiklikler yapılması gerektiğini düşünmektedir. Bu değişiklikler "cerrahi" olmazsa fayda getirmeyecektir. Bu amaçla bir halk gazetesi yayımlanmalı ve Belediye, halk konferansları organize etmelidir:

> "... halkı devama icbar etmek için her konferansın sonunda baklava veya bir helva verileceğini, bunun da orada uyku uyumayacaklara verileceği ilan edilmeli!" (Keçecizâde İzzet Fuad 1918:2812-2814).

Mehmed Emin, tenkit konusunda kaleme aldığı yazıda, Türk sosyal hayatı konusundaki fikirlerini açıklamaktadır. Buna göre Türk sosyal hayatında oluşmuş bir kamuoyu yoktur. Aynı şekilde buna paralel olarak ilmi hayatta, ses getirecek bir fikir akımı da yoktur. Tenkit, sosyal ve ilmi hayatta bir silah gibi kullanılmaktadır. Bazen menfaati bulunan kişilere yapılan

methüsena yapan insanların elinde bir tabasbus yapmaya yaramaktadır. Bazen de beğenilmeyen kişilerin kötü yönlerini ortaya koymakta kullanılmaktadır. Halbuki tenkit, ilmi eserlerin daha iyi anlaşılmasını ve daha değerli ilmi eserler vücuda getirilmesini temin için kullanılmalıdır. Aydın olarak nitelendirilen ve ilimden nasip alan herkesin, yurt içindeki ve yurt dışındaki kendisini ilgilendiren neşriyatı izlemelidir. Bu neşriyatı okumakla iktifa etmemeli, tenkit de etmelidir. Bir ilim adamının diğerine en büyük yardımı tenkit sayesinde mümkündür. Ancak bunları bir usûl dahilinde yapmalıdır (Mehmed Emin 1925 : 3519-3520).

İctihad'daki yazıların bazıları Eski Yunan ve Roma medeniyetlerine İslâmiyet öncesi Anadolu kültürüne hasredilmiştir. Bazı yazarlar, Rönesans ve Aydınlanma çağı Avrupalı aydınlar gibi, Eski Yunan medeniyetine hayranlık derecesinde medyûndurlar. Eski Yunan ve bu arada Roma medeniyetlerine hayran olan bu yazarlar, yazdıkları yazılarında bu konuları işlemektedir. Yakup Kadri, Yahya Kemal'e ithaf ettiği "Kır Mektupları" adlı yazısında, Lidya devletinden, Vergillus'tan bahsedilmektedir. Bu dönem aydınlarında, Avrupa'daki meslektaşlarını örnek alarak, eski Yunan, Roma ve Anadolu kültürlerine ve medeniyetlerine hayranlığın had safhada olduğu görülmektedir (Yakup Kadri 1330:260-261).

Dr. Abdullah Cevdet, Türkçülüğün aktif ve dinamik yönüne bir hayranlık duymaktadır. Özellikle Mehmet Emin Bey'in "Ey Türk Uyan" adlı manzumesinden çok etkilenmiştir.

> "Türk'ün mazisinde şanlar çoktur. Türk'ün mertliği cihanda meşhurdur. Eğer bu mertliğe noksan geldi ise getiren Türk değildir. Türk, cihana elektriğin, buharın, telsiz ve telli telgrafin, çiçek aşısının, şimendiferin, kaşif veya muhteri'lerini vermemiştir. Türk'ün bir "Shakespeare"i, bir "Dante"si yoktur. Fakat Türk'ün doğduğu ve büyüdüğü iklimde bu kaşif ve muhteri'leri vermiş başka bir kavim de yok gibidir. Fakat şimdi, şimendiferler, vapurlar, telli ve telsiz telgraflar hudutları kaldırdı. Bundan sonra,

kimse terakkideki geriliğin mesuliyetini iklimin, toprağının üstüne atamaz.Şimdi irfan bir güneş gibidir, herkesi tenvir etmeye ve ısıtmaya nazırdır." (Abdullah Cevdet 1330 c: 364).

Dr. Abdullah Cevdet, Mehmet Emin Bey'in Türklerin şanlı geçmişini mükemmel bir tarzda ortaya koyduktan sonra, Türk'ü kıyasıya eleştirmektedir. Bu eleştiri, Türk Milleti'nin daha mükemmele ulaşmasını amaçlamaktadır:

"Her bucağın bir mezarlık ve bir yangın yeridir.

.....

Sende olan şu karanlık cehalet
Issız vahşi kutuplardan daha çok
Sende olan bu açıklı sefalet
Afrika'nın çöllerinde belki yok.

Şu işsizler şu haykıran yoksullar,
Şu mahbuslar, aç ağızlar senendir;
Şu hastalar, şu dilenen genç dullar
Şu yetimler, yaslı kızlar senindir.

Şu köylerde civan gibi ot yiyenler Türkdürler
Şu inlerde yaşayanlar, post giyenler Türkdürler

.....

İster misin son tahtın da yıkılsın?
Son yurda da kanlı mezar kazılsın?
Son burca da düşman bayrak asılsın?
Son nesle de mel'ûn zencir takılsın?

Sen bunları düşün titre, hiddetlen,
Hangi ırktan olduğunu hatırla;

Bir boğucu deniz gibi kuvvetlen
Ve kendini inkılaba hazırla!"
(Abdullah Cevdet 1330c:365).

M. Kohen'in Türkçülük konusunda yeni yayımlayacağı kitap hakkında Abdullah Cevdet'e verdiği malumat üzerine, Dr. Abdullah Cevdet Türk-İslam ülkesi üzerine bir yazı kaleme almıştır. M. Kohen, Türk Milleti'nde millî vicdanın uyandığını, ancak bunun yeterli olmadığını belirttikten sonra, millete bir mefkure verilmesi gerektiği olduğunu söylemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, milletlerde milli vicdanının uyanmasının, şahıslarda şahsi vicdanın uyanması kadar önemli olduğunu düşünmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Türklerde milli vicdanın uyanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir. Ancak Türkçülerin fert yok, cemiyet vardır prensibinden ve mevcut vatanları reddederek, hayali bir vatanı arzulamalarından da rahatsızlık duymaktadır. Gerek ferdi yok sayan cemiyetçiliği ve gerekse hayale Turan fikrini Türkçülük için pek de sağlam olmayan ülküler olarak kabul etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, "irfan" kavramının Türkçüler için "Turan"dan daha gerçekçi bir ülkü olacağını düşünmektedir. Eğer irfan bir ülkü olarak kabul görmüşse, fertsiz bir cemiyeti arzulamanın ne kadar anlamsız olduğu görülmüş olacaktır. Zira cemiyet, fertlerden oluşmaktadır. Fertlerin önemli olmadığı bir cemiyet gayr-i tabiidir ve gerçekleşmesi mümkün değildir.

Dr. Abdullah Cevdet, bazı Türkçülerin ticaret aleyhtarı yaklaşımlarını da sağlıklı bulmamaktadır. Zira bunlara göre, ticaret ahlakı bazen bir şeydir. İngilizler, dünyanın en çok ticaretle uğraşan bir milleti olarak, ahlaktan yoksundurlar tezini ileri sürmektedirler. Bakû, Kafkasya'daki en büyük ticaret merkezi olarak ahlakın en alt düzeyde olduğu bir şehir olarak kabul edilmektedir.

Bunlar ticareti ahlaksızlık ve ticaretle uğraşanları ahlaksız olarak kabul etmektedirler. Bu sebeple Türkçülüğün içine bu tür müfrit fraksiyonların karışmasına engel olunmalıdır:

"İşte haddizatlarında tabii ve mübarek olan "Pantürkizm" cereyanına böyle tarifeler de giriyor, pekala. Bir lahza için muhterem vatandaşımın fikir ve ictihadını kabul edelim. Ticaret olmasın, dretnotlar olmasın, Şarapnel olmasın, mitralyöz olmasın. Bunlarsız müstakil, müreffeh, yaşamın imkanını kürre-i arz üzerinde nerede bulacağız. İnsanların melek ve kürre-i arzın alem-i melekût olmasını arzu etmek hoş fakat boş bir arzudur.

Le Commerce est un vol yani "Ticaret hırsızlıktır" prensibini va'z eden ma'lül ve natuvan bir adamdı.

Bugünkü medeni milletlerin icad ve isti'mal ettikleri kahır ve müdafaa aletlerinden müstagni ve müteneffir olarak milletler için müstakil, hür, taarruzdan masun, müreffeh yaşamanın yolunu keşfedecek kimse kainatın en büyük resul-i sulh ve saadeti olacaktır.

Helak olmamak için, alet-i ihlâka malik olmamak zarureti, en ibtidaî hayattan bile ayrılmamış bir zarurettir.

.....

"Hak devam eden kuvvetten başka bir şey değildir"

Panislamizm Pantürkizm'den ayrılmıyor, ayrılmasın dikkat edin.

İslam ittihadı Türk ittihadından ayrılmasın?

Diyorum. Biri diğerine muhtaç, diğeri birinden müstefiddir." (Abdullah Cevdet 1330d:383).

Dr. Abdullah Cevdet, Türkçülere Türkçülük prensibini İslam'la sentezlemelerini önermektedir: Dr. Abdullah Cevdet, kafasındaki Türk İslam sentezini şu şekilde açıklamaktadır.

"Ana memleket ... Türkiye bir güneş olsun, bir nur ve kuvvet menbaı olsun, İslâm ve Türk sudaki Müvellid-ül-maî ve müvellid-ül-humüze halini almıştır. Ana memlekette, bir süper süper dretnot planı bir Türk-İslâm kafasından çıktığı, ana memleketin İslâm-Türk tersanesinde Türk-İslâm elleriyle bu süper süper dretnot yaptığını, ve bu dretnot, Türk-Müslüman kaptanların kumandası altında ummanları dolaştığı..... Türk–İslâm ticaret gemileri dünyanın bütün limanlarına Türk-İslâm meta'larını, Türk-İslâm mahsulat-ı ziraiye ve sanaîyelerini taşıdıkları ve ana memleketine altın taşıdıkları, Türk-İslâm Sanayii, Türk–İslâm ticareti, Türk-İslam edipleri, Türk-İslâm muhabirleri dünyanın her tarafında ünlendiği vakit Türk ittihadı, İslâm ittihadı hep birden ve en kısa yoldan ve en sağlam, en ziyade zinde ve zindedar bir surette gelmiş olacaktır. Bunların yürek birliği, hissiyat birliği, itikad birliği ve bahusus menfaat birliği ile ve ancak bu birliklerle ve bu birliği tenvir ve takviye eden münevver bir imanın başlayacağını kim bilmez?

.....

Kuvvet-i ırkiyye itibariyle Türk-İslâm olan ana memleket "Metropol'den nur ve kuvvet inşa etsin. "İslâm'ın cezbedemediğini Türklük, Türklüğün cezbedemediğini İslâm cezbedecek, o zaman kendisine ihtiram olunmasını milletlere lisan-ı hal ve asarıyla emreden büyük ve sağlam, faal, ali ve müteali, bir heyet vücuda gelecektir" (Abdullah Cevdet 1330d: 383-384).

Ali Kami Türk aydınlarının Türkiye'yi yeterince tanımadığını düşünmektedir. Ali Suad Bey'in "Seyahatlerim" adlı kitabını tanıttığı yazısında, her aydının ülkeyi biraz tanıması halinde, Türkiye'nin bu kadar harap olmayacağı görüşünü dile getirmektedir. Türk aydını, bilgin, görüşün, hadpesend, hayali, tembeldir ve okuma–yazmayı ıstırap olarak görmektedir.

Üstelik aydınlar birbirlerini beğenmemekte ve birbirlerine akıl hocalığı yapmaktadır.

> "Milletin münevver kısmı diyor, demek ki tecrübesiz ve görgüsüz olarak İstanbul muhitinde kalacak, okumuş ve öğrenmiş olduğu için her meseleyi kemal-i itimad-ı nefs ile yeşil masanın üzerinde hallederek, İstanbul muhitinin nazik, uyuşturucu, idare-i maslahat edici, mühmil ve müterediddid, ve yaptığı işin yolunda olduğuna kani ve kendinden daha iyisi görüp tanımadığı içün hadpesend ve mağrur hava-yı marazide her milletin, herşeyinakız ve büyük nimetlere muhtaç ve müftekir bir memleketin, ukelası sıfatından asla vazgeçmeyerek işlerine devam eyleyeceklerdir. (Ali Kami 1330g:351).

Ali Baha, "Divan-ı Kadı Burhaneddin" adlı eserin neşri münasebetiyle bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda dünyadaki tek nüshası Londra'da "British Museum" da bulunan "Divan-ı Kadı Burhaneddin" İngiliz Oryentalist Cemiyeti üyesi Prof. Leonyon ile Der Saadet Amerikan Lisan Mektebi Müdürü Fredifild Godsell tarafından yayımlanmıştır. Türk kültürünün hazinelerinden olan birçok elyazması British Museum'da muhafaza edilmektedir. Ancak Türk Kültür hazinelerin hala hayır sever yabancıların çalışmalarıyla ilmi hayata kazandırılması çok ciddi bir kültür meselesidir:

> "..... fikri ve medeni hayatımızda ilmî bir nokta-ı nazardan, asıl ve menşe tedkiklerine henüz başlamamışız. Halbuki şuurlu ve ruhlu bir millet hayatının inkişaf, için en birinci şort, pek muhtelif tesirlerin ve birtakım izi sönmüş temsilcilerin mahsulesi olan lisan, din ve edebiyat an'anelerinin en asli mahiyetleriyle tedkik ve tahlil edilmelidir. Milliyet, harsî an'anelerin inkıtasız tekamülünden doğan ruhun inkişafi ve içtimai maneviyatımız kendisine has seciyesiyle izhar ve ifşasıdır. Bir milliyet zihniyeti, askerî hareketlerle ve harp sahalarındaki cellatlarla icad edilemez, fakat ancak mazinin meçhuliyetlerinde geçen hayatın, yani içtimaî

müesseselerinde geçen hayatın, yani içtimaî müesseselerin , harsî an'anelerin edebî mahsullerin ihyâsı sayesindedir ki o zihniyet kendi içimizde uyanır ve canlanır. Mesela Almanya'nın bugün bile inkar edilemeyen harsî ve insanî azametini ancak Wineke Emanu'nun tarihî tetebbuları ve Rimm biraderlerin lisan ve edebiyata dair millî tetebbuları hazırladı." (Ali Baha 1922b:3124).

Süleyman Nazif, daha önce İctihad'da yayımlanan İran hakkındaki görüşlerinin, Şiîlik hakkındaki fikirlerinin 113 sayıda yayımlanan bir yazısında sırf Türkçülere muhalefet amacıyla yazılan o günkü İran karşıtı moda ile kaleme alındığını belirtmektedir (Süleyman Nazif 1330: 242-243).

İsmail Hakkı Bey, Türk milleti hakkındaki görüşlerini ortaya koyarken, Anadolu'daki milli harekete de destek vermektedir:

"Artık Türkler, hükûmet-i idarenin, siyasetin mağlup olduğu bütün cephelerden dönmek, gerilemek, emniyetin, selâmetin bulunduğu noktalara noktalara dayanmak mecburiyetindedirler. Bunun içün Türk milleti kendi dininin, kendi ahlakının, kendi edebiyatının hulasa, kendi harsının kuvvetine iltica etmeli, kendi benliğini duymalıdır diyorlar....

Anadolu; dalgaların hiddetine, kalbimin şiddetine rağmen hep böyle yaşamak içün çalışan, esmer dalgalar, asi nehirler, çorak ovalar memleketinde rahat yüzü görmemek ve yeşil hiçbir köye kavuşmamak üzere, yalnız tarih, şeref ve ruh içün çalışan insanların memleketidir." (Kalbin Gözü 1922:3091).

İsmail Hakkı Bey, toplumun ahlak anlayışını eleştirmekte ve iki yüzlü bulmaktadır:

"Bir ahlakımız var ki emirlerinin, kaidelerinin bütün iddiasına rağmen iki yüzlü bir ahlak! Hürriyet diyor, esaret bekliyor! Hak diyor, şikaveti besliyor! Millet diyor, kendini

> düşünüyor! Bütün manasıyla iki yüzlü, yalancı, kuvvetten, şiddetten, emirden, cebirden korkan bir ahlak! Korku, tazyik olmayan yerlerde çekiştiriyor; lakin en ufak bir tazyik görünce secde ediyor; yalancı, iki yüzlü, çürük bir ahlak! Bir ahlak ki büyüklerini, kahramanlarını takdis etmiyor; menfaatten, keseden, mideden başka bir mabud bilmiyor!..." (Kalbin Gözü 1922: 3091).

İsmail Hakkı Bey, halihazırda işgal altındaki Türkiye'de ahlaki dejenerasyona ve çöküntüye dikkat çekmektedir. Zira kötü yönetim ve işgal ahlakı çökertmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, İranlı Şehzade Şeyhür–Reis ile mülakatında, İslâm Birliği konusunda ne düşündüğünü sormuştur. Şehzade Şeyhür-Reis cevabında, İslâm'ın yeryüzüne insanları birleştirmek için geldiğini belirtmiştir. Hatta İslâmiyet, ehl-i kitap dinlerinde olanları ve Müslüman olmayan ve doğmayanları da birleşmeye çağırmaktadır. Dolayısıyla İslam''n içinde ayrılık çıkarmak, bu ayrılıklara taraf olmak, hizipleşmek ve bölünmek doğru değildir. Bu işe eğer Müslüman ulemanın fikirleri yol açıyorsa bu daha büyük bir gaflettir. Müslüman ulema, parçalamaya değil, birleştirmeye çalışmalıdır. Şehzade Şeyhür-Reis, İslâm birliğinin İslâm'ın fikir, itikad, emel ve amel konularında birliği anlamına geldiğini düşünmektedir (Abdullah Cevdet 1330f:450).

Rıza Tevfik, kendisinin bir Türkçü olduğunu ifade etmektedir. Ancak mevcut Türkçülerin hali hareket tarzını beğenmemektedir. Özellikle lisanda tasfiye ve İslâmiyetten önceki Türk kültürüne dönüş hareketlerini tasvip etmemektedir. Ona göre milli bir lisan teşekküllerine ihtiyaç bulunmaktadır. Rıza Tevfik, Osmanlı aydınlarının halihazırda Türkçülük akımına yeterli alt yapıyı oluşturmakta yetersiz kaldıklarını düşünmektedir. Bunun için milli bir eğitime ihtiyaç vardır. Bu eğitim Türkçü nesiller yetiştirmek için kullanılmalıdır. Türkçülerin Halid Ziya'ya, Tevfik Fikret'e saldırmakta kullanacakları, enerjiyi, bu maksatla kullanmalarının daha yararlı olacağına inanmaktadır. Gerçek Türkü edebiyatçılar yetişince, Arap ve İran usulü

edebiyat, Halid Ziya, Tevfik Fikret önemini yitirecektir. Gerçek Türkçü dilciler yetişince, Türk dili Arapça ve Farsça'nın etkisinden kurtulacaktır.

Rıza Tevfik, bir Türk üslûbu oluşturulmasını ve bu üslûbun toplumun her alanına damgasını vurmasını arzulamaktadır. Bunun için Türkçüler, bir hareket planı hazırlamalıdır. Türkçülük, bu plan dahilinde hareket edilmelidir. Osmanlı aydınları, Türkçülüğü anlamamıştır. Özellikle Türkçüler ile İslamcılar ve Osmanlıcılar arasındaki sürtüşme, kamuoyunu daha da karanlığa sevk etmektedir. Halbuki Türkçülük, milli bir heyecan ile ilerlemede çok yararlı olacak bir olumdur. (Rıza Tevfik 1330:61-67).

İsmail Şükrü, bazı düşünürlerin insanlığın gelişimini üç safhaya ayırdıklarını belirtmektedir. Bunlardan birincisi çobancılık ve ekincilik, ikincisi sanayi ve ticaret ve üçüncüsü de güzel sanatlardır. Halihazırda yeryüzündeki milletler arasında en önce Fransızlar olmak üzere ancak bir – iki tanesi gelişimin son aşamasına ulaşmışlardır. Türkler ise, eğitimsizlik sebebiyle hala çobanlık ve ekincilik döneminde yaşamaktadırlar. İnsanlığın daha gelişmiş devrelerine ulaşmak için inkılabın her alanda hızla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Türk insanı Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türkiye'de gerçekleştirilen inkılaplar sebebiyle geleceğe ilk defa ümitle bakmaktadır (İsmail Şükrü 1925:3733-3734).

Avram Galanti, "Yeni Mecmua" da yayımladığı "Türk Büyürüz" adlı yazısında "mabette Yahudi, mabet haricinde Türk" olduğunu ileri sürmektedir. Avram Galanti, Arap alfabesinin Türkler ile diğer İslam ülkeleri arasında bir bağlantı olduğunu düşünmektedir. Avram Galanti'nin bu yazısı üzerine Kılıçzâde Hakkı Bey de bir yazı kaleme almış ve İctihad'ın 157. Sayısında yayımlamıştır.

Kılıçzâde Hakkı Bey, Avram Galanti'nın Arap alfabesine duyduğu ilgiyi kendine göre izah etmektedir. Ona göre aslen Musevî olan Avram Galanti'nin İslâm Birliği için çabalaması şaşırtıcıdır. Kılıçzâde Hakkı Bey, bunu dinler arası bir yardımlaşma olarak görmektedir. Zira Hz.Peygamberin en takdir

ettiği peygamber Hz.Musa'dır. Arap'la ve İsrail kavimleri akrabadır, Sami ailesine mensupturlar. Her iki peygamber de, daha hayatta iken başarılı olmuşlardır. Bu sebeple Avram Galanti'nin İslâm Birliği'ni önemsemesi tabiidir. Halbuki Kılıçzâde Hakkı Bey, kalbi fesat olanların Avram Galanti'nin bir Musevî olarak, İslâm dini ve birliğini bu kadar önemsemesinin altında bir bit yeniği arayacaklarına dikkat çekmektedir. Softalar da, Musevilere karşı bir tutum içindedir. Ancak Avram Galanti örneğinde olduğu gibi Musevîler, İslâm Birliği'ne çok önem atfetmektedirler.

Kılıçzâde Hakkı Bey, Avram Galanti'nin İslâm'ı bu kadar düşünmesinin temelinin herhalde bu dini benimsemesi olmadığını söylemektedir. Ayrıca tarihin hiçbir döneminde gerçekleşmeyen İslam Birliği prensibini savunması da ilginçtir.

Zira Sultan II. Abdülhamid, bu prensibi savunurken Avram Galanti, Mısır'a firar etmiş ve buradan devlete karşı muhalefet yürütmüştür. İslam Birliği'ni oluşturan çürük ip, Birinci Dünya Savaşı esnasında kopmuştur. Hülefa-i Raşidin, Emevîler, Abbasîler dönemi iç kavgalar tarihidir. Haçlılara karşı savaşan Selahaddin Eyyubî, bir yandan da Bağdat'taki Halife ile boğuşmuştur. Osmanlı İran mücadelesinin hatırası tazedir. Asya ve Afrika Müslümanları, halifenin cihad çağrısına rağmen Osmanlılara karşı İngiliz, Fransız ve Rus ordusu saflarında savaşmaktan çekinmemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı esnasında Mekke ve Medine'yi "kafirlere" ilk defa Müslüman Araplar teslim etmişlerdir. Dolayısıyla İslâm Birliği, hiç teessüs etmemiş ve Avram Galanti'nin bütün iyi niyetine (!) rağmen teessüs edemeyecektir kanaatini taşımaktadır. (Kılıçzâde Hakkı 1923d:3227–3229).

Ünlü İngiliz Şairi Lord Byron, bilindiği üzere Yunan isyanına katılmış, burada Rumlar ile beraber Türklere karşı savaşmış ve bu esnada öldürülmüştür. Lord Byron, "Childe–Harold" adlı eserinde Türkleri tanımlamaktadır:

> "Türkler ne aldatıcıdır ne alçaktırlar, ne katildirler. İtikadsızları diri diri ateşte yakmazlar. Daima engizisyonsuz olarak Allahları'na ve padişahlarına sadıktırlar. Sultanlarına sadakatleri sultanlarının icra-yı saltanat etmeye kudret ve kabiliyetleri bulunmadığı anlaşılıncaya kadar devam eder. "(Abdullah Cevdet 1918b:2764).

Ziynetullah Nuşirevan, İctihad'ın 130 numaralı sayısında yer alan "Cihad ve İctihad" başlıklı makalede, Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin girmesinin suçunun Türkçülerde olduğunu iddia etmesi üzerine bir makale kaleme almıştır. Ziynetullah Nuşirevan, Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin katılmasında, bir "Pan–Türkizm" akımına güvenilmişse, Osmanlı Devleti'ni yönlendirecek ölçüde etkili bir askerî ve siyasî amaçlı bir "Pan–Türkizm" akımı varsa ve bunlar yönlendirici bir rol oynamışlarsa, Türkçülerin savaşın bütün sorumluluğunu üstlenmeye hazır olduklarını belirtmektedir. Ancak ne Türkiye"e, ne de yurt dışında siyasî ve askerî girişimleri gerçekleştirecek, siyasî bir "Pan-Türkizm" akımı mevcut değildir. Türklerin hali hazırdaki durumu göz önüne alındığında, Rusya'da bile böyle bir akımın yaşaması mümkün değildir. Bazı yazar ve şairlerin Turan hayalleri, bir program değil, bir temenni'den ibarettir.Yazar ve şairleri emellerinden dolayı yargılamak doğru değildir.

Ziynetullah Nuşirevan, Dr. Abdullah Cevdet'in "Pan-Türkizm" adını verdiği akımın gayelerini şu şekilde açıklamaktadır:

> "Bir milletin şanlı ve müttehid tarihini, lisanını, zengin ve uzun asırlara, yaşlara malik edebiyatını, Şarki Avrupa'ya ve Asya'ya yıkılmaz abideler bırakmış asar-ı medeniyet ve mimarisini, hulasa tarih-i temeddün ve mevcudiyetini tedkik ve tetebbu' etmek; milletin efradı arasında bunları tamim ve neşre çalışmak; milletin bugünkü efrad ve kabailini, şubelerini birbirine seviye-i ictimaiyeleri vesaire cihetlerden tanıtmak; milletin dağınık

efradı arasındaki revabıt-ı maneviyeyi, camie-i milliyeyi takviyeye çalışmak." (Ziynetullah Nuşirevan 1918b: 2816-2817).

Ziynetullah Nuşirevan, yukarıda belirtilen amaçların, Birinci Dünya Savaşı'nın mesuliyetine Türkçüleri ortak etmeyeceği kanaatindedir. Bu sebeple, Türkçüleri bu konuda mesul tutmaya haksızlık ve insafsızlık olarak nitelendirmektedir. Ona göre Türkçüler, Birinci Dünya Savaşı"ı hazırlamamışlardır. Türkçülerin Birinci Dünya Savaşı"a katılmak için Osmanlı Devleti"i, Osmanlı Kabinesini ve İttihad ve Terakki Cemiyeti"in Genel Merkezi"i etkileyecek güçleri, mevcut değildir. Zaten Türkçüler, siyasi veya askeri bir emel beslememektedirler. Bu arada savaş esnasında Osmanlı Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiyesi, Türkçülerin tasvip etmediği plan ve programları uygulamıştır. Ziynetullah Nuşirevan, eğer buralarda Türkçüler egemen olsaydı, savaştaki durumun farklı olacağına inanmaktadır. Fakat plan ve program işinde Türkçüler görev almamışlar, alamamışlardır. Eğer bu işte dahilleri olsaydı, sorumluluğu üstlenmekten kaçınmazlardı. 15 Teşrin-i Sanî 1918 tarihli Sabah Gazetesi'nde Ali Kemal, Türkleri zavallı olarak nitelendirmekte ve evrende Türklerden daha talihsiz, daha çaresiz, daha perişan bir millet olup olmadığını merak ettiğini yazmaktadır. Ziynetullah Nuşirevan, harp sırasındaki Osmanlı kabinelerinin Türkçülüğü değil, Osmanlıcılığı savunduğunu belirtmektedir. Bu kabinelerle, her ırktan, her dinden ve her milletten insanlar mevcuttur. Ancak Türkçülerden kimse yoktur:

> "Harp kabineleri–bir Türkçü kabinesi ve laakal bir Türk kabinesi değil, Osmanlı kabinesidir. Dahilinde Selanik'ten, Girit'ten, Mısır'dan – hulasa Türkistan'dan maada her yerden adem vardır. Merkez-i Umumî kezalik: Orada Şamlı, Hicazlı, Beyrutlu, Diyarbekirli, Bağdatlı olduğu gibi Yanyalılar, Resneliler, Selanikliler de vardır. Harputlular da... O bir Osmanlı Merkez-i umumisidir. Bugün bütün mesuliyeti Türkler üzerine atmakta olan Rum ve Ermeni mebusları, Rum ve Yahudi ruhanîleri İttihad ve Terakki azaları olduğu gibi, "Karasu" efendiler ve İttihad

> erkanındandır. Bunlar da Türkçü idi mi acaba?" (Ziynetullah Nuşirevan 1918b: 2816-2817).

Ziynetullah Nuşirevan, Türkçüleri ithâm eden İctihad'ın, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Kürt medeniyetini, Kürt zekasını, Kürt dehasını methetmek suretiyle Kürtçülük yaptığına dikkat çekmektedir. Bu arada İctihad, Ermenilere de çatmış, Ermeni gazeteleri ile polemiğe girmiştir. Hala Kürtlerden, Kürtlük ile ilgili araştırmalardan, Kürt efsanelerinden, İranlı ve Turanlı Kürtlerin coğrafyalarından, eski tarihlerinden ve uyanık'lıklarından bahsetmektedir. Ziynetullah Nuşirevan, İctihad'ın bu yayınlarında bir askerî veya siyasî amaç güdüp gütmediğini merak etmektedir. İctihad'ın bu çalışmalarının ileride Kapitalist, Emperyalist güçler veya ihtiras sahibi odaklar tarafından kullanılmak suretiyle bir bölgesel savaşa yol açmasında endişe edip etmediğini sormaktadır. Doğuda Kürtlerden dolayı bir savaş çıkarsa, bundan Kürtlerin mi, Kürtçülük yapanların mı, Yoksa İctihad'ın mı sorumlu olacağını merak ettiğini belirtmektedir. Ziynetullah Nuşirevan, Türkçülerin İctihad'ın bu yayınlarını fikir özgürlüğü bağlamında tabii karşıladığını, Türk–Kürt ayrımı yapmadığını, ancak Kürtlerin de Türkiye'nin bir parçası olduklarının bilince olmalarını beklediklerini belirtmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet'in Savaş esnasındaki "milli" olarak nitelendirdiği soygundan Türkçüleri sorumlu tutmasına Ziynetullah Nuşirevan tepki göstermekte ve Osmanlı Devleti'nde tüccar zihniyetine sahip kapitalistlerin Türkler değil, Gayri Türk unsurlar olduğuna dikkat çekmektedir. Türkçülerin, "milli" adını taşıyan ticari kuruluşlar ile organik bağlarının olmadığını söylemektedir.

Ziynetullah Nuşirevan, Türkleri "züğürt" olarak nitelendirmekte, demokrat addeden herkesin Türklüğü savunmasının görevi olduğunu düşünmektedir. Türklerin Osmanlı ülkesinde fikren ve siyaseten mahkum olduğunu, özgürlükleri, için çalışmanın çalışanları teşvik etmesini ve bu çalışmaları engellemekten vazgeçmenin zamanı geldiğini söylemektedir. Türkçüler, Türkler tarafından bile reddedilmektedir. Türkçülerin, Osmanlılara

veya yeryüzünde herhangi bir millete karşı kin ve husumeti yoktur. Türkçülük kılıçla değil bilgiyle mücadele etmeyi, cahilleri bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. (Ziynetullah Nuşirevan 1918b: 2817-2818).

Ali Baha, İctihad'da yayımlanan bir yazısını milliyetçilik konusunu ayırmıştır. Ali Baha'ya göre, milliyetçilik kavramı Türkiye'de ilk defa Ziya Gökalp tarafından ele alınmıştır. Ziya Gökalp, milliyetçilik kavramının sadece ilmî açıklaması ile yetinmemiştir. Aynı zamanda yeni bir dünya yaratmıştır. Bu yeni dünya, esaslarını Turan "masalları"ndan, İslâm dininin felsefesinden ve Arap medeniyetinin maddi terakkilerinden almaktadır. Ali Baha'ya göre, Ziya Gökalp bir idealisttir. Her zaman geçmiş ile uğraşmasına rağmen, Ziya Gökalp gelişine inanmaktadır.

Ali Baha, kendisinin sadece hayata inandığını belirtmektedir. Ona göre, milli ir seciyeye sahip olmak, Türk, Bulgar veya Sırp olarak adlandırılmak için bir topluma mensup olmak veya herhangi bir dili konuşmak yeterli değildir. Ali Baha, her şeyden önce içinde yaşadığı topluma ait bir fikir sahibi olmanın gerektiğini söylemektedir:

> "... Yani ictimaî mensubiyetimizin nev'înden ziyâde seciyesine şuuruna, duygusuna malik olmalıyız: Milliyetçilik bir program meselesidir.
>
> Tarihi ananenin devamı yalnız romandır. Milli menfaatlere hadim olmayan milliyetçilik ise tarihi bir irticadır. Hayat akıyor ve muttasıl yeni şekiller yaratıyor. Milliyetçiliğin felsefesi şeniyetçiliktir. Binaenaleyh onun alakası dünün hayatından ziyade bugünün ve yarının hayatı iledir ve hayatı içindir. Böyle olduğu için de bir millî varlığın en canlı isbatı yaratıcılık kudretidir. Bu ilahi kudret nerede sönmüş, nerede ölmüş ise orada yalnız menkibeler, hatıralar, harabeler kalmıştır: Tarih...

> Mütefekkir bir insan için milliyetçilik... fikrî, siyasî, ictimaî bir programdan ibarettir. "Türküm" demek sarih bir programım var demektir." (Ali Baha 1925:3549-3550).

Ali Baha, milliyetçiliği ilerleme için bir program olarak görmek istemektedir. Ona göre geçmişle uğraşmaktan vazgeçilip, gelecek ile ilgili planlar yapılmalıdır.

Dr. Abdullah Cevdet, Tekin Alp[1]'in "Türkleşdirme" adlı kitabı için bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, Tekin Alp'in "canlı bir konu"yu gündemde tuttuğuna dikkat çeken Dr. Abdullah Cevdet, bu kitabın çok çeşitli tepkiler aldığını belirtmiştir. Dr. Abdullah Cevdet, bir "Türkleştirme" siyasetine olan ihtiyaca parmak basmaktadır. Ona göre, öncelikle Türklerin Türkleştirilmesine gerek duyulmaktadır. Zira dünyanın büyük bir kısmını fetheden bu büyük milletin, halihazırdaki unsurları büyüklüğünün bilincinde değillerdir. Türkleştirme, bir kültür politikası ile mümkün olacaktır. Fransa örneğine dikkat çeken Dr. Abdullah Cevdet, "Türkleştirme"nin ilk aşaması olarak Türkçe konuşma ve yazmayı görmektedir. Yabancı dil bilen, ancak Türkçe konuşup yazan bir aydın ve halk tabakasına ihtiyaç vardır.

Dr. Abdullah Cevdet, eldeki her türlü vasıta ile Türklüğün yükseltilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bunun içinde ekonomi alanında üreten, iç piyasanın ihtiyaçlarını dışarıya bağımlı olmadan karşılayan ve Sanayi İnkılâbı'nın gereklerini ifa edebilen bir Türk milleti oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Türkler, dünya hakimi oldukları dönemde silah, giyim ve ziraat sektörlerinde Avrupa'nın ihtiyaçlarını karşılayan bir teknolojiye sahiptiler. Halbuki halihazırda Sultan Ahmed Camii'ni yeniden inşa edecek teknik donanım, mimar, usta ve işçi mevcut değildir.

Dr. Abdullah Cevdet, vakit kaybedilmeden Anadolu'da yaşayan Türk Milleti'nin Türkleştirilmesi siyaseti ile Batılı tarzda bir toplum, Türkiye

---

[1] Tekinalp için Bkz. Landau 1996.

Cumhuriyeti'nin Batılı modelde bir devlet olması işlerinin tamamlanması gerektiğini belirtmektedir. (Abdullah Cevdet 1928e: 4842-4843)

Dr. Abdullah Cevdet, Ahmed Haşim ile Peyami Safa arasında günlük gazete ve dergilerde devam eden karşılıklı eleştiri yazılarının Türk edebiyatına katkılarını takdir ettikten sonra, bir noktaya dikkat çekmektedir. Zira Peyami Safa, Ahmed Haşim'in Arap kökenli olmasından bahisle "Ya Seyidi" diye, Ahmed Haşim'in Türk Kültürü'ne yaptığı hizmetleri yadsımasından rahatsız olmuştur. Ahmed Haşim ise cevabında, Tevfik Fikret'ten iktibasla Peyami Safa'nın babası İsmail Safa için söylediği "Laz-Kürt kırması" sözünü kullanmasını ise hayretle karşılamıştır. Dr. Abdullah Cevdet, bu tür ayrımları reddetmektedir: Hangi etnik kökenden gelirse gelsin Türk kültürü potası içinde eriyen Türk'tür.

Dr. Abdullah Cevdet, Şemseddin Sami Bey'in babasının Arnavud olduğunu, ancak kendisinin Türk kültürüne en büyük hizmeti yaptığını ifade etmektedir. Hamdullah Suphi, Ahmed Haşim için Türk Kültürü ve Türklük fikrinin babasıdır demektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Anadolu'da yaşayan herkesin bir yerlerden geldiğini, çoğu insanın beş atasından ötesini sayamadığını belirttikten sonra, Türklük potası içinde eriyip Türk oğlu Türk olduklarını söylemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Namık Kemal'in Arnavut, Abdülhâk Hamid'in Bulgar, olduğunu, ancak her ikisinin de Türk dili, edebiyatı ve kültürü ile Türklük bilincine en büyük hizmeti yaptıklarını belirtmektedir. (Abdullah Cevdet 1928f: 4887-4889)

B.-FELSEFE

İctihad Dergisi Çevresi'nin Batıdan örnek alınmasını istediği önemli bir felsefi düşünce de Aydınlanmadır. Mithat Cemal bir yazısında, Voltaire'den alıntı yaparak insanlığın dört önemli evresi olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisi herkesin barbar olduğu, ancak Makedonyalı Phillip, İskender, Perikles, Demosthenes, Aristo[1], Eflatun[2] ve Praksiteleslerin yaşadığı, medeniyetin Yunanistan ile sınırlı olduğu Eski Yunan devresidir[3].

İkinci devir, Ceasar ve Augustus'un, Lükres, Ciceron, Titus, Vergilius, Horatius, Euripides, Varron ve Vitrud'un çağıdır.

Üçüncü devir, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi sonucu, İtalya'da Floransalı Medici hanedanının Bizanslı ulemâyı İtalya'ya çağırarak başlattıkları Rönesans çağıdır.

Mithat Cemal, burada Voltaire'in Rus Çarı Katerina ile Prusya Kralı Friedrich'in uşağı olduğunu, Hz. Muhammed ve Fatih Sultan Mehmed'e hakaretler yağdıran azılı bir Türk ve Müslüman düşmanı olduğunu derkenar etmektedir.

Dördüncü devir ise, Fransa Kralı XIV.Louis ile Kardinal Richelieu'nun çağıdır ki buna "Aydınlanma Çağı" da denilmektedir. Aydınlanma Çağı'nda Eski Yunan, Roma ve Rönesans devirlerindeki felsefe, sanayi inkılâbı ve sonuçları sayesinde bir düşünce inkılâbı oluşmuştur.

Fransa'da başlayan "Aydınlanma Çağı", buradan İngiltere'ye geçmiştir. "Aydınlanma Çağı", Rusya'ya yeni bilimler, Almanya'ya güzel sanatlar ve İtalya'ya da yeni bir hayat tarzı ilhâm etmiştir (Mithat Cemal 1327: 931-932)

---

[1] Aristo için bkz. Birand 1987: 69-91.
[2] Platon için bkz. Birand 1987: 47-69.
[3] Eski Yunan düşüncesi için eserin tümüne bkz. Birand 1987

İctihad Dergisi, XIX. Yüzyılda Avrupa'da çok yaygın bir felsefe doktrin olan Pozitivizm'den çok etkilenmiştir. Pozitivizmin temel prensiplerinden olan ilericilik, Prens Sabahaddin tarafından sık sık dile getirilmiştir. Prens Sabahaddin, Sultan II. Abdülhamid'i eleştirdiği Terakki gazetesinde yayımlanan "Hayata Doğru" başlıklı yazısından İctihad'a iktibas edilen kısmında, ülkenin içinde bulunduğu durumu gayet kötümser bir biçimde ortaya koyduktan sonra, dünyanın sürekli bir gelişme ve ilerleme içinde olduğunu Pozitivist anlayışa uygun bir biçimde anlatmaktadır. Bu gelişme ve ilerlemeden Türkiye'nin etkilenmemesinin mümkün olmadığını söyleyen Prens Sabahaddin, zamana ayak uydurmanın ve ilerlemenin ön şartının istibdat yönetiminden kurtulmak olduğunu ileri sürmektedir (Gazetelerimizden 1908: 320).

Felsefe, başlangıçta özgür kavimlerin içinde ve arasındaki dinî kuralları, siyasî ilişkileri ile birlikte düşüncelerin esenliğini, ahlâk ve geleneğin korunmasını, kanunların hükmetmesini koruma ve incelemekle uğraşmaktadır (Abdullah Cevdet 1905g: 127).

Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı toplumunda tefekkürün eksik ve gelişmemiş olduğu kanaatinde olduğunu çeşitli vesilelerle ifade etmektedir. Bu amaçla felsefi düşüncenin Osmanlı düşünce dünyasına tanıtımını yapmaktadır (Abdullah Cevdet 1327t: 813-816).

İctihad, sık sık çeşitli yazarların Batı dillerinde yazılmış eserlerden Türkçe'ye tercüme edilmiş olanları tanıtmaya yönelik yazılar yayımlanmıştır. Sosyoloji ve Psikoloji alanlarında uzmanlaşmış bilim adamı Gustave Le Bonn'a hayranlık duyan Dr. Abdullah Cevdet, önce bu yazarın "Ruhü'l Akvam" [1] adlı eserini tercüme etmiş, daha sonra da aynı yazarın "Asrımızın Nusus-ı Felsefesi" adlı hayat felsefesini anlatan eserini çevirmiştir. Bu eser, Kütüphane-i İctihad yayınları arasında yayımlanmıştır.

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Cevdet 1907b: 269-285

Dr. Abdullah Cevdet, bu eserin yayımlanması münasebetiyle kaleme aldığı yazıda, söz konusu eserin yayımlanır yayımlanmaz müellifi tarafından kendisine gönderildiğini bildirmektedir. Le Bonn'un sosyoloji ve psikoloji alanındaki görüşlerini özetleyen eserde, Dr. Abdullah Cevdet'in hayat görüşüne aykırı fikirler de yer almaktadır. Bu noktaya dikkat çeken Dr. Abdullah Cevdet, daha önce hayat görüşüne zıt fikirleri içeren tercümeleri yayımlanmasının ilmi tarafsızlığına bir kanıt olarak göstermektedir. Halbuki Dr. Abdullah Cevdet, katı bir Batıcı olarak kendi dışındaki fikirlerin amansız bir düşmanı kabul edilmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, hayat felsefesinin Batıcı ancak uygulanabilir bir Batıcı olarak olduğunu söylemektedir[1] (Abdullah Cevdet 1329d: 1785).

Dr. Abdullah Cevdet, İslâm Dünyası'nda mevcut bulunan durağanlığın İslâm dini ile bağlaşmadığını düşünmektedir. Ona göre, İslâm'ın ilk yıllarında bir dinamizm vardır. Ancak halihazırda bu dinamizm yitirilmiştir. İslâm, ilk yıllarında bir yandan dünyanın büyük bir kısmını fethederken, diğer yandan da Eski Yunan ulemâsının felsefî eserlerini tercüme ederek bir İslâm aydınlanması sağlamıştır. Böylece İslâm, dünyanın bilgi mirasını özümsemiş ve Avrupa'nın ilerisinde dünyanın en gelişmiş medeniyetini meydana getirmiştir. Bu dinamizm, zaman içinde yerini atâlete terk etmiş, fetihler sona ermiş ve gerileme başlamıştır (Abdullah Cevdet 1329d: 1787).

---

[1] Batıcıların yollarının ayrılması hk.bkz. Çelebi 2000:26 -27; "Batıcılar, Balkan Harbi'nden sonra aralarında Batılılaşmanın mahiyet ve sınırlarını tartışmaya başlamışlar ve ilk çatlak da bu olaydan sonra ortaya çıkmıştır. Celal Nuri, bu harpten sonra kaleme aldığı 'Şîme- i Husûmet' başlıklı yazısında, Batılılara rağmen Batılılaşmamız gerektiğini, Türklere bu kadar düşmanca davranan Batılıları sevemeyeceğini dile getirmiş ve Avrupa'nın bilim, teknik ve sanatının alındığı kısmî bir Batılılaşmadan yana olduğunu ifade etmiştir. Abdullah Cevdet, Celal Nuri'ye cevap vermek için kaleme aldığı 'Şîme-i Muhabbet' başlıklı makalede, 'Gülü dikeniyle beraber almak gerekir' demiş ve her şeye rağmen Batıcılığa devam edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun üzerine Celal Nuri ile Abdullah Cevdet'in yolları ayrılmıştır. Bundan sonra Abdullah Cevdet, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye olacak, Türk kanına batılı kanı aşılanmasını isteyecek kadar müfrit Batıcılığını devam ettirecektir. Beşir Fuad, Rıza Tevfik, Baha Tevfik gibi biyolojik materyalizmi ve pozitivizmi savunan aydınlar ile yaptıkları tercüme ve yayınlar ile bu çizgiyi paylaşmışlardır. Öte yandan Celal Nuri, Hür Fikir dergisinde geleneksel değerlerimize de yer veren sınırlı bir batıcılığı savunarak, radikal Batıcılığın, Batının uydusu olma anlamına geleceğini ileri sürmüştür."

Artuhî, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, toplum olarak Türklerin felsefeye düşkün olduklarını yazmaktadır. Bunu da Şarklılığa bağlamaktadır. Tamamen nazarî görüşler üzerinde düşünmekten gençlerin, hayatın gerçekleri üzerinde fikir beyân edemediklerini söylemektedir. Halbuki gençler, eğer ilerlemek istiyorlarsa bu Şarklılıktan kurtulmak, teoriye dayalı öğretilerden bilim ve teknolojiyi gerçekleştirecek pratik öğretilere dayalı bir hayat tarzına geçiş yapmalıdırlar. Ancak halihazırdaki durumda, bir fen düşmanlığı dikkat çekmektedir.[1] (Artuhi 1329: 1532).

Tahsin Nahid, İctihad'da yayımlanan Artuhi'nin yazısında, felsefeden vesvese ve edebiyattan lüzûmsuz diye bahsetmesinin bir edebiyatçı olarak kendisini rahatsız ettiğini ifade ettikten sonra, İctihad'ın bu tür yazıların yayımlanmasına izin vermesini eleştirmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, ise, verdiği cevapta Tahsin Nahid'e teşekkür ederek, İctihad'ın basın hürriyeti mücadelesi verdiğini söyleyerek, İctihad'ın her fikrin konuşulduğu bir platform olduğunu yazmaktadır (Tahsin Nahid 1329b: 1577).

Dr. Abdullah Cevdet, Seyyid Şerif Ali bin Muhammedü'l Cürcanî'nin "Kitabü'l-Tarifât"ta felsefeyi, insan gücünün elverdiği ölçüde edebî mutluluk öğrenimiyle Allah'a benzemektir şeklinde tarif ettiğini nakletmektedir. Hz. Peygamber de, "Allah'ın ahlâkıyla hareket ediniz" buyurmuştur. Böylece, "bilgi" sayesinde hayvanlıktan kurtulmak mümkündür. Dr. Abdullah Cevdet, Felsefe hakkındaki görüşün Artuhî'ye ait olduğunu söylemekte ve İctihad'ı bağlamadığını bildirmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Hz. Peygamber'den yaptığı atıftan sonra, Filozof Jacoby'nın insanların hayvanlardan türediği ve aklının sayesinde insan olduğu düşüncesini nakletmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Hz. Peygamber'in "felsefe kumandan ilim onun ordusudur, kumandansız ordu olmaz, ve olsa da başarıya ulaşmaz, gençleri felsefeden uzak milletler ziyândadır" mealine gelen hadisini nakletmektedir.

---

[1] Felsefe ile fen konularının benzerlik ve ayrılıkları hk. bkz. Abdullah Cevdet 1906n: 19-24; Abdullah Cevdet 1906o: 219-225.

Dr. Abdullah Cevdet, bu kanıtlardan felsefeye ilm-i vesvese denilmeyeceğini söylemektedir (Tahsin Nahid 1329b: 1578).

Artuhi'nin İctihad yayımlanan felsefeyi suçlayıcı ifadelerine Tahsin Nahid'in itirazına Dr. Abdullah Cevdet verdiği cevapta, Napoleon Bonaparte'ın "filozof adam olamaz" lafını daha önce İctihad'da yayımladığını belirterek, filozofluk adamlığın fevkinde bir olgudur ve bir filozof adam olmakla tenzil-i rütbe edilmiş, hakarete uğramış olur diye yazmaktadır (Tahsin Nahid 1329: 1578).

Dr. Abdullah Cevdet, felsefenin insanlığın dimağı olduğunu belirtmektedir. Edebiyat ise insanlığın kalbidir. Kalpsiz bir vücutta dimağ, dimağsız bir vücutta kalp, ancak ölülerde bulunmaktadır[1] (Tahsin Nahid 1329b: 1579).

Celal Nuri, Batıcılık ve Batı felsefesinin karşısında İttihad-ı İslâm ve Doğu felsefesini savunmuş, devletin ve milletin kurtuluşu için İslâm Birliği'ne dayalı bir düşüncenin savaşımını vermiştir. Bu sebeple, Eski Mısır ve Eski Hint'ten sık sık örneklere başvurmuştur. Zaten Avrupa'daki entellektüellerin de eski Doğu ve özellikle Çin ve Hint felsefeleri, o dönemde çok ilgilerini çekmektedir. Celal Nuri, halihazırdaki durumdan şikayetlerini Brahman'a bildirdikten sonra Hint'in geçmişinin Türk milletinin geleceği olması yakarışını yapmaktadır. Zira Doğu ve Batıdaki her şey kaynağını Eski Hint'ten almıştır. Eski Yunan, İncil, Tevrat ve Hz. Peygamber, Eski Hint'ten ilhâm almışlardır. Celal Nuri, Doğu-Batı tablosunu anlattığı yazısında, Hint felsefesinin insancıl yönlerinin medeniyet yakında Türklere rehberlik edebileceğine dikkat çekmektedir (Celal Nuri 1329c: 1826-1829).

M. Naci, Osmanlı Devleti'nde "Tarih Felsefesi"nin olmadığını düşünmektedir. Osmanlı Devleti, Avrupa'da meydana gelen Reform, Rönesans, Merkantilist inkılâp, Rönesans ve Fransız İhtilâli'nden istifade edememiştir. Osmanlı tarih yazıcılığı, olayların kronolojik sıralanmasından

[1] Dimağ kavramının önemi hk.bkz. Kadri Raşid 1908: 330 -331

ibarettir.[1] M. Naci, Avrupa'daki gelişmelerden istifade edilemeyişin Osmanlı Devleti'nin sükûtuna sebep olduğunu düşünmektedir (M. Naci 1329b: 1877).

Mümtazzâde Nureddin, İctihad'da yayımlanan bir yazısında John Stuart Mill'den bahsetmektedir. İctihad'da Batı Dünyası'nda tanınan kişiler ile ilgili sık sık yazılar yayımlanmaktadır. Mümtazzâde Nureddin, İngiliz Filozofu John Stuart Mill'in muhiti, doğduğu, büyüklüğü ve fikri yapısının teşekkül ettiği çevre hakkında bilgi vermektedir.

John Stuart Mill'in babası James Mill, oğlunun yetişmesinde en önemli rolü oynamıştır. Avrupa'da yaygın bir fikri akımı olan Utilitarizm'in kurucusu olan Bentham, her ikisine de etkili olmuştur. Filozof Ricardo, iktisat alanındaki ilerlemeler konusundaki teorileri ile Bationalist bir felsefe,yani tecrübecilik ile tesirli olmuştur. Mill'i özellikle ekonomi alanında çok etkilemiştir. Yazar Lord Macaulay, tecrübecilik akımının Mill'i etki altında bırakmıştır.

Mill, siyasetin ilim olmakla beraber bir matematik ilmi özelliği taşımadığını düşünmektedir. Siyaset, sırf gözlem ve deney ile açıklanamaz. Çünkü insan davranışları, her zaman aynılık göstermez. İnsana bağlı olarak durumlar, kurallar, düşünsel ilerleme ve duyguların gelişimi yoluyla değişmektedir. Milli, bu nokta hem babasını ve hem de yukarıda belirtilen tecrübeci ulemâyı reddetmiştir. Bazen ahlâkî yönden Utilitarizm'e taraftar olarak dostu Filozof Spencer ile tartışmalar yürütmüştür. Mill, siyaset ve ekonomi alanındaki görüşmelerinin hayata geçirilmesini sağlamak için İngiliz Milleti tarafından parlamentoya gönderilmiştir. Parlamentoda görev yaptığı sürece teorik olarak siyaset ve ekonomi alanındaki görüşlerini beyân etmiştir.

Mill, filozof ekonomik ve politik bir hekimdir. Mill, mükemmel bir analisttir. Hayatı siyasî ve ekonomik olayları analiz etmekle geçmiştir. "Mantık" adlı eserinde tecrübeciliği ve Aristocu bir devleti savunmuştur. Mill, tecrübenin ekonomide yetersiz kaldığını görünce Sosyalizme meyletmiştir. Sosyalizme ilgisine rağmen "Hürriyete Dair" adlı eserinde, "bireysel hürriyeti"

[1] Osmanlı Devleti döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tarih anlayışı için bkz. Behar 1996: 17-85.

insanlık mutluluğunun ve sosyal hayatta başarının temeli saymasıyla Sosyalizmden ayrılmıştır. "İktisadiyât" adlı eseri eskimekle beraber, içindeki kurallar hala geçerlidir.

Mill, "Hükûmet-i Mebusa" ve "Hürriyete Dair" adlı eserlerinde, Meşrutiyet idareleri bütün iyi ve kötü yönleriyle ele almıştır. Hamilbn ve Kantı'ı eleştirdiği "Hamilton Felsefesi Hakkında Tahlukat" adlı eserinde bunların aksine teoriler kaleme almıştır. Ve "İdealist" bir filozof hüviyeti kazanmıştır.

Mill, Berkeley taraftarı bir idealist filozoftur. Hamilton ve Kant'i reddetmek suretiyle yeni bir felsefi okul meydana getirmiştir.(Mümtazzâde Nureddin 1329b: 1751-1752)

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'daki bir yazısında, gerçeği kimde, nerede ve nasıl bulunursa almanın Hz. Peygamberin sünneti olduğunu beyan etmektedir. Dünya medeniyetinin bütün unsurları, sünnet gereğince alınmalıdır. Dr. Abdullah Cevdet, Müslümanların sünnet aykırı, sefil ve dünyaya ilgisiz yaşadıklarına dikkat çekmektedir. Gerçi Müslümanlar günde beş defa Hz. Allah'a kudret ve kuvvet için yalvarsalar da, faaliyet olarak hiçbir şey yapmamaktadırlar. Bir an önce Müslümanlar gözünü açmalıdır. Halbuki gözü açık olanları ve bunların gösterdikleri gerçeği halk görmek istememektedir. (Abdullah Cevdet 1905h: 120)

İctihad'da yayımlanan bir seri yazısında Ali Rıza Seyfi, İngiliz örneği ahlâkçılık hakkında bilgi vermektedir. İngiltere'de on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ahlak çökmüş, her tabakada aile yapısı bozulmuş ve toplumsal çözülme başlamıştır. Bu durumu fark eden İngiliz Aydınları, hukûmeti uyarmış ve ahlâkçı bir yaklaşımı önermişlerdir. Bunların arasında önemli rolü İngiliz şairi Wodsworth oynamıştır. J

Wodsworth Sanayi inkılabını idrak eden ve sömürgecilik ile kalıp değiştiren İngiltere'nin varlığı için elzem olan aile yapısının bu değişimlerden dejenere olduğunu tespit etmiştir. İctihad'da bir ilerleme ve değişme süreci

içinde bulunan Türkiye'de de benzer olayların vuku bulunabileceği endişesi ile konuyu gündemde tutmaktadır. İlerlemek isterken, yozlaşmaktan korkmaktadır.(Ali Rıza Seyfi 1329b: 1604-1607)

Nüzhet Sabit'e göre insanlık, "Felsefe Devri"ne yükselememiştir. Ancak bu devreye ulaşmaya gayret sarf eden milletler bulunmaktadır. Bu milletler, büyük bir inkılâp içindedir. Bu sürecin kısa sürmesi için bütün ilim adamlarının, filozofların, sosyologların bir araya gelip, insanlığın geleceği hakkında genel bir program vücuda getirmeleri, her türlü araç ile milletlerin manevî hayatlarını etkilemeleri gerekmektedir.

Nüzhet Sabit, insanlığın halihazırdaki geriliğinin, ilim adamlarının ve filozofların hareketsizliğinden ve âtaletinden kaynaklandığını düşünmektedir. Ona göre ilim adamları ve filozoflar, "dar fikirli" siyasetçiler kadar faal ve azimli olsaydılar, insanlık halihazırdaki durumundan birkaç yüzyıl ileride bir hayat yaşabilecek gelişmeyi sağlamış olacaktır. Nüzhet Sabit, ıstırap içindeki insanlığın sefâletine son vermenin zamanı gediğini belirtmektedir. Filozoflar ve ilim adamları durağanlıktan ve hareketsizlikten kurtulmalı, siyasî devletlerin yanında ilmî devletler meydana getirmeli ve bir ilim başkentinin liderliğinde birleşecek din, milliyet ve gelenek gibi tarihten kalma özelliklerden arınmış bir insanlık için genel hatları oluşturmalıdır.

Nüzhet Sabit, Osmanlılarda da milletin geleceğinin belirlenmesi hakkının filozofların ve mütefekkirlerin hakkı olduğuna inanmaktadır. Ona göre bir çete gibi hareket eden İttihadçı zihniyetten ülkeyi kurtarmak için ülkenin tüm mütefekkirleri faaliyete geçmeli, ilmî bir program meydana getirmeli ve bu programı tüm vatan çocuklarına benimsetmelidir:

> "1- Filozofları âtıl ve miskin bir beşeriyet, beynelmilel barbarlığın mahkumudur.
>
> 2- Mütefekkirleri âtıl ve miskin bir Türklük millî barbarlığın mahkûmudur." (Nüzhet Sabit 1925: 3479-3480)

Nüzhet Sabit, Paris Barış Konferansı esnasında kaleme aldığı yazısında, o dönemin diğer aydınları gibi siyasîlere itimatsızlığını, ülkeyi kurtaracak bir programa ve bu programı oluşturacak çalışkan aydınlara ihtiyacı dile getirmektedir. Ancak kriz dönemlerinde arzulanan ilim adamları ve filozofların iktidarının, her şey normale dönünce veya içinde bulunulan duruma alışılınca istenilmediği de bir hakikattir.

C.-SANAT

İctihad, sanat faaliyetlerine sütunlarında yer ayırmayı prensip edinmiştir:

> " İctihad'ın müdir fikirlerinden biri de şudur:
>
> 'Sanat, edebiyat, musikî... ruhu inceltir ve ona samedânî bir kudret ve vüs'at verir." (Abdülibadullah Sulhi 1924: 3361)

İctihad, Türk Ocağı'nda düzenlenen bir konseri tanıtan bir yazıyı, Abdülibadulah Sulhi imzasıyla yayımlamıştır: Bu yazıda, 17 Nisan 1924 tarihinde Türk Ocağı'nda Türk sanatçılarının bir konser verdiği belirtilmektedir. Burada önemli olan husus, konserin "Türk" sanatçılar tarafından ifâsıdır. Bu sanatçılar, Mefharet Hakkı Halid Hanım, Hamid Bey, Ekrem Bey ve Afif Besim Beylerdir. Eski Darü'l-Eytam Müdürü Selahaddin Bey, halihazırda Türk Ocağı'nı yönetmektedir. Abdülibadullah Sulhi, Mefharet Hakkı Halid Hanım'ın büyük bir yetenek olduğunu ve böylece musikînin sosyal ve millî hayattaki birleştirici rolünün ortaya konulduğunu belirtmektedir (Abdülibadullah Sulhi 1924: 3361).

Cumhuriyetin ilk yıllarında sanat alanında büyük bir canlanma yaşanmıştır. Sanatın en renkli kısımlarından olan Tiyatro branşında birçok eser ortaya konulmuştur. M. F., bunları tanıtan bir yazı kaleme almıştır. M.F., bu yazıda Ertuğrul Muhsin'den ve Darü'l-Bedayi'nin Tepebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'ndan sitayişle bahsetmektedir. Ferah sahnesinde Ertuğrul Muhsin denetiminde "Bora", "Uçurum", Eski Rüya" ve "Rahibe" sahneye konulmuştur. Ertuğrul Muhsin, ayrıca "Renkli Fener", "Yaradan Seni Affetttim Cehennemden", "Tayfun", Tolstaydan tercüme edilen "Bir Macera", Moliere'den "Sırat Köprüsü" , " Yorgaki Dandini", "Kaf Dağı Mebusu", "Saklambaç", "Devlet Kuşu", " Mahallenin Hurûsu", "Gönül Oyunları", "Sevk-i tabiî", "Kelebek Zabit", "Kadın" 1925 yılı temsilleri olarak sahneye

konulmuştur. Ertuğrul Muhsin, İbsen'den, Oscar Wilde'den tercüme yeni eserler hazırlamaktadır. "İstanbul" adlı bir revûyü Osman Cemal kaleme almış, Ertuğrul Muhsin sahneye koyacakmış haberleri alınmaktadır (M.F. 1925a: 3524).

M. F., Darü'l-Bedayi oyuncularının Ertuğrul Muhsin yönetiminde sahnelediği "Hortlak", "Büyük Gece", "Othello", "İhtilâl" ve İbsen'in "Halkın Düşmanı" adlı piyeslerinin yeni Türk Tiyatrosunun birer sanat şaheserleri olduklarını belirtmektedir:

> " Ertuğrul Muhsin Bey'in anlamayanlara rağmen o, şayân-ı hayrat bir zihniyetle maksatsızlığa sürüklenen sahnemize, alışılmadığı için sert ve aykırı gelen yeni bir fikir ve kalp duyurabilecek ve telkin kudretini yakından duyarak tiyatroyu hakikî mahiyetiyle anlayabilecek eserler bulabiliyor." (M.F. 1925b: ö.k.)

M.F., Ertuğrul Muhsin Bey'in Şehzadebaşı'nda Ramazan ayında, "Ölümünden Sonra", "Arkadaş", "Kaşif Efendi", "Komşunun Tavuğu", "İşsizler", "Duvar Arslanı" ve "Sönen Kandiller" adlı eserleri sahneye koyacağı belirtilmiştir. Bu arada Ertuğrul Muhsin Bey, birçok genç sanatçının yetişmesini sağlamıştır (M.F. 1925b: ö.k.).

Ali Kami, sanatı iktisadî ihtirasın bir parçası olarak asalet ile varolduğunu, Amerikalıların tiyatroyu sanatın ticareti olarak kabul ettiklerini yazmaktadır (Ali Kami 1329c: 1860).

Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul Şehrimini Cemil Paşa ile yaptığı mülakâtta; Cemil Paşa, Türkiye'de gerçek anlamıyla bir tiyatro olmadığını, bazı amatörlerin bu işle amatörce uğraştığını, ancak yaptıklarının Avrupa ile mukayese edilemeyeceğini belirtmektedir. Cemil Paşa, tiyatro alanında yapmayı düşündüklerini şu şekilde ifade etmiştir:

> "Bu sebeple tiyatro mektebi namıyla bir mekteb tesisine karar verdik ve cemiyet-i umumîye de bunun için bu senelik üç bin lira tahsisat verdi. Bunun için Avrupa'dan bir mütehassıs müdür getirteceğim. Burada amatörlerden de birkaç kişi ile heyet-i tâlimiyeyi teşkil ve tekmil edeceğim. Bu mektebin mahsûlü ancak yedi sekiz sene sonra alınabilecektir. Zira ben buraya sesi güzel küçük yaşta erkek çocuklarla Halep ve Edirne civarında Türkçe'yi güzel telaffuz eden Gayrı Müslim kız çocuklarını alacağım. Bunlara evvel emirde edebiyatla beraber Türkçe ve Fransızca da tahsil ettireceğim. Aynı zamanda bugün müstâkil bir fen mahiyetini kazanmış olan tiyatroculuk ilmini de öğreteceğim." (Abdullah Cevdet 1330a:30-31).

İctihad ve diğer Batıcılar, tiyatroyu halka ilerleme düşüncesinin anlatılacağı, onları eğitebilecekleri bir platform olarak görmektedirler. Meddah, Karagöz, kukla ve orta oyunu yerine Batılı eserlerin oynandığı, Batıcı düşüncenin mesajlarının verildiği bir tiyatro anlayışını özlem duymaktadırlar. Burada ilginç olan nokta, erkek oyuncuların Türkçe'yi güzel telaffuz eden erkek çocuklar arasından seçilirken, kadın oyuncuların Gayri Müslim kız çocukları arasından seçilmesidir. Bu durum, tiyatroda Müslüman kadına yer vermeyen anlayışın tezahürüdür.

Dr. Abdullah Cevdet, Türkiye'de sanata ve sanatçıya yeteri kadar özen gösterilmediğini düşünmektedir. Zira bütün çağların en büyük sanatçılarından biri olan Mimar Sinan'ın adı, Şair Florinalı Nazım Bey'in büyük gayretleri ile ancak bir sokağa verilebilmiştir. Halbuki Şişli'de bir "Bekçi Sokağı" varken yakınlarda bir yere başka isim kalmamış gibi "Diğer Bekçi Sokağı" adı verilmiştir. Türk büyüklerinin, sanatçılarının ve ediplerin adlarının sokak ve meydanlarda yaşatılmasında büyük yarar vardır. Örneğin bir "Şemseddin Sami Caddesi", "Namık Kemal Caddesi", "Ömer Hayyam Caddesi", "Katip Çelebi Caddesi" v.s. olmasının herhangi bir sakıncası yoktur. Büyük adamların ve millî şahsiyetlerin adlarının cadde, sokak ve meydanlara verilmesinin yanında

bu sokak, cadde ve meydanlarda bunların heykellerinin de bulunmasında yarar bulunmaktadır:

> "Victor Hugo'nun bir sözü hatırıma geldi: 'Büyük adamların heykelleri cehâlete dirsek vurur.' Bunun manası sarihtir. Meselâ câhil bir köylü bir heykel görür, belki heykelin stelindeki yazıyı okuyacak kudret-i ilmîyesi yoktur, sorar; Bu kimin heykelidir? 'Voltaire'ın cevabını alır. Onda bir tecessüs hissi uyanır. Voltaire kimdir? Ne yapmış ki taştan veya tunçtan resmini yapmışlarda meydanın ortasına dikmişler der. Heykel işte bu surette o adamın cehâletine kuvvetli bir dirsek darbesi vurmuş olur." (Abdullah Cevdet 1925c: 3578).

> "Şarkın füsunkâr ve hülyariz semâsı altında öteden beri tesâdüf edilen mânidâr enkâzdan, mâzide nispeten ma'mur ve muhteşem bir medeniyet yaşadığı istidlâl olunan bu şimdiki çorak memleketimizde, bu asırda edebiyatta, bütün karâbin-i fikriye gibi, diğer şubat-ı ilim ve fen gibi yoksul, onlar gibi bikes ve zavallı kalmıştır.
>
> .....
>
> Evvelâ, edebiyat her ne kadar diğer ilim ve mârifet sahalarında daha vâsi'se de yine dar, müzik hudutlara çevrilmiş ve bir orta oyunu meydanına benzetilmiştir.
>
> Saniyen bunun seyircileri dairen-mâdar dönen ve arkaya doğru kademe kademe yükselen sedirlere oturmuşlar, ara sıra saat meydanına çıkacak bir kahraman-ı bediî veya beyân-ı güyâ temaşa ediyorlar; fakat hakikatte, ilk on saf müstesnâ olarak, burada ne temaşâgirler vâkıf-ı esrar-ı sanattır, ne de onlara arz-ı şiir ve ahenk edenler sanatkâr...

...bizde edebiyat meraklılarının, sanatperverlerin ahaliden hiç farkı yoktur ve onlar yalnız parlak , mukaddes, muazzam şeylere , evet onlar yalnız vicdan kadar parlak, ahlâk kadar mukaddes, vatan kadar muazzam şeylere ehemmiyet verirler... bu kadarla kalsa ne iyi, lâkin öyle değil, onları alakadâr etmeyen, hûn-ı gayz ve zilletini galeyan ettirmeyen şeylere, hatta lakayt da kalmazlar, belki bir yığın şetm ve itâb yağdırırlar.

...maateessüf yüksek oturanlar ortaya bir heykel-i bediî ve beyân çıktı mı, derhal salyalı ağızlarından tâhkirlerin ve hâkirini, küfürlerin en kâfirini yağdırırlar ve müstekreh sesleriyle ortalığı velveleye verirler...

Bunların gözleri, kulakları... havas-ı namselerinin vezâif-i o kadar pest ve basittir ki temâşâgâh-ı şiir ve sanatta yeni bir renk gördüler, yeni bir âhenk işittiler, yeni bir üslûptan haber aldılar mı derhal küfürlerine başlarlar.

Ve, fakat, karşılarındaki her şeye tahammül edecek sanata asla temas etmeyen sesleri işitmeyecek kadar metin ve âzimkâr ise, o zaman zilletle yerlerini terk eder ve kaçarlar." (Mustafa Halûk 1330: 201-202).

Mustafa Halûk, sanat ve sanatçıya bakışı bu şekilde tasvir ettikten sonra, sanatı anlayanların küçük bir grup olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü sanat, ancak bu sanatları anlayabilecek kültüre sahip olanlar için bir anlam taşımaktadır. Ancak Türkiye'de halihazırda sanatı anlayacak bir aydın tabakası teşekkül etmemiştir. Bu sebeple, Türk toplumundan büyük sanat atılımları beklemek de fuzulî bir bekleyiş olacaktır kanaatindedir.

İsmail Hakkı Bey, halihazırdaki musikiyi de beğenmemektedir.

"Sonra bir musiki; ya dilencilerin sesi gibi uyuşturan, yahut şımarık çocuklar gibi arsızlaşan bir musiki! Doğrunun, iyinin,

güzelin yaşandığı bütün meclislerden kaçan, meyhânelere, rezalethânelere sokulan bir musiki!.." (Kabin Gözü 1922: 3091)

İsmail Hakkı Bey, Türk müziğinin özgün olmadığını ve rüşdünü ispat edemediğini düşünmektedir. İsmail Hakkı Bey, güzel sanatlar içinde sadece müziği eleştirilere konu etmiştir. Ya diğerlerini beğendiğinden, ya da kaale almadığından tenkitte bulunmamıştır. Türk müziği alanında bir yeniliğe ihtiyaç olduğu kanaatini taşımaktadır.

Orijinal bir Türk sanatının olup olmadığı konusu Cumhuriyetin ilk yıllarında tartışma konusu olmuştur. Gustave Le Bonn'un önderliğini yaptığı bazı Türk ve yabancı aydınlar, orijinal bir Türk sanatının olmadığı görüşündedirler. Bunlara göre Türk sanatı, bağımsız bir sanat değildir. Bu sanat, Arap, Acem ve Bizans sanatlarının çeşitli parçalarının birleşmesinden teşekkül etmiştir. Zira Türkler, tarihin çeşitli dönemlerinde yukarıda adı geçen sanatları meydana getiren kavimlerle ve devletlerle çok yakın kültürel ilişkide bulunmuşlardır. Bu ilişkinin tabiî bir neticesi olarak, bu kültürlerin sanatlarından da etkilenmişlerdir.

İsmail Hakkı kaleme aldığı bir yazıda, Türk sanatının orijinal olup olmadığı konusuna eğilmiştir. Ona göre, öncelikle Türk sanatının diğer sanatlarla mukayesesinin yapılması gerekmektedir. O mukayese etmek için eski Yunan sanatını seçmiştir. İsmail Hakkı, yakın zamana dek eski Yunan medeniyetinin özgün ve Yunanistan'daki özel şartlardan husûle geldiğine inanıldığını belirtmektedir. Ancak son araştırmalar, eski Yunan medeniyetinin özgün olmadığını, var olan bütün medeniyetler gibi çevresindeki eski medeniyetlerden etkilendiğini ortaya çıkarmıştır. Eski Yunan medeniyetinin oluşumunda en fazla rol oynayan medeniyetler, Asur, Mısır ve Fenike uygarlıklarıdır. İlk Yunan medeniyetinin meyveleri, bu medeniyetlerden iktibas olmuştur. Böylece ilk Avrupalı medeniyet olan eski Yunan medeniyetinin Asya medeniyetlerinden kaynaklanan ve bunun devamı olan bir medeniyet olduğu ortaya konulmuştur.

İsmail Hakkı, Alman Gotik sanatının da Arap orijinli olduğunu düşünmektedir. Gustave Le Bonn, Gotik sanatın temel unsurlarının Mısır, Sicilya ve İtalya'da Araplar tarafından kullanılan tekniklerden kaynaklandığını iddia etmektedir. İsmail Hakkı, Türk sanatını Arap, Acem ve Bizans sanatlarının birleşiminden oluşan asâletsiz ve istikbâli olmayan bir sanat olarak kabul etmenin, eski Yunan ve Gotik sanatlarını da aynı şekilde kabullenmekle mümkün olabileceğini söylemektedir. Halbuki Türk sanatını orijinal kabul etmeyenler, eski Yunan ve Gotik sanatlarını özgün sanatlar olarak görmektedirler.

İsmail Hakkı, hiçbir sanatın başka sanatlardan yaptığı alıntılardan dolayı ithâm edilemeyeceğini belirtmektedir:

> "... Bu alışveriş bütün medeniyetler için hayırlıdır. Diğer cihetten bu iktibasları müstâkil ve aslî olup olmamasıyla alakası mutlak değildir. Çünkü bir sanatı aslî bir sanat haline getiren şey diğer sanatlardan aldığı parçalar değil, mazisine aid olanlarda olduğu halde diğer sanatlardan aldığı parçalarla vücûda getirdiği terkiptir. Bir sanatın orijinal olup olmamasını tayin edecek olan işte bu terkibin mahiyetidir. Bu terkip nev'înden münferit bir kıymeti, bir mânâyı saklıyor mu, o sanat hususî bir telâkkiye mazhar olmuş demektir, orjinaldir. Basit unsurları, nereden almış olursa olsun yine orjinaldir. Sanat bir mânâ olduğuna göre mânâyı ifade eden hakikât, unsurların hususî bir tarzda itilâf ve imtizâcı neticesinde hasıl olan canlı bir terkibdir. İşte bu sanat, bir ilim mevzuu imiş gibi böyle tahlilci ve kemiyetçi bir zeka ile parçalanıp ölü parçaları üzerinden anlaşılacak yerde, bir uzviyet ve bir hayat hamlesi gibi yakalandığı takdirde onun medeniyet tarihindeki hususî mevkiini tayin etmek nereden gelip nereye gittiğini ve ne olduğunu anlamak mümkün olur. Bu itibarladır ki Türk sanatı, bence tarihinin ve beşeriyetinin tanıdığı en müstesna sanat nev'îlerinden biridir. Çünkü kubbelerinde, kemerlerinde,

> çinilerinde ve yazılarında şuradan buradan mülhem parçalara rağmen, heyet-i umûmîyesi itibariyle bâkir ve müstesna bir mevcutiyetin sahibidir. Türk sanatına has olan Türklük keyfiyeti ve seciyesi, ne Arap'ta, ne de Bizans'ta mevcuttur." (İsmail Hakkı 1926:3885).

İctihad, çeşitli medeniyetlerden etkilenmekle beraber, bir orijinal Türk sanatı olduğunu kabul etmektedir. Bu anlayış ilginçtir. Zira batıda yayımlanan Türk sanatı olmadığına dair çeşitli mütalaalara ve hatta Le Bonn gibi her sözü tartışmasız kabul gören ilim adamlarının anlayışına aykırı olarak orijinal Türk sanatı olduğunun ileri sürülmesi, İctihad'ın batıyı onaylayan düşünce yapısıyla tezat teşkil etmektedir.

Rıza Tevfik, mimaride bir Osmanlı üslûbunun olmamasından rahatsızlık duymaktadır. Ona göre bir Osmanlı üslûbu, camiiler dışında oluşmamıştır. Halihazırda tüm binalar, Arap, Acem ve Avrupa tarzını karışımı bir tarzda inşa edilmektedir. Rıza Tevfik, bir akademi, bir saray, bir hükûmet binası inşasında, bunun devletin gücünü gösterecek şekilde "muhteşem" olmasına itinâ edildiğini belirtmektedir. Bu bînalar, mesela bir hastane binası gibi inşa edilemez. Bu binaların dekoratif, âzâmetli ve muhteşem olması amaçlanmaktadır. Demokrat olan Amerika Birleşik Devletleri'nin başkenti Washington'da parlamento binası, Paris'te Büyük Saray ve Küçük Saray bu tarz muhteşem yapılardır.

Ancak bütün bunlara karşın Osmanlı mimarisinde, bir Osmanlı uslûbu veya bir Türk uslûbunun oluşmaması sanat adına üzücüdür. (Rıza Tevfik 1330:66-67)

İctihad, o sırada Darü'l Bedayi'de öğrenci olan, Türkiye'de ilk Shakespeare aktörü olmak şerefini alan Ertuğrul Muhsin Bey'in bir yazısını yayımlamıştır. Ünlü Fransız sanatçı Antoine, Türkiye'de kurulan yeni tiyatro okulunu yönetmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Tiyatro okulunun sınavlarını kazanan adaylardan kırk beş tanesi, okulda okumaya başlamışlardır. Ertuğrul

Muhsin, kazanamayan adayların arasında yetenekli birçok kişi bulunduğunu dikkat çekmektedir. Kabul edilen adaylar, ileride büyük birer sanatçı olabilecekler midir diye sormaktadır. Daha sonra Paris Konservatuarı'nın en parlak öğrencilerinden bir çoğunun başka işler yaptığını, vasati birçok öğrencinin ise büyük şöhretler olduklarını belirtmektedir. Kendisinin de öğrenci olduğu Darü'l Bedayi'nin ülke için hayırlı olmasını dilemektedir:

> "... Hiç şüphesiz ki bizim bu günün Darü'l Bedayi talebelerinin hayatı da şanlı, şansız, acı, tatlı yollarla meçhul bir istikbâle doğru gidecektir. Benim yalnız bir temennim var, o da elverir ki talebeler arasında ruh-ı sanatkârane mâlik olarak yaratılmışlar bulunsun. Malûm ya sanatkar yetişmez doğar." (Ertuğrul Muhsin 1330: 283-284).

İctihad, Fransız tiyatrosunun büyük aktörlerinden ve "Odeon" tiyatrosu direktörü olan Mösyö Antoine'ın İstanbul Belediye Başkanı Cemil Paşa tarafından bir Osmanlı Tiyatro okulu kurmak üzere İstanbul'a getirilmesi üzerine bir yazı yayımlamıştır. İmzasız yayımlanan bu yazıda, Antoine'ın Fransa'daki yetkin tiyatro geçmişinden sonra, Türkiye'nin sanata bakış açısını izah etmektedir:

> "... Şehremaneti Cemil Paşa Hazretlerinin tiyatro mektebi açmak, Antoine'ı davet etmek gibi teşebbüsleri, her yeniliğe ve her yeni harekete yüz buruşturanların canını sıkmıştı. Onlar Türkiye'nin tiyatrodan evvel ne kadar çok ihtiyaçları var dediler. Fakat, -arkadaşlarımızdan biri de söylemişti- halkı, eğlenceden men' etmek kabil değildir. Onu, kaba, çirkin, mülevves eğlence yerlerinden, gayesi pek yüksek olan bir sahnenin önüne getirmek de, şüphe yok büyük bir hayır vardır." (Mösyö Antoine 1330: 211).

Hikmet Şevki, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, tiyatroyu incelemektedir. Ona göre, Fransız Edebiyatı'nda tiyatro giderek ağırlık kazanmaktadır. Son zamanlarda kaleme alınan piyesler, genelde sosyal hayatla

ilgili bir tezin savunmasını yapmaktadırlar. Fransız yazarları, tezlerini savunmanın ve halka anlatmanın en kolay yolu olarak tiyatroyu görmektedirler. Fransız halkı da, tez savunan piyeslere diğerlerinden daha fazla rağbet etmişlerdir. Buna örnek olarak Paul Geraldy ve Hanry Bernstein'in piyesleri verilebilir.

Hikmet Şevki, tiyatroda üç unsurun âmil olduğu kanaatindedir. Bunlar, eser, oyuncu ve seyircidir. Bir tiyatro eserinin ilgi görmesi için, yazarın oyuncu ve seyircilere önem vermesi gerekmektedir. Zira bir tiyatro eseri ne kadar mükemmel olursa olsun, onu oynayan oyuncular hakkını vermezse başarılı olamaz. Ayrıca eserin oynandığı seyirci kitlesinin kültürel durumuna ve sosyal hayatına hitap etmesi de şarttır. Fransız filozof Paul Soriev, bir sanatın değerinin halk üzerinde yarattığı etkiyle doğru orantılı olduğunu ifade etmektedir. Bu etki, seyircinin tepkisinden anlaşılmaktadır. İyi bir piyesin yaptığı etkiyi, hiçbir şiir veya roman yapamaz.

Maupassant, bir piyesin seyirciyi teselli etmesi, eğlendirmesi, heyecan vermesi, hayale daldırması, güldürmesi, ağlatması ve düşündürmesi yanında içinde yaşatması gerektiğine dikkat çekmektedir. Maupassant, bir piyesin halkın ruhuna yaklaşması veya kendi hayatı ile özdeşleşmesi halinde halkın malı olacağını ifade etmektedir.

Hikmet Şevki, Fransa'daki tiyatro yazarlarının piyeslerini yazmadan önce, halkın davranışlarını incelediklerini belirtmektedir. Bu davranışların incelenmesi neticesinde yazılan piyesler, halk tarafından hüsnükabul görmektedir. Tiyatro, hayatı anlatmak ve hayatı yaşamak için çalışmaktadır.

Hikmet Şevki, Cumhuriyet idaresinin yaptığı inkılâpları halka tanıtmak, anlatmak ve benimsetmek için tiyatrodan yararlanabileceğini düşünmektedir. Darü'l-Bedayi'yi yetersiz gören Hikmet Şevki, Türkiye'deki tiyatro eserlerinin Türk toplumuna hitap etmediğini söylemektedir. Zira birkaçı istisnâ edilirse, piyeslerin hepsi adaptasyondur ve Türk toplumunun bünyesine yabancıdır. Türkiye'deki tiyatrolarda halk, sadece gülmekte veya ağlamaktadır. Halbuki

tiyatro aynı zamanda düşündürtmelidir. Ancak bu sayede gerçekleştirilen inkılâplar, başarılı olabilecektir.

Hikmet Şevki, İstanbul Belediyesi'nin bir şehir tiyatrosu kurmaya hazırlandığını belirtmektedir. Ancak öncelikle tiyatro ile ilgili Belediye bünyesinde bir sanat heyeti teşkil edilmesinde fayda vardır. Bu heyetin gayretleri ile tiyatro yazarları, düşündürücü eserler yazmaya teşvik edilmelidir. Halihazırda tiyatro, adapte güldürülerin oynatıldığı bir zevk ve eğlence mekânıdır.[1] Tiyatronun edebî bir sanat haline getirilmesi gerekmektedir. (Hikmet Şevki 1926: 4111-4112)

İctihad Dergisi, sanatı toplumun batılılaşması, çağdaş toplumlar seviyesi ulaşması için bir araç olarak gören bir anlayışa sahiptir.

[1] Bu eğlence ve zevk içeren piyesler hakkında bir tenkit için bkz. Ahmed Faik 1927: 4301-4302; Ahmed Faik, "İki Kadın" adlı temsili basit ve rezilâne bulmakta, yararlı görmemektedir.

D.-BİLİM VE TEKNOLOJİ

İctihad, Bilim-Teknoloji alanında gelişmeler için gerekli enerjinin sağlanması meselesi üzerinde durmuştur. Elektrik[1], bir enerji kaynağı olarak gelişme için şarttır. Dr. Abdullah Cevdet, Haliç'te kurulan Elektrik Fabrikası münasebetiyle kaleme aldığı yazıda, elektriğin bilim ve teknoloji alanındaki önemini, elektriğin bir enerji kaynağı olarak kullanımını ve elektrik enerjisinin Osmanlı toplumu için gerekliliğini anlatmaktadır (Abdullah Cevdet 1329ai: 2070-2071).

Artuhi, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Osmanlı toplumunun "fen" adı verdiği Teknolojiden hoşlanmamasını büyük bir kabahât olarak nitelendirmektedir. Bunun sebebini de, Şarklılığa bağlamaktadır. Özellikle zamane gençlerinin haddinden fazla felsefe düşkünü olduğunu düşünmektedir.

Artuhi, atalarımızın da tarih düşkünlüğünün olduğunu söylemektedir. Gerek tarih ve gerekse felsefenin teorik ilimler olduğunu beyân ederek küçümsemektedir. Napoleon Bonaparte'ı da örnek göstererek, onun "filozofların adam olamayacağı"nı söylediğini yazmaktadır.

Artuhi, Osmanlı Devleti'nin varlığının dayandığı felsefenin, devletin ebed-müddet düşüncesi olduğunu söylemektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin ebed-müddet olması için ülkeyi ileride yönetecek olan gençlerin deneye dayalı ilimler ile uğraşmalarının şart olduğunu düşünmektedir. Artuhi, edebiyat dersinin en az yedi sekiz sene, idadî ve sultanî okullarından kaldırılmasını önermektedir. Zira edebiyat, gençlerin zihinlerini zehirlemektedir (Artuhi 1329: 1532).

Ali Kami, deve ile treni Halid Ziya'dan esinlenmek suretiyle karşılaşmaktadır. Deve, bir binek hayvanı olarak dayanıklı bir taşıyıcıdır.

---

[1] Elektriğin kaşifi Edison hk.bkz. Abdullah Vefa 1329a: 1729-1730; Abdullah Vefa 1329b: 1729-1730.

Ancak lokomotifle arkasına takılan vagonlardan oluşan tren, hem konfor, hem hız, hem de fazla insan ve yük taşımak bakımından deveden çok daha kullanışlıdır. Deve, geleneği, tren teknolojik gelişmeyi temsil etmektedir. Devede ısrar deden toplumlar, yerinde sayarken treni kullananlar ileri gitmektedirler. Ancak gelenekçi toplum, trenden ve trenin temsil ettiği teknolojiden korkmaktadır. İlerlemek, gelişmek ve aydınlanmak, zor bir iştir. Halbuki yerinde saymak, geleneği sürdürmek kolaydır. İlerlemek meşakkâtli, geleneğe sarılmak ise daha rahattır. Her toplum, rahatlığı sıkıntıya tercih etmektedir. Ancak bu defa teknolojinin sağladığı refahtan mahrum kalınmaktadır. Bu durum ise bir paradokstur. (Ali Kami 1330b: 2251).

M. Naci, Dr. Abdullah Cevdet'in Doktor Gustave Le Bonn'u Türkiye'de tanıtmasının büyük hizmet olduğunu ve Psikoloji adlı ilim'den haber vermesinin çok önemli olduğunu belirtmektedir.[1] Psikoloji ilmi, halihazırda çok işlevsel ve geçerlidir. Hemen hemen her mesele, bu ilim sayesinde halledilmektedir. Özellikle Almanya'da Psikoloji çok gelişmiştir ve insan ruhu laboratuarlarda deneysel olarak çözümlenmektedir. Fransa'da ise, Ribot, Richet, Bergson ve Le Bonn gibi bazı psikoloji bilginleri birçok keşiflerde bulunmuşlardır. Gustave Le Bonn, Sosyalizm fikrinin etkisi altında birçok deneylerde bulunarak Psikolojik olarak tarihi incelemektedir. Le Bonn, tarihi duygusal ve dinsel bir açıdan açıklamaktadır. Le Bonn, "Ruhü'l-Akvam"da milletlerin gelişimini incelemektedir. Bu incelemenin Türkler için çok kıymeti vardır. Çünkü bir millet, nasıl gelişim göstermektedir, sorusuna cevap aranmaktadır.

M. Naci, Gustave Le Bonn'a göre, medeniyetlerin oluşumunun milletlerin ruhları sayesinde mümkün olduğunu belirtmektedir. Kurumların, dinin, ırkın ve diğer unsurların milletlerin oluşumundaki rolünü araştıran bir eser olduğuna dikkat çekmektedir. Le Bonn, söz konusu eserde Anglo-Sakson milletler ile Latinlerin Amerika'da teşkil ettikleri mükemmel bileşimi incelemektedir.

---

[1] Dr.Abdullah Cevdet'in Türkiye'de Felsefe alanında "Taklit Teorisi" ve "Kitle Psikolojisi" konusunda çalışan Gabriel Tarde ve Gustave Le Bonn'u tanıtması hk. Bkz.Behar 1996:74.

Le Bonn, düşüncenin milletlerin geleceğinde oynadığı rolü tespit etmekte, medeniyetlerin oluşumu ve yok oluşlarının sebepleri araştırmakta, kuralların milletlerdeki belirleyici etken olup olmadığı incelemektedir.

M. Naci, seçkin ve yüksek tabakasının memurlardan oluştuğu Türkiye'de "Ruhü'l-Akvam"ın Psikoloji ilmi yardımıyla Türkiye'nin meselelerine çözüm olacağına inanmaktadır. M. Naci, Dr. Abdullah Cevdet'in Psikoloji ile alakadar olmasının Türk aydınlarına örnek olacağını umduğunu söylemektedir (M. Naci 1329a: 1850-1852).

Modern toplumlarda en önemli unsur, ilimdir. İlme değer veren toplumlar, dünyayı yöneten milletlerdir. İsmail Hakkı Bey, bu nokta-ı nazardan Türkiye'de ilmin durumunu pek iç açıcı bulmamaktadır:

> " Daha mahkûm, daha mesul bir müessesemiz ki ilimdir; henüz düşünmekten, düşündüğü gibi söylemekten, düşündüğü, söylediği gibi bağırmaktan aciz! Din de taassuba, ahlâkta riyakârlığa, lisanda cansızlığa, mimaride müsrifliğe mani olacak bir kudreti yok!...(Kalbin Gözü 1922: 3091

İsmail Hakkı Bey'e göre, toplumun en önemli meselesi, düşünmemesi, düşündüğünü söylememesi ve söylediğinde ısrar edememesidir. Bu durum her alandaki bozulmanın temelini oluşturmaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, Şeyh Sait isyanının bastırılması münasebetiyle kaleme aldığı yazısında, bilime çok önem verilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Çünkü ancak bilime ve teknolojiye verilecek önem ile ilerleme kaydedilebilecektir. Bu amaçla daha fazla bilim adamı ve teknokrat yetiştirilmelidir. Eğer bilim alanında daha fazla gayret sarf edilmezse, Şeyh Sait isyanı türü isyanlar Türkiye'nin kaderinde olmaya devam edecektir. Ancak bilim ve teknolojide ilerlemiş bir Türkiye'nin oluşturulması hastalığın tedavisidir. (Abdullah Cevdet 1925e: 3574)

İsmail Hakkı, 1926 yılında kurulması düşünülen Türk akademisi hakkında bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, Türk Akademisi'nin şekli yönü üzerinde durmaktadır. İsmail Hakkı, akademinin adı, sosyal içeriği, üye sayısı, üyelerin seçiliş şekli, üyelerin sosyal ve düşünce yönleri ve çalışma tarzlarının önemli olduğunu söylemektedir. Haddizatında Tanzimat döneminde İstanbul'da "Encümen-i Daniş" adında bir akademi faaliyet göstermiştir. Ancak İsmail Hakkı, bu ismi beğenmemekte, bu ismin Farsça olduğuna dikkat çekmektedir. Bu sebeple Eflatun'un felsefe dersleri verdiği "Akademos" bahçelerinden adını alan "Akademi" ifadesinin daha uygun olacağını düşünmektedir. Fakat Akademi üyelerinin, akademinin adının kendilerinin belirlemelerinin en uygun yol olacağını da belirtmektedir.

İsmail Hakkı, Akademinin İstanbul yerine Türk dilinin kaynağı olan Anadolu'da, yeni başkent Ankara'da teşekkülünün ilmi sıkletin Osmanlı Payitahtından Cumhuriyetin başkentine nakli anlamına geleceğini ifade etmektedir.

İsmail Hakkı, Akademinin üye sayısı meselesinin de önemli olduğunu söylemektedir. Fransız Akademisi'ni oluşturan beş enstitüden dördünün üye sayısı kırkar adettir. Sadece Fen Enstitüsü'nün altmış beş üyesi vardır. İsmail Hakkı, yeni kurulacak Akademinin yeterli sayıda üyeye ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Ancak ilk akademi üyelerinin nasıl seçileceği meselesi önemlidir. Örneğin kırk kişilik bir üye kadrosu belirlenmesi durumunda, bu sayıda üye bulunabilecek midir? Fransız Akademisi üyelerini akademi üyeleri seçmektedir. Fransız Akademisi üyelerinden birisi vefat edince, yerine diğer üyeler birisini seçmektedirler. Türk Akademisi de aynı usûlü kabul etmelidir kanaatini taşımaktadır. Fakat esas mesele, ilk üyelerin seçimi meselesidir. Fransız Akademisini kuran Kardinal de Richelieu, üyeleri kendisi seçmiştir. Fransız kuruluş fermanında, ilk üyelerin Kardinal'in "hoşuna gidecek" kişilerden seçilmesi yazılmıştır. Kardinal De Richelieu, Fransa'da o sırada yaygın olan dilde tasfiyecilik (Purisme) denilen akıma mensup olanlardan Markiz Reambeuillet'in salonuna devam edip, hafta bir defa toplananlar

arasından Fransız Akademisi'nin ilk üyelerini seçmiştir. Zira kardinal Richelieu, bu tasfiyecilik akımını kendi çıkarları doğrultusunda, muhaliflerini tasfiye etmede kullanmıştır. Tasfiyeciler, bir oluşumu başlatmış, Kardinal ise bu oluşumu bir Akademiye tevil etmiştir.

İsmail Hakkı, halihazırda Akademi üyeliği için yeterli alt yapanın Türkiye'de olmadığını, fakat inkılapçı aydınlardan bu boşluğun giderilebileceğini söylemektedir. Siyasi, sosyal inkılâpların yanında dil alanında da inkılâba ihtiyaç bulunduğunu düşünmektedir. İsmail Hakkı, bu sebeple "Acemperestler" ile "Arapça düşkünleri"nin kurulacak akademiden uzak tutulması gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca yine Türkçe'yi en güzel şekilde, Türkiye Türkleri'nin konuştuğunu belirtmektedir. Türk Akademisi üyeleri arasına, Türkiye Türk'ü olmayanların seçilmemesi gerektiği kanaatindedir. İsmail Hakkı, özellikle Kırım Tatarları, Azerbaycan Türkleri ve Türkiye Musevilerinin Akademiye üye seçilmemesini ısrarla istemektedir. Ona göre Fransız Akademisi'ne Fransa Fransızı olunmayanlar seçilmemektedir. Fransız Akademisi, bir dil akademisi olduğu halde üyeleri arasında rehberler, kimyagerler, filozoflar, matematikçiler, siyasiler ve askerler bulunmaktadır. Zaman içinde dil dışında diğer konularla da ilgilenmeye, bu konularda üyeler seçmeye başlamıştır.

İsmail Hakkı, Türk Akademisi'nin Fransız Akademisi'ni örnek alan, fakat çağdaş bir akademi olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu yeni akademi, sadece edebiyatçılardan değil, diğer ilim dallarında üyelerden oluşmalıdır. İsmail Hakkı, bu yeni akademiye kadınların üye seçilmemesini istemektedir.

> " Bir de cinsiyet meselesi var: Fransız Akademisi'ne kadınlar aza olamaz; bu kaide sebebiyle Madam "Curie" bile akademi tarafında kemâl-i hürmetle ve alkışlarla reddedilmiştir. Bize erkek aza bugün değil yarın ve hatta öbür gün de kâfi geleceği için, kendi ilimleri ancak kendilerine kifâyet eden hanımlarımızı bu meseleye karıştırmak tabiî işin ciddiyetiyle kâbil-i telif olamaz. Zaten dünyanın her yerinde kadınlar dilden

> ziyâde dilden anlarlar. Binaenaleyh akademi nizamnâmesi tabiatın bu Kanununu herhalde nazar-ı itibare alıp hanımefendilerin kabul edilemeyeceğini ayrı bir madde ile tespit etmelidir." (İsmail Hakkı 1926b: 3878-3880)

İsmail Hakkı, Türk Akademisi hakkındaki ilmi fikirlerinin yanında ırkçı ve kadın aleyhtarı düşünceleri ile dikkati çekmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

DİL VE EDEBİYAT

A.- DİL VE ANLATIM

İctihad Dergisi, "Dil"i "Edebiyat"tan ayırmadan ikisini birlikte mütalaa etmeyi prensip edinmiştir. Yeni bir alfabe, imlâ ve edebiyat politikası savundukları için çok fazla tenkit edilmişlerdir. 1906'da yayımlanan bir yazıda, ihtilalde muvaffak olamadıkları için edebiyat alanında ihtilâl yapmaya çalışmakla suçlanmaları üzerine, Ali Fahri, Yeni Edebiyat-ı Cedide'ye sert bir dille eleştiri yöneltenleri yermektedir.

Ali Fahri, edip ve şairlerin hayallerini anlatmak için mutlaka yeni kelimeler kullanmak zorunda olduklarını belirttikten sonra Tevfik Fikret, Cenap Şehabeddin, Rauf Bey'in eserlerinden örnekler vermektedir.

Cenap Şehabeddin, bir makalesinde edebî lisânın, normal konuşma lisanından farklı olduğunun ve olması gerektiğini söylemektedir. Konuşma lisanı ve edebî lisan bir araya gelerek o milletin edebiyatını teşkil etmektedir. Şehabeddin, edebî lisanı, konuşma lisanı mertebesine indirme çalışmalarının edebiyatı kısırlaştırıp, körelteceğini, fikir dünyasını ruh dünyasını çoraklaştıracağını ileri sürmektedir. Normal konuşma lisânının, günlük ihtiyaçlarımızı temin için var olduğunu,edebî lisanın ise ruh ve fikir dünyamızı tatmine yönelik bir işlev gördüğünü yazmaktadır. Bu yüzden bu iki dili birleştirmeye çalışmak, Şehabeddin'in deyişi ile, kalemi vekilharca teslim etmektir. (Ali Fahri 1906: 9-11)

İsmail Hakkı Bey, Türkçe'nin yabancı kelimeler ile kendinden uzaklaştığını, Eski Yunan ve Batıdan etkilenerek, öz benliğini yitirdiğini, gösterişten ibaret olduğunu söylemektedir. İsmail Hakkı Bey, bu sebeple lisanı sahte olarak nitelemektedir.

Tokadîzâde Şekib Bey, ahenk konusunda bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, sözlü ifade de, nesir ve nazımda ahengin üzerinde durmaktadır. Zira ifade ne kadar güçlü olursa olsun, ahenkli bir şekilde ifade edilemezse anlamını yitirmektedir. Söz söylemek sanatının özü, ahenktir. Çünkü en anlamsız ve etki yaratmayacak konular bile ahenkli bir şekilde ifade edilirse, tesirli olmaktadır. Münasebetsiz şeyler bile, ahenk sayesinde iltifat addolunabilmektedir. Herhangi bir fikrin doğru cümlelerle ifadesi, her zaman etkili olmasını sağlamamaktadır. Ahenkli söz söylemek bir meziyettir. Birçok âlim, bilgili kimse doğru, akıllıca ve önemli sözlerini dinletemedikleri halde, cahil bir kimse bilgisi, ancak ahenkli ifadesiyle daha müteessir olabilmektedir (Tokadîzâde Şekib 1927: 4494-4496).

B.- İMLÂ

İmlâ yeni kelimelerin yazılışı ve okunuşu, İctihad Dergisi çevresinin üzerinde durduğu diğer önemli bir konudur. 1906'da yayımlanan bir yazısında Ali Fahri, imlâ ile ilgili olarak önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu yazıda Mecmua-ı Ebuzziya'nın 58 cüzünden yer alan Ebuzziya Tevfik Bey'in iki tespitini ele almaktadır.

Bunlardan birincisi Türkçe'nin harf imlası mükemmel değildir. İkincisi bu durum Türkçe'ye mütehallik değildir. Her dilin imlâsı mükemmel değildir

Daha sonra Arapça'nın bozuk harf imlasından, Fransızca'nın bozuk harf imlasından ve Farsça'dan örnekler vermektedir. Bilindiği gibi Türkçe üzerinde en etkili olan bu üç dilin bozuk harf imlâsı ve imlânın değişkenliği meselesi ile Türkçe imlâsının da geliştirilebileceğini ileri sürmektedir. Türk dilinde harf imlasının geliştirilmesi için bir encümen kurulmasını ve bu encümenin bu kargaşaya son vermesini istemektedir. Bu encümenler, kelime ve imlâ üzerine çalışacaklardır.

Bir önemli meseleye daha dikkat çeken yazar, bir kelimenin orijinalinin nasıl yazılırsa yazılsın Türkçe'de Türk harf imlası ile yazılması gerektiğini

yazmaktadır. Bu gün bile tartışılan bu konu, kanaatimizce önemlidir. Zira bugün de yabancı kökenli kelimeleri Türkçe'de o dilin imlâsı ile yazmak ve okumak adeta bir modadır. Bu gidişe dâha 1906'da dikkat çekilmiş ve durdurulmasının teklif edilmiş olması önemlidir. (Ali Fahri 1906: 11-12)

Ali Fahri, Türkçe'nin yabancı dillerin esâretinden mutlaka kurtarılması gerektiğini belirtmektedir. Farklı imlâlardan tek imlâya geçişin sağlanması gerekmektedir. Türkçe'nin ancak başka dillerin boyunduruğun kurtulduğu takdirde tabii gelişimini gerçekleştirebileceğini ileri sürmektedir. Hangi dilden alınırsa alınsın bir kelime, Türkçe'ye Türk dilinin kurallarına ve imlâsına uygun olarak kullanılmaktır. Ali Fahri, bu işin bu güne kadar (1906) gerçekleşmediğini söyleyerek, yarın mutlaka gerçekleşeceğini ümit etmektedir. Hakikaten de 1911yılında Genç Kalemlerin ve 1932'de Türk Dil Kurumu'nun çalışmaları ile bu ideal büyük ölçüde geçekleştirilmiştir. Ancak günümüzde de bu mesele gündemdedir.

Ali Fahri, alfabe konusunda da çok önemli fikirlere sahiptir. Mevcut Osmanlı alfabesinin, Türkçe kelimelerin yazılmasına ve okunmasına uygun olmadığını tespit etmektedir. Ali Fahri'nin teklifi, Osmanlıca'ya uygun yeni ve saf bir alfabe edinmektir.[1] Ancak bu durum gerçekleşinceye kadar,"keşmekeş" devam edecektir. Çözüm yol ile yeni alfabe meselesini halledecek bir dil encümeninin teşekkülüdür.

Ali Fahri, imlânın da, dilin de yaşayan birer varlık olduğunu, geliştiğini ve ihtilâfların sonsuza dek var olacağını, söylemek suretiyle, mevcut meselelerin halli ile işin bitmeyeceğini ortaya koymaktadır.

> "Yaşayan lisan tahavvüle mahkumdur.
>
> Her cemiyet mertebe-i kemale vasıl oluncaya kadar idaresinde, edebiyatında imlâsında birçok tebdile, ıslaha, ikmale mahkumdur"(Ali Fahri 1906: 12-13)

---

[1] Alfabenin değiştirilmesi, Arap alfabesinin terk edilerek Latin alfabesinin kabulü hk.benzer görüş için Ali Nadir.1329: 1399- 1402

Avram Galanti, imlâ meselesi hakkında Arapça ve Farsça'dan alınan kelimelerin Latin alfabesi kabul edilirse, lisândan atılacağını ve lisânın fakirleşeceğini iddia etmektedir. Kılıçzâde Hakkı ise, Fransızca'dan örnek vermek suretiyle bu dilde Yunanca ve Latince'den alınmış çok sayıda kelime olduğunu, Fransız dilinin imlâsı ile yazıldığından hiç bir Türk, orijinal Arapça ve Farsça kelimeleri, ağız yapısı alışkın olmadığı için doğru telaffuz edememektedir. Örneğin "Ahmed", "Amet"; "Mehmed", "Memed" ; "Ali" , "Ali" ; "Sa'at", "sanat" veya "saat" "mükemmel" ise mükemel" olarak telaffuz edilmektedir. (Kılıçzâde Hakkı 1923d: 3227-3230)

Köse Raif Paşa oğlu R.M.Fuad, mevcut imlâ kaidelerinin halka doğru olması gerektiğini savunmaktadır. Halihazırdaki imlâyı ne aydınlar ne de halk doğru dürüst anlayamamaktadır. Halihazırda eski yazı ile "dekirmen" yazılan "değirmen", "tamag", "damak", "Necmeddin", "Necmettin" yazılmaktadır. "Yapamayacağım", "yapamıyağım", "boğaz, "bugaz", "vapor", "vapur", "adlî", "atlı", "had", "hat" şeklinde yazılmaktadır. Bunlardan her ikisi de kullanılmaktadır. Hangisinin doğru kullanım olduğu bir dil encümeni tarafından İstanbul Ağzı'nın tetkiki ile tespit edilecektir. Anadolu veya Rumeli şivelerindeki söyleyişlerin yazı dilinde muteber olmaması gerekmektedir. Kullanılan yazı dilinin, halkın anlaması için ortak olması ve şive etkilerinden arındırılması gerekmektedir.[1] (R.M.Fuad 1931d: 5609-5611)

Köse Raif Paşa oğlu R.M.Fuad, Dr. Abdullah Cevdet'in yeni alfabenin geliştirilmesi hakkındaki mütalaasına iştirak etmektedir. Ona göre de "kalın k", "q" ve "hı" ise "x" ile ifade edilmelidir (R.M.Fuad 1931a: 5580-5581; R.M.Fuad 1931b: 5605-5606). R.M.Fuad, "sağır kef" (ng) hakkında ise, Dr. Abdullah Cevdet'in "ñ" kullanılması fikrini uygun görmemekte ve yeni bir işaret bulma gereğine dikkat çekmektedir.

[1] Aynı konu hk. bkz. R.M. Fuad 1932: 5683-5685; İctihad'ın değişik imlâlar kullanılmasının eleştirilmesi hk. bkz. İctihad 1932a: 5707-5708

C.- LUGAT

Kılıçzâde İ. Hakkı Bey, lisân hakkında da ilginç fikirler ileri sürmektedir. Var olan Osmanlı Lugatı'nın bir ilmî ve edebî komisyon tarafından yeniden yazılmasını önermektedir. Ancak bu yeni lugatta Türk Toplumunun düsturu haline gelen "yavaş yavaş" tabiri bulunmayacaktır. Dil, Osmanlı lisanı[1]olarak muhafaza edilecek ve Turan'a dönüş hareketinden kaçınılacaktır. Osmanlı dilinin kendine mahsus sarf ve nahvi olacaktır. Fakat kimse Osmanlıca öğrenirken fazla olarak Arapça ve Farsça öğrenmeye mecbur olmayacaktır. Bu iki dili öğrenmek isteyenler, bu dillerde araştırmalar ve yayınlar yapmak için öğrenmeye mecbur edileceklerdir. Osmanlı dilinde kullanılan bütün kelime, terkip ve kaideler, hangi dilden alınmış olurlarsa olsunlar Osmanlıca'ya mâl edilecektir. Yabancı dillerden alınan kelimeler, Osmanlı dilinin imlâsı ile yazılacaktır. (Kılıçzâde İ. Hakkı 1329b: 1264)

Hüseyin Kâzım Kadri, 25 yıllık bir emeğin ürünü olarak altı bin sayfa tutan bir "Türk Lugatı" kaleme almıştır. Dr. Abdullah Cevdet, bu eseri Hüseyin Kazım Kadri'nin evinde ziyaret etmiştir. Daha önce "Kamus" ve Mütercim Asım Efendi'nin "Burhan-ı Kati" adlı eserleri dışında lugatin bir eşi daha yoktur. Hüseyin Kazım Kadri'nin bu eseri, Dr. Abdullah Cevdet'in deyimi ile "Türk harsiyatı sahasında utandırıcı boşluğu" doldurmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, bu mükemmel eserin en kısa zamanda Maarif Vekâleti'nce basılacağını umut etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'ın her sayısında bu eserden numuneler yayınlayacağını bildirmektedir. İctihad'ın 192. sayısında "Türk Lugati" nden yay ve yaydan türeyen kelimeler ile Türkçe'de kullanılan Arapça sözlerden sıyt, sur, suret gibi kelimeleri karşılıkları, kullanım yerleri ve örnekleri ile beraber yayımlanmıştır. (Hüseyin Kâzım 1925a: 3793)

---

[1] Mısır'da bir medresede Türkçe eğitim yapılması h k.bkz.Abdullah Cevdet 1906l: 16-17

İctihad'ın 194. sayısında ise hemze ile eliften müteşekkil uzun elifi Türkçe, Arapça, Farsça, Kazan Türkçesi'nden örnekler ile ele almıştır. (Hüseyin Kazım1925b: 3824)

D.- DİLDE SADELEŞTİRME

Süleyman Nazif, İctihad'da yayımladığı Türk Yurdu'nda yazdığı yazılara cevap niteliğinde polemiğinde, Türk Yurdu çevresini dili Arapça ve Farsça kelimelerden arındırma yolundaki çabalarından dolayı Osmanlı Rönesansı'nı engellemekle suçlamaktadır. Eski Yunan ve Latin medeniyetleri kilise dili olan Latince ile Orta Çağ'a aktarılmış ve burada Rönesans'ı doğurmuştur. Rönesans'ı yaşayamayan Osmanlılar ise, Arap ve Fars medeniyetlerinin Kur'an'ın dili olan Arapça ve Farsça ile günümüze nakli sayesinde Osmanlı Rönesans'ını oluşturacaktır. Ancak bu şekilde Batı normlarında, özü İslâm'a dayalı bir aydınlanma olacaktır. Fakat bu hareketin önünde büyük bir engel vardır. Bu da Türk Yurdu çevresinde teşkilâtlanan Türkçülerdir. Bunlar Türk dilini Arapça ve Farsça'dan ayırmakta, ırkçılık yaparak Osmanlılık idealine ihânet etmekte, Orta Asya'ya dönüş hareketi ile İslâm medeniyetini reddetmektedir.

Süleyman Nazif, hayalindeki Osmanlı Rönesansı'nı gerçekleştirmek, Batı medeniyeti ile entegrasyonu sağlamak ve Osmanlıcılık-İslâmcılık idealini gerçekleştirmek için Türkçülerin tamamen ekarte edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bunun için en önce yapılması gereken dilde arındırma siyâsetinden derhal vazgeçilmelidir.(Süleyman Nazif 1329c: 1647-1648)

Dr. Abdullah Cevdet'in Alfieri'den tercüme ettiği zannedilen "Hükümdar ve Edebiyat" adlı eserden birçok alıntıları İctihad'da seri halinde yayımlanmıştır. Bu yazının başında hükümdarların iktidarlarını devam ettirmek veya kendilerin övdürmek için edebiyatı bir araç olarak gördüklerini belirtmektedir. Halbuki edebiyat, aynı zamanda hükümdara karşı muhalefetin de bir aracı olabilmektedir

Rıza Tevfik, lisânda tasfiyecilikle hareketini pek de olumlu karşılamamaktadır. Zira bunun toplumun geçmişi ile bağlarını koparacağını düşünmektedir. Rıza Tevfik, lisânda tasfiyecilikte Türkçe'nin hanmgi lehçesinin esas alınacağı merak etmektedir. Türkçe, Türk milletinin asıl lisanıdır ve İstanbul şivesidir. İstanbul şivesini Enderun yani Saray lisânının tesirinden kurtarmak ve İstanbul'da halkın kullandığı lisanı, edebî lisan haline getirmek lisanda tasfiyecililik taraftarlarının arzusudur.

Rıza Tevfik, bu arzunun gerçekleşmesi halinde saray lisanının umulduğu gibi yok olmayacağını, kendi dünyasında devam edeceğini düşünmektedir. Rıza Tevfik, Türkler halihazırda göçebe hayata geri dönseler bile saray lisanının kaybolmayacağına inanmaktadır. Zira saray lisanının istinatgâhı edebiyatçılar, şairler ve kalem erbabının yazışmaları değil, saray teşrifatıdır. Teşrifat, devletin yöntemidir, yöntem kaideleridir, yönetim anlayışıdır. En ilkel kabilelerde bile teşrifat vardır. Hatta Filozof Spencer, kanunların teşrifattan doğduğunu ileri sürmüştür.

Rıza Tevfik devlet yönetiminde kullanılan kanunların ve diplomasinin dili olan saray Türkçesi'nin halkın çarşıda, pazarda kullandığı dilden farklı olmasının tabii bir şey olduğuna inanmaktadır. Hatta Cumhuriyetle ilân edilen memleketlerde bile, devlet yönetiminin dili, halkın lisanından farklıdır. (Rıza Tevfik 1330: 61-67)

Rıza Tevfik, medeni bir lisanın tek düze olmayacağını düşünmektedir. Bunun sebebi, medeniyetin tek düze olmamasıdır. Medeniyet, tarih içinde çeşitli olayların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden bir toplum için tehlike, saray "Enderun" lisânı değildir. Tehlikeli olan saray lisânının millî ilerlemeye ve içtimaî gelişmeye engel olmasıdır. Selçuklular, Türklerdir.. Fakat İran medeniyetinin çok tesiri altında kalmıştır. Halkının çoğunluğu Türk kültürünü canlı bir şekilde yaşattığı halde, yönetici Selçuklular, İran lisânını Farsça'yı resmi dil, devlet dili kullanmaktadırlar. Zaman içinde Farsça ve Farsça'nın ardındaki İran medeniyeti, Selçuklu memleketinin zihninde, maneviyatında, ahlâkında büyük etkiler meydana getirmiştir. Yönetici

Selçuklularda, Türklükten eser kalmamıştır. Bu sebeple Dünya İbn-i Sinaları, Mevlanaları İranlı zannetmektedir. Çünkü Selçuklu, edebiyatçıları, şairleri ve ilim adamları dil olarak Farsça'yı kullanmaktadır. Selçuklular, İran medeniyeti ile Türk kültüründen ayrılmış, "başkalaşmış"lardır. Fakat aslında Selçuklu ülkesi, yöneticiler hariç, Türklerdir, Türk kültürüne mensupturlar. Bu durum Selçukluların Moğollar tarafından yıkılmasına, Selçuklu kültürünün tahribine yol açmıştır. (Rıza Tevfik 1330 : 64-66)

Harf ve dilde sadeleşme meselesi, Cumhuriyetin ilanından sonra tekrar İctihad'ın gündeminde yer almıştır. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı birçok yenilik ve inkılap, uzun süredir İctihad'ın çeşitli vesilelerle önerdiklerine çok benzemektedir. Bu sebeple, İctihad, dil konusunu yeniden gündeme taşımıştır. Dr. Abdullah Cevdet, harfler konusundaki bir yazının girişine eklediği notta, on dört yıldır Arap harflerini atmadıkça Türklerin kurtuluş yolunun açılmayacağını beyan ettiğini belirtmektedir. Osmanlı hanedanının ortadan kalkması, hilafetin ilgası ve Cumhuriyetin ilanından sonra sıranın harfler konusuna geldiğini düşünmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın "Her türlü teali ve tekemmüle müsteid olan milletimizin ictimaî ve fikri inkılap hatvelerini kısaltan maniler behemahal bertaraf edilmiştir." ifadesinin harf meselesinin çözümünü de haber verdiğini de düşünmektedir.

E.- HARF MESELESİ

Latin harfleri, hem doğal ve Türkçe'nin yazımına çok uygundur. Bu harflerin kabul edilmesini engellemek için ileri sürülen tüm iddialar anlamsızdır. Celal Nuri, karşı çıkanlar ile tartışmaya bile değmeyeceğini söylemektedir. Ancak bu iş, çok ciddi bir inkılâptır. Bu inkılaba cesaret edebilirse Osmanlı toplumu, çok rahatlıkla okuyup yazacaklarından milletin fikri seviyesi yükselecektir. (Abdullah Cevdet 1328a: 1249)

Tahsin Nihad'ın Artuhî Efendi'nin edebiyatı okullardan kaldırmak isteğine verdiği cevapta, İctihad'ı suçlaması üzerine Dr. Abdullah Cevdet okullardan aslında edebiyatsızlığı terk etmek taraftarı olduğunu söylemektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, edebiyatın amacının ruhları sevgiyle doldurmak, insanı iyiye, güzele ve doğruya sevk etmek olduğunu yazmaktadır. Halbuki Türkiye'deki okullarda edebiyat, asla böyle bir gaye ile okutulmamıştır. Başka ülkelerin "jimnay" denilen lise muadili okullarında, öğrenciler yıllar boyunca Shakespeare tedris edilmektedir. Fakat Türkiye'deki edebiyat, Batıya değil, Turan'a müteveccihtir.(Tahsin Nahid 1329b: 1578)

Ali Kami, halihazırda gerekli olmayan terkiplerle Türkçe'nin boğulduğunu söylemektedir. Arapça ve Acemce tabirle Türkçe'nin manasını bozmak bir adet haline gelmiştir. Halid Ziya da, eserlerinde bu terkiplerden sıkça kullanmaktadır. Bu terkiplerin manası anlaşılmamaktadır. Ali Kami, Halid Ziya'nın da eserlerinde Türkçe'ye ağırlık vermesini istemektedir. Ancak birçok edebiyatçı, Türkçe'nin insan hissiyatını yansıtamayacak bir dil olduğu kanaatini taşımaktadır.(Ali Kami 1330b: 2252)

H.M, Celal Nuri'nin Tarih-i İstikbâl adlı eseri ile ilgili olarak Recaizâde Ekrem Bey'in bir mektubunda, bu eseri şiir gibi bulduğunu belirtmesi ne dikkat çekerek, Ekrem Bey'in tenkidinin ehemmiyetli olduğunu söylemektedir.

H.M., Dr. Abdullah Cevdet'in uyuyan adamı uyandırmaya çalışmak gibi önemli bir görev üstlendiğini söyleyerek, bunu çalışmak gibi önemli bir görev üstlendiğini söyleyerek, bunu Türk dili ile yapmasının milleti ikaz etmesinin gerekliliğini takdir ettiğini belirtmektedir. Abdullah Cevdet, Osmanlı ülkesinde tenkit fikrini uyandırmıştır. Onun sayesinde vatandaşlar iyi ile kötüyü, doğru ile yanlışı tefrik edebilmektedir.

H.M., Dr. Abdullah Cevdet'ten Abdülhâk Hamid'in "Validem" adlı eseri ile Celal Nuri'nin "Tarih-i İstikbali"ni, tenkit etmesini istemektedir. (H.M. 1329: 1838)

Haydar Kemal, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, mîllî sevinç ve üzüntülerin edebiyat alanında aksi seda bulduğuna dikkat çekmektedir. Yine aynı şekilde Balkan faciasının beklenen tesiri uyandırmadığından, edebiyatçı, yazar ve şairlerin felaketten yeterince mütehassis olmadığından yakınmaktadır.

Özellikle şiir alanında bu mîllî felaketten bahsedilmemesi, Osmanlı edebiyat çevresini zan altında bırakmıştır. Sadece Edebiyat-ı Cedide'ye mensup şair Faik Ali, bu felaketi konu alan "Elhan-ı Vatan" adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser, şairin "Fani Teselliler" adlı eserinden sonra, Türk kamuoyu vicdanına bir ayna niteliği taşımaktadır. Bu eser, Türk milletinin acı bir olay karşısındaki feryadı ve elemidir. (Haydar Kemal 1329: 1310-1312)

Haydar Kemal, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Abdülhâk Hamid'i son yüzyılın tek dahi şairi olarak nitelendirmektedir. Abdülhâk Hamid'in son eseri "Validem"in yayımlanışının üzerinden bir hayli zaman geçtiği halde tenkit edilmemesi ve basında yankı uyandırmamasını hayret verici karşılamaktadır. (Haydar Kemal 1329b: 1958-1959)

M. Naci, İctihad'da yayımlanan Ruhü'l-Akvam hakkındaki tenkid yazısında, son dönemlerde Osmanlı edebiyat dünyasının ucuz eserlerle istila edildiğini belirtmekte ve bu ucuz eserlerin arasında kıymetli eserlerin takdir edilemediğini yazmaktadır. Bu ucuz eserlerin okuyucunun okuma kabiliyetini körelttiğini söylemektedir. Ancak az sayıdaki kıymetli eser de okuyucudan yeterli takdiri görememektedir. Bunlar arasında Abdullah Cevdet'in Ruhü'l-Akvam'ı, Abdülhâk Hamid'in Validem'i, Faik Ali'nin Elhan-ı Vatan'ı ve Celal Nuri'nin külliyatı önemli yer tutmaktadır.

M. Naci, Ruhü'l-Akvam'ının güzel ve gerekli bir tercüme, Validem'in dahi bir şairin mükemmel bir eseri, Elhan-ı Vatan'ın acele bir yakarış, Celal Nuri'nin külliyatının ise, yeni Türk ve İslâm felsefesinin ürünleri olduğunu yazmaktadır.

M. Naci, yukarıda belirttiği eserlerden oluşan külliyatın Türk ve Osmanlı ilim muhitine yabancı olduğunu, bu eserler okunduğu zaman sanki Jean Jacques Rousseau'un Emile veya Bossuet'in tarihi okunuyormuş intibai edindiğini belirtmektedir. M. Naci, son derece düşük olduğunu düşündüğü Osmanlı ilmî muhitinden yüksek olduğunu söylemektedir. M. Naci, Celal Nuri'nin külliyatı ile bütün Türkiye ve İslâm Dünyası'nın fikrî hayatını

etkilediğini yazmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet'in çevirdiği Ruhü'l-Akvam ile Dozy'den tercüme ettiği Tarih-i İslâmiyet adlı eser de, Celal Nuri'nin külliyatının bir devanı olduğunu düşünmektedir. Aslında Ruhü'l-Akvam'ın asıl adının "Milletlerin Tekâmülünün Kavaid-i Ruhiyesi" olduğu halde Dr. Abdullah Cevdet, Doğunun ruhuna uygun olarak bu ismi teşmil etmiştir.(M. Naci 1329a: 1850)

Alaadin Paşazade Samih, Fethi İctihad müdürüne yolladığı bir mektupla, Süleyman Nazif'in "Candan kopan figanları canan işitmesûn" mısrasıyla başlayan genelini yetersiz, şiir sanatına uygun olmayan ve ciddiyetsiz bulduğunu bildirmiştir. İctihad, mektubun altına genyeli dercettikten sonra, imzasız olarak mektup sahibinin fikrine iştirak ettiğini belirtmiştir. (Samih Fethi 1327: 929-930)

Ahmed Taaddin, Abdülhâk Hamid'in "Validem" adlı eserinin, içindeki Arapça ve Farsça kelime ve cümlelerden dolayı anlaşılmadığı şeklindeki İctihad'da yayımlanan yazısında, Süleyman Nazif'in Türkçüleri, Türk Yurdu'nun boşuna uğraştığı, İsmail Gaprinski'nin dilini Abdülhâk Hamid'in diline galebe çalmak mümkün değildir tarzındaki mütalaasından Süleyman Nazif'in insafla düşünürse dehasını kaybettiği sonucunu çıkardığını yazmaktadır. Zira İsmail Gaprinski'yi tüm Türklük dünyası okuyup anlarken, Abdülhak Hamid artık İstanbul'da bile anlaşılmamaktadır.

Ahmed Taadin, Abdülhâk Hamid ve diğer edebiyatçılara, boş ve anlamsız kelime ve cümleler ile değil, milletin anlayacağı şekilde yazmalarını tavsiye etmektedir. İctihad, Ahmed Taaddin'in yazısına Abdülhâk Hamid'in Türkçe'de yazsa anlaşılmayacağını, çünkü ancak ülkedeki anlayış yükselirse anlaşılabileceği notunu ilave etmiştir.(Ahmed Taaddin 1329: 2023)

Mahmud Sadık, İctihad'da yayımlanan bir yazısında hiçbir milletin siyası ve sosyal inkılâbının, edebî inkılâp olmadan gerçekleşmeyeceği görüşünü dile getirmektedir. Bir milletin, edebiyatsız yaşaması mümkün değildir. Fetihler, zaferler ve kudret sahibi olmak dünyada hiçbir milletin devamını

sağlayamamıştır. Ekonomi alanında savaş kazanmak, güçlü olmak milletlerin bekasını temin etmemiştir. Servet, gelip geçicidir. Kendi kendini yönetirken esir hale gelen milletlerden, sadece mîllî edebiyatları olanlar, milliyetlerini devam ettirebilmişlerdir. Maddî alandaki zaferler geçicidir. Sadece edebiyat alanındaki zaferler milletlerin var olmasını sağlamaktadır.

Namık Kemal ve Şinasi, siyasî ve sosyal alandaki inkılâpların edebiyat alanında da mümkün olabilmesini sağlamışlardır. İlerleme ve gelişmenin Osmanlı Edebiyatı'nda fikrî ve edebî gelişmeyi temin etmesine sebep olmuşlardır. Bu iki zirve isim, bir irfân okuludur. Meşrutiyet inkılâbını gerçekleştiren zümre, bu irfan okulunda tahsil görmüşlerdir.

Şinasi ve Namık Kemal'in ardından irfan okulunun en büyük öğretmeni, Recaizâde Ekrem olmuştur. İlerleme, yükselme ve gelişme uğrundaki mücadelede en büyük rolü, Recaizâde Ekrem Bey ifa etmiştir. Bu arada irfan okulunun öğretmenleri arasında Tevfik Fikret ve Şeyh Galip'i saymak lazımdır.

İstanbul, edebiyatçılara ilham kaynağı olmuştur. Devletin yönetim merkezi olan bu şehir, edebiyat muhitinin de merkezliği yürütmektedir. Mahmud Sadık, Baki ile Şeyh Galip arasındaki şairlerin, işkembeyi kübradan şiir yazdıklarını düşünmektedir.

Şiir, insan duygularını yönlendirici bir nitelik taşımaktadır. Şair ise, insanın duygularına hükmetmektedir. Şiir ile ordular savaş kazanmakta, insanlar ölüme gönderilebilmektedir. Şiir ile inkılap, ilerleme ve gelişme, halka anlatılabilmektedir. Bu sebeple şairler, inkılabı yönlendirmişlerdir.(Mahmud Sadık 1329: 2001-2003)

İctihad'da Türk Edebiyatı'na örnek olmak üzere, özellikle İngiliz Edebiyatı'na dair çeşitli yazılar yayımlanmıştır. Ali Rıza Seyfi, İngiliz Edebiyatı'nın önemli tartışma konularından birisi olan Wodsworth hakkında kaleme aldığı bir yazıyı İctihad'da yayımlamıştır. Ali Rıza Seyfi, bu yazısında Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında İngiliz Edebiyat çevrelerinde Wodsworth

adlı şairin eserlerinin saçma mı, yoksa anlaşılmamış büyük bir şair mi tartışmaları hakkında bilgi vermektedir. Wodsworth, şiirde halkın dilini kullanmak ve sadece gerçeklerden bahsetmek suretiyle bir çığır açmıştır. Daha önce seçkinler için yazılan şiir, halkın da anlayacağı hale gelme yolunda ilk adımı, Wodsworth ile atmıştır. Yine hayalci bir şiir yaklaşımından gerçekçi bir şiir yaklaşıma geçişi aynı şahıs temin etmiştir.

Wodsworth, şiiri duyguların şiddetli sunumu olarak görmekte halkın dilini kullanmakta ve gerçeklerden bahsetmektedir. Bu yaklaşım büyük bir tepki çekmiş ve çok eleştirilmiştir. Zamanla Avrupa'ya yayılan bu akım, özellikle İctihad'da yayımlanan şiirlerde de görülmektedir. (Ali Rıza Seyfi 1329a: 1561-1565)

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'daki bir yazısında, "The Islamic World" adlı derginin son sayısında okuduğu Albert Pieck'in kitabında alıntı bir yazı üzerinde durmaktadır. Bu yazıdaki Farsça, Eski Yunanca, Ermenice bazı kelimelerin benzerliğinden yola çıkılarak, etimolojik köken açısından dillerin akrabalığı konusu incelenmektedir. Bu dillerin Arapça ve Sanskritçe ile uyumu ile ilgili olarak Pieck, dillerin kökeninin bir olduğu, bu bir kökenden çeşitli dillerde yazılmış kutsal metinlerin benzerliğinden köken birliği tezine ulaşılmaktadır. (Abdullah Cevdet 1328b: 1041)

İctihad, yabancı dillerden Türkçe'ye tercüme eserlere önemli bir yer vermektedir. Zira böylece derginin amaçlarından en büyüğü olan, Batıcı Düşüncenin teşekkülü kolaylaşacaktır. Ancak yapılan tercümelerin kalitesi her zaman iyi değildir. Bazen anlam dahi kaybolmaktadır. Ahmed Şevket, Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın Gustave Le Bonn'dan tercüme ettiği "Ruhü'l-cemaat" adlı eserin tercümesini kalitesiz ve çok hatalı bulduğundan bu hataları tespit ederek, İctihad'da yayımlamıştır. (Ahmed Şevket 1327: 735-739)

Ali Nadir, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, harflerin ıslâhının elzem olduğunu delilleriyle ortaya koymaya çalışmaktadır. Harflerin ıslâhına muhalif olanlar, Japon harflerinin de zor olmasına rağmen Japonların ilerleme

gösterdiklerini öne sürmektedir.[1] Halbuki harfler ilerlemeyi sağlayan unsurlardan sadece birisidir. Hiçbir millet, harfleri iyi olduğu için ilerleme göstermez. Hiçbir milletin harfleri kolay okunuyor diye, kadınlarla ilgili meseleleri, siyasi problemleri, sosyal meseleleri çözülmez. Harfler, insanları daha vatansever, yapmaz. Bu iddiayı ileri sürenlerin, Japonların her alandaki ilerlemeleri göz arkı edip, sadece harfleri zor olduğu halde ilerlediklerini düşünmeleri son derece mantıksızdır. Zira Japonların harfleri, kolay olsaydı daha ileri olmayacakları kim garanti edebilmektedir.

Ali Nadir, harflerin ıslâhına gerek olduğu konusunda aydınların çoğunun hem fikir olduğunu söylemektedir. Hem fikir olmayanlara birçok delil sunabileceğini belirtmektedir. Ali Nadir, esas meselenin harflerin hangi ölçüde tadil edileceğinin belirlenmesi olduğuna dikkat çekmektedir. Ali Nadir, ıslahat sırasında yapılacak tadilatın sathi olduğunu da belirtmektedir. Bu sebeple gerçek ıslahat, harflerin değiştirilmesidir. Ali Nadir, yeni harflerin hangi alfabe olacağının belirlenmesi gerektiğini söylemektedir.

Ali Nadir, kullanılan alfabenin kullanışsız olduğuna dikkat çekmektedir. Bu alfabeler tamamen değiştirilmelidir. Çünkü Arap alfabesinde yapılacak bir değişiklik yeni meselelere, kullanım ve okuma hatalarına yol açacaktır. Arap harfleri Türkçe'nin kullanımına uygun değildir. Avrupalı dilciler Türkçe'nin yazımına en az uygun olan alfabenin, Arap harfleri olduğu konusunda hemfikirdirler. Arap harfleri, Arap dili için mükemmeldir. Ancak Arap harflerinin Arap dili için mükemmel olması, Türk dili için de mükemmel olmayacağı anlamına gelmemektedir.

Ali Nadir, mevcut alfabesi yağsız makineye benzetilmek suretiyle, tadilat yapılırsa, yani yağlanırsa iyi işleyeceğine iddia edenlere de karşıdır. Ali Nadir, mevcut alfabeyi yağsızlığının yanında, ilkel ve kullanışsız bir makine olarak nitelendirmektedir. Bu makineye masraf edilinceye kadar ki çalışıp çalışmayacağı belli değildir. Atıp yerine yeni makine koymak daha uygundur.

---

[1] Japonların alfabelerini değiştirme teşebbüsleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Cevdet 1906e: 160

Ali Nadir, bunu odadaki kötü kokan havayı gidermek için pencereyi açmaya benzetmektedir. Pencere açılınca kötü hava gitmekte, temiz hava gelmektedir.

Ali Nadir, yeni ithal edilecek alfabe olarak, ileri bir medeniyetin alfabesi olan, Latin alfabesini önermektedir. Başka hiçbir medeniyet, Latin alfabesi kullanan medeniyet kadar ileri olmadığından medeniyet ve ilerleme için Latin alfabesinin kullanımı şarttır. Ali Nadir, kendisinin Latin alfabesi taraftarı olduğunu söylemektedir.

Ali Nadir, Latin alfabesinin kabul edilmesinin Batı ve Doğu medeniyetleri arasında bocalayan Osmanlılar için tercihin Batı yönünde kullanılması anlamına geleceğini ifade etmektedir. Böylece artık Batı, Osmanlı'dan yüksek olmayacak, Doğunun şanlı geçmişinden Batı medeniyetine geçiş yapan Osmanlı'yı takdir. Edecektir. Artık Doğunun geçmişi ile övünüp teselli bulmanın vakti geçmiştir.

Ali Nadir, Latin alfabesinin kabulünün bu alfabeyi kullanan medeni toplumlar ile ilişkiyi güçlendireceğini belirtmektedir. Zira Latin alfabesi kullanan Osmanlılar, Fransızca, İngilizce, Almanca öğrenmeye adeta yarı yoldan başlayacaklardır. Türk dili, alfabesinden dolayı yabancılar tarafından kolay öğrenilebilecektir. Artık kitap basımı derdi de sona edecektir.

Ali Nadir, Arap alfabesinde ısrarın Osmanlıları medenî âlem içinde yalnızlığa sevk edeceğini söylemektedir. Halbuki Latin harfleri, Türk diline inanılmayacak derece kolay ve uyum sağlamaktadır. Öyle ki yeni harf ilavesine lüzum yoktur. Hatta çift olan bazı harfler tenkis edilebilecektir.

Ali Nadir, Latin alfabesi karşıtlarının alfabe değişimi ile ırk ve milliyetin değişeceği iddialarını mesnetsiz bulmaktadır. Ali Nadir, Almanlardan mavzer tüfeği almakla Osmanlıların Alman olmadığını, Latin harflerini kabulle, milliyetin değişmeyeceğini söylemektedir.

Bazıları ise Latin alfabesinin kabulü ile, İslâm Dünyası'nın Osmanlılardan yüz çevireceğini iddia etmektedir. Ali Nadir, İslâm Dünyası'nın

Osmanlıların hiçbir fedakarlığı hak etmediğini düşünmektedir. İslâm Dünyası, Latin alfabesi yoluyla ilerlemeye çalışan Türkleri takdir. Etmeli e cesaret vermelidir. İslâm Dini, ancak dinî kaideler ile alfabe kullandıkları için Müslümanlar onları sevmemezlik yapmamaktadırlar. Bu tür iddialar, mesnetsizdir.

Bir kısmı ise, İslâm Dini'nin Arapça üzerine kurulduğundan, dinen Latin alfabesinin kullanımının caiz olmadığını ileri sürmektedir. Ali Nadir, düşman addettiği Hıristiyanlığın alfabesinin kabulünün Müslümanlar için zül olduğu fikrine katılmaktadır. Ancak Müslümanlar, Hıristiyanlardan geridirler. Bu aradaki fark giderilinceye kadar her yol dinen caiz ve mubahtır. Zaten okullarda öğretilen Arapça'yı öğrenmek mümkün değildir. Arapça dili mecburi okutulmaktadır. Ali Nadir, Arapça'nın da diğer yabandı diller tarzından okutulursa kolay öğrenileceğine inanmaktadır.

Ali Nadir, Latin alfabesinin okur-yazarların %6'sı yabancı dil bildiğinden kolay öğrenileceğini söylemektedir. Ali Nadir, bütün Batılı ülkelerdeki maarif teşkilatının yenilik göstermek ve iş yapmak yerine, Osmanlı'daki maarif teşkilatının müdür ve öğretmen becayiş azil tayinleri ile uğraşmak, okul bütçelerini kısıtlamak, okul adlarını ıslahat namıyla değiştirmek devamlı uygulanamayacak projeler yapmakla uğraştığını belirtmektedir.

Ali Nadir, Maarif Nezâreti'nin en önemli iş olarak dilin ve alfabenin ıslahı ile uğraşması gerektiğini söylemektedir. Maarif Nezâreti, çok sayıda Latin alfabeleri ve Türk dilini öğreten kitaplar basmalı, bunları bedavaya halka dağıtmalıdır. Sonra bu alfabeyi öğrenmek için iki yıl süre verilmelidir. Bu süre bitince, Latin alfabesi resmen kabul edilmelidir. Bu sırada işleri bozmak, süreci engellemek ve yolsuzlukları önlemek için devlet tedbirler almalıdır. Latin alfabesini kullanmak kanuni olarak zorunlu halı getirilmelidir. (Ali Nadir 1327: 1399-1402)

Ali Nadir, alfabede dilde ıslahat isteyenlerin bir ilmî kurul teşkilini teklif etmeleri fikrine katıldığını belirtmektedir. Ancak bu ilmi kurul, işi bitmiş asker

ve sivil bürokratların onore edildiği bir kurul değil, dil korusunda uzman kişilerden müteşekkil bir kurul olmalıdır. kanaatindedir. Yoksa hiçbir iş göremeyeceğine inanmaktadır (Ali Nadir 1329: 1402).

Hüseyin Kâzım Kadri, İctihad'da yayımlanan bir seri yazısında, Türk dilinin çeşitli lehçelerinin birliği meselesini ele almaktadır. Buna göre, Çin Türkistan'ından Avusturya sınırına kadar uzanan Turanî kavimler arasında siyasi ilişkileri sağlamak için Türk dilinin çeşitli lehçelerini birleştirmek gerekliliği bulunmaktadır. Zira her millet, vakti gelince kendi dili etrafında toplanmaya mecburdur. Zira Sena nehri kıyısında doğan bir yakut, bir İstanbul'lu ile anlaşacak ölçüde Türkçe ile iletişim kurabilmektedir.

Türk dilinin Tonguz, Karataş, Koybal, Altay, Kırgız, Çuvaş, Mongol, Buryat, Ostiyak, Vogul ve Kalmuk gibi zor lehçeleri arasında bir birliktelik bulunmaktadır. Yine Türk dilinin Osmanlı, Azeri, Uygur ve Çağatay gibi gelişmiş kavimleri arasında dil münasebeti sıkıdır. Örneğin Ali Şir Nevaî, Babur Mirza, Ubeyd Han, Sultan Hüseyin Baykara, Mir Haydar gibi şairler bu son dört lehçeyi konuşanlarca anlaşılmaktadır. Yine Nevaî'nin "Mahbubu'l-Kulüb"u Osmanlıca'ya çok yakındır. Kazan'da basılan eserler, Türkistan'da yayımlanan kitaplar, Türkiye'de okunup anlaşılmaktadır.

Hüseyin Kâzım Kadri, Türkçe'nin Osmanlı, Azeri Türkçesi, Uygur, Çağatay, Özbek, Kaşgar, Türkmen, Kırgız, Altay, Tarançı, Rusya ve Sibirya Tatarları, Litvanya Yahudilerinin ortak dili olduğunu, Kuzey Türkçesi'nin de Yakut ve komşu Türklerin dillerinden oluştuğunu belirtmektedir. Türkçe'ye ikinci derecede akraba, Fin Ogriyen dilini, Lapon-Finlandiya-Macar dilleri, Ural ve Volga civarında konuşulan Çeromis, Başkır, Vogul dilleri ve Kafkasya'daki Abor ve Samoyed dillerinden oluştuğunu yazmaktadır. Diğer akraba diller olan Mongolca ve Kalmukça ile Mançuca, Tonguzca ve Kore dilinin de varlığına dikkat çekmektedir.

Hüseyin Kâzım Kadri, çeşitli örnekler ve karşılaştırmalar ile zenginleştirdiği yazısında, Türkçe'nin lehçeleri arasında en gelişmiş, ulvî,

güzel ve bedîî olanın Osmanlı Türkçesi olduğunu öne sürmektedir. Bunu da Osmanlı Türkçesi!nin Batı ve Batı medeniyeti ile yakın ilişkisine bağlamaktadır. Ayrıca Osmanlı Türkçesi'nin Telaffuzu daha naziktir. Bu sebeple, diğer lehçeleri ayrı birer dil haline getirmeye çalışmaktansa, bu lehçeler arasında en gelişmiş olan Osmanlı Türkçesi'ni Türkistan'ın her yanında ortak lehçe olarak kabul etmek daha iyi olur kanaatini taşımaktadır.

Hüseyin Kâzım Kadri, Osmanlı Türkçe'sinin sadece imlâ alanında ıslâhı ile tüm Türklerin ortak dili olabileceğine olan inancını dile getirmektedir. Ortak bir imlâ kullanmak şartı ile bütün Türkler, Osmanlı Türkçesi'ni kabul etmekte tereddüt etmeyeceklerine inanmaktadır (Hüseyin Kâzım Kadri 1327a: 841-843).

Hüseyin Kâzım Kadri, Batı Türkleri'nin Arapça'yı taklitten dolayı öz dillerinin şekillerini unuttuklarını, imlâlarının Arapça ve Batı taklitçiliğinden dolayı bozulduğunu, özellikle Osmanlı Türkçesi'nin sosyal ve siyasî bir çok olaydan dolayı Doğu lehçelerinden uzaklaştığını tespit etmiştir. Doğu ve Batı lehçeleri arasında lugatların incelendiğinde sarf ve nahv kuralları açısından büyük farklar bulunmaktadır. Fakat Osmanlı Türkçesi, Arapça'yı taklitte ne kadar ileri gitmiş, Arap harflerini ve imlâsını kullanmış olsa da Türk dilini Arapça'nın kurallarına göre yazmak imkanı hasıl olmamıştır. Sadece Azeriler,hem Batı ve hem de Doğu Türkçesi'nden etkilenip, arada kalmışlardır.

Hüseyin Kâzım Kadri, Eski Türk harflerinin unutulup, Arap harfleri ile yazılmasını, Musevilerin unutamadıkları İspanyolca'yı İbrani harfleri ile yazmalarına benzetmektedir. Arap harflerini Türkçe için kullanımı zordur. Türk dillerini birleştirmek için öncelikle, Arapça'nın tahakkümünden ve Arap harflerinden kurtulmak gerekmektedir. İlk adım olarak Türk lehçelerinde imlâ birliğine gidilmelidir. İkinci aşamada harf birliği ve üçüncü aşamada ancak Osmanlı Türkçesi etrafında ortak dil birliği sağlanmalıdır.

Azerî Türkçesi, Doğu ve Batı Türkçesi arasında bir köprü her iki lehçe grubu tarafından anlaşılır olması hasebiyle bazıları, birleşmenin Azeri Türkçesi

etrafında olmasını teklif etmektedirler. Halihazırda Doğu lehçeleri ile konuşan Türkler, Batı lehçesi ile konuşup yazmaya başlamışlardır. Azeri Türkçesi de gittikçe Osmanlı Türkçesi'nin İstanbul ağzına benzemektedir. Yakın gelecekte Azeri Türkçesi ortadan kalkacaktır kehânetinde bulunmaktadır. Doğu lehçelerinin Osmanlı Türkçesi'ne yakınlaşmaları teşvik edilmelidir. Bu arada Farsça ve Arapça kelime ve ıstılahların Türkçe'den temizlenmesi gerekmektedir. Doğu lehçeleri gittikçe Osmanlı Türkçesi'ne yaklaşırken, Osmanlı Türkçesi kendi özelliklerini yitirmektedir. Çeşitli vesilelerle bu engellenmeli ve devlet eliyle Osmanlı Türkçesi ile Doğu lehçelerinin birliği sağlanmalıdır. (Hüseyin Kâzım Kadri 1327b: 861-864)

Hüseyin Kâzım Kadri, Batı Türkçesi'nin Batı dünyası ile ilişkisi sayesinde, tüm Türk dünyasına örnek olmasının Batı ve Doğu Türkçeleri'nde Osmanlı Türkçesi ile özdeşleşme, benzeme ve aynılaşma çabalarını ortaya çıkarmıştır. Azeri, Çağatay, Uygur, Kırım ve Kazan Türkçeleri, artık Osmanlı Türkçesi ile hemen hemen aynı gibidir.

Hüseyin Kâzım Kadri, Doğu Türkçeleri'nde Osmanlı Türkçesi'ne doğru kendi kendine oluşan bu akımdan istifâde edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, bu Osmanlı Türkçesi'ni Türkçe konuşulan her yerde bir millî dil olarak kabul ettirmek için bir fırsattır. Ancak bunun için öncelikle Osmanlı Türkçesi'nin mükemmelleştirilmesi, dil ve alfabedeki arızaların eksiklik ve yanlışlıkların giderilmesi gerekmektedir.

Hüseyin Kâzım Kadri, Osmanlı Türkçesi'nin bir sözlüğünün olmadığına dikkat çekmektedir. Vambery'nin Kutadgu Bilig'i yayımlamasından beri bu eser Türkçe'ye çevrilmemiştir. Sadece Osmanlılarda değil, hiçbir Türk ilinde Osmanlı Türkçesi'nin hiçbir lugatı yoktur. Bazılarının dil ıslâhı adı altında yaptıklarını da irtica olarak nitelendirmektedir. (Hüseyin Kâzım Kadri 1327c: 873-876)

Hüseyin Kâzım Kadri, öncelikle Türk lehçelerinin birliğinin sağlanması için, Osmanlı aydınına Türklük şuuru verilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Bunun için üniversite ve diğer okul öğrencilerine Türk tarihi okutulmalı, Türklerin tarihte oynadıkları önemli rol anlatılmalı, halihazırdaki Türklerin yaşadığı coğrafya ve bu coğrafyanın özellikleri, tarihi tanıtılmalıdır. Bu yapılırken Türkler, yıkıcı, yok edici ve barbar bir medeniyet düşmanı olarak değil, Çin'den Avrupa'ya uzanan topraklarda medeniyetler kuran bir kavim olarak anlatılmalıdır. Böylece Ziya Gökalp'in de Turan şiirinde anlattığı Turan'ı tanıyacak, Osmanlı Türkleri, Türk lehçeleri birliğine daha yakından ilgi göstereceklerdir. Bu yolda Genç Kalemler dergisinin yazarları Ali Şir Nevaî ile aynı işi yapmaktadırlar. Özellikle Türklerin yüzyıllardan bir tek kavim olduğu gerçeği, okullarda, gazetelerde, dergilerde vurgulanmak, son yüzyıllardaki siyasî ayrılığın sebebi lehçe farklarına bağlanmak suretiyle Türk lehçelerinin birliği sağlanmalıdır. (Hüseyin Kâzım Kadri 1327d: 892-895)

Hüseyin Kâzım Kadri, Osmanlıların Doğu Türkçeleri lehçelerini Osmanlı Türkçesi'ne yaklaştırmak için hiçbir gayret sarf etmediklerine dikkat çekmektedir. Ona göre bu temayül Osmanlıların, Türkler arasında en tedamü etmiş millet olmasına bağlıdır. Osmanlı Türkçesi, bir edebiyat, ilim ve fen dili haline gelmiştir. Bu sebeple meraklısı fazladır kanaatini taşımaktadır. Kazan neşriyatını takip eden Hüseyin Kâzım Kadri bunların Osmanlı Türkçesi ile yandığını belirtmektedir. Halbuki Osmanlı idaresi altındaki Trablusgarb'ta Türk idareciler bile ülkeyi yönetmek için Arapça konuşmaktadır. İtalyanlara kar.ı beraberce çarpışan Türk ve Trablusgarblıları birleştiren güç, millî ve insanî bir güçtür.

Hüseyin Kâzım Kadri, Türk lehçelerinin birliği ile Turan'da birleşmenin asla Osmanlı idaresi altında Müslüman unsurların ihmâli anlamına gelmeyeceğini söylemektedir. Örnek olarak da Trablusgarb'ı vermektedir.

Hüseyin Kâzım Kadri, Osmanlı Türkçe'si etrafında ortak bir Türk dili teşekkülü bu yeni dilin oluşumu için ilmi bir kurulun oluşturulması bu durulun ortak kural, ortak imlâ, dil ıslâhı ve ortak alfabe meselelerini halletmesini önermektedir. Bunun için Maarif Nezareti'ni göreve çağırmaktadır. (Hüseyin Kâzım Kadri 1327e: 906-909)

Dobrucalı A.H. Mustafa, Hüseyin Kâzım Kadri'nin harflerin değiştirilmesi fikrine destek verdiğini İctihad'da yayımlanan bir mektupla bildirmektedir. Harflerin dinle alakası olmadığını söyleyen Dobrucalı, Slavların Kril alfabesi sayesinde ilerlediklerini eğer bir ortak Türk dili ve alfabesi olmazsa, Slavların ileride Türkleri de Kril alfabesine celp edeceklerini ileri sürmektedir.

Dobrucalı A.H. Mustafa hiç vakit geçirilmeden bir Dil Akademisi kurulmasını önermektedir. Bu akademi ortak dil ve alfabe seçimi, bu dil ve alfabenin kurallarının tespiti, çocuklara ve yetişkinlere öğretimi, dilin Arapça ve Farsça kelime ve deyimlerden arındırılması, bunların yerine Türk lehçelerinden veya eski Türk dillerinden kelime ve deyim uydurulması suretiyle halka benimsetilmesi, dilin sadeleştirilmesi konularında çalışmalıdır. (Dobrucalı A.H.Mustafa 1327: 909-910)

Hüseyin Kâzım Kadri, Dobrucalı A.H. Mustafa'nın tenkitlerine verdiği cevapta, Arapça ve Farsça'dan alınan kelime ve deyimleri Türkçeleştirmek amacı gütmediğini, alfabenin yetersizliğinin doğru olduğunu, Arap harfleri ile Türkçe yazmanın zor olduğunu, Dil Akademisi ve çalışma konularını beğendiğini, söylemektedir. Ancak idarî inkılâba bağlı olan bu konuların gerçekleştirilmesinin zor olacağı, irtica ve muhalefetin bu çalışmaları engelleyeceğini belirtmektedir. Dil Akademisi kurulmadan dille ilgili hiç bir çalışmanın sağlıklı olmayacağı düşünmektedir. (Hüseyin Kazım Kadri 1327f: 936-939)

Satı El Husrî, alfabe meselesi ile ilgili tartışmalar sebebiyle kaleme aldığı ve İctihad'da yayımlanan yazısında ıslâh-ı harf ve Latin alfabesi kabulü meselelerini ele almaktadır.

Satı, Japon ve Çin alfabelerinin de zor olduğunu, ancak bunun Japonların ilerlemesine engel olmadığını söylemektedir. Bu arada Satı mevcut harflerin zor ve kusurlu olduğunu da kabul etmektedir. Ama bunun ilerlemeye engel olduğuna inanmaktadır.

Satı, büyük milletlerin alfabelerini değiştirmediklerini, Slavların Kril alfabesi ile de ilerlediklerini söylemektedirler. Romenler, Latin asıllı oldukları halde Latin harfleri değil, Slav harfleri kullandıklarını, bunun da ilerlemelerine engel olmadığı daha sonra Romenlerin Slavlaşmak için Latin alfabesini kabul ettiklerini, bunun Osmanlılara örnek teşkil etmeyeceğini yazmaktadır. Japonların ise harflerini değiştirmeyi hatırlarına bile getirmeden ilerleme gösterdiklerine dikkat çekmektedir.

Satı, alfabedeki zorluk ve eksikliklerin kolaylıkla giderilebileceğini, imla meselesinin halinin zor olmadığını telaffuz ve matbaa işaretleri çokluğu meselelerinin hallolabilecek konular olduğunu yazmaktadır. Satı, ıslâhı kâbilken alfabeyi değiştirmenin gereğinin olmadığını düşünmektedir (Satı 1329a: 1327-1329).

Cihangirli M.Şinasi, Satı'nın alfabenin kaldırılmasına gerek olmadığı hakkındaki yazısına cevap verdiği ve İctihad'da yayımlanan yazısında, imlâ meselesinin mevcut imlâ komisyonu çalışmalarını tamamlayınca giderileceğini müjdelemektedir. Ayrıca Türkçe yazı makinesi yapılması konusundaki çalışmaların son aşamaya geldiğini bildirmektedir. Şinasi, çocukların çabuk okuyup yazamamalarının sebebi olarak, eğitim metotlarını görmektedir. Öğretmenler alfabeyi öğretmek için hece usulü kullanmaları okumayı geciktirmektedir.

Şinasi, mevcut alfabenin zor ve kusurlu olduğuna inanmaktadır. Alfabenin mutlaka değişmesin inanmaktadır. Önemli olan kabul edilecek alfabenin tespit edilmesidir. Bu yeni alfabe, Türkçe'nin kurallarına uygun hale getirildikten sonra, kullanıma konulmalıdır. Böylece ilerleme ile Osmanlılar arasındaki birçok engel aşılmış olacaktır (Cihangir M.Şinasi 1329: 1352-1356).

Satı, alfabe hakkında yazdığı yazılara yapılan tenkitlere[1] cevap verdiği ve İctihad'da yayımlanan bir yazısında, harflerin değiştirilmesi fikrinin tamamen aleyhinde olmadığını, ancak alfabenin ıslâhı denenmeden kökten kestirip

[1] Eleştiriler için bkz. Cihangirli M. Şinasi 1329: 1352 -1356; Ali Nusret, "Elifba Meselesi", Tanin, No: 1584

atılmasına karşı olduğunu belirtmektedir. Satı, alfabenin ıslahı konusunda çaba harcamadan, ıslâh edilmiş alfabe modellerini kullanımda denemeden, mevcut alfabenin eksik ve hatalarını gidermeden, alfabenin değiştirilip Latin alfabesi kullanımı fikrini erken ve hatta gereksiz bulmaktadır.

Satı, alfabe gibi topluma mâl olan meselelerde radikal çözümler önermenin, düşünmeden ve üzerinde çalışmadan değişiklik önerilmesinin sakıncalı olduğunu söylemektedir. (Satı 1329b: 1387-1388)

Buhur-ı İsrail, İctihad'da yayımlanan bir yazıda, lisân meselesini ele almaktadır. Buhur-ı İsrail, hayat kavgasının sadece insanlara mahsusu olmadığını, lisânların da kavga verdiğini söylemektedir. Bu konuda Fransa örneğini vermektedir. Paris ağzının Fransız lisânı olarak kabul edildiğini, bunun gibi İstanbul ağzının da Türk lisânı olduğunu belirtmektedir. Osmanlılar tarafından fethedilen ülkelerde çeşitli diller konuşulmakta iken, Osmanlı idaresi altında Osmanlıca hakim olmuştur.

Osmanlı dili, Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeler ile dil kaidelerinden müteşekkildir. Kullanılan Osmanlıca'yı ıslâh çabaları bulunmaktadır. bunlar iki gruptur. Birinci grupta, Osmanlı dilini Arapça ve Farsça kelimeler ile dil kurallarından arındırılmış bir halk lisânı isteyen sadeleştirme taraftarları yer almaktadır. İkinci grupta ise, Arapça ve Farsça kelime ve dil kurallarının yanında, eski Türk lisânı Çağatayca'dan yeni kelimeler teşkili yoluyla Türkçe'yi zenginleştirmek isteyenler bulunmaktadır. Bunu Türkçüler savunmaktadır.

Lisânlar, aynı canlı varlıklar gibidirler. Yaşamlarına müdahale edilmemelidir. Bu müdahaleler, lisânın yaşam seyrini değiştirmekte ve hatta bozmaktadır. En tehlikeli müdahale, tasfiyedir. Tasfiye taraftarları, Türkleşmemiş olarak nitelendirdikleri kelimeleri dilden atmayı istemektedirler. Zaten Türkleşmemiş kelimeleri kullanan olmaz. Bu kelimeleri ancak, Arapça ve Farsça bilenler kullanmaktadır. Bunun dışındakiler, sadece yaşayan kelimeleri kullanmayı tercih etmektedirler.

Zaten ilişkide bulunulan Avrupa lisânlarından ihtiyaçlar ölçüsünde kelime alınacaktır. Mühim olan bu kelimelere, Türkçe karşılıklar bulabilmektir. İlmî dil, edebî dil, karmaşık ve zor anlaşılır olabilmektedir. Zira anlaşılması için tahsil ve terbiye gerekmektedir. Dünyadaki ilmî terimler, izcilik gibi yeni kurumların tabirleri, sanayi ve ticaret deyimleri Türkçe'ye girecektir. Bu sebeple, başka dillerden gelecek kelimelerden ürkülünmemelidir. Çünkü Türkçe'de kullanılan her kelime, kökeni ne olursa olsun Türktür (Buhur-ı İsrail 1330a: 172-175).

Lisân Meselesi, lisânın ıslâhından ibaret değildir. Lisanı ıslâh etmek isteyenler, öncelikle devlet ve toplum yapısını dikkate almalıdırlar. Bu yapı incelenmeden lisân meselesine çözüm bulunması mümkün değildir. Öncelikle hangi lisân konuşulmaktadır sorusuna cevap aranmalıdır. Basında değişik Türkçeler kullanılmaktadır. Dinî dergi ve gazetelerde, Arapça ve Farsça karışık bir Türkçe, Türkçü dergi ve gazetelerde ise, Orta Asya Türkçesi'ni andıran bir Türkçe ve diğerlerinde ise, muhafazakarlık, hürriyet severlik karışımı bir Türkçe kullanıldığı müşahâde edilmektedir.

Bu arada hangi Türkçe'nin gerçek Türkçe olduğuna karar verilmelidir. İstanbul'da âlim, edip ve aydın ailelerde kullanılan İstanbul ağzı Türkçe'yi "lisânımız" olarak kabul etmek gerekmektedir. Zira devletin kurucusu Müslüman Türklerdir. Bu sebeple, Arapça ve Farsça kelime ve dil kaideleri Türkçe'ye nüfuz etmiştir. Ayrıca Avrupa dillerinden kelimeler de Türkçe'ye girmiştir. Yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulunmalıdır. Ancak dile müdahâleden de kaçınılması gerekmektedir (Buhur-ı İsrail 1330b: 227-229).

Kaya Nuri, Arapça, Farsça, Fransızca gibi dillerden alınan kelimelerin ve dil kurallarının ölçüsüz olarak Türkçe'ye girmesinin lisânı berbat ettiğini düşünmektedir. Kaya Nuri, bu konuda edebiyatçı ve şairlerin ihmalkâr davrandıklarını belirtmektedir:

> " Her millet kendi lisânının istiklâliyle övünür. Biz Türkçe'mizin mefkudiyetinden mey'usuz. Irk kardeşimiz olan

> Şimal Rusya Türk- Müslümanları lisânlarına ehemmiyet veriyorlar. Hele son zamanlarda teşekkül eden 'Muhafaza-ı Lisân' cemiyetleri Şimal Türkçesi arasına ecnebî kelime sokan muharrirlerden ve mukâleme esnasında ecnebî kelime kullananlardan bir ceza-yı nakdî alıyorlar. Bilhassa Rusya Türkleri'nin gazetelerindeki de yazmaya ve yazıları arasına hiç ecnebi Kelime sokmamaya azmetmişlerdir.
>
> Şairler; Şiirlerini saf ana lisanlarıyla yazarak milleti lisanen, ilmen ve irfanen terakki ettirmeye gayret etmektedirler.
>
> Edipleri; Yazdıkları roman ve hikâyelerini millî uslûpta yazmaktadırlar.
>
> Ulemâsı: Hutbeleri anadillerinde okur ve vaaz ederler." (Kaya Nuri 1923: 3156)

Halbuki Güney Türkleri'nin edip, şair ve yazarları Kuzey Türkleri'nin hassas oldukları bu konuda gereken hassasiyeti göstermemektedirler. Birçok yazar ve şairin eserlerini okuyabilmek için sözlük gerekmektedir.

> "Saf bir lisanı olmayan bir millet en mühim anâsır-ı hayatiyesinden birine malik değil demektir." (Kaya Nuri 1923: 3157)

Dr. Abdullah Cevdet, harf meselesinin ilmî bir mesele olduğu ifade edilerek, siyasi idarenin karışmasının engellenmesine karşıdır. Zira ona göre, her mesele ilmîdir. Skolastik düşünceye bağlı muhafazakarlar için, her mesele muhafazakarane bir tarzda halledilmelidir. Dr. Abdullah Cevdet, mevcut harflerle, asrın beklediği sürate ulaşmanın ve başarılı olmanın mümkün olmadığına dikkat çekmektedir. Bazı öğretmenler, mevcut harflerin bedir güzelliğinden dem vurduklarını ve bunların hattat olduğunu ifade etmektedir. Bazıları ise, mevcut harflerin hızlı yazmayı sağladığını belirtmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, birincilere bir sanat olarak hattatlık uğraşmalarını, ikincilere

ise Batıdaki stenografiyi öğrenmelerini tavsiye etmektedir (İsmail Şükrü 1925:3733).

İsmail Şükrü, yazı ve lisânın bir milletin benliğini oluşturduğunu ifade etmektedir. Bir milletin edebiyatı, mîllî hayatının aynasıdır. Yaşamak ve ileri gitmek isteyen milletlerin yazısı ve imlâsı ne kadar sade ve kolaylığı, yazı lisânı ile konuşma lisânının ayrılığından kaynaklanmaktadır. Edebiyat, ancak milletin ruh ve düşüncesinden, öz lisânından doğmuşsa mîllî edebiyat niteliği taşımaktadır.

İsmail Şükrü, Türk milletinin ilim ve irfanının kısır kalmasının sebebinin lisândaki zorluklardan kaynaklandığını düşünmektedir. İsmail Şükrü'ye göre, lisânda ve yazıdaki zorlukları bertaraf etmek için bir inkılâbın yapılmasının zamanı gelmiştir.

İsmail Şükrü'ye göre, lisânda Arapça ayrılığının muhafaza edilmesini isteyenler gidip Arabistan'da, Acemce ayrılığını isteyenler İran'da ve Batı dillerinin hakimiyetini aracı edenler ise Avrupa'da yaşamaktadır.

İsmail Şükrü, halihazırdaki Türkçe'yi, gerçek Türkçe kabul etmemekte ve Osmanlıca adını vermektedir. Osmanlıca, Osmanlı Devleti'nin dilidir. Osmanlı Devleti ise ortadan kalkmıştır. O halde Osmanlıca'nın da ortadan kalkmasının zamanı gelmiştir.

İsmail Şükrü, Osmanlıca taraftarlarının, zor zor öğrendikleri bu lisân ve yazı ile sağladıkları itibarı kaybetme korkusu ile dilde sadeleşmeye ve yeni harflere karşı çıktıklarını düşünmektedir.

Bu suretle, halkın ekseriyeti ile köylüler, yazmayı ve okumayı öğrenememektedir. Arap alfabesinde ısrar bu yüzdendir.

İsmail Şükrü, ana dilin sadeleştirilmesi ile, Türkler arasında anlaşmanın kolaylaşacağına inanmaktadır. Uydurma dil olarak nitelendirdiği Osmanlıca'nın Arap harflerine uymadığı düşünmektedir. Zira Osmanlıca

yazabilmek için Arap alfabesine birçok harf eklenmiştir. Mevcut harflerin sayısı otuz üçe ulaşmıştır.

İsmail Şükrü, Azeri, Boşnak ve Arnavutların Arap harfleri terk etmek suretiyle Latin harflerini kabul ettiklerini, Arap harflerini dinî harfler zanneden, sadece ahiret için yaşamak isteyen muhafazakarların Latin harflerine karşı din bir nefret duyduklarını belirtmektedir. Zaten Latin alfabesi de Türkçe'ye veya benzer dillere uygun değildir. Latin alfabesi, Türk dilinin ihtiyacını karşılayacak derecede mükemmel değildir.

İsmail Şükrü, Latin harflerinin de pek kullanışlı olmamakla beraber, Latin harflerinden Türk diline uygun yeni bir alfabe teşkilinin, Arap harfleri kullanmaktan daha mantıklı olduğunu inanmaktadır. Mevcut Latin harfleri kabul edilmemeli, Arap harfleri terk edilmeli ve Latin harflerinden Türk diline özgü yeni bir alfabe teşkil edilmelidir (İsmail Şükrü 1925 : 3734-3736).

Harflerin değiştirilmesi tartışmalarının öncülüğünü yapan İctihad, Cenab Şehabeddin'in "İkdam" gazetesinde yer alan "Huruf Meselesi" adlı meselesinden yaptığı iktibasları 194. sayıda yayımlamıştır. Cenab Şehabeddin, uzun incelemelerinin sonucu Arap harflerinin terk olunarak, Latin alfabesine bir iki harf ilavesiyle oluşturulacak yeni bir alfabenin kabulü gerektiği kanaatine ulaştığı beyan etmektedir. Cenab Şehabeddin, hali hazırda on milyon Türk'ün içinde tam olarak bir günlük gazeteyi baştan sona okuyacak insan olmadığına inanmaktadır.

Cenab Şehabeddin, bunun sebebinin Türk milletinin okur yazarlığa geçiş döneminde Türk dilinin özelliklerini dikkate almadan Arap alfabesiyle Türkçe yazmaya çalışmasına bağlamıştır. İlk zamanlarda da bunu kolaylaştırmak için kelimeler harekeler yardımıyla okunmuştur. Ancak bunun da çok büyük bir yararı olmamıştır.

Bazıları, lisândaki mevcut sıkıntıları aşmak için harflerin değiştirilmesine gerek yoktur inancını taşımaktadırlar. Bunlara göre, yabancı harfler alınacağına, mevcut alfabeye bazı harfler ve işaretler eklenmelidir. Cenab

Şehabeddin, bu tür çabaları "yarım tedbir" olarak nitelendirmektedir. Zira Arap harfleriyle yazılan Türkçe kelimelerde pürüzler yoktur. Her özel durum için oluşturulacak yeni harf ve işaretler sayesinde harf sayısı artacaktır. Zaten bu harf kelime başında, ortasında ve sonunda farklı şekillerde yazılmaktadır. Ayrıca s, z, h gibi harflerden, mevcut alfabede iki veya üç adet vardır.

Böylece toplam harf sayısı yüzü, işaretlerin toplamı ise yüzleri aşacaktır. Bu yeni "düzeltilmiş" alfabeyi öğrenmek, halihazırda yıllar sürerken, çocuklar için daha uzun süre olacaktır. Eğitim süresi uzayacak, okur-yazarlık oranı daha da azalacaktır.

Cenab Şehabeddin, bunu yerine Latin alfabesine bir iki harf ilavesiyle oluşturulacak yeni alfabe ile mevcut sorunların onda dokuzunun giderileceğini, kırk yılda doğru okuyup yazamadığı Türkçe'yi orta zekalı bir çocuğun üç dört ayda hatasız yazıp okuyabileceğini belirtmektedir.

Cenab Şehabeddin, soldan sağa yazmak meselesi hakkında da mütalaa da bulunmaktadır. Arap harfleri ile sağdan sola, Latin harfleri ile soldan sağa yazılmaktadır. Bazıları, bu soldan sağa yazılmayı ciddi bir mesele olarak görmektedirler. Cenab Şehabeddin, soldan sağa yazılırken, her kelimenin görülerek yazılacağına dikkat çekmektedir. Halbuki sağdan sola yazılırken, yazılan kelimeler parmakların gölgesinde kalmaktadır. Cenab Şehabeddin'in soldan sağa yazmanın, fizyolojik olarak kolun hareketinin içten dışa olması sebebiyle daha az yorgunluğa sebebiyet verdiği için kolay olduğunu belirtmektedir. Halbuki bunun tam tersi hareket, büyük yorgunluğa yol açmaktadır. Ayrıca mevcut alfabe ile yazarken, bir rakam yazmak lâzım geldiği zaman yazı kesilmektedir. Latin alfabesiyle yazarken, rakamlar da soldan sağa yazıldığı için böyle bir durum söz konusu olmamaktadır.

Cenab Şehabeddin, Latin alfabesinin kabulünün Türklerin Batı dillerinin öğrenmelerine de yardımcı olacağını düşünmektedir. Cenab Şehabeddin, Latin alfabesinin kabulüne karşı olanların yedi yüz yıl kültürel birikimin kaybolacağı iddialarına karşılık olarak, kendisinin bir kütüphane kurdu olarak İstanbul

Kütüphanelerini tetkik ettiğini, birbirine tekrar mahiyetindeki eserlerin sayısının birkaç binden fazla olmadığını, Avrupa'da Haşet'in yılda iki bin kitap bastığı düşünülürse, devletin bu eserleri yeni yazıya aktarmasının bir-iki senede mümkün olacağını söylemektedir. (Cenab Şehabeddin 1925: 3825-3827)

Dr. İsmail Şükrü, "Asri Türk Hürufu ve Türkçe" adlı makalesini, "Son Saat" gazetesine gönderdiğini ve gazetenin bu makaleyi neşredeceği günü dahi okuyucularına duyurduğunu, ancak sözünü yerine getirmediğini söylemektedir. Dr. İsmail Şükrü, bunun üzerine aynı makaleyi Türkçü "İkdam" gazetesine yollamış ve bu gazetenin 5 Eylül 1925 tarih ve 11208 sayılı nüshasında "Yazı Türkçülüğü" adlı birinci bölüm neşredilmiştir. "İkdam", diğer bölümleri de yayımlayacağını belirttiği halde, yayımlamaktan imtina etmiştir. Bunun üzerine Dr. İsmail Şükrü, Dr. Abdullah Cevdet'e başvurmuş ve 1. Teşrin-i Evvel 1925 tarih ve189 numaralı İctihad'da "Son Darbe-i Tahlis: Harflerimiz" adı altında "Yazı Türkçülüğü" adlı bölümü neşretmiştir. Makalenin sonunda "devam edecek" ibaresi olduğu halde devamı gelmemiştir. Dr. Abdullah Cevdet, ayrıca bu kitap büyüklüğündeki makaleyi "Kütüphane-i İctihad"da yayımlayacağına söz vermiş ise de, daha sonra ses çıkmamıştır.

Dr. İsmail Şükrü, makalesinin Ankara'da birileri tarafından beğenilmediği için mi yayımlanmadığını merak etmektedir. Gerçi makalede, Arap ve Latin harflerini beğenmemekte, Türklüğe uygun karakterde bir yeni alfabe istemektedir. Dr. İsmail Şükrü, Ankara'nın bu fikrini beğenmemesi halinde vazgeçeceğini beyan etmektedir:

> "Bu fikirlerden birini Ankara'nın kabul veya adem-i kabulünde muhikk bir isabetin vaki olacağına şüphem yoktur. Fikrimin isabeti reddolunduğu vakit de ben bile memnun ve müteselli olacağım. Çünkü onlar yaptıklarını iyi bilerek, iyi düşünerek yapmakta olduklarına itikadım vardır. Sözlerimin hiç birisinde zerre kadar riya kokusu yoktur ve olamaz; çünkü mezardan ses veren ölü ruhunun riyalı sözler sarfına hiç ihtiyacı

yoktur ve çünkü dirilerin hay ü huyuna karışmağa onun cismen takati yoktur." (İsmail Şükrü 1926:3857)

Dr. İsmail Şükrü'nün yazısından, makalelerinin neşrinin yarıda kalmasından, İctihad'ın bu serzenişin yayımlamasından Ankara'da Arap harfleri taraftarlarının güçlü bir lobilerinin olduğunu, İstanbul basınının Arap harfli yayımlanmaktan memnun olduğunu, Latin alfabesi taraftarlarının da bu yazılardan hoşnut olmadıkları sonuçları çıkarılabilmektedir. İstanbul basını, kâr endişesiyle Arap alfabesiyle yayımlanmaya devam etmelerini istemeleri gayet mantıklıdır. Ankara'nın tutumu net değildir. Özellikle Rus Çarlığı'nın yıkılmasından sonra kurulan Türk Cumhuriyetlerinin Bolşevik idareleri Latin alfabesine geçiş yaptıkları bir esnada Latin alfabesi meselesinin gündeme gelmesi olumlu karşılanması muhtemeldir. Bütün bu sebeplerden ötürü İsmail Şükrü'nün makalelerinin yayımı yarıda kalmıştır.

Dr. İsmail Şükrü, Osmanlıca adını verdiği lisân ile Türkçe'nin aynı olmadığını savunmaktadır. Osmanlıca tasfiye edilmelidir. Türk dili, Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerden arındırılmalıdır. Osmanlıca, Türklerin has lisânı değildir, bir dilenci torbası ve Osmanlı aydınlarının lisanıdır. Türkçe ise halkın öz lisânıdır.(İsmail Şükrü 1926: 3858)

İzmir İktisat Kongresi esnasında, delegelerden bazıları mevcut alfabenin yetersizliği ve bunun yerine Latin alfabesinin kabulü için karar alınması konusunda Kongre Riyâseti'ne bir önerge vermişlerdir. İzmir İktisat Kongresi Reisi Kazım Karabekir Paşa, bu önerge üzerine bir nutuk söylemiş ve önergeyi reddetmiştir. Bu nutku, basından okuyan Kılıçzâde Hakkı Bey, bir yazı kaleme almış ve İctihad'da seri halde yayımlamıştır.

Kılıçzâde Hakkı Bey, on yıl evvel "Hür Fikir" ve "Hürriyet-i Fikriye" dergilerinin sorumlusu iken, bu Latin alfabesi tartışmaları yüzünden dergileri birkaç defa açılıp kapandıktan sonra, Dahiliye Nazırı Talat'ın emriyle kapatıldığını hatırlamaktadır. Kazım Karabekir, Latin alfabesi aleyhine yaptığı konuşmadan dolayı kongre üyelerince coşku ile alkışlandığına dikkat

çekmekte ve bunu her devlet büyüğüne yapılan dalkavukluk örneklerinden biri olarak görmektedir.

Kılıçzâde Hakkı Bey, on sene evvel Latin alfabesinin lisan için faydalı olacağını, kabul edilmesinin gerektiğini savunmaktadır. Mustafa adlı bir genç, dergide Latin alfabesinin kabulünü isteyen makaleler yayımlamaktadır. Kılıçzâde Hakkı Bey, bu esnada "Sarıkamış Kahramanı" olarak adlandırdığı Enver Paşa'nın ordu haberleşmesini ayrı ayrı alfabe harfleriyle yazılmasını emretmesini "zevksizlik" olarak nitelendirmektedir. Enver Paşa'nın bu emrine ordu, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meclis karşı koymadan uymuştur. Sadece Kâzım Nami Bey karşı çıkmıştır. Ancak Kâzım Nami, bir daha alfabe konusunu ağzına almayacak şekilde tevbe ettirilmiştir. Ancak herkesin üstün bir gayret sarfetmesine rağmen Enver Paşa'nın projesi akim kalmıştır (Kılıçzâde Hakkı 1923a: 3175-3176).

Kılıçzâde Hakkı Bey, bu esnada Latin harflerinin kabulünü ilmî bir şekilde yönettiği dergide savunmaktadır. Ancak bu konu ile ilgilenmemesi konusunda Matbuat Müdürlüğü'nden ikâzlar almaktadır. Kılıçzâde Hakkı Bey, bu ikazlara kulak asmayınca bu defa dergi sık sık tatil edilmiştir. Bu tedbir de fayda vermeyince Kılıçzâde Hakkı Bey, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın huzuruna davet edilmiştir. Talat Paşa, Latin alfabesinin kabulü için yazı yazmaktan vazgeçmesini, softaların Dahiliye Nezareti'ne baskılarından bıktığını ve emrine uyulmazsa dergiyi kapatacağını Kılıçzâde Hakkı Bey'e tebliğ etmiştir. Kılıçzâde Hakkı Bey, bu son ikaza da kulak asmayınca, "Hürriyet-i Fikriye" kapatılmıştır.

Kılıçzâde Hakkı Bey, Talat Paşa ve İttihadçıların Latin alfabesine karşı olmadıklarını, bu konuyu umursamadıklarını ve sadece softaların tepkisinden dolayı bu tutumda olduklarını düşünmektedir.

Kâzım Karabekir, İzmir İktisat Kongresi'ndeki nutkunda, Latin alfabesine kabulüne İslâm Dünyası karşı çıkacağı endişesi ile karşı çıkmaktadır. Kılıçzâde Hakkı Bey, İslâm Dünyası'nın birlik ve beraberlik

içinde olmadığını, Türk toplumunun sadece Müslüman kimliği ile mi, yoksa Türk-İslâm kimliği ile mi ifade edileceğine dikkat çekmektedir. Kılıçzâde Hakkı Bey'e göre, Türkler kendilerini sadece Müslüman kimliği ile tanımlamakla yetiniyorlarsa, Arap harfleri ve Arap dili gereklidir, ilim olarak da Kur'an-ı Kerim kâfidir. Eğer Müslüman Türk olarak tanımlamaktalarsa bir Türk Kültürüne ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun için de gelişmiş bir dile ihtiyaç vardır. Gelişmiş bir dil için Arap harfleri kâfi değildir. Arap dilini ve Arap harflerini Kur'an-ı Kerim'in dili olduğu için kutsal saymak, Kılıçzâde Hakkı'ya göre gayr-i mantıkidir. Zira Yüce Allah, her dilden insanların Kendine yakarışlarını anlayacaktır. Halihazırdaki alfabe ile Türkçe'yi doğru yazıp okumak mümkün değildir, imlâsı bozuktur.

Kılıçzâde Hakkı Bey, Arap alfabesini ıslah edip, yenilemenin söz konusu alfabe meselesini çözüme ulaştırmayacağını düşünmektedir. Zira mevcut alfabedeki şekillerin sayısı yüzü aşkındır. Bunları matbaada dizmek, elle yazmak ve okumak ciddi bir problemdir. Latin alfabesinin kabulü ile, şekil sayısı otuza inecektir. Bu, çok büyük kolaylık sağlayacaktır. Yabancılar da, bu sayede Türkçe'yi kolaylıkla öğrenebileceklerdir.

Kılıçzâde Hakkı Bey'e göre, son yarım asır öncesine ait ne edebiyat, ne de imlâ mevcuttur. Zira eskiler, eserlerini Arapça ve Farsça kaleme almaktadırlar. Halbuki bir millet, lisanıyla tanınmaktadır. Örneğin İngilizleri, İngiliz yapan lisanlarıdır. Kılıçzâde Hakkı Bey, büyük oğluna Türkçe ve Fransızca'yı aynı anda öğretmek suretiyle bir tecrübe yapmıştır. Çocuk, altı ay sonra Fransızca'yı okuyabilirken, bir yıl sonra bile Türkçe'yi doğru dürüst okuyamamaktadır. Bu sebeple, Kazım Karabekir'in bir çocuğun üç ayda okuyabileceğini söylemesi, eğer çocuk dahi değilse mümkün değildir. Arap alfabesi ile Türkçe öğrenmek ve öğretmek bir işkence halindedir. Örneğin Arap alfabesinde "gül" (çiçek), "gel" (gelmek), "kel" (cilt hastalığı), "kil" (toprak) "küll" (Arapça mecmua), "gül" (gülmek), "göl" (su birikintisi) ve "kül" (odun-kömür kalıntısı" aynı şekilde yazılmaktadır.

Kılıçzâde Hakkı Bey, softaların Kur'an-ı Kerim'in Latin harfleri ile yazılmasının günah olduğunu düşünmelerinin Allah'a karşı gelmek olduğunu düşünmektedir. Zira böylece Allah, sadece Arapça anlar duruma getirilmek suretiyle büyük günah işlenmektedir. Kılıçzâde Hakkı Bey'e göre, Allah, her dilden yakarışları anlamaktadır. Zaten çoğu Türk, Kur'an-ı Kerim'i yanlış kıraat ederek, günah işlemektedir. Sekiz milyon Anadolu Türk'ü içinde Kur'an-ı Kerim'i okuyabilen sayısı sekiz bin den fazla değildir kanaatini taşımaktadır. Latin alfabesi ile Kur'an-ı Kerim'in yazılması ve okunması küfür değildir. (Kılıçzâde Hakkı 1923b: 3196-3199)

Kâzım Karabekir, Latin harflerinin kabulünün İslâmiyet'e aykırı olduğunu düşünmektedir. Softalar, Latin alfabesinin kabulünü dinin elden gitmesi olarak yorumlamaktadırlar. Halbuki Latin alfabesinin kabulü, İslâm'a ilgiyi artıracaktır. Zira yabancılar, Arap alfabesini zor olduğu için öğrenmekten kaçınmaktadırlar. Kâzım Karabekir, Azerbaycan Türklerinin Latin alfabesini kabul etmelerinden rahatsızlık duymaktadır. Kılıçzâde Hakkı'ya göre, Azeriler Latin alfabesini kabul etmek suretiyle ne dinlerini ve ne de milliyetlerini yitirmişlerdir. Kılıçzâde Hakkı Bey'e göre, Latin alfabesi yardımıyla Azeri Türkleri yakın zamanda Türkiye Türklerini gelişme alanında geride bırakacaklardır. Arnavutluk da Latin alfabesini kabul etmiştir. Kılıçzâde Hakkı Bey'e göre, Kâzım Karabekir'in gayretiyle İzmir İktisat Kongresi'nde Latin harflerinin kabulünün reddedilmesi Türkiye'ye zarar vermiş ve vakit kaybettirmiştir (Kılıçzâde Hakkı 1923c: 3214-3215).

Kılıçzâde Hakkı, Avram Galanti'nin "Yeni Mecmua"da "Türk Büyürüz" başlıklı yazısında İslâm Birliği'ni engelleyeceği gerekçesi ile Latin harflerinin kabulüne karşı çıkması üzerine, bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Latin alfabesinin kabulünün İslâm Birliğine engel olmayacağını, çünkü tarihin hiç bir döneminde İslâm Birliği olmadığını savunmaktadır. Avram Galanti'ye göre Arap alfabesi ile Türkçe yazarken bir imlâ meselesi yaşanmamaktadır. Kılıçzâde Hakkı, bir milletin imlasının ve harflerinin o milletin bünyesinin aslî

unsurları olduğu hususunda ısrar etmektedir. Ona göre, Latin alfabesi alınırken, Türkçe imlâsına göre yeniden düzenlemelidir.

Avram Galanti, Arap alfabesinin terkinin İslâm Dünyası ile olan rabıtayı kopartacağını iddia etmektedir. Ona göre Arap harflerini terk ederse, Türk milleti çöküş içine girecektir. Kâzım Karabekir Paşa'nın da İzmir İktisat Kongresi'ndeki nutkunda söylediği ana fikir budur. Halihazırda İslâm Dünyası çöküş içindedir. Buna sebep de Latin alfabesi değildir. Sadece Türkler, sömürgeciliğin zincirini kırmışlardır. Ancak iş daha bitmemiştir. Yeni inkılâpların olabilmesi için öncelikle alfabe meselesinin halli gerekmektedir. Kılıçzâde Hakkı, Türk milletinin medenî dünyada yerini alması için ön şartın Latin alfabesinin kabulü olduğunu düşünmektedir.

Avram Galanti, Latin alfabesi kabul olunursa gazete ve dergi satışlarının düşeceğini, kitap basılmayacağını savunmaktadır. Kılıçzâde Hakkı ise, sırf ticarî bir kaygı sebebiyle, statüloculuğa karşı çıkmaktadır. Zaten okur-yazarlık oranı da çok düşüktür. Latin alfabesi ile bu oran çoğaltılırsa, bu ticari kaygı da giderilecektir.

> Avram Galanti, Arap dilinin ve harflerinin Kur'an-ı Kerim'in yazıldığı dil ve harfler olduğu için kutsal olduğunu ileri sürmektedir. Kılıçzâde Hakkı Bey,Yüce Allah'ın Yakarışları hangi dil ve harflerle yazılırsa yazılsın anlayacağı kanaatindedir. Kılıçzâde Hakkı, Latin alfabesi kabul edilirse, Osmanlı aydınlarının hem Arap hem de Latin alfabesini öğrenmek için zaman harcamaktan kurtulacaklarına inanmaktadır. Ayrıca ona göre Arap alfabesi, Türklerin millî alfabesi değildir.

İstanbul Lisesi Eski Müdürü ve Lisân Muallimi Lütfi Bey, Latin alfabesinin kabulü hakkında bir yazı kaleme almış ve bu yazı İctihad'ın 192. sayısında neşredilmiştir. Muallim Lütfi Bey, Türklerin gelişmesi ve ilerlemesi için Arap alfabesinin terk edilerek, Latin alfabesinin kabulünün gerekliliğini savunmaktadır. Muallim Lütfi'ye göre, Türklerin geri kalmasının sebebi Arap

alfabesidir. İranlılar, Arap alfabesini kabul edip, kendi alfabelerini terk edince Batı kültürü ile karşılaşmışlardır. Bu yeni alfabe , İranlılara yeni bir dünyanın kapısını açmıştır. İran, Arap alfabesi sayesinde gelişmiş;edebiyat, sanat ve medeniyet alanında ilerlemiştir. Türkiye ise, benzer bir durumla karşı karşıyadır. Arap alfabesi, Türk kültüründe ilerlemeyi sağlamıştır. Ancak artık Arap alfabesinin taşıdığı medeniyet, XI. yüzyıldaki gibi ilerici değildir. Bu sebeple Arap alfabesinin terk edilmesi ve Batı Medeniyetini temsil eden Latin alfabesinin kabulü gerekmektedir. Fakat Latin alfabesini ilmî bir plân dahilinde kabulü etmek lüzûmu vardır.

> "...yazımızı bir cümle ile tebdil edemeyiz. Büyük inkılâb içün şimdiden hazırlanmak icâb eder. Türk hurûf-ı munfasılası gerek şekilleri ve gerek hecelerin usûl-i terkibi bir heyet-i ilmîyece tayin ettikten sonra tamim usûllerine mûracaat edeceğiz. Evveli bir alfabe kitabı tertip olınacak ve gazetelerde birer sütundan başlayarak hurûf-ı munfasıla ile temrinler, ibareler yazdırılacak ve yeni yazı ile kesb-i ülfet etmeleri temin edilecektir. Bu propagandanın kâfi derecede semerelerini verdine hükmedildiği gün devletin muhârebatı, ilmî müessesât-ı umûmiyenin tedrisâtı, munfasıl hurûf ile cereyan edecektir. Yeni Türk yazısı tekarrür ettikten sonradır ki asırlardan beri bîkarar olan edebiyatımız dehâ-yı millî dairesinde ve haricî hiç bir müessirin taht-ı nüfûzunda olmayarak şekli makûl ve aslîsini bulacak ve bütün feyzini gösterecektir. Yeni yazının ma'lumât-ı umûmiyeyi en hûcra köylere kadar tamim edeceğini asırlardan beri, dünya şuurundan bir haber olarak Türk'ün gözlerine nar, dimağına feyz ve efkârına intibah vereceğini söylemek zâittir.
>
> Yeni Türk yazısının istimâlinden hâsıl olacak inkılâb-ı fikriyenin hududunu tâyin etmek pek müşküldür. Fakat bu inkılâbın Şarktaki tesirâtının her türlü tahminden büyük olacağını iddia edebiliriz"(Muallim Lütfi 1925: 3790-3792)

Verdan,"Hitit Harfleri" adı altında Latin alfabesi kitabı hazırlamış ve bu eser İctihad tarafından yayımlanmıştır. Verdan, bu eseri tanıdan bir yazı kaleme almıştır. Verdan, Fenikeliler tarafından ıslah edilerek Avrupa milletlerine intikal eden Hitit (Hit) yazısından esinlenerek bir Latince alfabe meydana getirmiştir. Bu alfabenin sessiz harfleri şunlardır: "z, d, x, h, dj, c, ch, s, t, p, b, l, y, v, n, m, l, q, q, k, f, g, r, j" Sesli harfleri ise, "eu, ou, u, o, i, a, e, a" dır.

Verdan, bu alfabe ile yazılmış kelimelerden örnekler de vermektedir: "Fou'ad: Fuad; kra'et: kıraat; se'adet: saadet; me'arif: maarif; ta'am: taam; dou'a: dua; seza'i: sezai; me'al: meal; aali: âli; asger: asker; voukor': vuku'; san'at: sanat; mes'ele: mesele; vak'a: vaka; i'tebar: itibar; ma'loum: ma'lum; ma'zzour: ma'zur; zeqi: zeki; intixab: intihab; vouslat: vuslat"(Verdan 1926: 3023)

Verdan'ın alfabesi, bazı kullanım ve harfler hariç bugün kullanılan alfabe ile büyük benzerlik göstermektedir. Sadece bu alfabedeki, "dj, x, ch, C, Q, q" harfleri yoktur. Yerine "ç, ş, ğ" harfleri vardır. Mevcut alfabede "eu, ou, a" sesli harfleri yoktur. Yerine "ö, ü, ı" harfleri vardır.

İctihad Dergisi, Latin alfabesinin kabul edilmesini 1904'ten beri savunmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, Ankara'dan bir önemli şahsiyetin İstanbul Üniversitesi'nden Ankara'yı ziyaret eden bir ilmî heyete, Latin harfleri meselesinden bahsedilmemesini istemesini rahatsız edici bulmaktadır. Aynı önemli şahsiyet, İctihad'ın devletin parasıyla Latin harfleri propagandası yaptığını iddia etmesi Dr. Abdullah Cevdet'i derinden etkilemiştir. Dr. Abdullah Cevdet, Latin harflerini herhangi birisinin veya bir kurumun hoşuna gitmek için değil, çağın gereği olduğu için savunduğunu yazmaktadır. Bu amaçla "Resimli Gazete"nin 3. sayısında yayımlanan Hüseyin Cahid'in "Latin Harfleri" adlı makalesini aynen İctihad da neşretmektedir.

Hüseyin Cahid bu yazısında, ülkenin her tarafının cehâletin karanlığı içinde olduğunu, okuma-yazma oranının çok düşük olduğunu belirtmektedir.

Tüm Türkiye'de basılan gazetelerin toplam yekûnu, Avrupa'nın bir vilâyet merkezinde basılan tek gazetenin adedinden daha azdır. Ayrıca basılan kitap sayısı da çok azdır. Bağımsızlığına yeni kavuşan Balkan ülkelerinin her biri, Türkiye'den daha fazla kitabı, bu kısa zamanda basmıştır. Millî Kütüphane bomboştur. Okuma ve yazmadan bu kadar uzak insanların yaşadığı bir ülke, Hüseyin Cahid'e göre iyi idare edilemez. Zira ilim, fen ve sanatın lüzûmuna inanan yoktur. Ayrıca ülkedeki cehâleti gidermeye çalışanlar da engellenmektedir. Ülke yöneticileri cehâleti gidermenin yolunu aramalıdırlar. Ülkedeki cehâleti azaltmak için ilk yapılacak şey, mevcut alfabeyi değiştirmektir. Mevcut alfabe ile çocuklar, okullarda üç-dört sene harcadıkları halde okuma öğrenememektedirler. Hatta sadece çocuklar değil, büyükler bile mevcut alfabe ile kelimeleri doğru dürüst telaffuz edememektedirler. Köylü çocukları bu sebeple okumamaktadır. Çünkü yıllarca okula gittikten sonra, okuma-yazma bile öğrenmemektedir. Bunun yerine tarlada çalışmayı tercih etmektedirler.

Hüseyin Cahid, mevcut alfabeyi kullanmanın dinî bir zorunluluk olmadığını, millî alfabe özelliği taşımadığını düşünmektedir. Latin alfabesi okur-yazarlık oranını artıracak, ülkenin gelişimine katkıda bulunacaktır (Hüseyin Cahid 1923: 3248-3249).

Dr. Abdullah Cevdet, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya seslenerek, her alanda ileri giden Türkiye'nin en kısa zamanda Latin alfabesinin kabûlünü sağlamasını istemektedir. Kılıçzâde Hakkı Bey de, 17 Teşrin-i Sani 1926 tarihli "Hür Fikir"de Latin harfleri ile ilgili bir yazı yayımlamıştır. Dr. Abdullah Cevdet'in iktibas ettiği bu yazıda Kılıçzâde Hakkı Bey, Türklerin Arap kökenli olmadığına dikkat çekmekte, Türklere Arap alfabesinin uygun olmadığını belirtmektedir. Zira Kafkasya'daki Türkler, Bakû'de toplanan "Hurûfat Kongresi"nde Latin alfabesini kullanma kararı almışlardır. Bu arada Arnavutluk da, Latin alfabesine geçmiştir.

Bu sebeple, Latin alfabesine "cim, çim, nun, ayın, gayın v.s." harflerini karşılayacak birkaç harf ilâve edildikten sonra, Hükûmet bu yeni alfabenin

ilkokullarda okutulmasını emretmelidir. Ayrıca hükûmet de, bu harfler ile yazışmaya başlamalıdır. Bütün yeni basılan kitaplar, bu yeni alfabe ile basılmalıdır. Mevcut eserlerin içinden değerli olanlar seçilmeli ve kıymetli olanlar, yeni alfabeye Millî Eğitim Bakanlığı tarafından aktarılmalıdır. Dr. Abdullah Cevdet, alfabe değiştikten sonra, kitap, gazete ve dergi satışlarının altı aya içinde iki misli artacağını düşünmektedir. Mevcut Arap alfabesi, Türkçe için yeterli değildir. Dr. Abdullah Cevdet, Latin alfabesinin kabulünü çağın bir gereği olarak nitelendirmektedir (Abdullah Cevdet 1926a: 3973-3975).

Kılıçzâde Hakkı Bey, Arap alfabeleri yerine Latin alfabesinin kabûlünü, Türkiye'nin Doğudan ayrılıp, Batıya dahil olması olarak nitelendirmektedir. Kağnı arabalarının yerini trenin alması ile aynı şey olarak telâkki etmektedir. Altmış beş yıl önce İstanbul'a gelen Kafkasyalı Ahundzâde Fethâli, Sadrazam Âli Paşa'ya, İslâm Dünyası'nın topyekûn Latin alfabesine geçilmesini teklif etmiştir.[1] Kılıçzâde Hakkı Bey, Arapça ibâdet etmek isteyenler veya Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey gibi eski eserleri Arap alfabesi ile okumak isteyenlere karşı olmadığını belirtmektedir. Kılıçzâde Hakkı Bey, medenileşmenin ölçüsü olarak Latin alfabesinin kabulünü şart olarak mütalaa etmektedir (Kılıçzâde Hakkı 1926: 4193-4194).

İctihad, Latin harflerinin kabûlünü "en büyük zafer" olarak nitelendirmektedir. İctihad'a göre zaferlerin en büyüğü, manevî ve ruhanî alanlarda olanlardır. Maddî zaferler kısa zamanda unutulmaktadır. İctihad, milletlerin medenî alandaki gelişmelerinin millî varlıklarının devamını sağlayacağına inanmaktadır. İctihad'a göre, yeni Türk harflerinin kabulü, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın düşmanları denize dökmesi kadar parlak bir zaferidir. Bu yeni harfler, gelişmeye inanan Türklerin ilerlemesine yol açacaktır. Türk milleti, mutlakiyetten meşrutiyete, meşrutiyetten cumhuriyete olan gelişimini her alanda yapmaya muktedir bir topluluktur. Türk milleti, Gazi Mustafa

[1] Söz konusu olay ve Ahundzâde Feth Ali için bkz. Ülken 1994: 210.

Kemal Paşa'nın rehberliğinde her yeni günde yeni bir inkılâba doğru yol almaktadır (İctihad 1929: 5111).

Sonunda İctihad'ın en başında beri savunduğu Latin alfabesinin kabûlü gerçekleşmiştir. Ancak İctihad, bu yeniliğe hazırlıksız yakalanmış ve yeni harflerden yeterince bulunmadığı için basımı iki ay gecikmiştir. Birçok alanda olduğu gibi, İctihad Latin alfabesi kabûlü alanındaki mücadeleden başarılı olarak çıkmıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, Türkçe'de ilmî yeterince eserin olmaması hasebiyle Batı dillerinde birisinin "yardımcı bilgi dili" olarak kabulünü teklif etmektedir. Ona göre, bu konu bir varlık ve dirlik meselesidir. Başbakan İsmet Paşa, herkesin kanaat ve fikrini serbest ifade edebileceği, bu hürriyetin mukaddes olduğu beyânına dikkat çeken Dr. Abdullah Cevdet, yardımcı bilgi dili teorisini bu sebeple gündeme getirdiğini belirtmektedir. Bu suretle birçokları gibi ikiyüzlü ve riyakâr davranmadığını ifade etmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Profesör Mehmet Ali Aynî'nin de kendisiyle aynı görüşte olduğunu, söylemektedir. Ancak Mehmet Ali Aynî, fikrini açıklamaktan çekinmektedir. Zira daha önce de fikrini açıklayınca pişman ettirildiğini anlatmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, kendi başından da benzer durumlar geçtiğine dikkat çekerek, bunun kendisini yıldırmadığını beyân etmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, yardımcı bilgi dili kabulünün Japonların, Rusların ve Bulgarların gelişmesindeki etkisini bizzat müşahede ettiğini belirtmektedir. Doğu toplumlarının ilerlemesinde Batı dillerinin tesiri büyüktür. Halihazırda kütüphanelerde ve aydınların kitaplıklarındaki kitapların, sadece %5'i Türkçe'dir. Maarif Vekaleti'nin bu projeye sahip çıkması gerekmektedir (Abdullah Cevdet 1929a: 5135).

Dr. Abdullah Cevdet'in Türkçe'de yeterince ilmî eser olmadığından yola çıkarak gelişen diğer Doğu toplumları gibi bir Batı dilini "yardımcı bilgi dili" olarak kabul etme projesi hâlâ canlılığını koruyan ilginç bir teoridir.

Zeki Magamez, Türkiye'deki Harf İnkılâbı'nın Arap ülkelerindeki tesiri hakkında bir makale kaleme almıştır. Bu makalede, Harf İnkılâbı'nın Arap düşünürlerini derinden etkilediği, Mısır ve Suriye'deki ilim çevrelerinde konunun tartışıldığı belirtilmektedir. Ancak Zeki Magamez, Arapların geleneklerine çok bağlı olmasının Arap harflerinin Latin harfleri ile değiştirilmesini mümkün kılmayacağına inanmaktadır. Zira Arap dili, problemli bir dildir. Arap dili, harflerin hareke adlı işaretlerle seslendirilmesi ile okunmaktadır. Harekeler, sesli harfler gibi okunamaz. "Elif, vav ve ye" özel durumu olan harflerdir. Yine Arap dilindeki "se, cim, ha, hı, zel, sat, dat, tı, zı, ayın, gayın ve kaf" harflerinin Latin alfabesinde karşılığı yoktur. Zeki Magamez'e göre, Arap dili bu harflerin üzerine inşa' edilmiştir. Türkler, bu harfleri dillerine ithâl ettiklerinden, aynı kolaylıkla dillerinden çıkartabilmektedirler.

Zeki Magamez, Arap dilini ve harflerini çağdaş bulmamaktadır. Gerçi Arap dili, dinî, sosyal ve siyasî olarak büyük bir medeniyetin dilidir. Ancak son bin yıl zarfında, bu medeniyet eskimiş ve bu medeniyetin dili olan Arapça güncelliğini yitirmiştir. Bu medeniyeti, Arap dili sayesinde canlandırmak mümkün değildir. Bu tren yerine deveye binmeye benzemektedir. Zeki Magamez, Arap dilinin çağın gereklerine uyması gerektiğini düşünmektedir. Örneğin Arap dilindeki harf sayısı yetersizdir. Arapça'da "g, j, p, o, u, v" harfleri yoktur. "Victor Hugo", "Vienna Fine" şeklinde yazılmaktadır. Araplar, yabancı kelimeleri alırken, yanlış ve kusurlu bir şekilde ithal etmektedirler. Bu kelimeleri okuyanlar, ne olduklarını anlamamaktadırlar. Bu sebeple Arap diline bu harfleri karşılayacak yeni harfler ikâmesi gerekmektedir. Şam'da bulunan Arap Akademisi, bu konu ile ilgili çalışmalar yapmaktadır. Bazı bilginler, Araplara Arap harflerinin terk edilerek, Latin harflerinin kabûlünü tavsiye etmektedirler. Ancak halihazırda ne Latin harflerinin kabulü, ne de mevcut harflerin çoğaltılması mümkün görülmemektedir. Bu arada Şam'daki Arap Akademisi'ndeki Profesör Mehmet Kurt Ali Bey, Arap harflerinde inkılâp amacıyla çalışmaktadır. Zeki Magamez, bu çabaların sonuç vereceğine inanmaktadır. Zira mevcut efkâr-ı umumîde böyle bir inkılâba imkân yoktur.

Fakat Avrupa'da öğrenim gören genç aydın Araplar artıp, Arap ülkelerinde yönetimi ele geçirdikleri zaman Arap dili çağdaşlaşacak ve Arap harfleri tarihteki yerini alacaktır demektedir (Magamez 1929: 5151-5153).

Harf İnkılâbı'nın Arap dünyasındaki derin tesirlerini gösteren bu makale, Türkiye'de Arap harflerini savunanların iddialarının dayanaksızlığını göstermesi açısından ilginç bir örnek teşkil etmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Harf İnkılâbı'nın ardından, benzer bir inkılâbı gerçekleştiren Azerbaycan ve Kuzey Türkleri'ni kullandığı alfabe ile olan farklılıklara dikkat çekmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Türkiye'de yapılan Harf İnkılâbı neticesinde kabul edilen Latin harflerinin diğer Türklerin kullandığı Latin alfabesine göre bazı farklar taşıdığını söylemektedir. Ona göre, yeni kabul edilen Latin alfabesi yetersizdir. Zira daha önce Latin alfabesini kabul eden Azerbaycan ve Kuzey Türkleri, bu sıkıntıları görmüş ve bazı tedbirler almıştır. Örneğin "a" (açık e) meselesini "é" şeklinde, sağır "nun" meselesini "ň" şeklinde, "hı" meselesi "x" şeklinde çözümlemişlerdir. Dr. Abdullah Cevdet, "elçi" ile "ekmek" kelimelerinin aynı yazılamayacağına dikkat çekmektedir. "elçi", "élçi" şeklinde yazılmaktadır. "elinin", "eliňiň)" şeklinde yazılmalıdır. "X" yerine "kh" kullanılması uygun olacaktır.

Dr. Abdullah Cevdet, "kaf" ile "kef" in aynı yazılamayacağını, "kef"in "k" ile, "kaf"ın "q" ile yazılmasını önermektedir. "Akıl" kelimesi, "aqıl" diye yazılmalıdır. Yine "ayın" ile yazılan "memur" kelimesinin apostrof kullanılmak suretiyle "me'mur" şeklinde yazılması gerektiğini ifade etmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, yeni alfabedeki bu bozuklukların giderileceğine inandığını, 35 yıllık rüyası olan Latin alfabesinin kabul edileceğine olan inancının gerçekleşmesinden duyduğu mutluluğu dile getirmektedir. (Abdullah Cevdet 1930a: 55

F.- EDEBİYAT VE SİYASET

Dr. Abdullah Cevdet, bu yazısında dünyayı idare edenlerin cahil olabileceğini ve hatta cahil olduklarını belirtmektedir. İlmin değil, kuvvetin dünyayı yönettiği fikri doğru bir fikirdir. Bir hükümdarın edebiyatı himaye etmesi, onun büyüklüğünü, yüceliğini, gücünü ve şöhretini duyurmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Edebiyat, aslında pek de büyük olmayan bir hükümdarı büyük gibi gösterebilmektedir.

Büyük eserler meydana getiren nadir kalemlerin, hükümdarların aslında da önemli olmayan özelliklerini, başarısızlıklarını büyük bir maharetle büyük işlermiş gibi göstermesi çağımızın talihsizliğidir. Böylece namuslu kalemleri de, okuyucuları da hayal kırıklığına uğratmaktadırlar. Bu yazarlar kendilerinin değerlerini düşürmektedirler.

Aslında edebiyatı himaye etmeyen hükümdar, dürüst ve namusludur. Para ve makam karşılığı, kendisini övdürtmemekte, edebiyatçıyı zelil etmemektedir. Bu şekilde kalem sahiplerinin dejeneresi mümkün olmamaktadır. (Abdullah Cevdet 1905b: 9)

Bir hükümdarın edebiyatı himâye etmesinden çıkarları vardır. Ancak kalemini çıkar karşısında hükümdarın emrine sunan edebiyatçının çıkarı nelerdir. Edebiyatı, bir pazarda satılan emtia gibi hükümdarın emrine sunan edebiyatçının ilk çıkarı, yazdıklarının kalitesi ne olursa olsun hükümdarı tarafından himaye edilip, korunmasıdır. Bu şekilde gerek okuyucuların teveccühünün olup olmamasından, gerek meslektaşlarının taarruzlarından ve gerekse de bunların karşısında devletin korumasından emin olarak aklını hükümdarı yüceltecek eserler meydana getirmeye vakfedebilmektedir.

İkinci aşamada, hükümdarı öven yazılar yazan edebiyatçının tüm yazdıklarının aslından daha fazla değer verilmek suretiyle ululanmasındır.

Artık hükümdarı öven edebiyatçının her yazdığı büyük eserdir, eleştirilemez hakkında olumsuz fikir beyan edilemezdir.

Üçüncü aşamada, hükümdarı öven yazılar yazan edebiyatçı, gerek maddî, gerekse manevî açılardan teşvik edilmektedir. Maddî sıkıntısı, kalmayan makamlarla mevcut iktidarla rabıtalanmak sureti ile korunan tenkit edilemeyen edebiyatçı salim kafa ile hükümdarı övebilecektir.

Dördüncü aşamada ise, edebiyatçı hükümdarı ve mevcut rejimi öven her yazısı, her eseri mutlaka ve hızla mükafatlandırılmalıdır. (Abdullah Cevdet 1905b: 9)

İctihad, hükümdar-edebiyat münasebeti ekseninde edebiyat hakkında yazılar yayımlanmıştır. Bunlardan birisinde hakikî edebiyat nedir sorusuna cevap aramaktadır. Bu cevabı verirken de edebiyatı tarif etmenin güçlüğüne değinmektedir. Ancak şurasını tespit etmektedir ki edebiyat kavramı, hükümdar kavramının doğasına, mizacına, uğraşı alanlarına, yaptığı işlerin niteliğine muhaliftir. Ayrıca hiçbir mutlak hükümdar da, gerçek bir edebiyatçı olmamıştır ve olmasına da ihtimal yoktur. Bu yüzden üzerinde fikir sahibi olmadığı bir konuda hükümdarın koruması ve himayesinin nasıl olabileceği de belli değildir. Edebiyatı hükümdar nasıl takdir veya tekdir edebileceği meçhuldür. Bazıları danışmanlarının yardımıyla diyebilirler, ancak bu danışmanların niteliği bir edebiyatçıyı takdir etmeye uygun olabilecek midir?

Edebiyat, eğlendirerek öğretmek, insan yeteneğini geliştirmek, insanlığı daha güzel hedeflere ulaştırmak sanatıdır. Edebiyat, insanın hissiyatının en derin noktalarına erişmelidir. İnsan kalbini geliştirmelidir. İyiliği teşvik etmeli, fenalıklardan korumalıdır. İnsan fikirlerini geliştirmelidir. İnsanın kalbini seçkin ve güzel bir heyecan ile doldurmalıdır. Ancak hükümdarın himayesi altında edebiyat nasıl gelişecektir. Hükümdar edebiyatı teşvik ederken yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirecek midir bilinmemektedir.

Mutlak ve Müstebit bir hükümet, edebiyat dehamızın gelişmesini arzu etmemektedir ve bu dehayı boğmaya çalışmaktadır. Bu yüzden yüksek seviyeli

yazarlar, mutlak bir hükümdarın hüküm sürdüğü ülkelerde yetişmezler. Bunların yetişebilmesi için hürriyet havasını solumaları gerekmektedir. Hürriyet, bağımsızlık ve cesaret sayesinde büyük yazarlar yetişebilirler. Bunlar asla himaye edilmemiş oldukları için kalemleri büyük eserler meydana getirmektedir. Hükümdarların korumadığı Demostenes, Thucydides, Aşil, Sophokles, Çiçeron, Lucretius, Salust, Tacitus, Juvenal, Euripides, Dante, Machiavelli, Bebel, Montesqiue, Milton, Luca, Robertson ve Hume'in eserlerinin kalitesi hükümdarların himaye ettiği Horatius, Virgilius, Ovidius, Tibullus, Aristo, Tasso ve Racine'in eserlerinden oldukları realist ve rasyonalist olduklarından hem hükümdar hem de avamın takdirini kazanamaz. Fakat ikincilerin eserleri, hırs, aşk ve şiddete yönelik unsurlardan oluştuğu için hem hükümdar ve hem de halkın takdirine mahzar olmaktadır.(Abdullah Cevdet 1905b: 11)

Hükümdarların edebiyatçılara karşı davranışlarındaki amaçlarının ne olduğu sorusu insan zihnini çok meşgul etmektedir. Toplum hayatı içinde mutlak bir hükümdarın bulunduğu bir yerde hükümdar ile edebiyatçının birliği söz konusu olamaz. Çünkü her ikisinin de amaçları farklıdır. Mutlak hükümdar, tebaasının kör, cahil, verilen emirlere uyan ve yasaklara karşı çıkmadan itaat eden bir sürü halinde yaşamasını istemek zorundadır. Edebiyatçı ise bir ferdi olduğu toplumun fertlerine eserleriyle aydınlık, gerçek, mutluluk sağlamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla her ikisinin de amaçları sadece farklı olmakla kalmayıp, birbirlerine zıttır.

Hükümdarın istediği, mutlak hakimiyetinin devamıdır. Edebiyatçı ise halkın mutluluğunu, aydınlanmasını ve gerçek ile yaşamasını istemektedir. Hükümdar ile edebiyatçıyı birleştiren nokta ne, hükümdarın hakkı olmayan bir şan edinmek isteği, edebiyatçının ise sahte bir onur ve gayr-ı meşru zenginliğe duyduğu ihtirastır. Edebiyatçı hükümdarı yükseltirken, kendini alçaltır. Gerçek edebiyatçılar bu durumdan kaçınmaya özen göstermektedirler (Abdullah Cevdet 1905b: 12).

Hükümdarlar, himâye ettikleri edebiyatçıları korudukları ölçüde, buna karşılık olarak edebiyatçılar da himâye eden hükümdara övgüler, şan ve şerefler bahşetmekte tereddüt etmezler. Ancak himâye kesilir ve azalırsa daha önce yazdıklarının tam tersine, bu defa hükümdarın itibarını tezlil etmekte fırsatı kaçırmazlar. Hükümdarın koruduğu akademiler, encümenler ve ilmi kurullar, hükümdarın şanını yükseltecek edebiyatçı ve ilim adamlarını yetiştirmektedirler. Bu kuruluşlar, özgür düşünceyi savunamazlar. Yüzyıl önce Avrupa'daki hükümdarlar, saraylarında kendilerini övecek soytarılar beslerlerdi. Halihazırda ise edebiyatçılar ve ilim adamlarından bazıları bu işlevi ifa etmektedirler.

Edebiyata az önem veren ve edebiyatçıları korumayan hükümdarın tebaası olan edebiyatçılar, başka hükümdara intisap etmektedirler. Edebiyatçılarını himaye edemeyen, başka hükümdarlara intisabına sebebiyet veren hükümdar, tebaasından büyük tepki görmektedirler. Aslında edebiyata hiç önem vermeyen tebaa, aynı şekilde davranan hükümdarın davranışlarını hoş görmezler. Edebiyatçı, halkı etkileyerek isterse hükümdarı meth eder, ya da yermekte tereddüt etmez. Halk, edebiyatçının yön verdiği şekilde davranmaktadır. Hele halkın memnuniyetsizliği ile edebiyatçınınki örtüşüyorsa, edebiyatçı halkın sözcüsü haline gelmektedir. Bu sebeple hükümdar, edebiyatçıları korumak zorundadır.

Hükümdarın edebiyatı kendi aleyhinde kullanılmasını önlemek için izleyeceği yol, edebiyatçıları fakirlik içinde bırakmaktır. Açlık ve sefalet içinde onurunu dahi ekmek uğruna feda etmekte tereddüt etmeyecek hale getirilen edebiyatçının satın alınması kolaydır. Fakat onurunu feda etmeyen aç, sefil edebiyatçı, zayıfi her zaman tutmakta tereddüt etmeyen halkın teveccühünü kazanmaktadır. Bu suretle para hırsı veya fakirlikle satın alınamayan edebiyatçı; kalemi ile hükümdarı mahvedecektir. Bütün hükümdarların korkulu rüyası budur. Bu edebiyatçılar için yapılacak tek şey, ülkesini terk edip, hükümdarın baskısından kaçmalarıdır. Ancak sığındığı hükümdarın

baskısından kaçmalarıdır. Ancak sığındığı hükümdarın şefkati ne derecedir, bu bilinemez.

Halihazırda hükümdarların edebiyatçılara karşı tutumu, onları mükafatlandırmak, himaye ve iaşe etmek, onları maaşa bağlamaktır.(Abdullah Cevdet 1905c:12-13)

Hükümdarlar, kendileri hakkında yazı yazanlardan da, bu yazıları okuyanlardan da eğer denetlemiyorlarsa korkmaktadırlar. Bu sebeple hem kalem sahiplerini baskı ile sindirmektedirler. Hem de halkın okumasını engellemeye çalışmaktadırlar. Hükümdar hakkında yazılanları okuyan halk, aslında cahil ve kolay yönlendirilebilir niteliktedirler. Şehirli okuyucular ise, az sayıdadırlar ve hükümdarı eleştiren eserleri okuyup anlayacak özellikler taşımaktadırlar. Bunların ise, hükümdar karşısında düzeni değiştirebilecek şansları yoktur.

Okumak, derinden tefekkür etmek demektir. Tefekkür itidalli davranmaya, itidalli davranmak ise tefekküre sevk etmektedir. Bu sebeple okumak ile, hiçbir toplum esaretten kurtulup hürriyete kavuşamamıştır. Bunun için toplumu ateşleyecek bur dehaya ihtiyaç vardır. Fikirler, dehada mevcuttur. Bir kitap, bir deha tarafından yazılmışsa, okunduğu zaman içinden çıkan ışık, toplumu aydınlatmaktadır. Brutus, Pelopidas, Guillaume Tell, Guillame de Nassau, George Washington aslında meslekten bilgin değildirler. Paris'te insanlar okurlar, yazarlar, halbuki İstanbul'da pek az insan okumak bilmez ve halkın çoğu yazamaz.(Abdullah Cevdet 1905b: 14)

Mutlak hükümdarlar, edebiyatçılardan korkmaktadırlar. Çünkü edebiyatçılar, hükümdarların halka karşı takındıkları sahte tavırlar içeren maskelerini düşürecek güce sahiptirler. Bu sebeple mutlak hükümdar, edebiyatçılara maaşa bağlamak suretiyle ağızlarını kapatmakta, esir ve cahil halkın zekasına hitap etmek için onları kullanmakta ve halkı aydınlatmalarına engel olmaktadırlar. Edebiyatçılarda, buna mukabil mutlak hükümdara sahte ve soğuk övgüler, dalkavukluklar ve tabasbus ile karşılık vermektedirler. Her iki

taraf da büyük bir ikiyüzlülükle birbirlerini kollamaktadırlar. Bu arada halk cahil, aydınlıktan yoksun ve bilgisizlik içinde kalmaktadır.

Mutlak hükümdarın izlediği bu yol, yönetim açısından mükemmel bir taktiktir. Korku ve mükafata dayalı edebiyatçılar ile ilişkisi daha iyi ve huzurlu bir yönetimi sağlamaktadır. Bu durum edebiyatçıların da işine gelmektedir. Örneğin Montesqieu veya Corneill, Fransız hükümdarı ile bu tür ilişki içinde olmasalar da mükemmel eserlerini yazabilirler miydi bilinemez. Çünkü mutlak hükümdar, dehaya zaptetmekte her zaman çok da başarılı değildir. Machiavelli veya Voltaire, bir yandan hükümdarlara dalkavukluk edenlerin, diğer yandan aydınlanmayı sağlayacak eserleri de meydana getirmişlerdir.(Abdullah Cevdet 1905e: 92)

Mutlak hükümdar ile edebiyatçıların ilişkisinin birinci boyutunda edebiyatçıların üzerinde sansüre dayalı bir baskı söz konusudur. İkinci boyutunda mutlak hükümdar, edebiyatçıları maaş, mükafat, unvan ve çıkar yoluyla kendisini metheden bir dalkavuk haline getirmiştir. Mutlak da olsa hükümdar, edebiyata engel olmaya muktedir değildir. Ancak hükümdar, edebiyatı gerçekten iyi niyetle himaye ederse, edebiyat ve edebiyatçıdan daha büyük bir çıkar elde edeceği muhakkaktır. (Abdullah Cevdet 1905e: 93)

Mutlak hükümdar tarafından himaye edilmeyi kabul etmeyen bu sebeple edebiyata ihanet etmiş gözüken edebiyatçılar, diğerleri kadar cesaret sahibi değillerdir. Çünkü mutlak hükümdara karşı çıkan edebiyatçılar, çeşitli baskı ve zulümlere mazur bırakılmaktadır. Bunlara tahammül etmek ise herkesin harcı değildir.

Yazmak, edebiyatçılar da dahil bir çok insan için yaşamak ihtiyacından kaynaklanan bir zorunluluktur. Fakat bu yazanların çoğunluğu edebiyatçı değillerdir ve olmaları da mümkün değildir. Bunların ancak küçük bir kısmı, yazmak ihtiyacının ateşlediği bir alevle kendilerini tüketmektedirler. Bu alev, iyi kullanıldığı takdirde, kişiyi büyük bir edebiyatçı haline dönüştürebilmektedir.

Fakat deha sahibi edebiyatçılar, büyük bir sefalet içinde olduklarını da tarih kaydetmektedir. Halbuki gerek vücuden ve gerekse zekaen zayıf olan zenginler, dehadan çekinmekte ve ondan çok korkmaktadırlar. Çünkü deha, onların zayıflıklarına baskı ile yönettikleri geniş kitleye ilân etmektedir. Bunun için zengin yönetici, dahi edebiyatçının sefalet, açlık ve yokluk içinde olup, bu gaileler içinde boğulmasını istemektedir. Ya da kalemlerini zenginlere kiralamak zorunda kalmaktadırlar. Kalemini kiralayacağına dahi edebiyatçı edebiyat mesleğinden vazgeçmeli ve başka bir meslek ile geçimini sağlamalıdır.(Abdullah Cevdet 1905f: 108-109)

Cumhuriyet rejiminde, herhangi bir mala ve zenginliğe malik olmayan vatandaşların, seçimlerde oy kullanmaya hakları yoktur. Özgür Yunanlılar, esirlerine ressamlık yapmaktan men etmekteydiler. Yazmak ve resim yapmak, büyük bir iş, şerefli bir uğraş, şan getiren bir çalışma varsayıldığında bu işin tekeli, özgür Yunanlıların elindeydi. Yazmak, sadece özgür insanların bir faaliyetiydi. Bu sebeple eski Yunan'daki büyük edebiyatçılar, rahat içinde yaşayacak bir gelire ve zenginliğe sahipti. Ancak zaman içinde Roma'ya gelindiğinde, büyük edebiyatçılar artık kendi kendilerini refah içinde yaşatamaz ve imparatorlara meth ü sena etmedikleri takdirde hayatlarını bile idame ettiremez hale gelmişlerdir.(Abdullah Cevdet 1905f: 109)

Bir edebiyatçı için iyi yazmanın ön şartı, bağımsızlıktır. Bir edebiyatçı, hükümdarı ve yöneticileri, halkın örf, adet, eğitim,durumu, yaşamı hakkında bilgilendirmek görevi ile yükümlüdür. Bir edebiyatçı, hangi şart altında olursa olsun gerçeği söylemekle yükümlüdür. Hiç bir korku, gerçeği susturmamalıdır. Edebiyatçı, halkı aydınlatmak görevini üstlendiği zaman, halkın himayesini kazanmakta, ancak hükümdarın himayesinden mahrum olmaktadır.(Abdullah Cevdet 1905f: 110)

Bir edebiyatçı iki şeyden çekinmelidir. Yeterli derecede iyilik edememek korkusu ve şan ve şerefini halka hizmetle kazanma ümidinin kaybolması. Bunları prensip edindiği zaman, kötü yazmak tehlikesinden, hükümdara

dalkavukluk etmek zülûmden ve diğer bütün fenalıklardan emin olabilir.(Abdullah Cevdet 1905f: 110)

Edebiyat, fesadın sebebi midir, yoksa sonucu mudur sorusu ilkçağdan beri zihinleri meşgul etmektedir. Horatius, şan ve şerefimi pahalıya satmadım derken, ahlaka dikkati çekmektedir.

Eski Yunan'da Atina şehri, güzel sanatların, özgürlüğün, askeri ve ilmî faziletin, servet ve ahlâkın aynı zamanda varolduğunu görmüştür. Bu birbirleriyle aynı anda varolması çok güç olan birbirine zıt şeyler, bir arada çok az devam etmiştir. Debdebe, zevk ve sanat galip gelmiştir. Hürriyet, cesaret ve ahlak yavaş yavaş kaybolmuştur. Roma, Atina'nın rakibi olmuştur, ancak onu geçememiştir. Edebiyat ve sanat, Roma'da daha basitti. Zarif edebiyatçılara malik olamadı. Roma, vatanseverliğin faziletini tespit edince, Ciceron, Catulles, Horatius, Vergilius gibi yazarlar yetiştirebildi. Edebiyat ancak Augustus zamanında Altın Çağı'na ulaşabildi. Bunlar Cumhuriyet çağını, demirden bir esaret çağı olarak nitelendirmektedirler. Çünkü hükümdarın sarayında zevk ve sefa içinde yaşamakta, hükümdara meth-i sena ile vakit geçirmektedirler.

Bir edebiyatçının meziyeti, insanların fikrinde mevcuttur. Bir esere güzel gözüyle bakılması, bir eserin mükafatlandırılmasını istemesi, edebiyatçının meziyetinin neticesi olabileceği gibi, hükümdarın teveccühü ile de vuku' bulabilmektedir. Edebî anlayış ve zevk, asırdan asıra, bir coğrafyadan ötekine değişebilmektedir. Bir yüzyılda popüler olabilen bir edebî eser, bir başka yüzyılda gülünç, diğer bir asırda ise adi telakki edilebilmektedir.

Örneğin mutlak hükümdarların en ünlülerinden olan Augustus ile Fransa Kralı XIV.Louis zamanlarında, istibdat baskı ve zulüm had safhadayken gerek Roma'nın, gerekse de Fransa'nın en ünlü edebiyatçıları yetişmişlerdir. Çünkü bu edebiyatçılar, halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olmuşlardır.(Abdullah Cevdet 1905g: 125-126)

Edebiyat, ancak milletin özelliklerine şekillenmektedir. İlkel bir kavme söz söyleyen edebiyatçı ile gelişmiş bir millete veya aydın bir millete söz söyleyen edebiyatçı farklı metotlar kullanmak zorundadır. İlkel bir kavmin edebiyatçısı, aydın millet etkileyemez. Sözleri onlara sanatsız, kaba ve yavan gelmektedir. Gelişmiş bir milletin edebiyatçısının sözleri de, ilkel kavme, anlaşılmaz, karmaşık ve hatta saçma gelecektir. Ancak edebiyatçının gücü burada ortaya çıkmaktadır. Basit, ancak ateşli bir edebiyatçı, artık gelişmeden dolayı aktivitesi kaybetmiş aydın bir milleti, nutukları ile ateşlemek suretiyle etkileyebilmektedir. Esaret altında tutulan edebiyatçının, bu esaret zincirinden kurtulma gayreti pek şiddetli olabilmektedir.(Abdullah Cevdet 1905g: 126-127)

Tarihin başında şiir, olağanüstü olayları, meşru münasebetleri, dostluk fedakarlığını, baba şefkatini, ilahların hayatını hikaye etmekte kullanılmakta ve bir çeşit manzum tarih işlevi görmektedir.(Abdullah Cevdet 1905g: 127)

Edebiyatçı, kendi kendisini tanımalı düşüncelerini tarafsız takdir etmelidir. Edebiyatçı bunların yanında yeteneğine itimat etmelidir. Eğer kendisine güvenmezse başarılı olamaz. Kendi kendine itimat sayesinde kişiler ve hatta milletler, çağlarındaki diğer kişi ve milletlerin üzerlerine çıkacak eserler, medeniyetler ve kültürler meydana getirebilmişlerdir. Atinalılar, Ispartalılar ve Romalıların başarılarının temelinde yatan güç, kendine güvenleridir. Zira bunların boy ölçüştükleri güçleri, kendilerine itimatları sayesinde alt etmişlerdir. Bundan edebiyatçının büyük adamlık kompleksine sahip olması gerektiği sonucu çıkarılmalıdır. Çünkü gerçek büyük adamlar, kendilerinin büyük adam olduğu hakikatinden habersizdirler. Ancak her edebiyatçı, büyük adam olmayı istemelidir. Bu istekte sebatlı olmalı, zafiyeti kapılmadan hedefine doğru ilerlemelidir. Resmi kişiliği bulunmayan, bilinmeyen ve dehasından başka bir şeye güvenmeyen edebiyatçı, başkalarını iknâ etmek, düşüncelerini değiştirmek, onları aydınlatmak, fikirlerini müdafaa etmek, gibi yüksek düşünceleri gerçekleştirmeye çalışırsa, zaten kendiside büyük adam olma yolunda büyük bir gelişme göstermiş olacaktır.

Edebiyatçı, üç noktada hürmetkar olmalıdır. bunlardan birincisi zekaya hürmettir. Ancak zeka sahibi insanlar, zekaya hürmet etmektedirler. Diğerleri ise zeka sahibi olandan ürkek bir tavırda çekinmektedirler. İkincisi Ruh temizliğidir. Ruhu temiz olan kişi, iyi bir insan olarak, desise ve fesattan uzak durmaktadır. Üçüncüsü de ahlaka ve fazilete hürmettir. Fazilet sahibi olmayan ahlak ve fazileti bilmeyen edebiyatçı, halka bunu nasıl nasihat edecektir.

Tüm bu noktalarda birleşen edebiyatçı, üstün ve büyük bir adam olabilecektir. (Abdullah Cevdet 1906a: 168-169)

İyi kitap, esas özelliği itibariyle hararetli kuvvetli ve şiddetli etkili olmalıdır. zira yazıldığı yer, esir bir milletin bağrıysa, bu bağrı delip geçecek evsâfa sahip bulunmalıdır. Halka gerçekleri yüksek sesle anlatabilecek özellikte olmalıdır. zayıfça ifade edilen, zayıf fikirler ihtiva eden eserler, zayıf tesir uyandırmaktadırlar. Ateşli yazılmış zayıf eser ise, üzerimizde az da olsa etki uyandırmakla beraber, ancak kuvvetli fikir ve ateşli bir hitabet güçlü tesir sağlamaktadır.

Edebiyatçı da, halk tarafından sıradan bir vatandaş telakki edilirse, etkileyiciliği ortadan kalkmakta ve topluma yöne vericiliğine yitirmektedir. Edebiyatçı, topluma yön verici bir lider olmalıdır.(Abdullah Cevdet 1906a: 170)

Eğer şair, şan ve şereften ziyade, itibar isnat ettiği sahte bir büyüklüğe bağlılık hissederse, fakirlik ve zilletten korkarsa mevcut hükümdara dalkavukluk ve tabasbusta ileri gitmektedir. Bir yazar veya şair, insanlık davasını kendi şahsi davası gibi telakki etmez, bu davaya çeşitli vesileler ile ihânet ederse, herkesten ziyade aşağı görülmelidir. Çünkü masun halk, bilinçsiz ve bilgisizdir. Bunun tam tersini yapabilen edebiyatçı ise, her türlü hürmete müstahâktır. Hükümdarın, edebiyatçının gözünde halktan bir veya bir hizmetkârdan farkı yoksa, o gerçek edebiyatçıdır.(Abdullah Cevdet 1906a: 172)

Bir hükümdar mı daha büyüktür, yoksa bir edebiyatçı mı sorusuna cevap aranacak olursa, ikincisinin daha büyük olduğu görülmektedir. Çünkü hükûmet, hükümdara soy,sop veya aile bağı ile bağışlanan bir şeydir. Edebiyatçı ise, büyüklüğünü kalemi ile kazanmaktadır. Bu elma ile armudu kıyas etmeye benzemektedir. Zira hükümdar, hükmetmeye yeterli olmasa da saltanatı-ı terk etmez. Halbuki yeteneksiz yazar, edebiyatçı olamaz. Hükümdar bu göreve dehasından dolayı gelmemiştir. Edebiyatçı ise deha ile sahib-i kalem olmuştur. Bu sebeple en iyi hükümdarın, en büyük deha sahibi edebiyatçı olmasından daha akla yakın bir şey olamaz.(Abdullah Cevdet 1906a: 172-173)

Cumhuriyet idaresinde de edebiyatçılar, hükûmetten mükafat alabilmektedir. Ancak bu alınan mükafat, hükümet tarafından halk adına verilmektedir. Bu mükafat halk adına verildiğinden edebiyatçıyı, mutlak hükümdar tarafından verilen gibi tezlil etmez. Mutlak hükümdar, edebiyatçıyı kendine dûn etmek için mükafat vermektedir. Halbuki Cumhuriyet hükûmetinde, halk akına verilen unvan, maaş ve mükafatlarla edebiyatçı özgürce hareketi kısıtlanmamaktadır. Mutlak hükümdara karşı mücadelede önder bir rol oynayan edebiyatçı, Cumhuriyet idaresinde herkes istediği fikri beyân etme özgürlüğüne sahip olduğundan o kadar ehemmiyet kesb etmezler. Bu sebeple, Cumhuriyet idarelerinde ekseriya herkes özgürce fikir beyan ettiğinden edebiyatçılar, tembel bir sınıf ad olunmaktadır. Bir hükümdar, tarafından verilen mükafat bir edebiyatçı için bir hakarettir. Aslında sadece Cumhuriyetler, edebiyatçıları mükafatlandırabilirler.

Cumhuriyet, edebiyatçıyı halk adına ödüllendirmek suretiyle onurlandırmaktadır. Edebiyatçı ise, bu ödülleri alarak mutlak hükümdar tarafından mükafatlandırıldığı gibi zelil olmaz (Abdullah Cevdet 1906b: 188-189)

Celal Nuri, Mukadderat-ı Tarihiye adlı eserin "Edebiyat Meselesi" başlıklı bölümünde, harflerin berbat bir durumda olduğunu söylemektedir. Celal Nuri, bu harfler ile iş görülemeyeceğini, bu harflerin yetersiz olduğunu, harflerin eksikliğinden bir işe yaramadığını Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye adlı

eserde daha önce yazmıştır. Celal Nuri, harfleri ve bu harfler ile yazılmış eserleri halk öğrenememektedir. Bu durum doğal değildir. İlerlemeye engel olmaktadır. Halkın eğitim ve aydınlanmasına set çekmektedir. Ayrıca mevcut harfleri ıslah etmek gibi boş bir uğraş yerine, bir saat bile geçirmeden Latin harfler kabul edilmelidir. Romanyalılar ve Almanlar da Latin harflerini kabul etmektedirler.

İsmail Hakkı Alişanzâde, Sovyetler Birliği'ndeki inkılâpların edebiyata tesirlerini incelediği makalesinde, her siyasî inkılâbın edebiyata mutlaka etkileri olacağını belirtmektedir. Sovyetler Birliği, devrim öncesi edebiyatını ideoloji süzgecinden geçirmiş ve mevcut ideolojisine uygun olmayan edebiyatçıları ve ürünlerini yok saymıştır. Daha sonra yeni rejim, kendi edebiyat, Çarlık dönemi edebiyatından çok farklıdır. Öyle ki yeni rejimin edebiyatçıları, eserlerinde yeni rejimin ideolojisini savunmayı bir görev addetmişlerdir. Örneğin Maksim Gorki, Lenin ve arkadaşlarının yaptığı ihtilâle methi sena etmektedir. Ona göre Lenin, Rusya'yı Batı sermayesine esir olmaktan kurtarmıştır. Yine ihtilâl sonrası Rus köylüsünün Avrupa köylüsünden ileri olduğunu dahi savunmaktadır. İsmail Hakkı Alişanzâde, edebiyatın inkılâpların yayılmasındaki rolünü inkâr etmemekle beraber, Sovyet örneği edebiyatı da çarpık olarak nitelendirmektedir (İsmail Hakkı Alişanzâde 1927: 4615-4616).

G.ŞİİR

Ali Baha, şiirin menşeini aradığı yazısında, nazımın nesirden eski, olduğunu kanaatine, ilk edebiyat ürünlerinin hepsinin nazım tarzı olduğu gerçeğinden yola çıkarak varmaktadır. Eski Yunan, Roma, Eski Alman v.s. bütün ülkelerdeki büyük eserlerin, destanların, efsanelerin şiir tarzında olduğuna dikkat çekmektedir. Nazım lisânın ilk ifade tarzıdır. Bu sebeple sadece nesirden eski değildir, insaniyet kadar eskidir. Her lisan, ilk dönemlerinde nazımdır. Bu nazımlı ifadeden şiir ve musiki doğmuştur. Ali Baha daha sonra Eski, Yunan, Eski Arap, Eski Hintli ve Eski İran'dan örnekler vermektedir. Eski Yunan'ın ilk şairi Homeros'tur. Eski Araplar, Hz. Adem'i ilk

şair kabul etmişlerdir. Eski Hintlilerin ilk şairi, ilk Brahman Valmiki'dir. Eski İranlıların ilk şairi ise, Sasanyan'dır. Bütün bunların şiirleri, aşk temasını işlemektedir.(Ali Baha 1922a: 2975-2976)

Ömer Hayyam'ın rübaileri ile birlikte, rübaî diye adlandırılan nazım şekli Osmanlı aydınlarının ilgisini çekmiştir. Rıza Tevfik de, rübainin hakkında bir makale kaleme almıştır.(Rıza Tevfik 1919a: 2908-2910; Rıza Tevfik 1919b: 2925-2927)

Ali Kami, Mehmed Emin Bey'in yeni çıkan "Türk Sazı" adlı eserini tenkid için kaleme aldığı yazısında, hece vezinli Türkçe şiirler konusunu ele almaktadır:

> " Mehmed Emin Bey, vezn-i millî ile nazm-ı eşar eden şairlerimiz içinde en çok çalışan ve en çok muvaffak olandır. Şüphesiz bu usûl nazmın mucididir denmez. Fakat millî şairimiz metrûk ve mensi, mehcur ve makhur iken onları çekip çeviren, onlara yeni bir hayat veren "Türkçe şiirler" nâzım-ı muhteremi olmuştur, denilebilir. Böyle bir muvaffakiyet az bir zamanda vücuda gelemez ve gelmedi. Arap ve Acem vezinlerinin kâbil-i inkâr olmayan ahenk-i murakasa içinde tehziz-i ruha alışanlar içinde parmak hesabının akvam-ı ibtidaiye musikisini andıran demdeme-ı ıttıradtan zevk almak mümkün değildir. Türkçe Şiirler, zümre-i münevverede ancak hafif tebessümler tevlid edebildi. Onlara asıl muhatap olan kitle-i avam ise lakaydı ve bihaberdir. Bu muazzam kitle içinde çalkalanabilmek için bu us ne kadar kör olmalıydı. Halbuki Mehmed Emin Bey, mülk-i mizâca şayân bir pervâz-ı Nihani ile tüvânâ yürüyordu. Nihayet Türk Milleti ancak birkaç seneden beri-kendi mevcudiyetinden haberdâr olup da o mevcudiyeti terennüm için kendine bir lisân arayınca lisan-ı tabiîsini buldu ki bu da Türkçe şiirler terennüm eden lisân idi. Ondan sonra bu lisana rağbet çoğaldı. Yeni cereyanlarda ifrattan tefrite, tefritten ifrata varılmak tekâmül-i içtimaiye kanunlarının

mukadderâtı icâbâtından olduğundan lisân meselesinde mânasızlık derecesine vardığı gibi lisân-ı mîllî avamı senelerce bu kadar ihmâl ederek şiir söylemiş oldukları için üstade-i üdebâya ve lisan-ı edebiye kirli taşlar bile atıldı. Ne olursa olsun esasen fakir olan kütüphane-i eşarımız bu sayede birkaç esercik daha kazanmış oldu."(Ali Kami 1330h: 414-415)

Ali Kami, Türkçülük cereyanının şiirdeki büyük üstadı Mehmed Emin Bey etrafında Türk şiirinin mevcut durumunu vâzıh bir şekilde ortaya koymaktadır. Mehmed Emin Bey'in "Türk Sazı" adlı eserinde şiirlere de yer verilmiştir:

Benim Rüyam

"Varsın, vahşi tabiatın zelzelesi, tufanı
En şerefli sarayları minberleri devirsin;
Varsın zâlim kayserlerin demirleri zindanı
En kuvvetli bilekleri, gövdeleri kemirsin,

Ben doğacak dünyaları bir sert kaya üstünden
Amerika kâşiflerinin gözleriyle görürüm.
'Milletleri gömdük' diyen asırların önünden....
Girdapları tahkir eden yıldız gibi yürürüm.

Benim rüyam bir küçücük yaprağı soldurmaz;
O başlara çelenk olan yeşil defne dalıdır,
Karlar, buzlar içerisinde zümrüdünü parlatır
Bey oyum ki tellerini haykırdığım mîllî saz
Beş bin yıllık mermerlere kemiklere can verir.
Ve bir fatih kılıcından zaferleri gösterir.

(Ali Kami 1330h: 415)

Mehmed Emin Bey, tarihinin ve mîllîyetinin şuurunda, barışçı, ancak istiklâlini muhafaza konusunda son derece duyarlı, Batıcı bir Türk milletini

hayal etmektedir. Ancak bu Türk milletinin önünde birçok engeller bulunmaktadır:

Nifak

" Evet senin fırtınan her boradan zâlimdir;
Senin alçak hırsların girdaplardan derindir;
Senin kanlı kinlerin kayalardan keskindir.
Senin melun rüzgârın dünyaları titretir,

Bir devleti öyle bir felâkete düşürür,
Tehlikeye atar ki burda büyük bir millet, şeref, namus, hürriyet

Bir geminin enkazı gibi batar ve çürür.
Ey tarihin feneri! Sen bizlere ışık ver!
Kurtarıcı nurunu şimşek gibi parıldat.
Gözümüzü kör eden karanlığı aydınlat;

Neredeyiz? Nereye gideceğiz? Yol göster!
Ve göster ki zamanın kumlarında kaç mezar,
Şu uğursuz nifaka kurban olmuş kaç vatan kaç zavallı Hindistan

Kaç zavallı Buhara, kaç zavallı Kırım var!...
(Ali Kami 1330h: 415)

Cenab Şehabeddin, Nazım Bey'in "Zeyl-i Makber" adlı manzumesinden çok etkilenmiş ve 22 Haziran 1924 tarihli İkdam Gazetesi'ne görüşlerini yazmıştır. İctihad, bu yazıdan iktibaslarını yayımlamıştır:

" İntikadın şart-ı hayatı hürriyettir. Hiçbir esir bir ciddi münekkid olamaz, hatta yalnız izzet-i nefsinin esiri olsa bile... Diğer cihetten San'at güç, intikad kolay demişler, bu söz ancak güzel san'at ve fenâ intikad mevzû-i bahis olunca doğru olabilir. Zira şüphe yok ki, iyi intikada güzel san'attan daha nadirâ rastgeliyoruz. Hakiki münekkid o dur ki, çok iyi anlar ve iyi anladığını çok güzel anlatır." (Cenab Şehabeddin 1924: 3392)

Cenab Şehabeddin, bir şiiri tenkit etmenin güçlüklerini dile getirmektedir:

"...Şairin münekkidi şair olmazsa ve şiirin intikadına sarf etmezse evet, o zaman intikad kolay olur. Lakin ona ben intikad demem, o medih yahut zemmdir; fena münekkidlerdir ki zikr-i cemil beklerler."(Cenab Şehabeddin 1924: 3393)

Cenab Şehabeddin'in sanat, edebiyat ve tenkit hakkındaki görüşleri, bunların küçümsenmeyecek derecede önemli olduklarını ortaya koymaktadır.

"Ezhar ü gonca sine-i gülbünde saf ü mest;
Fani revâyıhında uçar şime-i fütur
Cansız esen havalara bin girye mezc olur
Her kalbi bir tahassür-i suzan eder şikest"
(İctihad 1922: 2997)

Ahmed Necmeddin, bu şiirinde bedbaht Anadolu'yu çok mükemmel bir şekilde tavzih etmiştir. Anadolu'nun yalnızlığı, yatırım ve devlet ilgisinden mahrumluğu, ıssızlığı, mahzunluğu dile getirilmiştir.

Ahmed Hikmet Bey'in "Divân"ı ise, şiirde hassasiyeti ortaya koymaktadır:

" Kurumuş lebinde elmas jaleler,
Toplamış nergisi verem hâleler,

Vuslat bağlarında açan laleler
Sahbâ-yı hicrana peymane olmuş"
(İctihad 1922: 2997)

Bu şiirde hassasiyetin ve ayrılık acısının en yüksek örneği görülmektedir.

İctihad, yeni yayımlanan şiirlere her zaman sahifelerini açmıştır. Manastırlı Miralay Naci Bey'in gönlünden kopan Rumeli acısını "Manzume" adlı şiiriyle dile getirmiştir:

"Diyorum gittin ise lutf-ı vatan sağ olsun.
Anadolu yurdu saadetle, şerefle dolsun,
Bütün evlâd-ı garibin orada yer bulsun,
Seni vermekle fakat bitti kırıldı emelim
Ah ben kendi elimle seni verdim Rumelim"
(İctihad 1922: 2297)

Bu şiirde Rumeli'nin kaybından doğan üzüntünün ve vatansız kaldığı için Anadolu'ya sığınan, ata yurdunu terk eden muhacirlerin kendileri, aileleri, Rumeli ve hayatları için acı serzenişleri hissedilmektedir.

Ahmed Necmettin, "Anadolu" adlı şiirinde Anadolu'yu tarif etmektedir.

"Balkan yamaçlarında asırlar süren cida
Bir matem ihtiraklı döker sanegâhına,
.....
Mahzun ezanlarda çıkar arşa enin
Saffetli kalbi sade semadan reha umar;
Ilık yazlarda canlanan ölmüş hadikalar,
İşler sera-yı mateme bin sümbül-ı hazin
nâtüvan bayılır pembe gülleri

Issızlığından bülbül hicran-ı figan eder.
Ufkunda gölgeden çizilir hep kitabeler
Gezmez hayat ü neşe o mahzun gönülleri

İsmail Hakkı Bey, halihazırdaki lisan ve edebiyat hakkındaki politikaları tenkit etmektedir:

> "Bir lisanımız var ki tamamıyle sahte: Süslü terkipleri, renkli teşbihleri, parlak cümleleri, dökmeden ağlayan sözleri, Türkçe kelimeleri, sade terkipleri soysuz teşbihleriyle yapma, yalancı bir edebiyat!.. bir edebiyat ki tarihten, coğrafyadan bahsediyor, Çin'den, Japonya'dan renk alıyor, Yunan-ı kadimden, Frenk'den koku getiriyor; gülüyor, ağlıyor, ağlıyor, sızlıyor, taşıyor, coşuyor, fakat kendini bile kandırmıyor; gösterişçi bir edebiyat!.." (Kalbin Gözü 1922: 3091)

Dr. Abdullah Cevdet, Hüseyin Daniş Bey'in "Kârvân-ı Ömr" adlı 158 sayfalık şiir kitabı için bir tenkid yazısı kaleme almıştır. Bu şiir kitabı, 1895 yılından beri kaleme alınan şiirlerden muhtevi olduğundan lisanı eskidir, anlaşılması zordur. Hüseyin Daniş'in bu kitaptaki şiirleri arasında, "Harb ve Kadın" şiiri, onun Birinci Dünya Savaşı'nın kalbinde yarattığı derin yarayı ifade etmesi açısından önemlidir. Yine "Şairin Kalbi", "Bir Kış Günü", "914 Harb-i Cihân Sûzu", "Rübaiyyât-ı Hayyam", "Zerdüşt", "Bahar Çiçeği", "Kudüs'te Bir Gece" ve "Efrem için" şiirleri derinlik taşımaktadır. (Abdullah Cevdet 1926c: 3953-3955)

Dr. Abdullah Cevdet, Ahmed Haşim'in "Piyale"[1] adlı şiir kitabı için bir tenkid yazısı kaleme almıştır. Dr. Abdullah Cevdet, Ahmed Haşim'e methü senâ ettikten sonra, kitabın başındaki "Şiir Hakkındaki Bazı Mülahazâlar" başlıklı Ahmed Haşim'in şiiri nasıl anladığını anlattığı bölümü uzun ve sıkıcı bulduğunu beyân etmektedir. Ahmed Haşim, şair olmak için çok fazla bilinçli görülmektedir. Dr. Abdullah Cevdet'e göre, şairin bilgiden ziyâde vukûfa

[1] Piyale'nin tanıtıldığı yazı için bkz. Abdullah Cevdet 1927g: 4241 -4242

malik olması gerektiğini söylemektedir. Ahmed Haşim, bu yazıda nesiri yermekte, şiiri ise yönlendirici bir şekilde sınırlamaktadır. Ayrıca Ahmed Haşim'in fikirleri kafası içinde tam açıklayamadığından muğlak ve zor anlaşılır bir nitelik taşımaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, Ahmed Haşim'in şiir üzerinde düşüneceğine ve yazacağına, şiir yazmasının daha hayırlı olduğunu ifade etmektedir. (Abdullah Cevdet 1927f: 4236-4238)

Salih Zeki, Fazıl Bey'in yeni şiir kitabı "Örümcek Ağı" ile ilgili bir tenkid yazısı kaleme almıştır. Salih Zeki, bu şairi Baudlaire'ye benzetmektedir. Fazıl Bey'in beklenen bir şiir anlayışı getirdiğini ifade eden Salih Zeki, "Güzel Bakış" ve "Son Akşam" şiirlerinin çok güzel olduğunu belirtmektedir. Asıl önemli olan, Salih Zeki'nin, millî kahraman Köroğlu'nun Ermenilerin kendi edebiyatlarına nakil ile sahiplenmelerine dikkat çekmesidir. Genç şair buna itiraz etmektedir. Zira Köroğlu, Ermenilerin değil, Türklerin kahramanıdır. Bu kitapta, bu konu bir defa daha dile getirilmiştir. (Salih Zeki 1927: 4294-4296)

Dr. Abdullah Cevdet, Türkiye'de çıkan diğer dergilerde yayımlanan yazılar ve şiirler hakkında mütalaalarda bulunmakta ve bunları İctihad'da yayımlamaktadır. İctihad'ın 251 numaralı kıyısında "Akbaba" dergisinin edebî ilâvesinde şiirleri yayımlanan iki şaire dikkat çekilmiştir. Bunlar, Necip Fazıl ve Nazım Hikmet'tir. Dr. Abdullah Cevdet, Necip Fazıl'ı biraz melankolik olarak nitelendirmekte ve bir şiirinden şu mısraları örnek vermektedir:

"Enginden engine koşarken rüzgâr
Bende bir yolculuk heyecanı var.
Baktığım kayaya çarpan dalgalar
Çıkıver sonsuz bir sefere diyor"
(Abdullah Cevdet 1928c: 4782)

Dr. Abdullah Cevdet, Nazım Hikmet'i "kuvvetli bir şair" olarak vasıflandırmaktadır. Ve kendisinin otuz yıl önceki haline benzetmektedir:

"Benim gözlerim bir kartaldır:
Nerde güzel görsem ben
Haydi derim haydi saldır
Böyle her an döğüşmekten
Gagasının rengi aldır.
Hiçbir avcı vuramadı
Vuramaz da zannederim"
(Abdullah Cevdet 1928c: 4782)

Dr. Abdullah Cevdet, "Hayat" dergisinin 21 numaralı ve 1 Nisan 1928 tarihli nüshasında İzmir depremi hakkında Süha Bey'in[1] bir yazısı olduğunu, aynı konuda Halid Fahri'nin bir şiir kaleme aldığını, Müderris İzzet Bey'in "Medeniyet ve Terakkinin Kavain-i Adediyesi" adlı bir eseri tercüme ettiğini, Ali Canib Taharri, Bursalı Tahir'in şiirlerinin bulunduğunu, Necip Fazıl'ı "Tabut" şiiri ile Hamid Sadi'nin "Türkiye Coğrafyası" makalesinin, Nahid Sırrı ve Cenab Şehabeddin'in yazılarının olduğunu haber vermektedir.

"Servet-i Fünûn"[2] dergisinin 5 Nisan 1928 tarihli sayısında "İktisadî Muhasebe" adlı Ahmed İhsan'ın yazısının ilginç olduğunu belirten Dr. Abdullah Cevdet, Halid Fahri'nin[3], Sabri Esad'ın, Cevdet Kudret'in, Yaşar Nabi'nin şiirlerine dikkat çekmektedir. (Abdullah Cevdet 1928c: 4782-4783)

İctihad'ın 251 numaralı sayısında "Hüküm Gecesi" adlı bir romanda tanıtılmaktadır. (A. Nahid 1928: 4782-4784)

İctihad Dergisi, refiki ve hatta rakibi olan dergileri izlemekte, onları okuyucusuna tanıtmakta ve önermektedir. Bu davranış, Türk basın hayatı için bir yenilik olsa gerektir.

---

[1] Hakkı Süha Gezgin hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Gezgin 1999: 11 -20
[2] Servet-i Fünûn Dergisi hk.bkz. Kurdakul 1992:119.
[3] Halid Fahri hk.bkz. Gezgin 1999: 121-123.

İctihad'da, "Yedi Meş'ale" adlı şiir dergisini tanıtan bir yazı yayımlamıştır.[1] Bu yazıda "Yedi Meş'ale"nin Sabri Esad, Yaşar Nabi, Muammer Lütfü, Vasfi Mahir, Ziya Osman, Cevdet Kudret, Kenan Hulûsi[2] adlı yedi gencin birer formalık şiirlerinden oluştuğu belirtilmektedir. İctihad, şiir dergilerinin az olduğunu, buna rağmen 126 sayfalık bu derginin ilgi çekici nitelikte olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra, Yedi Meşaleci her şairin şiirlerinden örnekler yer alan yazıda Sabri Esad'ın çıraklığını tamamladığı, Yaşar Nabi'nin hırçın bir tarzda yazdığı, Muammer Lütfü'nün donuk olduğu, Vasfi Mahir'in hassas bir şekilde dünyayı algıladığı, Ziya Osman'ın tam bir şair olduğu, Cevdet Kudret'in pek de iyi bir şair olmadığı, Kenan Hulusi'nin çok Batı tesiri altında kaldığı yorumları yapılmaktadır:

> "Hülâsa bu gençlerin cümlesi müstakbel şairlerdirler. Fakat malûm ya müşterek kaplardaki mayi'iz. Muayyen bir seviyeden yukarı yükselemeyiz. Ve yükselsek de artık kendimiz olamayız ve başka bir kaba geçmiş oluruz."(Yedi Meş'ale 1928: 4798-4799)

İctihad, Yedi Meş'ale grubunun devam edeceğine inanmadığına ilişkin bir yorum ileri sürmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Mehmed Sıtkı Bey'in "Kervan" adlı şiir dergisini tenkid eden bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, Mehmed Sıtkı'yı çok bağlaç kullanmaktan, Türkçe'sinin güzel olmamasından ve yerinde kelimeler kullanamamasından ötürü tenkid etmektedir. (Abdullah Cevdet 1928d: 4800-4801)

Dr. Abdullah Cevdet, Necip Fazıl'ın "Kaldırımlar" adlı şiir kitabını tahlil ettiği yazısında, Necip Fazıl'ı Nazım Hikmet'ten sonra en yetenekli genç şair olarak ilân etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Necip Fazıl'ı Fransız şair Baudlaire'e benzetmektedir. Necip Fazıl, kaldırımların felsefesini yapmaktadır. Her gün üzerinden yürünen, taş kaldırımlar, Necip Fazıl'ın elinde canlanmış ve bir varlık haline gelmiştir. Ancak İkbâl Kütüphanesi, bu şiir kitabına "Miras"

[1] Yedi Meş'aleciler hk. başka bir yazı için bkz. Sabih İzzet 1928: 4855 -4857
[2] Kenan Hulusi hk.bkz. Gezgin 1999: 169-171.

adını koyarak hata etmiştir. Dr. Abdullah Cevdet, Enis Behiç'e kitabın adının "Kaldırımlar" olarak değiştirilmesini önermektedir. Kaldırımlar, Necip Fazıl'ın mükemmel bir şiiridir:

"Simsiyah camlarını üzerime dikiyor.
Gözleri çıkarılmış bir ama gibi evler...
.....
Islak bir yorgan gibi iyice bürüneyim
Örtün örtün serin karanlıkları
.....
Uzanıverse gövdem taşlara boydan boya
Alsa bu soğuk taşlar alnımdaki ateşi
Dalıp sokaklar kadar ısrarlı bir uykuya
Ölse kaldırımların kara sevdalı eşi"
(Abdullah Cevdet 1928g: 5091-5092).

Dr. Abdullah Cevdet, Necip Fazıl'ın "Heykel" ve "Anneciğim" adlı şiirlerini iki pırlanta olarak nitelendirmektedir (Abdullah Cevdet 1928g: 5092-5093).

H.- TENKİD

Fatin Tevfik, Edebiyatta tenkidin bir silah olarak kin güdülen hasımlara karşı kullanılması üzerine bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda edebiyatçıların birbirlerini tenkit etmek adı altında hırpalamalarına dikkat çekmektedir. Servet-i Fünûn Edebiyatı taraftarları ve karşıtları arasındaki mücadele, tenkit olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu tenkitler, birbirlerinin eserlerini eleştirmekten ziyâde, şahıslarına hücûmdan ibaret kalmaktadır. Edebiyat-ı Cedidecilerin Servet-i Fünûnculara hücumlarından, Servet-i Funûncuların Fecr-i Aticilere saldırıları bu babdandır. Herkes bu şekilde düşünmemektedir. Servet-i Fünûn Dergisi'nde kendisini ağır bir şekilde ithâm eden bir yazıyı, Tevfik Fikret takdir etmiştir. Fakat Tevfik Fikret, haksız yere çok eleştirilmiştir. Daha ziyade eleştiriler hakaret düzeyinde kalmaktadır.(Fatin Tevfik 1922: 3042-3044)

Yahya Saim, tenkit hakkındaki yazısında, tenkidin insan hayatındaki öneminden bahsetmektedir. Münekkid yani tenkit yapan kimse alanında uzman olmalıdır. Zira alanında uzman olmayanlar tenkit yapamazlar. Münekkid, edebiyat veya sanat yahut ilmi eserleri meydana getirenleri çok iyi anlamalıdır. Eğer elindeki eseri anlayamıyorsa tenkid yapamazlar. Münekkid, sanatçı, edebiyatçı veya ilim adamının iç dünyası anlamalıdır. Bu iç dünya kavranmazsa, yapılan tenkit sathi olmaktan öteye gidemez. Yapılan tenkid, duygusal olmamalıdır. Yani beğendim veya beğenmedim, hoşuma gitti veya gitmedi, zevk aldım veya almadım türünden mütalaalar ilmi tenkit değildir:

> " Mamafih ümitsizlenmeyelim. Eserleriyle güzelliği yaratan ruh-ı beşeri menfaatsiz bir hisle yükselterek içtimaî ve ahlâkî bir vazife ifâ eden sanatkârın yanında bu güzelliği anlayan, anladıktan sonra onu samimiyetle bitarafâne teşrin eden ve bu teşrin neticesinde onu karilerine daha ziyâde sev-diren münekkitler yetişecektir. Çünkü tenkit gürültü, patırtı, hücum ve istihza meselesi değil zekâ vukûf ve ihtisan meselesidir."(Yahya Saim 1918: 2859-2863)

> " Türklerin siyasî ve binnetice içtimaî hayatında pek mühim 'Etape merhale', bir inkılâp başlangıcı olan Tanzimat devresiyle başlayan yeni Avrupaî edebiyatı mücerred bir şekilde telakki etmek ve öyle tetebbua çalışmak doğru değildir.
>
> Tanzimat, bu husus tatbik sahasında müzil ve mütedahil bir içtimaî vaka mahiyetini almıştır. Bu devrenin edebiyatını layıkıyla anlamak içün siyasi kafaları neşvü nüma bula yeni fikirlerin hayat sahasındaki tecellilerini, siyasî tanzimatın alelumûm cemiyet ve maarif âlemlerinde meydana getirdiği neticeleri öğrenmek elzemdir. Esasen 'edebiyat', kelimesinin medlûlü sadece şiir, hikâye, tiyatro gibi edebî eserlerin etrafında toplanmamalıdır."...(Ali Cânib 1924: 3351)

I .- TANZİMAT EDEBİYATI

Ali Canib, Tanzimati değerlendirirken Batılı kriterler kullanmaktadır. Ona göre Tanzimat , edebiyatı da dahil olmak üzere sosyal bir hadisedir. Bu hadisenin sonuçlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Ali Canib'e göre, Tanzimat Türkiye'nin Avrupa'ya girişidir:

> " Biz siyasî tanzimat ile Avrupa milletleri ailesi içine girmeye çabalamış oluyoruz. Orada bu aileyi yaratan şey, 'Rönesans' denilen fikir hareketidir. Çünkü Rönesans sayesindedir ki, kurun-ı vustanın mutaassıb dini zihniyeti ortada kaldırarak medeni hayatın her safhasında 'Laik' tesisât görünüyor. O halde, bizim Tanzimatımız da esasta 'Rönesans'ın çocuğudur.
>
> Biz, Avrupa milletleri ailesi içine girebil içün kendimize model olarak Fransa'yı alıyoruz
>
> ...asrî Avrupa Fransa'dan ibaret değilken biz yalnız oraya baktık ve orayı yani yalnız Fransa'yı benimseyerek taklide uğraştık; meselâ Tanzimat devresiyle başlayan yeni edebiyatımızın üslûbunda romantik bir çeşni kendini gösterdi. Çünkü o zaman Fransa'da bu meslek hâkimdi. Buna rağmen Türk edebiyatında tam romantik devrenin hâlâ hulûl etmiş olduğu iddia edilemez. Romantizm, milletlerin edebî hayatlarında bir merhaledir. Romantizm, her şeyden evvel bir milletin kendisini edebiyatında buluşudur. Milletler bu merhâleye vasıl olunca eski edebiyatların nüfuzundan kurtularak kendi millî menbâlarına giderler. Oralardan ilham alırlar. Romantizm Almanya'da doğmuştur. Çünkü mîllî menbaalardan ilham alma iştiyâkı evvelâ orada başlamıştır."(Ali Canib 1924: 3351)

Ali Canib, Tanzimat Edebiyatı'nın kaynaklarını tespite çalışmaktadır. Ona göre asri Avrupa, Fransa'dan ibaret olmamakla beraber, Türkiye kendisine model olarak Fransa'yı seçmeyi tercih etmiştir. Bu şekilde Romantizm,

Tanzimat Edebiyatı'na Fransa'da o sıralarda benimsendiği için duhûl etmiştir. Tanzimat Edebiyatı, Rönesans'ın bir ürünüdür. Dini esasların yerini laik esasların almasıdır. Ancak Tanzimat, edebiyat da dahil taklitçidir. Ancak bu taklitçiliği aşıp, özgünleştiği zaman Türkiye'ye ait olacaktır. Türkler, Romantizmi kullanmak suretiyle mîllî menbalarına ulaşmaktadırlar.

Romantizm yoluyla kendi kaynaklarına inen edebiyatlar, özgünlükleri yanında hürriyetlerine de kavuşmuş olmaktadırlar. Böylece başta taklitle başlayan uzun yolun sonunda hürriyet bulunmaktadır. Ancak Tanzimat Edebiyatı bir türlü taklitçiliğin ötesine geçememektedir.

Türkiye'nin Tanzimatta kendisine örnek aldığı Fransa'nın şartları Türkiye'den çok farklıdır. Osmanlı Devleti, bir çok uluslu İmparatorluktur. Halbuki Fransa, tarih içinde teşekkül etmiş bir milletten ibarettir. Fransa, Eski Yunan ve Roma medeniyetleri ile kilise etkisiyle oluşmuş bir kültüre sahiptir. Fransa'yı taklit eden Türk Edebiyatçıları, Fransızlardaki konuları da taklit ettiklerinden, Tanzimat Edebiyatı'nın konularını Batı tarihinden veya Hint, İran kaynaklarından almak zorunda kalmışlardır. Böylece Tanzimat Edebiyatı sunnî bir özellik taşımaktadır. Türk kültürü ve Osmanlı medeniyeti ile alakası asgari seviyededir.

Tanzimat öncesi edebiyat, Divan Edebiyatı idi. Bu edebiyat, Arapça ve Farsça'nın tesiri altındaydı. Tanzimat ile dil yeterince anlaşılır hale gelememiştir. Avrupalı kıyafetinin altında Doğulu kimlik varlığını devam ettirmiştir. Yani çizilen Frak, Şam kumaşındandır. Halbuki Rönesans ile Latince ve Kilise Edebiyatı terkedilmiştir. Benzer bir gelişme Türkiye'de ancak Tanzimat'ın ilânından yetmiş beş sene sonra mümkün olmuştur.(Ali Canib 1924: 3351-3352)

Nevsal-i Mîllî yayımlandığı zaman İctihad'ın da dikkatini celbetmiştir. Zira bu yeni nevsal, daha önce yayımlananlardan daha kapsamlıdır. Türkiye'deki hemen hemen tüm yazar ve şairler ile aydınların hal tercümeleri ile eserlerinden örnekleri ihtivâ etmektedir. Ayrıca herkesin el yazısı ile

yazdığı birkaç sayırlık yazısı nevsâl de yer almaktadır. Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin, Ziya Paşa'nın, Namık Kemâl'in, Nigar Hanımefendi'nin, Recaizade Ekrem'in Hüseyin Cahid'in Faik Ali'nin yazı ve şiirleri Nevsal-i Millî'nin içinde en çok ilgi çekenlerdir.

Dr. Abdullah Cevdet, Türkiye'de yayımlanan dergiler içinde en yararlısı olarak Terbiye Mecmuası'nı görmektedir. Dr. Abdullah Cevdet'e göre, mevcut olmayan ilim değil, terbiyedir. Terbiye Mecmuası'nın başyazarı Darü'l-Muallimin Müdürü Satı Bey'dir. Satı Bey, kısa bir süre Dar-üş-Şafaka'da da müdürlük yapmıştır. Terbiye Mecmuası'nda kıymetli makaleler neşredilmektedir.(Abdullah Cevdet 1330b: 89-90)

YEDİNCİ BÖLÜM

AKTÜEL ŞAHSİYETLER VE İCTİHAD

Mısır'daki aydın hareketinin önderlerinden olan Şeyh Muhammed Abduh!un vefatı hakkında Dr. Abdullah Cevdet, bir yazı hazırlayıp İctihad'da yayımlamıştır (Abdullah Cevdet 1906f:164-165).

Dr: Abdullah Cevdet, Fransız bilgin Emile Boutmy'nin vefatı dolayısıyla bir yazı yayımlamıştır(Abdullah Cevdet 1906f:164-165).

Ali Suavi ile ilgili İctihad'da bir şiir yayımlanmıştır (Ahmet Kemal 1328: 156). Dr. Avram Salim[1] ölümü ve Kont Alfieri[2] hakkında yazılar yer almıştır.

A.-Abdülhâk Hamid

Dr. Abdullah Cevdet, Abdülhâk Hamid'in Viyana'da yaşadığı sefaleti dile getiren bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıya Abdülhâk Hamid'in Tanin'de yayımlanan şiiri sebep olmuştur. Abdülhâk Hamid, bu şiirinde kendini mahvolmakta olan bir adam olarak tarif etmektedir. Türkiye'nin en büyük şairi, 1922 yılında Viyana'da sokakta yatmakta, paçavraya dönmüş giysiler giymekte, parasız karnını doyurmaya çalışmaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, Abdülhâk Hamid'i bu duruma düşürenleri eleştirmekte ve yurda dönmesini istemektedir. Yazının sonunda Dr. Abdullah Cevdet'in bu isteğine kavuştuğu görülmektedir. Sonuç olarak Türk milleti, Abdülhâk Hamid'e sahip çıkmadığı anlaşılmaktadır. (Abdullah Cevdet 1923b:3143-3145)

H.M., İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Osmanlı okurlarının edebiyata ilgilerinin düşük bir seviyede bulunduğunu belirterek, örnek olarak Abdülhâk

---

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Fahri 1908:323

[2] Alfieri hk. bkz. Ali Fahri 1329a:1529-1530; Ali Fahri 1329b:1554-1557; Ali Fahri 1329c:1579-1583; Ali Fahri 1329d:1609-1613.

Hamid'in son yayımlanan "Validem" adlı manzumesinin basında aksiseda bulmamasını göstermektedir. Abdülhâk Hamid'in Osmanlı ülkesinin Victor Hugo'su veya Anatole France'sı olduğunu söyleyen H.M., bunların herhangi bir yazılarının büyük etki uyandırdığına, ancak Abdülhâk Hamid'den bahseden bile olmadığına dikkat çekmektedir.

H.M., Faik Ali'nin Balkan Savaşı hakkındaki eserinin yeterince basında takdir edilmediği söylemektedir. Yine Celal Nuri'nin eserleri hakkında bir Ermeni'nin bu kitabı Fransızca yayımlasaydı yer yerinden oynardı mütalaasını belirtmektedir. Cenab Şehabeddin'in eserlerine ilgisizlik de devam etmektedir. Sonuç olarak Türk basını ve okuyucuları, yazıları kıymetli eserleri takdir edememektedirler. (H.M. 1329:1837)

Dr. Abdullah Cevdet, Abdülhâk Hamid'e olan hayranlığını her fırsatta dile getirmektedir. İctihad'ın 235. numaralı sayısında Abdülhâk Hamid ile yaptığı bir mülâkâtı dile getirmiştir. Bu mülakâtın sonunda, Abdülhâk Hamid'i Şirazî, Firdevsî ve Ömer Hayyam ile mukayese etmektedir (Abdullah Cevdet 1927e: 4470-4472).

B.-Ahmed Cevdet

Dr. Abdullah Cevdet, "İkdam" gazetesinin baş makalesinde, baş yazar Ahmed Cevdet Bey'in 15 Kanun-ı Sani 1928'ten itibaren bu gazeteden ayrılacağını okuyunca bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, Ahmed Cevdet'in "İkdam" dan ayrılmasının "İkdam"ın sonu olduğuna işaret etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, "İkdam" ilk kurulduğunda Mekteb-i Tıbbiye'nin son sınıfında olduğunu, o günlerde Türkiye'de ilmî makaleler neşreden tek günlük gazete olduğunu ifade etmektedir. "İkdam", çizgisini ve kalitesini sürdürmüş, diğer günlük gazeteler gibi mevcut iktidarlara dalkavukluk etmemiştir. Ahmed Cevdet'in "İkdam"da yazdığı baş makaleler, Türkiye için zirai, iktisadî, malî ve ictimaî bir program niteliğindedir. Bu sebeple Ahmed Cevdet'in bu makaleleri kitaplaşmalıdır. Zira günlük gazetelerin ömrü bir günle sınırlıdır. Halbuki kitaplar, daha uzun ömürlüdür. Ahmed Cevdet'in "İkdam"dan

ayrılması bir matemdir demektedir. Dr. Abdullah Cevdet, kendisinin de ciddî sağlık problemler yaşadığını, ancak İctihad'ı bırakmadığını belirtmektedir. Ahmed Cevdet'in hayatî tehlike olmasa "İkdam"ı bırakmayacağını beyân etmektedir. Ahmed Cevdet, "İkdam" gazetesinde ilmi, samimi ve vatanperver yazılara açık tutmuştur (Abdullah Cevdet 1928a: 4658-4659).

C.-Ahmed Hikmet

Dr. Abdullah Cevdet, Ahmed Hikmet Bey'in vefatı münasebetiyle kaleme aldığı yazısında, Batıda bir yazarın vefatının önemli bir hadise olduğunu, ancak Türkiye'de ölenin öldüğüyle kaldığına dikkat çekmektedir. Büyük babası Abdülhalim Efendi ile babası Sezai Efendi'nin seçkin bir şair olduğunu söyleyen Dr. Abdullah Cevdet, Ahmed Hikmet Bey'in en ünlü eserinin "Altın Ordu" olduğunu ifade etmektedir. Ahmed Hikmet Bey, Türkçe'de sadeleştirme taraftarlarının önde gelenlerinden birisi idi. Bu sebeple birçok taarruza uğramış, hatta hiçbir eserinin orijinal olmadığı dahi iddia edilmiştir. Dr. Abdullah Cevdet'e göre, Ahmed Hikmet Bey'in vefatı ile Türk dili büyük bir değerini yitirmiştir (Abdullah Cevdet 1927c: 4383).

D.-Ahmed Rıza Bey

Dr. Abdullah Cevdet, ünlü filozof Ahmed Rıza Bey'in Meclis-i Âyan Reisliği görevine tayini üzerine kaleme aldığı yazıda, bu yeni görevini tebrik ederken, vaktiyle Meclis-i Mebusan Reisi iken gösterdiği basiretsizliği, bu yeni görevinde göstermemesini dilemektedir. İttihad ve Terakki iktidarlığına yakınlığı, Ahmed Rıza'ya zararlı olmuştur. Ancak Ahmed Rıza, aldatıldığını ve aldandığını itiraf etmektedir. Ermeni tehciri, Meclis-i Âyan üyesi Abdülhamid Zehrâvî'nin mahkemesiz asılması, konularında itirazını dile getiren Ahmed Rıza Bey, Batılı tarzda bir reislik anlayışı ifa etmeye gayret göstermiştir. (Abdullah Cevdet 1918a: 2764-2765)

E.- Ali Fahri

İctihad, Ali Fahri Bey'in vefatını haber veren kardeşi Mehmed Enisî Bey'in mektubunu yayımlamıştır. Bu mektubun başında, Sultan II. Abdülhamid'e karşı mücadele edenlerin Ali Fahri'yi önce "Akbaba", sonra da "Ağababa" olarak adlandırdıkları ifade edilmektedir. Ali Fahri ve yetmiş beş vatansever, önce Taşkışla'da hapsedildikten sonra, Afrika'da Berber Sinan Kalesi'ne sürgün edilmişlerdir.

Mehmed Enisî, mektubunda, yaklaşık bir ay kadar önce vapurdan çıkarken birisinin Ali Fahri'nin ayağına basması üzerine, bu ayağın kangren olduğunu yazmaktadır. Dr. Akil Muhtar'ın isteği ile Haydarpaşa Hastanesi'ne kaldırılan Ali Fahri'nin, burada bir ay yattığını, ancak şeker hastalığı sebebiyle zayıf düşen bedeninin, kangren sebebiyle çürüyen ayağının hayatını kurtarmak amacıyla diz üstünden kesildiğini, fakat bundan sonra dört gün yaşadığını söylemektedir.

Ali Fahri Bey, sürgünden dönünce Hukuk Fakültesi'nden diploma almış ve Bahriye'de Liman-ı Umûr-ı Bahriye ve Hesabiye Müdürlüğü'nde on sene çalışmıştır. Bu arada Bahriye'ye ait hukuk kitapları kaleme almıştır. Daha sonra Bahriye'den ayrılmış ve Baroya girmiştir. Çok iyi bir avukat olmuştur. Mekteb-i Bahriye yüksek sınıf öğrencileri Hukuk-ı Düvel dersleri vermiştir. Bir Hukuk-ı Düvel kitabı yazmıştır. Altmış yedi sene süren hayatında, çok çalışkan olmuştur. Ölümüne iki gün kala dahi Öner Hayyam-ı okumaktadır. İtalyan Edebiyatı'ndan birçok çeviriler yapmıştır (Mehmed Enisî 1928: 4847-4848).

F.- Ali Merdan Topçubaşı

Azerbaycan Cumhuriyeti Büyükelçisi ve Murahhas üyesi Ali Merdan Topçubaşı, Rusya Müslümanları'nın milli mücadelesinde önemli rol oynamış ve Çarlık Rusyası'nın her türlü baskısına maruz kalmıştır. Ziynetullah Nuşirevan, Ali Merdan Topçubaşı hakkında İctihad'da bir yazı neşretmiştir. Ali Merdan Bey, 1867'de Kafkasya'da Tiflis'te doğmuş, ataları Tiflis'te

idarecilik görevlerinde bulunmuştur. Ali Merdan Bey, Tiflis Klasik Jimnazı'nı 1884'de tamamlamış, daha sonra Petersburg'da Üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi'ne girmiştir. Bu arada Fen-Edebiyat Fakültesi'ni bırakıp, Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuştur. 1887'de üçüncü sınıfta okurken, polis tarafından göz altına alınmış ve serbest kalınca, Üniversite'de bir gizli teşkilât teşkil etmiştir. Kafkasya'da da Bolşevikler tarafından hapsolunmuştur. Osmanlıların gelişi ile gizlendiği yerden çıkan Ali Merdan Bey, Gence'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Dışişleri Bakanı olarak görev almıştır. Halihazırda Ali Merdan Topçubaşı, Türkiye'de Azerbaycan Cumhuriyeti temsilciliği görevini ifa etmektedir.(Ziynetullah Nuşirevan 1918:2831-2835)

G.- Ali Şevki

Reşad Nuri Güntekin, müderris, muallim, müdür ve hocası olan Ali Şevki Bey'in vefatı dolayısıyla duyduğu teessürü, İctihad'da dile getirmektedir. Binlerce Türk kızının müdürü ve hocası olarak görev yapan Ali Şevki Bey, kızlarını yetim bırakmıştır. Reşad Nuri, Ali Şevki Bey'in bir kız okulunda öğretmen ve müdür olmasına rağmen, taassuba düşmediğini, herkese iyilik yaptığını ifade etmektedir. Reşad Nuri, kardeşi Salih Nimet vefat ettiği zaman kendisini Ali Şevki'nin teselli ettiğini söylemektedir. Ali Şevki Bey, vefatından bir hafta evvel Reşad Nuri'yi çağırtarak, Abdülhâk Hamid'in "Makber" şiirini okutmuştur (Mehmed Ferid 1927b: 4591).

H.- Babanzâde İsmail Hakkı

Ahmed Taceddin, İctihad'ın Haftanâme adlı bölümünde yayımlanan bir yazısında, Babanzade İsmail Hakkı'nın vefatından bahsetmek suretiyle, artık Türk aydınlarının ondan istifade edemeyeceğini söylemektedir. Babanzade İsmail Hakkı Bey'den yeterince yararlanılmasının ilerlemeyi engelleyici nitelikte olduğunu yazmaktadır.(Ahmed Taceddin 1329:2022)

I.- Baha Tevfik

Baha Tevfik, İctihad'ın takdir ettiği filozoflar arasında yer almaktadır. Vefatı büyük teessür yaratmıştır.

> "Geçende vefat eden Baha Tevfik Bey âdeta yırtıcı manâsıyla büyük bir zekaydı. Bilhassa bu sıfatla mümtaz bir genç idi. Buchner'in 'Kuvvet ve Madde' unvânlı bütün dünyanın kafasında dehşetli bir inkılâp yapmış olan kitabını tercüme etmesi, hiç diğer bir hizmeti olmasa da, nâmını unutturmamaya kafidir. Gayesiz bir genç idi, demek doğru değildir. Taassuba kırmak, nura kavuşmak bir gaye değil midir? İctihad, Baha Tevfik Bey için matem tutmuştur." (Baha Tevfik 1330:168)

J.- H. Beecher Stowe

İctihad'da yayımlanan imzasız bir yazıda, dünyaca ünlü Tom Amca'nın Kulübesi'nin yazarı Mistress H. Beecher Stowe ele alınmaktadır. Bu yazarı, Stowe'nin İngiltere'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yüzüncü yıl doğumu kutlanması münasebetiyle yazılmıştır. Stowe, 1811'de Amerika'da Litchfield şehrinde dünyaya gelmiştir. Dr. Liman Beecher'in kızı olup, 1825'te öğretmen Calven Stowe ile evlenmiş, eşinin işi dolayısıyla Massachusettes'ten Andover'a gezmiştir. Calven Stowe,bir esaret karşıtıydı. Kocasından etkilenen Stowe, "Tom Amca'nın Kulübesi" adlı romanı kaleme almıştır. Bu roman, 1851-1852 yıllarında "National Era" adlı dergide tefrika edilmiştir. 1852'de Boston'da kitap halinde basılmıştır.

Bu roman, esareti şiirsel bir anlatımla tasvir etmektedir. Bu roman, İngilizce olarak ilk senesinde bir milyon adet satmıştır. Bu arada birçok dile, hatta Tatarca'ya tercüme edilmiştir. Birçok insanı etkileyen bu roman, esaret karşıtı bir kamuoyu oluşmasına büyük hizmet etmiştir. Sonunda Amerikan İç Savaşı'na yol açmıştır. 1860-1865 yılları arasındaki iç savaşa ilham kaynağı olmuştur.

Kitabın sonunda Stowe, hür olmak ve kalmak isteyen milletler, hürriyeti istemelidirler. Denize bırakılan taşın batması gibi hürriyete inanmayan milletler de yok olmaya mahkumdurlar demektedir.

Dünyanın birçok yerinde eğitim çağındaki çocuklara insan sevgisini ve hürriyet fikrini aşılamak için "Tom Amca'nın Kulübesi" okutulmaktadır. Ancak bu roman, hâlâ Türkçe'ye tercüme edilmemiştir. Rus yazar Turgenyev, bu romandan etkilenerek, "Bir Avcının Hatıratı" adlı benzer konulu eseri yazmıştır. Rus Çarı da bu eserden etkilenmiş ve 1864'de on milyon Rus mujiki(köle köylüler) azadetmiştir.

Stowe'ın diğer eserleri, "Tom Amca'nın Kulübesinin Anahtarı", "Lady Byron'un Tarih-i Hayatı", "Bilad-ı Ecnebiye Hatıratı", "Benim Çiçeğim", "Ocak Başı"dır.(Mistress H. Beecher Stowe 1327:747-749)

K.- Buckle

İctihad'da Dr. Abdullah Cevdet, ünlü İngiliz filozof ve tarihçisi Henry Thomas Buckle ile ilgili Fransızca "Le Gronde Encyclopcdie" adlı ansiklopedideki maddeden yaptığı tercümeyi yayımlamıştır(Abdullah Cevdet 1906d:153-155)

L.- Celal Nuri

Süleyman Nazif, Celal Nuri'nin "Mukadderat-ı Tarihiye" adlı eseri neşretmesi hakkında İctihad'da yayımlanan yazısında, bu eserin her Türk ve Osmanlı tarafından mutlaka okunması gerektiğini söylemektedir. Süleyman Nazif, Osmanlıların fena bir huyu olarak cehalet ve gururlarına tabasbus etmeyen gerçeklere karşı husûmet beslediklerini kaydetmektedir. Süleyman Nazif, milli sevginin tek ve yegane şeklinin kusurlarını bilmek ve bunları gidermek olduğunu düşünmektedir. Süleyman Nazif, Celal Nuri'nin yeni eserinin, bu eski adetin karşısında yükseldiğini belirtmektedir.

Süleyman Nazif, Celal Nuri'nin vatan sevgisi ve milliyet hissinin çok yüksek olduğundan kimsenin kuşkusu olmadığını yazmaktadır. Bunu inkâr

edilmeyecek bir gerçek olarak görmektedir. Süleyman Nazif; Osmanlı toplumu içinde vatan ve millet sevgisine sahip, istisnai bir zeka olan, irfanı ile temayız eden şahsiyetlere pek az tesadüf edildiğine dikkat çekmektedir. Bu sebeple Celal Nuri'yi "ender-i neva" olarak nitelendirmektedir.

Süleyman Nazif'in bu yeni eserinde, Celal Nuri'nin çok sevdiği milletinin elim felaketlerine tercüman olurken, sevgi dolu kalbinin derinliklerinde vicdani bir azabın zehrinin açıkça hissedildiğini görmektedir. Celal Nuri, bu yeni eserinde yaşlı, vicdanı yaralı bir sesle Osmanlı toplumuna seslenmektedir. (Süleyman Nazif 1328:1167)

Süleyman Nazif, Osmanlı toplumunun içine düştüğü durumun baş müsebbibi olarak gördüğü ilahi kudret tarafından konulmuşçasına korunan adet ve geleneklere karşı "Mukadderat-ı Terbiye"de olduğu kadar açık bir karşı çıkış olmadığını belirtmektedir. Süleyman Nazif, daha önce yayımlanan "Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye"nin de aynı nitelikte olduğuna dikkat çekmektedir. Süleyman Nazif, Doğu ve Batıyı yakından takip eden herkesin, Celal Nuri'nin esaslı bir inkılâbın nasıl yapılacağının yolunu gösterdiğini tespit edeceğini söylemektedir. (Süleyman Nazif 1328:1167)

Tahsin Nahid, İctihad'da yayımlanan Celal Nuri'nin "Kadınlarımız" adlı eserini tenkit ettiği yazısında, bu eserden yenilik yanlısı bir yazarın yeni bir eseri olarak bahsetmektedir. Tahsin Nahid, daha önceki "Şimal Hatıraları", "Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye", "Mukadderat-ı Tarihiye", "İttihad-ı İslam", "Havâyic-i Kanuniyemiz" adlı eserlerinin Osmanlı fikir dünyasına yeni ufuklar açtığını söylemektedir.

Tahsin Nahid, "Kadınlarımız" adlı eser yayımlandıktan sonra edebiyatçı, ulema ve düşünürlerden tek bir ses bile çıkmamasını yadırgadığını belirttikten sonra, yaşlı aydınlardan tepki gelmeyince, bir genç aydın olarak kendisinin tenkitte bulunmaya cesaret ettiğini söylemektedir. Tahsin Nahid, aydınları bu şekilde tenkitten sonra, Celal Nuri'ye olan hayranlığına dikkat çekmektedir. (Tahsin Nahid 1329c:1534)

M.- Cenâb Muhiddin

Şair Cenâb Muhiddin Bey, İctihad'da okurlara tanıtılan genç şairlerden biridir:

> "Cenâb Muhiddin Bey, çoktan İctihad'da yazıyor ve İctihad'ın prensiplerini zer ediyor, hasad ediyor...Cenâb Bey iyi bir şairdir, kendisinde büyük bir şair olmak istidâdı da mebzulen mevcuttur, lisan-ı beyanı kuvvetlidir, şiirlerinde taze hayal eksik değildir. Zaten taze hayal ihtiva etmeyen manzumeler de, mensureler de lüzumsuz ve sebeb-i zuhûr ve huzura mâlik değildir. Şiirin daha doğrusu şiiriyetin şairine bu genç şair aşinadır. Belki kendi bu aşinalığından gafildir." (Cenâb Muhiddin Bey 1925:3511)

Özellikle Cenâb Muhiddin Bey'in "Gökçe Efe" adlı kahramanlık manzumesine dikkat çekilmektedir.

N.- Cenab Şehabeddin

Süleyman Nazif, Cenab Şehabeddin'in son yayımlanan eseri "Evrak-ı Eyyam"ın Musul'da eline ulaşması münasebetiyle bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Süleyman Nazif, Cenab Şehabeddin'e olan hayranlığını dile getirmiştir. Cenab Şehabeddin'in şairliğini Fuzuli'ye denk olarak nitelendiren Süleyman Nazif, II. Meşrutiyet öncesi dönemde ve sonrasında Cenab Şehabeddin'in gazete ve dergilerdeki yazılarını ibadet edercesine okuduğunu belirtmektedir. II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası, 31 Mart Olayı ertesi Cenab Şehabeddin'in yazıları Süleyman Nazif için yol gösterici olmuştur. Zira bütün bu gaileler içinde Türk Edebiyatı kurumuş, Servet-i Fünûn ürün veremez hale gelmiştir. Bu dönemde Rübab-ı Şikeste ve Makber'den başka bir edebi ürün ortaya çıkmamıştır. 10 Temmuz 1908'de meşrutiyetin ilanının bu kuraklığa bir çözüm olacağı inancı doğmuştur. Bu gün Türk milletine Abdülhâk Hamid'i, Cenab Şehabeddin'i, Tevfik Fikret'i, Halid Ziya'yı tekrar kazandırmıştır. Bu yazarlar, kelimeleri ile hürriyet için mücadele etmişlerdir. Bunlar arasında en çok Cenab Şehabeddin, hürriyet için uğraşmıştır.

Süleyman Nazif, Meşrutiyetin ardından Bursa'dan İstanbul'a gelinceye kadar Cenab Şehabeddin ile tanışmadığını belirtmektedir. Babıâli'de Cenab Şehabeddin ile Ali Nusret'in beraber çıkardığı bir gazetenin matbaasında tanışmıştır. Süleyman Nazif'in övgülerine Cenab Şehabeddin, sadece cüretkâr olduğunu belirtmek suretiyle mukabele etmiştir. (Süleyman Nazif 1330:241-243)

O.- Enver Paşa

Dr. Abdullah Cevdet, Enver Paşa ile bir mülakât yapmış ve bu mülakâtı İctihad'da yayımlamıştır. Bu mülakâtın boş kısmında Enver Paşa hakkında malumât yer almaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet'e göre, Enver Paşa 24 Temmuz 1908 tarihinde Niyazi Bey'le beraber meşhur olmadan önce de orduda karizmatik bir geçmişe sahiptir. Bu geçmişte Enver Paşa'nın görev yaptığı yerlerin önemi büyüktür. Çünkü Enver Paşa, askerî okuldan mezun olunca, Sina'ya, Bağdat'a , Trablusgarb'a veya Londra'ya tayin edilmiş olsaydı, 24 Temmuz kahramanları arasında yer alması mümkün olamazdı. Dr. Abdullah Cevdet Enver Paşa'yı nadir yetişen bir meyve ağacına benzetmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Enver Bey ile ilk temasını 24 Temmuz inkılâbı ertesinde, Alfieri'nin "Kitab-ı İstibdâd" adıyla tercüme ettiği eserin girişinde, bu eseri "Mithat Paşa, Enver ve Niyazi Beyler"e ithaf etmesi münasebetiyle Berlin askeri ateşesi Enver Bey'in kendisine yazdığı nazik teşekkür mektubu sebebiyle olduğunu belirtmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Enver Paşa'yı uzaktan takip ettiğini söylemektedir. Enver Bey, Trablusgarb Savaşı çıkınca Berlin'i terk edip, oraya gitmiş ve savaşmıştır. Balkan Savaşı'nda uğranılan ağır yenilgi, İşkodra ve Edirne'nin düşüşü, Enver Bey'in Babıali baskınında oynadığı rolü ve Enver Bey'in Paşa olarak Harbiye Nazırı olmasını uzaktan izlemiştir. Enver Paşa, 1908-1918 yılları arasında Türkiye'nin kaderine hükmetmiştir. (Abdullah Cevdet 1330f:45-47)

P.- Fatih Sultan Mehmed

Fatih Sultan Mehmed, âlim, adil, şair, hekim, tedbirli, savaşçı, cüretli bir kudret sahibi bir hükümdardır. Bütün bu üstün hasletlerinin yanında Fatih Sultan Mehmed, iki yaşındaki kardeşini annesinin gözü önünde boğduracak ve beş yüz esirin testere ile kesilişini seyredecek kadar soğukkanlıdır. Fatih Sultan Mehmed ile hocası Hocazade Müslihiddin Mustafa arasında bir ihtilâf vuku' bulduğunda, Fatih hocasını azil etmiş ve cezalandırmıştır.

Fatih Sultan Mehmed, Mora seferi esnasında bir kaleden kaçmaya çalışan Arnavutlara işkence ettirmiş ve kale komutanını ikiye böldürmüştür. Aynı Fatih, İstanbul'u fethedince halka şefkatli davranmış, eski devrin yöneticilerine merhamet etmiş ve imparatorun vekili Grandük Notoras'a sadece çok fazla mukavemet ettikleri için tatlı bir serzenişte bulunmuş, hasta eşini evinde ziyaret etmiş ve oğullarına iltifatlarda bulunmuştur.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Fatih'in kıymetini anlamamıştır. Çelebi Mehmed zamanında Akkoyunlu'lara verilen bazı hediyeleri vergi telâkki etmiş ve aynını Fatih'ten de talep etmiştir. Fatih, Uzun Hasan'a zarif bir şekilde vergiyi kendisinin takdim edeceğini bildirmiştir. Uzun Hasan korkusundan annesini Fatih'e yollamış, Fatih Uzun Hasan'ın annesini zarifçe reddetmiş ve refakatinde Trabzon'a kadar getirip, oradan oğluna yollamıştır. Fatih, Ayasofya önünde dizilen hocaların, duaları sayesinde İstanbul'un fethedildiği şeklindeki sözlerine, kılıcını göstererek, "Bunun hakkını unutmayınız" cevabını vermiştir.(Ali Kami 1330f:142-144)

R.- Firdevsî

Alman şairi H. Heine, Firdevsî'nin ünlü eseri "Şehnâme"yi Almanca'ya tercüme etmiştir. Ancak bu tercüme hatalarla doludur. Mehmed Enisî, bu tercümeyi incelemiş ve bu yanlışları düzelten bir yazı kaleme almış ve bu yazıyı İctihad'da yayımlamıştır.

Mehmed Enisî, Firdevsî'nin bu manzumeyi Fars Kralları için değil, Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud için kaleme aldığını, Heine'nin Sultanın adını Mahmud yerine Mehmed yazdığını, Şehnâme'nin iki yüz bin değil, altmış bin beyit olduğunu belirtmektedir.

Firdevsi'nin Şehnâmesi, İranlılık şuurunun oluşmasında büyük rol oynamıştır (Mehmed Enisî 1926: 4165-4167).

S.- Filorinalı Nazım

Dr. Abdullah Cevdet, Florinalı Nazım Bey'in "Hatırat-ı Meşahir" adlı eseri ile görüşlerini kaleme alıp, İctihad'da yayımlamıştır.

> "Florinalı Nazım Bey, hem iyi şairdir, hem de çok iyi bir insandır. Şair bu rükünde bir ateş olan insandır. O ateş şairin kendisini yakar, fakat başkaları o ateşin huzurunda nurlanır ve ısınırlar.
>
> .....
>
> Bir metaa ne kıymetinden fazla, ne de hakiki kıymetinden dün fiat vermek ne kadar abes ise bir meta-ı manevi olan mahsulât-ı fikriyeye de pek fazla veya pek eksik kıymet biçmek o kadar abes ve muzırdır. Nazım Bey munsiftir, munhasıren senâ istemez, tenkidi de takdir kadar sever." (Abdullah Cevdet 1925c:3577)

Dr. Abdullah Cevdet, Florinalı Nazım Bey hakkındaki görüşlerini dile getirdikten sonra, "Hatırat-ı Meşahir" adlı eseri bir mükemmellik örneği olarak nitelendirmektedir. Özellikle eserde kendisi hakkındaki doğru ve isabetli tetkikleri anlatmaktadır. (Abdullah Cevdet 1925c:3577-3578)

Dr. Abdullah Cevdet, Florinalı Nazım Bey'in şarkı ve şiirlerden oluşan 223 sayfalık "Terennümler, Teellümler" adlı mecmuasını tanıtmak için bir yazı kaleme almıştır. Bu mecmua, Tefeyyüz Kütüphanesi tarafından basılmıştır. Eserin başında Samipaşazâde Sezai, Uşakizâde Halid Ziya, ve

Cenap Şehabeddin'in eserle ilgili övgü dolu kanaatleri yer almaktadır. (Abdullah Cevdet 1924c:3377-3378)

T.- Fuzûlî

İbrahim Aşkî, "Hayat Dergisi"nde Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın Fuzûlî'den bahseden bir yazısında "Şiî"dir ibaresini okumuş, Süleyman Nazif'in ise daha önce, "Sünnî" olduğunu yazdığını hatırlamış ve sonunda bir yazı kaleme alarak Fuzûlî'nin öncelikle büyük bir şair ve insan olduğunu ifade etmiştir. İbrahim Aşkî, Köprülüzâde Mehmed Fuad'ı Fuzûlî'yi şairliği ile ilmî olarak değerlendirecek yerde, mezhebi ile değerlendirdiği için suçlamaktadır. İlmî tetkik adı altında şiirlerini değerlendirecek yerde, lüzûmsuz bir bilgi olarak addettiği mezhebini değerlendirmesini ilmî bulmamaktadır:

> "Kameri ilmin dürbünüyle tedkik edenler ne görebilirler? Dereler, tepeler, yalçın kayalar, hatta yanardağ ağızları... Şimdi bu gördükleri hakikât mi? Nefsü'l-emir mi? Yine ilim cevap veriyor; şüpheli! Pekiyi, bu şüpheyi kendimize mâl edersek ne kaybederiz? Kameri güzel görmek zevkini. İşte bu ilimcilik etmek sevdâsıyladır ki güneşde bile lekeler görülüyor.
>
> Meselâ helvayı anlayacağım diye yalnız mikroskopla muayene veya kimya ile muamele etsek aramızı açmış, onu yabancı yapmış oluruz. Halbuki doğruca yiyerek muayene edersek helva ile tercümansız görüşmüş, iyi anlaşmış olmaz mıyız? Asıl öyle lezzetli, mahiyetini bilir ve helvayı bütün cem'iyetiyle ve terkibi ile öğreniriz.
>
> Meselâ suyun iki görünmez gazdan mürekkeb olduğunu göz önüne getirirsek, lezzeti, letâfeti nazarımızdan kaybolmaz mı? Suyu öyle tahlil eden, suyu zayi eder. Susamış bir adama su yerine o gazları verirsek olmaz, onlardan su yapmak için bir kuvvet, bir ateş de vermeliyiz.

Hasılı Fuzûlî bir aşk deryasıdır ki akıl ile ölçülmez, ilim ile geçilmez. Ne âfakları seçilir ne tulûuları, gurûbları biter. İncilerini açıkdan seyredenler değil, içine girebilenler bulabilir." (İbrahim Aşkî 1927: 4261-4262)

U.-Gazali:

Ünlü İslâm filozofu Gazali, İctihad'ın ele aldığı aktüel şahsiyetlerden birisi olmuştur[1]. Özellikle İmam Gazali'nin felsefesi ve eserleri, Dr. Abdullah Cevdet'in çok ilgisini çekmiştir. Bunları İctihad okuyucusuna tanıtmaya karar vermiştir. İmam Gazali'nin sözlerinin(Abdullah Cevdet 1329af:1925-1927) ve şiirlerinin(Abdullah Cevdet 1329ag:1962-1964) tercümelerini İctihad'da yayımlamıştır.

V.-Goethe

Ali Kami, Goethe ve ünlü eseri "Werther"i ele alıp incelediği yazısında, Goethe'nin "Werther" adlı eserini 1774'de yayımladığını ve bu eserin tüm Avrupa edebiyatını derinden etkilemiştir. İki yıl içinde Fransızca'ya beş sene sonra İngilizce'ye, on dört sene sonra Rusça'ya, otuz sene sonra İspanyolca'ya, kırk sene sonra Türkçe'ye çevrilmiştir. (Ali Kami 1329g:1842)

Ali Kami bir başka yazısında da, Goethe'den bahsetmektedir. Buna göre "Johann Wolfgang von Goethe", Ren nehri kıyısında Frankfurt şehrinde 1749'da dünyaya gelmiştir. Ailesinin avukat olmasını istediği Goethe, edebiyatçı olmuştur. Goethe, Alman Milli Edebiyatı'nın üstadı ve Romantizm akımının savunucusu olmuştur. Goethe, 1772 yazında hayran olduğu bir kızın aşkından dolayı "Werther" adlı romanı kaleme almıştır. Goethe'nin diğer eserleri arasında "Le Kont Egmant", "Wilhelm Meister", "İphigenie", "Tarquato Tasso" ve "Faust" sayılmaktadır.

---

(1) İmam Gazali'nin hayatı ve felsefesi hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Çağrıcı 1996a:489-505; kelamcılığı hk. bkz. Özervarlı 1996:505-511; fıkıhçılığı hk. bkz. Uludağ 1996:515-518; eserleri hk. bkz. Karlığa 1996:518- 530; hakkındaki literatür için bkz. Çağrıcı 1996b:530-534.

Goethe, 1776'da Weimer Sarayı'nda görev almıştır. 1832'de ölene kadar saraydaki görevini sürdürmüştür. Goethe, "Werther"i yazdığında 25 yaşındadır. Melânkolik bir aşkın gençlerde yarattığı bunalım sonucu, intiharı teşvik ettiği gerekçesiyle çok eleştirilmiştir.(Ali Kami 1329h:1969-1972)

Goethe'nin ilk okuduğu eser İncil'dir. Önce dini eğitim alan Goethe, şair Herder'in tesirinde kalmıştır. Daha sonra Schiller ile tanışmıştır. 1794-1805 yılları arasında iki deha birbirleriyle fikir teatisinde bulunmuşlardı. Schiller ölünce, Goethe İbranice metinleri incelemeye yalnız devam etmiştir. Daha sonra İslâm dinine merak salmıştır. Kur'an-ı Kerim'i incelemiştir. Kur'an-ı Kerim'i Latince'den Almanca'ya tercümeye çalışmıştır. Goethe, Arapça eserlerin Batı dillerine tercümelerini okumuştur. Goethe'nin ilgisi, İran, Hint ve Çin'e yönelmiştir. Sonunda Sadi'nin "Gülistan"ını bulmuştur ve bundan çok etkilenmiştir.(Ali Baha 1922b:3040-3041)

Napolyon ile Mısır'a giden askerlerin getirdiği hatıralardan bir el yazısı levhadaki Kur'an-ı Kerim'in ilk ayetleri Goethe'yi derinden etkilemiştir. İlk defa Doğulu Müslüman insanı, Leipzig'den Paris'e geçen Rus ordularında görmüştür. Goethe Çin'i çok kuru, Hind'i çok muğlak bulmuştu. Ancak İran onu derinden etkilemişti. 1812-1813'de Hafız Almanca'ya Hammes tarafından çevrilmişti. Hafız'dan o kadar etkilendi ki "Eldivan'ül- şarki lilmüellefi'l Garbi" adlı bir eser yazmasına sebep olmuştur. Goethe kendini Hafız ile özdeşleştirmiştir. .(Ali Baha 1922c:3048-3049)

Y.- Gustave Le Bonn

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'ın amaçlarından birisinin de Batı fen ve Edebiyatının önde gelen isimlerini Doğuya tanıtmak olduğunu söylemektedir. Bunlardan birisi de, Doktor Gustave Le Bonn'dur. Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Gustave Le Bonn hakkında İctihad'da yazdığı yazıda, onun Fransız hekimi ve bilim adamı olduğunu, ancak tıptan ziyade sosyoloji ve felsefe uğraştığını yazmaktadır. Başlıca eserleri: Hayat, Fizyolojiyâ-yı Vücud-ı Beşer, İlm-i Vezaifü'l-Ara-yı Beşeri'dir. Son eseri Türkçe'ye de çevrilmiştir. Bu eser,

Antropolojik bir eserdir. Çeşitli yüzyıllarda ölmüş insanların kafatasları incelenmek sûretiyle kaleme alınmıştır. Le Bonn, bu eserinde kültür ve medeniyetçe ileri milletlerin kafataslarının, diğerlerine oranla büyük olduğu, kadınların kafataslarının erkeklerden daha küçük olduğu sonuçlarına vardığını açıkça ortaya koymuştur.

Dr. Le Bonn, Fransa hükûmetince Doğuya yollanmış, Mısır, Hindistan, İran, Arabistan'ı dolaşmış ve bu ülkeler ile ilgili olarak, "Şark Medeniyet-i Kadimesi", "Medeniyet-i Hindistan" ve "Medeniyet-i Arab" adlı üç eser yazmıştır. Bu eserlerde, İngiliz hükûmetini bir cehennem zebani olarak nitelendirmiştir. Ona göre İngilizlerin, Doğuya medeniyet götürmek amacıyla yaptıkları sömürgecilikten başka bir şey değildir.

Le Bonn, Japonya hakkında "Tekamül-i Akvamın Kavanin-i Psikolociyası" adında bir eser yazmış ve bu eser, Dr. Abdullah Cevdet tarafından "Ruhül-i Akvam" hamıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Le Bonn gibi, Batılı bir güç olan Rusya'yı yenen Japonya'ya karşı Dr. Abdullah Cevdet'in ve İctihad çevresinin de hayranlığı bulunmaktadır. Rusya'yı yenen Japon donanması komutan Amiral Togo, imparatoruna geleneklere bağlı, ama Batılı anlayışla Rusları yendiğini bildirmesi, Türklere örnek olabilecek niteliktedir. Önce ok ve yay kullanan Japonlar, Meiji dönemi ile aynı maharetle top ve tüfek kullanıp, düşmanlarını yenmesi, özellikle Batının ezici askeri gücü karşısında çıkış yolu bulamayan Türk aydınlarını derinden etkilemiştir.

Le Bonn, son olarak "Psychologie de Socialisme", "Psychologie de Education" ve L'Evolution de la Matière" adlı üç eser yayımlamıştır. Bu son eserde, Röntgen ışınını anlatan Le Bonn, siyah ışık adını verdiği bu ışının özelliklerinin geleceğe yön vereceğini iddia etmektedir.

Le Bonn'un "Medeniyet-i Arab" ı Arapça'ya Mısır'da çevrilmektedir. Şeyh Muhammed Abduh, bu tercüme ile uğraşmaktadır. Le Bonn, on yıldır devam eden bu tercüme konusunda "Müslümanlar acele etmezler" demektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Le Bonn'un reaksiyoner olduğunu, Sosyalist olmadığını, militarizm taraftarı olduğunu söylemektedir. Le Bonn, düzenli bir askeri teşkilatı, milletin ilerlemesi ve devamı için şart saymaktadır. Le Bonn, Sosyalistleri askerliği kaldırmak ve Avrupa'da genel bir Sosyalist idare kurmak fikirlerini boş fikirler olarak nitelendirmektedir. Dr. Abdullah Cevdet de, bu fikirlere iştirak etmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, tüm Avrupa'nın silahlandığını, Lahey 'deki barış ve silahsızlanma görüşmelerinin başarısız olduğunu, Mançurya, Transuval, Japon denizinin insan kanına gark olduğu bir zamanda Le Bonn'un haklı olduğunu söylemektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Le Bonn'un tüm eserlerini Türkçe'ye çevirisinin elzem olduğunu söylemektedir. Kendisinin "Psychologie des Fonles" adlı eserini "Ruhü'l-Cemaat" adıyla tercüme edeceğini yazmaktadır. (Abdullah Cevdet 1905h:118-120)

Z.- Halid Ziya

Ali Kami, Halid Ziya'nın "Bir Şi'r-i Hayal" adlı kitabını tanıttığı İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Halid Ziya'ya hayranlığını ve Türk Edebiyatı'nın Tevfik Fikret ve Halid Ziya gibi kalemler yetiştirmediğini yazmaktadır. Halbuki Türk Edebiyatı'nın bu tür yeni kalemlere ihtiyacı bulunmaktadır. Bu olmazsa edebiyatın kendisini yenilemesi mümkün değildir. (Ali Kami 1330b:2251)

AA.- Halide Edip

Halide Edip, "Dağa Çıkan Kurt" adlı bir küçük hikayeler mecmuası yayımlamıştır. Kitap, İkbal Kütüphanesi yayımları arasındadır. Bu kitapta, Halide Edip'in hayalinden doğan bir ateş yer almaktadır. Kitabın ilk hikayesi olan "Dağa Çıkan Kurt" Abdullah Cevdet'e Oscar Wilde'ın hikayelerini anımsatmıştır. İkinci hikaye olan "Zeynebin Zeynebim" ise Shakespeare'in piyeslerine benzemektedir. Üçüncü hikaye olan "Tanıdığım Çocuklardan",

dördüncü hikaye olan "Kabak Çekirdekçi" sade güzelliğin timsalleridir. Beşinci hikaye olan "Cehennem Dağı Cennet Dağı" 93 Harbinde Kafkaslarda savaşırken cepheden dönerken şehit edilen bir subayı anlatmaktadır. "Efenin Hikayesi" adlı hikaye efelik nedir açıklamaktadır. "Çakır Ayşe" adlı hikaye şiirin mükemmelliği ile yazılmıştır. Halide Edip, bu eserlerinde edebiyat sanatının bir şaheserini meydana getirmiştir. (Abdullah Cevdet 1923b:3150-3153)

AB.- Haluk Fikret

Rübab-ı Şikeste'yi okuyanlar, Tevfik Fikret'in oğlu Haluk'a olan öğütlerini hatırlayacaklardır. Haluk Fikret, Tevfik Fikret'in en kıymetli varlığıdır. Tevfik Fikret, ideal çocuk yetiştirme projesini Haluk'a öğütlerinde anlatmaktadır. Abdullah Cevdet, Haluk Fikret için kaleme aldığı yazıda, bu şiirlerden örnekler verdikten sonra, "Detroit Saturday Night" adlı bir Amerika Birleşik Devletleri gazetesinde 21 Mart 1914 tarihli nüshasında, Michigan Üniversitesi'nden L.M. Kramer'in "Türk Kızlarının Tango İle Başı Hoş Değil" başlıklı makalede, Haluk Fikret Bey'e hasredilmiştir.

Bu makalede, Haluk Fikret'in bir Müslüman ve Türkiye'nin en büyük aydınlarından birisinin oğlu olduğunu, babasının Boğaziçi'nde Amerikan Robert Kolej'de Türkçe öğretmenliği yaptığı yazılmaktadır. Haluk Fikret'in, Michigan Üniversitesi'ne mühendis okuluna öğrenci olarak girdiği ve bunun daha önce hiçbir Türk'e nasip olmadığı söylemektedir. Haluk Fikret, Amerikalıların zihnini dolduran "Terrible Turk- Ummacı Türk" imajını yıkmıştır. Zira Haluk Fikret, ne ailesini, karısını, kızını esir gibi yaşatacak, ne de kahvaltıdan önce birkaç Hıristiyan'ı zevk için doğrayacak insana benzemektedir. Haluk Fikret, kusursuz bir centilmendir, Amerika'da doğmuş bir delikanlıdan çok az bir farkı vardır. Bu fark, Haluk Fikret'in bir kadın ayakta iken oturmaması, bir kadın ayakta iken yüksek konuşmaması ve dindar görünmekten çekinmemesidir.

Haluk Fikret, bir Protestan cemaatine verdiği konferansta, İslâm dinini ve uygulamalarını, kadınların toplum içindeki durumlarını ve Türkleri anlatmıştır.

Haluk Fikret, Türkiye'deki kadınların Amerika'daki kadınlardan farklı olmadığını belirtmektedir. Ayrıca Türk kızlarını, o sırada moda olan "Tango"yu bir harem dansına benzeterek sevdiklerini belirtmektedir. Kramer, makalesini şu şekilde bitirmektedir.

> "Haluk doğruya, doğru bildiğini söylemekten çekinmiyor. Amerikalılara karşı yalnız Türklüğü müdafaa ile kalmayarak orada, haklı noktalarda, onları iğnelemekten de çekinmeyen bu kahraman çocuk bize örnek olmalıdır." (Ali Kami 1330d:32-36)

AC.- Hoca Tahsin Efendi

Necip Asım, Darü'l-fünûn'un ilk müdürü iken, bir sözü yanlış anlaşılıp kovulan Hoca Tahsin Efendi hakkındaki yazısında, Hoca Tahsin Efendi ile tanışmasını anlatmaktadır. Hoca Tahsin Efendi, Darü'l-fünûn'da Felsefe tarihi ve heyet dersleri vermektedir. "İlm-i Ruh", "Esas-ı İlm-i Hey'et" ve "Su" risâlelerini kaleme almıştır. Hoca Tahsin Efendi, Darü'l-fünûn'a büyük hizmetlerde bulunmuştur. Darülfünundaki görevinden atılınca, Hoca Tahsin Efendi, Münif Paşa tarafından Kütüphaneler Müfettişliği görevine tayin edilmiştir. Hoca Tahsin Efendi'nin eserleri bile basılmamıştır. Münif Paşa bile, Hoca Tahsin Efendi'nin eserlerinin basılmasını sağlayamamıştır. Ancak Kanun-ı Tabii adlı eseri Teftiş ve Muayene Encümeni tarafından kısmen yayımlanmıştır. (Necip Asım 1330:3145-3146)

AD.- Hüseyin Efendi

İctihad, sadece ünlü yerli ve yabancı şahsiyetleri değil, Türk basınına uzun yıllar hizmet eden emektarları da unutmamıştır. Osmanlı Matbuat Cemiyeti üyelerinden ve Meşrutiyet döneminin Mürüvvet Matbaası gazetecilerinden Hüseyin Efendi'nin vefatı dolayısıyla, Çapanoğlu Münir

Süleyman bir yazı kaleme almış ve İctihad'da yayımlanmıştır. Bu yazıda Gazeteci Hüseyin Efendi'nin Türk basınına hizmetleri anlatıldıktan sonra, otuz yıllık hizmetin ardından Hüseyin Efendi'nin cebinde cenazesini kaldıracak para bulunmadığına dikkat çekilmektedir.

> "Hüseyin Efendi hastalığı bildiği halde, terk-i vazife edip, evinde istirahat etmedi. Çünkü yaşamak ve istirahat etmek ve hatta ölmek için para lâzımdı. Onda iktidar-ı mali ve bunu bir müşterek muavenet-i ehibba suretinde hayyiz-i fiile çıkarmak için dostlarından ise -utanarak veya utanmayarak söylemeliyim- kâfi derecede tesânüd ve temasük yoktu. Halbuki başka memleketlerde bunu, bu vazifeyi 'Matbuat Cemiyeti' yapar. Fakat bunu, bu vazifeyi bir mâ-vaka tahvil edecek kadar, bizim Matbuat Cemiyeti'mizde kuvvetli bir şaika ve şaika henüz mevcut değildir." (Çapanoğlu Münir Süleyman 1922:3076-3077)

AE.-Hüseyin Tosun

Dr. Abdullah Cevdet, Hüseyin Tosun Bey için kaleme aldığı ve İctihad'da yayımlanan yazısında, bu az tanınan vatanperveri tanıtmaktadır. Abdullah Cevdet, istibdada karşı mücadelede en ön safta savaşan, kuvvet toplayan, asker ve istihkâm hazırlayan, teşkilatçılık yapmakla uğraşan Hüseyin Tosun'un bir kahraman olduğunu yazmaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, Hüseyin Tosun ile 1896'da Trablugarb'a sürgüne giderken Sakarya vapurunda daha sonra şehit olan Avukat Acem İzzet ve Nahifi Beyler ile beraber tanıştığını söylemektedir. Hüseyin Tosun daha önce gıyaben önceden tanıdığı gruba gelip tanışıp kaynaşmıştır. Hüseyin Tosun, o esnada Tralusgarb Rüşdiye-i Askeriyesi Fransızca ve Coğrafya öğretmenliğine tayin olmuş bir mülazım-ı evveldir. Trablusgarb'ta kaldığı üç sene zarfında, sürgünlerin "Hızır Aleyhisselâmı" olmuştur. Hüseyin Tosun, istibdadda başı derde giren mazlumun ailesi, çoluğu çocuğu aç kalınca ,mazlumlara iane toplamak, karınlarını doyurmakla meşgul olur, dualarını

kazanırmış. Ancak daha sonra faaliyetlerinden saray haberdar olunca, tevkif edilmiş, kaçması tavsiye olunduğu halde kaçmamış, ısrarlara dayanamayarak Avrupa'ya gitmiştir. Mısır'da Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat'ın hizmetine girmiştir. Daha sonra Paris'e, oradan da Anadolu'ya gitmiş ve Erzurum'da bir isyana katılmıştır. Erzurum isyanı bastırıldığında, yakalanıp on yıl kürek cezası ile Sivas'a gönderilmiştir. II. Meşrutiyet ilân edilince serbest kalmıştır. (Abdullah Cevdet 1908f:307-309)

AF.- Hüseyin zade Ali

Abdullah Cevdet, Türk dünyasının en nadir simalarından birisi olarak nitelediği Doktor Ali Bey Hüseyinzâde hakkında kaleme aldığı ve İctihad'da yayımladığı yazısında, onun Bakü'de yayımladığı "Hayat" gazetesi ve Füyûzat" adlı dergilerinin Türk fikir hayatında oynadığı belirleyici role dikkat çekmektedir. Doktor Ali Bey, 1889'da İstanbul'a gelmiş, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'ye kaydolmuştur. Doktor Ali Bey, İstanbul'a gelmeden önce St. Petersburg Darülfünunu'nda yüksek öğrenim görmüştür. Dr. Abdullah Cevdet, Doktor Ali Bey'i Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin ilk sınıfında tanıdığını belirtmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Doktor Ali Bey'in önce St. Petersburg'daki konforlu, elektrikli ve lüks üniversite eğitimini bırakıp, İstanbul'un Ahırkapı semtimdeki konforsuz, gaz lambalı ve hiç de lüks olmayan Tıbbiye okulunda eğitim görmek istemesinin talebe tarafından hayretle karşılandığını kaydetmektedir.

Doktor Ali Bey, Türk ve Müslüman olduğunu, Türkiye'nin de bir Türk ve Müslüman devleti olduğunu, bu sebeple Türkiye'nin diğer tüm vatanlardan aziz bir Türk vatanı olduğunu beyan emektedir. Doktor Ali Bey, bu vatanı ve bu vatanın vatandaşlarını iyi tanımak arzusundadır. Dr. Abdullah Cevdet, Doktor Ali Bey'in bu arzusunu, Sultan II. Abdülhamid'in istibdadının tüm engellemeleri, hapis ve azalarının önlemeyeceğini söylemektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Doktor Ali Bey'in mütefekkir haliyle esrarengiz bir hava ile okuldaki öğrenciler üzerinde peygamber gibi bir izlenim oluşturduğunu hatırlamaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Ali Bey'i gerçeğin peşinde, Türkiye'yi esenliğe götürmek ilahi görevini üstlendiğine inanmaktadır. Dr. Ali Bey, hürriyete aşık ve Sultan II. Abdülhamid zulmüne karşıdır. Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Ali'yi Promete'ye benzetmektedir. Bir ilah olan Promete, diğer tanrılara ihanet edip, ateşi insanlara vermiştir ve bu sebeple cezalandırılmıştır. Dr. Ali Bey de, Türkiye'yi ileriye götürmeye uğraşırken, Sultan II. Abdülhamid'in istibdadının gadrine uğramıştır.

Dr. Ali Bey, 1895'de doktor diploması almış ve üstün başarısından dolayı Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de cildiye öğretmeni olmuştur. Daha sonra Sultan II. Abdülhamid'in istibdadından kaçıp Rusya'ya gitmiştir. Burada Ali Merdan ve Ahmed Agayef ile "Hayat" gazetesini yayımlamıştır. Dr. Ali Bey, "Hayat"ta yalnız kalmış ve devam ettirememiştir. Yerine "Füyûzât" adlı dergiyi yayımlamışsa da, Hafidi baskı yüzünden kapanmıştır. Sonra Ahmed Agayef ile "İrşad"ı yayımlamaya başlamıştır.

Dr. Ali Bey, resim ve mûsikiye aşinadır. Goethe'nin "Faust"unu tercüme etmektedir. Dr. Ali Bey, Rusça, Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Eski Yunanca bilmektedir.(Abdullah Cevdet 1908d:294-296)

AG.- İsmail Hakkı Bey

Darü'l-fünûn müderrislerinden İsmail Hakkı Bey'in İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı meşrutiyet hareketinin başarısızlığı hakkındaki "Kalbin Gözü" adlı, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası'nda İstanbul'da 1338 yılında 48 sahibe olarak basılan kitap ile ilgili olarak İctihad'ın 148. Sayısında imzasız bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazıda İsmail Hakkı Bey'in Türk ilmine katkılarından da söz edilmektedir. İsmail Hakkı Bey, kalp gözüyle gören, isabetli gözlemler yapan ve dimağsı açık bir yazar olarak tahsil edilmektedir. "Kalbin Gözü" adlı eser, İsmail Hakkı Bey'in daha önce yazdığı yazıların bir özeti niteliği

taşımaktadır. Cesaretli, atak ve gözü pek olarak nitelendirilen İsmail Hakkı Bey'den sitayişle bahsedilmektedir. (Kalbin Gözü 1922:3091)

AH.- İsmail Safa

Dr. Abdullah Cevdet, İctihad'da yayımlanan yazısında, Sivas'a sürgün gönderilen şair İsmail Safa'nın soğuk bir kış günü vefatından duyduğu teessürü anlatmaktadır[1]. Dr. Abdullah Cevdet, İsmail Safa'yı kardeş addettiğini, Sultan II. Abdülhamid'in istibdadına karşı beraberce kalemleri ile mücadele ettiklerini hatırlamaktadır. İsmail Safa'yı bir şehit mertebesinde, istibdada karşı mücadele eden Şemseddin Sami, Namık Kemal, Ali Suavi, Mithat Paşa ve III. Selim'le denk tutmaktadır. İsmail Safa'nın adalet, ilerleme ve zulüm karşısında direniş için mücadele ederken ölmesinden dolayı şehit addettiğini eklemektedir.

İsmail Safa, hayatını hürriyet, istiklâl ve ilerleme için harcayan bir mükemmel şairdir. Dr. Abdullah Cevdet, "Türkiye'nin alladı, Müslümanlığın, insanlığın celladı" olarak nitelendirdiği Sultan II. Abdülhamid'in İsmail Safa'dan rahatsız olarak, önce onu hapis ve sonra da diyar diyar sürgün ettiğini yazmaktadır. Abdullah Cevdet, İsmail Safa'yı hürriyet şehidi şair olarak adlandırmaktadır.(Abdullah Cevdet 1908e:322-323)

Ali Kami,vefatının on üçüncü yıldönümü münasebetiyle İsmail Safa hakkında kaleme aldığı yazısında, Sivas'ta sürgünde vefat eden bu şaire olan duygularını ifade etmektedir. Ali Kami, sürgünde olduğu müddetçe İsmail Safa ile mektuplaşmıştır. Bu mektupları yazısına iktibas eden Ali Kami, İsmail Safa'nın acılarını bu mektuplar aracılığı ile duyurmaya çalışmaktadır. (Ali Kami 1330e:82-88)

AI.- John Stuart Mill

Mümtazzâde Nurettin, John Stuart Mill hakkındaki makalesinde, bu yazarın his dünyasını tahlil etmektedir. Mill, başarısının temelinde, babasının

---

[1] Burada bahsedilen İsmail Safa, Peyami Safa'nın babasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayvazoğlu 1998:28-38

kendisine verdiği eğitimin olduğunu söylemektedir. Mill, James Mill'in oğlu olarak 1806'da Londra'da dünyaya gelmiştir.

Mill, babasının eğitim sisteminin etkisinde yetişmiş, Hindistan'da yeni bir düşünce yapısı kazanmıştır. Üç yaşında iken okumaya başlamış, Eski Yunanca öğrenmek suretiyle, Heredotos'ı, Sipuredi (Hüsrevname)'yi, Sokrates'in "Muhasarat"ını, Lucien'i, Platon'u, Nikoles'i okumuştur. Daha sonra Latince öğrenmiş ve Hume, Gibbon, Rolland'ı okumuştur. Bu arada felsefe, matematik, tarih ve coğrafya ilimlerini ikmal etmiş, on iki yaşında ise cumhuriyet taraftarı olmuştur. On üç yaşında yazdığı bir eserde, Adam Smith'i eleştirmiştir. Böylece Mill, babasının sayesinde XIX. yüzyılın en büyük düşünürlerinden birisi olmuştur.

Mill, 1851'de evlenmiştir. Ancak 1858'de eşi vefat etmiştir. Eşine karşı büyük bir sevgi duymuş ve ölümü ile büyük bir yeise kapılmıştır.(Mümtazzade Nureddin 1329a:1638-1641)

AJ.- Kanuni Sultan Süleyman:

Kanuni Sultan Süleyman, Hürrem ile Rüstem Paşa'dan önce haşmet, azimet ve kudretin temsilcisidir. Ancak kadın etkisiyle büyük oğlu Mustafa'yı bir çadırda dilsiz cellatlara boğdurtmuştur. Bu işi yapan cellat Zal Mahmud, Rüstem Paşa tarafından vezir yapılmıştır. Oğlunun boğulmasını Kanuni Sultan Süleyman, ipek perdenin ardından seyretmiştir. (Ali Kami 1330f:142-143)

AK.- Keçecizâde İzzet Fuad

İctihad, yazılarını veya mektuplarını yayımladığı şahsiyetleri okurlarına tanıtmak gibi güzel bir adedin sahibidir. Bunlardan birisi de Keçecizâde İzzet Fuad Paşa'dır. Bu şahsın mektubunun başında, şahsiyeti hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre, Keçecizâde İzzet Fuad Paşa, Avrupai zihniyete sahip bir aydındır. İctihad, bu şahsın sadece Türkçe okuyabilen okurlar tarafından yeterince tanınamayacağına dikkat çekmektedir. Zira İzzet Fuad Paşa, eserlerini Fransızca neşretmiştir. En önemli eserleri 93 Harbi hakkındaki

"Les Occasion Perdues", Balkan Savaşı hakkındaki "Paroles de Vaincu" ve Birinci Dünya Savaşı hakkındaki "Notes et Impressions" adlı kitaplarıdır. (Keçecizâde İzzet Fuad 1918:2812)

AL.- Lord Byron

Dr. Abdullah Cevdet, Lord Byron'un "Şilyon Mahbusu" adlı destanını neşretmesi münasebetiyle İctihad'ın ilk sayısında yazdığı yazısında, Lord Byron'u bir arif olarak nitelendirmektedir. Lord Byron, bir İngiliz şairidir. 1788'de doğmuş ve 1824'de Yunanistan'da Missolonghi'de ölmüştür. Burada Yunan istiklali için Yunanlılar ile beraber Türklere karşı savaşırken öldürülmüştür. Kendisi büyük bir Yunan sempatizanı, aynı ölçüde bir Türk düşmanı olarak tanınmaktadır. Lord Byron'un eserlerinin Türkçe'ye tercümesi, bu sebeple bazı çevrelerde küfür addedilmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, Lord Byron'un Eski Yunan'a olan hayranlığını, Eski Yunan'ın Roma başta olmak üzere hali hayırda mevcut bulunan bütün medeniyetlerin beşiği olmasına bağlamaktadır. Lord Byron, kültür ve medeniyetinin kaynağı olan toprakların, Türk idaresinde olmasından rahatsızlık duyduğundan, Türk hükümetine karşı savaşmıştır. Abdullah Cevdet, Lord Byron'un saldırdığı Türkler değil, Türk hükümeti ifadesini kullanırken, Avrupa'daki kendisi gibi İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının da hedefi güttüklerini belirtmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Lord Byron'un sağ olması halinde mevcut hükümete de savaş açacağını, mevcut hükümetin şuursuz ve zalim olduğunu söylemektedir.

Lord Byron, 'Child Harold" adlı eserinde, Türkleri aldatıcı, alçak ve katil sıfatlarını hak etmeyen, sultanlarına sultan ülkeyi idare edemeyecek duruma gelinceye kadar itaatkar olan, itikatsız bir inanca bağlı bulunan bir topluluk olarak tanımlamıştır. Bu da Dr. Abdullah Cevdet'e göre, Lord Byron'un Türk düşmanı olmadığını kanıtlamaktadır.

Dr. Abdullah Cevdet, Lord Byron'unun büyüklüğünü hayranı olduğu Shakespeare'in büyüklüğü ile kıyaslamaktadır. Onun kanaati, Byron'un Shakespeare'in devamı olduğudur.(Abdullah Cevdet 1904a:13-16)

Dr. Abdullah Cevdet, Lord Byron'un "Rüya Yahut Kıyamet" adlı eseri hakkında, Walter Scott'un takdir dolu sitayişleri ile Shakespeare'in devamı olduğu hakkındaki görüşlerini İctihad'da yayımlamıştır. Abdullah Cevdet, Lord Byron'a kendisi ile özdeşleştirmek suretiyle hayranlık duymaktadır (Abdullah Cevdet 1327a: 790).

AM.- Lütfi El İshakî

İctihad'ın sadece Türkiye'den değil, yurt dışından da geniş bir yazar kadrosu bulunmaktadır. Bunlar arasında Rusya'dan İctihad'a yazarların ayrı bir yeri olmuştur. İctihad yazarlarından ve Petersburg İmamı olan Kazanlı Lütfi El İshaki Efendi'nin vefatı derin bir teessüre sebep olmuştur.

> "Petersburg İmamı Kazanlı Lütfi El İshaki Efendi ahiren 24 saatlik bir rahatsızlıktan sonra vefat etti. Bir imam efendi olduğu halde İctihad'ın en hararetli dostlarından idi. Bazı mektupları, İctihad'da neşrolunmuştur. O Hakkın ve halkın istediği yolda bir insan ve bir Müslüman Türk idi.
>
> ....Biz dostumuzu öldükten sonra da sevmeye ve tanzim etmeye devam ederiz. Lütfi El İshaki Efendi, Türk ve İslâm âlemi için çok kıymetli bir imtisal nümûnesidir. Ufûlü büyük bir ziya oldu."(Lütfi El İshaki 1330:3886)

AN.- Mevlana Celaleddin Rûmî

Dr. Abdullah Cevdet, Mevlana Celaleddin Rûmî'ye hayranlık duymaktadır. Kendisini ibadet derecesinde sevdiğini söylemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, "Mesnevi"yi kastederek peygamber değildir, ama kitabı vardır demektir.

Dr. Abdullah Cevdet, Mevlana'yı Goethe, Schiller ve Homıros ile denk tutmaktadır. Abdullah Cevdet, Muhyiddin-i Arabî'nin "Fusûsü'l-Hikem"ini anlamadığını, ancak Mesnevi'ye hayran olduğunu söylemektedir. İctihad'da yayımlanan bir yazısına, Mesnevi'den birçok beyitler almıştır.(Abdullah Cevdet 1329f:1898-1902)

AO.- Musa Carullah Bigiyef

K. Nuri, "Alemdar" gazetesinde Musa Carullah Bigiyef'e saldırıda bulunulan "Dinî Müctehidi" adlı makaleyi "Mahfil" dergisine yollamış, ancak bu makalenin en önemli kısmı, dergi yönetimi tarafından sansür edilmiştir. K. Nuri, sansür edilen kısmı yayımlamak üzere İctihad'a yollamıştır. Tartışma, Musa Carullah Bigiyef'in ilimdeki derecesi üzerinedir. Mahfil dergisinin sahibi, Musa Carullah Bigiyef'in, İslâm dininde sık sık görülen teceddüt yanlılarından sıradan bir alim olarak göstermektedir. Bunu da Rusya'dan bazı alimlerin adını vermek sûretiyle doğrulatmaktadır.

K. Nuri, Musa Carullah Bigiyef'in 1917'de toplanan Rusya Müslümanları Kongresi'nde başkanlığa seçildiğini, söylediği sözlerin Rusya'daki Türk ve İslam basını tarafından takdir edildiği örnekleri ile ortaya koymaktadır. Musa Carullah Bigiyef, halihazırın uleması tarafından takdir edilen bir bilgindir. Şeyhül-İslam merhum Musa Kasım Efendi ve Mahmud Efendiler, Musa Carullah Bigiyef hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedirler:

> "Musa Carullah Bigiyef, alem-i İslâm'ın medar-ı iftiharı olduğunu ve Şimâl Müslümanları arasında feda-yı can edercesine çalışıp ilmiyle, fikriyle İslâmiyet'i yükseltmeye uğraşan müşarünileyh gibi hakiki ulemânın varlığıyla iftihar ettiğini ve hakkında his ve hürmetle mütehassis olduklarını" (K. Nuri 1922:3057-3058)

AP.- Muvahhid

Reşad Nuri Güntekin, ünlü tiyatro oyuncusu Muvahhid'in vefatı sebebiyle Mehmed Ferid takma adıyla bir yazı kaleme almıştır. Reşad Nuri, Muvahhid'i Ferrah Sahnesi'nde Manakyan Çobanyan, Eliza ve Alksan ile "Veliahd" ve "Kanlı Oda" oyunlarında gördüğünü anlatmaktadır. Muvahhid'in vefatının ardından evini ziyarete gittiği zaman annesi ile bir mülâkat yapmıştır. Annesi, Muvahhid'in tiyatro oyuncusu olmasını hiç istememiştir. Muvahhid annesinden gizlice, arkadaşları Şekerci Muhsin ve Suat ile beraber tiyatro oynamaya başlamıştır. Annesi, Muvahhid'in tiyatro oyuncusu olmasını engellemek için Paris'e göndermiş ve Muvahhid, orada bir yıl üniversitede okuduktan sonra Birinci Dünya Savaşı çıkınca, ülkeye dönmüş, Erzurum'da asker olarak savaşmaya karar vermiştir. Ancak annesinin ısrarı ile Darü'l-Bedayi'ye girmiştir. Annesi, Muvahhid'in tiyatroyu ve tiyatrocu arkadaşları olan Muhsin'i, Şadi'yi, Reşad Ziya'yı çok sevdiğini söylemektedir.

Muvahhid, bronşitten dolayı rahatsızlanınca, Ada'ya gönderilmek istenirken bir kriz sonucu vefat etmiştir. Oğlu Sina'yı ölmeden annesi ve dadısına emanet eden Muvahhid, genç yaşında vefat etmiştir. Muvahhid'in vefatı ile Türk tiyatrosu büyük bir sanatçısını kaybetmiştir. Hem oyuncu ve hem de yazar olarak Türk Tiyatrosuna hizmet etmiştir. "Üvey Kardeşler", "Sevda Hanım Zevcem", "İstanbul Havası", "Kapı Mandalları", "Kavak Yolları" adlı eserleri kaleme almıştır. Muvahhid, 1309'da doğmuş ve 1927 yılında vefat etmiştir (Mehmed Ferid 1927a: 4370-4372).

AR.- Müfide Ferid Tek

Dr. Abdullah Cevdet, Londra Büyükelçisi ve Türkçülük fikrinin ideologlarından olan Ahmet Ferit Tek'in eşi Müfide Ferid Tek hakkında bir yazı kaleme almıştır. Zira Müfide Ferid, Avrupa'nın en yüksek fikir kulüplerinden birisi olan "Lyceum d'Anleterre"nin fahri başkanlığı görevine seçilmiştir. Bu görev, Londra'daki büyükelçi eşleri arasında en saygın olana tevcih edilmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Londra Büyükelçisi Ahmet Ferit ve eşi Müfide Ferid'in bu başarılarına dikkat çektikten sonra, 1903'de Londra'ya gittiğinde Londra Büyükelçisinin Mozoros Paşa olduğunu belirtmektedir. Mozoros çiftinin verdiği bir davete katılan Dr. Abdullah Cevdet, bir Türk kızının Buckingham Sarayı'nda Türkiye'yi temsil edeceği güleri hayal etmiştir. O zaman İngiltere'de, eşi davetlere katılma zorunluluğu olduğundan Müslümanı bir sefir kullanılmamaktadır. Çünkü yaşayış kadınların bu tür faaliyetlere katılmalarına müsait değildir. Bu sebeple, bu tip merkezlerde Gayri Müslim büyükelçiler görev yapmaktadır. Aradan geçen 22 yıl içinde, Yeni Türkiye'de Mustafa Kemal Paşa'nın gayetiyle Londra'da Türkiye'yi bir Türk temsil etmektedir ki, eşi de aynı ölçüde başarılıdırlar. Bu Türk inkılâbının bir meyvesidir. (Abdullah Cevdet 1926a:3877-3878)

Osman Nuri, Müfide Ferid Hanım'ın ilk roman denemesi olan "Aydemir" ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda "Aydemir" adlı roman özetlendikten sonra, mütalaada bulunulmaktadır. Osman Nuri, romanın gayet basit bir konu etrafından işlenilmiş monoton bir hikaye olduğunu, ancak "Aydemir" tipinin asil bir Türk insanı tipi olarak kurgulandığını ifade etmektedir. Osman Nuri "Aydemir" tipinin "Batı mukallidi", kendi milletine, örfüne ve âdetine düşman bir tip olmadığını, bu suretle halihazırdaki diğer roman tiplerinden ayrıldığını yazmaktadır. Osman Nuri, Batı taklitçisi olarak nitelendirdiği diğer romanları "iğrenç" ve "paradoksal" olarak tanımlamaktadır. Halbuki "Aydemir", her çeşit okuyucunun sevebileceği bir romandır. Halihazırdaki aşk facialarından ayrılan bu romandaki aşk alelade, tipler basit ve kolay anlaşılırdır. Mamafih, romandaki tipler açık, değildir, renksiz ve donuk kişiliklidirler. Sadece Aydemir tipi, karizmatik, karakteristik ve renklidir. Ayrıca romanın üslûbu çok ağdalı olmamakla beraber, sade de değildir. Osman Nuri, "Aydemir"i, Türklerin hakkını, civan mertliklerini savunan milliyetçi bir roman olarak tavsif etmektedir (Osman Nuri 1928: 4765-4767).

AS.- Namık Kemal

Namık Kemal Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ve yaşadığı şartlardan dolayı Yeni Osmanlılar hareketine katılmış ve önde gelen şahsiyetlerin birisi olmuştur. Bu hareketin içinde, halkı uyarmayı bir vazife telakki etmiştir. Öncelikle, halkın durumdan şikayetçi, ancak bu şikayetine rağmen harekete geçmekte imtinâ ettiğini belirtmektedir.

> "Bu ne garip haldir ki, içinizden kiminle konuşulsa yarı sohbeti halden şikâyettir. Yine hiçbiriniz halinizi muhafazadan başka bir şeyi düşünmezsiniz."(Namık Kemal 1908b:255)

Namık Kemal, geleceğe güvenli bir şekilde ulaşmak için geçmişten ders alınması gerektiğini düşünmektedir.

> "Bütün ebnâvyı âlem, nazarını istikbale dikmiş, girdiği meslekte mutabassırâne devam edip gidiyor. Siz güya ki bir yedd-i galebe boynunuzu uzatmış da arkanıza çevirmiş gibi maziye hasr-ı nigâh etmişsiniz. Ayağınızın bastığı yeri gözünüz görmüyor. Her adım attıkça bir hatar-gâha düşünmeden bir yola yürümeniz mümkün olmuyor. Düşününüz ki, nazar maziye ma'tûf olmak lâzım gelse idi, sani-i hakim alet-i basırayı arkada yatırdı. Mazide aradığınız nedir? Kaybettiğimiz ömrü taharri ederseniz heyhât!.. Zamanı kim iade edebilir?Âlemin devrini aksine çevirmeğe kim muktedir olur? Ecdadınızı mı istersiniz? Onların ruhaniyeti, ulviyeti yedd-i meşiyette olduğunu bilmez misiniz? Kaderle mi pençeleşeceksiniz? Şöhretlerinizi mi ararsınız? Ondan da dünyada eski paçavradan yapılmış bir kağıt üzerine isten tertip olunmuş birkaç damla mürekkepten başka size ait bir hisse-i veraset yoktur. Bakiye-i cismaniyelerini mi talep edersiniz? Mezarlarına gidiniz, arayınız! Bakalım çürümüş kemikten başka ne bulabilirsiniz? İnsansınız! İnsan yetiştirmeye memursunuz, o şöhretleri, o faziletleri kendiniz de evlatlarınız da hasıl etmeğe çalışınız ki siz

avalim-i ulviyeye nazar-ı tahassürle bakarak onların haline acz ve meskenetle hayran kalacağınıza, onlar bu dünya-yı denide sizin gösterdiğiniz ulviyete baksınlar, avalim-i ulviyeden halinize, kemalinize mütehayyir olsunlar. Düşünmez misiniz ki, siz ne kadar eslâf-perest olursanız, eslâfınızın kadrini o kadar tenzîl edersiniz? Bu âlem, âlem-i terakki iken evladını kendine faik edemeyen pederler, mendûhiyete değil, hayır ile yad olunmağa layık olamak. .....Bu kadar zamandır gözü açık uyudunuz, gördüğünüz rüyaların hangisi Hakk'a isâbet etti. Yaşadığınızdan, yaşamaktan ne kazandınız?...Ya ahfâdınız sizi hangi eserlerinizle yad etsin? İsminizi yalnız mezar taşlarında mı bırakacaksınız? Bir mezar taşının nakışları nihayet yüz seneden ziyade sürmediğini bilmez misiniz? O perestiş edercesine sevdiğiniz eslâf-ı kiramdan kaçının mezarını gördünüz? Gördüğünüz mezarlardan kaçında yıkılmamış, bozulmamış taşı parçalanmamış taş buldunuz? Hurşid-i marifet mağripten doğdu, medeniyet-i kadîmenin sabah-ı kıyameti yetişip geliyor; dâbhetü'l-arzdan nişan veriyor. Maarif bütün esrar-ı tabiatı fâş ediyor. Telgraf yerin damarlarını boşuyor. Yeni silahların sedası, musallat olduğu devletin başınasur-ı İsrafil hükmünü gösteriyor. Hâlâ mı uyuyacaksınız? Ruz-ı mahşerde mi uyanacaksınız? Nice bir ülfet-i sefalet? Boyunuz iki karış iken hiç olmazsa validenizin kucağında oturdunuz! Şimdi üç arşın yükseldiniz. İsteyen başınıza çıkıyor. Bastığınız topraklardan hasıl olan otlar Büyüyor, boyunuzun beraberi oluyor, siz hâlâ doğruca durup da kendinizi ...kadar göstermeğe muktedir olamadınız. Sevdiğiniz, beğendiğiniz ecdadının eğilirse Halik'a secde etmek veyahut kılıca dayanmak için eğilirdi. Sizin ise kârınız, şeytandan eşna' bildiğiniz birtakım mahlûkatın adet veya menfaat namına ayağını öpmek için secdeye kapanmaktan ibarettir. Ecdadınız mezarlarında doğru yatıyor! Siz dünyada boynu eğri geziyorsunuz! Medeniyet, hayvanların evvel ayaklarını el yapmağa, bellerini düzeltmeğe çalışıyor, maymundan insan peyda etmek istiyor; siz

mevcut ellerinizi ayak haline getirmeyi, insan iken maymun olmayı intizam ediyorsunuz. Böyle eğri büğrü mü gideceksiniz? Aklını hiçbir vakit ulviyete meyletmeyecek mi? Gözünüz daima yere mi bakacak?"(Namık Kemal, 1908b:257-258)

Namık Kemal, Yeni Osmanlılar hareketinin liderlerinden birisi olarak II. Abdulhamid'e yönetimine karşı mücadelelerinde İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne örnek teşkil etmiştir. Özellikle hürriyet ve vatan kavramları üzerindeki düşünceleri II. Meşrutiyet'i ilân eden yukarıda belirtilen muhalefet hareketini derinden etkilemiştir.

Dr. Abdullah Cevdet(1908a:326-327), Namık Kemal hakkında,

"Kemal olmasaydı, Şinasi olmasaydı biz dilsiz bir millet kalırdık. Vatan nedir, vatan muhabbeti nedir, bu samedani, bu huda, pesend hep bu şeyler nedir bilemezdik. Edebiyatın, üdebânın şevket-i uluhiyesi, anlaşılıyor ki, bî-had ve pâyândır. Kemal Bey'in nida-yı ikazı o kadar nafiz ve hüküm-perverdir ki, tesir-i kibriyâ-pesendi ile, şüheda-yı hürriyetin, mezarlarından fırlayacağı, naaşları üzerine kapatılan, kalın, ağır, sert taşları başlarıyla kırarak mezarlarından fırlayacağı zannolunur. Ebüzziya Tevfik Bey, o sanatkâr-ı bedayi-i aferin Kemal için 'Ya tahrik-i hamiyet veya tasvir-i teceddüt etmek istediği zeminlerde gösterdiği şiddet-i lisan ve hiddet-i ifadeye bakılacak olsa, insanın kuvve-i natıkaya kahramanların asab-ı iktidarını ilâve ettiğine kail olacağı gelir' demekle ne kadar isabet-i takdir göstermiştir

Kemal Bey ve peyverân-ı zî-gazileti öyle bir yerde, öyle bir idare altında yaşadılar, yaşıyorlar ki, onların sa'y ve ictihadları zencir-bend ayalarla koşmaya benzer. Fakat olsun! Olsun! Zencirlerin çıkardığı şamatât, onların nermin ve nevair-i negamât ve sayhâtına başka bir hüküm ve heybet vermekten hali kalmıyor. Bunlar arslan tabiatlı, şîr-tıynet kahramanlarıdır. Zahme dûş

oldukça şîrin savleti şiddetlenir! Hasılı Kemal Bey, bizim Türkiye'nin yarısıdır. Türkiye'nin tamamından daha büyük nısfıdır: Bu öyle bir nısf-ı kişverimizdir ki, istilâ-yı ecanibden masûndur. Ecânib, onu istila ettiği vakit kendisi mağlub ve müsahhar olmuş olur. Biz o zaman temin-i şevket ve istiklâl ederiz. Carlyle, 'Ayin-i Kahraman' unvanlı eserinde 'Biz İngilizlere Shakespeare'inizden mi, yoksa Hindistan İmparatorluğu'ndan mı vazgeçersiniz? denilse ve bunlardan birini kaybetmek zaruri olsa, biz hiç düşünmeden "Hindistan İmparatorluğu 'muzu Shakespeare'i hıfz etmek için feda ederiz" diyor. Edeb ve üdebânın bu kadar beliğ bir suret-i Takdir ve takdisine tesadüf olunur.

Namık Kemal'in azamet-i ruh ve celâl ifadesi hakkında en icmâli bir fikir verebilmekten pek uzağız. Onun asarını okumak iledir ki hakkında bir fikr-i sahih edinilebilir. Her fırsatta hazret-i Kemal'in kemâlâtından bahsedeceğiz. Ondan bahsetmek, vatandan, faziletten, istiklâl-i ruhdan, hülasa-i kelâm hakiki insanlıktan bahs etmek demektir.

.....

Kemal, valid-i ruhumuzdur. Mevlûd-i vâlidin vâris-i meşrûıdır. Kemalzâde bizi protesto edecekse buyursun. Biz millet babasının metrukatını eytam-ı ruhuna teslim etmekle emul-i yetimi ziyâdan ve faydasız kalmaktan kurtarıyoruz"

demektedir.

Böylece Yeni Osmanlılar hareketinin önde gelen isimlerden olan Namık Kemal'in II. Meşrutiyetin ilânı günlerinde yeniden hatırlanmasını sağlamaktadır. Dr. Abdullah Cevdet, Meşrutiyetin ilânında Namık Kemal'in tesirini tespit etmekte ve II. Abdulhamid'e karşı sürdüğü muhalefet hareketinde bu tesirden ne şekilde etkilendiğini ortaya koymaktadır.

> "Ecdadınız fazilet yakında idam olunmuş bir adamın kanından hasıl olan lekeleri, o fazilete itba' için bir adamın kanından hasıl olan bir vasiyetname addederlerdi. İçlerinde hürriyet, vatan, vaziyet-i insaniyet uğruna şehid olanları vebadan, veremden, hummadan, nuzûldan ölenlere galip idi." (Namık Kemal 1908b:258)

Görüldüğü gibi Namık Kemal, istibdat yönetimi altındaki halkı ve özellikle aydını, baskı karşısında herhangi bir tepki göstermemekle suçlamaktadır. Ayrıca yine idarecilerin kötü tasarruflarına rağmen onlara tabasbus eden aydın zümresini de sert bir şekilde tenkit etmektedir.

> "Toprak daima pâymâl olur. Hiç avucuna alıp başına kayan var mıdır? Solucan daima yerlerde sürünür. Hiçbirini kaldırıp da kafeste besleyen görülmüş mü? Kimin eteğini öptünüz de ağzınız lezzet buldu? Kimin ayağına kapandınız da başınız göğe erdi? Dudaklarınız tozlu tozlu çukurlara yapıştıkça şeker mi peyda oluyor? Yüzünüz terli terli sahtiyanlara dokundukça burnunuza misk kokusu mu geliyor? Tuzallum namına ağzınızdan çıkan gür dilenci ilahilerini kim dinledi? Girye-i istirham namıyla gözünüzden dökülen namus cevheri kaç para etti? Ne vakte kadar masum çocuk gibi istediğinizi yapmadıkça ağlayacaksınız? Ma'tüh ihtiyarlar gibi istediğinizi hasıl olmuş zannettikçe secde-i şükr edip duracaksın? Toprak olmayınca zelil olduğunuzu anlamayacaksınız. Rüzgar toprağınızı ber-hava edinceye kadar hiçbir surette ulviyet bulamayacaksınız?" (Namık Kemal 1908b:259)

Bütün bu ağır tenkit ve suçlamalardan sonra Namık Kemal, bir ümit kapısı da açmayı ihmal etmemektedir.

> "Küçük bir âlem vus'atinde, âlî bir cennet kadrinde olan vatan sizinle mübahat ederken, siz vatana olan hizmetinizle neden iftihar etmeyeceksiniz. Gayret! Gayret! ki Şark ve Garp

> terakkiyatınıza nazar-ı hayretle akıyor. Cihan-ı medeniyet, mizan-ı itidalini rezanet-i ikbalinizden bekliyor. Marifet kaleminize, namus-ı millet kılıcınıza, himmet fikrinize, hamiyet kalbinize sığındı" (Namık Kemal 1908b:260)

Namık Kemal, Batı medeniyetinin gelişmesini izah ettikten sonra, bu medeniyetin tesirlerinin Osmanlı Devleti'ne yayılmasındaki, esas noktasının, "hürriyet" fikri olduğunu belirtmektedir.

> "Hürriyet ki ruhun kâffe-i ezvak ve temayülâtına saik-i istikmâl ve ömrün envâ-ı afat ve ihtiyacatına bedel-i tesliyettir. Her ferdin ef'alinde, neşriyatında, ictimaında katiü't tesir hükm-i şahane infazına başlamış."(Namık Kemal 1908b:262)

Namık Kemal, sadece hürriyet fikrinin bile bütün bir devletin ve cemiyetin batılılaşmasında yeterli olduğunu ifade etmektedir. Ancak, her gün yeni fikirler ortaya çıkmakta ve bu yeni fikirler, Batı toplumlarının yanında Osmanlı toplumunu da etkilemektedir.

> "Herkes, her gün bir fikr-i cedide peyda ediyor. Bu vasıta ile hasıl olan tehalük-ı efkar sayesinde İhata-i malumatta bir adam bir millet, bir millet ise bir âlem-i kudr-i iktidar gösteriyor." (Namık Kemal 1908b:262)

Namık Kemal'in bir rüya anlatılışı şeklinde sunduğu görüşlerinde, çağdaş Batı medeniyetinin Osmanlı ülkesinde yayılışını sağlayacak reçete de sunulmaktadır. Namık Kemal, geleceğe ümitle bakarak, Batılılaşmayı tek kurtuluş çaresi olarak kamuoyunun dikkatine arz etmektedir.

> "Uykudan o hayalât-ı ruh-perver içinde uyandım. O derece sevdazede-i inzibat olmuşum ki, tekerrür-i menam ile iade-i rüya kabil olurmuş gibi yine gözlerimi kapayarak pişgâh-ı nazaraya çekilen perde-i zalâm arasında gördüğüm âlem-i kemâlâtın bir daha temâşâsına saatlerce çalıştım, tabii muvaffak olamadım. Fakat hâlâ

> ömrümün en büyük sermaye-i safası bu temâşânın tasavvurât-ı ruhperveridir. (Namık Kemal 1908b:263)

Süleyman Nazif, İctihad'daki bir yazısında, Namık Kemal'i Osmanlı toplumu için evliya özelliği taşıyacak kadar büyük bir aydın olarak gördüğünü yazdıktan sonra, onun derecesi tasavvur edilmeyecek kadar ilericilik taraftarı olduğunu belirtmektedir. Ancak Namık Kemal, bile, atalarından gelen ve ilahi bir nitelik yüklenen adet ve geleneklere karşı Konfiçyüsvari bir tavırla sahip çıkmaktadır. Bunu milli bir gururla yapmaktadır. Süleyman Nazif, mevcut durumun ve geleceğin daha iyiye gitmesini sağlamak için adet ve gelenekten medet ummanın faydadan çok zarar getireceğini düşünmektedir.(Süleyman Nazif 1328:1167)

AT.- Nüzhet Sabit

Dr. Abdullah Cevdet, Nüzhet Sabit'in vefatının 5. Yıldönümü münasebetiyle kaleme aldığı ve İctihad'da yayımlanan bir yazısında, Nüzhet Sabit'in kaybını Türkiye'den bir vilayet kaybedilişi kadar vahim görmektedir.

> "....Nüzhet Bey'in ziyaı Türkiya için, kâffe hayvanâtıyla, insanâtıyla, eşcarıyla, madeniyle ve hatta tarihiyle bir vilayetin ziyai kadar zarar ve hüsran oldu. Fakat Türkiya bunu duydu mu? Buna müspet cevap veremeyeceğim. Bu müspet cevabı vermemek halinin sevaiki ise daha büyük bir hüsrandır..... Nüzhet Sabit, garbın lâlettayn bir memleketinde yaşasaydı böyle mi olur ve böyle mi olurdu?(Abdullah Cevdet 1925a:3477-3478)

Dr. Abdullah Cevdet, Avrupa'da kolaylıkla tedavi edilebilecek, bir akciğer hastalığından dolayı vefat eden Nüzhet Sabit'e, devletin ve milletin yeterince sahip çıkmadığına dikkati çekmektedir. Nüzhet Sabit Bey, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girmesine karşı çıkmış ve bu sebeple İttihad ve Terakki Fırkası iktidarı tarafından sakıncalı görülüp, takibâta uğramıştır.

Nüzhet Sabit, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın arifesinde yayımladığı "Bugünün Vazifesi" adlı risâlede, Almanya ve Avusturya'nın teslim olmak, Alman İmparatoru'nun sığınacak ülke aradığını belirtmek suretiyle İttihad ve Terakki iktidarını uyarmaktadır. Nüzhet Sabit, mevcut iktidara Almanya ve Avusturya'dan evvel mütareke yapmasını tavsiye etmektedir. Bu risalenin yayımı, İttihad ve Terakki iktidarını kızdırmış, polis risaleyi toplamış, risaleyi basan matbaa çalışanları tutuklanıp Bekir Ağa Bölüğü'ne götürülmüştür. Muharrir olan Nüzhet Sabit ise, arandığı halde bulunamamış ve on iki yıl sonra Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Böylece Nüzhet Sabit'in ileri görüşlülüğü ortaya çıkmıştır. (Abdullah Cevdet 1925a:3478-3479)

AU.- Ömer Hayyam

Dr. Abdullah Cevdet, Ömer Hayyam'ın hayatını anlatmayı amaçladığı ve İctihad'da yayımlanan yazısında, Ömer Hayyam'ın hayatını yazmanın güç bir iş olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre mükemmel bir hal tercümesi yazmak, ele alınan kişinin neslini, coğrafyasını, sosyal, ekonomik ve her türlü muhitiyle birlikte bilmek, o kişinin ruhunu anlamaktır. Dr. Abdullah Cevdet, "Rübâiyat-ı Hayyam"ı anlamak için Ömer Hayyam'ı anlamak gerektiğini düşünmektedir.

Ömer Hayyam,[1] Horasan'ın Nişabur kentinde, M.XI. yüzyılın ilk yarısında dünyaya gelmiştir. Ömer Hayyam'ın babası İbrahim, bir çadır yapımcısıdır. Bu sebeple, şair olarak babasının mesleği olan "Hayyam"(çadırcı) mahlasını almıştır. Ömer Hayyam Nişabur Medresesi'nde okumuştur. Alparslan'ın veziri Nizamülmülk unvanlı Abdülkasım ile İsmailiye mezhebinin ünlü Alamut kalesinde ikamet eden ve suikast timleri kurup, İslam Dünyası'nı korkulara gark eden Hassan Sabbah medreseden arkadaşıdır.

İlk önce Abdülkasım, Alparslan'ın gözüne girmiş ve vezir olup "Nizam'ül-mülk" unvanıyla anılmıştır. Nizam'ül-mülk, iki arkadaşını himayesine almıştır. Ömer Hayyam'ı saraydan alıkoymak istemiş, sade yaşamı

---

[1] Ömer Hayyam hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebi 1954,s.s.3-21

seven Hayyam bunu reddetmiştir. Hassan Sabbah ise saraydaki görevi kabul etmiştir. Ancak Hassan Sabbah, Nizam'ül-mülk'ü gözden düşürmek istemiş, ama fark edilip saraydan atılmıştır. Nizam'ül-mülk, Melikşah zamanında da daha da güçlü olarak vezirlik yapmıştır. Hassan Sabbah tarafından suikaste uğramış ve öldürülmüştür.

Ömer Hayyam ise, bu olaylar olurken ,köyünde doğa içinde ünlü rubailerini kaleme almıştır. Melikşah, 1074'te Ömer Hayyam'ı "Takvim-i Celali" adlı takvimi tanzim etme görevi ile Bağdat Rasathanesi müdürü yapmış, "Zic-i Melikşah" adlı eseri yazmıştır.

Avusturyalı tarihçi Hammer, Hayyam'ın yirmi beş rubaisini Almanca'ya tercüme etmiş ve onu Doğunun Voltaire'i diye adlandırmıştır. Alman şair Ruckert, Ömer Hayyam'ın rubaileri ile Firdevsi'nin Şehnamesi'ni Almanca'ya çevirmiştir. Ernest Renan, Ömer Hayyam'ı mistik bir mutasavvıf olarak tanımıştır.

Felsefesi, kişiliği ve şairliği ile rubailere hayranlık uyandırmaktadır. Hemen hemen bütün Batı dillerine çevrilen Rubailer, okuyanlarda büyük bir etki yaratmaktadır.

Ancak Ömer Hayyam'ın rubailerinden onbeş-yirmisi Feyzi Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Ömer Hayyam'ın hiçbir eseri İran'da veya Türkçe'de yayımlanmamıştır. Üç tane doğa ilimleri, dört tane matematik ve iki tane metafizik kitabı vardır. Dr. Abdullah Cevdet, rubaileri tercüme ettiğini ve İctihad'da yayımlanacağını söylemektedir. (Abdullah Cevdet 1329g:2031-2036)

Dr. Abdullah Cevdet tarafından kaleme alındığı sanılan ve imzasız olarak İctihad'ın 164. sayısında yayımlanan bir yazıda, Ömer Hayyam'ın rubaileri konu edilmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Kütüphane-i İctihad'ın 36. kitabı olarak 1915'te "Rubaiyât-ı Ömer Hayyam" adlı bir eser neşredilmiştir. 1922 yılında ise İkbal Kütüphanesi'nin yayını olarak Hüseyin Daniş ve Rıza Tevfik'in tercüme ettiği yeni bir "Rubaiyât-ı Ömer Hayyam" neşrolunmuştur.

Bu yeni kitabın girişinde Hüseyin Daniş ve Rıza Tevfik Beyler, daha önce Dr. Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen rubailerin gerçek anlamlarını kaybederek, tahrif edilmiş olduklarını iddia etmektedirler. Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey'de, 1,2 ve 5 Eylül 1922 tarihli İkdam Gazetesi'nde bu fikri doğrular nitelikte üç makale yayımlamıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, her sanatçının kopya ettiği eserlere bile kendi ruhundan bir şeyler katmasının normal bir sanatçı tepkisi olduğunu kabul etmekle beraber, rubaileri çevirdiği zaman Farsça uzmanı olarak Hüseyin Daniş Bey'e tetkik için verdiğini, Hüseyin Daniş Bey'in de kitaba bir önsöz yazmak suretiyle Dr. Abdullah Cevdet'e övgülerini belirtmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, daha önce kitabı övenlerin, halihazırda yermelerine, kendi tercüme ettiği "Rubaiyât-ı Ömer Hayyam"ın tükendiğine dikkat çekerek, yeni kitabın satışlarını etkilemeyeceğini söylemekle yetinmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, yeni tercümede rubailerin felsefi olarak tasnif edildiğini ve bu tercümelerde bazı hatalar olduğunu söylemektedir. Dr. Abdullah Cevdet'in verdiği yanlış örneklerden Ömer Hayyam'ın toplumdaki en önemli hastalıklardan biri olarak,dedikoduyu gördüğü anlaşılmaktadır. Özellikle başarılı ve iş yapan insanların yetersiz ve başarısız insanlar tarafından engellenmesinde dedikodu kullanılan bir yöntemdir.

Ayrıca Ömer Hayyam'ın rubailerinden ölümden sonraki hayata pek de inanmadığı ortaya çıkmaktadır. Onun felsefesi günü gününde yaşadır. Hayat sona erdikten sonra yapacak bir şey yoktur. Ölümden sonraki hayatı inançsızlığını solup dağılan lâlenin yeniden açılmayacağı ve altından yapılmayan adamın toprakta çürüyeceği örnekleri ile ifade etmektedir. Bu sebeple hayatı dolu ve tam yaşamayı önermektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Ömer Hayyam'a benzer bir örnek olarak S. Schack adlı bir Danimarkalı'nın hafiyeleri tazıya, inançlı insanları eşeğe, seçkin insanları aslana benzettiği kitabını göstermektedir.(Rubaiyat-ı... 1924:3345-3347)

AV.- Peyami Safa

İctihad, Peyami Safa'nın "Gençliğimiz" adlı piyesi sebebiyle imzasız bir tanıtıma yazısı yayımlanmıştır. Shakespeare'in Romeo ve Juliet piyesinin Türkçe versiyonu olan piyeste sevdiği gencin dışında başka bir gençle izdivaç yapmak zorunda kalan bir genç kızın dramı anlatılmaktadır. Bu tür eserler, Türk Edebiyatı'nın ve Aydınlarının Batının ne kadar tesir altında kaldıklarını tespit etmek açısından önemli bir kanıt niteliği taşımaktadır. (Gençliğimiz 1922:3058-3059)

AY.- Pierre Loti[1]

Abdullah Cevdet, Türk dostu Fransız yazar Pierre Loti'nin vefatı münasebetiyle kaleme aldığı yazısında, duyduğu derin elem ve teessürü dile getirmiştir. Buna göre 12 Haziran 1923 tarihli gazetelerde yer alan haberde, Pierre Loti'nin 10 Haziran 1923 tarihinde saat akşam yedi buçukta Hendaye'de vefat ettiği bildirmektedir.

Pierre Loti, bir Türk dostu idi ve Türkiye'ye karşı derin bir aşk ve tutku duymaktadır. Pierre Loti, 1850 yılında Fransa'da Rochefort şehrinde doğmuştur. Ailesi Protestan'dır. 1867'de denizci olmuş ve "Borda" gemisiyle Japonya, Senegal, Tonkin'e seyahat etmiştir. Pierre Loti, çok mahcup bir yapıya sahip olduğu için arkadaşları tarafından Hindistan'da yetişen ve kendini saklayan bir çiçeğin adı ile, "Loti" ile adlandırılmıştır. 1900 yılında Çin'deki isyanı bastıran kuvvetin içinde yer almıştır. Batılılar, isyanı bastırmak bahanesiyle Çin'e korkunç bir zulüm yapmıştır. Bunlara şahit olan Pierre Loti, en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır.

Pierre Loti, 1891'de Fransız Akademisi'nin kırk "ölmezleri" arasında yer almıştır. Pierre Loti'ye bu şöhreti getiren romanlarıdır. Romanlarının en ünlüleri,"Aziyade", "les Désenchantées", "Madam Krizantem" ve "İzlanda Balıkçıları"dır.

---

[1] Pierre Loti hk.bkz.Ersöz 2000a:8-17.

Pierre Loti, Balkan Savaşı'nın ardından İstanbul'a gelmiştir. İstanbul Basını, onuruna Tarabya'da Summer Palas'ta bir ziyafet vermiştir. Bu davete, Abdullah Cevdet de katılmış ve kendisiyle konuşmuştur. Ayrıca İstanbul Basınının ileri gelenleri "Şehbal" dergisinde Pierre Loti ile ilgili fikirlerini 1 Eylül 1929 tarihli 18 numaralı nüshasında dile getirmişlerdir.[1]

Pierre Loti, gerek Balkan Savaşı ve gerekse Birinci Dünya Savaşı esnasında Türklerin lehine yazı yazan nadir yazarlardandır.[2] Mondros'tan sonra Türk aydınları, Pierre Loti'ye bir teşekkür mektubu sunmuşlardır. Pierre Loti, cevabında, İtilâf Devletleri'ni Türkiye'ye ve Türklere karşı tutumlarından ötürü tenkit etmektedir. Pierre Loti'nin kaybı, Türkiye'yi üzüntüye boğmuştur. (Abdullah Cevdet 1923a:3191-3194)

Türk dostu Pierre Loti'nin[3] İstanbul'u ziyaretleri münasebetiyle Ali Kami, İctihad'da yayımlanan yazısında, Pierre Loti hakkında Cenab Şehabeddin ve Köprülüzâde Mehmed Fuad tarafından Tasvir-i Efkâr'da iki yazı yayımlandığını bildirmektedir. Bunlardan Pierre Loti'nin edebi hayatını anlatan Cenab Şehabeddin'in yazısının mükemmeliyetinin hayran olan Ali Kami, Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın yazısının ise bitip bitmediğini anlamadığını yazmaktadır. İctihad yazarı Ali Kami'nin Köprülüzâde Mehmed

---

[1] Şehbal Dergisi'nin 1 Eylül 1329 tarihli nüshasında Türk aydınlarının Pierre Loti hakkındaki görüşleri yer almıştır. Bu aydınlar, Ebulûlâ (Mardin), Ahmed Esad (Arsebük), Ahmed Cemal Paşa, Ahmed Muhtar Paşa, İsmail Hami (Danişmend), Muallim İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Efdaleddin (Tekiner), Aka Gündüz, Recaizâde Ekrem, Emrullah, Enver Paşa, Enis Behiç (Koryürek), Bedî' Mensî (Sadeddin Arel), Baha Tevfik, Celaleddin Arif, Celal Sahir (Erozan), Cenab Şehabeddin, Aynîzâde Hasan Tahsin, Hüseyin Daniş (Pedram), Hıfzı Tevfik (Gönensay), Kılıçzâde Hakkı, Dr. Rusçuklu Hakkı, hakkı Behiç (Bayiç), Uşşakîzâde Halid Ziya, Halil Nihad (Boztepe), Handan, Satı' (El Husrî), Salime Servet Seyfi, Süley man Nazif, Selim Sırrı (Tarcan), Suhreverdî, Şehabeddin Süleyman, Adil (Arda), Dr. Subhi (Ezgi), Dr. Abdullah Cevdet, Abdülhâk Hamid (Tarhan), Abdurrahman Şeref, Abdülfeyyaz Tevfik (Yergök), Osman, Dr. Adnan (Adıvar), İzzet Melih (Devrim), Ali Canib (Yöntem), Ali Haydar Emir (Alpagut), Ali Rıza Seyfi (Seyfioğlu), Galib Atâ (Ataç), Faik Ali (Ozansoy), Fatma Aliye, Falih Rıfkı (Atay), Kamuran Sırrı, Mehmed Emin (Yurdakul), Mehmed Celaleddin, Mehmed Rauf, Mehmed Ziya (İhtilafçı), Bursalı Mehmed Tahir, M.Adil (Taylan), Muallim Mehmed Aziz, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Hekimbaşızâde Dr.Muhiddin, Midhat Cemal (Kuntay), Mustafa Hazım, Necati'dir. Yazdıkları metinler için bkz. Konur 2000:18 -26; Pierre Loti'nin teşekkür mektubu için bkz.Konur 2000: 25.

[2] Pierre Loti'nin Türklere bakış açısı hk.bkz.Koloğlu 2000: 27-29.

[3] Dr. Abdullah Cevdet'in Pierre Loti için yazdığı şiir hk. bkz. Abdullah Cevdet 1328v:1197

Fuad'a karşı tenkitleri bir hayli fazladır. Onu yeteneksiz, kendini göstermeye çalışan zavallı bir genç olarak tasvir eden Ali Kami, Köprülüzâde'nin Fransızca hususundaki cehaletine de örnekler vermektedir.

Ali Kami, Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın kendini Anatole France, Jules Lemaître, Pellities ve Pierre Loti'ye denk gördüğünü söyleyerek, Loti'yi de yanlış yorumladığı belirtmektedir.

Ali Kami, Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın Fransızca'ya hakim olmadığını, yaptığı tercümelerin hatalı dolu olduğunu ve iyice Fransızca'yı öğrenmesi gerektiğini söyleyerek tenkid etmektedir.

Ali Kami, Köprülüzâde'nin Romantizm'i anlamadığını ve mevcut Fransızca'sıyla da anlamasının mümkün olmadığını söylemektedir. Ali Kami, Köprülüzâde'nin Pierre Loti'nin de ne dediğini anlamaktan aciz olduğunu iddia etmektedir.

Ali Kami, Köprülüzâde'yi uyarmakta, birkaç gerdik okuma ve yanlış anlamaya dayalı Fransızca ile yüzünü bile görmediği eserler ve bunları yazanlar hakkında fikir yürütmenin samimiyet ile de, uzmanlık ile bağdaşmayacağını söylemektedir.(Ali Kami 1329a:1658-1661)

Ali Kami, Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın eleştirdiği Pierre Loti hakkındaki "Pierre Loti ve Üdebamız" adlı yazısında, bunun Yusuf Akçura ve arkadaşları tarafından bir saldırı kabul edildiğini söyleyerek izahatta bulunmaktadır. Ali Kami, gayesinin saldırı değil, kardeşçe bir nasihat olduğunu söylemektedir. Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın tenkitlere kavi olması gerektiği, nasihate ihtiyacı yoksa gayesinin yanlış anlaşıldığını beyan etmektedir.

Ali Kami, Süleyman Nazif'in de Köprülüzâde'nin ilmî cehaleti hakkında yazılar yazdığını belirterek, yalan yanlış tercümeler yaptığını ve bugünkü Fransızca'sı ile tercüme yapmasının son derece tehlikeli olduğunu yazmaktadır.

Ali Kami, Süleyman Nazif'in Köprülüzâde'nin Fransızca'dan tercüme ettiği kitapların derhal kitapçılardan toplatılarak yakılması fikrine Dr. Abdullah Cevdet'in de katıldığını söylemektedir. (Ali Kami 1329b:1714)

Dr. Abdullah Cevdet, 23 Kanun-ı Sani olan Pierre Loti günü için bir yazı kaleme yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, başında Celâl Sahir'in bulunduğu bir "Pierre Loti Cemiyeti"[1] olduğunu, bu cemiyetin her yılın 23. Kanun-ı Sani'sini "Pierre Loti Günü" olarak kutladığını belirtmektedir. Batılı aydınlar arasında Türk dostu olarak bilinen Pierre Loti, 15 Ağustos 1919 tarihli mektubunda duygularını şu şekilde dile getirmiştir:

> "Ah, Allah aşkına Fransa'yı memleketimizin başlıca hasmı ve felaketinizin hakiki mesulü zannetmeyiniz...
>
> Sizinle beraber zucret içindeyim. Sizin içün, alçak tahkirler ve tehditler içinde yaşamakla müftehirim...
>
> Aziz doktor, cevabımı bazı merteb tamim ve neşretmenizi talep ediyorum; ta ki bana müracaat etme lütfünda bulunan mütefekkirler, seslerine kulağımı kapamış olmakla beni itham etmesinler, rica ederim benim ahlâk-ı mutlakamın ve har muhabbetimin arz ettiği merbutiyeti umuru namına kabul ediniz." (Abdullah Cevdet 1924e: 3313)

AZ.- Prens Sabahaddin

Prens Sabahaddin, Sultan II. Abdülhamid'in akrabası ve siyaset alanında adem-i merkeziyetçi bir yaklaşım sergileyen, liberal bir filozoftur. İctihad

[1] Pierre Loti Cemiyeti Nizamnâmesi için bkz. Ersöz 2000b. 32-33.

Dergisi, Jön Türk hareketinin önde gelen bu ismine çok değer vermektedir. İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde, bu cemiyeti yönetenler ile merkeziyetçi bir idare anlayışı yüzünden anlaşamayan Prens Sabahaddin'den Meşrutiyet idaresi de yeterince yararlanamamıştır. Onun adem-i merkeziyetçi ve liberal yönetim anlayışı gerek Sultan II. Abdülhamid ve gerekse de Meşrutiyetin ilanından sonra Sultana karşı beraber mücadele ettiği İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından hoş görülmemiştir.

İctihad'da yayımlanan "Gazetelerimizden" başlıklı bir bölümde Prens Sabahaddin için;

> "Bu genç bu sıfat onun için fazl-ı değerdir mensûb olduğu hanedân-ı Saltanat-ı Osmaniye efrâdı içinde, misl-i nâdir ve bâhusus üç yüz seneden beri ender olan bir âlim, bir mütebahhis, bir müdekkik, bir hürriyetperver, bir ulv-i emeldir." (Gazetelerimizden 1908:318)

İctihad, yukarıda belirtilen hükümlerden ve hürriyet mücadelesinde dedesine karşı tutumundan dolayı Prens Sabahaddin'i II. Bayezid'e karşı umutsuzca mücadele eden Şehzade Cem'e benzetmekte ve ancak Cem'in mücadelesinin başarısız olduğunu, ama zamanın değişmesinden dolayı Prens Sabahaddin'in başarılı olacağını ümit etmektedir.

Prens Sabahaddin, istibdada karşı 1906'dan beri mücadele eden Terakki gazetesinde yazarlık yapmaktadır. Burada Sultan II. Abdülhamid'in aleyhine yazılar yazmakta ve Sultanı eleştirmektedir. Sultan II. Abdülhamid, bu yazılarda, o devirde revaçta olan unvanı ile, yani "Kızıl Sultan" olarak yer almaktadır. Dayısını kıyasıya eleştiren Prens Sabahaddin, bu durumdan kurtulmak için çeşitli yollar önermektedir.

İctihad'ın Prens Sabahaddin'in dedesi Abdülmecid, Abdülaziz ve en son dayısı Abdülhamid hakkındaki intibaları pek iyi değildir. Aynı yazıda Sultan Abdülmecid, Sultan II. Abdülhamid gibi Kırım Savaşı sırasındaki tutumu,

halka olan ilgisizliği ve sefahatinden dolayı tenkit edilmektedir. (Gazetelerimizden 1908:318)

BA.- Recaizâde Mahmud Ekrem

Dr. Abdullah Cevdet, Recaizâde Mahmud Ekrem'in vefatı münasebetiyle kaleme aldığı ve İctihad'da yayımlanan yazısında, "Üstad Ekrem" olarak adlandırdığı Recaizâde Mahmud Ekrem'i anlatmaktadır. Bu yazıda öncelikle hayat ve ölümden bahsetmektedir. Recaizade Ekrem, herkesin uğramasının mutlak olduğu akıbete uğramış ve vefat etmiştir. Dr. Abdullah Cevdet, bunun üzüntüsü içindedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Recaizade Mahmud Ekrem ile yirmi yıl önce tanıştığını ve İstinye'deki yalısında görüştüğünü söylemektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Recaizâde'nin cehalete, istibdada, taassuba ve özellikle Saltanata karşı nefret beslediğine dikkat çekmektedir. Son defa ise Dr. Abdullah Cevdet, Recaizâde'yi Yusuf Akçura'nın evinde Hasan Akçura şerefine verilen bir ziyafette gördüğü, yemekten önce baş başa görüştüklerini belirtmektedir. Recaizâde Ekrem, bu görüşmede vatanın selameti için umutlu olduğunu, Maarif Nezareti'nin uygulamalarını beğenmediğini ve okur yazarlığın artmasını istediğini beyan etmiştir. Ayrıca Abdullah Cevdet'e de Hasan Akçura namına bir ziyafet vermesini tembihlemiştir. Dr. Abdullah Cevdet, ziyafete onu da davet edince, vücudunun halsiz olduğunu söylemiş ve "beni unutunuz" son kelimelerini duymuştur. (Abdullah Cevdet 1329h:2003-2004)

Ali Kami, Recaizâde Ekrem'in vefatı münasebetiyle kaleme aldığı ve İctihad'da yayımlanan yazısında, edebiyat semasında bulunan üç yıldızdan biri olarak Ekrem Bey'i göstermektedir. Diğerleri ise, Hamid ve Kemal Beylerdir.

Ali Kami, Abdülhâk Hamid'i Recaizâde Ekrem'in annesini büyük bir üzüntü ile takip ettiğini, her ikisinin çok iyi arkadaş olduklarını söylemektedir. Ali Kami, cenazeden on beş yıl önce Cağaloğlu'nda Operatör Cemal Paşa'nın konağında bir Ramazan gecesi, Recaizâde Ekrem, Abdülhâk Hamid, Tevfik Fikret, Halid Ziya, Kemalzâde Ekrem, İsmail Safa'yı bir arada gördüğünü

hatırlamıştır. Kemalzâde Ekrem, Ali Kami'ye cenazenin ardından yürüyen Abdülhâk Hamid'i göstermiş ve teessürüne dikkat çekmektir. Tevfik Fikret, Recaizâde Ekrem ile Abdülhâk Hamid'in iki ayrı kutup olduklarını söylemektedir. Bu ikisi önce âyan üyeliğinde bir araya gelmişlerdir. Halihazırda ise cenazede bir aradadırlar.

Recaizâde Ekrem, vefatından bir hafta önce okumanın artık onu yorduğunu, müzik dinleyerek dinlendiğini, hiçbir şey yazamadığını ve böyle bir arzu duymadığını, Ali Kami'ye itiraf etmiştir. Zaten çocukları Nejad ve Piraye'nin onu terk etmesi ile yalnız kalmıştır.

Ali Kami, Recaizâde Ekrem'in 68 yaşında vefat ettiğini, ilk eseri "Nefha-ı Seher"i on altı yaşında yayımladığını, söylemektedir. "Talim-i Edebiyat"ı yayımlayınca "üstad" unvanı almış ve üniversitede edebiyat bölümünde öğretmenlik yapmıştır. Ali Kami, Recaizâde Ekrem'in cenazesinin gençlerden değil, devlet erkanından büyük ilgi gördüğünü de belirtmektedir. (Ali Kami 1329f:2005-2007)

İctihad'ın "Haftanâme" adlı bölümü Recaizâde Ekrem'den bahsetmektedir. Burada Recaizâde Ekrem'in vefat haberi üzerinde durulmaktadır. Kimin tarafından yenildiği anlaşılmayan bölümde, Ekrem Bey'e Beyoğlu'nda rastlanabileceği, burada elinde bastonu yavaşça yürüdüğü yazılmaktadır. Recaizâde Ekrem'in unutulmayacağını, eserlerinin uzun süre okunacağı belirtilmektedir. Recaizâde Ekrem, Osmanlı milletinin kalbine, bedeni ise, sevgili oğlu Nejad'ın yanına defnedilmiştir.

İctihad, Büyük İskender'in, Sezar'ın ve bütün hükümdarların saltanatlarının sona erdiğine dikkat çekmektedir. Recaizâde Ekrem, 1236'da İstanbul'da Osmanlı ricalinde Recai Bey'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Bayezid Rüştiyesi, Harbiye İdadisi'ni bitirdikten sonra 15 yaşında Mekteb-i Haricî'de memur olmuştur. Sırasıyla "Nağme-i Seher", "Atalon Me Prison"un tercümesi, "Zemzeme", "Tefekkür", "Pejmürde","Takdir-i Elhân", "Muhsin

Bey", "Şemsa", "Araba Sevdası", "Talim-i edebiyat" adlı hikaye, roman, piyes ve ders kitaplarını kaleme almıştır.

Recaizâde Ekrem, birçok memuriyetten sonra Meşrutiyet'i Müteakip Maarif, Evkaf Nazırlıkları, Meclis-i Ayan üyeliği görevlerini deruhte etmiştir. Abdülhâk Hamid ile bu son görevinde tanışmıştır. (Haftanâme 1329:2021-2023)

BB.- Reşid Paşa

Cenab Şehabeddin, Osmanlı devlet idaresinde ve toplum yapısında beş asır süren durağanlığı değiştiren şahsiyetin Mustafa Reşid Paşa olduğunu yazmaktadır. Mustafa Reşid Paşa, kolay tesadüf edilmeyecek bir zekanın sahibi olarak, medeniyeti Osmanlı ülkesine getirmiştir. Yaşanan faciayı fark etmek sûretiyle engellemeye çalışmıştır. Mevcut kanunlar ile felakete sürüklenilmektedir. (Cenab Şehabeddin 1328:1201)

BC.- Reşid Süreyya

Dr. Abdullah Cevdet, Reşid Süreyya'nın Kütüphane-i Sûdî'den çıkan "Ateş Kızı" adlı hikâye kitabı hakkında bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Reşid Süreyya'nın İctihad yazarları arasında yetenekli bir yazar olduğu, bu yeni kitabının da çok ilgi çektiği ifade edilmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, bu kitabın ilk hikayesi olan "Ateş Kızı"nın "Werther"e benzediğini söylemektedir. "Siyah Gözbebeğim" adlı hikâyenin üslûbunu ağır bulan Dr. Abdullah Cevdet, "Bir Tatlı intihar" adlı hikayede yazar ve şairlerin mükemmel bir tarifinin yer aldığını belirtmektedir. Ancak en güzel hikaye "Yırtık Potin"dir. "Tuhaf Ruh" ve "Ölüm Yolunda" da hoş hikayelerdir. Dr. Abdullah Cevdet, Reşid Süreyya'nın büyük bir şair ve romancı namzedi olduğunu ifade etmektedir (Abdullah Cevdet 1928b: 4763-4764).

BD.- Schiller

Dr. Abdullah Cevdet Darü'l-fünûn'da Schiller hakkında verdiği konferans İctihad'da yayımlanmıştır. Schiller, Alman'dır ve Romantizm'in önemli temsilcilerindendir. Almanya'nın dağlarını, şelalelerini, vadilerini,

mimari eserlerini şiirimsi bir anlatışla tasvir etmektedir. Schiller, annesinin çok tesirinde kalmıştır. Romantizm akımını benimsemesine annesi sebep olmuştur. Dr. Abdullah Cevdet, Almanya ve Avusturya'da en gözde yazarların Schiller ve Goethe olduğunu söylemektedir.

Dr. Abdullah Cevdet, Goethe'nin hiçbir zaman fakirlik yüzü görmediğini söylerken, Schiller'in şiirlerini gazetelere karnını doyurmak için satmak zorunda kaldığına dikkat çekmektedir.[1]

Dr. Abdullah Cevdet, Schiller'in "Haydutlar" piyesindeki karakterini Çakırcalı'yla mukayese etmektedir. Onu Çakırcalı'dan üstün tutmaktadır. (Abdullah Cevdet 1329e:1726-1728)

BE.- Semra Sadettin Hanım

İctihad, müzik ile uğraşan seçkin şahsiyetleri tanıtmaktadır. Bunlardan birisi de Semra Sadettin Hanım'dır. Semra Sadettin Hanım, aynı zamanda Fransızca'dan tercümeler yapmaktadır[1]. Aydın bir anne ile serbest düşünceli babanın kızı olan bu aydın Türk kadını, Türkiye'ye örnek olacak niteliktedir. Semra Sadettin Hanım, bir müzik otoritesi olarak Fransa'da çok başarılı bir sezon geçirmiştir. Fransa'nın en büyük gazetelerinden "Deba", 12 Haziran 1914 sayılı nüshasında, Semra Sadettin Hanım hakkında da bilgi verilmektedir.

> "Sadettin Beyefendi, bu akşam İstanbul'a gitmek üzere trene biniyor. Sadettin Bey refakatinde kerimelerinden, ilk defa olarak İstanbul'u ve İslâm hayat-ı an'anesini terk eden, Semra Hanım bulunduğu halde bir aydan beri Paris'te idi. Azimetlerinden Fransız mehâfil-i edebiyesi cidden müteessir olacaktır. Küçüklüğünden beri iyi bir muhitte bulunarak, bir genç istidat gibi, henüz on yedi yaşında iken, bile marşlar besteleyen, -ki bu marşlardan birisi padişah hazretlerinin şeref-i âlilerine idi. –ve eserlerini piyanoda hakikaten üstadâne çalan Semra Hanım'ın şayân-ı dikkat istidadı

[1] Schiller'in şiirlerinden örnekler için bkz. Abdullah Cevdet 1329ae:1831- 1833

mehâfil-i edebiyede pek ziyade takdirkârâne karşılanmıştır." (Semra Sadettin 1330:186)

BF.- Shakespeare

Dr. Abdullah Cevdet ve İctihad Dergisi'nin, edebiyat alanında üzerinde durdukları yazarların başında Shakespeare gelmektedir. Dr. Abdullah Cevdet "Julius Caesar" adlı eserin tercümesi münasebetiyle İfade-i Mütercim olarak İctihad'da yayımlanan yazısında; Shakespeare'in başlı başına bir dünya olduğunu belirtmektedir. Daha sonra Shakespeare'in tercüme edilmediği milletlerin, utanç içinde olduklarını yazmaktadır.

Thomas Caryle, Shakespeare'den mi yoksa Hint İmparatorluğu'ndan da vazgeçmek zorunda kalan bir İngiliz'in Hint İmparatorluğu'nu feda edebileceğini yazdığını nakletmektedir. (Abdullah Cevdet 1908c:302)

İctihad'da en çok alınan konulardan birisi de, "Shakespeare" dir. Bazıları Shakespeare'in bütün eserleri başkalarının kaleme aldığı ileri sürülmektedir. 1790'da Edward Malon, piyes ve şiirleri Shakespeare'in yazmadığını iddia etmiştir. 1857 yılında ise Shakespeare'in eserlerinin Bacon tarafından yazıldığı iddiası gündeme gelmiştir. Bazıları ise Kont Southampton'un bu eserlerin yazarı olduğu düşünmektedir. Belçika'da ise, Shakespeare diye biri olmadığı ileri sürülmüştür. Salih Fuad, bütün bu iddiaların XIX. Yüzyılda ortaya çıkmasına dikkat çekmekte ve bu şekilde Shakespeare'in dehasının yadsınmak istendiği, değerinin düşülmeye çalışıldığını belirtmektedir. (Salih Fuad 1330:20-22)

BG.- Süleyman Nazif

Dr. Abdullah Cevdet, 6 Kanun-ı Sani 1927 tarihinde vefat eden Süleyman Nazif hakkında bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, 1305 yılından beri Süleyman Nazif ile ahbap olduğunu yazmaktadır. Kendisi Trablusgarb'a sürgün edildiği zaman, Süleyman Nazif de Avrupa'ya kaçmıştır. Burada

---

(1) Maupassant'tan yaptığı tercüme için bkz.

Ahmed Rıza'nın çıkardığı "Meşveret" gazetesinde yazılar yayımlamıştır. Dr. Abdullah Cevdet, Trablusgarb'tan Fizzan'a yollanırken, kaçıp Tunus yoluyla Paris'e gelince Süleyman Nazif'i Mizancı Murad ile birlikte burada bulmuştur. Süleyman Nazif, "Ebülahrâr" namıyla "Bahriyelilere Mektup" ve "Malûm-ı İlâm" adlı eserleri yayımlamıştır. Süleyman Nazif'in "El-Cezire Mektupları", Kütüphane-i İctihad'ın beşinci kitabı olarak neşredilmiştir. Süleyman Nazif, "Wilhelm Tell"i de Türkçe'ye tercüme etmiştir. Mizancı Murad'ın yurda dönmesinin ardından Süleyman Nazif de, Bursa Vilayeti Mektupçuluğu görevini kabul etmiştir.

Dr. Abdullah Cevdet ile Süleyman Nazif, bundan sonra uzun süre mektuplaşmışlardır. Daha sonra İctihad'ın 128 numaralı sayısında çıkan bir yazıdan dolayı Dr. Abdullah Cevdet'e küsmüştür. Bu yazıda, Dr. Abdullah Cevdet Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan yolsuzluktan bahsetmektedir. Süleyman Nazif, "Ati" gazetesinin 25 numaralı sayısında Dr. Abdullah Cevdet'e öteye beriye (yani İttihadçılara) çatacağına, İctihad'ı edebî bir dergi haline getirmesini öğütlemektedir. Yine Süleyman Nazif, "Sebilür-Reşad"da Dr. Abdullah Cevdet'i "hekim olduğunu, şair olduğunu ilân eden bir madrabaz" olarak nitelendirmiştir. Daha sonra "Vakit" gazetesinde de, Dr. Abdullah Cevdet'e ağır ithamlarda bulunmuştur. Bunun sonucunda Dr. Abdullah Cevdet, İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Ancak Dr. Abdullah Cevdet, bütün bunlara rağmen Süleyman Nazif'e kin beslemediğini ifade ederek, merhumu rahmetle anmaktadır (Abdullah Cevdet 1927a: 4225-4227)

"Güneş" Dergisi 3 numaralı sayısını Süleyman Nazif'e tahsis etmiştir. Bu sayıda Cenab Şehabeddin, Abdülhâk Hamid Abdullah Cevdet, Tokadizâde Şekip gibi isimlerin Süleyman Nazif ile ilgili yazıları yer almaktadır. Bu yazılardan, Dr. Abdullah Cevdet'e ait olan, İctihad'da aynen yayımlanmıştır.

Dr. Abdullah Cevdet, genç şair Orhan Seyfi'nin Süleyman Nazif'i güneşin doğuşuna benzetmesine dikkat çekmekte ve Süleyman Nazif'le İstanbul, Diyarbakır, Cenevre ve Paris'te birlikte yaşadıklarını ifade etmektedir. Dr. Abdullah Cevdet, Süleyman Nazif'in büyük bir yazar

olduğunu, Victor Hugo'ya hayran olduğunu, Victor Hugo'nun elinden Napoleon'un tuttuğunu, ancak Süleyman Nazif'in elinden tutanın olmadığını söylemektedir (Abdullah Cevdet 1927b: 4267-4268).

BH.- Şehzade Şeyh'ür Reis

Dr. Abdullah Cevdet, İran Kaçar Hanedanı'ndan ünlü bilgin ve şair Şehzade Şeyh'ür-Reis Efendi ile yaptığı mülâkâtı İctihad'ın 126. sayısında yayımlamıştır. Dr. Abdullah Cevdet, Hüseyin Daniş vasıtasıyla görüştüğü Şehzade Şeyh'ür-Reis Efendi'nin 65. yaşında, İran'ın en ünlü bilginlerinden ve şairlerinden birisi olması yanında Kaçar Hanedanına mensup bir şehzade olduğunu belirtmiştir. İctihad idarehanesinde yapılan mülakâtı, Dr. Abdullah Cevdet bir saatte bir yıllık bilgi öğrendiği şeklinde tasvir etmektedir. Şehzade Şeyh'ür-Reis, Cemaleddin Afganî'yi tanımadığını, ancak Şeyh Muhammed Abduh'u iyi tanıdığını belirtmiştir. Dr. Abdullah Cevdet ile mülakatının sonunda, Şeyh'ür-Reis Efendi hayatında ilk defa bu tür sorular ile karşılaştığını, bu durumun kendisini düşünmeye sevk ettiğini, eğer zengin bir hükümdar olsa, sorduğu zekice sorulardan dolayı hazine bağışlayacağını söylemek suretiyle Dr. Abdullah Cevdet'i onurlandırmıştır. (Abdullah Cevdet 1330f:447-451)

BI.- Şemseddin Sami

İctihad'da vefatı sebebiyle yayımlanan imzasız bir yazıda, Şemseddin Sami, Osmanlı ilim ve edebiyat dünyasının önemli isimlerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Bu yazıda Şemseddin Sami, yorulmadan, dinlenmeden çalışan, büyük bir dehaya sahip olan, sansür altındaki ilme ve fenne hizmetten geri durmayan bir aydın olarak tanımlanmaktadır.

Şemseddin Sami, "Viktor Hugo" ve "Sefiller"in tercümesi, "Hafta", "Kadınlar", "Yer", "Gök", "Esatir", "Kamus-ı Fransevi", "Kamusü'l-Âlâm" gibi mükemmel eserler kaleme almıştır.

İmzasız yazının sahibi, Şemseddin Sami'yi şahsen tanıdığını sohbetlerine katıldığını, Yıldız zulmüne karşı çalışmalarını takdir ettiğini söylemektedir. Birçok aydın geçinen, ve bilinenlerin, Avrupa'nın her köşesinde tembellik edenlerin yanında Şemseddin Sami'nin son yüzyılda Türkiye'de yetişen en faziletli şahıs olduğunu, ilim ve irfanından dolayı heykellerinin dikilmesi gerektiği belirtmektedir.(Şemseddin Sami Bey 1329:7)

BJ.- Şerafeddin Mağmumî

İctihad, 233 numaralı nüshasında, Dr. Şerafeddin Mağmumî'nin Kahire'de tifodan vefat ettiği duyurulmaktadır (Doktor Şerafeddin Mağmumî 1927: 4442).

Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Şerafeddin Mağmumî'yi 1301 yılında Kuleli İdadisi'nde tanıdığını, üç sene süren sıra arkadaşlığından sonra, altı yıl da Gülhane Tıbbîye-i Askeriye'de beraber olduklarını anlatmaktadır. 1305 yılında beş arkadaşın İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni Mekteb-i Tıbbiye'nin bahçesinde odun yığınları üstünde kurduklarını, bu beş kişiden birisinin kendisi ve diğerinin Dr. Şerafeddin Mağmumî olduğunu ifade etmektedir. Dr. Şerafeddin Mağmumî, ilk eseri olan "Başlangıç"ı daha öğrenci iken yazmıştır. Daha sonra "Vücûd-ı Beşer", "Nasıl Zengin Olunur?", "Brüksel ve Londra", "Fransa, Almanya ve İtalya'da", "Nebatât" başlıca eserleri olarak kaleme alınmıştır.

Dr. Şerafeddin Mağmumî, Tabip Yüzbaşı olarak, Anadolu'da kolera mücadele ile görevlendirildiği esnada tüm Anadolu'yu gezmiştir. Sultan II.Abdülhamid'in takibâtına uğrayan Dr. Şerafeddin Mağmumî, Paris'e kaçmıştır. Dr. Abdullah Cevdet de, sürgünden kaçıp Paris'e gelince iki arkadaş tekrar buluşmuşlardır. Daha sonra Dr. Abdullah Cevdet, İsviçre'den sınır dışı edilip, Mısır'a sığınınca, Kahire'de Dr. Şerafeddin Mağmumî ile tekrar bir araya gelmişlerdir. Meşrutiyetten sonra İstanbul'a gelen iki arkadaştan Dr. Mağmumî ortamı beğenmemiş ve Mısır'a dönüp, yirmi beş sene Kahire'nin en ünlü hekimi olarak görev yapmıştır. Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Şerafeddin Mağmumî'nin yüzlerce kitabını Tıp Fakültesi'ne hediye ettiğini ve Mısır'da

Türk İnkılâbının bütün gereklerini yerine getiren örnek bir Türk olduğunu belirtmektedir. (Abdullah Cevdet 1927d: 4456-4458)

BK.- Tekin Alp

Dr. Abdullah Cevdet, "danişmend bir dost" olarak nitelendirdiği Tekin Alp[1] adını kullanan Moiz Kahen hakkında, ırken Türk olmadığı halde, kültür olarak Türk olduğu mütalaasında bulunmaktadır:

> "Kendisi ırken Türk olmadığı halde bu zat harsen Türk'tür. Binaenaleyh aliy-ül-a'lâ Türk'tür. Zaten halis-ül-ayar olarak dünyada tek bir ırk evlâdı gösterilemez denilebilir. Tekin Alp Efendi Harb-i Umumî'ye iştirakimizin arife ve ferdasında İctihad'a çok yazılar yazmışdı.[2] O sırada (Büyük Türklük) ve (Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilir?) adlı iki risâle dahi neşretmişdi. O zaman bu (Büyük Türklük)e dair uzunca bir intikâd ve mülâhazam 121 numaralı ve 6 Teşrin-i Sani 1330 tarihli (İctihad)da (Türk-İslâm ve Ahiret-i Medeniyesi) unvanla intişâr etmişdi.[3] (Büyük Türklük) şu satırlarla muharriri tarafından icmâl olunuyordu: 'Türk Milleti'nde vicdan-ı millî uyanmış fakat kafi değil' millete bir mefkure vermek lâzım, bu mefkûre bütün dünyadaki Türklerin Türkleşdirip birleşdirilmesidir." (Abdullah Cevdet 1928e: 4841).

BL.- Tevfik Fikret

Büyük şair Tevfik Fikret ve ünlü eseri "Rübab-ı Şikeste", uzun zaman Osmanlı kamuoyunu etkilemiştir. Bu konu ile ilgilenen Ali Kami, İctihad'da yayımlanan bir yazısında, "Rübab-ı Şikeste"nin Servet-i Fünûn'da yayımlandığı zaman birçok kimsenin bu şiiri anlamadığını, şairin bizzat kendisinin ikazı ile kendisinin tam anlamı kavrayabildiğini yazmaktadır.

---

[1] Tekin Alp hk. bkz. Tekinalp 1998:11-19

[2] Bu yazılar için bkz. Moiz Kahen 1330a: 229 -231; Moiz Kahen 1330b: 343-344; Moiz Kahen 1330c: 359-361; Moiz Kahen 1330d: 377-379; Moiz Kahen 1330e: 391-393; Moiz Kahen 1330f: 423-424.

[3] İlgili yazı için bkz. Abdullah Cevdet 1330j: 382 -384.

"Rübab-ı Şikeste"de ezilen milletin durumuna tercüman olduğunu söylemektedir. Tevfik Fikret, "İnanmak İhtiyacı" adlı şiirinde, istibdat döneminin bitmesine dair ümitlerini ifade etmektedir.

Sultan II. Abdülhamid devrinde, gazete hergün padişaha övgüler yağdırmaktadır. Sadece "Rübab-ı Şikeste" de, padişah eleştirilmektedir. "Öksüzlüğüm" adlı şiirde, Tevfik Fikret "Mader-i Vatan" ifadesiyle değiştirildiğinde, vatanın kurtuluşuna dair ümitlerini ifade etmektedir.

Vatanın ana olarak kabul edilmesi Tevfik Fikret'in hayalidir. İstibdattan kurtuluş Tevfik Fikret'in bitmeyen çilesinin sonu olacaktır. Tevfik Fikret'in istibdadın bitmesine ve Meşrutiyetin ilanına kesin bir şekilde ümit beslemektedir. 10 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilanını Tevfik Fikret, on yıl önceden haber vermektedir.

Tevfik Fikret, Meşrutiyet'e karşı bir özlem duymaktadır."Sis" adlı şiirinde, istibdatla mücadelenin en önemli şey olduğunu karilerine duyurmaya çalışmaktadır.

Ali Kami, Tevfik Fikret'in cesaretle ve ümitle yaptığı mücadeleye olan saygısının çok büyük olduğunu yazmaktadır. (Ali Kami1329d:2025-2027)

Cenab Şahabeddin, Tevfik Fikret'in hatalığı dolayısıyla yazdığı yazıda, bunun oluşturduğu teessür ortamını anlatmaktadır. Cenab Şahabeddin, Tevfik Fikret'in şairliği konusundaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir.

> "Tevfik Fikret büyük, büyük, en yüksek mânasıyla pek büyük bir şairdir. Evet, şiirlerini intizam-ı handesi ile itham edenler, kemâl-i fesahâtini bir nâkise-i belagât gibi telakki etmek isteyenler, şairi noksan-ı his ve hatta fikdan-ı his ile mahsur görmeye özenenler var, biliyorum, fakat iman-ı kâmil ile haykırıyorum ki bunlar hep elsine-i kin ve hasetten akan çirkâbelerdir....Fikret, bilhassa ıztırab-ı aslını şiirine koydu: Devr-i sabıkta hiçbir akıl derdini haykıramazdı: her gönül haile-i yeisini kendi şiir-i

sükûtuyla ağlardı... Tevfik Fikret bizim efsah-ı üdebamızdır: lisana Fuzûlî'den Hamid'e kadar hiç kimse onun kadar hakim olamadı." (Cenab Şahabeddin 1330:311)

Cenab Şahabeddin, Tevfik Fikret'in Abdülhâk Hamid ile beraber Türkiye'nin en büyük şairleri olduğunu tespit ettikten sonra, diğer özellikleri hakkında şunları söylemektedir.

"Fikret'in şiirinden daha yüksek bir şey mutasavvıfsa Fikret'in insanlığıdır...Fikret, adalet ve hürriyetin delice meftunudur... Hiç şüphe yok ki inkılâbın kalbi Talat, ve pazusu Enver ise ruh ve şiiri Fikret'tir." (Cenab Şahabeddin 1330:312)

Cenab Şahabeddin, Servet-i Fünûn Edebiyatı grubuna kendisini Tevfik Fikret'in davet etmiştir. Bu grup, Tevfik Fikret'in her şeyi olmuştur.

"...yirmi sene evvel bir gün Servet-i Fünûn matbaasında Fikret güzel ve sanatkar elini omzuma dayamış ve demişti ki: - Cenab, hissediyorum, bir yeni edebiyat doğmak üzeredir. Bunu yaşatmak için benimle çalışmayı vaad ediyor musun?" (Cenab Şahabeddin 1330:312)

Tevfik Fikret, şiiri, Servet-i Fünûn'u, Türk dilini, vatanını, güzel sanatları, karısını, oğlunu ve İstanbul'u sevmiş ve bunlar hakkında şiir yazmıştır. (Cenab Şehabeddin 1330:313)

İctihad, Tevfik Fikret'in on birinci vefat yıl dönümünde, 19 Ağustos 1926'da, mezarı başında Florinalı Nazım Bey'in okuduğu şiiri yayımlamıştır:

"Sitemkârım ilâh alemine.
Neden girdin, neden Fikret zemine...?
Vakar-ı sermedi var makberinde
Mehabbet meceli zir ü berinde
Rübâb-ı şâirânen ezberinde
Neden girdin, neden Fikret zemine...?

Seher envârını bin nîrengin
Neşreden meş'al-i minâ-rengin
Bize insanlığı rengin rengin
Gösterirken bu mudur örneğin"
(İctihad 1926: 4099)

Florinalı Nazım Bey, Tevfik Fikret ile ilgili hazırladığı bir kitap için Hüseyin Kazım Kadri'den hatıralarını yazmasını istemiş ve bu hatıralar İctihad'da neşredilmiştir. Hüseyin Kazım Kadri, Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi Rektörü Doktor Bliss'in eğer Tevfik Fikret, Amerika'da yaşasaydı, memleketin en büyük adamlarından biri olurdu, dediğini nakletmektedir. Hüseyin Kazım Kadri, Tevfik Fikret'in ruhî, edebi ve vicdanî gelişimine şahit olduğunu belirtmektedir. Hüseyin Kazım Kadri, Tevfik Fikret'i Mekteb-i Sultanî'yi bitirdikten sonra, maaş almadan Hariciye Nezâreti'nde memurluk yaparken tanımıştır. Babasının mutasarrıflık maaşı ile geçinen Tevfik Fikret'in en çok etkileyenlerden birisi şair İsmail Safa'dır. Bu dönemde Batı edebiyatını incelemekte, Türk şair ve edebiyatçılarını araştırmaktadır. Bu incelemelerden sonra Türkiye'deki büyük edebî inkılâbını gerçekleştirmiştir. Bu inkılâba "Servet-i Fünûn" hareketi ile başlamıştır. Sadrazam Cevad Paşa tarafından Sadaret katipliğine getirilmiştir. Bu arada Tevfik Fikret, Güney Afrika'daki İngilizler ile Boerler arasındaki savaşta, İngilizleri destekleyen bir grup, Türk aydının hazırladığı bildiriye Hüseyin Kazım Kadri'nin gayretleriyle imza koymaktan vazgeçmiştir.

Bu arada Aşiyan'daki evini yaptırmaktadır ve Robert Kolej'de öğretmenlik yapmaktadır. "Sis" adlı şiirini yayımlamıştır. Tevfik Fikret ile Hüseyin Kazım Kadri ve Hüseyin Cahid, Manisa yakınlarındaki Tepecik köyüne yerleşmeye karar vermişlerdir. Burada Tevfik Fikret'in hiç görmeden satın aldığı çiftliği bulunmaktadır. Hüseyin Cahid, bu çiftliğin kıraç bir köy olduğunu tespit etmiştir. Ancak Tevfik Fikret hayalinde yaşattığı bu çiftliği "Huzur" adlı şiirinde dile getirmiştir.

Manisa'ya yerleşmek mümkün olmayınca, on kadar arkadaş Yeni Zellanda'ya göç etmek için aralarında para toplamaya başlamışlardır. Ancak bu hayalleri de gerçekleşmemiştir. Hüseyin Kazım Kadri, Beyoğlu'nda bir dükkândan elinde kırık bir musikî aleti tutan kadın heykeli almış ve bunu Tevfik Fikret'e hediye etmiştir. "Rübab-ı Şikeste" adını, bu heykelden almıştır. Hüseyin Kazım Kadri, Karadeniz'de "Rübab-ı Şikeste"yi bizzat pazarlamıştır.

10 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin ilânından sonra Tevfik Fikret, Hüseyin Kazım Kadri ve Hüseyin Cahid kahraman olmuşlardır. Ancak Tevfik Fikret, İttihadçılar anlaşamamış, Prens Sabahaddin'in Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne yaklaşmıştır. Hüseyin Kazım Kadri ve Hüseyin Cahid de onu takip etmişlerdir. Bu fikrin yayın organı, "Tanin"de yöneticilik yapmıştır. Daha sonra buradan ayrılmış, Mekteb-i Sultanî'de müdürlük yapmıştır. Burada da çalıştığı diğer yöneticiler ile anlaşamamış ve sonunda Aşiyan'a kapanmıştır. Hüseyin Kazım Kadri, daha sonra Fikret'ten ayrılmış, önce Makedonya'da ve sonra Beyrut'ta kalmış, ancak ölümünden önce Fikret'i görebilmiştir (Hüseyin Kazım Kadri 1926: 4114-4121)

BM.- Tokadîzâde Şekip Bey

İctihad yazarlarından şair Tokadîzâde Şekip Bey'in "Derviş Sözleri" adlı 48 sahifelik şiir mecmuası üzerine İctihad'da Abdullah Cevdet'in tanıtım yazısı yayımlanmıştır. Bu yazıda Tokadîzâde Şekip Bey tanıtılmaktadır.

> "Şekip Bey muhakkak şairdir, mütevazı, mütesavi ve sırri bir his ve heyecanı terennüm eder. O sadece bir Mevlevi değil Mevlanaidir. Mevlana'ya sırri ve sermedi bir muhabbet Ve merbubiyetle bende-i payendedir." (Abdullah Cevdet 1924c:3377)

Dr. Abdullah Cevdet, Tokadîzâde Şekip Bey'in Mevlevi yönüne, insan ve tabiat sevgisine ve yeteneğine dikkat çekmektedir. Tokadîzâde Şekip Bey'i Şirazî ile kıyaslayacak ölçüde başarılı ve iyi bir şair olarak gördüğünü beyan etmektedir.

BO.- Yakup Kadri

Mustafa Halûk, "Bir Serencam" adlı eseri münasebetiyle Yakup Kadri'yi tenkit eden bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Yakup Kadri'nin sanat ve edebiyatta geldiği yer açıklanmaktadır. Mustafa Halûk, Yakup Kadri'nin gelişimini öteden beri izlediğini ve Türk Edebiyatı'na katkılarını takip ettiğini belirtmektedir. Mustafa Halûk, Yakup Kadri'nin eserlerini hayranlık verici, hassasiyet yüklü, ahenkdâr, bedii, lisanı latif bir sanatkârın eserleri olarak nitelemektedir. Mustafa Halûk, Yakup Kadri'nin tanıdığı bütün Türk ediplerinin zevkinde olduğunu ifade etmekte ve onu Batılı ediplerle mukayese etmektedir. Yakup Kadri'nin büyüklüğü lisanda ve beyan tarzındadır. Yakup Kadri, mükemmeliyetçidir. Ayrıca mümtaz bir şahsiyete sahiptir. Kelimeler kaleminden kağıda yansırken âdeta bambaşka bir canlılık kazanmaktadır. Yakup Kadri, eserlerinde tabiatı, içinde yaşanılan mekânı, hayatı âdeta resmetmektedir. Örneğin Karacaahmet Mezarlığı'nı tasvir ederken, insanın gözü önünde Karacaahmet canlanmaktadır. Yakup Kadri, Türk Edebiyatı'nda pek rastlanılmayan, garip tipleri eserlerine kaynak suretiyle bir ilke imza atmıştır. Bu insanlar ne kadar garip olurlarsa olsunlar yaşayan unsurlardır.

Yakup Kadri, eserlerinde felsefe ve mantık gibi iki ilmin imkânlarından yararlanmaktadır. Mustafa Halûk, bu methi senalarından sonra, Yakup Kadri'nin Yunan Edebiyatı'nın çok tesiri altında kaldığı ve özünden uzaklaştığına dikkat çekmektedir.

> "..Yakup Kadri Bey, bu çorak kurak memleketin tenha yollarında nadir tesadüf edilen o seyyahlardandır ki elinde asası ateşin beyânı, gözlerinde ziyâ-yı sihirkâr hülyâsı, dudaklarında cevher-i füsûndâr hülyâsıyla mağrur ve sesinin aheng-i melâli, musiki-i esrarıyla cevf-i hassasında nuşin akisler titreten bir kahraman-ı bedii ve beyândır.
>
> .....

> Yakup Kadri Bey, son zamanlarda Yunan Edebiyatı'yla çok fazla işgal etmiş, hassasiyet ve muhayyilesi onların, sihir ve füsunuyla meşbu olmuştur. O kadar ki, tabir-i câizse, haşır ve neşir olmuştur diyeceğim. Bana ahvâl-i ruhiyesi buhran ve belki İstihale geçiyor gibi geliyor.
>
> .....
>
> Mamafih bu, bir buhran, bir hastalık gümrâh bir geçittir. Zaten ben 'kendinden geçmiş bir halde dedim, çünkü bu, bizim içün bir ziyâdır. Bir Türk nâşiri, Yunan, İskandinav.... İlh. edebiyatlarından çok istifade, istifâza ve hatta iktibas-ı feyz ve ilham edebilir; fakat onların kisvesi altına giremez, girmemelidir, onların kahramanlarını temsil etmemelidir. Bu, tebcil-i tabiat gibi bir şey... çok fena...Yakup Kadri Bey, dikkat et, eğer benim gördüğüm gibi, yolunun müntehası bir uçurumsa, çabuk dön! Yazıktır sana, yazıktır bize, yazıktır Türk Edebiyatı'na!.... (Mustafa Halûk 1330:203-206)

M. Ferit, Yakup Kadri tarafından kaleme alınan "Sağanak" adlı piyes hakkında bir yazı neşretmiştir. Bu yazıda, edebiyat alanında tercüme ve adapte piyeslerin ortalığı kapladığına dikkat çekilerek, te'lif eserlere duyulan ihtiyaç belirtilmiştir. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak, Yakup Kadri "Sağanak" adlı te'lif piyesi kaleme almıştır:[1]

> "Tercüme ve çevirme piyeslerin pürüzsüzlüğüne alışanlar 'Sağanak'ı tiyatro kaidelerine uygun bulmuyorlar, fakat ne zevki ne fikri bize uymayan yabancı ve hafif eserleri mi yoksa sözleri üslûpkâr, entrikası noksan olsa da te'lif eserleri mi daha lüzûmlu ve faydalıdır? Tiyatro tekniğine riayet fikri uzun seneler te'lif piyesleri sahneden uzaklaştırmış ve bu tecrübe devresini akim bırakmıştır. Eğer başka dillerden hazırlanmış eserleri dilimize

[1] Çeviri hk.bkz. Akbayar 1985: 447-451; Akünal 1985:452-454.

çevirmek te'lif piyesler yazılmasını temin edebilseydi şimdi birkaç millî piyeslerimiz olurdu" (M.Ferit 1929: 5138)

BP.- Yavuz Sultan Selim

Yavuz Sultan Selim, Avrupa tarihinde "canavar" olarak adlandırılmaktadır. Mısır seferinden dönüşte, Yavuz ile at başı giden İbn-i Kemal'in atının ayağından sıçrayan çamur, Yavuz'u ıslatmıştı. Yavuz, İbn-i Kemal'in kafasını kesebileceği halde, Avrupalıların yakıştırmasının tam tersine, öldükten sonra bu çamurlu cüppenin sandukasına örtülmesini istemiştir. Zira "hakiki ulemanın atının ayağından sıçrayan çamur, hükümdar için şereftir" demiştir.

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethettiği zaman, Mısır'ı aldık, ancak Sinan gibi vezir getirdik demiştir. Yavuz. Ülkesini sevdiğinden iyi bir ülke ile eş tutmaktadır. Ancak ülkenin selamet için kırk bin İran taraftarını idam ettirmekten de çekinmemiştir.(Ali Kami 1330f:142-143)

BR.- Zeynel Abidin Efendi

M. Cevdet, Bakû eşrafından Hoca Zeynel Abidin Efendi'nin vefatı dolayısıyla kaleme aldığı yazıyı, İctihad'da neşretmiştir. Zeynel Abidin Efendi, sadece Azerbaycan'ın değil, bütün Türk ve İslâm aleminin büyük ilmi şahsiyeti olup, doksan senelik hayatını Türklerin kurtuluşuna adamıştı. M. Cevdet, Rus-Japon Savaşı(1905) ertesinde Zeynel Abidin Efendi'nin yanına gittiğini, sadece imzasını yazabilen bu adamın üç buçuk milyonluk Kafkas Türkleri'ni uyandırmak için para akıttığına şahit olmuştur. Sultan Abdülhamid, matbaaları kapatırken, Hacı Zeynel Abidin bir Türk matbaası kurmuş, bu matbaa Rus ve Ermeni matbaalarına karşı Rusça "Kaspi", Türkçe "Hayat" gazeteleri ile "Fuyuzât" dergisini çıkarmaktadır. Zeynel Abidin Efendi, Hüseyinzâde Ali Bey'i, şair Ahmed Kemal'i ve M. Cevdet'i himaye etmiştir.

Hacı Zeynel Abidin Efendi, Kur'an-ı Kerim'i Kadı Muhammed Kerim'e Kafkas Türkçe'sine tercüme ettirmiş ve bastırmış, müzehhib bir cildini de II.

Abdülhamid'e hediye etmişti. M. Cevdet, bu cildi Yıldız'ın yağması esnasında kurtaran Diyarbakırlı İsmail Hakkı Bey'in evinde görmüş ve hane sahibi bu eseri Ali Emirî kütüphanesine hediye edeceğini belirtmiştir.

Hacı Zeynel Abidin Efendi, Endülüs hayranı olduğu için bu tarz bir saray inşa ettirmiş, Rusça ve Arapça eserleri Türkçe'ye tercüme ettirmiştir. Birçok Kafkas Türk genci Rus okullarında okutmuş ve bunları öğretmen yapmış, ders kitapları yazdırmıştır.

Hacı Zeynel Abidin Efendi, 1908'de Türkistan, Kırım ve Kafkasya öğretmen ve alimlerinden ileri gelenlerini Bakû'ye davet etmiş ve bir genel kongre toplamıştır."Neşr-i Maarif Cemiyeti" adında bir kurumu himaye etmiştir. Bu cemiyete, Ağaoğlu Ahmed, M. Cevdet gibi birçok aydın üyedir. Bu cemiyet, Kafkasya'nın dört bir yanına ilkokullar ve bir ilk öğretmen okulu kurmuştur. Ayrıca bu cemiyet, eskiden açılmış birçok mescit ve medreseleri de bünyesine almıştır.

Hacı Zeynel Abidin Efendi, Ahundları, Ruslardan bilgi öğrenmek istemedikleri için beğenmemekte, onları Rus ve Ermeni papazlarından geri bulmaktadır. Ancak Ahundlara da yardımcı olmakta; onlara Arapça ve Farsça gazeteler yayımlamaktadır. Hindistan'da yayımlanan Arapça "El Habl'ül Metin" gazetesi ile Mısır'da yayımlanan Farsça "El-Mar'id" gazetesi bunların arasında en ünlüleridir. Ayrıca yeni çıkan Arapça ve Farsça eserleri bastırmak suretiyle hocaların yenilikleri takibini temin etmektedir. Bu babda, hocalara kurs verdirmektedir.

Hacı Zeynel Abidin Efendi, kurduğu ilk öğretmen okuluna 88 ciltlik Rusça ansiklopedi ile 31 ciltlik Fransızca ansiklopedi hediye etmiştir. Hacı, İstanbul'da ve Avrupa'da, Rusya'da basılan yeni kitapları kendi parası ile almakta ve ilk öğretmen okulu kütüphanesine hediye etmektedir.

Hacı Zeynel Abidin Efendi, Mehmet Emin(Yurdakul) Bey'in "Ben bir Türküm dinim cinsim uludur." dizesini bestelemiştir. Hacı Zeynel Abidin Efendi, bir "Darü'l-Muallimat", kız öğretmen okulu yaptırmıştır. Ancak

açmaya izin alamamıştır. Bunun üzerine İmparatoriçe Alexandria'nın adını vererek açmaya muvaffak olmuştur. Bu okul, birçok Türk kızının öğretmen olmasını temin etmiştir. Hacı, ayrıca Bakû'deki birçok Rus okuluna rüşvetle Türk gençlerini sokturmuş ve yine rüşvetle bu okullarda okumalarını sağlamıştır.(M. Cevdet 1925a:3547-3549)

Rus hükûmeti, Türklerin her alanda Ermenilerden geri kalmalarını sağlamak için, Türk gençlerini sanayi ve ticaret alanında eğitim yapan Rus okullarına girmelerini engellemektedir. Hacı Zeynel Abidin Efendi, servet ve nüfuzu ile bu engeli kırmış ve Türk gençlerini sanayi ve ticaret alanında eğitim görmelerini sağlamıştır.

Hacı Zeynel Abidin Efendi, ayrıca Türkler için bir ziraat okulu kurdurmuştur. Çok akıllı olduğu için her siyasi partiye yardım etmiştir. Bu sebeple Bolşevikler, Bakû'ye girince sadece Hacı'ya dokunmamış, diğer zenginleri mahvetmişlerdir. Bakû Bolşevik Parti lideri Neriman Nerimanov, Hacı'nın delaletiyle üniversite tahsili görmüştür. Hacı, iki yüz kadar genci, Rus ve Avrupa üniversitelerinde okutmuştur.

Hacı Zeynel Abidin Efendi, mescitlerde, okullara, hastanelere, kiliselere yardım etmiştir. M. Cevdet, haftada iki defa Hacı'ya tarih okuduğunu, Hacı'nın sarayının kapısında dört Kazak beklediğini, sarayın Bank-ı Osmanî gibi çalıştığını söylemektedir. M. Cevdet, Hacı'yı ziyarete gelen Dağıstan, Çerkezistan ve Türkiye'den gelen heyetlere hastaneler, okullar, camiler, yetimhaneler, için hazineler bağışlamıştır. 1897 Yunan, 1911 Trablusgarb ve 1912 Balkan Savaşları'nda Hilal-i Ahmer'e en çok Hacı yardımda bulunmuştur. Türk Ordusu, 1918'de Bakû'yü kurtarınca büyük bir ziyafet vermiştir.

Hacı Zeynel Abidin Efendi, fakir bir çocukluk geçirmiş ve bileğinin hakkı ile servet sahibi olmuştur. Rus ve Avrupa ülkelerinin büyük bankaları ile Rotçild ve Nobel firmaları nezdinde Hacı'nın itibarı yüksektir. Hacı'nın

dalyanları, denizcilik şirketi, pamuk fabrikaları gibi yüzlerce kâr getiren şirketi vardır.

Hacı Zeynel Abidin Efendi, 117 yıl süren hayatının seksen yılını Türklük ve İslâm dünyasına hizmet etmiştir.(M. Cevdet 1925b:3562-3563)

BS.- Ziya Gökalp

Ziya Gökalp'in Teşrin-i Evvel 1924 tarihli Son Telgraf gazetesinde yayımlanmış ve bu mektup aynen İctihad'da da yer almıştır. Dr. Abdullah Cevdet; 30 yıl önce intihara teşebbüs ettiği anda Ziya Gökalp'i tedavi etmiş ve hayata döndürmüştür. Dr. Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp'in vefatından duyduğu teessürü dile getirmiştir.

> "Ziya Gökalp otuz sene evvel kendi eliyle alnına sıktığı bir kurşundan bugün öldü. Onun hicran-ı müebbediyle yüreği yüreğim kadar kanayacak kimse yoktur. Sevdiklerinden birini kaybetmek bir parça ölmektir. Ben bir parça öldüğümü hissetmekle beraber ızdırabı duymak için daha hayatdâr olduğumu da görüyorum. Otuz sene evvel ter ü taze ve gözlerinden iki meşale-i zeka yanan Ziya'yı tanımış olmak, benim kadar derin ve sakit bir ihtiraz duymamanın yegâne çaresi idi. Ben gençliğinde onun delili olmuştum" (Abdullah Cevdet 1924b:3457)

Dr. Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp'i tedavi ettiğinden dolayı, vefatından büyük üzüntü duymaktadır.

BT.-Zoro Ağa

İctihad, aktüel röportajlar da yayımlanmaktadır. Osmanlı Ülkesinin en yaşlı adamı olarak tasvir ettiği 138 yaşındaki Zoro Ağa ve yaşayışı ile ilgili röportaj bunlardan birisidir.(Abdullah Cevdet 1329p:1375-1377).

SONUÇ

Doktora Tezimize başlarken XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'de Batıcı düşüncenin gelişimini çeşitli yönleriyle ortaya koymaya çalışacağımızı belirtmiştik. Siyaset, Uluslararası İlişkiler, Sosyal Hayat, Eğitim, Din-Laiklik ilişkisi, kültür, edebiyat alanlarında bu amacımıza ulaştığımızı belirtebiliriz. Ancak diğer alanların araştırılması sadece bir Doktora Tezimizin boyutlarını aşmaktadır.

Yine Doktora Tezimizin başında, Batıcı düşüncenin hayat tarzı olarak savunulduğu İctihad Dergisi'nin yayın hayatından yola çıkarak, burada yayımlanan makaleleri analiz etmeyi amaçladığımızı ifade etmiştik. Yüzlerce makale, analiz yöntemi ile incelenmiştir. Diğerleri ise, araştırmacılara kolaylık olsun diye dipnotlarda referans olarak verilmiştir. Ayrıca bu analizlerin ışığında 1904-1932 yılları arasındaki Batıcılık anlayışı, Hamidî, Meşrutî devirler ile Cumhuriyet rejimi dönemindeki gelişmeleriyle beraber ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak, XX. yüzyılda Türk toplumu, yüzyıllardır askerî yenilgiler sonucu Osmanlı Devleti'nin dikkatini çeken ve benzemeye çalıştığı Batıya, büyük oranda entegrasyonunu tamamlamıştır. 1904'ten 1932'ye olan süreçte, Batıcılık konusunda yapılan önerilerin, Batılılaşma plân ve programlarının, taktiklerinin çoğunun İctihad Dergisi kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Laik toplum, şapka devrimi, harf inkılâbı, sanayi, ticaret alanındaki yenilikler, giysilerde ve eğitimde inkılâp, kültür inkılâpları, dış politikada kararlılık, çağdaş yaşam v.s. hakkındaki öneriler, ilk defa İctihad'ın sütunlarında yankı bulmuştur. İctihad, yayın hayatı boyunca kararlı Batıcı tutumunu sürdürmüştür.

Ancak Cumhuriyet döneminde, önerdiği fikirlerden ilham alan Cumhuriyet idarecileri arasında Dr. Abdullah Cevdet bulunmamaktadır. Düşüncelerinin gerçekleştiğini gören Dr. Abdullah Cevdet için, düşüncelerinin gerçekleşmesinde etkin rol oynamamak her halde acı olsa gerektir. Fakat

İctihad, yine de Cumhuriyet rejimini desteklemiştir. İnkılâplara sahip çıkmıştır. Zira Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet eden, Meşrutiyeti herkesten çok arzulayan ancak Meşrutiyette arzuladığını bulamayan, İttihad ve Terakki'nin kurucuları derginin yazarları olduğu halde, İttihad ve Terakki iktidarına muhalefet eden, Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu Hükûmeti'ne karşı İstanbul Hükûmeti'ni destekleyen, ancak Büyük Zafer'den sonra yanlışından dönen İctihad'ın Cumhuriyet döneminde de belirleyici tespitler yaptığını, inkılâpları yönlendirmeye çalıştığı müşahede edilmektedir.

İctihad Dergisi, Batıcı düşüncenin en kararlı savunucusu olarak 1904-1932 yılları arasındaki döneme damgasını vurmuştur. Türkiye'deki hiçbir ilim adamı, araştırmacı bu dönemi incelendiği takdirde, İctihad göz ardı edemez. Doktora Tezimiz, Batıcı Düşüncenin 28 yıllık gelişimini analiz etmek suretiyle birçok yönden amacına ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

A.B. "Bir Mukabele." *İctihad,* 49, 1 Temmuz 1328: 1131-1132

ABDULLAH CEVDET. *Kahriyat I,* Cenevre, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 1315

ABDULLAH CEVDET. "Lord Byron." *İctihad,* 1, Eylül 1904a: 13-16.

ABDULLAH CEVDET. "İctihad." *İctihad,* 1, 1 Eylül 1904b: 1-2.

ABDULLAH CEVDET. "Ruhü'l-Akvam Unvanlı Eser-i Mühimmenin Mukaddime ve Medhâli." *İctihad,* 2, Kasım 1905a: 1-2.

ABDULLAH CEVDET. "Hükümdar ve Edebiyat Nam-eser-i Mühimden." *İctihad,* 3, Şubat 1905b: 9-13.

ABDULLAH CEVDET. "Hükümdar ve Edebiyat Nam-eser-i Mühimden." *İctihad,* 4, Mart 1905c: 11-15.

ABDULLAH CEVDET. "Hükümdar ve Edebiyat Nam-eser-i Mühimden." *İctihad,* 5, Nisan 1905d: 75-79.

ABDULLAH CEVDET. "Hükümdar ve Edebiyat Nam-eser-i Mühimden." *İctihad,* 6, Mayıs 1905e: 91-93.

ABDULLAH CEVDET. "Hükümdar ve Edebiyat Nam-eser-i Mühimden." *İctihad,* 7, Haziran 1905f: 108-110.

ABDULLAH CEVDET. "Hükümdar ve Edebiyat Nam-eser-i Mühimden." *İctihad,* 8, Temmuz 1905g: 124-127.

ABDULLAH CEVDET. "Japonya'da Müslümanlık ve Hanedan-ı Âl-i Osman." *İctihad,* 2/14, Teşrin-i Evvel 1905h: 240.

ABDULLAH CEVDET. "Rusya ve Japonya'ya Dair." *İctihad,* 2, Kanun-ı Sani 1905i: 10-13.

ABDULLAH CEVDET. "Müslümanlar Uyanın!." *İctihad,* 2, Kanun-ı Sani 1905j: 7-10.

ABDULLAH CEVDET. "Fas Hükûmet-i İslâmiyesi'nin İnkirâzı." *İctihad,* 5, Nisan 1905k: 70-72.

ABDULLAH CEVDET. "Rusya ve Japonya Muharebesi." *İctihad,* 5, Nisan 1905l: 103-105.

ABDULLAH CEVDET. "Teselsül-i Saltanat Meselesi." *İctihad,* 6, Mayıs 1905m: 86-90.

ABDULLAH CEVDET. "Doktor Gustave Le Bon." *İctihad,* 8, Temmuz 1905o: 118-120.

ABDULLAH CEVDET. "Hükümdar ve Edebiyat Nam-eser-i Mühimden." *İctihad,* 11, Nisan 1906a: 168-175.

ABDULLAH CEVDET. "Hükümdar ve Edebiyat Nam-eser-i Mühimden." *İctihad,* 12, Haziran 1906b: 188-191.

ABDULLAH CEVDET. "Kahriyât." *İctihad,* 2/14, Temmuz 1906c: 232-237.

ABDULLAH CEVDET. "Henry Thomas Buckle." *İctihad,* 10, 12 Mart 1906d: 153-155.

ABDULLAH CEVDET. "Japonlar Elifbalarını Değiştiriyorlar." *İctihad,* 10, 12 Mart 1906e: 160.

ABDULLAH CEVDET. "Emvât-ı Lâyemût Şeyh Muhammed Abduh." *İctihad,* 11, Nisan 1906f: 164-165.

ABDULLAH CEVDET. "Japonya'da Müslümanlık." *İctihad,* 1/13, Temmuz 1906g: 3.

ABDULLAH CEVDET. "Akabe Meselesinin Akıbeti." *İctihad,* 12, Haziran 1906i: 177-178.

ABDULLAH CEVDET. "Rusya'ya Dair." *İctihad,* 12, Haziran 1906j:178-179.

ABDULLAH CEVDET. "İran-Türkiye İhtilâfı." *İctihad,* 1/13, Temmuz 1906k: 1.

ABDULLAH CEVDET. "Mısır'da Necmü't-Terakkiü'l-İslâmî Medresesi." *İctihad,* 1/13, Temmuz 1906l: 16-17.

ABDULLAH CEVDET. "İctihad Amerika'da." *İctihad,* 1/13, Temmuz 1906m: 18.

ABDULLAH CEVDET. "Fünûn ve Felsefe." *İctihad,* 1/13, Temmuz 1906n: 19-24.

ABDULLAH CEVDET. "Fünûn ve Felsefe." *İctihad,* 2/14, Teşrin-i Evvel 1906o: 219-225.

ABDULLAH CEVDET. "Hanedan-ı Osmanî." *İctihad,* 2/14, Teşrin-i Evvel 1906p: 217-219.

ABDULLAH CEVDET. "Kahriyyat." *İctihad,* , 3/15, Teşrin-i Sani 1906r: 257-259.

ABDULLAH CEVDET. *Kahriyyat (2),* Mısır, Matbaa-ı İctihad, 1906s

ABDULLAH CEVDET. "Türkiye'nin Belâ-yı Mücessemi." *İctihad,* 3/15, Teşrin-i Sani 1906t: 249-254.

ABDULLAH CEVDET. "Mekâtib." *İctihad,* 3/15, Teşrin-i Sani 1906u: 255-257.

ABDULLAH CEVDET. "Kahriyyat." *İctihad,* 4/16, Eylül 1907a: 285-287.

ABDULLAH CEVDET. "Ruhü'l-Akvam." *İctihad* , 4/16, Eylül 1907b: 269-285

ABDULLAH CEVDET. "Umum Müslüman Kongresi." *İctihad,* 4/16, Eylül 1907c: 287-288.

ABDULLAH CEVDET. "Namık Kemal." *İctihad,* 6/18, Mart 1908a: 325-327.

ABDULLAH CEVDET. "Midhat Paşa, Enver Bey, Niyazi Bey." ***İctihad***, 8/20, Haziran 1908b: 285-289.

ABDULLAH CEVDET. "Shakespeare Hakkında." *İctihad,* 8/20, Haziran 1908c: 302-306.

ABDULLAH CEVDET. "İhyâ-yı La-Yemut, Hekim, Edip Ali Bey Hüseyinzâde." *İctihad,* 5, Kanun-ı Sani 1908d: 294-296.

ABDULLAH CEVDET. "İhyâ-yı La-Yemut, İsmail Safa." *İctihad,* 6/18, Mart 1908e: 322-323.

ABDULLAH CEVDET. "Hüseyin Tosun Bey." *İctihad,* 8/20, Haziran 1908f: 307-309.

ABDULLAH CEVDET. "Düşmanımızın Dostu Düşmanımızdır." *İctihad,* 7/19, Mayıs 1908g: 253-254.

ABDULLAH CEVDET. "Musikî ile Tedavi." *İctihad,* 7/19, Mayıs 1908h: 263-284.

ABDULLAH CEVDET. "Mısır'da İyd-ı Hürriyet." *İctihad*, 8/20, Haziran 1908i: 289-290.

ABDULLAH CEVDET. "Ermeni Katolik Kilisesi'nde." *İctihad*, 8/20, Haziran 1908j: 280.

ABDULLAH CEVDET. "Hemşehrilerine." *İctihad*, 8/20, Haziran 1908k: 309-312.

ABDULLAH CEVDET. "İcmâl-i Mukaderât-ı Nisâ." *İctihad*, 9/21, Mart 1909a: 329-330.

ABDULLAH CEVDET. "Girid." *İctihad*, 10/22, Temmuz 1909b: 349-350.

ABDULLAH CEVDET. "Girid Hakkında Bazı Malûmat." *İctihad*, 10/22, Temmuz 1909c: 358-359.

ABDULLAH CEVDET. "Cinayet-i Dev-endâm." *İctihad*, 10/22, Temmuz 1909d: 359-363.

ABDULLAH CEVDET. "Mütâlaa, Lord Byron'un 'Rüya Yahut Kıyamet' Adlı Şiiri Hakkında." *İctihad*, 27, 15 Teşrin-i Evvel 1327a: 790.

ABDULLAH CEVDET. "Yemen İçin Bir Kelime." *İctihad*, 25, 15 Haziran 1327b: 745-747.

ABDULLAH CEVDET. "Cihan-ı İslâm'a Dair." *İctihad*, 26, 1 Temmuz 1327c: 761-767.

ABDULLAH CEVDET. "Porth Arthur Fatihi'nin İstanbul'u Ziyareti Münasebetiyle." *İctihad*, 27, 15 Temmuz 1327d: 778-781.

ABDULLAH CEVDET. "İran-ı Viran." *İctihad*, 28, 1 Ağustos 1327e: 792-794.

ABDULLAH CEVDET. "Mazlum Olmak Zalim Olmaktır." *İctihad*, 27, 15 Temmuz 1327f: 786-788.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad*, 28, 1 Ağustos 1327g: 794-798.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad*, 29, 15 Ağustos 1327h: 818-822.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad,* 30, 1 Eylül 1327i: 833-838.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad,* 31, 15 Eylül 1327j: 848-854.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad,* 33, 15 Teşrin-i Evvel 1327k: 883-886.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad,* 34, 1 Teşrin-i Sani 1327l: 896-901.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad,* 37, 15 Kanun-ı Evvel 1327m: 947-950.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad,* 38, 1 Kanun-ı Sani 1327n: 964.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad,* 39, 15 Kanun-ı Sani 1327o: 980-981.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad,* 41, 15 Şubat 1327p: 1010-1013.

ABDULLAH CEVDET. "Kadınlarda Gaye-i Hayat." *İctihad,* 28, 1 Ağustos 1327r: 798-800.

ABDULLAH CEVDET. "Midhat Paşa Hâlâ Taif'te." *İctihad,* 30, 1 Eylül 1327s: 824.

ABDULLAH CEVDET. "Tefekkür." *İctihad,* 31, 15 Eylül 1327t: 813-816

ABDULLAH CEVDET. "Devlet-i Eded-Müddet." *İctihad,* 31, 15 Eylül 1327u: 839-841

ABDULLAH CEVDET. "Ben Böyle Hakikâte İnanmam." *İctihad,* 31, 15 Eylül 1327v: 845-846.

ABDULLAH CEVDET. "Ayasofya Encümeni." *İctihad,* 32, 1 Teşrin-i Evvel 1327y: 859-861.

ABDULLAH CEVDET. "Kişver-i Ukûl." *İctihad,* 33, 15 Teşrin-i Evvel 1327z: 872-873.

ABDULLAH CEVDET. "İtalya'ya Müteallik Bazı Vesaik." *İctihad,* 34, 1 Teşrin-i Sani 1327aa: 887-889.

ABDULLAH CEVDET. "Yaşamak Korkusu." *İctihad*, 35, 15 Teşrin-i Sani 1327ab: 911-915.

ABDULLAH CEVDET. "Hindistan ve Yemen." *İctihad*, 36, 1 Kanun-ı Evvel 1327ac: 919-920.

ABDULLAH CEVDET. "İran Niçin Gidiyor?" *İctihad*, 36, 1 Kanun-ı Evvel 1327ad: 928.

ABDULLAH CEVDET. "Zaptı Güç Nevhalar." *İctihad*, 36, 1 Kanun-ı Evvel 1327ae: 933.

ABDULLAH CEVDET. "Terbiye-i Ahali." *İctihad*, 37, 15 Kanun-ı Evvel 1327af: 935-936.

ABDULLAH CEVDET. "Merciin Adem-i Dikkatine." *İctihad*, 1 Kanun-ı Sani: 1327ag: 963-964.

ABDULLAH CEVDET. "Mukadderât-ı Tarihiye Karilerine." *İctihad*, 56, 28 Şubat 1328a: 1246-1252.

ABDULLAH CEVDET. "İlm-i Elsine-i Kıyasiye'den Bir Nebze." *İctihad*, 43, 15 Mart 1328b: 1041.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad*, 42, 1 Mart 1328c: 1027-1028.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad*, 43, 15 Mart 1328d: 1043-1046.

ABDULLAH CEVDET. "İngilizler Hakkında Tetkikât." *İctihad*, 49, 1 Temmuz 1328e: 1136-1138

ABDULLAH CEVDET. "Ekalliyetin Vazifesi." *İctihad*, 42, 1 Mart 1328f: 1015-1017.

ABDULLAH CEVDET. "İkiden Hangisi." *İctihad*, 44, 1 Nisan 1328g: 1058-1060.

ABDULLAH CEVDET. "Tayyare Donanması." *İctihad*, 45, 15 Nisan 1328h: 1067-1070

ABDULLAH CEVDET. "Hürriyet-i İrtica Yok." *İctihad*, 47, 15 Mayıs 1328i: 1098-1100

ABDULLAH CEVDET. "Alnım Avucumda." *İctihad*, 47, 15 Mayıs 1328j: 1101.

ABDULLAH CEVDET. "Yefrem Han'ın Şehâdeti." *İctihad,* 47, 15 Mayıs 1328k: 1110.

ABDULLAH CEVDET. "Yefrem Han." *İctihad,* 48, 1 Haziran 1328l: 1116-1117.

ABDULLAH CEVDET. "Teşhis ve Tedavi." *İctihad,* 48, 1 Haziran 1328m: 1119-1121.

ABDULLAH CEVDET. "Yangın Var!" *İctihad,* 49, 1 Temmuz 1328n: 1132-1136.

ABDULLAH CEVDET. "Dördüncü Sene-i Devriye." *İctihad,* , 50, 16 Kanun-ı Sani 1328o: 1144.

ABDULLAH CEVDET. "Kürdistan ve Ermenistan Mefhumları." *İctihad,* 50, 16 Kanun-ı Sani 1328p: 1151-1153.

ABDULLAH CEVDET. "Ah Kafam." *İctihad* 51, 24 Kanun-ı Sani 1328r: 1160-1163.

ABDULLAH CEVDET. "Mutmain Değilim!" *İctihad,* 52, 31 Kanun-ı Sani 1328s: 1175-1177.

ABDULLAH CEVDET. "Mutmain Değilim Makalesinin Tesirleri." *İctihad,* 53, 7 Şubat 1328t: 1191-1193.

ABDULLAH CEVDET. "Ağlatan Bir Sahne-i Fâzilet." *İctihad,* 51, 24 Kanun-ı Sani 1328u: 1163-1164.

ABDULLAH CEVDET. "Emel Türküsü." *İctihad,* 53, 7 Şubat 1328v: 1197.

ABDULLAH CEVDET. "Ermeniler ve Kürtler." *İctihad,* 54, 14 Şubat 1328y: 1209-1211.

ABDULLAH CEVDET. "Hükûmetler Düşürülmez, Düşer." *İctihad,* 55, 21 Şubat 1328z: 1223-1224.

ABDULLAH CEVDET. "Kimin Mukadderâtı Kimin Elinde." *İctihad,* , 64, 2 Mayıs 1329a: 1383-1384.

ABDULLAH CEVDET. "İstihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyeti Münasebetiyle." *İctihad,* 68, 30 Mayıs 1329b: 1477-1478.

ABDULLAH CEVDET. "İki Kitap." *İctihad,* 73, 25 Teşrin-i Evvel 1329c: 1613-1616

ABDULLAH CEVDET. "Meşhur Hakim Gustave Le Bon'un Son Eseri." *İctihad,* 81, 21 Teşrin-i Sani 1329d: 1785-1789.

ABDULLAH CEVDET. "Schiller Hakkında Mülahaza-ı Umûmiye." *İctihad,* 78, 29 Ağustos 1329e: 1726-1728.

ABDULLAH CEVDET. "Dil Mesti-î Mevlana." *İctihad,* 86, 26 Kanun-ı Evvel 1329f: 1898-1902.

ABDULLAH CEVDET. "Ömer Hayyam." *İctihad,* 91, 30 Kanun-ı Sani 1329g: 2031-2036.

ABDULLAH CEVDET. "Üstad Ekrem-Tahassüsât." *İctihad,* 90, 23 Kanun-ı Sani 1329h: 2003-2004.

ABDULLAH CEVDET. "Şehzade Mecid Efendi'yle Mülakât." *İctihad,* 57, , 7 Mart 1329i: 1255-1257.

ABDULLAH CEVDET. "Kastamonu'da Kurûn-ı Vusta." *İctihad,* 58, 14 Mart 1329j: 1271.

ABDULLAH CEVDET. "Softalığa Dair." *İctihad,* 58, 14 Mart 1329k: 1303.

ABDULLAH CEVDET. "İctihadları İctihadımıza Muhâlif Olanlar." *İctihad,* 60, 4 Nisan 1329l: 1306.

ABDULLAH CEVDET. "Ziraat." *İctihad,* , 61, 11 Nisan 1329m: 1313-1316.

ABDULLAH CEVDET. "Köylülerimiz İçin." *İctihad,* 63, 25 Nisan 1329n: 1362-1365.

ABDULLAH CEVDET. "Vur! Fakat Dinle!" *İctihad,* 61, 11 Nisan 1329o: 1332-1336.

ABDULLAH CEVDET. "138 Yaşında." *İctihad,* 63, 25 Nisan 1329p: 1375-1377.

ABDULLAH CEVDET. "Mazlum Zalimlere." *İctihad,* 65, 9 Mayıs 1329r: 1414-1416.

ABDULLAH CEVDET. "Zalim Mazlumlara." *İctihad,* 67, 23 Mayıs 1329s: 1472.

ABDULLAH CEVDET. "Ermeni Edebiyatı Numûneleri Hakkında." *İctihad,* 66, 16 Mayıs 1329t: 1430-1432

ABDULLAH CEVDET. "Seyahat Notları." *İctihad,* 67, 23 Mayıs 1329u: 1459-1463.

ABDULLAH CEVDET. "İstanbul Muhafızlığı'nın Tamimi." *İctihad,* 72, 18 Temmuz 1329v: 1594.

ABDULLAH CEVDET. "Tarihî Simâlar Hakkında." *İctihad,* 74, 1 Ağustos 1329y: 1626-1629.

ABDULLAH CEVDET. "İslâm'ın Tekâmül-i Dinîsi." *İctihad,* 76, 15 Ağustos 1329z: 1673-1675.

ABDULLAH CEVDET. "Âmâ, Uçurum ve Ben." *İşhad,* 79, 5 Eylül 1329aa: 1734.

ABDULLAH CEVDET. "Veliahd-ı Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye, Devletlü, Necâbetlü Yusuf İzzeddin Efendi Hazretleriyle Mülâkat." *İctihad,* 80, 12 Eylül 1329ab: 1755-1759.

ABDULLAH CEVDET. "Bizim Mekteb-i İbtidaîlerimiz Maktel-i İbtidaîlerimizdir." *İctihad,* 80, 12 Eylül 1329ac: 1771-1773.

ABDULLAH CEVDET. "Dilimle İkrar, Kalbimle Tasdik Eylerim." *İctihad,* 82, 28 Teşrin-i Sani 1329ad: 1809-1810.

ABDULLAH CEVDET. "Schiller'in Eş'ârından Birkaç Numûne." *İctihad,* 83, 5 Kanun-ı Evvel 1329ae: 1831-1833.

ABDULLAH CEVDET. "Gazâlî'de Ma'rifetullah." *İctihad,* , 87, 2 Kanun-ı Sani 1329af: 1925-1927.

ABDULLAH CEVDET. "Gazaliyât-ı Gazâlî." *İctihad,* , 88, 9 Kanun-ı Sani 1329ag: 1962-1964.

ABDULLAH CEVDET. "Kıvam-ı Akvam." *İştihad,* 90, 23 Kanun-ı Sani 1329ah: 2016-2021

ABDULLAH CEVDET. "Nur ve Kuvvet Menbâı." *İştihad,* 92, 6 Şubat 1329ai: 2070-2071.

ABDULLAH CEVDET. "Nafia Nazırı Cemâl Paşa Hazretleriyle Mülâkat." *İctihad,* 93, 13 Şubat 1329aj: 2077-2081.

ABDULLAH CEVDET. "Nafia Nazırı Cemâl Paşa Hazretleriyle Mülâkat." *İctihad* , 96, 6 Mart 1330a: 2150-2151.

ABDULLAH CEVDET. "Softaperverlik mi, Softagirizlik mi?" *İctihad,* 95, 27 Mart 1330b: 2231-2232.

ABDULLAH CEVDET. "Nevsâl-i Millî." *İctihad,* 105, 8 Mayıs 1330c: 89-90.

ABDULLAH CEVDET. "Şehremini Cemil Paşa Hazretleriyle Mülâkat." *İctihad,* 102, 17 Nisan 1330d: 30-32.

ABDULLAH CEVDET. "Türk Bu Muharebede Ne Kazanabilir?" *İctihad,* 124, 11 Kanun-ı Evvel 1330e: 425-428.

ABDULLAH CEVDET. "Şehzade Şeyh'ür Reis Hazretleriyle Mülâkat." *İctihad,* 126, 15 Kanun-ı Sani 1330f: 447-451.

ABDULLAH CEVDET. "Harbiye Nazırımız Enver Paşa Hazretleriyle Mülâkat." *İctihad,* 103, 23 Nisan 1330g: 45-50.

ABDULLAH CEVDET. "Yeni Ziraat ve Ticaret Nazırımızdan Mülâkat." *İctihad,* 123, 4 Kanun-ı Evvel 1330h: 408-413.

ABDULLAH CEVDET. "Ey Türk Uyan!" *İctihad,* 120, 23 Teşrin-i Evvel 1330i: 364-365.

ABDULLAH CEVDET. "Türk İslâm ve Ahiret Medeniyesi." *İctihad,* 122, 6 Teşrin-i Sani 1330j: 382-384.

ABDULLAH CEVDET. "Ahmed Rıza Bey." *İctihad,* 128, 1 Teşrin-i Sani 1918a: 2764-2765.

ABDULLAH CEVDET. "Yeni Padişahımız." *İctihad,* 128, 1 Teşrin-i Sani 1918b: 2763-2764.

ABDULLAH CEVDET. "Hükûmetler Düşürülmez Düşerler." *İctihad,* , 128, 1 Teşrin-i Sani 1918c: 2771-2774.

ABDULLAH CEVDET. "Seciye ve İman Kuvvetine Muhtacız." *İştihad,* 129, 7 Teşrin-i Sani 1918d: 2775-2778.

ABDULLAH CEVDET. "Cihad ve İctihad." *İştihad,* 130, 14 Teşrin-i Sani 1918e: 2791-2794.

ABDULLAH CEVDET. "Yara ve Tuz." *İştihad,* 132, 26 Teşrin-i Sani 1918f: 2823-2826.

ABDULLAH CEVDET. "Bolşeviklik Hakkında." *İctihad,* 143, 7 Mart 1920a: 3005-3007.

ABDULLAH CEVDET. "Anadolu Harbinin Ruhiyatı." *İctihad,* 150, 23 Teşrin-i Sani 1922a: 3112-3114.

ABDULLAH CEVDET. "Pierre Loti." *İctihad,* 155, 1 Temmuz 1923a: 3191-3194.

ABDULLAH CEVDET. "Dağa Çıkan Kurt." *İctihad,* 152, 1 Nisan 1923b: 3150-3153.

ABDULLAH CEVDET. "Tercüme! Tercüme!" *İctihad,* 156, 1 Ağustos 1923c: 3210-3212.

ABDULLAH CEVDET. "Kazım Karabekir Paşa Hazretleriyle İlmî Mulâkat." *İctihad,* 160, 1 Kanun-ı Evvel 1923d: 3271-3274.

ABDULLAH CEVDET. "Müstâkbel Maarif-i Millîyemiz ve Kâzım Karabekir Paşa." *İctihad,* 151, 10 Şubat 1923e: 3127-3128.

ABDULLAH CEVDET. "Matbaalar ve Matbuât Hakkında." *İctihad,* 158, 1 Teşrin-i Evvel 1923f: 3244-3247.

ABDULLAH CEVDET. "Azerbaycan'ın Matem Günü." *İctihad,* 167, 1 Temmuz 1924a: 3381-3383.

ABDULLAH CEVDET. "26 Teşrin-i Evvel Tarihli 'Son Telgraf'tan Aynen Abdullah Cevdet Bey'in Teessürü Ziya'nın Ziyaı." *İctihad,* 171, 1 Teşrin-i Sani 1924b: 3457-3458.

ABDULLAH CEVDET. "Derviş Sözleri." *İctihad* 166, 1 Haziran 1924c: 3377-3378.

ABDULLAH CEVDET. "Vasıf Bey-Velid Bey Hadisesi." *İctihad,* 171, 1 Teşrin-i Sani 1924d: 3447-3449

ABDULLAH CEVDET. "23 Kanun-ı Sani, Pierre Loti Günü." *İctihad,* 162, 1 Şubat 1924e: 3313.

ABDULLAH CEVDET. "Nüzhet Sabit Bey Kardeşimiz, Vefatının Sene-i Devriyesi Münasebetiyle." *İctihad,* 173, 1 Kanun-ı Sani 1925a: 3477-3478.

ABDULLAH CEVDET. "Türk Azerbeycan'ın Hürriyet Günü." *İctihad,* 181, 1 Haziran 1925b: 3619.

ABDULLAH CEVDET. "Hatırat-ı Meşahir." *İctihad,* 179, 1 Mayıs 1925c: 3577-3578.

ABDULLAH CEVDET. "Maziyi Yaşamak Gayreti." *İctihad,* 175, 1 Mart 1925d: 3509-3511.

ABDULLAH CEVDET. "İrticaa ve İrcaa-ı Nazar." *İctihad,* 179, 1 Mayıs 1925e: 3573-3574

ABDULLAH CEVDET. "Kılıçzâde Hakkı Bey Biraderimize Açık Mektup." *İctihad,* 183, 1 Temmuz 1925f: 3640-3641.

ABDULLAH CEVDET. "Müfide Ferid Hanımefendi." *İctihad,* 198, 15 Şubat 1926a: 3877-3878

ABDULLAH CEVDET. "Ateş Kızı." *İctihad,* 250, 15 Nisan 1928b: 4763-4764.

ABDULLAH CEVDET. "Akbaba Edebi İlavesi." *İctihad,* 251, 1 Mayıs 1928c: 4782-4783.

ABDULLAH CEVDET. "Kervan." *İctihad,* 252, 15 Mayıs 1928d: 4800-4801.

ABDULLAH CEVDET. "Türkleşdirme." *İctihad,* 255, 1 Temmuz 1928e: 4841-4843

ABDULLAH CEVDET. "Ahmed Haşim-Peyami Safa Beğler Müsademesi." *İctihad,* 258, 15 Ağustos 1928f: 4887-4889.

ABDULLAH CEVDET. "Kaldırımlar." *İctihad,* 263, 1 Teşrin-i Sani 1928g: 5091-5093.

ABDULLAH CEVDET. "Abdullah Cevdet Merhumun Hayatına Ait Birkaç Not." *İctihad,* 358, 1932: 5898-5899.

ABDULLAH CEVDET'İN TABUTU. "Abdullah Cevdet'in Tabutu Önünde, Türk Etibba Muhadenet Cemiyeti Namına Abdullah Cevdet Bey'in Mezarında Doktor Mahzar Osman Bey'in Okuduğu Hitabe." *İctihad,* 358, 1932: 5875-5876.

ABDULLAH VEFA. "Edison." *İşhad,* 78, 29 Ağustos 1329a: 1729-1730.

ABDULLAH VEFA. "Edison." *İşhad,* 79, 5 Eylül 1329b: 1749-1750.

ABDURRAHMAN BEDİRHAN. "Ruh-ı Nisa." *İctihad,* , 1, Eylül 1904:11-13.

ABDURRAHMAN BEDİRHAN. "Ruh-ı Nisa." *İctihad,* 2, Kanun-ı Sani 1905a: 13-14

ABDURRAHMAN BEDİRHAN. "Ruh-ı Nisa." *İctihad,* 3, Şubat 1905b: 13-14.

ABDURRAHMAN BEDİRHAN. "Ruh-ı Nisa." *İctihad,* 4, Mart 1905c: 15-16.

ABDURRAHMAN BEDİRHAN. "Ruh-ı Nisa." *İctihad,* 5, Nisan 1905d: 79-80.

ABDURRAHMAN BEDİRHAN. "Ruh-ı Nisa." *İctihad,* , 6, Mayıs 1905e: 95-96.

ABDURRAHMAN BEDİRHAN. "Ruh-ı Nisa." *İctihad,* 7, Haziran 1905f: 111-112.

ABDURRAHMAN BEDİRHAN. "Ruh-ı Nisa." *İctihad,* 8, Temmuz 1905g: 127-128.

ABDÜLAZİM BENARSİ. "Âlem-i İslâm'da İntibah." *İctihad,* 68, 30 Mayıs 1328: 1498.

ABDÜLHAK BAĞDADİ. "İslâm'ın Avrupa'ya Son Sözü." *İctihad,* 38, 1 Kanun-ı Sani:1327: 951-962.

ABDÜLHÂK HAMİD. "Edib-i İlham-ı Nasib Celal Nuri Beyefendiye." *İctihad,* 65, 9 Mayıs 1327: 1426.

ABDÜLHÂK HAMİD. "47 Sene Evvel Bir Gün." *İctihad,* 358, 1932: 5883.

ABDÜLİBADULLAH SULHİ. "Türk Ocağında Konser." *İctihad,* 165, 1 Mayıs 1924: 3361.

A.F. "Verâset-i Saltanat Meselesi." *İctihad,* 6, Mayıs 1905: 83-84.

A.F. "Mâriz ve Ben." *İctihad,* 2/11, Teşrin-i Evvel 1905: 230-232.

AHMED AGAYEF. "Terbiye-i Millîye." *İctihad,* 27, 15 Temmuz 1327: 782-786.

AHMET FAİK. "Sahne Faaliyetleri" *İctihad,* 224, 15 Mart 1927: 4301- 4302.

AHMED ŞEVKET. "Tenkid." *İctihad,* 24, 1 Haziran 1327: 735-739.

AHMED TACEDDİN"Haftanâme: Validem Eseri Hakkında." *İctihad,* 90, 23 Kanun-ı Sani 1329: 2022-2023.

AHMET HAŞİM."Halide Edip Hanımefendiye." *İştihad,* 129, 7 Teşrin-i Sani: 1918: 2781-2782.

AHMET KEMAL. "Ali Suavi." *İctihad,* 10, 21 Mart 1905: 156.

AHMET REFİK. "İnkılâb-ı Meydanî." *İctihad,* 12, Haziran 1906: 179-181.

AHMET REFİK. "Kabakçı Mustafa." *İctihad,* 74, 1 Ağustos 1329a: 1627-1629

AHMET REFİK. "Mizan Sahibi Murad Beyefendi'ye." *İctihad*, 94, 20 Şubat 1329b: 2106-2108.

AKA, İsmail. "İpek Yolu Üzerinde İran." *Türkçülük Armağanı*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1994: 37-43.

AKÇURA, Yusuf. *Türkçülük*, İstanbul: Türk Kültür Yay. 1978

AKÇURA, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 1987

AKGÜN, Seçil. "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü." *Türk Kültürü Araştırmaları, (Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Armağan)*, XXVII/ 1-2, 1989: 1-12.

AKSANYAR, Necati. "Dönemin Aydınlarından Celal Nuri'nin Mütareke ve Millî Mücadeleye Bakışı." *Türk Kültürü Araştırmaları, (Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan)*, XXXI/1-2, 1993: 23-47. 1993: 23-47

AKŞİN, Sina. "Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)" *Türkiye Tarihi*, 3, *Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul: Cem Yayınevi 1988a: 321-343

AKŞİN, Sina. "Siyasal Tarih." *Türkiye Tarihi, 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul: Cem Yayınevi 1988b: 73-188.

AKYILDIZ, Ali. "İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin İlginç Bir Uygulaması: Vakıf Olarak Kurulan Millî Şirketler." *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: Türk Ocakları İzmir Şubesi Yayınları 2000: 511-519.

A.L. "Nurun Zulmete Galebesi Zamanındayız." *İctihad*, 57, 7 Mart 1329: 1267-1269.

ALİ BAHA. "Şiirin Menşeine Dair." *İctihad*, 141, 15 Kanun-ı Sani 1922a: 2975-2976.

ALİ BAHA. "İran Edebiyatının Alman Edebiyatına Tesirleri, Goethe ve Şark Edebiyatı." *İctihad*, 145, 15 Mart 1922b: 3040-3041.

ALİ BAHA. "İran Edebiyatının Alman Edebiyatına Tesirleri, Goethe ve Şark Edebiyatı." *İctihad*, 146, 1 Nisan 1922c: 3048-3049.

ALİ BAHA. "Divan-ı Kadı Burhaneddin." *İctihad*, 150, 23 Teşrin-i Sani 1922d: 3124-3125.

ALİ BAHA. "Türk 'Realizm'i Şeniyetçiliği." *İctihad*, 177, 1 Nisan 1924: 3549-3550.

ALİ BAŞHANBA. "İttihâd-ı İslâm." *İctihad*, 64, 2 Mayıs 1327: 1388-1391.

ALİ CÂNİB. "Tanzimat Edebiyatı." *İctihad*, 165, 1 Mayıs 1924: 3351-3352.

ALİ FAHRİ. "Hem Hasbihâl Hem Cidal!..." *İctihad*, 1/13 Temmuz 1906: 9-13.

ALİ FAHRİ. "Dr. Avram Salim." *İctihad*, 6/18, Mart 1908: 323.

ALİ FAHRİ. "Kont Vittoryo Alfieri." *İctihad*, 70, 4 Temmuz 1329a: 1529-1530.

ALİ FAHRİ. "Kont Vittoryo Alfieri." *İctihad*, 71, 11 Temmuz 1329b: 1554-1557.

ALİ FAHRİ. "Kont Vittoryo Alfieri." *İctihad*, 72, 18 Temmuz 1329c: 1579-1583.

ALİ FAHRİ. "Kont Vittoryo Alfieri." *İctihad*, 73, 25 Temmuz 1329d: 1609-1613.

ALİ HAYDAR EMİR. "Mithat Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesinden." *İctihad*, 9, Teşrin-i Evvel 1904: 131-135

ALİ HAYDAR EMİR. "10 Temmuz 1330." *İctihad*, 85, 19 Kanun-ı Evvel 1327: 1887-1889.

ALİ KAMİ. "Pierre Loti ve Üdebamız." *İctihad*, 75, 8 Ağustos 1329a: 1658-1661.

ALİ KAMİ. "Küçük Bir İzâh." *İctihad*, 77, 22 Ağustos 1329b: 1714

ALİ KAMİ. "Amerika'da Tiyatro." *İctihad*, 84, 12 Kanun-ı Evvel 1329c: 1860-1862.

ALİ KAMİ. "Devr-i Sâbıkda Rübab-ı Şikeste." *İctihad*, 91, 30 Kanun-Sani 1329d: 2025-2028.

ALİ KAMİ. "Üfûl; Muharriri Raif Necdet." *İctihad*, 94, 20 Şubat 1329e: 2103-2106.

ALİ KAMİ. "Recaizâde Ekrem Bey." *İctihad*, 90, 23 Kanun-ı Sani: 1329f: 2005-2007.

ALİ KAMİ. "Siyaset Barometresi, Hava Oyunları." *İctihad*, 61, Nisan 1329g: 1337-1340.

ALİ KAMİ. "Devr-i İntibâh." *İctihad*, 63, 25 Nisan 1329h: 1365-1368.

ALİ KAMİ. "Hükûmetler Nasıl İflas Eder." *İctihad*, 86, 26 Kanun-ı Evvel 1329i: 1904-1907.

ALİ KAMİ. "İstikrâz Müşkilâtı." *İctihad*, 93, 13 Şubat1329j: 2093-2095.

ALİ KAMİ. "Hükûmetten mi Bekleyeceğiz, Biz mi Çalışacağız?" *İctihad*, 62, 18 Nisan 1329k: 1346-1348.

ALİ KAMİ. "Otuz Sene Sonra." *İctihad*, 64, 2 Mayıs 1329l: 1393-1397.

ALİ KAMİ. "Valiler ve İstikbâl-i Millet." *İctihad*, 65, 9 Mayıs 1329m: 1419-1421.

ALİ KAMİ. "Lisân Tahsili." *İctihad*, 78, 29 Ağustos 1329n: 1722-1725.

ALİ KAMİ. "Maarif Derdi." *İctihad*, 87, 2 Kanun-ı Sani 1329o: 1934-1936.

ALİ KAMİ. "Goethe ve Werther." *İctihad*, 88, 9 Kanun-ı Evvel 1329p: 1969-1972.

ALİ KAMİ. "Werther." *İctihad*, 83, 5 Kanun-ı Evvel 1329r: 1842.

ALİ KAMİ. "Talim ve Terbiyede İnkılâb." *İctihad*, 97, 13 Mart 1330a: 2180-2184.

ALİ KAMİ. "Bir Şi'r-i Hayal." *İctihad*, 100, 30 Nisan 1330a:2251-2254.

ALİ KAMİ. "Nasıl Muvaffak Olmalı?" *İctihad*, 98, 20 Mart 1330c: 2205-2209

ALİ KAMİ. "Haluk Fikret Bey." *İctihad*, 102, 17 Nisan 1330d: 32-36.

ALİ KAMİ. "İsmail Safa Kardeşim için." *İctihad*, 105, 8 Mayıs 1330e: 82-88.

ALİ KAMİ. "Fatih Sultan Mehmed." *İctihad*, 108, 29 Mayıs 1330f: 142-144.

ALİ KAMİ. "Seyahatlerim." *İctihad*, 119, 9 Teşrin-i Evvel 1330g: 351-353.

ALİ KAMİ. "Türk Sazı." *İctihad*, 123, 4 Kanun-ı Evvel 1330h: 414-416

ALİ KAMİ. "Bozgun." *İctihad*, 125, 1 Kanun-ı Sani 1330i: 431-434 .

ALİ NADİR. "Harflerimiz." *İctihad*, 64, 2 Mayıs 1329: 1399-1402.

ALİ NUSRET. "Elifba Meselesi." *Tanin*, 1584.

ALİ REŞAD. *Türkiye ve Tanzimat*, İstanbul: 1328

ALİ RIZA SEYFİ. "Wodsworth, İngiliz Edebiyatına Dair." *İctihad*, 71, 11 Temmuz 1329a: 1561-1565.

ALİ RIZA SEYFİ. "Wodsworth, İngiliz Edebiyatına Dair." *İctihad*, 73, 25 Temmuz 1329b: 1604-1607.

ALİ RÜŞDÜ. "Sabinin Şehâdetleri Kabul Olunur mu?" *İctihad*, 25, 15 Haziran 1327: 754-756.

ALİ SUAVİ."Charles Mektubu." *İctihad*, 12, Haziran 1904: 182-184.

A.NAHİD. "Hüküm Gecesi." *İctihad*, 251, 1 Mayıs1928: 4783-4784.

ANTUVAN EL CEMİL. "Tahiyyetü'l-İlm." *İctihad*, 8/20, Haziran 1908: 296-298.

ARTUHİ. "Haftanâme." *İctihad*, 70, 4 Temmuz 1329: 1532-1534.

ASAF, Muallim Dr. "Acı Bir Hakikât." *İctihad*, 9/21,1909: 331-332.

A.Y. "Son İnkılâb ve Sevabıkı ile Netâyici." *İctihad*, 9/21, Mart 1909: : 317-324.

AYDIN, Mahir. "Mustafa Kemal Atatürk'ün Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu." *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: Türk Ocakları İzmir Şubesi Yayınları, 2000: 573-580.

AYVAZOĞLU, Beşir. *Peyami Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı,*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998

BAĞCI, Rıza. *Baha Tevfik'in Edebî ve Felsefi Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1994

BAHA TEVFİK'İN "Baha Tevfik'in Ölümü Münasebetiyle." *İştihad*, 108, 29 Mayıs 1329:168.

BARDAKÇI, Murat. *Şahbaba,*7.bs., İstanbul: Pan Yayıncılık, 1999

BARKAN, Ömer Lütfi. "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi." *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975: 49-97.

BAYKARA, Tuncer. "Kültür Üzerine." *Türkçülük Armağanı*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1994: 50-54

BAYKARA, Tuncer. "Civilisation ve Osmanlı Devleti." *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve On Dokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar,* 2. bs, İzmir: Akademi Kitabevi,1999a: 1-14.

BAYKARA, Tuncer. "Bir Kelime-Istılah ve Zihniyet Olarak 'Medeniyet'in Türkiye'ye Girişi." *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve On Dokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, 2. bs, İzmir: Akademi Kitabevi, 1999b: 15-32.

BEBEK, Adil. "Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Dinî Düşüncede Öze Dönüş Arayışı." *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları*, İstanbul: Rağbet Yayınları 1999: 381-383.

BEHAR, Büşra Ersanlı. *İktidar ve Tarih,* 2. bs. İstanbul: Afa Yayıncılık 1994

BERKES, Niyazi. *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimle,* İstanbul., Yön Yayınları 1965

BERKES, Niyazi. *Türk Düşününde Batı Sorunu,* İstanbul: Bilgi Yay. 1975

BERKES, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 2.bs., İstanbul: Doğu Batı Yay. 1978

BİRAND, Kamıran. *İlk Çağ Felsefesi Tarihi,* 3. bs. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1987

BİR TEMAŞA. "Bir Temâşa." *İctihad*,137, 2 Kanun-ı Sani: 1918: 2908.

BLACK, C.E. *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri,*(Çev. M. Fatih Gümüş), 2. bs. Ankara: Versa A. Ş. 1987

BUHUR-İ İSRAİL. "Ma'reke-i Hayatta Lisânımız." *İştihad*, 109, 5 Haziran 1330a: 172-175.

BUHUR-İ İSRAİL. "Keyfiyet Nokta-i Nazarından Lisânımız." *İşhad*, 112, 26 Haziran 1330b: 227-229.

BÜRHAN SAHİR. "İçtihat Ölmedi." *İctihad*, 358, 1932: 5900-5901.

CELAL NURİ. "Celal Nuri Bey'in Cevapnâmesi Suretidir." *İctihad*, 56, 28 Şubat 1328a: 1239.

CELAL NURİ. "Mukaddime." *İctihad*, 52, 31 Kanun-ı Sani 1328b: 1177-1181.

CELAL NURİ. "Kadınlarımız." *İctihad*, 63, 25 Nisan 1329a:1359-1362.

CELAL NURİ."Tarih-i İstikbâl." *İctihad*, 78, 29 Ağustos 1329b: 1717-1720.

CELAL NURİ. "Tarih-i İstikbâl." *İctihad*, 83, 5 Kanun-ı Evvel 1329c: 1826-1829.

CELAL NURİ. "İzdivaç Meselesi." *Cehd*, 59, 21 Mart 1329d: 1293-1295.

CELAL NURİ. "Abdullah Cevdet'e Dair." *İctihad*, 358, 1932: 5892-5893.

CENAB MUHİDDİN BEY. "Cenâb Muhiddin Bey" *İctihad*, 175,1 Mart 1924: 3511-3512.

CENAB ŞEHABEDDİN. "Celal Nuri Beyefendiye." *İctihad*, 53, 7 Şubat 1328: 1198-1202.

CENAB ŞEHABEDDİN. "Mütalaa-i Edebiye." *İctihad*, 167, 1 Temmuz 1924: 3392-3394.

CENAB ŞEHABEDDİN. "Huruf Meselesi." *İctihad*, 194, 15 Kanun-ı Evvel 1925: 3825-3827.

CENAB ŞEHABEDDİN. "Büyük Hasta." *İctihad*, 117, 21 Ağustos 1330: 311-313

CİHANGİRLİ M. ŞİNASİ. "Elifba Meselesi ve Cevabımız." *İctihad*, 62, 18 Nisan 1329: 1352-1356.

C.S. "Örf Âdât ve Kadınlarımız." *İctihad*, 126, 15 Kanun-ı Evvel 1330: 457-459.

ÇADIRCI, Musa. "Mithat Paşa'nın Suriye Lahiyası." *Türk Kültürü Araştırmaları, (Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Armağan)*, XXVII/1-2, Ankara, 1987: 29-40.

ÇAY, Abdulhalûk. "1905-1917 Yıllarında Azerbaycan'daki Türk Siyasî Kuruluşları." *Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Armağan)* XXVII/1-2 Ankara, 1989: 41-55.

ÇAĞIRICI, Mustafa. "Gazzali." *İ.A.*, C-13, İstanbul: TDV Yay 1996a: 489-505.

ÇAĞIRICI, Mustafa. "Gazzali." *İ.A.*, C-13, İstanbul TDV Yay 1996b:530-534.

ÇAĞAN, Nazmi. "Balkan Harbinde Edirne." *Edirne*, 2. bs, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.1993: 197-213

ÇAPANOĞLU MÜNİR SÜLEYMAN. "Zavallı Hüseyin." *İctihad*,147, 15 Nisan 1922a: 3076-3077.

ÇAPANOĞLU MÜNİR SÜLEYMAN. "Fuhuş-ı Atik ve Ahmed Rasim Bey." *İctihad*, 149, 11 Eylül 1922b: 3107-3110.

ÇELEBİ, Asaf Halet. *Ömer Hayyam, Hayatı Sanatı Eserleri*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1954

ÇELEBİ, İlyas."Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Batılılaşma Serüveni." *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000: 17-28.

DAĞISTAN, Adil. "Millî Mücadele Döneminde Türk Fransız Yakınlaşmasında Pierre Loti'nin Rolü." *Türk Kültürü Araştırmaları, (Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağanı)*, XXXI/1-2, Ankara: 1993: 105-112.

DARKOT, Besim. "Edirne, Coğrafî Giriş." *Edirne*, 2.bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 19931-12.

DAVER, Bülent. "Trabzon Tarihine Bakışlar." *Türk Kültürü Araştırmaları, (Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Armağan)*, XXVII/1-2, Ankara: 1987: 57-61.

DOBRUCALI A.H. MUSTAFA."Dobruca'dan Bir Mektup." *İctihad*, 35, 15 Teşrin-i Sani 1327: 909-910.

DODURGALI, Abdurrahman. "Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Türkçülük EtrafındakiTartışmalar."*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000: 125-133.

DOKTOR ŞERAFEDDİN MAĞMUMİ BEĞ. "Doktor Şerafeddin Mağmumi Beğ." *İctihad*, 233, 1 Ağustos 1927: 4442.

DOKTOR YUSUF ZİYA. "İngiltere'de Gazeteciliğin Suret-i Tekâmülü." *İctihad*, 26, 1 Temmuz 1327: 767-769.

DÖNMEZ İsmail Kafi. "Gazzali." *İ.A.*, C-13, İstanbul TDV Yay:, 1996: 511-515.

DUMAN, Mustafa. "72. Yıldönümü Dolayısıyla Yazı Devrimine Doğru." *Toplumsal Tarih*, 83, Kasım 2000: 25-29.

EBUBEKİR HAZIM. "Abdullah Cevdet." *İctihad*, 358, 1932: 5879-5881.

ENGİN, Vahdettin. "Ahmet Rıza Bey'in Türkçülüğü ve Vatanseverliği, Ahmet Rıza Bey Kimdir?" *Türkçülük Armağanı*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1993: 71-76.

ERCİLASUN, Bilge."Edebî Tenkitlerine Göre Namık Kemal." *Türk Kültürü Araştırmaları, (Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan)*, XXVIII/1-2, Ankara:1992: 319-324.

ERDOĞAN, Mehmet. "Kadının Konumu, Tesettür Sorunu ve Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Kadın Konusundaki Tartışmaları." *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999: 339-352.

ERSÖZ, Faruk. "Güdümlü Bir Yazar Olarak Pierre Loti." *Toplumsal Tarih*, 73, Ocak 2000a: 8-17.

ERSÖZ, Faruk. "Pierre Loti Cemiyeti Nizamnâmesi." *Toplumsal Tarih* 73, Ocak 2000b: 32-33.

ERTUĞRUL MUHSİN. "Temâşâ Musahâbesi." *İşhad*, 115, 17 Temmuz 1330: 283-284.

EYÜP Sabri. "Eşnaü's-Siyer." *İctihad*, 69, 27 Haziran 1329:1517-1519.

FATİN TEVFİK. "Edebiyatta Kin." *İctihad*, 145, 15 Mart 1922: 3042-3045.

FİLORİNALI NAZIM."Tabutu Başında." *İctihad*, 358, 1932: 5894.

FUAD. "Bir Vesika-ı Tarihiye." *İştihad*, 129, 7 Teşrin-i Sani 1918: 2789.

FUAT HULUSİ. "Abdullah Cevdet ve Ölüm." *İctihad*, 358, 1932: 5890.

GAZETELERİMİZDEN. "Gazetelerimizden." *İctihad*, 5/17, Kasım 1908: 318-320.

GENÇLİĞİMİZ."Gençliğimiz." *İctihad*, 146, 1 Nisan 1922: 3058-3059.

GEZGİN, Hakkı Süha. *Edebî Portreler*, 2.bs., İstanbul: Timaş Yay., 1999

HAFTANAME. "Haftanâme." *İctihad*, 90,23 Kanun-ı Sani 1327: 2021-2023.

HALİD FAHRİ."İzmir'de Ne Gördüm?"*İştihad*, 108, 29 Mayıs 1329: 151-152.

HALİDE EDİP."Selim Sırrı Bey'e." *İctihad*, 96, 6 Mart 1329: 2152-2154.

HANİOĞLU, M.Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul: İletişim Yay:, 1981

HANİOĞLU M.ŞÜKRÜ.*Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet.* İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984

HANİOĞLU, M.Şükrü. "Batıcılık." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: İletişim Yay., 1985a: 1382-1388.

HANİOĞLU, M.Şükrü. "Osmanlıcılık." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: İletişim Yay., 1985b: 1389-1393.

HANİOĞLU, M.Şükrü. "Türkçülük." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yay., 1985c: 1394-1399.

HANİOĞLU, M.Şükrü. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C 5, İstanbul: İletişim Yay., 1985d: 1405-1420

HANİOĞLU, M.Şükrü. "Abdulllah Cevdet." *İ.A.*, I :İstanbul : 1987: 90-93.

HAYDAR KEMAL. "Elhân-ı Vatan." *İctihad*, 86, 26 Kanun-ı Evvel 1329a: 1310-1312.

HAYDAR KEMAL. "Validem." *İctihad*, 88, 9 Kanun-ı Sani 1329b: 1958-1959.

HİKMET ŞEVKİ. "Tiyatrodan Beklediklerimiz." *İctihad*, 212, 15 Eylül 1924: 4111-4112

H.M. "Hayye-Âle-l-İntibâh." *İctihad*, 83, 5 Kanun-ı Evvel 1329: 1836-1838.

HÜSEYİN CAHİD."Latin Harfleri." *İctihad*, 158,1 Teşrin-i Evvel 1923: 3248-3249.

HÜSEYİN KAZIM KADRİ. "Türk Lisanlarının Tevhidi." *İctihad*, 31, 15 Eylül 1327a: 841-843.

HÜSEYİN KAZIM KADRİ. "Türk Lisanlarının Tevhidi." *İctihad*, 32, 1 Temmuz 1327b: 861-864.

HÜSEYİN KAZIM KADRİ. "Türk Lisanlarının Tevhidi." *İctihad*, 33, 15 Temmuz 1327c: 873-876.

HÜSEYİN KAZIM KADRİ. "Türk Lisanlarının Tevhidi." *İctihad*, 34, 1 Teşrin-i Sani 1327d: 892-895.

HÜSEYİN KAZIM KADRİ. "Türk Lisanlarının Tevhidi." *İctihad*, 35, 15 Teşrin-i Sani: 1327e 906-909.

HÜSEYİN KAZIM KADRİ. "Dobrucalı Kardeşe Cevap." *İctihad*, 37, Kanun-ı Evvel 1327f: 936-939.

HÜSEYİN KAZIM KADRİ. "Muazzam Bir Eser-i Millî." *İctihad*, 192, 15 Teşrin-i Sani 1925a: 3793.

HÜSEYİN KAZIM KADRİ. "Muazzam Bir Eser-i Millî." *İctihad*, 194, 15 Kanun-ı Evvel 1925b: 3824.

HÜSEYİN MOLLAZADE AHUNDOF. "Rusya Mektubu." İctihad, 6, Mayıs 1905: 90-91.

HÜSEYİN MOLLAZADE AHUNDOF. "Mekâtib." *İctihad*, 11, Nisan 1906: 161-162.

HÜSEYİNZÂDE ALİ. "Aptullah Cevdet." *İctihad*, 358, 1932: 55895-5897.

İCTİHAD."Mülahaza-ı Edebiye." *İctihad*, 142, 31 Kanun-ı Sani 1922: 2997-2998.

İNÖNÜ, İsmet. "İstiklâl Savaşı ve Lozan." *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1975: 1-29.

İSMAİL HAKKI. "Orjinal Bir Türk Sanatı Var mıdır?" *İctihad*,198, 15 Şubat 1926a: 3885-3886.

İSMAİL HAKKI. "Türk Akademisi Nasıl Olmak." *İctihad*, 198, 15 Şubat 1926b: 3878-3880.

İSMAİL HAKKI. "Aptullah Cevdet Şahsiyeti." *İctihad*, 358, 1932: 5889-5890.

İSMAİL HAKKI ALİŞANZÂDE. "Siyasî İnkılâpların Edebiyata Te'siri." *İctihad*, 242, 15 Kanun-ı Evvel 1927: 4615-4616.

İSMAİL HAMİ. "Celâl Nuri Beyefendiye." *İctihad*, 52, 31 Kanun-i Sani 1328a: 1181-1185.

İSMAİL HAMİ. "Alicenap Pierre Loti Hazretlerine." *İctihad*, 53, 7 Şubat 1328b: 1196.

İSMAİL ŞÜKRÜ. "Son Darbe-i Tahlis: Harflerimiz." *İctihad*, 189, 1 Teşrin-i Evvel 1925: 3733-3736.

İSMAİL ŞÜKRÜ. "Teâlimizi Kabirden Temâşâ." *İctihad*, 196, 15 Kanun-ı Sani 1926: 3856-3858.

KADRİ RAŞİD. "Dimağ Hakkında Felsefe." *İctihad*, 9/21, Mart 1908: 330-331.

KALBİN GÖZÜ. "Kalbin Gözü." *İctihad*, 148, 25 Temmuz 1922: 3091-3092.

KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, 2.bs., Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. ,2000

KARLIĞA, H. Bekir. "Gazali." *İ.A*, C-13, İstanbul TDV Yay., 1996: 518-530.

KAYA NURİ. "Bir Tavzih, Musa Carullah Efendi Bigiyef Hakkında." *İctihad*, 146, 1 Nisan 1922: 3057-3058.

KAYA NURİ. "Azerbeycan Hareketi." *İctihad*, 170, 1 Teşrin-i Sani 1923a: ö.k.

KAYA NURİ. "Dilimiz Edebiyatımız Şairlerimiz."*İctihad*, 152, 1 Nisan 1923b: 3156-3157.

KAZANLI HACI AHMET. "Rusya Müslümanları." *İctihad*, 4, Mart 1905: 6-9.

KEÇECİZÂDE İZZET FUAD. "Ferik İzzet Fuad Paşa Hazretlerinin Bir Mektubu." *İştihad*, 131, 21 Teşrin-i Sani 1918: 2812-2814.

KEMAL CENAP "Ölmez Aptullah Cevdet'e ve Fatma Ap. Cevdet Hanımefendi'ye."*İctihad*, 358, 1932: 5876-5879.

KEYDER, Çağlar. "1923-1929 Döneminde Para ve Kredi." Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Gelişme Dergisi Özel Sayı, Ankara, 1978: 210-250.

KILIÇ, Selami. "İkinci Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri." *Toplumsal Tarih*, Kasım 2000: 16-20.

KILIÇZÂDE İ. HAKKI. "Pek Uyanık Bir Uyku." *İctihad*, 55, 19 Kasım 1329a: 1226-1228.

KILIÇZÂDE İ. HAKKI. "Pek Uyanık Bir Uyku." *İctihad*, 57, 22 Mart 1329b: 1261-1264.

KILIÇZÂDE İ. HAKKI. "İzmir İktisat Kongresi'nde Harfler Meselesi." *İctihad*, 154, 1 Haziran 1923a: 3175-3176.

KILIÇZÂDE İ. HAKKI. "İzmir İktisat Kongresi'nde Harfler Meselesi." *İctihad*, 155, 1 Temmuz 1923b: 3196-3199.

KILIÇZÂDE İ. HAKKI. "İzmir İktisat Kongresi'nde Harfler Meselesi." *İctihad*, 156, 1 Ağustos 1923c: 3124-3125

KILIÇZÂDE İ. HAKKI. "Harflerimiz ve İmlâmız." *İctihad*, 157, 1 Eylül 1923d: 3227-3230.

KILIÇZÂDE İ. HAKKI. "Kılıçzâde Hakkı Bey ve İki Mektubu." *İctihad*, 151, 1 Şubat 1923e: 3132-3134

KOCA, Ferhat. "Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Hilâfet Tartışmaları." *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000: 277-292.

KOÇAK, Cemil. "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet." *Modern Türkiye'de Siyasi D*üşünce, C.I., İstanbul. İletişim Yay., 2001: 72-87.

KOLOĞLU, Orhan. "Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil, İçine Yöneliktir." *Toplumsal Tarih*, 83, Kasım 2000a: 21-24.

KOLOĞLU, Orhan. "Türkçe Öğretmeni Zeki Maghamez'in Kaleminden Pierre Loti." *Toplumsal Tarih*, 73, Ocak 2000b: 27-29.

KONUR, Zeki. "Osmanlı Münevverlerinin Pierre Loti Hakkındaki Düşünceleri." *Toplumsal Tarih*, 73, Ocak 2000a:18-26

KÖPRÜLÜZADE MEHMED FUAD. "Evrak-ı Varide."*İctihad*, 25, 15 Haziran 1327:760.

KÖPRÜLÜZADE MEHMED FUAD. "İhtiyac-ı Tenkid." *İctihad*, 88, 9 Kanun-ı Sani 1329:1960-1962.

KURAN, Ahmet Bedevi. *İnkılâp Tarihimiz ve "Jön Türkler,* İstanbul: Tan Matbaası 1945

KURAN, Ahmet Bedevi. *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki,* İstanbul. Tan Matbaası 1948

KURAN, Ahmet Bedevi. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele,* İstanbul: Çeltüt Matbaası 1959

KURAN, Ercüment. "Panislavizm'in Doğuşu ve Gelişmesi." *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğleri,* I. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi Yay., 1986 395-400.

KURAN, Ercüment. "Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Türk Millîyetçiliği." *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: Türk Ocakları İzmir Şubesi Yayınları, 2000: 507-510.

KURDAKUL, Şükran. *Çağdaş Türk Edebiyatı*,1. *(Meşrutiyet Dönemi 1)*, 3.bs., Ankara Bilgi Yay., 1992

KURMUŞ, Orhan."1913 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler." *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Gelişme Dergisi Özel Sayı,* Ankara: 1978: 182-209.

LANDAU, Jacob M. *Tekinalp, Bir Türk Yurtseveri (1883-1961).* İstanbul: İletişim Yay., 1994

LEWİS Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* Ankara: T.T.K. Yay., 1984

LEWİS Bernard.Ortadoğu (Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun *2000 Yıllık Tarihi)* (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul: Medya Ofset, 2000

LÜTFİ EL İSHAKİ EFENDİ'NİN VEFATI. "Lütfi El İshakı Efendi'nin Vefatı." *İctihad,* 198, 15 Şubat 1926: 3886.

LÜTFİ FİKRİ. "Abdullah Cevdet." *İctihad,* 358, 1932: 5882-5883.

M. CEVDET. "Sahib-ül Hayrat Hacı Zeynel Abidin Merhum." *İctihad,*177, 1 Nisan 1925a: 3547-3549

M. CEVDET. "Zeynel Abidin Merhum."*İctihad,*178, 15 Nisan 1925b: 3562-3564.

M.FUAD, Köse Raif Paşa Oğlu. "Işık Yolcusuna Ağıd." *İctihad*, 358, 1932: 5887.

MAHMUD SADIK. "Bir Hayat-ı Kıymettar Recaizade Ekrem Bey." *İctihad*, 90, 23 Kanun-ı Sani 1327: 2001-2003.

MARDİN, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yay., 1983

MARDİN, Şerif. "İslâmcılık" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yay., 1985: 1400-1404.

MARDİN, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 1996

MARDİN, Şerif. "Yeni Osmanlı Düşüncesi." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.I., İstanbul, İletişim Yay., 2001: 42-53.

MEHMED ALİ TEVFİK. "Elçi Hanımlar." *İctihad*, 165, 1 Mayıs 1922: 3349-3350.

MEHMED EMİN. "Tenkit Nasıl Olmalı." *İctihad*, 175, 1 Mart 1925: 3519-3520.

MEHMET ŞEREF. "Anadolu'da Bir Müslüman Türk'ün Şeyhülislâm Efendi Hazretlerine En Son Sözü." *İctihad*, 95, 27 Şubat 1329: 2134-2136.

MEHMET ŞEREF. "Sükût-ı İslâm Tarihi Önünde I, Cengiz Hülagu, Timurlenk." *İctihad*, 96, 6 Mart 1330: 2162-2164.

M.F. "Ferah Tiyatrosu'ndaki Faaliyetler." *İctihad*, 175, 1 Mart 1925a: 3524.

M.F. "Yeni Eserler." *İctihad*, 177, 1 Nisan 1925b: ö.k.

M. FERİT. "Üstadın Ölümü" *İctihad*, 358, 1932: 5894.

MİTHAT CEMAL. "Kalem, Kılıç, Sarık." *İctihad*, 36, 1 Kanun-ı Evvel 1327: 931-932.

MISTRESS H.BEECHER STOWE. "Mistress H.Beecher Stowe." *İctihad*, 25, 15 Haziran 1327: 747-749.

MOİZ KAHEN. "Muharebe Etrafında." *İctihad,* 118, 25 Eylül 1330a: 229-231.

MOİZ KAHEN. "Muharebe Etrafında." *İctihad*, 119, 9 Teşrin-i Evvel 1330b: 343-344.

MOİZ KAHEN. "Muharebe Etrafında." *İctihad*, 120, 23 Teşrin-i Evvel 1330c: 359-361.

MOİZ KAHEN. "Muharebe Etrafında." *İctihad,* 121, 6 Teşrin-i Sani 1330d: 377-379.

MOİZ KAHEN. "Muharebe Etrafında." *İctihad*, 122, 20 Teşrin-i Sani 1330e: 391-393.

MOİZ KAHEN. "Muharebe Etrafında." *İctihad*, 124, 11 Kanun-ı Evvel 1330f: 423-424.

MÖSYO ANTOİNE. "Mösyo Antoine Osmanlı Tiyatro Mektebi." *İşhad*, 111, 19 Haziran 1327: 211.

MUALLİM LÜTFİ. "Huruf-ı Munfasile Hakkında, Latin Harfleri." *İctihad*, 192, 15 Teşrin-i Sani 1922: 3790-3792.

MUHARREM ZEKİ. "Dr. Abdullah Djevdet'e." *İctihad*, 358, 1932: 5897.

MUSTAFA HALUK. "Bir Serencam." *İşhad*, 111, 19 Haziran 1327: 201-206.

MÜMTAZZADE NUREDDİN. "John Stuart Mill." *İctihad*, 74, 1 Ağustos 1329a: 1638-1641.

MÜMTAZZADE NUREDDİN. "John Stuart Mill." *İctihad*, 79, 5 Eylül 1329b: 1751-1752.

M. NACİ. "Ruhü'l-Akvam." *İctihad*, 84, 12 Kanun-ı Evvel 1329a: 1850-1852.

M. NACİ. "Tarih-i İstikbâl." *İctihad*, 85, 19 Kanun-ı Evvel 1329b: 1876-1878.

M. SATI. " İki Mektup." *İştihad*, 129, 7 Teşrin-i Sani 1918: 2785-2786.

NAMIK KEMAL. "Bin İki Yüz Seksen Dokuz Senesi Saferînin On Dördüncü Gecesi Görülmüş Bir Rüyadır." *İctihad*, 6/18, Mart 1908a: 327-330.

NAMIK KEMAL. "Bin İki Yüz Seksen Dokuz Senesi Saferînin On Dördüncü Gecesi Görülmüş Bir Rüyadır." *İctihad*, 7/19, Mayıs 1908b: 254-263.

NECİP ASIM. "Hoca Tahsin Efendi Hakkında." *İctihad*, 152, 1 Nisan 1923: 3145-3146.

NEJAT TEVFİK. "Bir 'Reddiye' Münasebetiyle." *İctihad*, 238, 15 Teşrin-i Evvel 1924: 4735-4736.

NURİ FEHMİ. "Büyük Dosta." *İctihad*, 358, 1932: 5888-5889.

NÜZHET SABİT. "Felsefe Devri." *İctihad*, 173, 1 Kanun-ı Sani 1924: 3478-3480.

OKAY, Orhan. *Beşir Fuad, İlk Türk Pozitivist ve Naturalist*, İstanbul: Hareket, 1969

OPERATÖR KAZIM İSMİL. "Operatör Kazım İsmil Bey'in Merhumun Mezarı Önünde İrad Ettiği Hitabe." *İctihad*, 358, 1932: 5891-5892.

OSMAN NURİ. "Aydemir." *İctihad*, 250, 15 Nisan 1928: 4765-4767.

ÖDEKAN, Ayla. "Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600-1908)." *Türkiye Tarihi, 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1986: 347-433.

ÖZ, Mehmet. *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul: Dergah Yayınları 1997

ÖZDEN, Barış Alp ve A. Lök. "Ahmed Rıza." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.I., İstanbul, İletişim Yay., 2001: 120-123.

ÖZEL, Oktay. "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Laik Düşünce'ye Doğru." *Türk Kültürü Araştırmaları, (Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Armağan)*, XXVII/1-2, 1987: 245-263.

ÖZERVARLI M. Sait. "Gazzali." *İ.A.*, C-13, İstanbul TDV Yay.1996: 505-511.

ÖZGİRAY, Ahmet. "Osmanlı Devleti'nde Meşrutî Parlamenter Rejimin Gelişimi." *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: Türk Ocakları İzmir Şubesi Yayınları, 2000: 417-423.

PAMUK, Şevket. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılım, 1854-1914", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmaları, Gelişme Dergisi Özel Sayı*, Ankara, 1978: 131-162.

PEYAMİ SAFA. "Prens Sabahaddin Bey'in Mesleği." *İctihad*, 133, 5 Kanun-ı Evvel 1918: 2842-2845.

PEYAMİ SAFA. "Gençliğimiz." *İctihad*, 146, 1 Nisan 1922: 3058-3059.

RAHMAN, Fazlur. *İslâm*, (Çev-Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), Ankara: Selçuk Yayınları, 1981

RIZA TEVFİK. "Tazelenmiş Bir Eski Mesele." *İctihad*, 104, 1 Mayıs 1329: 61-67.

RIZA TEVFİK. "Rubai Vezninin Tenevvuâtı." *İctihad*, 137, 2 Kanun-ı Sani 1919a: 2908-2910.

RIZA TEVFİK. "Rubai Vezninin Tenevvuâtı." *İctihad*, 138, 9 Kanun-ı Sani 1918b: 2925-2927.

RÜBAİYÂT-I ÖMER HAYYAM. "Rübaiyât-ı Ömer Hayyam." *İctihad*, 164, 1 Nisan 1922: 3345-3347.

SABİH İZZET. "Meş'ale Mecmuası Hakkında." *İctihad*, 256, 15 Temmuz 7. 1928: 4855-485.

SALİH FUAD. "Shakespeare Meselesi." *İctihad*, 101, 10 Nisan 1330: 20-22.

SAMİH FETHİ. "İctihad Müdürüne." *İctihad*, 36, 1 Kanun-ı Evvel 1327: 929-930.

SATI. "Elifba Meselesi." *İctihad*, 61, 11 Nisan 1329a: 1327-1329.

SATI. "Elifba Meselesi Hakkında Bir İzâh." *İctihad*, 64, 2 Mayıs 1329b: 1387-1388.

SEMRA SADETTİN HANIM. "Semra Sadettin Hanım." Alem-i Sanayi ve Ticaret, 110, 12 Haziran 1327: 186.

SOFYALI AHMET HULUSİ. "İtiraf ve İşhad." *İctihad*, 54, 14 Şubat 1327: 1228-1230.

SONYEL, Salâhi R. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni 'Sorunu' Niçin ve Nasıl Başladı?" *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri,* İzmir: Türk Ocakları İzmir Şubesi Yayınları, 2000: 483-505.

SÜLEYMAN NAZİF. "Birkaç Güne Kadar Mevki-i İntişara Konulacak Olan Mukadderât-ı Tarihiye Unvanlı Kitab-ı Mühim Hakkında Mütalaa." *İctihad,* 51, 24 Kanun-ı Sani 1327: 1167-1168.

SÜLEYMAN NAZİF. "Darülfünûn-ı Osmanî Türk Tarih-i Medeniyet Muallimi Ahmed Agayef Beyefendiye." *İctihad,* 71, 11 Temmuz 1329a: 1549-1551.

SÜLEYMAN NAZİF. "Ahmed Agayef Beyefendiye" *İctihad,* 74, 1 Agustos 1329b: 1620-1623.

SÜLEYMAN NAZİF. "Ahmet Agayef Beyefendiye Cevap." *İctihad,* 75, 8 Ağustos 1329c: 1645-1648.

SÜLEYMAN NAZİF. "Ahmed Agayef Bey'e Cevap." *İctihad,* 76, 15 Ağustos 1329d: 1669-1672.

SÜLEYMAN NAZİF. "Ahmed Agayef Bey'e Cevap." *İctihad,* 79, 5 Eylül 1329e: 1732-1734.

SÜLEYMAN NAZİF. "Çingiz Hastalığı." *İctihad,* 72, 18 Temmuz 1329f: 1573-1574.

SÜLEYMAN NAZİF. "Evrâk-ı Eyyâm Münasebetiyle." *İşhad,* 113, 3 Temmuz 1327: 241-243.

SÜSLÜ, Azmi. *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı,* Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1987

ŞAPOLYO, Enver Behnan. *Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi,* İstanbul: Güven Matbaası, 1943

ŞEMSEDDİN SAMİ BEY. "Şemseddin Sami Bey." *İctihad,* 2, Kanun-ı Sani 1905: 7.

TAHSİN NAHİD.

1329a "Açık Mektup." *İctihad,* 69, 27 Haziran 1329a :1519-1520.

TAHSİN NAHİD. "Felsefe Edebiyat." *İctihad*, 72, 18 Temmuz 1329b: 1577-1579.

TAHSİN NAHİD. "Kadınlarımız." *İctihad*, 70, 4 Temmuz 1329c: 1534-1538.

TANPINAR, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir*, 6.bs, İstanbul: Dergah Yayınları, 1979

TEK, Ahmet Ferit. *Turan*, İstanbul: Turan Kültür Vakfi Yayınları 2000

TEKİNALP. *Kemalizm*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay., 1998

TEVETOĞLU, Fethi. *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*,2.bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991

TOKADİZADE ŞEKİB. "Kelâmda Aheng." *İctihad*, 236, 15 Eylül 1927: 4494-4496.

TOPRAK, Zafer. "İktisat Tarihi." *Türkiye Tarihi, 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1986: 191-245.

TUNAYA, Tarık Zafer. *Hürriyetin İlânı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına* Bakışlar, İstanbul: 1959

TUNAYA, Tarık Zafer. *Medeniyetin Bekleme Odasında*, İstanbul, Bağlam Yay., 1989

TUNAYA, Tarık Zafer. *İslamcılık Akımı*, İstanbul: Simavi Yay., 1991

TURHAN, Mümtaz. *Kültür Değişmeleri*, 2. bs, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994

TÜRKKAHRAMAN, Mimar. *Türkiye'de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000

ULUDAĞ Süleyman. *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 3. bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları, 1992

ULUDAĞ Süleyman. "Gazzali." *İ.A.*, C.13, İstanbul TDV Yay., 1996: 515-518.

URGAN, Mina. *Bir Dinazorun Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1998

UYAR, Hakkı. *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi,* İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1998

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Midhat Paşa ve Taif Mahkumları,* 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985

ÜLKEN, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* 4.bs. İstanbul: Ülken Yay., 1994

VELİD EBUZZİYA. "Avrupa'dan Damızlık Adam Celbini İsteyen de Var." *Tevhid-i Efkâr*, 1276, 12 Kanun-ı Sani 1340

VERDAN. "Latin Harflerinin Elifbası." *İctihad,* 200, 15 Mart 1922: 3023.

WACH, Joachim. *Din Sosyolojisine Giriş,* (Çev. Battal İnandı), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987

YAHYA SAİM. "Tenkide ve Münekkide Dair."*İctihad,* 134, 12 Kanun-ı Evvel 1918: 2859-2863.

YAKUP KADRİ. "Kır Mektupları, Yahya Kemal'e." *İşhad,* 114, 10 Temmuz 1330: 260-261.

YARAN, Rahmi. "Osmanlıların Son Döneminde Dinin Hukukî Boyutu Üzerine Tartışmalar." Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000: 223-225.

YEDİ MEŞ'ALE. "Yedi Meş'ale." *İctihad,* 252, 15 Mayıs 1928: 4798-4799.

YÜCEER, Nâsır. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı,* Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1994

YÜCEL, Ahmet. "Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Dinlerarası Diyalog Tartışmaları." *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları,* İstanbul, Rağbet Yayınları, 2000: 173-185.

YÜCEL, Yaşar. *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986

150.YILINDA TANZİMAT. *150.Yılında Tanzimat,* İstanbul, Aydınlar Ocağı, 1990

150.YILINDA TANZİMAT. *150.Yılında Tanzimat,* Ankara: T.T.K. Yay., 1992

ZAT-I ŞAHANEYE ARZ-I MAHZAR. "Zat-ı Şahaneye Arz-ı Mahzar.". *İctihad,* 138, 9 Kanun-ı Sani 1918 2919-2920.

ZİYNETULLAH NUŞİREVAN. "Ali Merdan ve Ahmed Bey Hakkında." *İctihad,* 132, 28 Teşrin-i Sani 1918a: 2832-2835.

ZİYNETULLAH NUŞİREVAN. "Türkçüler ve Muharebe." *İştihad,* 131, 21 Teşrin-i Sani 1918b: 2816-2818.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU